

EURJOS

LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów

Tom 5

HONOR

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
KOMISJA ETNOLINGWISTYCZNA PRZY MIĘDZYNARODOWYM KOMITECIE SLAWISTÓW

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW

pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

1

DOM

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Beata Żywicka

2

EUROPA

Redakcja
Wojciech Chlebda

3

PRACA

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Małgorzata Brzozowska
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

4

WOLNOŚĆ

Redakcja
Maciej Abramowicz
Jerzy Bartmiński

5

HONOR

Redakcja
Petar Sotirov
Dejan Ajdačić

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

KONWERSATORIUM

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

5 HONOR

Redakcja
Petar Sotirov
Dejan Ajdačić

Lublin 2017

Recenzenci poszczególnych artykułów:

Waldemar Czachur (Warszawa), Michael Fleischer (Wrocław),

Aloyzas Gudavičius (Szawle), Galina Jaworska (Kijów),

Christina Markou (Komotini), Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (Lublin),

Stana Ristić (Belgrad), Irina Sedakova (Moskwa), Svetlana Tolstaja (Moskwa)

Redakcja językowa: Beata Żywicka

Skład: Artur Drozdowski

Projekt okładki i stron tytułowych: Robert Kryński

Wydanie tomu sfinansował Instytut Filologii Słowiańskiej i Wydział Humanistyczny UMCS.

© Copyright by Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017

ISBN 978-83-7784-943-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

20-031 Lublin, ul. Radziszewskiego 11,

tel. 81 537 53 04

www.wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy: tel./fax 81 537 53 02

Księgarnia internetowa: www.wydawnictwo.umcs.eu

e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

Drukarnia

Elpil

Artyleryjska 11

08-110 Siedlce

Spis treści

<i>Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?</i> (Jerzy Bartmiński).....	7
* * *	
HONOR – fundamentem słowiańskiego i europejskiego kanonu wartości (Petar Sotirov).....	13
* * *	
<i>TIMÉ</i> (GODNOŚĆ, HONOR) w starożytnej kulturze greckiej (Kazimierz Korus).....	27
Концепт <i>ТИМН</i> в новогреческом языке (Илияна Генев-Пухалева, Евелина Минева).....	51
HONOR (<i>GARBĖ</i>) w języku i kulturze litewskiej (Irena Smetonienė).....	89
* * *	
HONOR w języku polskim (Monika Grzeszczak).....	115
Konceptualizácia pojmu <i>ČEŠŤ</i> v slovenskej lingvokultúre (Katarína Dudová).....	149
Концепт <i>ЧЕСТЬ</i> w rosyjskim językowym obrazie świata (Ludmiła L. Fiodorowa, Ewa Białek).....	177
Русская честь и польский <i>HONOR</i> (Светлана М. Толстая).....	223
Концепт <i>ГОНАР</i> в белорусском языке (Надежда Кохнович).....	237
Поняття <i>ЧЕСТЬ</i> у сучасній українській мові (спроба когнітивної дефініції) (Вероніка Ярмак).....	273
Понятието <i>ЧЕСТ</i> в българския език (Петър Сотиров, Илияна Генев-Пухалева).....	307
Hrvatska jezična slika <i>ČASTI</i> danas (Amir Kapetanović, Irena Miloš) ...	347
ЧАСТ у српском језику (Дејан Ајдачић).....	367
* * *	
HONOR (<i>EHRE</i>) w języku niemieckim (Monika Grzeszczak).....	393
* * *	
Noty o autorach.....	433

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?

Jerzy Bartmiński

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – którego kolejny zeszyt poświęcony HONOROWI oddajemy w ręce Czytelników – jest próbą paralelnego opisanie świata wartości słowiańskich na szerszym tle porównawczym. Tytuł *Leksykonu* jest poniekąd umowny, bo chodzi o wartości podzielane nie tylko przez poszczególne narody słowiańskie, ale też przez ich bliższych i dalszych sąsiadów.

Wartości stanowią rdzeń każdej kultury, a ich rozpoznanie i określenie stosunku do nich jest warunkiem definiowania własnej tożsamości zarówno przez indywidualne jednostki, jak całe zbiorowości. Problem wartości rodzi jednak wiele pytań: Co jest wartością i dla kogo? Czy istnieje kanon wartości uniwersalnych? Kanon wartości ważnych i konstytutywnych dla kultury europejskiej (z nasuwającymi się pojęciami wolności i równości, godności, praw człowieka)? Wartości ważnych dla kultur narodowych, jak ojczyzna, patriotyzm, demokracja i tolerancja – ale czy dla wszystkich kultur narodowych jednakowo? Konzeptualizowane są wartości bytowe: życie, zdrowie, praca, kariera, pieniądze – ale czy niezależnie od czasu i szerokości geograficznej? W jakim stopniu w dzisiejszym świecie pozostają wciąż istotne pojęcia rodziny, małżeństwa, dziecka? Promotorka badań aksjologicznych w lingwistyce polskiej, Jadwiga Puzynina, zwraca uwagę na to, że wartości „docierają do nas jako treści wyrażen należących do języka” i w związku z tym mogą łatwo podlegać manipulacjom¹. Nasz *Leksykon* powinien pomóc w zapobieganiu manipulacjom znaczeniami nazw wartości.

---

¹ Jadwiga Puzynina, *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 26, 2014, s. 7.

Zespół autorski skupił uwagę na kilku wartościach wybranych z dużego ich zespołu², licząc się z realnymi możliwościami wykonawczymi, limitowanymi przez środki uzyskane na ograniczony czas³. Wybrano na początek pięć haseł: DOM i EUROPE, bo niezależnie od politycznych i aksjologicznych wyborów mówimy o Europie jako „wspólnym domu”, w którym mieszkamy i w którym chcielibyśmy czuć się „u siebie”; PRACĘ, bo zwłaszcza w dobie szerzącego się bezrobocia stanowi ona przedmiot szczególnego zainteresowania; WOLNOŚĆ, bo jest sztandarową wartością naszej części świata; HONOR, bo sięga źródeł kultury europejskiej, antycznej Grecji, a bliska mu GODNOŚĆ jest wpisana do *Powszechnej deklaracji praw człowieka* uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1948 roku. We wszystkich przypadkach wydało się rzeczą interesującą sprawdzić, w jakim stopniu pojęcia te są podobnie, a w jakim specyficznie pojmowane w ramach poszczególnych kultur narodowych. Myślą przewodnią *Leksykonu* jest szukanie „jedności w różnorodności”.

Zainteresowanie wartościami i ich rolą w kulturach narodowych owocuje dziś wieloma wydawnictwami, zarówno w Polsce, jak na Zachodzie i Wschodzie Europy. Pomysł naszego *Leksykonu* sięga swoimi początkami lat 90. ubiegłego wieku, kiedy opracowano zbiorowo pojęcie OJCZYZNY w dwunastu językach europejskich⁴, ale w wersji aktualnie realizowanej powstał jako fragment opolskiego programu „komparacji” języków słowiańskich po roku 1945, który przedstawił Stanisław Gajda⁵, a którego wstępny zarys dali w swoich referatach

---

² Wstępne projekty przewidywały objęcie badaniami porównawczymi znacznie większej liczby haseł, zob. Jerzy Bartmiński, *Kakie cennosti učastvujut v formirovanii jazykovej kartiny mira Slavian?*, [w:] *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika. U čast akademika Svetlane Tolstoj*, red. Ljubinko Radenković, Beograd 2009, s. 59–70; tenże tekst w wersji rozwiniętej pt. *Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů?* „Slovo a Slovesnot” 71, Praha, 2010, s. 329–339 oraz w wersji polskiej pt. *Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian?* w książce *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014, s. 21–28.

³ Praca nad *Leksykonem* była częściowo wspierana przez grant NPRH nr 2/H12/81/2012 pt. *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych*, pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego (współwykonawcy: Iwona Bielińska-Gardziel i Wojciech Chlebda) przyznany Instytutowi Sławistyki PAN w Warszawie na lata 2012–2015.

⁴ Tom pt. *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* ukazał się w roku 1993 w Lublinie pod redakcją Jerzego Bartmińskiego.

⁵ Stanisław Gajda (red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Opole 2000.

Wojciech Chlebda⁶ i Jerzy Bartmiński⁷, rozwijając go w kolejnych publikacjach. Specyfiką naszego opracowania, jego cechą wyróżniającą jest – po pierwsze – operowanie uzgodnionym systemem narzędzi pojęciowych i wynegocjowaną w toku wielu posiedzeń wspólną terminologią; po drugie – oparcie opisów na porównywalnym zestawie źródeł, po trzecie – przyjęcie podobnych sposobów definiowania znaczeń. Wszystko to razem tworzy wspólną płaszczyznę teoretyczną i metodologiczną (*tertium comparationis*), co paralelnym opisom ma zapewnić porównywalność.

Wartości opisujemy jako „koncepty kulturowe”, czyli pojęcia aksjologicznie nacechowane i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje. Rozróżniamy leksemy jako jednostki planu wyrażania z jednej strony – z drugiej zaś strony znaczenia, pojęcia, koncepty i idee jako elementy planu treści. Odpowiednio do tego stosujemy konwencje graficzne: leksemy zapisujemy *kursywą*, pojęcia i koncepty – KAPITALIKAMI, znaczenia podajemy w ‘łapkach’.

Analizy i opisy postanowiliśmy oprzeć na trojakiemu typowi danych. Pierwsze (S) czerpane są ze źródeł systemowych (w tym słownikowych), drugie (A) – ze źródeł „wywołanych”, tj. uzyskanych metodą badań ankietowych, trzecie (T) – z tekstów czerpanych z korpusów narodowych oraz z wysokonakładowej prasy, dobranej wedle reprezentatywnych opcji politycznych i światopoglądowych (łącznie bazę materiałową określamy skrótem S-A-T). Założyliśmy też, że porównanie skupi się na tym, co w poszczególnych językach uchodzi za wspólne (potoczna, standardowa odmiana języka), a koncepcje indywidualne (skądinąd zawsze godne uwagi) będą przywoływane tylko wyjątkowo. Ankiety były przeprowadzane w porównywalnych 100-osobowych grupach studentów⁸ (równoważąc reprezentację kobiet i mężczyzn, przedstawicieli kierunków humanistycznych i ścisłych),

---

⁶ Wojciech Chlebda, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] Gajda (red.) 2000, s. 163–178.

⁷ Jerzy Bartmiński, *Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian*, [w:] Gajda 2000, s. 179–195.

⁸ Nawiązano w tym punkcie do porównawczych badań amerykańskich Katza i Braly’ego oraz niemieckich Sodhiego i Bergiusa, które także opierały się na 100-osobowych reprezentacjach studentów różnych narodowości, zob. Uta Quasthoff, *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*, Frankfurt am Main, 1973, s. 30–49.

którym zadawano jedno wspólne pytanie, za przykładem lubelskiej ankiety ASA⁹, „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?”

Wprowadzenie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” miało służyć ukierunkowaniu odpowiedzi na stronę wyobrażeniową („Jak postrzeżasz i konceptualizujesz X-a?”), a nie stronę przedmiotową („Jaki jest X?”), chodziło bowiem o uzyskanie zróżnicowanych narodowo charakterystyk subiektywnych stereotypów Europy, domu, honoru itd., a nie opisów encyklopedycznych. Encyklopedyczne definicje Europy, domu, pracy, ale też w dużym stopniu wolności i honoru, w różnych językach z natury rzeczy muszą być podobne, jeśli nie identyczne, bo muszą odnosić się – w przypadku Europy – do obiektywnych cech kontynentu, w przypadku pozostałych pojęć – cech uznanych za istotne i typowe. Modyfikator „prawdziwy” przedstawia perspektywę na widzenie podmiotowe, na to, co jest ważne dla osoby odpowiadającej na pytania. Wyniki ankiety są w artykułach przywoływane tylko w wersji syntetycznej, ich dokładniejsze omówienie Czytelnik znajdzie w osobnym tomie *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, pod red. Iwony Bielińskiej-Gardziel, Małgorzaty Brzozowskiej i Beaty Żywickiej (w druku).

Założeniem autorów haseł było więc nie tyle definiowanie samych pojęć w sensie logicznym, ile zdiagnozowanie specyficznego rozumienia określonych wartości przez użytkowników poszczególnych języków. Dlatego jako narzędzie eksplikacji znaczeń przyjęto subiektywistyczną koncepcję „definicji kognitywnej”, której celem jest nie tyle zobiektywizowany opis znaczenia słów, ile uchwycenie tego, jak mówiący rozumieją znaczenia słów. Stąd też odwoływanie się nie tylko do definicji leksykograficznych podawanych w słownikach językowych (z zasady pretendujących do obiektywizmu), lecz także do osobistych wypowiedzi użytkowników, do tekstów wywołanych metodą ankietową. Ponieważ uwzględnienie sposobów rozumienia słów przez mówiących prowadzi nieuchronnie do ujawnienia różnic, postanowiono systematycznie uzupełniać podstawowe eksplikacje o opisy różnych typowych sposobów profilowania bazowych wyobrażeń¹⁰. Znane z gramatyki kognitywnej pojęcie profilowania

⁹ Zob. informacje o ASA (ankiecie słownika aksjologicznego) w artykułach Jerzego Bartmińskiego i Małgorzaty Brzozowskiej w tomie *Język, wartości, polityka*, Lublin 2006, s. 8–62.

¹⁰ Zob. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska, *Kognitivnoje opredelenie, profilirovanie ponjatij i sub'ektnaja interpretacija mira*, [w:] *Kognitivnaja lingvistika*

zastosowano w zmodyfikowanej wersji wypracowanej na użytek profilowania pojęć.

Opracowania *Leksykonu* podjął się międzynarodowy zespół językoznawców z wszystkich bez mała krajów słowiańskich i niektórych pozasłowiańskich, skupionych w ramach konwersatorium EUROJOS. Opracowanie *Leksykonu* zostało poprzedzone cyklem roboczych spotkań, których owocem była seria publikacji ogłaszanych na łamach rocznika „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” (tomy 20–28 z lat 2008–2016)¹¹ i w ramach lubelskiej „czerwonej serii” pod zbiorczym tytułem *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*¹². Publikowano zarówno szkice dotyczące problemów teoretycznych i metodologicznych¹³, jak i analizy wybranych konceptów – poza pięcioma wymienionymi także takich, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, NARÓD, RODZINA, DOBROĆ, PRAWOŚĆ i ODWAGA; RADOŚĆ, KARIERA, PAMIĘĆ, ZDROWIE i CHOROBA; WINA i KARA, ŚWIĘTO i ŚWIĘTOWANIE; por. także dyskusje na temat opozycji SWÓJ – OBCY (w tomie

---

konca XX wieku. *Materiały Międzynarodowej Naukowej Konferencji 7–9 października 1997 w trzech częściach. I*, Minsk 1997, s. 4–8.

¹¹ Zob. zwłaszcza artykuły: Renata Grzegorzczkova, *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych*, „Etnolingwistyka” 21, 2009, s. 15–29; *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 217–225; Jadwiga Puzyńska, *Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości*, „Etnolingwistyka” 22, 2010, s. 39–51; Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda, *Punkty sporne i bezsporne w programie EUROJOS: Odpowiedź na pytania i wątpliwości Profesor Jadwigi Puzyńskiej*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 227–233.

¹² Wydano trzy tomy zbiorowe: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Lublin 2012; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014.

¹³ Por. zwłaszcza Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów* w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów (w tomie *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014, s. 71–102); Nina Gryshkova, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, tamże, s. 21–50.

20. „Etnolingwistyki”) i na temat wartości tworzących „duszę” Europy (w tomie 23. „Etnolingwistyki”).

Pozostaje otwartym pytanie, w jakiej mierze opisy są porównywalne i jakie dalsze perspektywy „komparacji” otwierają? Profesor Swietłana Tołstojowa podsumowując spotkanie w roku 2012, postulowała kontynuowanie badań w kierunku ujęć bardziej syntetycznych i proponowała opracowanie zgromadzonych materiałów w kategoriach ściśle lingwistycznych. tj. odniesienie ich do systemu językowego¹⁴. Na obecnym etapie pracy projektowanie takich ujęć i wypracowanie nowych perspektyw porównawczych pozostawiamy redaktorom, autorom haseł i Czytelnikom. Nic też nie stoi na przeszkodzie, by listę haseł rozszerzyć i paralelne opisy semantyczne kontynuować.

Leksykon jest adresowany do wszystkich, zainteresowanych problematyką wartości, ich rangą i rolą w dyskursie publicznym, w skali zarówno narodowej, jak i ponadnarodowej. Nasza publikacja ma przyczynić się do lepszego rozumienia się ludzi mówiących różnymi językami, ma pomóc im we wzajemnym zbliżeniu. Wyróżnianymi adresatami *Leksykonu* są młodzi adepci studiów językowych i antropologicznych, którzy mają szczególne predyspozycje i zobowiązanie, by wpływać na niwelowanie barier w komunikacji międzykulturowej.

---

¹⁴ W tomie: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014, s. 262–265.

HONOR – fundamentem słowiańskiego i europejskiego kanonu wartości

Petar Sotirov

Niniejszy tom *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*¹ przedstawia językowo-kulturowy obraz HONORU w językach słowiańskich (zachodnich, wschodnich i południowych) oraz w językach niektórych sąsiadów Słowian, w greckim, litewskim i niemieckim.

Tom stanowi pokłosie kilkuletniej pracy międzynarodowego zespołu badawczego złożonego z przedstawicieli różnych ośrodków naukowych polskich i zagranicznych. Zespół przez kilka lat pracował w ramach projektu badawczego EUROJOS². Zgodnie z przyjętymi ustaleniami badania nad konceptem HONOR przeprowadzono wedle jednolitej metodologii, która miała na celu przygotowanie opracowań zbliżonych pod względem formy i treści, a tym samym ułatwienie lektury czytelnikom oraz umożliwienie dalszych prac o charakterze porównawczym.

Pewien wyjątek stanowią dwa teksty: Kazimierza Korusa oraz Swietłany Tołstojowej, które zostały napisane w sposób indywidualny, odbiegający od przyjętej wspólnej metodologii, ale dla całości kształtu prezentowanego wydawnictwa mają istotne znaczenie. W pierwszym z nich – pt. *TIMÉ (GODNOŚĆ, HONOR) w starożytnej kulturze greckiej* – autor na przykładzie bohaterów *Iliady* pokazał genezę, pierwotny kształt i rozwój pojęcia HONOR, jednocześnie w sposób kompetentny udowodnił, że pojęcie to jest „nie tylko jednym z najstarszych, ale i jednym z najistotniejszych w kształtowaniu wzorca osobowościowego

---

¹ W 2015 roku ukazał się *DOM* 1. tom *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin, a w roku 2016. tom *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin.

² O projekcie EUROJOS, zob. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2016.

człowieka kultury antycznej Grecji, a co za tym idzie kultury współczesnej Europy”. Nie można nie zauważyć, że wniosek ten doskonale wpisuje się w główną ideę konwersatorium EUROJOS, odkrywania i prezentowania wartości „kanonicznych” dla Słowian i ich sąsiadów. Autor pokazał głęboki związek pojęcia HONORU z pojęciem SŁAWY rozumianej jako publiczne okazywanie komuś uznania, oddawanie czci. Tym samym potwierdził pierwotność zewnętrznego wymiaru pojęcia; do podobnego wniosku dochodzi większość autorów.

Zasługuje na podkreślenie fakt, że w artykule o honorze w starożytnej Grecji poruszona została również istotna kwestia aksjologiczna odnosząca się do badanego pojęcia. Na przykładzie Achillesa, młodego bohatera *Iliady*, który wybiera drogę sławy i zdobywa ją, nawet za cenę życia (zgodnie z ideałem agonistycznym), ujawnione zostały ściśle powiązanie SŁAWY z kategorią wartości. SŁAWA była stawiana ponad wszystkim, nawet ponad życiem, gdyż uznanie i sława pośmiertna oznaczały nieśmiertelność. Tekst o starogreckim honorze pokazuje również, że już w starożytności treść pojęcia HONOR podlegała zmianom. Przyjmując twierdzenie autora, że „sława stawała się częścią osobowości bohatera, tak jak cześć, którą odbierał”, można dojść do wniosku, że już wtedy pojawiło się nowe znaczenie – ‘świadomość posiadania czci’, czyli honor, godność, nawiązujące już do wewnętrznego wymiaru pojęcia. Badania Korusa, oparte na starożytnych tekstach literackich, wydobywają również niektóre z podstawowych kwestii dotyczących treści konceptu HONOR, które w kolejnych tekstach w tomie zostały szczegółowo omówione na materiałach współczesnych. Są to na przykład zagadnienia takie, jak podmiot honoru – w Grecji archaicznej są nim ludzie wolni (*eléutheroi*), wywodzący się ze znakomitych rodów (*áristoi*), czy działania, za które człowiekowi należy się sława, szacunek, cześć – okazuje się, że może to być umiejętność wymowy, czyli przekonywania do swoich racji, sprawność bojowa i męstwo, bycie najlepszym. Inna ważna kwestia: Czy honor może być poddany działaniom destrukcyjnym? Pozytywną odpowiedź na to pytanie sugeruje fakt istnienia w języku starogreckim czasowników typu *atimádzein* lub *atimáo* ‘nie czcić, odmawiać czci, odebrać komuś cześć, znieważać, okazywać pogardę, uwłaczać czyjeś godności’; jeszcze inna: Czy istnieje konieczność ochrony i obrony czci? Dowiadujemy się, że honor już w Grecji starożytnej był społecznie chroniony, niekwestionowane było prawo do godności drugiego człowieka wolnego, a sprawowanie pieczy nad czcią innego było nawet obowiązkiem „sprawiedliwego arystokraty”.

Drugi tekst – pt. *Русская честь и польский HONOR* autorstwa Swietłany Tołstojowej – jest zmodyfikowaną wersją artykułu już opublikowanego³, ale zdecydowaliśmy o jego włączeniu do obecnego tomu ze względu na to, że, jak okazało się, tezy i ustalenia autorki stały się punktem odniesienia dla wielu innych autorów tomu i były wielokrotnie cytowane. Analizując semantykę rosyjskich leksemów *честь*, *достоинство* i polskich *cześć*, *honor* i *godność*, autorka ujawnia różnice i podobieństwa między nimi. Tekst Swietłany Tołstojowej jest swoistą kontynuacją rozważań Kazimierza Korusa, stanowi ich potwierdzenie, uzupełnienie i przeniesienie jego postulatów na grunt języków słowiańskich. Autorka skupia się na kwestii podwójnego wymiaru konceptu HONOR – zewnętrznego i wewnętrznego – pokazuje ich współistnienie w złożonej podwójnej semantyce rosyjskiego pojęcia *честь* i w bogatym materiale synonimów, derywatów i frazeologizmów. Podobnie jak Kazimierz Korus Swietłana Tołstojowa, także stwierdza pierwotność znaczenia „akcjonalnego” rosyjskiego leksemu *честь*, który jest kontynuacją prasłowiańskiego rzeczownika *čьstь utworzonego od czasownika *čisti / *čьsti ‘czcić, poważać’. W związku ze znaczeniem „zewnętrznym” autorka omówiła kilka ważnych kwestii, np. kwestię podmiotu i obiektu czci oraz relacji podmiot-obiekt czci, przytoczyła również odpowiednie przykłady językowe. Co do historycznie wtórne, ale stopniowo nabierającego wagi, „wewnętrznego” wymiaru pojęcia, w ujęciu autorki subiekt honoru jest charakteryzowany poprzez negację, czyli poprzez wskazywanie czynności, których się nie dopuszcza: *nie kłamie*, *nie kradnie* itp. Analiza semantyczna pozwoliła na porównanie rosyjskiego leksemu *честь* z polskimi leksemami *honor*, *honory*, *cześć*; m.in. sformułowano wniosek, iż *honor* posiada znaczenie „wewnętrzne”, a *honory* i *cześć* odzwierciedlają wymiar zewnętrzny. Z punktu widzenia metodologicznego artykuł wyznacza kierunki dalszych prac o charakterze porównawczym.

Cechą wyróżniającą pozostałych tekstów jest ujednoczony schemat kompozycyjny. Każdy tekst zawiera takie same części o podobnej zawartości. Część wprowadzająca artykułów zazwyczaj zawiera diachroniczne spojrzenie na koncept HONOR w poszczególnych językach, wskazywano na dynamikę treści pojęcia, zwykle na szerszym tle historycznym. Autorzy przedstawiali również stan badań nad przedmiotowym konceptem w konkretnym języku.

³ Zob. Толстая 2013.

Stałym składnikiem artykułów jest też prezentacja danych źródłowych i sposobu ich uzyskania. Zgodnie z przyjętą w ramach konwersatorium EUROJOS metodologią we wszystkich włączonych do tomu tekstach uwzględniono trzy typy danych: systemowe, ankietowe i tekstowe (tworzą one swoistą triadę, tzw. S-A-T). Jeśli idzie o interpretację danych zauważalna jest pewna różnorodność w podejściu autorów do zgromadzonego materiału językowego. Niektórzy z nich zdecydowali się na szczegółowe omawianie poszczególnych typów danych i prezentowanie wydobywanych z nich cech bazowego pojęcia, czyli na podejście separacyjne, inni zaś zastosowali podejście holistyczne, zgodnie z którym starali się ujawnić podstawowe fasety i cechy badanego konceptu w oparciu o dowody pochodzące jednocześnie z wszystkich typów danych językowych⁴.

Źródła leksykograficzne zostały wykorzystane jako podstawa do ustalenia etymologii nazw konceptu HONOR, ich semantyki, szeregów synonimicznych i antonimicznych oraz związków frazeologicznych. Główny wykładnik leksykalny konceptu HONOR w większości języków słowiańskich jest kontynuantem prasłowiańskiego rzeczownika *čьstь, który jest derywatem od czasownika *čisti / *čisti o znaczeniu ‘czcić, poważać’. W języku bułgarskim jest to leksem *чест* (*čest*), w rosyjskim – *честь* (*čest’*), ukr. *честь* (*čest’*), w serbskim – *част* (*čast*), w chorwackim – *čast*. W języku polskim, białoruskim, rosyjskim i ukraińskim konkurują z sobą dwa leksemy – słowiański kontynuant rzeczownika *čьstь z formą pochodzenia łacińskiego *honor*. W języku polskim konkurencję wyraźnie „wygrywa” wyraz *honor*, obecny też (ale mający słabszą pozycję) w języku białoruskim, natomiast w języku rosyjskim i ukraińskim dominuje leksem pochodzenia słowiańskiego, a leksem łaciński został zmarginalizowany i w wersji fonetycznie zasymilowanej, jako *гонор*, funkcjonuje z negatywną konotacją w znaczeniu ‘zarozumiałość, pycha’.

W przedstawionych w tomie językach niesłowiańskich leksykalna reprezentacja konceptu HONOR jest w każdym z języków specyficzna. Słowo *timé* w języku starogreckim i nowogreckim wywodzi się z czasownika *τίω* (*tio*) ‘cenić, czcić kogoś, uważać kogoś godnego czcić’ oraz ‘oceniać, określać cenę, wartość’. Litewskie *garbė* nawiązuje do praindoeuropejskiego rdzenia *gir-/ *ger- ‘chwalić’ (w tymże języku funkcjonuje również leksem słowiańskiego pochodzenia *šlovė*, por.

⁴ O podejściu separacyjnym i holistycznym bardziej szczegółowo zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2014.

pol. *sława*). W języku niemieckim słowo *Ehre* pochodzi od starogermańskich wyrazów *aizō, *aizjō ‘wstydlivość, bojaźliwość’ oraz ‘cześć, honor, szacunek’, wyrazy te prezentują indoeuropejski rdzeń **ais-* ‘być pełnym czci, czcić’.

Jeśli chodzi o nazwy (tj. wykładniki leksykalne konceptu) HONORU, wszyscy badacze zwracają uwagę na ich semantyczną dynamikę, która wyraża się w rozszerzeniu bądź zwężeniu znaczenia w różnych okresach historycznych oraz podkreślają wieloznaczność leksemów, ich odnoszenie do dwóch podstawowych aspektów konceptu – wewnętrznego i zewnętrznego. Lektura zaprezentowanych w tomie tekstów pozwala dostrzec specyfikę poszczególnych języków. Na przykład autorka badań nad polskim honorem Monika Grzeszczak odnotowała od trzech do siedmiu znaczeń leksemu *honor* w słownikach polszczyzny dawnej i współczesnej i stwierdziła, że wymiar wewnętrzny pojęcia został poświadczony takimi cechami, jak: ‘godność osobista, poczucie własnej godności’, ‘poczucie szacunku dla własnej osoby’, ‘poczucie własnej wartości, które każe nam postępować według określonych zasad’ itp., wymiar zewnętrzny zaś cechami takimi, jak: ‘szacunek / uszanowanie, poważanie, okazywanie czci’, ‘wysoka ranga w hierarchii społecznej’, ‘wysoka ranga związana z czyjąś pozycją społeczną’, ‘dostojeństwa, godności, zaszczyty; odznaczenia, wyróżnienia, honory’. Autorki artykułu o koncepcie HONOR w języku rosyjskim, Ludmiła Fiodorowa i Ewa Białek, zwróciły uwagę na związek przyczynowy pomiędzy składnikami treści semantycznej leksemu *честь*, przy tym podkreśliły większą wagę wymiaru wewnętrznego we współczesnym znaczeniu leksemu. Według autorek cecha semantyczna ‘wartości człowieka i moralno-etyczne zasady, które kierują jego postępowaniem’ jest punktem wyjścia do rozwoju kolejnych znaczeń: ‘dobra opinia, dobre imię’ i ‘poważanie, cześć, oznaki szacunku’. Dodatkowo autorki zaznaczyły, że w ujęciu historycznym podstawowe znaczenie leksemu *честь* rozwijało się od czci i zaszczytu do wartości moralnych, godności.

W kilku językach główny leksem związany z konceptem HONOR odnosi się tylko do kobiety, oznacza dziewictwo, niewinność, czyli to, z czego kobieta jest dumna i co zapewnia jej „dobre imię”. Tak jest w języku białoruskim, rosyjskim, ukraińskim, bułgarskim, ślady takiego myślenia pozostały także w języku niemieckim. W niektórych językach w obrębie semantyki leksemów związanych z konceptem HONOR (np. serb. *част*, chor. *čast*) zachowane zostało historyczne zna-

czenie ‘uczta, częstowanie, poczęstunek, potrawa’. Ciekawy wydaje się przypadek słowa *častnik* ‘oficer, funkcjonariusz’ w języku chorwackim, które jednoznacznie nawiązuje do historycznie pierwotnego podmiotu honoru. Zasługuje na odnotowanie specyficzna sytuacja w języku greckim, w którym leksem *τιμή* ma zarówno wymiar etyczny, jak ekonomiczny, bo w drugim znaczeniu *τιμή* to ‘cena, wartość przedmiotu’. Ze współczesnej perspektywy zjawisko to można uznać za homonimię, ale autorzy badań nad konceptem HONOR w starogreckim i nowogreckim pokazują, że obydwie znaczenia są ściśle powiązane historycznie. Jako niecodzienne należy określić również jedno ze znaczeń leksemu *Ehre* w języku niemieckim – ‘w golfie prawo do wykonania pierwszego uderzenia na tzw. obszarze tee’.

Dane ankietowe stanowią drugie podstawowe źródło definicji kognitywnej konceptu HONOR. Dane te zostały pozyskane w toku badań przeprowadzonych wśród grup studenckich składających się minimalnie ze stu osób. Ankietowanym było stawiane jedno podstawowe pytanie: *Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwego honoru?* Niektórzy badacze stawiali również dodatkowe pytania, na przykład: *Jak nazywa się człowiek, który ma honor? Jaki lub czyj może być honor? Czym odróżnia się honor od czci?* i in. Dane ankietowe pozyskiwano także poprzez rozwiązywanie różnego typu zadań, na przykład uzupełnienia niedokończonego zdania, czy przez podawanie skojarzeń ze słowem *honor* itd. Wszyscy autorzy podkreślają ważność danych ankietowych jako źródła językowego, które nie tylko potwierdza zawarte w opracowaniach leksykograficznych cechy HONORU, ale zdecydowanie poszerza obraz badanego konceptu i rzuca na niego nowe światło. Przy interpretacji materiałów ankietowych autorzy badań stosowali procedury podobne do tych, których używali Jerzy Bartmiński i Grzegorz Żuk w studium o RÓWNOŚCI⁵. Analiza zebranych odpowiedzi ujawniła trzy podstawowe kierunki myślenia: część ankietowanych dążyła do znalezienia pojęcia nadrzędnego (*genus proximum*), do którego należy HONOR, druga część skoncentrowała się na szeregach synonimów słowa *honor*, trzecia grupa zaś wskazała na konkretne przykłady manifestujące cechy badanego pojęcia. W związku z tym, po pierwsze, w materiałach ankietowych zwracano uwagę na status ontologiczny konceptu HONOR, który, jak się okazuje, mieści się w paradygmacie kategorii moralno-etycznych i został określony jako system, zbiór, czy katalog zasad, norm bądź cech kierujący postępowaniem

---

⁵ Zob. Bartmiński, Żuk 2009.

człowieka. Po drugie, objaśnianie za pomocą synonimów oraz podawanie konkretnych przykładów zachowania honorowego ujawniło główne według respondentów wartości, które budują treść pojęcia HONOR, są to w większości języków: godność, uczciwość, słowność, sprawiedliwość, odpowiedzialność, wierność, solidarność, tolerancyjność i in.

W odróżnieniu od danych systemowych, według których pozytywna ocena kojarzonych z honorem cech nie budzi wątpliwości, dane ankietowe (w pewnym stopniu również dane tekstowe) ujawniły współczesną ambiwalencję aksjologiczną badanego pojęcia, czyli fakt, że jego wartość dodana może nie być jednomyślnie uznawana. Widać to najbardziej wyraźnie w materiałach dotyczących języka niemieckiego, okazuje się bowiem według autorki badań, że wśród ankietowanych dominuje pogląd, że „EHRE jest pojęciem współcześnie (w ogóle) nieużywanym, którego „nie ma”, że „ważniejsze” od honoru są w istocie respekt / poważanie i tolerancja, lub też, że jest to pojęcie bez szczególnego znaczenia lub o nikłym / małym znaczeniu / wartości”. Daje tu o sobie znać historia tego pojęcia i pamięć o nadużywaniu pojęcia HONOR w retoryce nacjonalistycznej w niedawnej przeszłości. To samo zjawisko zauważono w tekstach języka serbskiego w dyskursie nacjonalistycznym z lat 90. w byłej Jugosławii. Świadomość takich nadużyć jest poświadczona w materiałach z innych języków, na przykład z języka chorwackiego, w którym pojawiło się stwierdzenie, że HONOR jest „pojęciem [używanym, gdy] w czyimś imieniu ludzie czynią wielkie głupoty” (chorw. *pojam u čije ime ljudi rade velike gluposti*). Na honor jako anachronizm we współczesnych realiach życiowych wskazali nosiciele języka bułgarskiego, a autorka artykułu o obrazie HONORU w języku nowogreckim, Iliana Genew-Puchalewa, zwróciła uwagę na ujemny aspekt pojęcia wynikający z nadmierności, z przekraczania pewnych granic i przekształcenia się honoru w wyniosłość, dumę czy próżność. Teksty wywołane (czyli odpowiedzi na pytania ankietowe) potwierdziły istnienie ambiwalencji aksjologicznej pojęcia HONOR we współczesnym świecie, na co zwracali uwagę autorzy niektórych publikacji⁶.

Dane tekstowe również przyczyniły się znacząco do rekonstrukcji pełnego językowego obrazu HONORU, pozwoliły uzupełnić go o cechy związane z bieżącymi wydarzeniami w życiu codziennym poszczególnych społeczności. Zgodnie z zaleceniami zespołu badawczego

⁶ Zob. np. Puzynina 1999; Grzeszczak 2013.

konwersatorium EUROJOS dane tekstowe miały objąć około 300 kontekstów, pochodzących z rozmaitych sfer komunikacji społecznej. Przeważnie zbiór analizowanych tekstów obejmuje niewielką grupę tekstów kolektywnych (przysłowia, które należą do tzw. „tekstów kliszowanych”) oraz znacznie większą grupę tekstów indywidualnych, autorskich. Teksty indywidualne to głównie artykuły publicystyczne i teksty pochodzące z narodowych korpusów językowych; dane korpusowe prezentują przy tym rozmaite odmiany językowe: styl urzędowy, prawniczy i artystyczny (literaturę piękną). Teksty zostały wykorzystane na dwa sposoby: z jednej strony jako jeden z trzech typów danych służących do sformułowania kompleksowej definicji kognitywnej bazowego pojęcia, z drugiej, jako podstawa dla poznania sposobów profilowania, czyli uchwycenia wariantów bazowego wyobrażenia w różnych typach dyskursu (o profilowaniu zob. także niżej).

Centralną częścią wszystkich prac jest rozbudowana definicja kognitywna konceptu HONOR, która jest formułowana w oparciu o wszystkie trzy typy danych językowych. Celem tego typu definicji jest pokazanie rzeczywistego rozumienia honoru przez użytkowników poszczególnych języków. Zaprezentowane w tomie definicje ujawniają bogaty i barwny językowo-kulturowy obraz HONORU Słowian i ich sąsiadów, na który składa się kilka podstawowych faset i wiele cech charakterystycznych. Cechy są powiązane między sobą, tworzą układy należące do różnych aspektów badanego konceptu. Wśród wskazywanych aspektów znalazły się m.in. aspekt ontologiczny, behawioralny, aksjologiczny, psychologiczny i społeczny.

Na strukturę kognitywną HONORU – jak pokazują zaprezentowane w poszczególnych artykułach definicje – składa się kilka faset, które omawiam w kolejności (punkty 1–6).

(1) Czym jest HONOR?

Kwestia ta dotyczy pojęcia nadrzędnego wobec HONORU, czyli jego hiperonimu. W niektórych definicjach hiperonimy HONORU ekspozują wymiar wewnętrzny konceptu. Na przykład autorzy artykułów o HONORZE w języku polskim, białoruskim, bułgarskim i niemieckim dochodzą do wniosku, że HONOR jest rodzajem kodeksu zawierającego cechy moralne i zasady, które kierują postępowaniem człowieka. Autorzy zgadzają się również, że HONOR jest cnotą oraz zakłada poczucie własnej wartości. Autorka tekstu o polskim honorze Monika Grzeszczak zwróciła także uwagę, że HONOR jest zasadą, „która łączy

się niepodzielnie z wiernością”. W innych pracach pojęcia nadrzędne kryją jednocześnie wymiar wewnętrzny i zewnętrzny, na przykład w języku rosyjskim, ukraińskim, chorwackim i serbskim. Pokazały to Ludmiła Fiodorowa i Ewa Białek, które określiły HONOR w języku rosyjskim mianem „najwyższego sędziego wobec obiektu”, wskazując na sumienie i opinię społeczną jako „sędziego”. Hiperonim HONORU wiązany jest przede wszystkim z wymiarem zewnętrznym, tak jest na przykład w języku nowogreckim, w którym wszystkie źródła językowe potwierdzają, że HONOR to przede wszystkim „dobra opinia o kimś”, „dobre imię”, „dobra reputacja”. Do tego rozumienia można odnieść również „dobro prawne” w języku niemieckim.

(2) Jakie konkretne działania, zachowania i postawy implikuje HONOR?

Na podstawie danych językowych (przede wszystkim ankietowych i tekstowych) sporządzona została lista wartości (cech) typowego „człowieka honoru”. W poszczególnych tekstach mają one nieco odmienną hierarchię i wagę, ale niektóre z nich we wszystkich badaniach zajmują wysokie miejsce rankingowe i ten fakt świadczy o ich uniwersalności. Do tych wartości należą: *słowność* (czyli ‘dotrzymywanie słowa / obietnic / przyrzeczeń, zobowiązań’), *konsekwencja*, *prawość* (czyli ‘trzymanie się zasad, zachowywanie się zgodnie ze społecznie przyjętymi lub własnymi zasadami’), *uczciwość* (czyli ‘uczciwie, sumiennie wypełnianie zobowiązań, profesjonalizm’), *odpowiedzialność* (czyli ‘zdolność, umiejętność przyznania się do błędów’), *waleczność*, *męstwo* (czyli ‘gotowość do obrony wartości, poglądów, przekonań – własnych i innych’), *otwartość* (czyli ‘działania jawne’).

(3) Czy HONOR jest wartością?

Z przeprowadzonych badań wynika, że posiadanie honoru – zarówno w przeszłości, jak i obecnie – było i jest uznawane za wartość. Jednak w większości opracowanych tekstów mówi się także o współczesnej aksjologicznej ambiwalencji pojęcia. Dwojaki charakter honoru ujawnia się najsilniej w badaniach ankietowych; wedle jednych respondentów HONOR jest wartością, cnotą, wedle innych jest wadą osobowości i przeszkodą w drodze do sukcesu. Analizując treści pojęcia w aspekcie diachronicznym, niektórzy autorzy próbowali wskazać moment historyczny, w którym pojawiła się negatywna konotacja konceptu HONOR, wskazując na konkretne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne. Na przykład Petar Sotirov i Iliana Genew-Puchalewa, powołując się na bułgarskich badaczy z zakresu psychologii społecz-

nej, stwierdzili, że zmiana w treści konceptu HONOR nastąpiła po raz pierwszy w okresie przejścia bułgarskiego społeczeństwa ze stanu patriarchalnego do kapitalistycznego w drugiej połowie XIX wieku. Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że podobne zmiany dokonały się również w innych społeczeństwach. W tekstach o honorze w języku serbskim i niemieckim także wskazano na konkretne okresy, kiedy pojęcia HONOR nadużywano i jego treść uległa modyfikacji. W związku z tym w niektórych z zamieszczonych w tomie tekstów pojawiło się stwierdzenie, że honor jest wartością zmienną w czasie.

(4) Kto jest podmiotem HONORU?

Według ustaleń autorów w przestrzeni społecznej pojęcie HONORU funkcjonuje wariantywnie, zależy od podmiotów – pojedynczych lub zbiorowych, w związku z tym odróżniany jest honor indywidualny i honor zespołowy. W ramach bazowego konceptu większość autorów zauważyła zróżnicowanie związane z płcią, które ma korzenie w dalekiej przeszłości, ale nadal jest aktualne we współczesnych językach. W niektórych rozróżnienie to znajduje odzwierciedlenie w języku, na przykład w języku polskim, w którym leksemy *honor* i *cześć* tworzą różne kolokacje, przy tym *cześć* odnosi się tylko do kobiety, kiedy chodzi o sferę seksualności. Autorzy są zgodni, co do genezy takiego rozumienia podmiotowego aspektu honoru. Historycznie honor przypisywano rycerzom, później przez dłuższy czas przedstawicielom wojska, ogólnie – osobom płci męskiej. Monika Grzeszczak, zwracając uwagę na złożoność relacji honor – płeć, przytacza opinię Jadwigi Puzyniny, że honor „w XX wieku rozszerzył swój potencjalny zasięg na wszystkich ludzi, niezależnie od stanu, płci, a także wieku: nie jest wcale tak, by także dzieci (w wieku szkolnym, a nawet przedszkolnym), nie mówiąc o kobietach, wbrew wcześniej wypowiedzanym sądom, nie mogły mieć poczucia honoru na swoją miarę” (Puzynina 1999: 46). Natomiast autorki tekstu o HONORZE rosyjskim informują, że sformułowanie w języku rosyjskim *Честь имею* (Mam honor/cześć) jest relewantne tylko w odniesieniu do określonej (o wyższym statusie) grupy społecznej, jak np. kręgi wojskowe, a nie do członków społeczeństwa, którzy nie są uznawani za pełnoprawnych, np. dzieci. Autorka badań nad obrazem HONORU w języku greckim Iliana Genew-Puchalewa zauważyła istniejący ostry podział wśród współczesnych Greków: jedni „o TIMÉ myślą jak o wartości osobistej danej istotom ludzkim płci żeńskiej, którą one mają obowiązek chronić w określony sposób przez całe życie”, drudzy uważają, że „w odróżnieniu od żeń-

skiej czci, która może być jedynie stracona lub odebrana, honor męski można zdobyć, gdyż posiada przeważnie wymiar zewnętrzny”.

Wszyscy autorzy wskazują, że podmiotem honoru może być również określona zbiorowość społeczna, na przykład rodzina, naród, grupa zawodowa itp. Świadczą o tym wyrażenia typu *honor rodziny*, *honor narodu / honor narodowy*, *honor lekarza*; *honor dziennikarza*, *honor nauczyciela*. Niektórzy autorzy zauważyli, że np. w języku rosyjskim i bułgarskim podmiotem honoru mogą być (traktowane metonimicznie) przedmioty i symbole, które reprezentują człowieka lub grupę społeczną, i jako przykłady przytaczają wyrazy typu: *honor munduru*, *honor habitu*, *honor togi*, *honor flagi*, *honor marki* itp. Autorka tekstu o obrazie HONORU w języku białoruskim Nadieżda Kochnowicz dokonała podziału podmiotów honoru również na „pierwotne” i „wtórne”, przy tym „pierwotne” są „właściwe”, „wtórne” są te, które korzystają z honoru grupy, do której się przynależą, np. *Вася – гонар школы* (*Wasja – dumą szkoły*), *Хакеісты абараняюць гонар краіны* (*Hokeiści bronią honoru kraju*).

(5) Czy HONOR wymaga ochrony?

W związku z tym, iż honor dla ludzi stanowi szczególną wartość, w procesie interakcji społecznej zjawiskiem uniwersalnym są działania destrukcyjne wobec niej, mające na celu znieważenie podmiotu w sytuacjach konfliktowych relacji interpersonalnych. W większości języków rolę swoistego hiperonimu w tym zakresie pełni wyraz *poniżanie*. Jego znaczenie można eksplikować za pomocą formuły ‘X poniża Y = X postępuje wobec Y w sposób taki, że pozbawia go honoru; postawa X jest oceniana negatywnie przez innych’. Działania destrukcyjne są określane językowo za pomocą wyrażen typu *poniżanie honoru*, *deptanie honoru*, *szarganie honoru*, *obraza honoru* itp., spotykane są we wszystkich badanych językach. Destrukcja wartości, jaką stanowi honor w większości badanych języków jest metaforyzowana przez odniesienie do opozycji ‘czysty – brudny’. Z tego powodu poraniony honor może być określany jako *splamiony*, *zabrudzony* lub mający plamę (por. wyrażenie *plama na honorze*), a odzyskany ponownie honor – jako *oczyszczony*, *umyty*. Działania przeciwko honorowi mogą mieć również charakter autodestrukcyjny, o tym świadczy wyraz *samoponiżenie*.

Działania destrukcyjne wobec honoru znajdują przeciwdziałanie mające chronić honor jako wartość. Znajduje to językowy wyraz w kolokacjach typu *bronić honoru*, *chronić honor*, *stawać w obronie honoru*.

Z danych ankietowych i tekstowych wynika, że zachowanie honoru wymaga odwagi; jednym z najczęściej podawanych bliskoznaczników honoru jest *odwaga*. Odnotowano również, że działania destrukcyjne wobec honoru są powodem objęcia go ochroną prawną, co dowodzi, że jest on wartością powszechnie uznawaną.

(6) Jakie są zewnętrzne oznaki HONORU?

Wymiar zewnętrzny HONORU prowadzi do stwierdzenia, że honor jest czymś, co wymaga uznania, usankcjonowania zewnętrznego (społecznego). Przy rekonstrukcji językowego obrazu HONORU wszyscy autorzy zwrócili uwagę na kwestię zewnętrznych sposobów okazywania honoru, czyli szacunku, czci, poważania, uszanowania. Jest to utrwalone językowo w formie kolokacji typu *uczynić honor, oddać komuś honor, przyjmować / odprowadzać kogoś z honorami* itp. W kodzie zachowaniowym mamy odpowiednie oznaki, jak na przykład przyjęty w wojsku sposób oddawania honorów (np. salutowanie). Okazywaniu szacunku osobom zasłużonym służy nadawanie tytułów honorowych, takich jak np.: *członek honorowy, prezes honorowy*, może się to wiązać ze sprawowaniem szaczonej funkcji (*konsul honorowy*), opieką nad czymś (*patronat honorowy*), także z lokalizacją (*miejsce honorowe*) i in.

Dokonane badania pozwalają na sformułowanie swoistej wspólnej dla całej Słowiańszczyzny i sąsiadujących narodów definicji kognitywnej HONORU.

HONOR

1. w aspekcie ontologicznym
  - 1.1. ma dwa wymiary – zewnętrzny (historycznie pierwotny) związany z okazywaniem czci komuś oraz wewnętrzny (historycznie wtórny) prezentujący to, za co się komuś okazuje cześć,
  - 1.2. stanowi zbiór godnych szacunku cech moralnych i zasad oraz
  - 1.3. kodeks postępowania zgodnie z określoną normą – indywidualną, grupową, społeczną;
2. w aspekcie aksjologicznym
  - 2.1. podlega ocenie z punktu widzenia jego wartości, w związku z tym
  - 2.2. jest powszechnie uznawany za wartość lub rodzaj cnoty,
  - 2.3. odznacza się obecnie ambiwalencją, gdyż przez niektórych ludzi jego wartość jest kwestionowana;
3. w aspekcie behawioralnym

3.1. manifestuje się przez konkretne działania, zachowania lub postawy, wśród nich:

3.1.1. dotrzymywanie słowa (słowność),

3.1.2. zachowanie się zgodnie z własnymi / społecznymi / prawnymi zasadami i normami moralnymi (zasadniczość, prawość),

3.1.3. przyznawanie się do błędów i ponoszenie konsekwencji za własne postępowanie (odpowiedzialność),

3.1.4. wypełnianie zobowiązań (uczciwość),

3.2. wyklucza określone działania, zachowania i postawy, m.in.:

3.2.1. lekkie traktowanie własnych słów i deklaracji,

3.2.2. mijanie się słów z czynami,

3.2.3. nieumiejętność przyznawania się do błędów,

3.2.4. zmienianie poglądów,

3.2.5. niewywiązywanie się ze zobowiązań,

3.2.6. kłamstwo, oszczerstwo, pomówienie i in.,

3.3. ulega działaniom destrukcyjnym bądź autodestrukcyjnym i w związku z tym

3.4. wymaga troski, ochrony, obrony;

4. w aspekcie społecznym

4.1. w przestrzeni społecznej funkcjonuje w postaci wariantów relewantnych dla

4.1.1 osoby indywidualnej lub

4.1.2. zbiorowości społecznych wyodrębnionych na podstawie czynników takich, jak: płeć, narodowość, zawód, powiązania rodzinne itp.

4.1.2.1. historycznie kojarzony z osobami płci męskiej, zwłaszcza związanymi z wojskiem,

4.1.2.2. obecnie relewantny dla obu płci, w stosunku do kobiety ma dodatkowe znaczenie

‘dziewiczość’ (dla kobiety niezamężnej) i ‘wierność’ (dla kobiety zamężnej),

4.1.2.3. zrelatywizowany może być do narodu (*honor narodowy*), zawodu (*honor zawodowy*), rodziny (*honor rodzinny*) i innych grup społecznych,

4.2. wymaga uznania, usankcjonowania zewnętrznego (społecznego), w związku z tym

4.2.1. istnieją specjalne gesty, znaki i oznaki temu celowi służące (np. odznaczenia, wyróżnienia; honory wojskowe, tytułowanie i in.);

5. w aspekcie psychologicznym

5.1. jest poczuciem, np. szacunku wobec siebie i innych, wolności lub

5.2. świadomością, np. własnej wartości.

* * *

Z dokonanych badań wynika, że koncept HONOR jest jednym z fundamentów słowiańskiego i europejskiego kanonu wartości. Nie zmienia tego faktu istnienie w semantyce nazw bazowego konceptu, także szeregu specyficznych cech narodowych, o których szczegółowo informują artykuły publikowane w tym tomie.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, 2016, *15 lat konwersatorium EUROJOS*, „Etnolingwistyka” 28, Lublin, s. 317–322.
- Bartmiński Jerzy, Żuk Grzegorz, 2009, *Pojęcie równości i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka” 21, Lublin, s. 47–67.
- Genew-Puhalewa Iliana, 2014, *Ponjatiето чест v syvremennija bylgarski ezik*, [w:] WwJOS–2, s. 225–236.
- Grzeszczak Monika, 2013, *Polski HONOR w świetle danych słownikowych*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 23–38.
- Grzeszczak Monika, 2014, *Polski HONOR w świetle danych ankietowych i tekstowych*, [w:] WwJOS–2, s. 237–260.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, [w:] WwJOS–3, s. 71–102.
- Puzynina Jadwiga, 1999, *O honorze w języku i nie tylko*, „Wieź” 9, s. 40–47.
- Толстая Светлана, 2013, *Русская ЧЕСТ и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 9–22.
- WwJOS–2 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014.
- WwJOS–3 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014.

TIMÉ (GODNOŚĆ, HONOR) **w starożytnej kulturze greckiej**

Kazimierz Korus

Autor dąży do stworzenia definicji kognitywnej pojęcia godności, honoru, wartości jednostki, które to pojęcia starożytni Grecy określali terminem *timé*. Wywody na temat semantyki leksemu *timé* oparto na tekstach literatury epoki archaicznej i klasycznej, czyli od wieku około IX p.n.e. (jeżeli przyjmiemy datowanie najstarszego eposu *Iliady* na drugą jego połowę) do wieku IV p.n.e., a dokładniej do roku 322 przed Chrystusem, czyli do śmierci Demostenesa, ostatniego obrońcy wolności Aten.

Wyniki badań analitycznych podano w zakończeniu artykułu w formie definicji kognitywnej i podsumowania słownikowego. Z najważniejszych ustaleń należy wymienić stwierdzenie, że godność (*timé*) jednostki wolnej (*eléutheros*), stanowiącą o jej wartości, z jednej strony Grecy łączyli ze sprawiedliwością (*dike*) i prawdą (*alétheia*), a z drugiej ze społecznym uznaniem (*kléos, kýdos*). Godność staje się już w VIII wieku siostrą sprawiedliwości. *Timé* miała swój wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. W pierwszym przypadku człowiek mógł sobie, rodzicom, nauczycielom, mistrzom (jak Sokratesowi czy Hipokratesowi) przynieść wstyd (*aidós*), odebrać sobie własną *timé*, stać się przyczyną utraty własnej godności (*atimádzomai*). Utrata ta była nie do powetowania. Musiała kończyć się samobójstwem (por. tragedię Sofoklesa *Ajas*). W drugim przypadku (wymiar zewnętrzny) to inni mogli odebrać bohaterowi dobre imię, społeczne uznanie, mogli go znieważać czy poważnie obrazić (*atimádzein tiná*). Poszkodowany mógł dochodzić swojej krzywdy i dobrą opinię, sławę odzyskać. Znieważonych bogów i ludzi można prosić o przebaczenie, wyrównać wyrządzoną im krzywdę, ofiarować dary. I bogowie, i ludzie przebacząją, bo tego chce córka Zeusa *Dike*, sprawiedliwość. A z kolei pojęcie *dike* połączy z prawdą (*alétheia*) Pindar. I tak powiązanie *godności, honoru (timé)* jednostki z prawdą, sprawiedliwością i przebaczeniem uczyniło z niej podstawę życia społecznego w demokratycznych Atenach.

1. Kryterium doboru źródeł

Kiedy się sięga do źródeł kultury europejskiej, a więc także i naszej słowiańskiej, towarzyszy nam zawsze ostrożność w ocenie literackich przekazów. Do piśmiennictwa greckiego, rzymskiego czy żydowskiego lub chrześcijańskiego przykładamy stosowną miarę ówczesnych warunków, sposobów myślenia, a przy tekstach literackich uwzględniamy prawa nimi kierujące, dystynktywne cechy rodzaju i gatunku literackiego, uwzględniamy rolę nadawcy i odbiorcy itp.

Mając te wszystkie uwarunkowania na względzie, szukałem przy badaniach nad tworzeniem definicji kognitywnej pojęcia *GODNOŚĆ, HONOR (timé)* wspólnego mianownika dla najbardziej reprezentatywnej grupy greckich tekstów. Uznałem, że rolę kryterium ich doboru spełnić może świadomość politycznej i społecznej wolności (*eleuthería*), widoczna w zachowanych tekstach poetów i pisarzy reprezentujących albo wolny sposób myślenia greckiej arystokracji (jak na przykład bohaterowie *Iliady* i *Odysei*, *Archiloch*, *Safona*, *Teognis*, *Solon*), albo obywateli wolnych greckich miast-państw (*póleis*), a zwłaszcza demokratycznych Aten. Przyjęte kryterium pozwoliło na objęcie poszukiwaniami literatury epoki archaicznej i klasycznej, czyli od wieku około IX, jeżeli przyjmiemy datowanie najstarszego eposu *Iliady* na drugą jego połowę, do wieku IV, a dokładniej do roku 322, czyli do śmierci Demostenesa, ostatniego obrońcy wolności Aten¹.

Konieczne jeszcze wydaje się i drugie stwierdzenie, nie zawsze w badaniach prowadzonych diachronicznie wypuklane. Chodzi o przyjęcie do wiadomości zasadniczej różnicy między źródłami literackimi epok archaicznej i klasycznej. Pierwsze bowiem trzy wieki rozwoju literatury były wynikiem ewoluowania kultury mówionej (*oral culture*), która stopniowo ustępowała miejsca kulturze pisanej (*written culture*)². Słusznie zauważa Romuald Turasiewicz³, że Hellenowie znali pismo już w wieku X albo IX, które przejęli od Fenicjan, ale o interioryzacji pisma możemy mówić dopiero na przełomie wieków V i IV. Dzisiaj do dyspozycji mamy tylko „ducha” początków greckiej i naszej kultury, zaklętego w tradycji literackiej, w przekazie pisemnym, czyli, mówiąc słowami Sokratesa z *Fajdrosa* Platona (276 e), mamy tylko jego widmo (*éidolon*), bowiem

¹ Jeżeli nie zaznaczę inaczej, wszystkie daty odnosić się będą do okresu przed narodzeniem Chrystusa.

² Por. Ong 1992.

³ Turasiewicz 1999, s. 179–187.

Kiedy się mowę raz napisze, wtedy się ta pisana mowa toczyć zaczyna na wszystkie strony i wpada w ręce zarówno tym, którzy ją rozumieją, jak i tym, którym nigdy w ręce wpaść nie powinna i nie wie, do kogo warto mówić, a do kogo nie. A kiedy ją fałszywie oceniają i niesłusznie hańbią, zawsze by się jej ojciec przydał do pomocy, bo sama się od napaści uchronić ani jej odeprzeć nie potrafi (275 e).

2. Kiedy się pojawiło pojęcie TIMÉ?

Pytanie jest dlatego ważne, ponieważ dotyczy źródeł naszego wspólnego, europejskiego sposobu myślenia. Z dumą możemy powiedzieć, że właśnie u zarania naszej cywilizacji; w *Iliadzie* pojawiają się najważniejsze pojęcia związane z formacją człowieka (*paidéia*), a potem skutek oddziaływania piękna utworu – w każdym rodzaju literackim: w epoce archaicznej w epice, liryce i dramacie, a pod jej koniec i w wiekach następnych obok poezji także i w prozie filozoficznej, historycznej i retorycznej, a nawet naukowej. Do podstawowych zatem pojęć Homerowych należą: rzeczowniki rodzaju żeńskiego *he timé*, oznaczający *wartość jednostki, jej godność, cześć, sławę* (*Il. XV 189*) oraz rodzaju nijakiego *to sébas*, oznaczający *łęk religijny, cześć, szacunek*, jaki my żywimy do bogów lub bogowie do swych boskich rodziców (*Il. XVIII 178*). Przymiotnik zaś ‘czcigodna’ (*pótnia*) będzie Homer odnosił zarówno do Hery czy Artemidy, jak i do żony Hektora, ‘czcigodnej’ Andromachy (*Il. VI 471*). Odpowiednie czasowniki to *timáo* – ‘czczę’ (*Il. IX 155*) lub *tio* – ‘czczę, uznaję za wartość’ (*Il. XXIII 703*) i *sebádzomai* – ‘zbożnie czczę’ (*Il. VI 167, 417*)⁴. Czasownik *potniáomai* – ‘nazywać czcigodną’ wchodzi znacznie później, jak się wydaje, do literatury, na przykład u Plutarcha w *Żywotach Cezara* (c. 63), czy *Antoniusza* (c. 65).

Podkreślmy, że nie chodzi tu o przypadkowe pojawienie się wyżej wymienionych pojęć, ale o ich nadzwyczajną funkcję w eposie. ‘Wartość, godność, sława jednostki’ stają się dominantą kompozycyjną *Iliady*. Można powiedzieć, że działania bohaterów opierają się wyłącznie na trosce o przydanie sobie czci w opinii społecznej, o zyskanie sławy, szacunku lub na walce w obronie *timé*⁵.

Jeżeli do tych stwierdzeń dodamy celną uwagę, żyjącego około pięciuset lat po Homerze, Platona, który w *Państwie* (608 e) z ca-

⁴ Por. też *Odyseja* III 123; IV 75; IV 142; VI 161; VIII 384.

⁵ Por. Linden 1992, s. 110–114; autor słusznie uogólnia: *Der Heros der Ilias handelt um der timé willen*.

łym naciskiem dowodził, że ‘Homer wychowywał i wciąż wychowuje Grecję’ (*pepáideuke*), i uzupełnimy ją o informację, że wciąż jest czytany i objaśniany w szkołach europejskich, to bez większego ryzyka możemy skonstatować, że pojęcie TIMÉ jest nie tylko jednym z najstarszych, ale i jednym z najistotniejszych w kształtowaniu wzorca osobowościowego człowieka kultury antycznej Grecji (*paidéia*), a co za tym idzie kultury współczesnej Europy.

3. Literatura przedmiotu

Konceptualizacja kultury Grecji, którą usiłujemy tu przedstawić tylko w zakresie jednego pojęcia GODNOŚCI i WARTOŚCI JEDNOSTKI, nie była przedmiotem naukowych monografii zmierzających do definicji kognitywnej. To nie znaczy, że nie dysponujemy niezliczoną ilością prac naukowych i popularnonaukowych syntetycznie przedstawiających kulturę grecką w jej rozmaitych przejawach życia literackiego, naukowego, a zwłaszcza filozoficznego, społecznego, gospodarczego i politycznego.

Bliskie naszemu postępowaniu badawczemu, choć dotyczące innej tematyki bądź zmierzające do innego celu, są prace poświęcone dziejom pojęć lub pojęcia. Dla przykładu wymienię monografię Władysława Tatarkiewicza *Dzieje sześciu pojęć* (Tatarkiewicz 1975); rozprawę Joanny Janik (2003) czy studium Krzysztofa Bielawskiego o tragedii greckiej (Bielawski 2004). Interesujące są również artykuły w pracy zbiorowej na temat wolności pod redakcją polskich uczonych Dariusza Brodki, Joanny Janik, Sławomira Sprawskiego (Brodka i in. 2003).

Spośród wielu opracowań ściśle związanych z dziejami greckiej kultury wybieram bardzo przydatną, naukową, wciąż dyskutowaną i uzupełnianą monografię Wernera Jaegera (2001). Bogata źródłowo i również dostępna w Polsce jest książka Oswyna Murraya (2004).

Z opracowań szczegółowych pojęcia TIMÉ trzeba wymienić bardzo zwarte (pół szpalty) artykuł Gerharda Thüra, 2002, w którym autor zajmuje się głównie aspektem prawnym i politycznym pojęcia. Słowniki naukowe skupiają się na wychwyceniu odcieni znaczeniowych, dokumentując je źródłowo bez wnikania w kulturalne i diachroniczne procesy. Do najwartościowszych należą dwa: Le Bailly⁶

⁶ Celowo tak właśnie wpisałem zwyczajową nazwę słownika, aby wskazać na jego niezwykłą popularność (prawie trzydzieści wydań!). Tytuł oficjalny ponad 2200 stron liczącego słownika: *Le Dictionnaire grec-français*. Warto podkreślić, że dzieła

oraz Liddell-Scott⁷. Inne cytowane artykuły znajdują się w przypisach i w bibliografii.

4. Kontekst kulturowy i próba doprecyzowania i uzupełnienia pojęć

Pieśni *Iliady* wykonywane były przez rapsodów, nazywanych też *ajdami*. Najczęściej znajdowali oni utrzymanie na dworach królewskich, ponieważ cieszyli się niezwykle wysokim autorytetem społecznym (*aoidói timés émorroi kai aidóús*), jako ludzie natchnieni przez Muzy lub samego Apollona, który przecież głosił zawsze prawdę (*alétheia*)⁸. Zależni od utrzymujących ich arystokratów śpiewali pieśni o wspaniałych czynach przodków poszczególnych rodów (*Od.* VIII 73: *Muza skłoniła pieśniarza, aby śpiewał pochwałę bohaterów*). Przy okazji religijnych świąt rozślawiali znakomite czyny arystokratów przed wszystkimi zebranymi, w tym i przed przybyszami z innych miast-państw (*póleis*). Głosili sławę swych protektorów (tu pojawia się pojęcie *kléos* lub *kýdos*) jako potomków tych bohaterów, którzy w każdej sytuacji, nawet bojowej, okazywali się najlepszymi spośród ludzi wolnych (*áristoi* – stąd pol. *arystokracja*). Rapsodowie służyli więc interesom politycznym władcy, który w sławie swego rodu upatrywał prawo do sprawowania władzy i odbierania czci od poddanych. Achilles wyraźnie o królowaniu i równocześnie o odbieraniu czci mówi w IX księdze *Iliady* (w. 616), zwracając się do Fojniksa: *Zostań, by*

---

dokonał jeden autor Anatole Bailly, Paris 1895. Warto tu za Wikipedią przytoczyć i tę informację: *Pour la vingt-sixième édition, en 1963, Louis Séchan refait les notices de mythologie et de religion présentes en fin de volume et revoit la plupart des articles portant sur la mythologie et l'histoire religieuse. Cette édition est réimprimée en 2000 sous le nom "Le Grand Bailly"* (fr. Wikipedia: *Dictionnaire grec-français (Bailly)*).

⁷ Ten wielokrotnie modernizowany i poprawiany również od XIX wieku słownik *A Greek-English Lexicon* wydali w Oxfordzie 2007 (reprint) Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones i Roderick McKenzie. W Wikipedii znajdziemy jeszcze następującą informację, ważną dla szukających: *It is now conventionally referred to as Liddell & Scott, Liddell-Scott-Jones, or LSJ, and its three sizes are sometimes referred to as "The Little Liddell", "The Middle Liddell" and "The Big Liddell" or "The Great Scott"*. (en. wikipedia: *A Greek-English Lexicon*). Tam też linki m.in. do elektronicznego słownika.

⁸ Por. trzy uwagi Homera w *Odysei* i jedną w *Iliadzie*: *Od.* VIII 479: *Wszyscy śmiertelni na ziemi szanują i czczą (timés émmoroi kai aidóús) pieśniarzy, gdyż Muza nauczyła ich wzniosłego śpiewu i ukochała ich ród.* *Od.* VIII 499: *pieśniarz pobudzony przez boga rozpoczął i snuł swą pieśń.* *Od.* VIII 489: *W podziwu godny sposób opiewasz los Achajów [...] jak gdybyś sam to widział lub od innego słyszał.* *Il.* XXIII 361: *Fojniks gonitwę miał śledzić i rzecz przedstawić prawdziwie (alethéien apoéipoi).*

ze *mną królować (basiléuein)* i czci odbierać połowę. Tu pojawia się zwrot frazeologiczny *meíresthai timén* ‘dzielić cześć, sławę, uznanie społeczne’. Dodajmy, że w *Iliadzie* występuje też z genetiwem *émmore* (perfectum) *timés* – w znaczeniu ‘mieć udział w czci, społecznym szacunku’. Termin dotyczy sławy (*kýdos*) i zarazem społecznej czci, jaką się powszechnie cieszył najdzielniejszy król Agamemnon. Potwierdzają to słowa Nestora skierowane do rozgniewanego Achillesa (*Il.* 278 i n.): [...] *nie wszczynaj waśni z królami* [...] *W czci bowiem nie jest mu [Agemnonowi] równy (émmore timés) żaden król* [...]. *Sam Dzeus go sławą (kýdos) obdarzył.*

Sława zatem równała się powszechnej czci, jaką odbierał król. Nie dziwią nas częste, rozsiane po całym utworze przymiotniki towarzyszące sławie. Po pierwsze ‘sława szlachetna’ (*esthlón*, ponieważ oparta na prawdzie, prawdziwa), stąd arystokracie towarzyszył sam przymiotnik ‘szlachetny’ (*esthlós*). Po drugie sława jest ‘wielka’ (*méga*), bo w rywalizacji z innymi ukazana została doskonałość bohatera – *areté*. Warto w tym miejscu podkreślić wyjątkowe znaczenie tego przymiotnika, gdyż wchodzi on do słownika onomastycznego Greków: zwycięzca w wyścigach kwadryg na igrzyskach pytyjskich nazywał się *Megakles* (*mega* – ‘bardzo’, *kles* – ‘sławny’; Pindar, *Oda Pytyjska VII*). Kolejny epitet ‘sławny’ (*kléos, kýdos*), ważny z punktu widzenia politycznego, to przymiotnik określający jej zasięg – ‘szeroko rozlana’ (*eurý*), gdyż to *aojdowie* gwarantowali swoim talentem podziw słuchaczy na całym ówczesnym świecie. Najbardziej wyszukany epitetem była *sława sięgająca nieba szerokiego* (*kléos ouranón eurýn híkanen*), a znajduje się on w takim kontekście (*Od.* VIII 73 i n.): *Muza skłoniła aojda, by śpiewał chwałę mężów (kléa andrón). Z owych pieśni, których sława sięgnęła wówczas niebios szerokich, wybrał spór Odysa z Achillesem ...*

Przytoczone powyżej rozważania już teraz pozwalają na wyprowadzenie najprostszego wniosku ogólnego o charakterze społecznym, dla nas już dzisiaj oczywistego: autor *Iliady* opowiada o charakterach i zachowaniach ludzi wolnych (*eléutheroi*), wywodzących się ze znakomitych rodów (*áristoi*).

Nasuwa się teraz kolejne pytanie: Jaki był ideał wychowywania młodych ludzi, pochodzących właśnie ze znakomitych rodów? Wiemy już, jaki był cel – działać dla sławy, określanej dwoma synonimicznymi pojęciami *kléos* i *kýdos*, które implikowały *timé*, społeczny szacunek, cześć i poważanie. Homer wielokrotnie o ideale wychowania arysto-

kratów wspomina, ale najbardziej znana jest jego wypowiedź włożona w usta zubożałego arystokraty, Fojniksa, nauczyciela Achillesa, którego jako wychowawcę przyjął do swego domu Peleus, ojciec bohatera (*Od.* IX 438):

*Wszak z tobą mnie Peleus wysłał sędziwy
Świetny woźnica, w dniu, kiedy cię z Ftyi do Agamemnona
Tutaj wyprawił, młodego, obcego sztuce wojennej
I krasomówczej, co mężów wyróżnia, czyni sławnymi,
Po to wyprawił mnie z tobą, bym cię wszystkiego wyuczył.
Abyś przemawiał jak mówca i działał jak człowiek czynu⁹.*

Szacunek społeczny i sławę zdobywa się nauką wymowy, umiejętnością przekonywania do swoich racji oraz sprawnością bojową i męstwem w walce. Nie jest to jednak wszystko. Należało być spośród innych najlepszym (*áristos*). Odwagi i najwyższej sprawności bojowej trzeba było nieustannie dowodzić. Achilles musi się wyróżnić na tle innych, równych mu urodzeniem arystokratów. A oni również w ten sam sposób wychowywani byli dla sławy, jak na przykład Glaukos (*Il.* VI 208), któremu ojciec nakazał, aby *waleczny był zawsze i męstwem innych przewyższał*, czy wspomniany wyżej głównodowodzący wojsk greckich Agamemnon, który był *w bitwie waleczny i w radzie najwybitniejszy* (*Il.* IX 52), czy pozostali królowie i szlachetnie urodzeni jak Ajas (o którym mowa jeszcze będzie poniżej). Słusznie się zatem mówi o agonistycznym ideale archaicznej Grecji, czyli opartym na rywalizacji równych pochodzeniem bohaterów i zdobywaniu sławy.

5. Niezwykła wartość sławy

Teraz rodzi się pytanie istotne: Jaką wartość miała dla młodych ludzi owa sława, rozumiana jako forma zewnętrznego, bo przez innych okazywanego bohaterowi, uznania, szacunku i czci?

Kiedyś Achilles, zachwycony pięknem życia, wyznał, że wolałby być najlichszym pasterzem w jednej ze swoich odległych wsi, a żyć, niż po zgonie być królem w podziemiu. *Życia człowieka – powiedział – nie może żadna z wartości przewyższyć* (*Il.* IX 401 i 408).

Życie stanowiło więc najwyższą wartość, a czasownik ‘żyć’ (*bióo*) oznaczał dla bohatera mniej więcej tyle (*Il.* IX 415), co ‘mam możli-

⁹ Przekład *Iliady*: K. Jeżewska. Według niego będę cytował. W przypadku podania własnego tłumaczenia zaznaczę skrótem K. K. Przekład K. Jeżewskiej uchodzi w powszechnej opinii za wybitny i wart jest polecenia. Dostępny w kolejnych wydaniach Biblioteki Narodowej seria II nr 17.

wość być szczęśliwym tu na tej ziemi'. W tym czasie Grecy nie mieli żadnej wizji pięknego życia po śmierci. Wyobrażenia ich o świecie podziemnym były przygnębiające¹⁰. Stąd obraz długiego życia i szczęśliwego wciąż będzie się przewijał na kartach epepei, a to w wizji wyroczni delfickiej, a to w życzeniach ludzi (nasze, polskie życzenia zdrowia, szczęścia, pomyślności w dalszym życiu tu, w tej tradycji greckiej życzliwości, mają swą genezę).

Z kolei ten sam Achilles w swojej wczesnej młodości, kiedy dorastający chłopcy usiłują dokonywać pierwszych ważnych wyborów, otrzymał od wyroczni delfickiej dwie możliwości (*Il.* IX 410): życie krótkie – śmierć pod Troją, ale w zamian sławę nieśmiertelną, wieczną, niezniszczalną (*kléos áfthiton*) albo rezygnacja z udziału w wyprawie pod Troję, a w zamian życie długie i szczęśliwe, ale bez sławy, w zapomnieniu. Młody bohater bez namysłu wybiera drogę sławy. Ku niej przecież był wychowywany. Życ po śmierci w uznaniu i czci pokoleń oznaczało nieśmiertelność (por. przymiotnik *áfthitos* – ‘nieśmiertelny, wiecznie trwały’). Symbolem dziedziczenia sławy i co za tym idzie społecznego szacunku, czci było pozostawione przez sławnego przodka berło. I tak w *Iliadzie* czytamy, że Agamemnon bierze (*Il.* II 46) *berło po ojcach dziedziczone i wiecznotrwałe (áfthiton aeí)*. Warto tu zwrócić uwagę na szczególne podkreślenie przez Homera jakości dziedziczonej sławy swoistym pleonazmem: przymiotnik *áfthitos* już oznaczał ‘coś nie do zatarcia, coś wiecznego, nieśmiertelnego’, a autor dodał jeszcze przysłówek *aeí* – ‘na wieki, na zawsze’, nota bene znakomicie oddanym przez tłumaczkę Kazimierę Jeżewską złożeniem ‘wiecznotrwały’.

Słusznie się zatem mówi o agonistycznym ideale archaicznej Grecji – opartym na rywalizacji równych pochodzeniem bohaterów i zdobywaniem sławy nawet za cenę życia. Piszemy *nawet*, aby podkreślić wyjątkową wartość ofiary i zarazem znaczenia ideału. Sława ponad wszystko¹¹.

¹⁰ Por. fragment poezji Safony nr 55 w przekładzie Janiny Brzostowskiej (w: *Liryka starożytnej Grecji*, oprac. Jerzy Danielewicz, Wrocław 1984, BN II 92, s. 43: *będziesz w podziemnym świecie błędzić z innymi zmarłymi – cień zapomniany przez wszystkich*. Por. w tym samym wydaniu: Anakreont frag. 50 (s. 104).

¹¹ Obok wspomnianej wyżej książki Jaegera 2001 polecić można pracę Krokiewicza 1959 oraz Marrou 1969. Por. też monograficzne wprowadzenie do badań nad *Iliadą* i *Odyseją* najlepszego współczesnego homerologa, emerytowanego profesora uniwersytetu w Bazylei polskiego pochodzenia, Joachima Latacza, z wybraną trafnie literaturą przedmiotu (Latacz 1989, s. 195–204).

6. Ponadczasowe przesłanie *Iliady*, czyli o skutkach odebrania komuś czci, społecznego uznania

Sława stawała się częścią osobowości bohatera, tak jak cześć, którą odbierał. I tu pojawiło się nowe znaczenie *timé* ‘honor, godność’, a czasownik *atimádzein* lub *atimáo* oznaczał ‘nie czcić, odmawiać czci, odebrać komuś cześć, znieważać, okazywać pogardę, uwłaczać czyjejś godności’.

Każdy szlachetnie urodzony był świadomy posiadania czci, bo albo była odziedziczona, co uwidaczniało imię bohatera, jak w przypadku przyjaciela Achilleśa *Patroklesa* (*kles* – ‘sławny’, ‘po ojcu’ – *patro*), albo ją zdobywał. Nikt nie mógł mu tej czci bezkarnie odebrać. Była społecznie chroniona. On sam miał też świadomość konieczności jej obrony w przypadku prób odebrania.

Obowiązkiem zaś sprawiedliwego arystokraty było uznawać prawo do godności drugiego człowieka wolnego. Warto tu przywołać świadomość Agamemnona, który znieważył Achilleśa, publicznie odbierając mu łupy, przydzielone sprawiedliwie przez wszystkich żołnierzy i dowódców. To one były dowodem czci i szacunku, jakie zyskał podczas wyprawy wojennej swoją walecznością (*areté*). Nestor wypomniął tę zniewagę wodzowi (*Il. IX 108*): *Ty jednak w zuchwałstwie duszy zelżyłeś* (dosłownie: ‘odebrałeś mu cześć’ – *etímassas* – aoryst od *atimádzo*) *znakomitego człowieka, którego i nieśmiertelni czczą* (*étisan* – aoryst od czasownika *tío*), *bo nagrodę zaszczytną mu odebrałeś*.

A na to Agamemnon zawstydzony: *sam to przyznaję; zbłądziłem*. A potem (podczas drugiej próby przeproszenia Achilleśa) dodaje (*Il. XIX 137 i n.*): *ale jeżeli zbłądziłem [...] pragnę to wszystko naprawić i okup* (*ápoina*) *dać niezmierny*. Tu proponuje Achilleśowi obok siedmiu miast w swoim królestwie rękę jednej ze swoich córek i obiecuje wyróżnić go w sercu jak syna Orestesa (w oryginale *tisei*, co oznacza dosłownie uznać go równym Orestesowi co do wartości; *Il. IX 282 i n.*, *XIX 137 i n.*). Odys konsekwentnie zachęca obu pogodzonych do uczty i tak chwali Agamemnona (*Il. XIX 181 i n.*): *Ty zaś Atrydo dla innych okażesz się sprawiedliwym* (*dikaióteros* stopień wyższy od *dikaíos* ‘sprawiedliwy’) *kiedyś, bo nie jest to za złe królowi poczytywane, jeśli przejedna człowieka, którego przedtem obraził*.

Godność człowieka i prawo do jej ochrony staje się w poezji Homera problemem centralnym, a jej unaocznieniem jest przedstawienie słusznego gniewu Achilleśa i prośby Agamemnona o przebaczenie,

połączonej z materialnym wyrównaniem krzywdy i otwarciem serca od nowa. Podobnie zachowa się i przebaczący Achilles: przyjmie okup i otworzy serce, co w języku Homera dosłownie brzmi: *okaże duszę łaskawą* (*Il. IX 639; XIX 179*)¹².

Od tej pory w historii kultury europejskiej tak zachowywać się będą wszyscy ludzie wolni (*eléutheroi*), szlachetni (*esthloí*), których za Homerem nazwiemy *díkaioi* ‘sprawiedliwymi’. Godność zewnętrzna, czy też społeczna, człowieka mierzona będzie miarą zdolności do prośbienia o przebaczenie i przebaczenia. I tu pojawia się epitet Achillesa *megáthymos* – ‘o wspaniałej, wielkiej duszy’ (*Il. XIX 75*): *I odczuli [...] Achaje radość, że wyrzekł się gniewu Pelida o duszy wspaniałej (megathýmou)*. Mówiąc jeszcze inaczej: **chcesz zachować swą godność, umiej przebaczać lub prosić o przebaczenie.**

7. Określenia i terminy – konceptosfera Homerowych eposów

Godność jednostki wolnej (*eléutheros*), oznaczającą jej wartość, z jednej strony połączono ze sprawiedliwością (*díke*) i prawdą (*alétheia*), a z drugiej ze społecznym uznaniem (*kléos, kýdos*). Godność staje się już w VIII wieku siostrą sprawiedliwości. I tak dochodzimy do pierwszego znaczenia *timé* jako wartości jednostki, podobnie i czasownika *timáo* czy szczególnie czasownika *tío*, które oznaczają ‘uznawać coś za jakąś wartość’. Tu zaraz dodajmy: termin ten ma również charakter prawny. Odnosi się na przykład do wartości rzeczy zrabowanej, którą złodziej musiał oddać. W przypadku zabójstwa oceniano niejako wartość zabitego i wysokość odszkodowania, które zabójca zobowiązany był zapłacić. Ajas wypomina nieubłagany gniew Achillesowi, przekonując: *a przecież niejedyn brata zabójstwo albo śmierć syna własnego pozwala szczerze odkupić* (*apotísis* – *Il. IX 632* i n.). Zwrot *apotinéin timén* oznacza ‘oddać należną równowartość za krzywdę’ (por. też *Il. III 281* i n.). Podkreślmy z naciskiem, że każdy wolny człowiek miał świadomość swojej wartości i w oczach innych posiadał swoją konkretną wartość – *timé*¹³.

Uzupełnić jeszcze należy, że świat ludzi znalazł w *Iliadzie* i w *Odysei*, a później, w V wieku, i w tragedii greckiej swoje odzwierciedlenie w świecie bogów: ich też się czci. W tym przypadku obok czasowników

¹² Por. szerzej Korus 2007, s. 79–92.

¹³ Dobrze wprowadzenie do prawa obowiązującego w epoce archaicznej daje Hölskeskamp 1999; por. też J. Janik 2003.

timáo i *tío* czy rzeczownika *timé* dostrzegamy nowe pojęcie *sébas* (rzeczownik oznaczający ‘łęk religijny, podziw, szacunek, zbożną cześć’ i czasownik *sebo*, *sébotai* lub częściej u Homera używany *sebádzomai*, a u tragiców też *sebidzo* oznaczający ‘czcić kogoś ze zbożnym lękiem, szanować’¹⁴). Bogom się składa ofiary, bo każdy z nich ma w stopniu nieporównywalnie doskonalszym od ludzi swoje dzielność (*areté*) i godność (*timé*), (Il. IX 498), i również dlatego, że poproszeni o przebaczenie – przebacząją.

Jak wielką wartość społeczną przedstawiała jednostka, świadczy użycie czasownika *sebádzomai* ‘zbożnie czcić’ (w stosunku do człowieka). Przypomnijmy tu zachowanie Achillesa, który choć zabił Eetijona, jednak mu zbroi nie zabrał, bo cześć zachował dlań w sercu (*sebássato*, Il. VI 416). Podobnie poeta używa słowa *sébas*, kiedy Iryda na polecenie Hery budzi Achillesa i wzywa do walki o ciało Patroklesa, wołając (Il. XVIII 178), w tłumaczeniu dosłownym (K. K.): *niech ogarnie twe serce zbożna cześć (sébas) dla Patroklesa, która nie dopuści do tego, aby jego zwłoki stały się żerem dla psów*. Kontekst wyraźnie dowodzi, że godność człowieka pozostaje po jego śmierci w zasięgu świata bogów, a im przecież należy się zbożna cześć. Dlatego Achilles, przemawiając do swojego wojska, do Myrmidonów, przypomniał im (Il. XXIII 9), że *umarłym należy się cześć (géras, tłum. K. K.)*. Pojawia się nowe pojęcie obok *timé*, którego znaczenie jest inne nieco, szersze: dar w dowód czci komuś ofiarowany, zarówno ludziom (np. *łupy w dowód uznania dla męstwa; Il. I 118*), jak i bogom *ofiary z wina i zwierząt spalonych, co dla nas (bogów) czci (géras) jest wyrazem (słowa Zeusa; Il. IV 49)*. Dalej oznacza każde działanie, które związane jest z uczczeniem zmarłych (np. obcinanie włosów – Il. XXIII 141–154; *Od. IV 197*; lub w przypadku Patroklesa uczczenie go stypą i igrzyskami – Il. XXIII 158 i n.). Tu dodajmy, że uroczystościom żałobnym towarzyszyły również żałobne mowy. Spośród wszystkich zachowanych mów żałobnych w V wieku przemówienie Peryklesa, nazywane *Epitáfem*, uchodzi za najpiękniejsze. Wygłoszone zostało nad marami pierwszych poległych w wojnie peloponeskiej (*epitáfios lógos; II 34 i n.*)¹⁵.

Achilles w przypadku swego przyjaciela Patroklesa umiał zmarłemu cześć okazać, ale jako zwycięzca w pojedynku z Hektorem do-

¹⁴ Por. np. Il. VI 167. O pojęciu *sébas* u tragiców por. Bielawski 2004, s. 48, 167.

¹⁵ Wprowadzenie do interpretacji tej mowy żałobnej dał Turasiewicz we *Wstępie* do dzieła Tukidydesa *Wojna peloponeska* (Turasiewicz 1991, s. 73–82).

puścił się zniewagi, przyniósł samemu sobie wstyd, samego siebie znieważył. Pastwił się nad trupem, co oznaczało przede wszystkim, że uwłaczał bogom nieśmiertelnym. Warto tu zacytować w szerszym kontekście opis zdroźnego czynu Achillesa (*Il.* XXIV 44 i n.):

*Tak i Achilles wstyd wszelki (aidós) i litość (éleon) w sobie zatracił.
Wstyd, który ludziom pomaga tak bardzo, a czasem szkodzi.
Nieraz ktoś przecież postrada [...] brata [...] czy syna [...]
Ból jednak opanowuje [...]
Tylko ten, kiedy Hektora drogiego życia pozbawił,
Wiąże martwego do koni i w krąg Patrokla mogiły
Włóczy dzień po dniu. To nie jest najpiękniej i najszlachetniej.
Czyżby się czuł tak potężnym, że nie dba o nieśmiertelnych?
Przecież on swoją wściekłością nieczułą Ziemię znieważa (aeikídzei).*

Achilles postępuje nikczemnie (*ou kálion, ou ámeinon* – dosłownie tłumacząc: ‘zaprzecza temu, co jest piękne i doskonałe’). Po śmierci Hektora odmawia zmarłemu (należącemu już do świata bogów) czci, szacunku, godności. Popełnia *hybris* – grzech pychy, bo nie dba o nieśmiertelnych. Kiedy przełożymy ten wiersz dosłownie, otrzymamy wyrazistszy obraz (w. 53): [...] *ponieważ przestał być człowiekiem dobrym, wzbudził nasz gniew*. Człowiek dobry, w znaczeniu raczej społecznym, czyli arystokrata, aniżeli moralnie dobry, to ten, który czci bogów i ludzi, bo jedni i drudzy mają cześć i godność zawsze, ci drudzy nawet po śmierci. Zeus wyraźnie powie o różnicy w czci zrodzonego z boginki Achillesa i ze śmiertelnych Hektora (w. 66): *czcimy tych dwóch nie tak samo, to przecież pewne* jednak jeden i drugi cie-szy się u bogów *timé*. Zeus bardzo szanuje godność Achillesa. Nie chce mu ująć sławy (*kýdos*). Wybiera drogę postępowania poprzez perswazję (w. 110): *Ja sławie Achilla zamierzam sprawę zostawić*. Po wcześniejszej analizie, w której dowodziłem, że *kýdos* równa się *timé*, już wiemy, że możemy rozumieć dokładniej powyższe słowa Zeusa: *ja zamierzam sprawę zostawić jego godności, jego własnej wartości*. Zatracił poczucie wstydu (*aidós*), który stoi zawsze na straży obrony własnej godności. Powinien zrozumieć swój dramatyczny błąd. Zeus, szanując godność-sławę Achillesa, wybiera matkę bohatera, Tetydę (*Il.* XXIV 104 i n.), która najstosowniej ma mu przekazać powody gniewu wszystkich bogów. Jej najłatwiej będzie mówić synowi o jego nieszlachetnym, niegodnym wolnego człowieka zachowaniu.

Kilkadziesiąt lat później, w VIII wieku, autor *Odysei* podejmie jeszcze raz temat szacunku do godności zmarłych, nawet w przypadku,

jeżeli oni sami za życia nikogo nie szanowali. Oni przecież należą do bogów. Chodzi o zabitych przez Odysa zalotników (*Od.* XXII 412). Staruszka Euryklea, niania Odysa, kiedy weszła do ogromnego megaronu, w którym leżeli w kałużach krwi pomordowani przez Odysa zalotnicy, i zobaczyła siedzącego na tronie, całego we krwi swego pana, już zamierzała krzyczeć z radości, gdy usłyszała stanowczy głos Odysa: [...] *bezbożna to rzecz (ouch hosie) chełpić się nad pobitymi mężami. Wola bogów ich zmogła i własna zbrodnia: nie uszanowali (ou tíeskon) nikogo z ludzi ziemskich, złego czy dobrego* [...]. W oryginale pojawia się forma *ou tíeskon* (czas przeszły od cytowanego czasownika *tío* – ‘czcić, szanować godność’).

Obraz piękny i wystarczająco dowodny, aby móc stwierdzić, że u zarania kultury europejskiej już nie tylko arystokrata, ale każdy człowiek godny był szacunku. Godność swą miał i żebrak, bo żebrakiem zawitał do swego domu nierozpoznany Odys i jako gość był przez zalotników raz po raz znieważany. Nawet Telemach podejrzewał, że matka mogła przypadkiem odmówić mu czci (*Od.* XX 133). Jak bardzo autorowi zależało na przekazaniu szacunku wobec każdego, najistotniejszej wartości w relacjach międzyludzkich, świadczy moim zdaniem powtórne włożenie tego samego zdania w usta Penelopy, która również stwierdza (*Od.* XXIII 64), że zalotnicy zginęli, bo *nikogo z ludzi nie uszanowali, dobrego czy złego*. Odwrócona jest tylko kolejność, ale sens jest ten sam: nie czcili nikogo.

Temat w trzysta lat potem, a dokładniej około 442/441 roku, podjął, jak wiemy, Sofokles, wystawiając *Antygone*, która stanęła w obronie czci zabitego brata, zdrajcy ojczyzny, któremu władca Kreon, wiedziony pychą (*hýbris*), odmówił pogrzebu, czyli ukarał po śmierci.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, stwierdzić możemy, że oto godność człowieka ma swój wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. W pierwszym przypadku człowiek może sobie przynieść wstyd, odebrać sobie własną *timé*, stać się przyczyną utraty własnej godności. W drugim przypadku (wymiar zewnętrzny) to inni odbierają mu część, znieważają czy poważnie obrażają.

8. TIMÉ w diachronii

8.1. wymiar zewnętrzny

Bardzo szybko godność człowieka w opinii społecznej, a zarazem sława rozgłaszana przez rapsodów, stała się przedmiotem krytyki. Najpierw żyjący w czasie powstawania *Iliady* i *Odysei*, lub tylko nieco

później, Hezjod, znakomity poeta, zgłosił zastrzeżenie co do prawdziwości przekazu poetyckiego. Píše w *Narodzinach bogów (Teogonii)*, że Muzy mu osobiście wyznały (w. 27), że potrafią *głosić kłamstwa do prawdy podobne. Wiemy też, gdy zechcemy, jak rzeczy prawdziwe obwieszczają*. Podobną krytykę podtrzymał Ksenofanes z Kolofonu, który zarzucił i Homerowi, i Hezjodowi fałsz w przedstawianiu świata bogów, bo wszystko, co ludzie uznają za ‘haniebne i naganne’ (*oneídea kai psógos*), całe ludzkie zło, jak cudzołóstwa i oszustwa, przypisali właśnie bogom (frag. 11, wyd. J. M. Edmonds). Dopiero w epoce klasycznej, żyjący na przełomie VI i V wieku Pindar, pisząc z całą świadomością prawa do fikcji i *licentia poetica*, powiąże jednak swoją poezję, sławiącą zwycięzców w igrzyskach olimpijskich, z prawdą (*alétheia*). A jego fragmentarycznie zachowana modlitwa do bogini Prawdy jest wyjątkowej urody (frag. 205): *władczyni Prawdo, spraw, by moje słowo nigdy nie potknęło się o szerokie kłamstwo* (tłum. A. Komornicka)¹⁶. Dobrze jest zapamiętać wysiłek poety przy wiązaniu sławy rodu zwycięzcy olimpijskiego z prawdą. Pojęcia *kléos* i *alétheia* znów są razem. Mówiąc inaczej, godność jednostki opiera się na prawdzie.

Epoka archaiczna wnosi jeszcze polityczno-prawne aspekty znaczeniowe *timé*. Związane są z pojęciem *ojczyzna (patrís)*. Tyrtajos (frag. 10, 6–7), zachęcając młodych Spartan do walki w obronie ojczyzny, kreśli obraz rodziny, która została jej pozbawiona. Skazana na wieczną tułaczkę *żadną czcią się nie cieszy, przyszłość też rodu niwieczy* (w. 12)¹⁷. Wolność ojczyzny gwarantuje prawo do czci, godności i sławy jej obywateli.

Drugie rozszerzenie polityczne pojęcia *TIMÉ* związane jest z działalnością Solona, archonta Aten z roku 594. Weźmy pod uwagę jego własne słowa w kontekście *Żywotu Solona* autorstwa Plutarcha z Cheroni (18, 5 i n.):

*Bowiem tyle, co trzeba, ludowi władzy przyznałem,
Ani mu czci (timés) nie ujmując, ani jej dając zbyt wiele.*

(tłum. Lech Trzcionkowski)

Ważne jest tu dla nas stwierdzenie, że nie tylko arystokracja, ale i cały wolny lud ateński ma swoją *timé* – godność, honor, wartość, która daje prawo do udziału we władzy. Zdaniem Solona nie tylko pochodzenie, ale umiejętność pomnażania własnego majątku daje

¹⁶ Por. Komornicka 1979.

¹⁷ Tłum. W. Appel, [w:] Danielewicz 1984, s. 288.

człowiekowi z ludu prawo do zarządzania dobrem wspólnym, do udziału w życiu politycznym państwa (Plutarch, *Żywot Solona*, 18, 1 i n.). Nazwano jego zasady życia społecznego *timokracją*. Wartość bowiem polityczna jednostki (*timé*), jej aktywność w życiu społecznym uzależnione były od wartości majątku danej osoby. Sto kilkadziesiąt lat później Platon w *Państwie* (545 b) uogólnił nazwę tego systemu rządów, nazywając timokrację rządami ludzi żądnych honoru, godności, rozgłosu (*filótimon*) i wyprowadził je od rządów arystokracji. Arystoteles, choć w *Etyce Nikomachejskiej* inaczej rozumiał timokrację (1160 a 30 i n.), to zastosował do niej w świetle naszych rozważań celne porównanie (1161 a 4 i n.): *Timokrację przypomina stosunek między braćmi, gdyż są sobie równi, jeśli pominąć zachodzące pomiędzy nimi różnice wieku; toteż jeśli różnica wieku jest zbyt wielka, przyjaźń ich traci charakter braterskiej* (tłum. Daniela Gromska).

To myślenie znajdzie później wyraz w reformach przypisywanych Klejstenesowi, z roku 507, a konkretnie w zasadzie demokratycznej równości, nazwanej *isotimía*¹⁸. Budowniczem zasad demokracji ateńskiej chodziło o wprowadzenie równości w dostępie do godności, urzędów, a co za tym idzie w poczuciu własnej wartości, godności osobistej. Było to prawo obywatelskie, którego niegodziwy obywatel mógł zostać pozbawiony wyrokiem sądu (por. pojęcie *atimía*; Arystoteles, *Polityka*, 7, 17). Zasada *isotimii* uznana została za zbyt idealistyczną przez Izokratesa (VII 21; III 14–15) oraz Platona (*Państwo*, VIII 558 c), a w pięćset lat później Lukian z Samosat, satyryk, w *Dialogach zmarłych* stwierdził (25, 2), że *isotimía* jest tylko do pomyślenia w świecie zmarłych.

W wieku V pojawia się po raz pierwszy pojęcie godności zawodowej ściśle związanej z opinią czy sławą (*doksádzesthai*). Chodzi o szkołę Hipokratesa¹⁹, w której zrodziła się przysięga lekarska jako zobowiązanie do otaczania czią swych nauczycieli na równi z rodzicami, do pomocy chorym, do ochrony ich życia od okresu ciąży kobiety (bezwzględne wystrzeżenie się aborcji i eutanazji), do daleko posuniętej dyskrecji zawodowej, powściągliwości w erotycznym wykorzystywaniu ciał pacjentów – kobiet i mężczyzn, obojętnie czy był to

¹⁸ Por. rozważania o równości (*ison*) w znakomitym studium Turasiewicza 1968, s. 31 i n.

¹⁹ Wprowadzenie do zagadnień związanych z *Corpus Hippocraticum* i, co za tym idzie, z tekstem przysięgi Hipokratesa najlepsze w języku polskim wraz z literaturą przedmiotu dał Turasiewicz 2005, s. 491–504. O samej przysiędze por. Turasiewicz 1993, s. 231.

niewolnik, czy wolny. I moim zdaniem najpiękniejsze zobowiązanie do życia szlachetnego i czystego i takiego samego uprawiania swej zawodowej sztuki: *W sposób święty i nieposzlakowany będę żył i uprawiał swoją sztukę* (tłum. K. K.). Tu pojawia się zwrot: *hagnós* ('święcie') *kai hosíos* ('nieposzlakowanie, czysto') *diateréin* ('uprawiać') *ten téchnen* ('zawód'). A w zamian za to *cieszyć się sławą i dobrą opinią (doksádesthai)*. Sława, cześć czy szacunek, wysoka opinia tu się utożsamiają, podobnie jak w *Iliadzie*.

8.2. wymiar wewnętrzny *timé*

Szacunek do siebie, troska, aby nie utracić we własnych oczach swojej godności (*timé*), staje się najważniejszym zadaniem każdego człowieka, a zwłaszcza bohaterów *Iliady* czy *Odysei*. Chodziło o to, aby nie przynieść wstydu (*aidós*) sobie i swoim rodzicom.

Bohaterowie homeryccy wszystko robią, aby nie przynieść hańby zmarłym rodzicom czy przodkom. Jak na przykład Glaukos, któremu ojciec nakazywał, aby (*Il. VI 209*) *swym przodkom nie przynieść wstydu, co bardziej czci godni wiedli swój żywot w Efyrze*. Oznacza to, że miał ich obraz w swoim sercu jako mniej lub bardziej wyidealizowany wzór, ku któremu został wychowany. Stąd, postępując w zgodzie z owym wzorem, nie przynosił sobie wstydu. Tu pojawia się pojęcie *aidós* 'wstyd', który powstrzymuje prawie wszystkich bohaterów *Iliady* przed działaniem nagannym. Widząc swą klęskę, nie uciekają z pola bitwy (*Il. XV 657*): *przy swoich namiotach stanęli tłumnie, lecz nie rozproszeni, w obozie, bo wstyd ich wstrzymywał*. Wyjątkową świadomość własnej wartości miał Ajas, który *pomyślał w swej duszy (thymó) walecznej, że mu nie przystoi stać tam, gdzie inni pierzchnęli w ucieczce*. Dosłownie i nieco opisowo przełożyć można pierwszą część zdania tak: *nie podobało się Ajasowi w siedzibie jego uczuć i woli, i myśli (thymó)*, dzisiaj powiedzielibyśmy: *w jego sercu lub jego duszy*. Ów rzeczownik *serce, dusza* otrzymał dookreślenie – przymiotnik *waleczny, dumny, dzielny (megalétor)*. Uznawał zatem bohater za swoją wartość najwyższą (*areté*) waleczność. I to ona powstrzymała go od zachowania takiego, jak inni – tchórzostwa. Za najdzielniejszego uznawali go również pozostali wodzowie i tłum żołnierzy. Stawiano go zaraz po boskim Achillesie. Tego rodzaju poczucie własnej wartości, uzasadnioną dumę, Arystoteles ponad czterysta lat później nazwie *megalopsychía* i uzna ją za cnotę złotego środka, bo jej nadmiar to zarozumiałość, a niedostatek to przesadna skromność (Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, 1107 b 24 i n.).

Rodzi się teraz pytanie: Co się dzieje, kiedy bohater sam sobie przez własne zachowanie, działanie odbierze godność? Wiemy, że człowiek zhańbiony, np. w przypadku odebrania czci przez kogoś z zewnątrz, reagował słusznym gniewem, ale też poproszony o przebaczenie stawał przed koniecznością darowania winy. W przypadku własnej winy pojawił się problem przebaczenia sobie. W przypadku Ajasa problem jego zachowania po utracie przez swe czyny własnej godności podejmuje Sofokles²⁰. Poświęca mu jedną ze swoich tragedii, noszącą w tytule właśnie imię *Ajas*.

Poeta przypomniał słuchaczom znany wszystkim spór o zbroję po Achillesie, jaki toczyli Ajas i Odys. Otrzymać ją miał najdzielniejszy, a takim był przecież Ajas. Powtórzmy z naciskiem: nie tylko on sam się za takiego uważał (na to poczucie godności własnej, wewnętrznej zwróciliśmy nieco wyżej uwagę), ale taką miał też sławę i opinię wśród wodzów i żołnierzy (godność zewnętrzna). Tymczasem zbroję dzięki swej przebiegłości dostał Odys. Nieludzki gniew dotkniętego do żywego Ajasa rodzi w jego głowie plan zemsty – wymordowanie wodzów, winnych jawnej niesprawiedliwości. Decyzję podejmuje w nocy. Tymczasem ingeruje Atena, która, chroniąc wodzów, zsyla szaleństwo na Ajasa. W całkowitym zamroczeniu umysłu Ajas wybiega z namiotu na pobliskie łąki i wyrzyna owce oraz bydło. Pastwi się nawet nad niektórymi zwierzętami, traktując je jak znienawidzonych wrogów. On waleczny z najwaleczniejszych okazał się dzielnym nie w boju, a w uboju zwierząt. Kiedy oprzytomniał, zrozumiał, że naraził się na śmiech gawiedzi, odebrał sobie sam cześć, własne poczucie godności. Zasłużył na pogardę. Wie, że *gardzi nim Troja i cała ta ziemia* (w. 459). Wie, że przyniósł wstyd swojemu ojcu, dlatego mówi do chóru (w. 479): *muszę czynem jakimś ojcu staremu udowodnić jasno, że jestem jego nieodrodnym synem*. Sofokles krok po kroku ukazuje jedyną drogę, jaką jego bohater miał przed sobą: musi zmyć hańbę samobójczą śmiercią. Dlatego wkłada w jego usta wyznanie (*Ajas*, 479 i n.): *szlachetny winien żyć pięknie lub pięknie umrzeć [...] To moja zasada*.

W starożytności przedchrześcijańskiej nie można było sobie przebaczyć i żyć dalej. Utratę własnej godności okupowało się śmiercią. Oczywiście jest rzeczą, że mówimy tu o ludziach szlachetnych i prawych, o pewnym ideale, a nie o rzeczywistości realnej, historycznej,

²⁰ Por. Zieliński 1928, s. 297. Autor wręcz stwierdza: *Ajas Sofoklesa był przede wszystkim tragedią czci*.

w której pełno było arystokratów o nikczemnym sercu, o sprzedajnej godności własnej. Jednakże, co tu jest istotne, ideał ten znała cała Helada, bo przecież, powtórzmy tu raz jeszcze słowa Platona (*Państwo* 608 e), *Homer wychowywał i wciąż wychowuje Grecję*.

Kto więc nauczył Greków sobie przebaczać? Na to pytanie intuicją wielkiego pisarza odpowiedział Henryk Sienkiewicz. Stworzył na wzór Tersytesa z II księgi *Iliady*, jak wszyscy pamiętamy, nikczemną postać Chilona Chilonidesa, człowieka wolnego, nazywającego siebie filozofem. Sprzedał on rodzinę lekarza Glauka, nastawał na jego życie, a kiedy Rzym podpalono i winę zrzucono na chrześcijan, zadenuncjował go jako chrześcijanina. Neron kazał ustawić w swych ogrodach słupy, przywiązać do nich chrześcijan i na dany znak podpalić. Wpuszczono do ogrodu tłum podpitych Rzymian. Po zapadnięciu zmroku na kwadrydze ukazał się Neron w towarzystwie Tygelina i Chilona, którego przerażeniem pragnął się zabawić. Kiedy dojechał do skrzyżowania dwóch ulic, gdzie zaczęło się palić najwięcej żywych pochodni, zszedł z kwadrygi wraz z Chilonem i Tygelinem. Nagle przerażony Chilon zobaczył Glauka, który owinięty dymem i płomieniami, już umierając, wpatrywał się weń, jakby wzywał na sąd.

*Twarcz Chilona wykrzywiła taka trwoga i taki ból, jakby owe języki paliły jego własne ciało. Nagle zachwiał się i wyciągnąwszy w górę ramiona, zawołał okropnym rozdzierającym głosem: Glauku! W imię Chrystusa! Przebacz! Głowa męczennika poruszyła się lekko, po czym usłyszano z wierzchołka masztu podobny do jęku głos: Przebaczam!*²¹

Chilon, znający Homera, czego nieraz dawał dowody, wiedział, że to jest za mało. Nikt nie przyjmie teraz okupu, zadośćuczynienia, które przywróci mu spokój, bo rodzinę Glauka sprzedał. Nikt z ludzi nie zdejmie z niego niesprawiedliwości, hańby. Pozostała mu jedyna droga – samobójstwo. Nieprzytomny prawie z desperacji błąkał się po ogrodzie wśród dopalających się ciał. Wtem poczuł rękę Pawła z Tarsu.

– *Jam przeklęty! Czego chcesz.*
 – *Chcę cię zbawić.*
 – *Dla mnie nie ma przebaczenia*
 – *[Jeśli] sługa Chrystusów [Glauk]) przebaczył ci w godzinie męki i śmierci, jakżeby ci Chrystus nie miał przebaczyć?*

Bóg nasz to Bóg miłosierdzia – [powiedział Aposto] – Gdybyś stanął nad morzem i rzucał w nie kamienie, czybyś mógł zarzucić nimi głębinę morską?

²¹ H. Sienkiewicz, *Quo vadis*, Kraków b.d., s. 334.

A ja ci mówię, że miłosierdzie Chrystusa jest jak morze i że grzechy i winy ludzkie potoną w nim jako kamienie w otchłani [...].

Genialna intuicja polskiego noblisty wskazała istotną różnicę między grecką a chrześcijańską kulturą. Ta pierwsza widziała jako zadośćuczynienie samobójczą śmierć zmywającą hańbę czynów, a ta chrześcijańska wsparła przebaczenie ludzkie przebaczeniem samego miłosiernego Boga:

[...] ty mniemasz, żeś przeklęty, a ja ci mówię, uwierz w niego, a czeka cię zbawienie [...]. W nim jednym ucieczka, On jeden policzy twój żal, wejrzy w nędzę twoją, zdejmie z ciebie trwogę i podniesie cię do siebie.

Na takie rozwiązanie czekać musieli Grecy osiemset lat.

9. Podsumowanie – próba definicji kognitywnej

Pojęcie wartości i godności człowieka (*timé*) znajduje swoje najwcześniej znane nam literackie przedstawienie na przełomie wieków IX i VIII, u zarania dziejów Grecji, jako przymiot ludzi wolnych (*eléutheroi*), wychowanych (*paideuómenoí*) ku wielkoduszności (*megalothymía, megalopsychía*), to znaczy umiejących prosić o przebaczenie i umiejących przebaczać. Tu spotykamy jeszcze inne określenie: mających duszę łaskawą (*híleos*). Wychowanie (*paidéia*) zmierzało również do jeszcze jednego celu: ‘być najlepszym’ (*áristos*) ‘w boju i radzie’. Tak rozumiana godność jednostki stała się fundamentem i zarazem skutkiem agonistycznej kultury greckiej. Ideał jej sprowadzał się do zdobycia i posiadania sławy (*kléos* lub *kédos*) przede wszystkim w boju i radzie. Należało być najlepszym (*áristos*) spośród znakomitych. Sława dawała prawo do społecznego uznania, czci i szacunku, o czym świadczy powiązanie dwóch pojęć: rządzenia (*basileuein*) i czci (*timé*). Cieszyć się sławą oznaczało również przedstawiać sobą wysoką wartość, posiadać swoją godność. Takie myślenie dotyczyło nie tylko bohaterów Homeryckich, ale i zwycięzców w igrzyskach olimpijskich, nemejskich, pytyjskich czy istmijskich, a potem w demokracji ateńskiej stanowiło kryterium oceny każdego wolnego obywatela. Lekarze ze szkoły Hipokratesa przysięgali na wartości swego życia zawodowego, które ich wyróżniały na tle innych, bo to one świadczyły o godności uprawianego zawodu. Tylko wynikającymi z nich sławą, dobrą opinią chcieli się cieszyć u wszystkich ludzi (*doksádzesthai*).

Timé miała swój wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. W pierwszym przypadku człowiek mógł sobie, rodzicom, nauczycielom, mistrzom

(jak Sokratesowi czy Hipokratesowi) przynieść wstyd (*aidós*), odebrać sobie własną *timé*, stać się przyczyną utraty własnej godności (*atimádzomai*). Utrata ta była nie do powetowania. Musiała kończyć się samobójstwem (por. tragedię Sofoklesa, *Ajas*). W drugim przypadku (wymiar zewnętrzny) to inni mogli odebrać bohaterowi dobre imię, społeczne uznanie, mogli go znieważać czy poważnie obrazić (*atimádein tiná*). Poszkodowany mógł dochodzić swojej krzywdy i dobrą opinię, sławę odzyskać.

Timé wiązała się ściśle najpierw, to jest w *Iliadzie*, z arystokracją (*áristoi*), a później, w *Odysei* i poezji *Solona*, dotyczyła już wszystkich wolno urodzonych ludzi, obojętnie czy ktoś był arystokratą (*esthlós*), czy niskiego pochodzenia (*kakós*). Godność jednostki, jej cześć i, co za tym idzie, sława chronione były prawem obyczajowym (por. wyrażenie *apotinéin timén*, które oznacza – oddać należną równowartość za krzywdę, np. utratę życia osób bliskich lub dobrego imienia). Obok czasownika *timáo* lub *tío*, które oznaczają ‘jestem wart, czczę’, pojawia się czasownik *atimádo* – ‘odmawiam czci, znieważam’. Podkreślmy raz jeszcze, że w obronie własnej czci mógł każdy wystąpić, kiedy doznał zniewagi²². Bogowie – zdaniem Homera – również mają swoją cześć (termin użyty jest ten sam – *timé*) i również mogą doznawać zniewagi (*atimádzesthai*). Pojawia się jednak nowe pojęcie zbożnej czci – *sébas* i czasownik *sébotomai* lub częściej używany *sebádzomai* – *zbożnie czczę*. Te same pojęcia są używane dla oddania czci zmarłemu człowiekowi. Tu także dla bogów nieśmiertelnych i dla ludzi zmarłych Grecy mają wspólny termin *géras* jako daru dla uczczenia jednych i drugich: w przypadku ludzi dla uczczenia ich pamięci mową pogrzebową (*epitáfios lógos*), igrzyskami, uroczystym pogrzebem, stypą itp. Znieważenie zmarłego (na przykład odmówienie mu pogrzebu, bezczeszczenie zwłok) spotyka się z gniewem bogów jako czyn niegodziwy, bo bezbronnemu odbiera się cześć.

Znieważonych bogów i ludzi można prosić o przebaczenie, wyrównać krzywdę, ofiarować dary. I bogowie, i ludzie przebaczą, bo tego chce córka Zeusa Dike, sprawiedliwość. A z kolei pojęcie *dike* połączy z prawdą (*alétheia*) Pindar. I tak **powiązanie *timé* z prawdą, sprawiedliwością i przebaczeniem uczyniło z niej podstawę życia społecznego.**

W toku rozwoju życia politycznego *timé* nabiera nowego znaczenia: ‘wartości jednostki dla życia społecznego w konkretnej polis’ (por.

²² O etycznej konstrukcji *Iliady* por. przyp. 5.

timokrację Solona). Przypisywana Klejstenesowi zasada *isotimii* była prawem obywatelskim dającym równy dostęp do sprawowania urzędów. Tego prawa można było zostać pozbawionym wyrokiem sądu (*atimía*) za czyny i postępowanie uwłaczające godności obywatela. Sposób myślenia idealnego obywatela demokratycznego ateńskiego państwa był taki: Jeżeli wszystko zrobię, aby społeczność, zbiorowość, państwo (*polis*) było szczęśliwe, wtedy i ja będę szczęśliwy. Kto działa dla siebie, kradnie, szuka nikczemnego (z pominięciem prawa) zysku, piastując urząd, albo w ogóle nie interesuje się państwem, zajęty własnym majątkiem, ten zasługuje na pozbawienie go czci, społecznego szacunku, jest bezużyteczny (*áchrestos*) albo wręcz państwu szkodzi²³.

10. Podsumowanie słownikowe

Nazwy:

he timé – godność, wartość jednostki lub rodu lub też całego ludu, a także miasta państwa (*polis*), oraz godność sportowca, zawodu pieśniarza (*aojda*), lekarza.

timáo lub *tio* – czczyć, szanuję, cenię

hiponimy:

to sébas – zbożna cześć w odniesieniu do bogów i zmarłych ludzi; *to géras* – dar zewnętrzny jako wyraz czci, przywilej, godność, dostojeństwo, zaszczyt; *ho epitáfios lógos* – mowa ku czci zmarłego

złożenia:

timokratía – forma rządów oparta na sprawowaniu władzy przez ludzi najbogatszych, na cenzusie majątkowym lub na ambicji, honorze jednostek; *isotimía* – równość zaszczytów, równa godność, równy dostęp do urzędów

ekwiwalencje:

to kléos, *to kýdos* – sława, dobra opinia;

dóksa – mniemanie, sąd, reputacja, opinia pozytywna lub negatywna, szacunek, zaszczyt;

doksádzesthai – cieszyć się opinią, czcią, społecznym szacunkiem;

basiléuein, *timásthai* – rządzić, doznawać czci, społecznego szacunku;

áristos – najlepszy;

aristéuein – być najlepszym, wyróżniać się;

²³ Por. słowa Peryklesa w *epitafios logos* (Tukidydes, *Wojna peloponeska*, II 40: *Jesteśmy jedynym narodem, który jednostkę nie interesującą się życiem państwa uważa nie za bierną, ale za nieużyteczną*. I dalej (c. 43): *szczęście polega na wolności, a wolność na męstwie* [...] *szczęśliwy jest ten, kto tak jak ci oto najzaszczytniejszą śmierć znalazł* (tj. w obronie wolności *polis*).

eleuthérios – postępujący, zachowujący się jak wolny człowiek, godny wolnego człowieka;

díkaios – sprawiedliwy, prawny, należny, godziwy

opozycje:

atimía – zniesławienie, zhańbienie, pozbawienie praw lub przywilejów, godności, zaszczytów;

asébeia – bezbożność, brak okazywania należnej czci bogom lub zmarłym;

atimáo, *asebéo* odmawiać komuś czci, nie czcić, nie szanować, znieważać, bezcześcić

właściwości:

to kléos, *to kýdos*, *esthlón*, *méga*, *eurý* – sława szlachetna, wielka, szeroka

zwroty frazeologiczne:

meíresthai timén – dzielić się społecznym szacunkiem, mieć udział w czci, społecznym szacunku;

apotinéin timén – oddać należną równowartość za krzywdę;

entíthestai hilaon thymón – okazać duszę łaskawą, przebaczyć obrazę;

hagnós kai hosíos diateréin ten téchnen – w sposób święty i czysty (nieposzlakowany) uprawiać zawód.

Bibliografia

Anakreont, fragmenty poezji tłum. Jerzy Danielewicz, [w:] *Liryka starożytnej Grecji*, oprac. Jerzy Danielewicz, Biblioteka Narodowa, Seria II, nr 82, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. Daniela Gromska, PWN, Warszawa 1956.

Hezjod, *Narodziny bogów*, *Prace i dni*, *Tarcza*, tłum. Jerzy Łanowski, Warszawa 1999.

Hipokrates, *Przysięga*, tłum. Romuald Turasiewicz, [w:] Turasiewicz Romuald, 1993.

Homer, *Iliada*, tłum. Kazimiera Jeżewska, Biblioteka Narodowa, seria II, nr 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.

Homer, *Odyseja*, tłum. Jan Parandowski, Warszawa 1953.

Ksenofanes z Kolofonu, tłum. Jerzy Danielewicz, [w:] *Liryka starożytnej Grecji*, oprac. Jerzy Danielewicz, Biblioteka Narodowa, seria II, nr 82, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Lukian z Samosat, *Dialogi*, tłum. Michał Bogucki, Władysław Madyda, Wrocław 1960, tom I, 1962, tom II, 1966, tom 3.

Pindar, *Ody zwycięskie*, tłum. Mieczysław Brożek, Kraków 1987.

Platon, *Fajdros*, *Państwo*, tłum. Władysław Witwicki, Kęty 2005.

Plutarch z Cheronai, *Żywoty równoległe*, tłum. Kazimierz Korus, Lech Trzcionkowski, Warszawa 2005.

Safona, fragmenty poezji, tłum. Janina Brzostowska, [w:] *Liryka starożytnej Grecji*, oprac. Jerzy Danielewicz, Biblioteka Narodowa, Seria II, nr 82, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Sienkiewicz Henryk, *Quo vadis*, Kraków b.d.

Sofokles, *Ajas*, *Antyгона*, tłum. Robert R. Chodkowski, [w:] Sofokles, *Tragedie*, Lublin 2009.

- Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. Kazimierz Kumaniecki, Biblioteka Narodowa, seria II, nr 225, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
- Tyrtajos, fragmenty poezji, tłum. Włodzimierz Appel, [w:] *Liryka starożytnej Grecji*, oprac. Jerzy Danielewicz, Biblioteka Narodowa, Seria II, nr 82, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.

Literatura przedmiotu

- Bielawski Krzysztof, 2004, *Terminy rytualno-kultowe w tragedii greckiej epoki klasycznej*, Kraków.
- Brodka Dariusz, Janik Joanna, Sprawski Sławomir (red.), 2003, *Freedom and its Limits in the Ancient World*, Kraków.
- Hölkeskamp Karl J., 1999, *Schiedsrichter, Gesetzgeber und Gesetzgebung im archaischen Griechenland*, Stuttgart.
- Jaeger Werner, 2001, *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, przekł. Marian Plezia i Henryk Bednarek, Warszawa.
- Janik Joanna, 2003, *Terms of the Semantic Sphere of díke and thémis in the Early Greek Epic*, „Prace Komisji Filologii Klasycznej PAU” 30, Kraków.
- Komornicka Anna M., 1979, *Studia nad Pindarem i archaiczną liryką grecką. W kręgu pojęć prawdy i fałszu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne. Folia Classica” 49, seria I, Łódź.
- Korus Kazimierz, 2007, *Etyczna konstrukcja Iliady*, „Classica Cracoviensia” XL, s. 79–92.
- Krokiewicz Adam, 1959, *Moralność Homera i etyka Hezjoda*, Warszawa.
- Latacz Joachim, 1989, *Homer. Der erste Dichter des Abendlands*, München-Zürich (wydanie drugie).
- Linden David, 1992, *Ehre und Ehe Handlung und Gerechtigkeit in Ilias und Odyssee*, „Hermes” z. 1, nr 120.
- Danielewicz Jerzy, (oprac.), 1984, *Liryka starożytnej Grecji*, Wrocław.
- Podbielski Henryk, (red.), 2005, *Literatura Grecji starożytnej*, Lublin.
- Marrou Henri I., 1969, *Historia wychowania w starożytności*, przekł. Stanisław Łoś, Warszawa.
- Murray Oswyn, 2004, *Narodziny Grecji*, przekł. Alfred Twardecki, Kraków.
- Ong Walter, 1992, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekł. Józef Japola, Lublin.
- Thür Gerhard, 2002, *Timé*, [w:] *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart-Weimar, szp. 582–583.
- Tatarkiewicz Władysław, 1975, *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycie estetyczne*, Warszawa.
- Turasiewicz Romuald, 2005, *Pisma medyczne: Corpus Hippocraticum*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, red. Henryk Podbielski, Lublin, s. 491–504.
- Turasiewicz Romuald, 1999, *Alkidamas o oralności i piśmienności*, „Terminus” 1.
- Turasiewicz Romuald, 1993, *O Przysiędze Hipokratesa inaczej: pytania, zagadki, nieporozumienia*, „Meander”, vol. 48, nr 5–6, s. 213–232.
- Turasiewicz Romuald, 1991, *Wstęp*, [w:] Tukidydes, *Wojna peloponeska*, przekł. Kazimierz Kumaniecki, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Turasiewicz Romuald, 1968, *Życie polityczne w Atenach V i IV w. przed n.e. w ocenie krytycznej współczesnych autorów ateńskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Zieliński Tadeusz, 1928, *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, Kraków.

TIMÉ (DIGNITY, HONOUR) in Ancient Greek culture

The author seeks to develop a cognitive definition of dignity, honour and worth of an individual, concepts which the ancient Greeks used to refer to with the term *timé*. The semantics of the lexeme *timé* is discussed on the basis of literary texts coming from the archaic and classical era, i.e. those written between the 9th century BC (if we accept that the oldest epic *The Iliad* dates from the second half of that century) and the 4th century BC, and more precisely the year 322 BC, which is the year of death of Demosthenes, the last defender of the freedom of Athens.

The results of the analytical study are given at the end of the article in the form of a cognitive definition and a glossary. One of the most important findings of the present study is that the Greeks associated the dignity (*timé*) of a free individual (*eléutheros*) with justice (*díke*) and truth (*alétheia*), on the one hand, and social recognition (*kléos, kýdos*), on the other. Importantly, dignity determined the worth of a person. Dignity became a sister of justice as early as the 8th century. *Timé* had an internal and an external dimension. In the first case (the internal dimension), man could bring disgrace (*aidós*) upon his parents, teachers, masters (such as Socrates or Hippocrates), compromise his own *timé*, become the cause of losing his dignity (*atimádzomai*). Such a loss was irredeemable. It had to end in suicide (cf. Sophocles' tragedy *Ajax*). In the second case (the external dimension), it was others who could deprive a hero of his good name and social recognition; they could seriously offend or insult him (*atimádzein tiná*). The victim could, however, seek justice and regain his good reputation, his dignity. One could ask offended gods and humans for forgiveness, compensate for the harm done, and offer gifts. Both gods and people forgave their offenders, because this was what Zeus' daughter, *Dike* (justice) wanted. The concept of *dike* became associated with truth (*alétheia*) in Pindar's poetry. And the association of *dignity, honor (timé)* with truth, justice and forgiveness made it the basis of social life in democratic Athens.

Концепт *TIMH* в новогреческом языке

Илияна Генеv-Пухалева
Евелина Минева

W artykule podjęto próbę zrekonstruowania obrazu fundamentalnego etycznego pojęcia *HONOR* (*TIMH*) w języku nowogreckim. Jest to pojęcie funkcjonujące w greckiej aksjosferze (odpowiednio w języku greckim) jeszcze od czasów Homera do dzisiaj, bez istotnych zmian swojego wykładnika leksykalnego, którym jest wyraz *τιμή* [st.-gr. *timé*, ngr. *timí*]. Przy zastosowaniu ujęcia holistycznego, integrującego różnorodne dane językowe, zbudowano definicję kognitywną *TIMH*, która uwzględnia dwa podstawowe wymiary pojęcia – zewnętrzny oraz wewnętrzny. W wymiarze zewnętrznym *TIMH* rozumiane jest jako dobre zdanie innych o osobie, które wynika z oceny jej postawy i czynów. Cechy moralne osoby wartościowane są pozytywnie m.in. dlatego, że postępuje ona zgodnie z ogólnie przyjętymi normami; w konsekwencji inni odnoszą się do tej osoby w sposób szczególny i demonstrują to słowami bądź czynami. W wymiarze wewnętrznym *TIMH* jest rozumiane jako dobre mniemanie osoby na własny temat, które wiąże się z uświadomieniem własnych pozytywnych cech moralnych. Ten aspekt *TIMH* pozostaje w związku z fundamentalnym prawem istot ludzkich do posiadania godności (*dignitas*), która może być narażona na destrukcję i dlatego musi być chroniona. *TIMH* to także imperatyw moralny, obligujący osoby do określonych zachowań. W artykule przedstawiono różne profile bazowego konceptu obecne w dyskursie ideologicznym i profesjonalnym wraz z ich subdyskursami. Badania wykazały, iż pomimo modernizacji życia i relatywizmu aksjologicznego, pojęcie *TIMH* nie straciło swojej kulturowej doniosłości i wagi społecznej i nadal zajmuje znaczące miejsce w systemie wartości poszczególnych osób oraz greckiego społeczeństwa jako całości.

1. Вступительная часть

1.1. Введение

Этика, как часть европейской философии, берет свое начало в Древней Греции – диалоги Платона и сочинения Аристотеля

(Никомахова этика, Евдемова этика и Большая этика) считаются фундаментом этического знания. Это знание о нравах, обычаях и поступках как добродетелях, первостепенное место среди которых занимает честь, считаемая имманентно присущей человеческим существам. По-гречески честь обозначается словом *τιμή*. Это слово – понятие присутствует в греческой аксиосфере и, соответственно, в греческом языке, еще с Гомеровской эпохи, сохраняясь в непрерывном употреблении более 28 веков, без существенного изменения языковой формы¹. Как можно ожидать, в течение веков в семантике этого столь старого слова наступают изменения, обусловленные меняющимся моральным кодексом индивида. На базе старого возникают новые значения, новые понятия начинают называться лексемой *τιμή* и ее многочисленными производными.

Характерная особенность греческого слова *τιμή* – это то, что кроме этической ценности ‘честь’ (человека), оно означает еще ‘цену, стоимость’ (предмета) в экономическом смысле. Разную дистрибуцию *τιμή*, рассматриваемую в синхронном плане, можно определить как омонимию, но диахронное исследование и учет культурного контекста указывают на то, что оба значения (и дистрибуции) взаимно обусловлены. Со времен античности и до наших дней они остаются взаимосвязанными в языковом сознании носителей греческого языка.

Двусторонний характер греческого слова-понятия *τιμή*, значение которого в обоих случаях аксиологическое – 1) этически оценочное и 2) материально оценочное, – предопределяет ряд трудностей в его исследовании: как при отборе материала из корпусов и других электронных баз, так и при его адекватной интерпретации (особенно в панхроническом рассмотрении с учетом семантического развития в разных эпохах). Здесь мы описываем современное состояние языка, но исторические отсылки неизбежны и необходимы. Объект нашего исследовательского интереса – *τιμή* как этическое понятие, т.е. относящееся к человеку. Об этом понятии утверждают, что оно имеет два измерения – внешнее и внутреннее, которые часто переплетаются. В результате этого семантика *τιμή* отличается диффузным характером,

¹ Закономерно древнегр. долгий [e:], графический η, переходит в средне- (соотв. ново-)греческом в [i] без сохранения долготы.

т.е. отдельные значения трудно разграничиваются (ср. Толстая 2013: 6 и сл., Grzegorzczukowa 2012: 76 и сл.).

1.2. Состояние вопроса

Об этической лексике в греческом языке и, в частности, о понятии *τιμή* отсутствуют специализированные языковедческие исследования. Оно рассматривается в более широком контексте различных областей гуманитарного знания.

В филологических исследованиях обсуждается прежде всего проблема чести в Гомеровском эпосе с учетом того, что ценностные образцы героической жизни содержатся в основном в *Илиаде*. В известной эпической поэме *τιμή* рассматривается как движущая сила подвигов героев (см. Μαρωνίτης, Πόλλας 2007). Честь обретается через мужество (как и царствование, и власть)², она гарантирует материальные привилегии и уважение других. Чтобы ее не потерять – а заодно с ней не утратить богатство и авторитет – герой утверждает себя в битвах, через подвиги. Так честь мотивирует мужество и героизм.

Более широко представлено понятие чести в юридической литературе. Это объясняется тем фактом, что честь представляет собой основное (индивидуальное) человеческое право, гарантированное Конституцией Греции, международными хартиями о правах человека, а также некоторыми предписаниями греческого частного права (см. Χρυσόγονος 2002; Δαγτόγλου 2012 и цитированная там литература; Δημητρόπουλος 2007). Юридическая наука проводит разграничение между “внешней” честью, т.е. представлением общества о данной личности, ее имени и авторитете среди других, и “внутренней честью”, которая независима и не определяется “внешней”. Подчеркивается, что обычно объектом правового урегулирования является только “внешняя честь”³. Констатируется также, что право чести может оказаться в конфликте с другими основными правами, такими, как свобода печати и свободное выражение мнения (см. Δημητρόπουλος 2007). В контексте уголовного права обсуждается проблема так называемых “преступлений против чести”, т.е. речь идет о действиях,

² Честь не считается изначально данной человеческому существу, как в современном праве.

³ Ср. Толстая 2013, s. 9–21.

наносящих урон человеческой чести, достоинству и доброму имени (см. Σπινέλλης 1982).

В богословской литературе *τιμη* рассматривается в значении почитания, которое верующие отдают Богу и христианским святым. Специальное внимание обращается на разницу между культом и почитанием. Проявление почитания к святым – это поклонение перед ними, которое, однако, не является культовым, как в языческой религии, и не означает их обожествление, а является выражением уважения к ним и их признания настоящими божьими служителями (см., напр., Αλεβιζόπουλος 1994 и цит. там литературу).

В греческой этнологии обращается внимание и на патриархально-бытовое измерение *τιμη* (см. Μερακλής 2004), где честь рассматривается в контексте семейной морали. Основной субъект ценности – *τιμη* здесь женщина, ее девственность и супружеская верность.

Честь является объектом и междисциплинарных исследований, которые включают такие области, как культурная антропология, социология, политология, право и философия. В некоторых из них *τιμη* представляется как фундаментальная этическая ценность и центральный элемент патриархально-бытового морального кодекса. В этой связи при рассмотрении “преступлений во имя чести”, т.е. в защиту чьей-нибудь чести (в противоположность “преступлениям против чести”), раскрываются принципы греческого обычного права середины XX в., структура и иерархия традиционной семьи (рода), права и обязанности ее (его) членов (см. Αβδελά 2002). В других междисциплинарных исследованиях (Μπαρτσιόδης, Τσιμπιρίδου 2014) изучается развитие понятие *αξιοπρέπεια* (*dignitas*, достоинство) как наследника *τιμή* в контексте политической этики.

Достоинству (*αξιοπρέπεια*), основному синониму чести (*τιμή*), посвящены и некоторые современные греческие философские тексты. В некоторых из них преобладает релятивистский и теоретико-скептический подход к этому понятию. Достоинство относится к тем ценностям, которые не могут быть обоснованы объективно, и определение их смысла – вопрос чисто субъективной воли. Следовательно, достоинство не имеет универсальной предписывающей силы, а его разнообразные и противоречивые употребления в политике и философии становятся причиной

того, что оно превращается в пустое, лишенное содержания понятие и топос (см. Κονδύλης 2002).

Вопрос о чести как моральной ценности и ее значении в жизни индивида и общества представляет собой важную тему в новой греческой литературе. В большинстве произведений конца XIX в. до Второй мировой войны преобладает социальная тематика. На переднем плане в них выступают две основные моральные антитезы – между деньгами и честью и между общественной репутацией и любовью. Внимание авторов направлено на то, как под влиянием общественных условий деформируется характер человека. Погоня за материальной выгодой и преследование собственных интересов ведут к потере положительных качеств и личного достоинства и подталкивают к совершению аморальных действий и поступков (см. Λάσκαρης 1898; Ξενόπουλος 1920, 1923; Θεοτόκης 1912⁴; Αναπλιώτης 1958). В некоторых произведениях этого периода подчеркивается, однако, и общечеловеческое значение этического понятия чести, без общественно-политической и злободневной нагрузки. В них люди с честью обрисованы как справедливые, человеколюбивые, великодушные и преданные истине, всегда верные долгу, независимо от обстоятельств и от конечного результата их дел и усилий (см. Καβάφης 1984).

В современной греческой литературе тема чести широко не представлена. В некоторых из немногочисленных произведений она вписывается в проблемы семейно-бытовой нравственности; здесь внушается идея, что честь и доброе имя важнее, они стоят выше человеческой жизни (см. Καρατζά 1987). В других работах преобладает пессимистическое ощущение, что в современном греческом обществе и, конкретнее, в современной интеллектуальной действительности отсутствует доверие и признание какой бы то ни было этической и социальной ценности, в том числе и настоящей человеческой чести. Погоня за материальной выгодой, а также внешние почести, светская известность, выдвижение самого себя на передний план и личное первенство, сохранение собственного статус-кво, интересов и позиций в разных интеллектуальных кругах важнее мышления, творчества,

---

⁴ Стоит отметить, что по этой новелле Феотокиса в 1984 г. снят фильм под названием „Η τιμή της αγάπης” [Цена любви].

продвижения и защиты созидательных идей (см. Γατσόπουλος 2004).

1.3. Источники языковых данных для исследования

Реконструкция языкового образа концепта *τιμή* в новогреческом языке проводится согласно методологическим установкам проекта EUROJOS (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009), что предполагает привлечение трех типов языковых данных: 1) системных или словарных, 2) текстовых и 3) анкетных. В когнитивной дефиниции ниже они обозначаются символами соответственно: 1) (C), 2) (T) и 3) (A).

Относительно греческого языка нужно помнить, что в 1 веке до н.э. зарождается явление диглоссии, постепенно складываются две формы существования языка: *катаревуса* и *димотики*. С конца XVIII в. до 1976 г. *катаревуса* – официальный литературный вариант греческого языка, для которого характерны преднамеренная архаизация и языковой пуризм. Словари до 1990 г. подвергнуты влиянию диглоссии и не отражают объективно, полно и равноценно обе формы существования языка – народную *димотики* и литературную *катаревуса*. По этой причине настоящее исследование, цель которого реконструировать языковой образ концепта *τιμή* в новогреческом языке в его современном состоянии, опирается на два основных толковых словаря: так называемый “Афинский” (с авторами: Йоргос Бабиньотис и колл. Μπαμπινιώτης Γιώργος 1998) и “Салоникский” (с авторским коллективом из Института им. Манолиса Триандафилидиса в Салониках: AKNE 2002). Дополнительно использованы и словари древнегреческого языка, среднегреческого языка, этимологические, двуязычные, а также доступные в интернете электронные словари (см. библиографию ниже).

Текстовые данные почерпнуты в основном из электронных корпусов Портала греческого языка *Πύλη για την Ελληνική γλώσσα*, который включает тексты ежедневных газет *Τα Νέα* и *Μακεδονία*, а также тексты книжного фонда Института педагогики в Афинах (http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/index.html).

Высокая частотность лексемы *τιμή* в ее экономическом значении ‘рыночная цена’ предмета или услуги затруднила отбор материала из электронных источников, поэтому использова-

ны и материалы из личного архива авторов статьи, равно как и результаты стандартного поиска в интернете в изданиях, предназначенных для самого широкого круга читателей. Минимальными текстами, фиксирующими языковой образ концепта, мы считаем поговорки и клишированные тексты (см. постулаты EUROJOS и Bartmiński 2014: 309 и сл.).

Весной 2014 г. была проведена открытая анкета, в которой принимали участие 32 студента гуманитарных и технических специальностей двух греческих университетов – Афинского и Иоаннинского. Анкетированные лица ответили на следующий вопрос: *Κατά τη γνώμη σας ποια είναι η ουσία της αληθινής ΤΙΜΗΣ (του ανθρώπου)*; [Какова, по-вашему, суть настоящей чести (человека)?]. Несмотря на непредставительное количество респондентов, опрос предоставил для исследования ценные примеры контекстных употреблений, ассоциации и точки зрения на понятие, которые принимались во внимание в построении когнитивной дефиниции *ΤΙΜΗ*⁵.

2. Когнитивная дефиниция *ΤΙΜΗ*

2.1. Этимология

По мнению большинства исследователей, лексема *τιμή* принадлежит к одному и тому же этимологическому гнезду с глаголом *τίω*, у которого отмечаются два основных значения: 1. ‘ценить, почитать кого-либо, считать достойным для почитания’, 2. ‘оценивать, определять цену / стоимость’ (см. Ανδριώτης 1951; Chantraine 1968). Пьер Шантрэн считает (см. статью о *τιμή* в Chantraine 1968), что народная этимология связывает происхождение слова с глаголом *τίνω*, который означает ‘платить цену за что-либо, платить должное’, а в пассивной форме *τίνομαι* – ‘заставлять кого-либо платить за что-либо, наказывать’. Другие исследователи, однако, придерживаются мнения, что глаголы *τίω* и *τίνω* имеют общий корень (см. статью о *τίω* в Chantraine 1968). Следовательно, можно принять, что *τιμή* соотносится и со вторым глаголом. Благодаря этимологической связи с этими двумя глаголами, однокоренные слова в современном языке не имеют общих сем в своем значении, напр. *τιμωρία* ‘наказание’ и *τιμότητα* ‘честность’.

⁵ Анкета была предложена значительно большему числу греческих студентов (приблизительно 100), но большинство из них выбрали не участвовать.

2.2. Развернутая дефиниция

ΤΙΜΗ – это:

(внешнее измерение)

(1) – хорошее мнение других о X. Это значение стоит на первом месте в основных словарях новогреческого языка (Μπαμπινιώτης 1998 и ΛΚΝΕ 2002).

Гиперонимами считаются (С) (*θετική*) *άποψη* и *γνώμη* ‘(положительное) мнение’.

Синонимами *τιμή* являются (С) *όνομα*⁶, *υπόληψη*, *καλή φήμη* ‘хорошая слава’, а также дериват *εκτίμηση*, *δόξα* и *κύρος* в их значении ‘положительное мнение о X’. Тот, у кого *τιμή*, – *έντιμος*.

Антонимы: *ανυπόληψία*, *κακή φήμη* ‘плохая слава’, *κακό όνομα* ‘плохое имя’.

Τιμή регулярно связывается с *υπόληψη* – *η τιμή και η υπόληψη* ‘честь и репутация’, это частотный комплекс, который обычно встречается в коллокации с глаголом *θήγω* – *θήγεται η τιμή και η υπόληψη του X* ‘затрагивается честь и имя X-а’.

Со значением ‘хорошее мнение о X-е’ *τιμή* участвует в коллокации типа (С): *προσβολή της τιμής* ‘покушение на честь’, *να αποστερήσω την τιμή* ‘отнять честь у кого-либо’, *αποκατάσταση της τιμής* ‘восстановление чести’.

В народных пословицах и поговорках честь (чаще лексически выраженная с помощью *όνομα*), ставится высоко в ценностной иерархии (Т): *Κάλλιο να σου βγει το μάτι παρά το όνομα* [Лучше потерять глаз⁷, чем доброе имя]⁸; *Κάλλιο χρυσό όνομα παρά χρυσό φόρεμα* ‘лучше доброе имя, чем золотые одежды’.

Максима *Πάνω από την ζωή είναι ή τιμή* ‘над жизнью стоит честь’ / ‘честь дороже (выше) жизни’ раскрывается в контексте, который

⁶ Самостоятельно рассматриваемая, лексема *όνομα* не может быть однозначно причислена к этической лексике, в отличие от *τιμή*, которая передает положительную моральную оценку. Когда контекст помогает понять, идет ли речь о *καλό όνομα* ‘хорошее имя’ или *κακό όνομα* ‘плохое имя’, оценочное прилагательное может быть опущено.

⁷ Ср. с идиомой *φυλάγω σαν τα μάτια μου, σαν κόρη οφθαλμού* [беречь как глаза, как зеницу ока], т.е. как самое дорогое.

⁸ Здесь наблюдается игра слов, основанная на общем для двух устойчивых словосочетаний глаголе *βγαίνει: μου βγαίνει το μάτι* ‘выколоть себе глаз’ и *μου βγαίνει το όνομα* ‘опорочить свое имя; ‘у меня имя стало плохим’ = ‘другие плохого мнения обо мне’.

актуализирует значение *τιμή* ‘мнение других’ (подразумевается ‘хорошее’), ср. (Т):

[1] Η εμφαιτική διακήρυξη „πάνω από την ζωή είναι η τιμή” δεν δηλώνει ουσιαστικά παρά το εξής: „ύπαρξη και ψυχική ευφορία δεν σημαίνουν τίποτε – απειαντίας, το ζήτημα είναι τί οι άλλοι σκέπτονται για μάς”. Η διακήρυξη αυτή μπορεί να θεωρηθεί μία υπερβολή με βάση την πεζή αλήθεια ότι, για την προαγωγή και την διατήρηση της θέσης μας κατά την συνύπαρξη με τους άλλους, η τιμή, η γνώμη δηλ. άλλων για μάς, είναι απολύτως αναγκαία.

[Категорическая декларация о том, что „над жизнью стоит честь” по существу выражает не что иное как: „экзистенция и чувство эйфории ничего не означают – важно то, что другие думают о нас”. Это заявление можно считать преувеличенным, основанном на прозаической истине: чтобы утвердить и поддерживать собственную позицию в сосуществовании с другими, честь, т.е. мнение других о нас, абсолютно необходима.] (Αντικλείδι, www.antikleidi.com, 20 ΙΙΙ 2014).

Для обозначения чести (доброе имени, репутации) мертвого человека, наравне с *τιμή (του νεκρού)*, используется лексема *μνήμη (νεκρού)* ‘память (мертвого)’.

Для большинства анкетированных лиц доброе имя, хорошая репутация, хорошая оценка X-а окружающими – это ценностный приоритет (А).

(2) – (1) является результатом поступков / позиций, моральных качеств / способностей X-а (т.е. хорошее мнение других о X-е – результат того, что X делает / думает / умеет).

Это значение выделяется в производных *τιμή* как (С): *τίμιος, τιμότητα, έντιμος, εντιμότητα*.

Гиперонимами являются (С) *πράξη, δράση, ενέργεια, συμπεριφορά / ηθική αρχή, (προσωπική) αξία* ‘личная ценность’, *ευσυνειδησία / πνευματική ικανότητα* ‘духовная способность’.

В синонимических отношениях с *τιμή* в таком аспекте находятся, кроме моральных качеств *τιμότητα* и *έντιμότητα*, еще (С): (о поступках) *ηρωϊσμός, γενναιότητα, θάρρος, ανδρεία, (αυτο)θυσία*; (о позиции или моральных качествах) *ελικρίνεια, ηθικό, μπέσα*⁹, *καλή πίστη* ‘искренность, чистосердечность’, *γενναιοδωρία, αλληλεγγύη*. В соот-

⁹ Просторечное слово *μπέσα* – одно из немногочисленных албанских заимствований в новогреческом языке (< besa) – толкуется как ‘качество того, кто держит слово, выполняет свои обещания, так что ему можно доверять’. Выражение *μπέσα για μπέσα* перформатив в ситуациях, когда дают “честное слово”.

ветствии с нормами христианства *ευσέβεια* – моральное качество и действие.

Коллокация *αποκτώ (μεγάλη) τιμή και δόξα* ‘приобретаю большую честь и славу’ отражает идею чести как следствия действий человека. Сочетание *τιμή και δόξα* ‘честь и слава’ само по себе является часто встречаемой коллекцией (см. ниже [5]).

Во фразеологических словосочетаниях *Τίμιος Σταυρός* ‘честной крест’, *Τίμο Εύλο* ‘честное дерево’ (Христа) и *Τίμα Δώρα* ‘честные дары’ (которые имеют два значения: 1. Дары Волхвов к рождению Христа; 2. вино и просфора к совершению таинства Евхаристии) отражается связь *ΤΙΜΗ* с жертвоприношением и искупительным самопожертвованием – т.е. с действиями, представляющими собой моральную ценность.

По мнению анкетированных лиц, честь определяется делами, которыми человека будут помнить. Честь – это способность защищать идеалы, принципы и свое кредо – (Α) *πίστη στα ιδανικά* [верность идеалам], а как пример дается жизнь Сократа. Честь – это самопожертвование во имя высших ценностей и на благо других, она рассматривается как социальный вклад, напр. спасти жизнь, вдохновить людей становиться добрее. Поэтому в ответах анкетированных человек с честью должен быть инициативным: *ανάληψη πρωτοβουλίας* [брать инициативу] – это честный поступок.

(2a) – (2) оцениваются положительно всеми / группой людей, т.е. поступки, позиция и способности X-а считаются другими ценностью. Поэтому гиперонимы *τιμή* в этом аспекте – это такие исконно оценочные лексемы, как *αγαθό, καλό, αξία*. Производные глаголы *τιμώ* и *εκτιμώ* тоже несут значение ‘оценивать положительно’. В семантике указанных в (2) единиц, напр. *ηρωϊσμός, γενναϊότητα, (αυτο)θυσία*, содержится оценочный элемент.

(Γ) *Η τιμή τιμή δεν έχει και χαρά στον που την έχει* ‘честь не имеет цены, и счастлив тот, кто ее имеет’ – самая популярная поговорка о *ΤΙΜΗ*. Она указана во всех словарях, ее цитируют и анкетированные лица. Она представляет собой каламбур, языковую игру с двумя оценочными значениями *τιμή* – этическим и экономическим, при этом этическое значение недвусмысленно положительное.

(Α) Некоторые анкетированные определяют ‘честь’ как общую ценность (*αξία*) данного человека, связанную с соблюдением

социальных норм и с его поступками на благо других (*το αγαθό, το πρόπον, το αρμόζον*).

(3) – (1) налицо, потому что X не действует / не думает / не говорит таким образом, который другие считают плохим, т.е. мнение других о X-е хорошее, потому что X не нарушает общепринятые нормы, не бесчестный.

Действия, позиции и слова, которые считаются противоположными *ΤΙΜΗ*, называются гиперонимом *ατιμία*, который является дериватом лексемы *τιμή*.

Гипонимы *ατιμία*, называющие то, что не вписывается в понятие чести и оценивается отрицательно, многочисленны, напр. (С) и (Т): *ανελικρίνεια, απάτη, εξαπάτηση, απιστία, προδοσία, υποκρισία, ψέμα, ψευτιά, κλοπή, έγκλημα, παρανομία, αισχροκέρδεια, δωροδοκία, κακή πίστη* ‘коварство’, *προστυχία, αναδρία, αβουλία, μικροπρέπεια, ευωϊσμός, συμφεροντολογία* и др. В христианском контексте оппозициями *ΤΙΜΗ* являются *ακολασία, αμαρτία* и под.

Тот, кто действует / думает / говорит таким образом, который несовместим с понятием *ΤΙΜΗ*, определяется как (С), (Т) и (А): *ανέντιμος, ανήθικος, ανάξιος, διεφθαρμένος, ρουφιάνος, συκοφάντης, αισχρός, αχρείος, δόλιος, ύπουλος, διπρόσωπος* и др.

Большинство указанных определений, относящихся к человеку, который нарушает этические нормы, связываются с прилагательным *άτιμος*, напр. (Т): *ο άτιμος ο ψεύτης* [бесчестный лжец], или в коллекции: *ο κλέφτης, ο ψεύτης, ο άτιμος* [вор, лжец, бесчестный].

В пословицах и поговорках утверждается оппозиция ‘честь’ – ‘корыстолюбие’ (‘жадность’) (Т): *Την τιμή και το συμφέρον δε μπορούμε να τα βάλουμε στο ίδιο σουβάλι* [Честь и корысть не входят в один мешок].

Храбрость как качество того, кто имеет честь, противопоставляется отсутствию мужества (Т): *Ένας γενναίος εχθρός είναι καλύτερος από έναν άνανδρο φίλο* [Смелый враг лучше трусливого друга].

Естественной считается связь между двумя бесчестными действиями (позициями) ‘ложь’ и ‘кража’ (Т): *Η ψευτιά και η κλεψιά είναι μάνα κι ανεψιά* [Ложь и кража – мать и племянница] и *Πας ψεύτης, κλέφτης* [Кто лжец, тот и вор].

По мнению анкетированных лиц, честь – это не только не красть, но и не желать того, что тебе не принадлежит. Для человека с честью не характерно жаждать внешней показухи, материальных выгод. Он не корыстолюбив, а делает то, что пра-

вильно, даже если оно не приносит личной выгоды, ср. (A): *Να δίνεις χωρίς να περιμένεις να πάρεις, να κάνεις το σωστό και ας μην σε ωφελεί* [Давать, не ожидая получить, совершать правильное дело, не ожидая выгоды]. *Τιμή είναι μικρές και μεγάλες πράξεις με στόχο την αλήθεια και την ορθότητα* [Честь малым и большим делам, цель которых истина и правота]. В анкетах опрошенные привели как пример позицию Иоанниса Каподистриаса, который отказался от государственной зарплаты в качестве первого губернатора Греции после ее освобождения в 1828 г. со словами:

[2] *Εφ'όσον τα ιδιαίτερα εισοδήματά μου αρκούν διά να ζήσω, αρνούμαι να εγγίσω μέχρι και του οβολού τα δημόσια χρήματα, ενώ ευρισκόμεθα εις το μέσον ερειπίων και ανθρώπων, βυθισμένων εις την εσχάτην πενίαν.*

[Так как моих личных доходов мне хватает, чтобы жить, я отказываюсь взять хотя бы грош государственных денег, пока мы живем в крайней нищете.] (Ιωάννης Καποδίστριας, www.ioannis-kapodistriass.gr, 23 ΙΙ 2011).

Когда X действует / думает / говорит таким образом, который другие считают плохим, т.е. когда X без чести, о нем говорят: (C) *ατιμάζεται, ντροπιάζεται, εξευτελίζεται, ξεπέφτει, χάνει την υπόληψή του* ‘теряет свою репутацию’, *χάνει την εκτίμηση* ‘теряет уважение’, *ρεζιλεύεται* или *γίνεται ρεζίλι* ‘срамится, позорится’. Контекст (T) *Έχασε την υπόληψή του, είναι άτιμος* [Потерял свою репутацию, опозорился] показывает эксплицитно связь с *ΤΙΜΗ*¹⁰.

Данный аспект выражается в сочетаниях с глаголами, которые обозначают ‘движение вниз’: *πέφτει σε ανυποληψία* (букв.) ‘впасть в неуважение, терять уважение’, *βυθίζεται στην ανυποληψία* (букв.) ‘погрузиться в неуважение’, *μειώνεται στα μάτια του κόσμου* ‘падать (унижаться) в глазах людей’.

Экспрессивное фразеологическое сочетание (C) *γίνομαι ρεζίλι των σκυλιών* ‘опозориться перед собаками’ относится к человеку, который потерял одобрение других из-за действия, противоречащего пониманию *ΤΙΜΗ*.

Ряды (коллекции): *ντροπή και ρεζίλι, ντροπή και ξεφτίλα* ‘стыд и позор’, *ξεπεσμός και ντροπή* ‘падение и стыд’ содержат тавтологию и называют моральный статус, который является результатом какого-нибудь акта бесчестия или высокой степени отрицательной оценки чьих-нибудь действий со стороны социума. Лексемы

¹⁰ Например, в кроссвордах – вопрос: *Έχει χάσει την υπόληψή του* [потерял свое доброе имя] – ответ „άτιμος”.

ντροπή, ξεφτίλα, ρεζίλι, αίσχος могут функционировать как междометные выражения прямой отрицательной оценки, как выражения осуждения кого-нибудь или чего-нибудь.

В одной из анкет отмечено, что человек может потерять честь в глазах общества по внешним обстоятельствам или по независящим от него факторам. Иллюстрациями утверждения служат кража из-за крайней нужды или убийство, совершенное под влиянием психического расстройства. В таких случаях, несмотря на понятность причин его поступков, человек теряет уважение большинства. Поэтому трудно определить, кто *τίμος* ‘честный’, и кто *άτιμος* ‘бесчестный’, так как (A) *ό τι είναι καλό για τον κλέφτη, είναι κακό για τον νοικοκύρη* [то, что хорошо для вора, плохо для хозяина].

(4) – X делает так, чтобы (1) не изменилось, т.е. X старается, чтобы хорошее мнение других о нем осталось хорошим. Хорошее мнение других о человеке (*τιμή*) – переменная величина, и по этой причине нужно заботиться о ее сохранении в желаемых границах. Поэтому *τιμή* и ее синонимы сочетаются с такими глаголами, как (C): *υπερασπίζομαι, προστατεύω, φυλά(γ)ω, προφυλάγω, διατηρώ (την τιμή)* ‘хранить, оборонять, защищать (честь)’ и под.

Считается, что честь должна быть сохранена ‘чистой’, поэтому лексема сочетается с такими прилагательными, как: (C) *ακηλίδωτη, ασπίλωτη, αγνή*, ср. *διατηρώ ακηλίδωτη την τιμή* ‘хранить честь незапятнанной’; (T) *Το όνομά του είναι ακηλίδωτο* [его имя не запятнано], *Το όνομά του έμεινε ασπίλωτο* [его имя осталось незагрязненным]¹¹; (C) *αγνός βίος* ‘моральная (целомудренная) жизнь’ – та, в которой человек не нарушал этические нормы социума.

Во фразеологизмах (C) *έχει καθαρό το μέτωπό / κούτελό του* ‘имеет чистый лоб’ и *το μέτωπό του είναι λευκό* ‘его лоб бел’ лоб метонимически представляет локализацию чести, а белый цвет символизирует добродетельность и невинность.

Мерой личного достоинства / чести, как указано в анкетах, определяется стремление не запятнать имя семьи и память предков (A): *... ο άνθρωπος αυτός δίνει ιδιαίτερη αξία στους προγόνους του. Αντιμάχεται οποιοδήποτε προσπαθεί να αμαυρώσει και να σπιλώσει την ανάμνηση και την αξία αυτών* [... такой человек (подразумевается с личной честью) особо почитает предков. Сопротивляется каждому, кто

¹¹ Для реконструкции языкового образа *ΤΙΜΗ* имеет значение факт, что определения чести содержат отрицание: *не-запятнанная, не-запачканная*; предполагается, что честь ‘сохранена чистой’, а не имманентно чиста.

пытается очернить и запятнать воспоминание о них и их достоинство].

(5) – (1) и (2) – предпосылки к тому, чтобы другие относились к X-у специальным образом (словами и делами). Лексема *τιμή* в этом аспекте означает: (С) ‘особое внимание к X-у, порожденное убеждением говорящего, что X имеет честь и заслуживает положительной оценки’. Ряд дериватов *τιμή* выражают данное значение: *τιμῶ, εκτιμῶ, τιμημένος, εντιμότητος, πανέντιμος, αξιοτίμος* и др. Формой множественного числа *τιμή – οι τιμές* обозначается ‘регламентированный способ почитания X-а, почести’, напр. (С): *στρατιωτικές τιμές* ‘военные почести’, *με τιμές αρχηγού κράτους* ‘с почестями, подобающими главе государства’.

Гиперонимы: *συμπεριφορά, ενέργεια, λόγος*.

Синонимы: *εκτίμηση, σεβασμός, υπόληψη, αναγνώριση*.

Сочетается с глаголами, как *κερδίζω, αποκτώ, κατακτώ*, когда X является субъектом отношения, напр. (Т):

[3] *Βαθμιαία απέκτησε το σεβασμό που αποδίδουν οι άνθρωποι σε όσους εργάζονται συστηματικά πάνω σε μια ιδέα.*

[Постепенно он приобрел уважение, которое люди воздают тем, кто трудится систематически над определенной идеей.] (Μιχαλοπούλου 2012).

Когда X – объект отношения, тогда *τιμή* и ее синонимы сочетаются с такими глаголами, как *αποδίδω, εκφράζω, δείχνω, εκδηλώνω, καταθέτω*, с фразеологизмом *αποτίω / αποτίνω φόρο τιμής* ‘отдавать должную честь’, напр. (Т): *Θέλω να καταθέσω τη βαθιά μου εκτίμηση στο πρόσωπό σας και την εμπιστοσύνη μου για την αξιοπιστία της κριτικής σας.* [Я бы хотел выразить свое глубокое уважение к вашей особе и отдать должное вашей критике.] (Σταμάτης Αλέξης, Μπαρ Φλωμπέρ, 2012); *Φόρο τιμής στον Ελ Γκρέκο αποτίει ο γλύπτης Ν. Φλώρος με έκθεση στη Ρωσία.* [Должную честь Эль Греко воздает скульптор Н. Флорос своей выставкой в России.] (www.news.in.gr, 8 XII 2014). В употреблении коллекции *τιμή και δόξα* ‘честь и слава’ часто подразумевается глагол *αποδίδω*: ср. *τιμή και δόξα στον πεσόντα Έλληνα / στους ήρωες / στους νεκρούς* ‘честь и слава греку / падшему в бою / героям / мёртвым’, *τιμή και δόξα στους αγίους* ‘честь и слава святым’.

Τιμή в этом аспекте определяется качественными прилагательными (модификаторами степени), такими, как (С) и (Т): *μεγάλη, βαθιά, αληθινή, ειλικρινής, πραγματική* и под.

Лексема *τιμή* участвует во фразеологизированных словосочетаниях с общим значением выражения особого внимания к человеку, напр. (С): *κάνω την τιμή* ‘оказывать честь’, *έχω την τιμή* ‘имею честь’, *μου έλαχε η τιμή* ‘мне выпала честь’, *λαμβάνω την τιμή* ‘удостоиться чести’.

Письма заканчиваются клишированной фразой *μετά τιμής* или *με τιμή* ‘с уважением’.

Клишированное выражение *προς τιμή(ν)* означает ‘в честь (кого-л)’ и используется для почитания выдающейся личности.

В коллекциях обнаруживаются (Т) *τιμή και σεβασμός* ‘честь и уважение’, *τιμή, σεβασμός, εκτίμηση* ‘честь, уважение, почитание’. Кроме этого, честь связывается с любовью: *σεβασμός, τιμή και αγάπη* ‘уважение, почтение и любовь’.

Выражение почтительного отношения может быть как а) вербальным (*λόγια σεβασμού* ‘слова уважения’), напр. (Т): *Στην αρχή ο Πρόεδρος στην ομιλία του εξέφρασε την αγάπη, την εκτίμηση, το σεβασμό και την ευγνωμοσύνη του Κυπριακού λαού προς το πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου λέγοντας...* [Прежде всего Президент в своей речи выразил любовь, почитание, уважение и благодарность народа Кипра к Архиепископу, говоря...] (www.goarch.org, 27 X 2014), так и б) материальным – в виде (Т): *τιμητικό δώρο* ‘почетный дар’, *απονομή τιμητικού διπλώματος* ‘вручение почетной грамоты’, *απονομή τιμητικής πλακέτας* ‘вручение почетного знака’ или другого почетного дара, *τιμητική προσφορά* ‘почетное дарение’.

Вокативные формы степеней сравнения прилагательных *σεβασμιώτατε, ευγενέστατε, εντιμότατε, ενδοξότατε* и подобные представляют собой почтительные клишированные обращения к высокопоставленным личностям – таким, как архиепископ, царская особа, президент и др. *Αξιότιμε κύριε* букв. ‘достопочтенный господин’ – стандартное вежливое обращение.

(внутреннее измерение)

(6) хорошее мнение X-а о себе, т.е. X осознает свои положительные моральные качества; X оценивает себя положительно. Этот аспект *τιμή* обособлен как самостоятельное лексическое значение в „Афинском” словаре (Μπαμπινιώτης 1998), но в нем не подчеркивается наличие самооценки как семантического компонента, ср. (С): *στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου, η κοινωνική και προσωπική του αξία* ‘элемент личности человека, его общественная и личная ценность’. Диагностическое предложение *Ο X έχει τιμή*,

αλλα οι άλλοι δεν τον σέβονται 'X имеет честь, но другие его не уважают' не противоречиво. Оно означает, что X осознает свое личное достоинство и имеет хорошее мнение о себе. Это объясняет и возможные употребления: (T) η τιμή του κλέφτη 'честь вора', η τιμή του διευθαρμένου ατόμου 'честь коррумпированного человека', η τιμή της πόρνης 'честь проститутки', η τιμή του άτιμου 'честь бесчестного'. Т.е. речь идет о т. наз. „внутренней чести” – осознании ценности, внутренне присущей личности, ср. (T):

[4] Αφετέρου η τιμή μπορεί να έχει την έννοια της αξίας που πραγματικά έχει ένα άτομο, η οποία αποκαλείται „εσωτερική” τιμή. Η αξία αυτή είναι δυνατόν να υπάρχει και όταν ο άνθρωπος έχει κακή φήμη, να είναι μειωμένη και στην περίπτωση που ο άνθρωπος έχει άψογη φήμη¹².

[С другой стороны, честь может означать достоинство, которое данный человек на самом деле имеет и которое называется „внутренней” честью. Это достоинство может быть налицо, даже когда у человека плохая репутация, и оно может быть заниженным даже и тогда, когда репутация человека безупречна.] (Δημητρόπουλος Ανδρέας 2007: 5).

Поговорка (T) *Κάλλια έχω να με βλαστημούν, παρά να με λυπούνται* [Лучше пусть меня ругают, чем жалеют] выражает убеждение, что самоуважение ценнее оценки окружающих.

Субъект X может быть как индивидом, так и социумом, ср. сочетания (C): *προσωπική τιμή* 'личная честь', *οικογενειακή τιμή* 'семейная честь', *τιμή των όπλων* 'честь оружия = людей с оружием'.

Дериват *ΤΙΜΗ φιλότιμο* (субстантивированное прилагательное среднего рода *φιλότιμος*) часто указывается как этноспецифическая новогреческая лексема, безэквивалентная в других языках¹³. Определяется как (C) 'черта характера – особая, повышенная чувствительность кого-либо по отношению к тому, что связано с его личной честью, с его достоинством или вообще с представлением, которое складывается у других (общества, окружения) о нем': *Για ένα φιλότιμο ζει ο άνθρωπος* [Ради одной только чести

¹² Толстая Светлана 2013, s. 5 постулирует следующее: „внутренняя” честь, т.е. свойство или совокупность свойств, присущих носителю чести” – см. выше (1) и (2).

¹³ Ср. (C): *Η ελληνική λέξη „φιλότιμο” δεν έχει ακριβή μετάφραση στις ξένες γλώσσες* [Греческое слово „филотимо” не имеет точного перевода на другие языки] (ΛΚΝΕ 2002).

и живет человек]¹⁴. Значение этой лексемы объединяет два измерения *ΤΙΜΗ* – внутреннее и внешнее, при этом на переднем плане выступает ‘хорошее мнение X-а о себе, самоуважение’. Писатель Никос Диму в многократно переиздаваемой книге *Несчастье быть греком* (Δήμου 1975) формулирует следующее суждение, через которое раскрывает содержание *φιλότιμο*, его авторефлексивную сущность, его связь с чрезмерностью и его двойственный аксиологический характер:

[5] Η υπερβολή δεν είναι μόνο εθνικό ελάττωμα. Είναι τρόπος ζωής των Ελλήνων. Είναι η συνισταμένη του εθνικού τους χαρακτήρα. Είναι η βασική αιτία της δυστυχίας τους, αλλά και η μεγάλη τους δόξα. Γιατί στο αυτοσυναίσθημα, η υπερβολή λέγεται φιλότιμο. Στη συμπεριφορά η υπερβολή λέγεται λεβεντιά.

[Чрезмерность не только национальный недостаток. Она образ жизни для греков. Она неотъемлемая составляющая их национально-го характера. Она основная причина их несчастья, но и их большая слава. Потому что как самоощущение чрезмерность называется честолюбием. Как поведение чрезмерность называется удалью.] (Δήμου Νίκος, 1975).

Гиперонимами *ΤΙΜΗ* в этом аспекте могут считаться (*ψυχική*) *στάση* ‘(психический) настрой’, (*προσωπική*) *αξία* ‘(личная) ценность’, *αίσθημα* (*αυτοσυναίσθημα*).

Синонимами являются: *αξιοπρέπεια*, *υπερηφάνεια*, *αυταξία*, *αυτοσεβασμός*, *αυτοεκτίμηση*, *ευπρέπεια* и под.

Противоположность *ΤΙΜΗ* – *αναξιοπρέπεια* как ‘отсутствие достоинства’, а также *ντροπή* в контекстах типа *Χ αισθάνεται ντροπή*, чье значение может быть эксплицировано следующим образом: ‘X осознал, что поступил бесчестно и испытывает неудовлетворение от этого; X оценивает себя отрицательно’. Другие подобные лексемы, в семантике которых содержится элемент самооценки, а также связи с каким-либо актом бесчестия, это *αισχύνη*, *καταισχύνη*, *ρεζίλι*, *αιδώς*.

Отсутствие чувства стыда, т.е. отсутствие сознания бесчестности данного действия, соответственно, отсутствие негативной самооценки, осуждается языковым коллективом, и это зафиксировано в единицах со значением отрицательной оценки (С):

¹⁴ Существует мнение, что современная Греция – это культура, основанная на ценности *φιλότιμο* (*pride and a sense of honour* [гордости и чести]) (Mark Mazower, www.newstatesman.com, 13 VII 2015).

αδιάντροπος, ξεδιάντροπος, ξετσιώματος, αναϊδής, αναίσχυντος, δεν έχω τσίπα (επάνω μου) ‘бесстыдний’.

Фразеологизмы (С) *χρέος τιμής* ‘долг чести’, *κώδικας τιμής* ‘кодекс чести’ относятся к *ΤΙΜΗ* как к личному моральному императиву, который руководит человеком в его действиях – в первом случае по убеждению, а во втором по предписанию.

В коллекции совместно появляются (Т) *αξιοπρέπεια και υπερηφάνεια* ‘достоинство и гордость’ или *τιμή, αξιοπρέπεια και υπερηφάνεια* ‘честь, достоинство и гордость’, ср. в шутовском контексте (Т): *Δώσε χαιρετίσματα στην υπερηφάνειά σου απ’ την αξιοπρέπειά μου* [Передай привет твоей гордости от моего достоинства], где делается аллюзия на конфликт между самооценкой двух субъектов.

Поговорка (Т) *Τον ξεδιάντροπο φτύνανε κι έλεγε ψιχαλίζει* [На бесстыжего плевали и он говорил, что дождик моросит]¹⁵ иллюстрирует бесстыдство в сфере антиценностей.

(6a) – (6), потому что X – человеческое существо¹⁶. Здесь имеется в виду универсальная ценность человека, его личности и его экзистенции (ср. Толстая 2013, и Grzegorzczukowa 2012). Лексическим выразителем этого аспекта концепта *ΤΙΜΗ* в современном языке является *αξιοπρέπεια* и в сочетании *ανθρώπινη αξιοπρέπεια* ‘человеческое достоинство’. Этот синоним *τιμή* становится более частотным, и он относительно более конкретен, чем *τιμή*, в сознании говорящих на греческом языке в результате индивидуализации понятия чести, а также под влиянием его терминологического употребления как греческого эквивалента *dignitas* в области права, социологии, психологии и политики. Ср. формулировки в [6] Конституции Греции (ст. 5 п. 2) и [7] в Хартии Европейского Союза об основных правах (ст. 1) (Т):

[6] *Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων.*

¹⁵ Фразеологизм имеет и вариант *νομίζω ότι το φτύσιμο είναι ψιχάλα* или *θεωρώ το φτύσιμο ψιχάλα* (букв. [мне кажется, что плевок – дождик]), что означает: ‘меня не касается то, что кто-нибудь меня унижает / затрагивает мою честь’. Ср. рус. поговорку: *Бесстыжему хоть плюй в глаза, а он говорит: божья роса.*

¹⁶ В этом аспекте *ΤΙΜΗ* яснее всего проявляется основание разграничения лексических значений *τιμή* и *αξιοπρέπεια*.

[Каждый, кто находится на греческой территории, получает полную защиту своей жизни, чести и свободы, независимо от народности, языка, религиозных или политических убеждений.] (www.hellenicparliament.gr, 3 III 2014);

[7] *Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη. Πρέπει να είναι σεβαστή και να προστατεύεται.*

[Человеческое достоинство неприкосновенно. Оно подлежит уважению и защите.] (www.eur-lex.europa.eu, 3 III 2014).

Не только контексты, в которых реализуется *αξιοπρέπεια*, но и комментарии исследователей доказывают приведенное выше утверждение (Т):

[8] ... παρατηρείται η μετάβαση από την αξία της „τιμής” σε αυτή της „αξιοπρέπειας”. Η τελευταία χρησιμοποιείται με καθολική και εξισωτική σημασία στο επίπεδο της πολιτειότητας, καθώς κάνουμε λόγο για την ευγενή „αξιοπρέπεια του ανθρώπου” ή του πολίτη, σε μια πολιτική της καθολικότητας.

[...наблюдается переход от ценности „честь” к ценности „достоинство”. Последняя используется в своем универсальном и эгалитарном значении по отношению к гражданам, т.к. речь идет об имманентном „достоинстве человека” или гражданина, в рамках единой политики универсализма.] (Μπαρτσιδής Μιχάλης, Τσιμπιρίδου Φωτεινή, www.theseis.com, 1 III 2014).

Гиперонимы *αξία* и *δικαίωμα*. Синонимы *σεβασμός*, *εκτίμηση*.

Антонимы по этому значению – *ταπείνωση*, *μείωση*, *αναξιοπάθεια*, *μιζέρια*, *κακομοιριά* как качества человеческой жизни (Т): *Πρόσφυγες που ζουν μέσα στη μιζέρια* [беженцы, которые живут в нищете].

Контекстными антонимами могут быть *φτώχεια* и *αναπηρία*, ср.

[9] *Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν οι φτωχοί, οι ανυπεράσπιστοι και οι ευάλωτοι. Εντούτοις, το να βρίσκεται κανείς σε τέτοια κατάσταση δεν μειώνει απαραίτητως το αίσθημα της αξιοπρεπείας του. Η στάση και η αντίδραση των άλλων είναι αυτό που μπορεί να θίξει την αξιοπρέπεια κάποιου. Η θλιβερή πραγματικότητα είναι ότι οι αναξιοπαθούντες είναι συνήθως εκείνοι των οποίων τα δικαιώματα για ανθρώπινη αξιοπρέπεια υποτιμούνται ή καταπατούνται. Πόσο συχνά ακούμε λέξεις όπως „ασήμαντος”, „ανάξιος” και „αναξιοπρεπής” σε περιπτώσεις κακομεταχείρισης, είτε των ηλικιωμένων, είτε των φτωχών, είτε των διανοητικά ή σωματικά αναπήρων!*

[В каждом обществе есть бедные, незащитные и уязвимые. Все-таки это состояние не обязательно унижает чувство достоинства. Отношение и реакция других – это то, что может задеть чье-либо достоинство. Грустная реальность заключается в том, что живущие в нищете обычно те, чье право на человеческое достоинство недооценивают или

препирают. Как часто мы слышим такие слова, как „незначительный”, „ничтожный” и „недостойный” в некорректном употреблении по отношению к пожилым, бедным или к людям с умственными или физическими недостатками!] (www.wol.jw.org, 1 VIII 2006).

Как внутренне присущая ценность этот вид чести является “неотъемлемой принадлежностью”, поэтому связывается с такими глаголами, как *έχω, κατέχω, κρατώ*. Соответственно, честь можно потерять: *χάνω την τιμή, χάνω την αξιοπρέπείά μου* ‘потерять честь’.

В большинстве ответов в анкетах подчеркивается, что суть настоящей чести – уважение к себе, взаимное уважение (*αλληλοσεβασμός*) и умение считаться с окружающими.

(7) – (6) вынуждает X-а действовать (поступать / думать / говорить) определенным способом, который может быть общепринятой нормой, групповой нормой или личным убеждением; X оценивает себя положительно. В „Салоникском” словаре (ΛΚΝΕ 2002) как одно из значений *τιμή* указано *τρόπος συμπεριφοράς που εκδηλώνει το σεβασμό ή την εκτίμησή μας σε κπ.* ‘поведение, которое выражает уважение или почитание кого-либо’. Не уточняется, что этим “кем-либо” может быть сам субъект, т.е. поведение выражает самоуважение. Действия X-а, оправданно мотивирующие его самоуважение, таковы, что гарантируют доброе имя X-а в социуме, его “внешнюю” честь – см. (1), (2)¹⁷. Эта взаимная обусловленность значений *τιμή* ведет к диффузности ее семантики.

Гиперонимы *συμπεριφορά, στάση, ύφος*.

Синонимы *υπερηφάνεια / περηφάνια, ντομπροσύνη* и под. Человек, который действует таким образом, характеризуется как *αξιοπρεπής, υπερήφανος, ντόμπρος, σωστός* и под.

Этот аспект *τιμή* обнаруживается в коллокациях разных глаголов или имен действий с предложными сочетаниями типа *X κάνει κάτι με τιμή / με αξιοπρέπεια / με υπερηφάνεια*, напр. (Т): *Ανακοινώνω με υπερηφάνεια ότι είμαι γκέι* [я с гордостью сообщаю, что я гей]. Далее из контекста следует, что речь идет о действиях субъекта, продиктованных его “внутренней” честью и направленными на него самого. Видно также, что в своей оценке того, какие поступки – выражение уважения к себе, индивид руковод-

¹⁷ Доброе имя среди себе подобных и уважение к себе может иметь и преступник, когда он соблюдает кодекс чести мафиози.

ствуется не только общепринятыми нормами, но прежде всего своими убеждениями, собственной ценностной системой.

Фразеологизмы, которые выражают рассматриваемый аспект, – *σηκώνω / έχω / κρατώ το κεφάλι / το μέτωπο ψηλά* ‘держу голову / лоб высоко’ (ср. (3б)).

(7а) – (6) не позволяет X-у поступать / думать / говорить определенным образом, не соответствующим общепринятой норме / групповой норме / личным убеждениям, чтобы сохранить положительную самооценку. Этот аспект *τιμή* – противоположность (6): речь идет о поведении (*συμπεριφορά, στάση, ύφος*), которое считается антиценностью и из-за которого человек, как правило, приобретает плохую репутацию, т.е. о поведении, описанном в (3а). Как и (6а), достоинство в большой степени зависит от индивидуальных предпочтений, напр. (Т): *Επειδή η αξιοπρέπεια μου δεν μου το επιτρέπει να ζήσω αν αναγκαστώ να επαιτώ, σκέφτομαι ακόμα και να βάλω τέλος στη ζωή μου.* [Так как мое достоинство не позволяет мне жить, если мне придется попрошайничать, я думаю покончить жизнь самоубийством].

Следующий пример иллюстрирует разнообразие понятий, которые могут быть привлечены к ценностной сети *ΤΙΜΗ* и имеют отрицательную оценочность, ср.:

[10] *Ξέρω να λέω ΟΧΙ, σημαίνει σέβομαι τον εαυτό μου! (...) Ας πούμε λοιπόν ένα τεράστιο ΟΧΙ: – σε ανθρώπους με άσχημη συμπεριφορά, – στην κακοποίηση, – στη βία, – στην εκμετάλλευση, στην παρανομία, – στη φήμωση της αλήθειας, – στην κατάκριση, – στη ματαιοδοξία, – στον εγωισμό, – στην υπερηφάνεια, – στο διαπληκτισμό μπροστά σε παιδιά, – στην τηλεόραση, – στη μιζέρια, – στις καταχρήσεις.*

[Я умею сказать НЕТ, это означает, что я уважаю себя! (...) Сказать мощное НЕТ: людям с плохим поведением, издевательствам, насилию, эксплуатации, нарушению закона, заглушению истины, порицанию, суете, эгоизму, гордыне, ссорам перед детьми, телевидению, нищете, злоупотреблению.] (Κατσικίδης Μάριος, www.marioskatsikidis.gr, 28 X 2010).

Характерны также коллокации с глаголами типа: *η τιμή / η αξιοπρέπεια δεν επιτρέπει / δεν αφήνει τον X να κάνει κάτι* ‘честь не позволяет X-у сделать что-либо’ (Т): *Λόγοι αξιοπρέπειας δεν μου επιτρέπουν να συνεχίσω... [Достоинство мне не позволяет продолжать...]; η τιμή επιβάλλει να μην... [честь заставляет меня не...].*

(8) – (6) оценивается другими как хорошее или как плохое, т.е. то, что субъект оценивает себя положительно, в некоторых

случаях может не одобряться языковым коллективом. Амбивалентность аксиологического знака проявляется в семантике ряда единиц, в их дистрибуции и в анкетных данных.

Гиперонимом может быть *αξία* ‘ценность’, но с уточнением *προσωπική αξία* ‘личная ценность’, т.е. ценность для субъекта, но не для всех.

Гипоним *υπερηφάνεια* не имеет предписанной положительной оценочности. В зависимости от контекста он может выражать этическую антиценность. В этом случае подходит экспликация: *Ο Χ έχει υπερηφάνεια/ περηφάνια (είναι περήφανος) = ‘Χ испытывает в чрезмерно большой степени чувство удовлетворения от сознания, что он обладает честью, чем умаляет значение других людей, и они оценивают Χ-а отрицательно’*. Ср. (6a) и (Т) *Η περηφάνια της προκαλούσε την αντιπάθεια των συμμαθητών της*. [Её гордость вызывала неодобрение (антипатию) ее одноклассников.] Чрезмерность, как отклонение от нормы, по праву оценивается негативно. Ср. (Т):

[11] *Η αξιοπρέπεια είναι λέξη που περιέχει την „Υπερηφάνεια” και η υπερηφάνεια όταν δεν ξεπερνά τα όρια της αμετροπέειας δεν ξεπερνά και τα όρια της „Αλαζονείας”*.

[Достоинство – слово, которое содержит „Гордость”, а гордость, когда не переходит границы умеренности, не переходит границы „Высокомерия”.] (Μπουντουτσίδης Δημήτριος, www.greekamericannews-agency.com, 15 III 2008).

Этическую антиценность называют следующие гипонимы, которые содержат семантический элемент ‘чрезмерности’ в отношении Χ-а к его собственной чести: *υπεροψία, αλαζονεία, έπαρση, κομπασμός, καύχηση, ξιπασιά* и под. Не одобряется тот, кто *ψηλομούτης, υπερφίλος, φαντασμένος*.

Коллекция *περηφάνεια, αλαζονεία και κενοδοξία* ‘гордость, высокомерие и суэта’ связывает чрезмерную честь с пустотой, с отсутствием ценности.

Пословицы и поговорки (Т) *Όποιος περηφανεύεται, γρήγορα ταπεινώνεται* [Кто возгордится, скоро будет унижен] и *Όποιος κοιτάει συχνά, ψηλά γκρεμοσακίζεται* [Кто часто смотрит вверх, падает вниз] утверждают неприемлемость чрезмерного самоуважения с житейской и социальной точки зрения – чрезмерная гордость ведет к падению, потому что она не основывается на настоящем личном достоинстве. Это отмечается и в анкетах.

(9) другие могут навредить (1) и (6) поступками и словами, т.е. честь X-а¹⁸ подвержена деструктивным (физическим и речевым) действиям со стороны других лиц. Эти действия обозначаются гиперонимом *ατιμάζω*¹⁹, который также является дериватом *τιμή*, ср. (С): *Με τις πράξεις του ατιμάζει την οικογένειά του* [Своими действиями он лишает чести свою семью].

Объект деструктивных действий обозначается такими определениями, как (С) *άτιμος*²⁰, *ανέντιμος*, *μη τιμώνενος*, *ατιμαζόμενος* – все перечисленные определения относятся к словообразовательному гнезду *τιμή* и являются гипонимами по отношению к другим единицам с более общим значением.

Гипонимы *ατιμάζω*, которые могут относиться как к поступкам, так и к словам, это *μειώνω* (*ηθικά*), *ταπεινώνω*, *προσβάλλω*, *σπιλώνω*, *εξευτελίζω*, *ντροπιάζω*, *ρεζίλεύω*, *καταισχύνω*, *βεβηλώνω*, *λοιδορώ*, *κοροϊδεύω*. Ср. контекст, который показывает внутреннее значение лишения чести (Т):

[12] *Ποτέ δε θυμάμαι ευτυχισμένες προσωπικές στιγμές με τον άνδρα μου, αν και σε γενικές γραμμές θεωρείται καλός οικογενειάρχης και καλός πατέρας. Είχαμε σχεδόν από την αρχή προβλήματα στη σχέση μας. Με προσβάλλει και με ταπεινώνει, ακόμα και μπροστά σε τρίτους. Νιώθω ένα τίποτα. Το σπίτι μου μοιάζει με φυλακή.*

[Я не помню, были ли у нас счастливые личные моменты с моим мужем, хотя в целом он считается хорошим супругом и хорошим отцом. С самого начала у нас были проблемы в наших отношениях. Он обижал и унижал меня даже перед другими людьми. Чувствую себя ничтожеством. Мой дом как тюрьма.] (форум, из личного архива).

Словесные действия, которые лишают чести, это (С) *διασύρω*, *δυσφημίζω*, *κακολογώ*, *χλευάζω*, *συκοφαντώ*, *λιβελογραφώ* и под. Глагол *βρίζω* (*υβρίζω*) и его синонимы (С) *βλαστημάω*, *προπηλακίζω*, *λούζω*, *χέζω*, *ξεχέζω*, как и фразеологизмы *τραβώ ένα βρισίδι*, *περνώ γενέες δε-*

¹⁸ Есть основания утверждать, что “внутренняя” честь обуславливается “внешней”.

¹⁹ Глагол *ατιμάζω* происходит из древнегреческого, где первоначально означает ‘лишать кого-либо (гражданских) прав (в качестве наказания)’, позже он расширяет свое значение до ‘лишать чести’ в широком смысле. В современном языке наблюдается тенденция к сужению значения глагола до ‘лишать чести / отнять девственность’ по отношению к женщине.

²⁰ Прилагательное *άτιμος* в современном языке развивает и противоположное значение ‘лишенный чести, бесчестный, подлый, низкий’. Оно может быть синонимом *πονηρός*, *έξυπνος*, *ικανός* ‘хитрый, умный, умелый’, что свидетельствует об амбивалентности аксиологической оценки.

κατέσσερις, λέω / σέρνω τα εξ αμάξης, βρίζω τα θεία, λούζω / βρίζω/ χέζω πατόκορφα, λέω όσα σέρνει η σκούπα, ψάλλω τον αδόξαστο со значением ‘ругаться’ называют вид словесного насилия, которое направлено на ущемление чести кого-либо, часто непристойными словами в адрес святынь или матери.

Лишение чести концептуализируется метафорически через культурную оппозицию ‘чистое – грязное’, поэтому глаголы действий, вредящих чьей-либо чести, имеют основную сему ‘загрязнять’: λερώνω, κηλιδώνω, βρομίζω, μουντζουρώνω, λεκιάζω, αμαυρώνω, λασπώνω. Этим характеризуется и действие *μουτζώνω*, которое в средних веках означало ‘испачкать лицо кого-либо сажей, таким образом оскорбляя / унижая его’. Сегодня оскорбление (лишение чести) обозначается жестом – показыванием открытой ладони с растопыренными пальцами в направлении оскорбляемого (сопровождаемым частицей *να!* ‘возьми’); название обидного жеста – *μούντζα* или *φάσκελο*²¹. Ср. (Т):

[13] ... οι Έλληνες μουντζώνουν την Ελληνική Βουλή γιατί μόνο αυτοί μπορούν να το κάνουν. Οι Ισπανοί αντίστοιχα θα έχυναν στα πατώματα σανγκρίες, οι Βρετανοί θα κατέβαζαν τα παντελόνια με γυρισμένη την πλάτη και οι Γάλλοι θα έδειχναν απλώς τα αχамνά τους. Εμείς, αντίθετα με μια απλή κίνηση επιδεικνύουμε την περιφροσύνη και την απαξίωσή μας, σε οτιδήποτε δεν διαθέτει τιμότητα και ευθύτητα.

[... греки, „посылают к черту” греческий парламент жестом, потому что только они могут сделать этот жест. Испанцы соответственно пролили бы сангрию на полу, британцы, повернувшись спиной, сняли бы свои штаны, французы показали бы свой пах. Мы, в отличие от них, простым жестом демонстрируем свое пренебрежение и неуважение ко всему, что лишено честности и прямоты.] (www.newsbeast.gr, 5 VI 2011).

Другое действие (жест), лишающее чести, – это плевок *φτύνω* (Т): *Αν τον δω, θα τον φτύσω, τον αλήτη* [Если я его увижу, плюну на этого негодяя]. Ономатопеическое (звукосимволическое) слово

²¹ Этот жест считается этноспецифическим, срв. (Т): *Εκτός από το σουβλάκι, τις πασχαλινές λαμπάδες και τον μεγαλοπρεπή χορό του Ζορμπά, υπάρχει ένα βασικό πολιτιστικό στοιχείο που μοιραζόμαστε αποκλειστικά εμείς οι Έλληνες: τη μούντζα ή αλλιώς φάσκελο.* [Кроме шашлыка „сувлаки”, пасхальных свечей и великолепного танца Зорбы, у нас есть еще один основной элемент культуры, присущий прежде всего нам, грекам: *мундза*, или иначе говоря *фаскело*.] (www.newsbeast.gr, 5 VI 2011).

φτου! имитирует плевок и выражает пренебрежение и сильное неодобрение (Т): *φτου σου, δεν ντρέπεσαι!* [тьфу, как тебе не стыдно!].

(10) – (6) защищается правом, потому что (6а) и потому что (9). Т.е. *ΤΙΜΗ* считается писанным и неписанным (обычным) правом человека и поэтому подлежит защите. Как понятие из юридической сферы, оно обозначается лексическими единицами *τιμή*, *αξιοπρέπεια* и *υπόληψη*, ср. (1), контексты в (6а) и (Т):

[14] *Αντικείμενο προσβολής είναι η τιμή και η υπόληψη του φυσικού προσώπου. Ο νόμος θεωρεί ως προστατευόμενο αγαθό την τιμή ή την υπόληψη του προσώπου, το οποίο είναι μέλος μιας οργανωμένης κοινωνίας και κινείται στα πλαίσια της συναλλακτικής ευθύτητας.*

[Объект оскорбления – честь и репутация физического лица. Закон считает ценностью, подлежащей защите, честь и репутацию лица, которое является членом организованного сообщества и действует в рамках законности] (www.iefimerida.gr, 4 IV 2014).

Синонимом является *προσωπικότητα*, которое однозначно указывает на внутреннее измерение *ΤΙΜΗ*, ср. (Т):

[15] *...ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου, περιεχόμενο του οποίου αποτελεί και η προστασία της προσωπικότητάς του, προστατεύεται και από το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 και 2 αυτού).*

[...уважение к ценности человека, честь которого и защита личности, охраняются Конституцией (ст. 2 п. 1 и ст. 5 п. 1 и 2).] (www.nomikhepikairotitita.blogspot.gr, 29 XI 2013).

Ср. коллокация (С) и (Т): *προστασία της τιμής* ‘защита чести’.

Деструктивные действия с гиперонимным определением *ποινικά κολάσιμη πράξη* ‘наказуемое действие’ наказываются: *τιμωρία*. Эти действия преимущественно словесны, ср. (Т):

[16] *Η προσβολή της προσωπικότητας μπορεί να προέλθει και από ποινικά κολάσιμη πράξη, όπως εξύβριση, απλή δυσφήμιση ή συκοφαντική δυσφήμιση που προβλέπονται και τιμωρούνται από τις διατάξεις των άρθρων 361, 362 και 363 του Π.Κ.*

[Оскорбление личности может быть наказуемо, наказание злословия или клеветы предусмотрено по ст. 361, 362 и 363 Уголовного кодекса.] (www.nomikhepikairotitita.blogspot.gr, 29 XI 2013).

Вследствие определенных действий, предусмотренных законом, честь может быть восстановлена, т.е. имя будет восстановлено “чистым” (С): *αποκατάσταση της τιμής* ‘восстановление чести’ и (Т):

[17] *Κουφός*: „*Περιμένω την αποκατάσταση της τιμής μου*”... Έτσι, ο ίδιος σε γραπτή του δήλωση, ζήτησε να πάρει πίσω τις δηλώσεις που έκανε για αυτόν μέσα στην εβδομάδα ο γενικός διευθυντής της ΚΑΕ, Τάσος Τριαντάφυλλος, ώστε να αποκατασταθεί η τιμή του.

[Κυφός: „*ожидая восстановления моей чести*”... Так он сам в письменной декларации потребовал у председателя КΑΕ (Баскетбольного акционерного общества) Т. Т. отказать от высказываний, сделанных в его (Κυφоса) адрес, с целью восстановить его репутацию.] (Βλαχαδάμης Παναγιώτης, www.sport-fm.gr, 13 ΙΙ 2013).

(11) зависит от того, X – женщина или X – мужчина, т.е. в рамках базового понимания *ΤΙΜΗ* обнаруживается дихотомия по половому признаку, которая затрагивает определенные сферы жизни индивида – прежде всего сексуальную, а в связи с ней и нравственно-бытовую. О *ΤΙΜΗ* думают как о виде личной ценности, изначально данной женским человеческим существам, которую они должны оберегать определенным образом всю свою жизнь. Честь женщины имеет строго определенные значения, а именно: для незамужней – непорочность, девственность (*αγνότητα, παρθενιά*), для замужней – супружеская верность (*συζυγική πίστη*). Это отражено в словарной дефиниции лексемы *τιμή* как ее второе значение (после ‘доброе имени’) в *ΛΚΝΕ*, 2002, в то время как в *Μπαμπινιώτης*, 1998 оно опущено как неактуальное²². Текстовые данные указывают на то, что рассматриваемое понимание женской чести *η τιμή της κοπέλας* ‘честь девушки’, *η τιμή της γυναίκας* ‘честь женщины’ сохраняют свое место в аксиосфере современных греков, ср. (Т):

[18] Ένα περιστατικό για γέλια και για κλάματα συνέβη τα ξημερώματα της Τετάρτης (19 XI 2014) στην Πάτρα. Τέσσερα άτομα ξυλοκόπησαν αλύπητα έναν πατριό επαγγελματία, για την τιμή μιας κοπέλας, η οποία ήταν συγγενής

²² Это значение *τιμή* отражает трансформацию, развившуюся в ценностной системе греческого общества (и аксиосфере) на протяжении веков. Как мы уже отмечали, в античности честь – ценность, присущая мужчине (не женщине – и это доказывают контексты типа: *θα σε περιφρονήσουν [ἀτιμήσουσι]*, *γιατί κατάντησες ίδιος με γυναίκα* [тобой пренебрегут (лишат чести), потому что ты до того опустился, что стал похож на женщину] (*Ομηρος, Ιλιάς*, 2012, цит. по *Πόλλας Λ.*, http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/epos/page_066.html, 17 XII 2015). Честь мотивирует героизм и несет общественное признание и таким образом структурирует общество. Впоследствии, не теряя центральное положение в ценностной системе греков, честь превращается в семейную ценность, относящуюся к сфере сексуальности.

τους... Το „τραγελαφικό” της υπόθεσης ήταν ότι ο άνδρας που έπεσε θύμα της βάνανυσης επίθεσης ήταν τελικά το λάθος άτομο. . .

[Инцидент – то ли смеяться, то ли плакать – произошел на рассвете в среду (19 XI 2014) в Патре. Четверо жестоко избили бизнесмена из Патры ради чести девушки, их родственницы. . . Парадокс в случае в том, что жертвой brutального нападения оказался другой человек. . .] (www.trelokouneli.gr, 22 XI 2014).

Женщина с честью, как носитель ценности, определяется однозначно как *τίμα*.

Синонимы *τίμα* для незамужней женщины *παρθένα*, *αγνή* и *απέραχτη*; для замужней – *πιστή*. Оба определения встречаются и в коллекции: *Οι άνδρες θέλουν δίπλα τους μία τίμα και πιστή γυναίκα* [мужчины хотят рядом с собой иметь честную и верную жену].

Целомудрие – христианская добродетель, поэтому прилагательное *τίμα* сочетается и с *θεοσεβής*: *Η μητέρα Σοφία, τίμα και θεοσεβής γυναίκα, γρήγορα χήρεψε, και με τις τρεις κόρες της ήλθε στη Ρώμη.* [Мать София, честная и богобоязненная женщина, рано осталась вдовой и вместе с тремя дочками прибыла в Рим.] (www.saint.gr, 10 X 2013).

Противоположность *τίμα* – *άτιμη*, *ατιμασμένη γυναίκα*. Это определение имеет множество непристойных синонимов в новогреческом языке со значением ‘женщина легкого поведения’, напр. *πόρνη*, *πουτάνα*, *μοιχαλίδα*.

Женская честь является объектом деструкции со стороны мужчины, и это действие обозначается глаголом, дериватом *τιμή* – *ατιμάζω* ‘обесчестить’, ср. (Т): *Χανιά: Τον πέταξαν από το μπαλκόνι γιατί την... „ατίμασε”.* [Ханья: его выбросили через балкон, потому что он... „обесчестил” ее.] (www.newsit.gr, 19 IX 2011).

Синонимами *ατιμάζω* являются *χαλώ* и *καταστρέφω* – оба они имеют семантику ‘разрушать’, ср. (С): *τη χάλασε ο αρραβωνιαστικός της* [испортил ее жених], *την κατέστρεψε ο παλιάνθρωπος και την εγκατέλειψε* [разрушил ей жизнь негодяй и ушел от нее].

Отсутствие чести у женщины несет позор (*ντροπή*) как для нее самой, так и для ее семьи, ср. (Т): *Άτιμη μοιχαλίδα, δεν ντρέπεσαι. Κατέστρεψες την οικογένειά μας...* [Бесчестная блудница, тебе не стыдно? Разрушила нашу семью].

Метафорически женская честь концептуализируется через оппозицию ‘чистое – грязное’, так, женщина с честью – *αγνή*, а бесчестная – *βρόμα*. Поруганная женская честь – ‘загрязнение’.

Она может быть ‘отмыта’ – *Το ξέπλυμα της ντροπής* ‘отмывание позора’. В недалеком прошлом это совершалось мужчинами в семье через кровавое отмщение:

[19] „Λόγους τιμής” επεκαλείτο συνήθως ο αδελφός που σκότωνε την αδελφή του επειδή διατηρούσε ερωτικές σχέσεις, ο σύζυγος που σκότωνε τον εραστή της γυναίκας του και πολλές φορές και την ίδια επειδή τους έπιανε επ’ αυτοφώρω, ο πατέρας που σκότωνε την κόρη του επειδή ζούσε „έκλυτη ζωή”. ο αδελφός ή ο πατέρας που σκότωνε εκείνον που „διέφθειρε” την αδελφή του ή την κόρη του και στη συνέχεια αρνιόταν να την παντρευτεί η κοπέλα που σκότωνε ή τραυμάτιζε ή τύφλωνε με βιτριόλι τον εραστή της επειδή την εγκατέλειπε.

[„Ради чести” – самое частое объяснение брата, убившего свою сестру, потому что у нее были сексуальные отношения; супруга, убившего любовника супруга, а часто ее саму, потому что он застал их вместе; отца, убившего дочь, потому что она вела „распущенный образ жизни”; брата или отца, убивших того, кто „испортил” сестру или дочь, а потом отказался на нее жениться; девушки, убившей или ранившей или ослепившей витриолом своего любовника, потому что он от нее ушел.] (Φιλίππου Φίλιππος, www.tovima.gr, 24 VIII 2003).

В отличие от женской чести, которая может быть безвозвратно утраченной или поруганной, потому что она личная и дана изначально, мужская честь имеет преимущественно внешние измерения, и ее можно приобретать (см. (2)).

В анкетах рассмотренный здесь аспект *ΤΙΜΗ* комментируется единственный раз: указывается на то, что в прошлом, как и сегодня в некоторых более консервативных обществах, понятие честь затрагивает прежде всего женщину и ее чистоту (*αγνότητα*). Когда она имеет внебрачные связи с противоположным полом, она теряет свою честь, обесчещена (*ατιμασμένη, όταν έχει σχέσεις με το αντίθετο φύλο εκτός γάμου*).

2.3. Синтетическая когнитивная дефиниция

ΤΙΜΗ – это:

(внешнее измерение)

(1) хорошее мнение других о X,

(2) что является результатом поступков / позиций, моральных качеств / способностей X-а,

(2а) которые оцениваются положительно всеми/ группой людей,

- (3) потому что X не действует / не думает / не говорит таким образом, который другие считают плохим;
- (4) X делает так, чтобы (1) не изменялось;
- (5) если налицо (1) и (2), то тогда другие относятся к X-у особым образом (словами и делами).
(внутреннее измерение)
- (6) хорошее мнение X-а о себе,
- (6а) потому что X – человеческое существо;
- (7) – (6) вынуждает X-а действовать (поступать / думать / говорить) определенным способом, который может быть общепринятой нормой / групповой нормой / личным убеждением;
- (7а) – (6) не позволяет X-у поступать / думать / говорить определенным образом, не соответствующим общепринятой норме / групповой норме / личным убеждениям;
- (8) – (6) оценивается другими как хорошее или как плохое;
- (9) другие могут навредить (1) и (6) поступками и словами,
- (10) поэтому (1) и (6) защищаются правом;
- (11) зависит от того, X – женщина или X – мужчина.

3. Профили базового концепта *ТІМН* в различных типах дискурса²³

3.1. Идеологический дискурс

В рамках идеологического дискурса выделяются несколько субдискурсов, в которых актуализуется концепт *ТІМН* и в которых выступают разные его профили. Эти субдискурсы перечислены ниже.

3.1.1. Националистический

Наблюдаются два варианта – **греческий** и **кипрский**²⁴.

а) **Греческий националистический дискурс**, который бывает и крайне правым, лучше всего очерчивается в изъвлениях

²³ См. постулаты в: Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2014.

²⁴ Вопреки тому, что исследование посвящено языковому образу концепта *ТІМН* в аксиосфере греков (т.е. сегодняшних граждан Республики Греции), при создании профиля концепта в дискурсах мы привлекаем материал и из кипрского общественного дискурса. Основание заключается в том, что новогреческий язык – официальный язык и Республики Кипр. Различия рассматриваются как вариантность по отношению к базовому представлению, иллюстрирующему потенциал языка для выражения ценностей.

группировки *Χρυσή Αυγή* (Золотая заря). Интересующий нас концепт заложен в основу основного лозунга *Αίμα – Τιμή – Χρυσή Αυγή!* [Кровь – Честь – Золотая заря]²⁵, который связывает честь с беспощадной борьбой.

В не настолько крайнем националистическом дискурсе *ΤΙΜΗ* профилируется как ценность для греческой нации (*Έθνος*), соизмеримая с ее благосостоянием и финансовой независимостью. Оппозиция этого вида чести – это возникновение задолженности, зависимость от чужого капитала и чужих политиков. Позорными считаются условия Меморандума 2010 г., ср. (Т):

[20] *Ελληνίδες, Έλληνες, Ψηλά το κεφάλι! Μαζί με την μεθοδικά επιχειρούμενη εξαχρείωση του λαού μας, προσβάλλεται ξεδιάντροπα και η Τιμή και η Αξιοπρέπεια μας, ως Λαός και ως Έθνος!*

[Греки, гречанки, выше голову! Путем методического превращения нашего народа в должника бесстыдно задеваются наши Честь и Достоинство, нас как Народа и как Нации!] (*Ενιαίο Παλλαϊκό Μέτωπο*, www.epamhellas.gr, 16 VI 2012).

б) Для **кипрского националистического дискурса** характерно связывание *ΤΙΜΗ* со свободой, в соответствии с политическим положением острова – турецкой оккупацией его северной части в течение уже 40 лет. Ценностная доминанта для кипрского национализма – освобождение (свобода приравнивается к чести) оккупированных территорий. Цитированный ниже текст представляет собой этнонационалистический боевой лозунг в стихах:

[21] *Ένα Σαββάτο, την αυγή μπήκε ο τούρκος, στο νήσι κι ατίμασε, βεβύλωσε, τ'αυτα χώματα μας. Ακούω φωνή, βροντερή, να με προστάζει, να με καλεί, να μην ξεχάσω, του νησιού μου, την τιμή.*

[В одно субботное утро пришел на остров турок и обесчестил, оквернил землю нашу святую. Слышу: голос громовой наказ дает, зовет, не забывать честь острова!] (из личного архива авторов).

3.1.2. Левого субдискурс

В рамках левого субдискурса разграничиваются коммунистический (крайний) и социалистический (умеренный):

²⁵ Эта формулировка отсылает к нацистскому лозунгу *Blut und Ehre*, по примеру которого названа международная неонацистская сеть *Blood and Honour* (болг. *Κρῦν и чест*, пол. *Krew i Honor*), основанная в 1987 г.

3.1.2.1. Коммунистический субдискурс. Честь здесь представляется как ценность, присущая рабочему классу, а идея *ΤΙΜΗ* обнаруживается в коллекциях и коллокациях, таких как *αξιοπρέπεια και ταξική αλληλεγγύη* ‘достоинство и классовая солидарность’, *εργατική αξιοπρέπεια* ‘достоинство рабочего’, *λαϊκή αξιοπρέπεια* ‘народное достоинство’. Возможность человека самому зарабатывать на жизнь честным способом, тяжелым трудом, воспринимается как элемент *ΤΙΜΗ*. Бесчестие – попрошайничать или превратить рабочего в раба, ср.

[22] *Οι εργατές έχουν αξιοπρέπεια. Δεν απαιτούν. Απαιτούν δουλιά και ό,τι κέρδισαν με τον ιδρώτα τους στα σκλαβοπάζαρα των εργοδοτών.*

[Рабочие имеют достоинство. Не претензии. Они требуют работы и того, что они заработали в поте лица, на работорговом рынке у работодателей.] (www.rizospastis.gr, 8 XII 2004).

Профиль чести в этом дискурсе имеет и следующее конкретное измерение: честь – бороться против фашистских, расистских и националистических идей, а толерантность, равнодушие и бездействие по отношению к ним – позор для родины: ... *σώσε την τιμή σου, σώσε τη χώρα σου απ' την αιώνια ντροπή!* [спас свою честь, спас страну от вечного позора] (заголовок текста, из которого приводятся цитаты ниже:)

[23]... *ο λαός με την οργανωμένη πάλη του να βάλει τέλος στην εγκληματική δράση της ΧΑ, να εξαλείψει την οποιαδήποτε επιρροή και ανοχή στις απάνθρωπες θεωρίες της του λεγόμενου εθνικοσοσιαλισμού, του ρατσισμού, του φυλετισμού και αντισημιτισμού.*

[... пусть народ в организованной борьбе положит конец преступной деятельности Золотой зари, срубит под корень всякое влияние и терпимость к античеловеческим теориям – к т. наз. националсоциализму, расизму, трибализму и антисемитизму.] (*Αρβανιτάκης Δημήτρης*, www.rizospastis.gr, 6 X 2013).

3.1.2.2. В социалистическом субдискурсе образ *ΤΙΜΗ* профилируется как достоинство (*αξιοπρέπεια*) государства и народа, обусловленного сильными международными позициями Греции как современной демократической державы. Несовместимы с *ΤΙΜΗ* зависимое положение Греции и экономический регресс. Ср. высказывание лидера левой партии ΣΥΡΙΖΑ Алексиса Ципраса по поводу выборов в ЕП 2014 г.:

[24] *Αφήνουμε πίσω την παλιά Ελλάδα της αναξιοπρέπειας, της υποταγής, της αδικίας, της λεηλασίας, ... Για μια νέα Ελλάδα, μια Ελλάδα με φωνή,*

αξιοπρέπεια και υπόσταση στην Ευρώπη, που δε θα τρώει καρπαζιές, ούτε θα ζητάει ελεημοσύνη.

[Оставляем старую Грецию унижения, подчинения, несправедливости, грабительства... За новую Грецию, за Грецию с (собственным) голосом, достоинством и позицией в Европе, за Грецию, которая не будет получать пощечины, не будет просить милостыню.] (www.express.gr, 23 V 2014).

3.1.3. Анархистический субдискурс

Анархизм как философия и движение широко распространен в современной Греции. И здесь предпочитается лексема *αξιοπρέπεια*. Достоинно бороться против механизмов системы насилия и подавления личной свободы, в лице прежде всего государства. Неподчинение и сопротивление любыми средствами – действия свободного человека, у которого есть честь и достоинство (Γ):

[25] *Μια λέξη μονάχα: Αξιοπρέπεια*

... οι σύντροφοι δεν χτυπήθηκαν για μια „παράβαση του νόμου”. Χτυπήθηκαν για την συνειδητή επίθεση στο κρατικό μονοπώλειο της βίας. Και απέναντι στους μηχανισμούς και την βία τους, ύψωσαν το ανάστημα, όπως αναλογεί σε κάθε εξεγερμένο. Ούτε τα βασανιστήρια, ούτε η διαπόμπευση, δεν πρόκειται να πειδαρχήσουν όσους αντιστέκονται στις προσταγές τους. Δεν πρόκειται να στερήσουν την δίψα για μια ελεύθερη ζωή. Τιμή στο δολοφονημένο από το κράτος Αλέξη...

[Всего одно слово – Достоинство.

... товарищи не понесли удара за „нарушение закона”. Они понесли удар за свою сознательную атаку против государственной монополии насилия. И они встали во весь рост против ее механизмов и насилия, как подобает любому взбунтовавшемуся. Ни пытки, ни позор не подчинят тех, кто сопротивляется ее приказам. Не иссякнет жажда свободной жизни. Честь и почести убитому государством Алексису...] (www.mpalothia.wordpress.com, 5 II 2013).

3.1.4. Православный дискурс

Τιμη здесь связывается с такими понятиями, как скромность, покорность (подчинение) и благочестие (считаться с нормами христианской морали), а гордость *υπερηφάνια*, которая в общегреческой картине мира попадает в сферу положительных ценностей, здесь осуждается, ср.:

[26] *Όταν οι Πατέρες στην έρημο πληροφορήθηκαν τα γεγονότα, έλεγαν μεταξύ τους πώς τίποτε άλλο δεν καταβάλλει την υπερηφάνεια του διαβόλου, όσο η ταπεινοσύνη και η υποταγή στις θείες εντολές.*

[Когда Отцы в пустыне узнают о случившемся, они рассуждают между собой, что ничто другое не может так побеждать гордость дьявола, как покорность и подчинение божьим заповедям.] (www.agiooros.net, 26 VI 2005).

В этом дискурсе проявляется и патриотическое измерение чести. Любить родину, избегать аморальных действий и поступков, которые могут запятнать честь, почитать память предков – обязанность хорошего христианина, ср.:

[27] *Ο Έλληνας ορθόδοξος πιστός, αγαπά τον τόπο που γεννήθηκε, τον τόπο στον οποίο έζησε και αναπαύονται οι πρόγονοί του. Τιμά τους τάφους των προγόνων του. . .*

[Православный верующий грек любит свой родной край, где он живет и где покоятся его предки. Он почитает могилы своих предков.] (Αρχ. Ιωήλ Κωνσταντάρας, www.egolpion.com, 14 III 2012).

3.1.5. Феминистический дискурс

Он находится под влиянием постулатов мирового феминизма, здесь проблематизируется вопрос чести женщины *γυναικεία αξιοπρέπεια*. Создается впечатление, что не поощряется употребление лексемы *τιμή* из-за ее значения ‘непорочность’ и ее связи с патриархальной нравственностью. Профиль чести очерчивается через ее противоположности – основная оппозиция чести женщины заключается в превращении женщины в предмет, и особенно в объект сексуального удовольствия мужчины:

[28] *Η προσβολή της γυναικείας αξιοπρέπειας και της γυναικείας ταυτότητας επιτυγχάνεται με πολλούς τρόπους, όπως με „ελαφριές” ταινίες, με πορνό ταινίες, με σποτάκια που προβάλλουν την ωραία γυναίκα ως την μόνη αξία άποικο ετούτης της γης αλλά, σημαντικότερα και ευρύτερα, με τις απόλυτα καταπιεστικές κοινωνικές και θρησκευτικές δομές που τοποθετούν την γυναίκα ανάμεσα στον άνθρωπο (άνδρα) και στο ζώο.*

[Ущемление женского достоинства и женской личности происходит многими способами, напр. с помощью „легких” фильмов, порнофильмов, рекламы, которые представляют красивую женщину как единственно достойную обительницу этой планеты, но прежде всего посредством абсолютно унижительных социальных и религиозных принципов, которые позиционируют женщину между человеком (мужчиной) и животным.] (Χαϊρέτη Στέλλα, www.ishow.gr, 1 VI 2010).

3.1.6. Дискурс независимых граждан

Выражает настроения среднего, центрального слоя в обществе, стремящегося быть освобожденным от влияния политических партий и идеологий²⁶. Эти настроения проявляются в социальном аспекте, например, в объединении независимых представителей, которые являются кандидатами на выборах общин; в качестве названия этого объединения было выбрано *Αξιοπρέπεια* – Достоинство.

3.2. Профессиональный дискурс

В его границах обособляются два профиля *ΤΙΜΝ*: спортивный и военный.

3.2.1. Спортивный субдискурс

В спортивном субдискурсе *ΤΙΜΝ* является важным понятием, профиль которого хорошо виден в выражении *τιμώ / ιδρώνω την φανέλα μου* ‘бороться за славу команды, а не за вознаграждение’ – здесь понятие чести связывается по праву с прославлением команды и/или родины (возможно, населенного пункта). Честь обуславливает и доверие к спортсменам, которое высоко ставится в ценностной иерархии. Лексический выразитель *ΤΙΜΝ* здесь чаще *αξιοπρέπεια*.

[29] Στην αξιοπιστία του πρωταθλήματος και την αξιοπρέπεια της ομάδας του στάθηκε ο Γιώργος Κалаφατάκης στην συνέντευξη τύπου... „...Κρίμα που ήρθαν έτσι τα πράγματα αλλά η αξιοπιστία και η αξιοπρέπεια είναι πάνω απ' όλα...”.

[Доверие к лиге и достоинство команды защитил Г. К. во время пресс-конференции... „...Жаль, что так получилось, но доверие и достоинство самые важные...”] (Στάρας Γιώργος, www.goodnet.gr, 6 V 2014).

3.2.2. Военный субдискурс

Профиль *ΤΙΜΝ* здесь (по традиции) включает такие понятия, как дисциплина и порядок (соответственно, в языке выражается в лексических коллекциях), ср.:

²⁶ Сюда относятся издания и сайты, подобные, напр.: *Η εφημερίδα των συντακτών* (независимая кооперативная газета), издания районных городских властей, такие как *Empros.net* (www.emprosnet.gr – местная районная газета общины Лесбос), *Αηλιαλός* (www.egialos.blogspot.gr – сайт об экологии и окружающей среде), и др.

Πειθαρχία – καθήκον – τιμή – αξιοπρέπεια ‘дисциплина – обязанность – честь – достоинство’.

[30] ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ... Η έννοια της πειθαρχίας

4. Η πειθαρχία είναι εσωτερική, όταν πηγάζει από την συνείδηση της αξιοπρέπειας και της ατομικής τιμής, από τη συνείδηση της ευθύνης και της ηθικής υποχρέωσης για εκπλήρωση του κοινού έργου και του κοινού σκοπού και από τη σύνδεση του κατώτερου με τον ανώτερο με δεσμούς σεβασμού και εμπιστοσύνης.

[ВОЕННЫЙ УСТАВ... Понятие дисциплины

4. Дисциплина есть внутренняя установка, поскольку проистекает из чувства достоинства и личной чести, из сознания ответственности и моральной обязанности исполнения общего дела и общей цели и из связи между ниже- и вышестоящим, основанной на уважении и доверии.] (www.emergencyservices.gr, 20 XI 2014).

4. Заключение

Древнегреческая сентенция *Τούτω διαφέρειν ἀνὴρ τῶν ἄλλων ζώων, τῷ τιμῆς ορέεσθαι* ‘человека отличает от остальных животного то, что, он стремится к чести’ утверждает ценность чести как отличительную черту человеческих существ. Стремление к чести – то, что делает человека человеком²⁷. Крайне противоположного мнения придерживаются некоторые философы Новой Греции, которые считают, что сегодня честь (достоинство) – лишенное содержания клише²⁸. Не только языковые данные, но

²⁷ См. Ξενοφών 1921 (repr. 1971), s. 7–3.

²⁸ См. Κονδύλης Παναγιώτης 2002: 82: *Παρά ταῦτα η καθολική αναγνώριση της αξιοπρέπειας του ανθρώπου δεν κατάφερε να αποκτήσει σημαντική πρακτική δεσμευτικότητα. Δεν δίστανται μόνον οι απόψεις σχετικά με το περιεχόμενο της [...], αλλά την επικαλούνται, στον ίδιο βαθμό, κοινωνικοπολιτικά συστήματα που βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση μεταξύ τους. Λόγω αυτής της πολλαπλής και αντιφατικής φιλοσοφικής και πολιτικής χρήσης της, η έκφραση “ανθρώπινη αξιοπρέπεια” έχει γίνει ένας κενός τόπος μεταξύ πολλών άλλων. [Вопреки этому всеобщему признанию, человеческое достоинство не смогло получить значительную практическую ангажированность. Различаются не только мнения относительно его содержания [...], но в то же время на него в одинаковой степени рассчитывают крайне противоположные общественно-политические системы. В результате этого многообразного и противоречивого философского и политического употребления, понятие „человеческое достоинство” превратилось в пустое место (κενός τόπος, пустословие) среди множества других].*

и исторический референдум в Греции 5 июля 2015²⁹ (как мотивы его организации, так и его итоги, т.е. “НЕТ” (OXI), которым греки ответили на ультиматумы международных кредиторов, защищая честь и достоинство греческого народа и греческого государства³⁰) показывают, что, несмотря на доминирующий прагматизм, распространение современного светского права и технологий, тенденцию к глобализации, распад нравов и отнесенность ценностей, понятие *τιμή* не потеряло свой общественно значимый смысл и ценность и сохраняет свое место в ценностной системе индивида и греческого общества.

Литература

- Αβδελά Έφη, 2002, *Διά λόγους τιμής*, Αθήνα.
 Αλεβιζόπουλος Αντώνιος, 1994, *Εγχειρίδιον αιρέσεων και παραχριστιανικών ομάδων*, Γ' εκδ. επαυξ., Αθήνα.
 Αναπλιώτης Αντώνης, 1958, *Αναπλιώτικα*, Αθήνα.
 Δαγτόγλου Πρόδρομος, 2012, *Ατομικά δικαιώματα*, Αθήνα.
 Δημητρόπουλος Ανδρέας, 2007, *Συνταγματική προστασία της τιμής* (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), Αθήνα (<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/2504.pdf>).
 Δήμου Νίκος, 1975, *Η δυστυχία του να είσαι Έλληνας*, Αθήνα.
 Θεοτόκης Κωνσταντίνος, 1912, *Η τιμή και το χρήμα*, εκδ. Α', Αθήνα.
 Καρατζά Ελένη, 1987, *Τον καιρό των τριάκοντα. Η τιμή πρώτα*, Αθήνα.
 Καβάφης Κωνσταντίνος, 1984, [in:] *Θερμοπύλες. Ποιήματα 1897–1933*, Αθήνα.
 Κονδύλης Παναγιώτης, 2002, *Περί Αξιοπρέπειας*, Αθήνα.
 Λάσκαρης Νικόλαος, 1898, *Διά τής μεθόδου τού παππά. Τιμή τὸ χρ ἡμα. Ἡ ζωή. Μονόλογοι. Ἐν Ἀθήναις: Ἄ. Δ. Φέξης*.
 Μαρωνίτης Δημήτρης, Πόλκας Λάμπρος, 2007, *Αρχαϊκή ἐπική ποίηση*, Θεσσαλονίκη: Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
 Μερακλής Μιχάλης, 2004, *Ελληνική λαογραφία*, Αθήνα.

²⁹ Работа над настоящим текстом была завершена в мае 2015 г. (т.е. до референдума 5 VII 2015).

³⁰ Ср. слова премьер-министра Алексиса Ципраса: *Ελληνιδες, Έλληνες, Στο εκβιαστικό τηλεσήγραφο για την αποδοχή από τη μεριά μας μιας αυστηρής και ταπεινωτικής λιτότητας δίχως τέλος και χωρίς προοπτική να ορθοποδήσουμε ποτέ κοινωνικά και οικονομικά, σας καλώ να αποφασίσετε κυρίαρχα και περήφανα, όπως η ιστορία των Ελλήνων προστάζει. Για την κυριαρχία και την αξιοπρέπεια του λαού μας.* [Гречанки, Греки, я призываю вас решить – суверенно и с достоинством, как велит история греков – надо ли принять насильственный ультиматум, который заставит нас применить унижительную и бесконечную экономию, без перспективы когда-либо самим встать на ноги, социально и финансово... Я призываю вас к национальному единству, к хладнокровию и к принятию решения, которого мы заслуживаем. Для нас, для наших будущих поколений, для истории греков. Для суверенитета и достоинства нашего народа.] (www.news.in.gr, 27 VI 2015).

- Μιχαλοπούλου Αμάντα, 2012, *Λάκυ*, [in:], *Λαμπερή μέρα*, Αθήνα.
- Μπαρτσίδης Μιχάλης, Τσιμπιρίδου Φωτεινή, 2014, *Για την επιστροφή της „πολιτικής ηθικής”*. Παγκοσμιοτοπικά κινήματα „αξιοπρέπειας”, <http://www.theseis.com>
- Ξενόπουλος Γρηγόριος, 1920, 1923, *Η τιμή του αδελφού Α΄*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος; *Η τιμή του αδελφού Β΄*, Αθήνα.
- Ξενόπουλος Γρηγόριος, 1926, *Πλούσιοι και Φτωχοί. Μια κοινωνική τριλογία. Πλούσιοι και φτωχοί. Τίμιοι και Άτιμοι. Τυχεροί και Άτυχοι*, Αθήνα.
- Ξενοφών, 1921 (repr. 1971), *Ίέρων*, [in:] *Xenophontis Opera Omnia*, vol. 1–4, ed. By E.C. Marchant, 2nd ed., Oxford.
- Όμηρος, 2012, *Ιλιάς*, μεταφρ. σε νέα ελληνικά Ν.Δ. Μαρωνίτης, Αθήνα.
- Τατσόπουλος Πέτρος, 2004, *Τιμής ένεκεν*, Αθήνα.
- Σπινέλλης Διονύσης, 1982, *Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό μέρος. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις. Εγκλήματα κατά της Τιμής*.
- Χρυσόγονος Κώστας, 2002, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα.
- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”*, „Etnolingwistyka” 21, Lublin, s. 341–342.
- Bartmiński Jerzy, 2014, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin, s. 309–332.
- Grzegorzczkowska Renata, 2012, *Różne rozumienia wyrazu godność we współczesnej polszczyźnie*, [w:] Renata Grzegorzczkowska, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 76–92.
- Homerus, 1998, 2000, *Ilias, Volumen prius rhapsodias I–XII continens*, rec. M. L. West, Stuttgart & Leipzig: B. G. Teubner; *Volumen alterum rhapsodias XIII–XXIV continens*, rec. M. L. West, Leipzig & Munich.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Маринова Емилия, 2010, *Начално развитие на моралните чувства*, София.
- Минева Силвия, 2013, *Постмодерни дискурси на етиката 2*, София.
- Толстая Светлана, 2013, *Русская честь и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 9–22.

Словари

- Ανδριώτης Νικόλαος, 1983, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 3η έκδ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- Δημητράκος Δημήτριος, 1955, *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας*, τόμ. Α΄-Θ΄, Αθήνα: Δ. Δημητράκου Α. Ε.
- Κριαράς Εμμανουήλ, 1969–2012, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας, 1100–1669*, Τόμ. Α΄-ΙΗ΄ (-ραβεντί), Θεσσαλονίκη. <http://www.greeklanguage.gr>
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2008, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2009, *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2011, *Λεξικό συνωνύμων-αντωνύμων της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Ματάκιας Αργύρης, 2005, *Λεξικό εννοιών. Γνωστικό υλικό για τις εκθέσεις*, Αθήνα.
- Νατσούλης Τάκης, s.a., *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, 4^η βελτ. και αυξ. έκδ., Αθήνα.
- Σταματάκου Ιωάννης, 2006, *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- ΛΚΝΕ 2002, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη.
- Liddell Henry George, Robert Scott, 2007, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Πελεκάνος <http://www.greek-language.gr/>
- Chantraine Pierre, 1968, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris.
- Montanari Franco, 2013, *Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, επιμέλεια ελλ. έκδοσης Αντ. Ρεγκάκος, Αθήνα.
- Старогръцко-български речник*, 1939, изд. Михаил Войнов, София.

The Concept of Honor in Modern Greek

The article presents an attempt to reconstruct the linguistic picture of the fundamental ethical concept of HONOR (*TIMH*) in Modern Greek. Authors use a holistic approach, integrating three types of linguistic data (dictionary, survey and text data) in order to build the cognitive definition of *TIMH*, which includes two basic dimensions: external and internal. Within the external dimension *TIMH* is understood as the good opinion of others about a person, which is the result of his deeds and attitudes. Within the internal dimension *TIMH* is conceived as a person's good self-esteem, which is associated with realizing his own positive moral qualities. In addition, different profiles of the basic concept in various types of discourse has been examined, in particular the ideological and professional discourses including their sub-types (right, left, anarchist, orthodox, feminist and military, sports sub-discourses). The study reveals that despite the modernization of life and axiological relativism in Modern Greece, the notion of τιμη has not lost its significance and meaning to the modern Greeks and occupies an important place in the system of values of the individuals and the Greek society as a whole.

HONOR (*GARBĖ*) w języku i kulturze litewskiej*

Irena Smetonienė

Honor zajmuje od dawna ważne miejsce w systemie wartości Litwinów. Był przedmiotem dociekań socjologów, historyków, psychologów i językoznawców. Pisze się o nim i dyskutuje w popularnych portalach internetowych, prywatnych blogach, z których można dowiedzieć się, czym jest honor dla współczesnego Litwina i jakie zmiany zachodzą w rozumieniu tego pojęcia. Pojęciu HONORU odpowiadają na poziomie leksykalnym leksemy litewskie: *garbė*, *šlovė* i *liaupsė* [‘chwała, pochwała’] – pierwszy odziedziczony z języka praindoeuropejskiego, drugi zapożyczony, trzeci gwarowy. Analiza semantyki tych wyrazów, także ich oppositów, derywatów pozwala poznać fragment litewskiego językowego obrazu świata, wiele mówi o kulturowej i społecznej tożsamości użytkowników języka. Z badań opartych na analizie tekstów językowych, źródeł leksykograficznych, współczesnych dyskursów i ankiet wypełnionych przez młodzież wynika, że honor dla Litwina wiąże się nie tylko z poczuciem własnej godności i odpowiedzialności, kiedy człowiek jest pozytywnie oceniany za swoje czyny, rzetelną i bezinteresowną pracę, godne zachowanie i uczciwe życie, sumiennosc, prawosc, dotrzymywanie słowa, ale też z poświęceniem się ojczyźnie, słuzeniem idei i dobru innych ludzi. Jest wiązany z patriotyzmem i bohaterstwem.

1. Wstęp

HONOR (*GARBĖ*) w świadomości Litwinów od czasów najdawniejszych stanowił wartość najwyższą, był oznaką postawy obywatelskiej. Na kształtowanie się systemu wartości u Litwinów duży wpływ wywierała literatura antyczna, według której godzien czci (*garbingas*) był ten, co na polu walki zachowywał się zgodnie z zasadami, akcep-

* NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYK Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* w latach 2012–2015, nr grantu 0132/NPRH2/H12/81/2012.

towanymi społecznie. Zawsze kiedy tylko stawała kwestia wartości, wzorów szukano w antyku, który naśladowano. Poczucie honoru kształtowały najlepsze dzieła plastyczne i literackie, zwłaszcza gotyckie. Siła, odwaga, umiejętność prowadzenia walk, a czasami też szlachetność i szczodrość, stawały się podstawowymi składnikami kodeksu honoru, znajdowały swoje odbicie w literaturze staroliteńskiej. Pojęcie HONORU ulegało modyfikacjom, na co wpływ miały religia, tradycja językowa, kształtowanie się państwa etnicznego, jego centralizacja, monopolizacja władzy państwowej, modernizacja, okupacja i wiele innych czynników.

W pierwszych zabytkach językowych na wyrażenie pojęcia HONORU obocznie były używane dwa wyrazy bliskoznaczne: *garbė* i *šlovė*. Przedstawicielom kultury ludowej, wiejskiej wyrazy te były obce. Stały się potrzebne wówczas, kiedy w Kodeksie Cywilnym zaistniała potrzeba mówienia o poniżaniu i obronie honoru i godności. Prawnicy, obciążając kogoś winą lub go broniąc, musieli najpierw wyjaśnić, jak ludzie rozumieją honor, jakie są ogólnie przyjęte w społeczeństwie znaczenia tych wyrazów i co jest przeciwieństwem honoru.

Współcześnie honor staje się przedmiotem zainteresowań nie tylko w dyskursie prawniczym, pojęciem HONORU i jego pozycją w systemie ogólnych wartości interesują się socjologowie, historycy, psychologowie, językoznawcy. Honor może być pojmowany subiektywnie i obiektywnie. Na poziomie subiektywnym honor istnieje jako odczuwana przez jednostkę chęć posiadania prawa do honoru, a na poziomie obiektywnym – jako powszechnie, publicznie uznana wartość jednostki dla społeczeństwa. Honor i hańba jednostki zawsze są powiązane z honorem zbiorowym i otrzymują wyraz publiczny (Žvinklienė 2009). Te twierdzenia przyjmujemy jako hipotezę wyjściową, która zostanie potwierdzona lub obalona w wyniku analizy językowej pojęcia HONORU.

2. Stan badań

Badania nad konceptem HONORU w języku litewskim nie były dotychczas prowadzone, toteż niniejsze należy rozpatrywać jako pierwsze w tej dziedzinie. Ogólnie o honorze jako wartości, normie moralnej w ujęciu teoretycznym, w oparciu o opracowania obcojęzyczne jest mowa w artykule Aliny Žvinklienė *Koncepcja honoru w dyskursie socjalnym (Garbės koncepcija socialiniame diskurse 2009)*; relacje między honorem a sławą w twórczości Dionizego Poški, kontekst

kulturowy XIX wieku oraz rozwój tych wartości analizowała Roma Bončkutė w artykule *Pojęcie honoru i chwały w twórczości Dionizego Poški (Garbės ir šlovės samprata Dionizo Poškos kūryboje 2007)*; ogólnie o honorze jako ostoi moralności rozważa Darius Kuolys w artykule *Pomiędzy sławą a uczciwością (Tarp šlovės ir doros 1992)*; o honorze (czci) kobiety w paremiach pisała Daiva Šeškauskaitė w książce *Erotyka w folklorze (Erotika tautosakoje 2011)*; o honorze i poważaniu (*orumas*) w dyskursie prawniczym jest mowa w podręczniku *Prawo cywilne. Część ogólna (Civilinė teisė. Bendroji dalis 2009)* i w różnych wyjaśnieniach adwokatów. O honorze pisze się i dyskutuje na różnych portalach internetowych, blogach prywatnych, ale nie jest to pozycja naukowa. Jednak nawet na ich podstawie można mieć zdanie o poglądach współczesnego człowieka, zorientować się, czym dla niego jest honor, obserwować zmiany, zachodzące w rozumieniu tego pojęcia, postrzegać wyłaniające się nowe aspekty w jego interpretacji. Wszystkie te ujęcia zostaną ujawnione w toku dalszej analizy wyrazu *honor*.

3. HONOR (*GARBĖ*) w świetle danych systemowych

We współczesnych litewskich źródłach leksykograficznych *Słowniku języka litewskiego (LKŽ)*, *Słowniku współczesnego języka litewskiego (DLKŽ)* i *Słowniku antonimów (AŽ)* podane są takie znaczenia wyrazu *honor (garbė)*:

- LKŽ *garbė* – ‘honor, cześć, szacunek; dobre imię’;
- DLKŽ *garbė* – ‘społecznie przyznawany szacunek za zasługi; sława, dobre imię’;
- AŽ *garbė* – ‘szacunek społeczeństwa za zasługi’.

Jak widać w LKŽ definicje zostały oparte na synonimach, w DLKŽ i AŽ znaczenie zostało objaśnione analitycznie, ale w sposób bardzo ogólny. Znaczenie wyrazu *garbė* ukształtowało się pod wpływem zabytków językowych oraz dawnych słowników, toteż bez uwzględnienia kontekstu historycznego nie można zrozumieć semantyki tego wyrazu.

3.1. Etymologia

Wyraz *garbė* ma dawne pochodzenie, sięgające języka praindoeuropejskiego. Najdokładniej pochodzenie tego wyrazu opisał Vytautas Mažiulis w *Pruskim słowniku etymologicznym* (nowe wydanie 2013).

Najbardziej wiarygodną wydaje się podana przez niego teoria łącząca rdzenie gir- / ger- z *gir(twei)* ‘chwalić’ = lit. *gìr-ti* = łot. *dziř-t*.

Wyraz *šlovė* Wojciech Smoczyński analizuje w *Słowniku etymologicznym języka litewskiego* (2007) i uważa za zapożyczenie słowiańskie, wiąże z strus., bł. *slava*.

3.2. Synonimy

W dawnych zabytkach językowych obok wyrazu *garbė* były używane synonimy bez klarownego przedstawienia różnic między nimi. Już w pierwszej książce litewskiej (1547) *Katechizmie* M. Mažvydasa, w wierszowanej przedmowie do czytelnika, używane są dwa czasowniki – *garbinti* [czcić, chwalić] i *šlovinti* [sławić, chwalić]:

[1] *Tasai mokslas tur teisiai jus išmokyti, Kaip Dievą turit pažinti, priegtam ir garbinti.*

[Ta nauka powinna wam wskazać, Jak Pana Boga poznać macie, oraz w dodatku czcić (powinniście)].

[2] *Jeį, broliai seserys, tuos žodžius nepapeiksit,
Dievą Tėvą ir Sūnų sau mielų padarysit
Ir pašlovinti po akimis Dievo būsit,
Visuose daiktuose palaimą turėsit.*

[Jeżeli, bracia siostry, te słowa nie będziecie poniechać (ganić),
Boga Ojca i Syna umiujecie,
Więc pochwaleni będziecie w oczach Pana Boga,
(I) we wszystkich poczynaniach błogosławieństwo będziecie mieli].

Wydaje się, że dla autora tej przedmowy hierarchicznie wyższy jest wyraz *garbinti* [czcić, chwalić], bowiem odnosi się on bezpośrednio do Boga, a nie wyraz *šlovinti* [sławić, chwalić]. To może świadczyć o tym, że w XVI wieku w Małej Litwie mogło istnieć stare pojęcie *GARBĖ* [cześć, chwała], o którym pisał Mažiulis.

Rūta Bončkutė (2006), analizując twórczość znanego działacza XIX wieku Dionizasa Poški, jest zdania, że w piśmiennictwie europejskim do XVIII wieku zachowały się podstawowe klasyczne wartości, zgodnie z którymi sławę (*šlovė*) kojarzono z wybitnymi czynami, dalekimi od codzienności i konkretnego, powszechnego życia. Natomiast cześć (*garbė*) odnoszono raczej do przedstawicieli niższych warstw społecznych – pojęcie to wiązano z uznaniem, którym przedstawiciele warstw wyższych obdarzali osoby z warstw niższych w zamian za odwagę i wierność. D. Poška w swoich wierszach zaznacza, że władza należy do króla, sława – do pana, a cześć – do szlachcica. Za-

sługuje na uwagę też fakt, że tradycyjne rozumienie tych pojęć jest utrwalone również w religijnych utworach literackich owego okresu. W pieśniach Pan Bóg jest sławiony (*šlovinamas*), Chrystus czczony (*garbinamas*). Przenajświętsza Panna Maryja jest określana mianem błogosławionej (*palaiminta*), kiedy jest stawiana obok Pana, natomiast pośród kobiet jest określana jako sławiona (*pašlovinta*). Jednak już na początku XIX wieku, kiedy na Litwę docierają idee Oświecenia i różnice między kulturą arystokratyczną i ludową ulegają zatarciu, pojęcie arystokratycznej sławy przestaje być modne. Chłop odróżnia prawdziwe wartości i potrafi utrzymać dystans wobec próżnej w swej istocie sławy i honoru (Bončkutė 2007). Przełom w litewskiej kulturze dokonuje się w wieku XIX – tworzy się ruch odrodzenia narodowego na Żmudzi, który na pierwsze miejsce wynosi patriotyzm, narodowość, język i litewskie poczucie tożsamości, a M. Valančius w oparciu o lud i jego język tworzy politycznie zorganizowane społeczeństwo. Usiłuje on też na nowy sposób określić pojęcia nowych wyrazów: *šlovė* [sława], *garbė* [cześć, honor], *dora* [uczciwość], *tauta* [naród]. Poška pisze w jednym z wierszy:

[3] *Jūs, raštininkai, garsiai giedokit / Garbę karalių ar viešpačių didžiū.*
[Wy, pisarze, głośno śpiewajcie / Chwałę królom lub wielkim władcom].

Aspekt patriotyczny znajduje wyraz w wierszu innego poety litewskiego z XIX wieku – J. Zauerveina *Lietuvninkai mes esam gimę* [Jesteśmy urodzeni jako Litwini Pruscy], który stał się hymnem narodowym Małej Litwy:

[4] *Lietuvninkai mes esam gimę,
Lietuvninkai mes turim būt.
Tą garbę gavome užgimę,
Tą ir neturim leist pražūt.*
[Jako Litwini Pruscy jesteśmy urodzeni,
Litwinami być powinniśmy,
Ta cześć jest nam dana przy urodzeniu,
(Toteż) nie możemy pozwolić jej zaginać].

Jednak w oparciu o ten materiał nie możemy twierdzić, że wyraz *garbė* dominował w XIX wieku. Obok wyrazu *garbė* był używany też wyraz *šlovė* (*Šlovė visus sujūdino gera tėviškei daryti* [Honor wszystkich poruszył, by dobro ojczyźnie czynić] S. Stan.; *Aptarantys tame dalyke kokį nor žmogų, baisiausiai drasko jo šlovę arba garsmą* [Mówiąc w tej kwestii o jakimś człowieku, najbardziej dotykasz jego honoru

lub czci] M. Valanč.) i *gyrius* (*Tokį sau gyrių buvo igijęs, jog kožnas jam linkėjo ir padėjo* [Taki zaszczyt / sławę sobie zdobył, że każdy mu (dobrze) życzył i pomógł] S. Dauk.), a także *goda*. Co prawda, ten ostatni wyraz został odnotowany tylko na terenie Zachodniej Żmudzi (*Koki tau goda, kad tavo pasakų, dainių klausos?* [Cóż ci za honor, że twoich bajek, pieśni słuchają?] Šts.; *Man didelė goda, kad nugrajijau* [Wielki mi zaszczyt, że potrafiłem zagrać] Yl.; *Visų didžiausia goda buvo jaunam save vyru vadinant girdėti* [Największy to honor / zaszczyt był dla młodego (człowieka) usłyszeć, że mężczyzną go nazywają] S. Dauk.).

Na początku XX wieku w LKŽ (pierwszy zeszyt ukazał się w 1924) umieszczano wszystkie materiały, które zostały wyekscerpowane z pism o charakterze religijnym i świeckim, z innych słowników i gramatyk, dlatego wyraz *garbė* odzwierciedla raczej stan historyczny, a nie współczesny. Analizując konteksty przedstawione w LKŽ, można nawet zaryzykować twierdzenie, że w XX wieku *šlovė* znowu stoi hierarchicznie wyżej, bowiem znaczenie *garbė* jest opisywane przy pomocy szeregu synonimicznego, *šlovė* zaś jest charakteryzowane w oparciu o semantykę:

šlovė – *garbingas išgarsėjimas, visuomenės rodoma pagarba už didelius nuopelnus, darbą, talentą, didelė garbė* [chlubne wysławienie się, cześć okazywana przez społeczeństwo za wybitne zasługi, pracę, talent, wielka sława, zaszczyt].

Z porównania definicji wyrazów *garbė* i *šlovė* w DLKŽ i LKŽ wynika, że są to bliskie sobie znaczeniowo wyrazy:

garbė – *visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus* [cześć okazywana przez społeczeństwo za zasługi]; *šlovė, geras vardas* [sława (honor, zaszczyt), dobre imię].

šlovė – 1. *garbingas išgarsėjimas* [chlubne wysławienie się], *pagarba* [cześć, chwała]; *didelė garbė* [wielki zaszczyt]. 2. *geras vardas* [dobre imię].

W *Słowniku synonimów* A. Lyberisa (I wydanie w 1961) jako synonimy wyrazu *garbė* są podawane wyrazy *šlovė* [*didelė garbė* – wielka sława, chwała], a pozostałe – z kwalifikatorami: *goda* (gwar.), *liaupsė* (przestarz.), *gyrius* (przestarz.).

3.3. *Opposita*

W *Słowniku antonimów* (2003) *garbė* jest określana jako *visuomenės pagarba už nuopelnus* [cześć okazywana przez społeczeństwo za zasługi] i są podawane takie antonimy tego wyrazu:

1. *gėda* [wstyd] – nieprzyjemne uczucie, spowodowane nagannym zachowaniem się: *Vieniems – mirtis ir gėda, o kitiems – paaukštinaimas ir garbė*. [Dla jednych – śmierć i wstyd, dla innych – wywyższenie i szacunek.] (J. Marcink.).

2. *negarbė* [hańba, niesława] – potępiane przez społeczeństwo złe czyny, praca: *Realesnė yra priešmirtinė negarbė negu pomirtinė garbė*. [Bardziej realna jest hańba, niesława przed śmiercią, niż sława po śmierci.] (rš).

3. *niekšybė* [bezecność, podłość] – złe, bezecne zachowanie się: *Tikiu, kad tiesa nebevirs melu, drąsa – baime, garbė – niekšybe*. [Wierzę, że prawdy nie zastąpi kłamstwo, odwagi – strach, honoru – podłość.] (Gruš).

4. *panieka, paniekinimas* [pogarda, pogardzenie] – nieposzanowanie, uznawanie za złe, niegodne: *Vieton garbės už savo pasišventimą lemta jam buvo patirti tiktai paniekinimą*. [Zamiast szacunku za swoje poświęcenie dane mu było doznać tylko pogardy.] (Pt).

Należy zaznaczyć, że ze wszystkich dzieł leksykograficznych tylko *Słownik antonimów* analizuje semantykę wyrazów i wykorzystuje dane językowe z drugiej połowy XX wieku. Z analizy znaczeń antonimów wynikają też niektóre aspekty semantyczne wyrazu *garbė*: dobre czyny, zadowolenie z pracy wykonanej dla dobra społeczeństwa, właściwe zachowanie, uznanie ze strony społeczeństwa.

Przeciwieństwem pojęcia GARBĖ jako wartości moralnej są znaczenia, zawarte w derywatach *garbėtroška* [pragnący sławy] i *garbėmyla* [kochający sławę], bowiem dążenie do sławy albo działania, ukierunkowane tylko na osiągnięcie uznania społeczeństwa i duma z tego powodu są bezecne, nieszlachetne, naganne. W tym miejscu należy omówić i wyraz zapożyczony *onaras*. Wyrazowi litewskiemu *garbė* odpowiada łaciński *honor*, pochodny od *Honos* – imienia boga honoru, czci i sprawiedliwości na wojnie. Takie znaczenie tego wyrazu utrwaliło się w wielu językach europejskich, natomiast z określonych powodów psychospołecznych w potocznym języku litewskim wyraz ten uzyskał znaczenie negatywne:

onaras [polski honor] – przesadne poczucie honoru, pycha, zarozumiałość, ambicje: *Ne onaras, neema, sako, aš turiu savo (pomidorų)*. [Pyszni się, nie bierze, mówi, mam swoje (pomidory).] (SIm); *Onaro pilnas* [Zarozumiały bez granic.] (Dglš); *Pats pėsčias eina, onarą vežta veža*. [Sam na piechotę idzie, a honor (dumę) wozem wiezie.] (Sdb).

W opozycji do znaczenia podstawowego wyrazu *garbinti* wystąpią też znaczenia pochodne, utrwalone w jego strukturze semantycznej; znaczenie przenośne *garbinti* jest określane jako ‘gardzić; besztać, ganić, kląć’: *Tą netikėlį visi garbina*. [Tego niedojdę wszyscy besztają.] (Rm).

3.4. Derywaty

Derywatów od podstawy *garb-* jest niewiele. Sam rzeczownik *garbė* jest utworzony od czasownika *gerbti*, którego pierwsze znaczenie to ‘szanować, czcić, słać, chwalić; cenić, poważać’. Zaslugują na uwagę następujące wyrazy pochodne od *garbė*: *garbėgodis* (funkcjonujący w znaczeniu ‘zarozumiały, pyszny’), utworzony od dwu wyrazów używanych w zabytkach synonimicznie – *garbė* i *goda*; *garbėženklis*, utworzony od dwu podstaw – *garbė* i *ženklas* (znak) i proponowany stosować zamiast internacjonalizmu *herb*. Funkcjonują też wyrazy już przytaczane wyżej: *garbėmyla* [chęć czci, honoru] utworzony od *garbė* i *mylėti* [kochać], też *garbėtroška* [żądza czci, honoru albo osoba pragnąca czci] utworzony od *garbė* i *trokšti* [pożądać, pragnąć].

Utworzony od rzeczownika *garbė* przymiotnik *garbingas* (*garb* + *ingas*; przyrostek oznacza cechę psychiczną) jest używany w znaczeniu ‘wart czci, poważany, chwalony; czczony’. Od rzeczownika *garbė* został utworzony czasownik *garbinti* (*garb* + *inti*). W naszym przypadku ważne jest jego pierwsze znaczenie ‘czcić, chwalić, wynosić; szanować’. Występuje też formacja hybrydalna *garbavoti* (*garb* + *avoti*). W języku standardowym wyraz jest kodyfikowany negatywnie – uznawany za błąd słowotwórczy, bowiem posiada zapożyczony formant *-avoti*; wyraz ten był używany w starodrukach, dotychczas funkcjonuje w odmianie gwarowej języka:

garbavoti – często wspominać dobrym słowem, szanować, chwalić: *Moteriškės, pačios išėjusios iš namų, garbavojo jį giesmėmis*. [Kobiety, które same opuściły dom (rodzinny), chwaliły go w pieśniach.] (S. Stan.); *Tėvelį visi kaimynai garbavojo*. [Ojca wszyscy sąsiedzi wspominali dobrym słowem.] (Alk); *Kaip seselės rūtas sėjo, mane garbavojo*. [Kiedy siostronie rutę siały, mnie dobrze wspominały (chwaliły).] (JD); *Visi žmonės tave garbavoja ir už tave meldžia*. [Wszyscy ludzie cię chwala i za ciebie się modlą.] (Sch); *Anyta tave garbavoja*. [Teściowa cię chwali.] (JPL).

W LKŽ wyraz *garbė* jest ilustrowany przykładami, pochodzącymi z różnych okresów i od różnych autorów. Można tam odnaleźć i gwa-

rowe powiedzonka. Takie przykłady są bardzo wartościowe, bowiem odzwieczniają potoczną wizję świata:

[5] *Garbė žmogaus panaši į aukštą medį, kuriam ilgai reikia augti, o greitai nulūžti gali.*

[Honor człowieka jest podobny do drzewa wysokiego, które długo rosnąć musi, a szybko się złamać może.] (Brż).

[6] *Ką be geros garbės, verčiau be galvos.*

[Lepiej być bez głowy, niż bez honoru.] (Sim).

[7] *Vaikų garbė tėvų švarkais dangstosi.*

[Honor dzieci pod rodziców płaszczem (marynarką) się kryje.] (Plv).

[8] *Garbės nuplėšimas tai antras užmušimas.*

[Honoru (czci) pozbawić, to gorzej niż zabić.] (Mrj).

[9] *Gyvenk ne dėl turto, ale dėl garbės.*

[Żyj nie dla bogactwa, ale dla honoru.] (Rm).

[10] *Norėjo sau garbės paimti, kad sumušė sviestą.*

[Chciał się pochwalić, że masło ubił.] (Ėr).

[11] *Nuleido dukterį garbe viena, be kokio kraičio.*

[Oddał córkę z *honorem* samym, bez żadnego wiana (posagu).] (Šts).

Te przykłady odzwieczniają, jak prości ludzie rozumieją honor. Honor dla nich jest wartością moralną, stanowi dobre imię w społeczeństwie [6], [8], [9], [11]. Każdy musi sam zadbać o swój honor, bo nie jest on przekazywany w spadku [7]; honor – to wywyższenie, pochwała [10]; na honor trzeba długo i ciężko pracować, a stracić go można bardzo szybko [5], dlatego należy o niego dbać, nie pozwolić go zniszczyć lub mu ubliżyć.

Mimo że słowniki podają bardzo suche określenia a wyrazy są objaśniane przy pomocy synonimów (z wyjątkiem *Słownika antonimów*), to jednak konteksty użycia wyrazu *garbė* pozwalają na stwierdzenie, że jest on wartością moralną, stanowią o nim dobre czyny, wiąże się ze społecznym uznaniem dla człowieka za zasługi, talent, pracę, jest to dobre imię, przyzwoite zachowanie, służenie przykładem dla innych, bezinteresowność, pochwała i wywyższenie.

4. HONOR w świetle danych ankietowych

Mając na uwadze, że pojęcie HONORU bywało różnie rozumiane na przestrzeni stuleci, warto się przyjrzeć, jak go określa współczesna

młodzież. Ma temu służyć przeprowadzone w roku 2015 badanie ankietowe wśród studentów Uniwersytetu Wileńskiego¹. Uczestnicy ankietowania odpowiedzieli na pytanie *Kas jums yra tikroji garbė?* [Czym dla ciebie jest „prawdziwy” honor?]

HONOR według ASA 2014²

N = 136, W = 232, D = 28, Ws = 17,24

1. **dobrze czyny (A); 21 / 9,05%**

daryti gerus darbus ir už tai nieko neprašyti [czynić dobro i nic za to nie chcieć] (4); *nematerialus atlygis už gerą darbą, gerų darbų darymas* [niematerialne wynagrodzenie za dobre czyny, czynienie dobra] (3); *darbas, naudingas kitiems, tyliai atliekami geri darbai* [praca dla dobra innych, bez rozgłosu wykonywane dobre uczynki] (3); *didelių darbų padarymas* [wykonywanie dobrych czynów] (3); *kilnus darbas* [chwalebna praca]; *didelių darbų, tokių kaip bažnyčios statymas, norint vėl drauge suburti, vertybes praradusio kaimo ar miestelio gyventojų bendruomenę* [wykonywane wielkie prace, takie jak budowa kościoła, żeby móc gromadzić się wspólnie, przez pragnące odbudować prawdziwe wartości społeczeństwo wiejskie lub miejskie]; *tam tikras nuopelnas, išreiškiamas pripažinimu už padarytą „gerą darbą”* [określone zasługi, „dobre czyny”, za które zdobywa się uznanie]; *veikla visuomenės labui* [działalność na rzecz społeczeństwa]; *padaryti visuomenei ir žmonėms daug naudingo* [czynić wiele dobrego dla społeczeństwa i ludzi] (2)

2. **pomoc (S); 19 / 8,19%**

išgelbėti kitą [uratować kogoś]; *ištiesti pagalbos ranką* [wyciągnąć pomocną dłoń]; *pagalba kitiems* [pomoc dla innych] (3); *rūpintis kitais* [troska o innych] (2); *padėti nelaimėje* [pomóc w nieszczęściu] (3); *padėti kitam (kitiems)* [pomoc innemu (innym)] (10)

3. **sumienie (A); 19 / 8,19%**

sąžiningumas [uczciwość] (16); *elgtis pagal sąžinę* [zachowywać się uczciwie] (2); *elgimasis sąžiningai visose gyvenimo situacijose* [zachowywać się uczciwie we wszystkich życiowych sytuacjach]

4. **sprawiedliwość (A); 17 / 7,33%**

elgtis teisingai [zachowywać się sprawiedliwie] (13); *tikroji garbė yra būti teisingam* [prawdziwy honor to bycie sprawiedliwym]; *teisingumas* [sprawiedliwość] (3)

5. **uznanie (S); 16 / 6,90%**

tvirtas statusas visuomenėje [stabilna pozycja w społeczeństwie]; *nuopelnai už veiklą visuomenės labui* [zasługi za działalność na rzecz społeczeństwa] (2); *nusipelnymas visuomenei* [zasługi dla społeczeństwa]; *žmogui suteiktas visuomenės*

¹ Udział w nim wzięli studenci studiów licencjackich i studiów magisterskich Wydziału Filologicznego, Historycznego, Medycznego, Fizyki, Matematyki i Informatyki oraz Instytutu Stosunków Międzynarodowych. Ogółem przeanalizowano 136 ankiet: 64 ankiety pochodzą od przedstawicieli nauk ścisłych (31 mężczyzn i 33 kobiety) i 72 ankiety od przedstawicieli nauk humanistycznych (29 mężczyzn i 43 kobiety).

² Ankietę przeprowadzono i podsumowano według wzoru lubelskiego ASA (o czym szczegółowo w tomie JWP 2006).

įvertinimas [uznanie zasług człowieka przez społeczeństwo] (2); *užsitarnavimas kitų žmonių geros nuomonės* [zasłużenie na dobre zdanie innych ludzi]; *visuomenės pripažinimas* [uznanie społeczeństwa] (4); *kitų žmonių pripažinimas ar pagyrimas* [pochwała lub uznanie innych ludzi]; *statusas, kurį turi užsitarnauti visuomenėje* [pozycja w społeczeństwie, na którą musisz zasłużyć]; *siekimas būti gerbtinu kitų asmenų* [dążenie do bycia szanowanym przez innych]; *užsitarnauta pagarba* [zasłużony szacunek]; *pripažinimo iš kitų jausmas* [uczucie uznania przez innych]

6. **poświęcenie (A); 15 / 6,47%**

pasiaukojimas dėl kito (kitų) [poświęcenie dla innego (innych)] (6); *aukotis vardan kilnesnio tikslo* [poświęcić się w imię szlachetnego celu] (5); *pasiaukojimas* [poświęcenie]; *pasiaukojimas kitiems* [poświęcenie się innym]; *pasiaukojimas valstybei* [poświęcenie się dla państwa]; *atsidavimas reikalui* [oddanie sprawie]

7. **bezinteresowność (A); 11 / 4,74%**

nesavanaudiškumas [bezinteresowność] (6); *nesavanaudiškos veiklos darymas* [bezinteresowne wykonywanie czegoś]; *nesavanaudiškos pastangos* [bezinteresowne działania]; *siekti naudos ne tik sau, bet ir visuomenei* [działać nie tylko na swoją korzyść, ale i społeczeństwa]; *galvoti ne tik apie save* [myśleć nie tylko o sobie]

8. **szacunek (S); 11 / 4,74%**

gerbti kitus [szanować innych] (6); *aplinkinių vertybių gerbimas* [szanować wartości innych]; *gerbti aplinkinius* [szanować innych]; *gerbti kitų nuomonę* [szanować zdanie innych]; *elgtis pagarbiai, pagarba kitam asmeniui* [zachowywać się z szacunkiem, szacunek dla innych]; *pagarba* [szacunek]

9. **dążenie do celu (A); 11 / 4,74%**

tikslo siekimas [dążenie do celu] (2); *aukšti siekiai* [wysokie dążenia] (2); *užtarnautas pasiekimas* [zasłużone osiągnięcia] (3); *idealo siekimas* [dążenie do ideału]; *daug gyvenime pasiekti* [dużo w życiu osiągnąć]; *kai nesukčiaujant siekiama tikslo* [kiedy się uczciwie dąży do celu]; *pasiekimai* [osiągnięcia]

10. **słowność (S); 11 / 4,74%**

laikymasis duoto žodžio [dotrzymywanie danego słowa] (10); *laikytis duoto žodžio* [dotrzymywać danego słowa]

11. **pryncypialność (A); 10 / 4,31%**

principingumas [pryncypialność] (2); *elgimasis pagal savo principus* [zachowywać się zgodnie z własnymi zasadami]; *gyvenimas laikantis principų* [życie według zasad]; *savo principų laikymasis* [przestrzeganie własnych zasad]; *tikėti savo principais* [wierzyć we własne zasady]; *principų išlaikymas* [dotrzymywanie zasad]; *principų laikymasis* [przestrzeganie zasad] (2); *tvirtas savo nuomonės išsakymas ir laikymasis* [twarde wyrażanie swojego zdania i dotrzymywanie danego słowa]

12. **godność (A); 9 / 3,88%**

orumas [godność] (8); *būti oriu žmogumi* [być godnym człowiekiem]

13. **wysoka moralność (A); 8 / 3,45%**

moralumas [moralność] (4); *laikytis moralinių principų* [przestrzegać zasad moralnych] (2); *laikytis moralės normų; moralės normų laikymasis* [przestrzeganie norm moralnych]

14. **poczucie własnej wartości (A); 8 / 3,45%**
savo vertės žinojimas [świadomość własnej wartości] (7); *aukšta savivertė* [wysokie poczucie własnej wartości]
15. **odpowiedzialność (A); 7 / 3,02%**
elgtis atsakingai [zachowywać się odpowiedzialnie] (2); *atsakomybė* [odpowiedzialność] (4); *sugebėjimas prisiimti atsakomybę* [zdolność do wzięcia odpowiedzialności]
16. **szlachetność (A); 7 / 3,02%**
kilnumas [szlachetność] (5); *padaryti kažką kilnaus* [dokonać czegoś szlachetnego]; *kilniai siekti savo tikslų* [szlachetnie dążyć do wybranego celu]
17. **mówienie prawdy (S); 5 / 2,15%**
teisybės sakymas [mówienie prawdy] (5)
18. **przyznanie się do błędów (A); 4 / 1,72%**
pripažinti savo klaidas [przyznać się do własnych błędów] (4)
19. **poczciwość (A); 3 / 1,29%**
padorumas [uczciwość]; *elgtis dorai, elgtis padoriai* [zachowywać się pocziwie]; *būti doram* [być uczciwym]
20. **idealizm (A); 3 / 1,29%**
idealų laikymasis [dążenie do ideałów]; *idealizmas* [idealizm]; *idealistinė samprata* [idealistyczne pojęcie]
21. **kierowanie się zasadami (A); 3 / 1,29%**
vadovautis savo vertybėmis [działać, kierując się własnymi wartościami] (3)
22. **bohaterstwo (A); 2 / 0,86%**
didvyriškumas [bohaterstwo] (2)
23. **empatia (P); 2 / 0,86%**
tai jausmas, kuriuo daliniesi su kitu to nesakant [to uczucie, którym dzielisz się z innym i o tym nie mówisz]; *tai vidinis jausmas, kaip aš jaučiuosi kitų akyse* [to wewnętrzne uczucie dotyczące mojego wizerunku w oczach innych]
24. **odwaga (P); 2 / 0,86%**
drąsa sudėtingose situacijose [odwaga w trudnych sytuacjach] (2)
25. **walka o prawdę (S); 2 / 0,86%**
kovoti už tiesą [walczyć o prawdę]; *kovoti už silpnesnius* [walczyć o słabszych]
26. **zachowanie człowieczeństwa (A); 2 / 0,86%**
nepaminti žmogiškumo [nie zapominać o człowieczeństwie]; *žmogiškumas* [człowieczeństwo]
27. **etyczność (A); 1 / 0,43%**
etiškumas [etyczność]
28. **pewność siebie (A); 1 / 0,43%**
pasitikėjimas savo jėgomis [wiara we własne siły]
29. **patriotyzm (I); 1 / 0,43%**
gyventi Lietuvoje [mieszkać na Litwie]

Respondenci ankiety nie tylko podawali, czym dla nich jest „prawdziwy” honor, ale wymieniali też najbliższe synonimy wyrazu *garbė*: *pasididžiavimas* [duma], *populiarumas* [popularność], *dora* [uczciwość], *kilnumas* [szlachetność], *moralumas* [moralność], *orumas* [po-

waga], *šlovė* [sława], *pripažinimas* [uznanie], *nuopelnas* [zasługi], *įvertinimas* [ocena], *privilegija* [przywilej].

Rozumienie *garbė* jako wartości moralnej znajduje wyraz w charakterystykach człowieka honorowego: *kuris padeda gatvėje praeiviui* [który pomaga na ulicy przechodniom]; *paveda senuką per gatvę* [pomaga staruszkowi przejść przez ulicę]; *elgiasi nesavanaudiškai* [zachowuje się bezinteresownie]; *daug pasiekęs* [dużo osiągnął]; *žmogus, į kurį galėčiau lygiuotis* [człowiek, na którym można się wzorować]; *moraliskai stiprus* [silny moralnie]; *drąsus* [odważny]; *kuklus* [skromny]; *iš kurio galima išmokti deramo elgesio* [od którego można się nauczyć godnego zachowania]; *kuris gali būti laikomas pavyzdžiu kitiems* [który może służyć przykładem dla innych]; *rodantis pavyzdį kitiems* [daje przykład innym]; *yra pavyzdys kitiems* [jest przykładem dla innych]; *autoritetas kitiems* [autorytet dla innych]; *įstatymų besilaikantis* [przestrzegający prawa]; *savo valstybės patriotas* [patriota swojego państwa]; *dorus vaikus auginantis* [wychowujący uczciwe dzieci].

Przeciwieństwem *garbė* są *išdidumas* [pycha], *puikybė* [zarozumiałość], jako osobnika niegodnego szacunku młodzież podała tego, który jest *garbėtroška* [pragnący sławy], *tuščiagarbis* [pyszałkowaty], *arogantiškas* [arogancki], *manosi esąs viršesnis negu kiti* [uważa się za lepszego od innych].

5. HONOR w świetle danych tekstowych

Analiza tekstowa została oparta tylko na źródłach pochodzących z XX i XXI wieku (wyjątek stanowią paremia, które mogą mieć dawniejsze pochodzenie). Teksty historyczne miały wpływ na ukształtowanie się definicji słownikowych, a współczesne teksty literackie i publicystyczne kształtują światopogląd dzisiejszego człowieka, mają wpływ na jego system wartości. Wyekscerpowane z różnych dyskusji przykłady użycia wyrazu *garbė* stanowią korpus składający się z 210 jednostek, dokładnej analizie poddano 30 niepowtarzających się przykładów.

5.1. Paremia zawierają określony utrwalony językowy obraz świata narodu. W nich zawarty jest obraz człowieka i jego doświadczeń, dotyczący określonych sytuacji życiowych. Paremia jednocześnie funkcjonują jako elementy języka, jako twory kultury ludowej, jako środki retoryczne i jednocześnie jako narzędzia regulujące wzajemne stosunki w społeczeństwie (Zaikauskienė 2011), toteż paremia

z wyrazem *garbė* są nie tylko zapisem doświadczenia ludzi, ale też wyrazem klarownych postaw moralnych etnosu:

[12] *Žuvusiam – garbė, mirusiam – pagrabas* [Cześć poległym, a zmarłym pochówkek].

[13] *Yra tai garbė ant garbės turėti liežuvį už dantų* [Honor nad honory trzymać język za zębami].

[14] *Priimk garbę su nusizėminimu, o skundą su kantrybe* [Przyjmij honor (pochwałę) ze skromnością, a naganę z cierpliwością].

[15] *Ne tam garbė, kas pradeda, bet tam, kas pabaigia* [Chwała nie temu, kto zaczyna, a kto do końca doprowadza].

[16] *Kas nuo garbės bėga, tas ją randa* [Kto od chwały ucieka, ten ją znajduje].

[17] *Ką garbė apakina, tas nebemato teisybės* [Kogo honor oślepia, ten nie widzi prawdy].

[18] *Geriau numirti, negu be garbės palikti* [Lepsza jest śmierć, niż życie bez honoru].

[19] *Geriau biednam su garbe būti, negu turtingam su gėda pūti* [Lepiej być biednym z honorem, niż bogatym z hańbą gnić].

[20] *Garbės už pinigų nenusipirksi* [Czci za pieniądze nie kupisz].

[21] *Garbė namams, iš kurių kunigas išeina* [Chwała temu domowi, z którego ksiądz wychodzi].

[22] *Maža garbė svetimom kalbom kalbėti, didi gėda savos gerai nemokėti.*
[Mały honor w obcych językach mówić, duża bieda własnego dobrze nie umieć.] (J. J.)

Z przytoczonych paremiów wynika, że dla Litwina honor (cześć) ma wartość najwyższą, bez honoru człowiek nie może być wartościowym członkiem społeczeństwa, nawet woli umrzeć, niż żyć bez honoru [18]. Honor jest nieocenioną wartością, mającą większą wagę niż bogactwa [19], można go zdobyć tylko uczciwie i bezinteresownie pracując [14], nie dbając o zysk [20], nie pragnąc go, tylko dla chwały [16], wykonując pracę do końca, dotrzymując danego słowa [15]. Największą sławę przynosi śmierć za ojczyznę, ideę [12] albo

takie wychowanie dzieci, żeby były one w stanie poświęcić się dla dobra społeczeństwa, cenić wartości duchowe i służyć przykładem dla innych [21]. Posiada honor tylko ten, kto nie pyszni się jego posiadaniem, ale pozostaje wierny zasadom moralności, jest sprawiedliwy i wierny ideom [17], kto zna moc słowa i potrafi zważyć każde słowo przed jego użyciem, żeby nie obrazić i nie poniżyć znajdujących się obok [13], to jest ten, kto dba o swój język – jako wartość najwyższą narodu i jego fundament [22].

5.2. W dyskursie religijnym *garbė* jest częścią składową formuły, powtarzaną we wszystkich modlitwach: *Garbė Dievui Tėvui* [Chwała Ojcu]; *Garbė Dievui aukštybėse* [Chwała Bogu na Wysokości]; *Garbė tau Viešpatie* [Chwała Ci, Panie Boże]; *Garbė Jėzui Kristui* [Chwała Jezusowi Chrystusowi; Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus] (ostatnia formuła jest stosowana jako pozdrowienie we wspólnocie chrześcijańskiej). Jest to chwala szczególna, związana nie tylko z wyniesieniem, ale i z pokorą. Takie cechy wyrazu *garbė* są przejmowane przez literaturę, znalazło to odbicie w poetyckim *Hymnie chwalebny*m:

[23] *Garbė Tau, Viešpatie, už amžinąjį taką
Nuo žemės dulkių lig dangaus žvaigždžių,
Garbė už saulę, kur kas rytą teka,
Ir už didybę mūsų mažų širdžių.
Garbė už kalnus, kur žmogus nesiekia,
Garbė už marių paslėptas gelmes,
Garbė Tau, Viešpatie, kad esam niekas
Prieš Tavo veidą, o prieš nieką – viskas mes!
Garbė Tau, Viešpatie, už vardą, kur nešioju,
Ir už sodybas mūsų tėvų tėvų.
Už žemę, kur mana tauta sustojo,
Už sielą, gyvą tik alsavimu Tavu.
[Chwała Ci, Panie, za wieczną drogę
Od pyłu ziemi do gwiazd na niebie,
Chwała za słońce, które każdego rana wschodzi,
I za wielkość naszych małych serc.
Chwała za góry, których człowiek nie dosięgnie,
Chwała za ukryte głębokie morze,
Chwała Ci, Panie, za to, że jesteśmy nikim
Przed Twoim obliczem, a przed niczym – jesteśmy wszystkim!
Chwała Ci, Panie, za imię, które noszę
I za domy naszych ojców i dziadów.
Za ziemię, gdzie stanął nasz ród,
Za duszę, która żyje tylko tchnieniem Twoim.]*

(B. Braz. „Garbės himnas”).

Poeta po mistrzowsku zastąpił tradycyjną formułę *dziękuję Ci za* zwrotem z modlitwy *Chwała Ci, Panie* – zachowując w taki sposób znaczenie religijnej *garbė* (wywyższanie i pokora). Wyłania się tu jeszcze jeden aspekt w rozumieniu honoru, chwały – wdzięczność dla Twórcy.

5.3. W dyskursie literackim, oprócz już wyżej przytoczonego utworu o charakterze religijnym, wyraz *garbė* jest używany tradycyjnie w znaczeniach, które zostały wyodrębnione w trakcie analizy paremiologicznej:

[24] *Į garbę kelias jam tikrasis vien darbas.*

[Drogą najwierniejszą do chwały jest tylko praca.] (S. Nėr.)

[25] *Kas karžygių garbę skelbtų be poetų?*

[Któż by sławę rycerzy głosił bez poetów?] (L. Gir.)

[26] *Kai visa tauta supranta, kad mirti už laisvę garbė, o gyventi vergijoje – gėda, tokios nebepavergsite!*

[Kiedy naród cały rozumie, że śmierć za wolność jest honorem, a życie w niewoli – hańbą, takiego narodu nie uciemieźycie!] (Gruš.)

[27] *Garbė jums, budrūs šių dienų didvyriai, / Laisvais išvedę šalį vieškeliais!*

[Chwała wam, czujni swych czasów bohaterowie, / Prowadzący kraj drogami wolności!] (Mair.)

[28] *Man kitų receptais naudotis garbė neleidžia.*

[Honor mi nie pozwala korzystać z przepisów innych.] (P. Treinys).

[29] *Kas man iš tos laimės / Ir iš tos garbės, / Jei aš vienas džiaugsiuos, / O šimtai – liūdės?*

[Co mi z tego szczęścia / I z tego zaszczytu, / Kiedy tylko ja się cieszę, / A setki się smucą?] (pieśń ludowa).

Jak wynika z przytoczonych tekstów, pisarze litewscy *garbė* wiążą z pracą [24], której wyniki będą ocenione przez innych, też z samooceną, sumieniem [28]. W wierszu, który stał się pieśnią narodową [29] eksponowany jest aspekt społeczny bezinteresowności, pracy dla innych, dobrego imienia, solidarności z innymi. Dyskurs literacki wiąże pojęcie HONORU z bohaterstwem [27], poświęceniem się ojczyźnie, narodowi, idei [26].

5.4. Przytoczone niżej dane pochodzące z tekstów publicystycznych odzwierciedlają współczesny sposób myślenia, bowiem przy-

kłady zostały wybrane z publikacji najnowszych (2015 rok), a wykorzystane materiały pochodzą ze źródeł bardzo różnorodnych – od najpopularniejszego portalu internetowego *Delfi* do specyficznego, słynącego ze swoich poglądów nacjonalistycznych portalu *sarmatai.lt*:

[30] *Garbė, kaip sąvoka, susijusi su savęs suvokimu, su sąžine, savo pareigos Tėvynei samprata. Garbė – tai savęs įvertinimo išraiška. Garbingas žmogus tiesiog nesugeba iškrėsti niekšybės – jam tas svetima ir pasibjaurėtina.*

[Honor jest rozumiany jako pojęcie, związane z samookreśleniem, z sumieniem, obowiązkiem wobec Ojczyzny. Honor – to sposób postrzegania siebie. Człowiek godny honoru nie jest w stanie zrobić czegoś podłego – jest mu to obce i obrzydliwe.] (*sarmatai.lt*).

[31] *Garbė pranešti apie išrinktą 1,2 mlrd. narių turinčios pasaulio katalikų bendruomenės naują lyderį teks Prancūzijos kardinolui Jeanui Louis Tauranui, kuris paskelbs konklavos nutarimą Vatikano Šv.Petro bazilikoje.*

[Zaszczyt poinformowania o wybraniu nowego lidera przez 1,2 mld członków posiadającą wspólnotę katolicką, przypadnie kardynałowi Francji Jeanowi Louisowi Tauranowi, który ogłosi decyzję konklawe w Bazylice Św. Piotra w Watykanie.] (*delfi.lt*).

[32] *Sprendimą lėmė daug dalykų – man garbė atstovauti miestui, kuriame gimiau ir gyvenau.*

[O podjęciu decyzji zdecydowało wiele czynników – mam zaszczyt reprezentować miasto, w którym się urodziłem i wyrosłem.] (*delfi.lt*).

[33] *Rinkėjų suteiktas mandatas – tai ne tik didelė garbė, bet ir atsakomybė už kiekvieną sprendimą ir poelgį, už kiekvieną balsavimą ir žodį.*

[Przyznane mi przez wyborców pełnomocnictwa – to nie tylko duży zaszczyt, lecz też odpowiedzialność za każdą decyzję i czyn, za każdy oddany głos i słowo.] (*kauno.diena.lt*).

[34] *Kad tiek žmonių palaiko mane, man pati didžiausia garbė.*

[Duży to zaszczyt, że tyle osób okazało mi wsparcie.] (*bernardinai.lt*).

[35] *Kyla pavojus jos garbei, o moters garbė – svarbiau už viską.*

[Zagrożona została jej cześć, a cześć dla kobiety jest ważniejsza od wszystkiego.] (*bernardinai.lt*).

[36] *Tarnyba Lietuvos kariuomenėje – prievolė ir garbė.*

[Służenie w litewskim wojsku – to obowiązek i zaszczyt.] (*karys.lt*).

[37] *Neatlygintina kraujo donorystė ne dėl garbės, bet garbinga.*

[Bezinteresowne oddawanie krwi nie dla chwały jest zaszczytne.] (Reklama Centrum Krwi).

Jak przypuszczaliśmy, najbardziej wysoko zostało ocenione poczucie honoru w specjalistycznych portalach (sarmatai.lt i karys.lt), których podstawowym celem jest propagowanie patriotyzmu, budzenie świadomości etnicznej. Promowany jest pogląd, że największym honorem jest bronić ojczyznę i o nią dbać [36], honor jest wiązany z sumieniem, posiadaniem postawy obywatelskiej, obowiązkiem wobec ojczyzny [30], honor jest szczególnym sposobem na określenie swojej wartości, sprawdzeniem, czy dobrze spełniasz swoje obowiązki [30]. Honor – to zaufanie innych [33], [34], zlecenie wykonania określonej pracy [31], zaszczyt reprezentowania swojego kraju, miasta, grupy [32], [33], co bardzo często spotykamy w dziedzinie sportu, w przemówieniach polityków. Reklama na Litwie jest wprowadzana do publicystyki, w której występują hasła i głośnie zachęty [37]. W nich honor jest przedstawiany w kontekście troski o innych, która nie jest wiązana z dążeniem do sławy. Jako największa wartość moralna honor jest przywoływany w tekstach, dotyczących czci kobiety [35]. W tekstach folkloru natomiast utrata czci przez kobietę jest komunikowana metaforycznie, jest ona objęta tabu językowym (D. Šeškauskaitė). Cześć kobiety – jako zjawisko oczywiste, mające związek z moralnością, jest w taki sposób przedstawiana we wszystkich kontekstach.

5.5. Dla semantyki wyrazu *garbė* bardzo ważny jest dyskurs polityczny, bowiem politycy zdobywając zaufanie wyborców, w określonym sensie stają się autorytetami. Można twierdzić, że deklarowane przez polityków rozumienie honoru wędruje przez wszystkie inne dyskursy – ich zdania ciągle są cytowane i komentowane.

[38] *Jis turėtų priminti, kokia vertybė ir koks džiaugsmas yra būti laisviems, elgtis pagal sąžinę ir garbę, nesibauginti, kad koks nors didelės viršininkas Rytuose susirauks ar kuo nors nubaus.*

[On powinien przypominać, jak wielką wartością i radością jest być wolnym, żyć zgodnie z sumieniem i honorem, nie lękać się, że jakiś przywódca na Wschodzie wykaże niezadowolenie lub w jakiś sposób ukarze.] (V. Landsbergis).

[39] *Jei nėra garbės ir sąžiningumo, kurie lemtų valstybę ir pačios Europos Sąjungos ar tarptautinių organizacijų sprendimus, jeigu tokių kriterijų nėra arba jie skamba tik žodiniuose tekstuose, o jų nėra iš tikrųjų, atsitinka panašiai kaip su žmogumi – vertybes praradęs žmogus darosi menkas iš esmės ir todėl negali būti laimingas.*

[Jeżeli brak nam honoru i uczciwości, które stoją na straży decyzji podejmowanych przez państwa i nawet Unię Europejską czy organizacje międzynarodowe, jeżeli takich kryteriów brak albo pojawiają się tylko w ustnych

przekazach, a w rzeczy samej nie istnieją, dzieje się podobnie jak z człowiekiem – po utracie prawdziwych wartości staje się on małowartościowy i dlatego nie może być szczęśliwy.] (V. Landsbergis).

[40] *Kas yra garbė? Tai viena iš prigimtinių ir esminių žmogaus vertybių, viena iš tų, kurios žmogų padarė žmogumi.*

[Czym jest honor? Jest jedną z wrodzonych i podstawowych wartości człowieka, jedną z tych, dzięki której człowiek stał się człowiekiem.] (A. Patackas).

Przewodniczący Litewskiego Ruchu Niepodległości, przewodniczący Rady Najwyższej, członek Parlamentu Europejskiego, polityk w szerokim sensie tego słowa, Vytautas Landsbergis, bez wątpliwości jest autorytetem dla wielu Litwinów. W jego wypowiedziach wyrazy *garbė* i *sąžinė* [sumienie] występują obok siebie, stanowią dla niego wartości najwyższe, bez których człowiek traci inne wartości i szansę na to, by być szczęśliwy [39], w znaczeniu wyrazu *garbė* mieszczą się takie pojęcia, jak duma, odwaga, samookreślenie [38]. Poseł na Sejm A. Patackas, odpowiadając na zadane przez samego siebie pytanie, wyjaśnia równocześnie znaczenie wyrazu *garbė* [40] – jest to wartość podstawowa, bez posiadania której człowiek nie może być uznawany za człowieka.

5.6. *Garbė* w dyskursie prawniczym staje się obiektem prawa, a sam wyraz – terminem. W sądach litewskich są rozpatrywane sprawy o nieposzanowaniu honoru i czci, samo pojęcie jest wyjaśnione w Kodeksie Cywilnym, bardziej szczegółowe wyjaśnienia są podawane w podręcznikach i specjalnych wyjaśnieniach prawników. Kodeks wykorzystuje definicje słownikowe, a w notatkach, sporządzanych dla rozpraw sądowych, przywoływane są podstawowe znaczenia tego wyrazu, jego semantyczne definicje:

[41] *Asmens garbė ir orumas – konstitucinės vertybės, saugomos įstatymų.* [Honor i godność osobista – są to wartości konstytucyjne, chronione przez prawo].

[42] *Garbė – tai socialinis asmens įvertinimas, visuomenės požiūris į žmogų.* [Szacunek – to indywidualna ocena społeczna, stosunek społeczeństwa do człowieka].

[43] *Žmogaus garbė ir orumas yra neturtinės vertybės, kurias gina tarptautiniai teisės aktai (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konwencija), Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti nacionaliniai įstatymai, įskaitant ir Civilinį kodeksą.*

[Honor i godność człowieka są wartościami niematerialnymi, na straży których stoją akty prawne (Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności), Konstytucja Republiki Litewskiej i inne ustawy narodowe, z Kodeksem Cywilnym włącznie].

[44] *Garbė ir orumas reiškia tam tikrą žmogaus padorumo statusą, jo atitikimą, nerašytus, bet visuomenėje priimtus etinius, dorovinius standartus, nusipelnymą tos aplinkinių pagarbos ir vertinimo bei jo paties pagarbos sau, kurios žmogus vertas kaip asmenybė.*

[Honor i godność oznaczają określony status przyzwoitości człowieka, jego odpowiedniość niepisany, lecz przyjętym w społeczeństwie etycznym, moralnym standardom, zasłużenie na szacunek i ocenę otoczenia oraz poszanowanie przez samego siebie, które przysługują człowiekowi jako osobowości].

Podsumowując można stwierdzić, że honor człowieka jest ściśle związany z pojęciem osoby [40], jest wartością moralną [43], na jego straży stoi podstawowe prawo państwowe [41]. *Garbė* jest związana z uczciwością, uznaniem społecznym [44] i stosunkiem do człowieka [42], samooceną człowieka [44].

5.7. Wyraz *garbė* wchodzi w skład różnych nazw [45] *televizijos žaidimas „Krašto garbė”* [gra telewizyjna „Honor kraju”], [46] *televizijos socialinis projektas „Lietuvos garbė”* [projekt społecznościowy „Honor Litwy”], [47] też różnych stopni i nagród (*garbės daktaras* [doktor honorowy], *garbės narys* [członek honorowy], *garbės pirmininkas* [przewodniczący honorowy], *garbės pilietis* [honorowy obywatel miasta], *garbės konsulas* [konsul honorowy], *garbės vardas* [tytuł honorowy], *garbės ženklas* [znak honoru], *garbės raštas* [świadcstwo honoru]), [48] jednostek specjalnych (*garbės kuopa* [straż honorowa], *garbės batalionas* [honorowy batalion]), [49] dokumentu (*garbės kodeksas* [Kodeks Honorowy], *garbės sąrašas* [lista honorowa]), [50] procesów (*garbės teismas* [Sąd Honorowy]).

Są to stabilne połączenia wyrazowe, które świadczą o tym, że *garbė* – to uznanie przez społeczeństwo [47], zasłużone dobre imię [48], [49], [50], bezinteresowne czyny [46], reprezentowanie określonej grupy [45].

6. Synteza

W celu przedstawienia opisu spójnego, odzwierciedlającego dane wszystkich trzech typów (systemowych, tekstowych i ankietowych), zestawiono w tabeli 1 najważniejsze i najbardziej wyraziste cechy

pojęcia *GARBĖ*. Uwzględniono w niej także desptrytory z badań ankietowych, które osiągnęły ponad 4% wskazań w stosunku do liczby wyrażen, więc dla całościowego ujęcia *garbė* są ważne (pozostałe, poniżej 4%, podane zostały w nawiasie).

Tabela 1. Najważniejsze i najbardziej wyraziste cechy pojęcia *GARBĖ*

Dane z analizy systemowej	Dane z analizy tekstowej	Dane z analizy ankietowej
dobrze czyny	dobrze czyny	dobrze czyny
uznanie społeczeństwa za zasługi, talent, pracę	uznanie społeczeństwa, zaufanie	uznanie
bezinteresowność	bezinteresowność	bezinteresowność
pocziwe zachowanie	pocziwość	pocziwość
przykład dla innych	przykład dla innych	
dobrze imię	dobrze imię	
pochwała	sumienność	sumienność
wywyższenie	szacunek dla innych	szacunek
	poświęcenie się dla ojczyzny, idei	poświęcenie
	dotrzymanie danego słowa	słowność
	moralność	(wysoka moralność)
	uczucie samooceny	(poczucie własnej wartości)
	sprawiedliwość	(sprawiedliwość)
	patriotyzm	(patriotyzm)
	troska o innych	pomoc
	bohaterstwo	(bohaterstwo)
	polecenie wykonania jakiejś pracy	(mówienie prawdy)
	reprezentowanie kraju, miasta, grupy	(przyznanie się do błędów)
	spełnienie obowiązku wobec ojczyzny	pryncypialność
	praca, oddanie pracy, idei	(odpowiedzialność)
	wywyższenie	dążenie do celu
	pokora	(godność)
	wdzięczność	(szlachetność)
		(kierowanie się zasadami)
		(empatia)
		(odwaga)
		(walka o prawdę)
		(zachowanie człowieczeństwa)

Dane z analizy systemowej	Dane z analizy tekstowej	Dane z analizy ankietowej
		(pewność siebie)
		(pocziwość)
		(idealizm)

6.1. Jak wynika z tabeli 1, niektóre cechy powtarzają się we wszystkich trzech typach danych – występują w dawnych tekstach pisanych, języku potocznym, udokumentowanym w LKŻ, pojawiają się też w wypowiedziach ankietowych współczesnej młodzieży, wychowanej na demokratycznych zasadach. Te podstawowe cechy stanowią jądrowe rozumienie HONORU (*GARBĖ*). Można zatem stwierdzić, że HONOR (*GARBĖ*) dla Litwinów – to **zaufanie ze strony społeczeństwa, uznanie za oddaną i bezinteresowną pracę dla dobra społeczeństwa, za uczciwe zachowanie się i pocziwe życie**. Należy zwrócić uwagę, że w ankietach pocziwość (*dora*) została poświadczona tylko trzy razy na 136 ankietowanych, być może ta wartość we współczesnym świecie nie ma już tej wagi, jaką miała wcześniej. Jest o tym mowa w przytaczanym artykule członka Sejmu Patackisa, którego wypowiedź jest bardzo ważna dla rozumienia całego konceptu:

[45] *Jei reikėtą sudaryti sąrašą vertybių, labiausiai devaluotą per nepriklausomybės dvidešimtmetį, pirmoje vietoje turbūt reikėtą įrašyti garbę. ... O garbę ištiko visiškai žlugimas. Įspūdis toks, kad šita sąvoka – išnykusi, šitas žodis – nebeatpažįstamas, nieko nesakantis, net gėdingas, tarsi mūsų žodyne jo išvis nebuvo. Kas, pavyzdžiui, ilgai nemąstydamas ir negudraudamas galėtų įvardyti kokį nors viešai žinomą garbingą poelgį? Apgintą garbę? Ne teismuose, žinoma. ...*

[Gdyby sporządzić listę wartości, które uległy największej dewaluacji w ciągu dwudziestu lat istnienia niepodległego państwa, na pierwszym miejscu należałoby umieścić *garbė*. ... *Garbė* uległa całkowitemu upadkowi. Wrażenie jest takie, że to pojęcie zanika, a sam wyraz jest dziś całkowicie nieznan, niemający żadnej wartości, nawet haniebny, jakby w naszym słowniku w ogóle go nie było. Kto na przykład byłby w stanie, nie zastanawiając się długo, wymienić jakieś powszechnie znane godne poszanowania czyjeś zachowanie? Obroniony honor? Nie w sądzie, oczywiście. ...] (Patackas 2012).

Jednak można sądzić, że chociaż pocziwość (*dora*) była inaczej rozumiana w XVII wieku, inaczej jest rozumiana teraz, a przez studentów oddawana innymi słowami, nie uległa ona zanikowi w systemie wartości moralnych narodu. Rzeczywiste rozumienie pocziwości

można by ustalić tylko poprzez dogłębny jej opis w powiązaniu z pojęciem *GARBĖ*.

6.2. W rozumieniu konceptu HONORU (*GARBĖ*) bardzo ważne są cechy, które nie zostały bezpośrednio wymienione w odpowiedziach ankietowych – *dobre imię i przykład dla innych*. Należy zwrócić uwagę, że określając, jakim ma być godny czci (*garbingas*) człowiek, studenci piszą, że to jest ten, który dużo osiągnął (*daug pasiekę*); człowiek, na którym można się wzorować (*žmogus, i kurį galėčiau lygiuotis*); od którego można nauczyć się właściwego zachowania (*iš kurio galima išmokti deramo elgesio*); który może być przykładem dla innych (*kuris gali būti laikomas pavyzdžiu kitiems*); dający przykład innym (*rodantis pavyzdį kitiems; yra pavyzdys kitiems*); jest autorytetem dla innych (*autoritetas kitiems*). Z tego wynika, że *garbė* można uzupełnić o jeszcze kilka ważnych cech, a mianowicie godny czci (*garbingas*) jest ten, **który ma dobre imię w społeczeństwie i jest (może służyć) przykładem dla innych**.

6.3. Z przytoczonych danych wynika, że dla litewskiego rozumienia HONORU istotne są też inne części składowe tego pojęcia – **uczciwość, prawość, dotrzymywanie słowa, wysoki poziom moralności, szacunek dla innych i troska o nich, poświęcenie się dla ojczyzny, idei, dobra innych ludzi, patriotyzm i bohaterstwo**. Ostatnie dwie cechy HONORU (patriotyzm i bohaterstwo) w ankietach zostały poświadczone małą ilością przykładów. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że te dwie cechy są kształtowane przez wzorce literackie, nawiązujące do literatury antycznej i zawartych w niej stereotypów, dotyczą wychowania patriotycznego. Należy jednak mieć świadomość, że współczesna młodzież coraz mniej czyta, nie ma też w szkole edukacji ukierunkowanej na wychowanie patriotyczne, również w rodzinie coraz rzadziej mówi się o tych wartościach.

6.4. W całościowym oglądzie zebranego materiału należy mieć na uwadze także różnice, wynikające z różnorodności zgromadzonych danych. Na przykład, analiza tekstów dowodzi, że dla Litwina jest bardzo ważne posiadanie **zaufania** w przypadku, kiedy zobligowano go do udzielenia jakiejś informacji, wykonania jakiejś pracy, nakazano prawem reprezentowanie kraju, miasta, grupy, bowiem społeczeństwo darzy zaufaniem osobę, oddaną i uczciwie wykonującą swoje obowiązki. Wywyższanie jest z kolei charakterystyczne dla dyskursu religijnego (w połączeniu z pokorą i wdzięcznością [23], nie jest typowe i charakterystyczne dla innych dyskursów).

Młódzież rozumienie *GARBĖ* poszerza o ogólnohumanistyczne aspekty, takie jak **walka o prawdę, upomnienie się o słabszych, zachowanie człowieczeństwa**. W ankietach szczególnie akcentowane są zasady moralne, takie jak mówienie prawdy, przyznawanie się do własnych błędów, pryncypialność, odpowiedzialność, które zostały określone ogólnie jako wysoka moralność.

Podsumowując, należy wrócić do przedstawionych we Wstępie założeń teoretycznych, że o honorze można mówić, wychodząc z dwu pozycji – obiektywnej i subiektywnej. Honor dla Litwinów istnieje na dwóch płaszczyznach: z jednej strony Litwin chce być uznawany i szanowany, toteż akcentowane jest poczucie własnej wartości, dążenie do celu i inne działania, za które może doznać zaszczytu; z drugiej zaś Litwin nie wyobraża siebie inaczej, tylko jako członka określonej wspólnoty, bo tylko wspólnota może określić wartość indywiduum, a to znaczy, że honor (*garbė*) jednostki jest związany z honorem (*garbė*) zespołu i koniecznie musi posiadać wyraz publiczny.

7. Definicja

Przeprowadzone analizy mające na celu zrekonstruowanie konceptu litewskiego HONORU (*GARBĖ*) pozwalają na sformułowanie wniosków i przedstawienie następującej definicji kognitywnej:

GARBĖ – to poczucie własnej wartości, kiedy człowiek jest oceniany i szanowany za dokonane czyny i dobre imię, które zdobył poprzez dobrą i bezinteresowną pracę, godne zachowanie, uczciwe życie, wysoką moralność, sumienność, prawość, dotrzymywanie słowa, troskę o innych, za poświęcenie się ojczyźnie, idei, dobru innych ludzi, patriotyzm oraz bohaterstwo.

Bibliografia

- Antanas Lyberis, 2002, *Sinonimų žodynas*, Vilnius.
- Aviža Saulius, Bosaitė Akvilė ir kiti, 2009, *Civilinė teisė. Bendroji dalis*, Vilnius.
- Bončkutė Rūta, 2007, *Garbės ir šlovės samprata Dionizo Poškos kūryboje*. Žemalė: gimtasis Dionizo Poškos kraštas, Telšiai, p. 139–148.
- Ermanytė Irena, 2003, *Antonimų žodynas*, Vilnius.
- Kuolys Darius, 1992, *Tarp šlovės ir doros. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius, p. 22–31.
- Mažulis Vytautas, 1988, *Prūsų etimologijos žodynas*, Vilnius.
- Patackas Algirdas, 2012, *Apie garbę ir menkystę*, *alkas.lt* (2012–01–28).
- Smoczyński Wojciech, 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- Stewart Frank Henderson, 1994, *Honor*, Chicago.
- Šeškauskaitė Daiva, 2011, *Erotika tautosakoje*, Kaunas.

Zaikauskienė Dalia, 2011, *Lietuvių paremių funkcijos šiuolaikiniuose kontekstuose*, „Tautosakos darbai“ 41, p. 63–84.

Žvinklienė Alina, 2009, *Garbės koncepcija socialiniame diskurse (I)*. „Sociologija. Mintis ir veiksmai“ 2 (25), Vilnius.

Wykaz skrótów

A. Baran. – Antanas Baranauskas

Alk. – Alksnėnai, Vilkaviškio r.

www.alkas.lt

www.antologija.lt

AŽ – Antonimų žodynas

B. Braz. – Bernardas Brazdžionis

www.bernardinai.lt

BP – Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu Per Jana Bretkuna

Brž. – Biržai

www.delfi.lt

Dglš. – Daugėliškis, Ignalinos r.

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas

DP – Postilla Catholicka (Davksza)

<http://dz.lki.lt>

Ėr. – Ėriškiai, Panevėžio r.

Ev. – Ewangelie Polskie y Litewskie

Yl. – Ylakiai, Skuodo r.

JPL – A. Juszka. Słownik polsko-litewski

J. Gruš. – Juozas Grušas

J. J. – Jonas Jablonskis

J. Marcink. – Justinas Marcinkevičius

JD – Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičę

K – Littauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat

www.karys.lt

www.kauno.diena.lt

Kel. – „Tilžės Keleivis“

KN – Kniga Nobaznistes Krikščioniszkos

L. Gir. – Liudas Gira

www.landsbergis.lt

<http://lkz.lt>

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas

M. Valanč. – Motiejus Valančius

Mair. – Maironis

Mrj. – Marijampolė

P. Trein. – Petras Treinys

www.patarles.lt

Plv. – Pilviškiai, Vilkaviškio r.

prš. – Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto laikraščių žodis

Pt. – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

Rm. – Ramygala, Panevėžio r.

rš. – raštų žodis

S. Dauk. – Simonas Daukantas

S. Nér. – Saloméja Nėris

S. Stan. – Simonas Stanevičius

www.sarmatai.lt

Sch – Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher

Sdb. – Sidabravas, Radviliškio r.

Sim. – Simučio patarlių rinkinys

Slm. – Salamiestis, Kupiškio r.

SP – Šyrwids Punktay sakimu

Šts. – Šatės, Skuodo r.

<http://tekstynas.vdu.lt>

HONOUR (*GARBĖ*) in the Lithuanian language and culture

Honour has long occupied an important place in the system of values of the Lithuanians. It has been investigated by sociologists, historians, psychologists and linguists. The concept has been written about and discussed in popular web portals and blogs, which are thus a good source of information about what honour means to contemporary Lithuanians and how the understanding of this concept is changing. The lexemes which are used to designate the concept of *GARBĖ* in the Lithuanian language include: *garbė*, *šlove*, and *liaupse* ‘glory, praise’ – the first one inherited from Proto-Indo-European, the second – a borrowing, and the third – a dialectism. An analysis of the semantics of these words, their opposites and derivatives allows one to explore a fragment of the Lithuanian linguistic worldview, as it tells us a lot about the cultural and social identity of the speakers of the Lithuanian language. The present study, based on the analysis of texts, lexicographic sources, contemporary discourses and surveys completed by young respondents, shows that Lithuanians associate honour not only with a sense of their own dignity and responsibility, which manifests when an individual is positively evaluated for his actions, solid and selfless work, worthy behaviour, honest life, diligence, integrity, and dependability, but also with devotion to the homeland, serving the community and the welfare of other people. Lithuanians connect honour with patriotism and heroism.

HONOR w języku polskim*

Monika Grzeszczak

Autorka rekonstruuje wyobrażenie bazowe HONORU w języku polskim na podstawie trzech typów danych (systemowych, ankietowych i tekstowych: S-A-T) oraz wyspecjalizowane profile tego pojęcia w różnych typach dyskursu publicznego w Polsce. Dokonuje przeglądu definicji słownikowych leksemu *honor*, wyróżniając jego dwa podstawowe wymiary: wewnętrzny (podmiotowy) – *honor* to godność osobista i jej poczucie, i zewnętrzny (relacyjny i społeczny) – *honor* to szczególny typ relacji osobowej wyrażającej się w postawie należnego komuś szacunku/uszanowania, poważania, oraz wysoka pozycja, jaką ktoś cieszy się z jakichś szczególnych względów w społeczeństwie. Następnie zestawia określenia bliskoznaczące, stawia pytania o pojęcie nadrzędne (hiperonim), omawia zestawienia szeregowo (kolekcje i kompleksy), analizuje leksemy i wyrażenia pozostające w stosunku opozycji semantycznej do *honoru*. Pytając o podmiot honoru, autorka ustala, że honor jest najczęściej przypisywany mężczyznom; zostaje też zrelatywizowany do określonej zbiorowości społecznej: narodu, grupy społecznej (rodziny), grupy zawodowej. Polski honor łączy się niepodzielnie z takimi wartościami, jak godność i jej poczucie, słowność, uczciwość. Wyraża się też w szeregu zachowań i postaw (moralnych i społecznych), takich jak m.in.: odpowiedzialność, zgodność postępowania z zasadami i normami moralnymi oraz z *(czystym) sumieniem*, prawdomówność, należyte wykonywanie obowiązków swojego zawodu i stanu.

Artykuł dopełnia prezentacja profili honoru w dyskursach: centrowoprawicowym (*Rzeczpospolita*), kościelno-katolickim (m.in. *Gość Niedzielny*), narodowo-katolickim (radiomaryjnym) (m.in. *Nasz Dziennik*), lewicowym (*Przegląd, Krytyka Polityczna*), feministycznym (*Wysokie Obcasy, Zadra*) i liberalnym (*Liberté!*).

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYK

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* w latach 2012–2015, nr grantu 0132/NPRH2/H12/81/2012.

1. Wprowadzenie

Honor zaliczany jest do najistotniejszych wartości kultury polskiej, stanowiących o jej specyfice, określanych mianem „wartości centralnych (rdzennych)”. Jako „jedna z naczelných cech charakteru polskiego” (Skolimowski 1990: 139), jego etosu, sytuowany jest obok rodziny, domu, poczucia własnej godności, indywidualizmu, gotowości do poświęceń i ofiary, poczucia służby, umiłowania wolności (Dyczewski 1993: 35).

[1] *Nośność tego hasła* – podkreśla Krystyna Pisarkowa – *umieszczanego na sztandarach, herbach (jako dewiza rodowa), szablach, dałoby się wymierzać w jednostkach czasowych na wieki, w liczbach Polaków poległych za to hasło – na miliony.* (Pisarkowa 1978: 118).

Wyznacznikiem narodowej tożsamości jest z tradycji staropolska triada *Bóg, Honor, Ojczyzna*, w której manifestuje się przywiązanie do wiary przodków i ziemi ojczystej oraz honoru jako swoistej postawy moralnej zespolonej z takimi wartościami, jak patriotyzm, bohaterstwo i poświęcenie.

Honor – jedna z centralnych cnót starożytnego i średniowiecznego etosu rycerskiego (Ossowska [1973] 2000) – stał się w polskiej tradycji kulturowej na szereg stuleci wspólną wartością szlachty (a następnie ziemiaństwa), łączoną ze stanem szlacheckim¹, jak ziemia, wolność czy równość. Nakazywał osobom stanu szlacheckiego strzec ojczyzny i bronić jej dobrego imienia.

[2] *Stanowił on wartość będącą jedną z najważniejszych w hierarchii wartości nadrzędnych, uznawanych przez szlachtę. Chroniła ona i pielęgnowała honor jako nieodłączną cechę swojej przynależności stanowej. [...]. Honor, cześć, poczucie godności i szacunek (np. do nestorów rodu) to nieomal synonimy, stanowiące główną wartość, składającą się na stereotyp szlachcica-Polaka.* (Kotowicz-Borowy 2010: 209).

Honor to współcześnie jedno z „mirandów”, czyli pozytywnie nacechowanych „słów sztandarowych” reprezentujących sferę moralną obok takich wartości, jak dobro innych, sprawiedliwość i uczciwość (Pisarek 2000: 23). W porządku rangowym polskich „symboli kolektywnych” honor zajmuje wysoką, 15. pozycję aksjologiczną (na 39

¹ Józef Chałasiński skonstatował: „Początkowo pojęcie honoru odnosiło się w pełni do szlachty [...] Pojęcie honoru jest pochodzenia rycerskiego i wiąże się z polem bitwy. [...] Zrodzone na polu bitwy pojęcie honoru rozszerzyło się na inne sytuacje ludzkie. Z rycerstwa przeszło na ludzi innych stanów i klas” (Chałasiński 1968: 47).

wyrangowanych słów) (Fleischer 2002: 13). Zestawienie dwudziestu opracowań – raportów z badań językoznawców, socjologów i pedagogów – sytuuje honor wśród takich ważnych słów, jak: rodzina, praca, wolność, sprawiedliwość, tolerancja, patriotyzm, ojczyzna, godność, demokracja, (współ)odpowiedzialność, na równi z dobrem, władzą i pieniędzmi (Bartmiński, Grzeszczak 2012: 12).

2. Uwagi o stanie badań

Począwszy od starożytności HONOR jest pojęciem ściśle związanym ze sferą etyki i moralności. Wzór człowieka „słusznie dumnego” zarysował Arystoteles (IV w. p.n.e.) w czwartej księdze *Etyki Nikomachejskiej*.

Pojawiające się w Polsce w XIX wieku pierwsze kodeksy honorowe (Tarczyński 1997: 38), których duża liczba powstała w okresie dwudziestolecia międzywojennego (najpopularniejszy to *Polski kodeks honorowy* autorstwa Władysława Boziewicza [1919] 2001), usankcjonowały honor jako podstawową kategorię prawa zwyczajowego i obyczajowego. Sprawy honorowe oficerów zawodowych Wojska Polskiego rozpatrywały oficerskie sądy honorowe przewidziane w statucie (Brzostowski 1928). W XX wieku w okresie PRL-u temat godności i honoru żołnierskiego podjął Adam Kołodziejczyk (1987), który rozważał te „kategorie moralności” tak w tradycji polskiej, jak i – szerzej – europejskiej, a w kolejności omówił funkcjonowanie tych terminów w warunkach ustroju socjalistycznego.

Do pojęcia HONORU odwoływała się etyk, teoretyk i socjolog moralności Maria Ossowska (1969; [1973] 2000). W artykule poświęconym godności zauważyła, że słowo *honor* jest „sprzęgnięte z określoną ideologią rycerską. [...] jest atrybutem męskim w tej ideologii” (Ossowska 1969: 14). Rozumienie honoru jako godności, „której zachowanie uwarunkowane jest realizacją pewnego szczególnego rodzaju wartości, np. odwagi, odpowiedzialności, wierności”, potwierdzają słowniki etyczne (m.in. Zdybel 1994: 90).

Temat honoru stał się przedmiotem zainteresowania zarówno etyków (Środa [1993] 2010a), jak i antropologów, a także pedagogów kultury (Tarczyński 1997, Gajda 2000), kulturoznawców-orientalistów (Górecka 2009) oraz biblistów (Kręciło 2013). Pod tytułem *Idzie o honor* (1994) ukazał się drugi tomik „kazań góralskich” ks. Józefa Tischnera². Hasło HONOR odnotowują *Powszechna encyklopedia filozofii*

² Taki sam tytuł nosi zamieszczone w tym tomiku kazanie wygłoszone 22 I 1994 r. do członków redakcji *Tygodnika Powszechnego* (TP) w kościele pw. św. Trójcy w Ło-

(Pańpuch, Zawojska 2003), *Encyklopedia katolicka* (Młotek 1993), jak również – z oczywistych względów – liczne encyklopedie wojskowe (m.in. Krupa [red.] 2007: 351). Przywołane wydawnictwa encyklopedyczne łączą to pojęcie z godnością, eksponują wewnętrzny (podmiotowy) i zewnętrzny (społeczny) wymiar honoru. Próbę oddzielenia bliskoznacznych pojęć HONORU i GODNOŚCI podjął Janusz Gajda (2000), który zwrócił uwagę na to, że pojęcie HONORU jest starsze i na ogół rygorystycznie traktowane z tego względu, iż odnosi się ono do ściśle określonych wartości ugruntowanych w tradycji.

Andrzej Tarczyński (1997) zauważył, że pojęcie HONORU, stanowiące integralną część problematyki godności, ma wymiar uniwersalny. Wskazał na wewnętrzną złożoność tego pojęcia, na swoisty „dualizm” postaci honoru wyrażający się w określeniach *honor sensu largo* (przysługujący każdemu człowiekowi z racji bycia człowiekiem) i *honor sensu stricto* (odnoszący się do członków określonej grupy społecznej).

Magdalena Środa podkreśliła, że z historycznego punktu widzenia honor „oznaczał zespół pożądanych cech i norm regulujących zachowania w ramach wyróżnionych grup społecznych”. Zwróciła przy tym uwagę na trzy „znaczenia” (warianty) honoru, takie jak reputacja, cześć i czystość płciowa (odnosząca się do kobiet). Honor – w znaczeniu czci – to coś, co się „dziedziczy, nie nabywa”, co przysługuje człowiekowi np. z racji szlacheckiego urodzenia. Jest to zespół „cech charakteru, będących przedmiotem tradycyjnego wychowania w obrębie pewnej grupy, które uprawniają do roszczenia sobie ludzkiego szacunku bez jakiegokolwiek dodatkowej zasługi” (Środa [1993] 2010a: 38).

Z perspektywy językoznawczej pojęcie HONORU analizowały Krystyna Pisarkowa (1978), Jadwiga Puzynina (1999), Monika Wileczek (2012) i Monika Grzeszczak (2013, 2014), a w węższym zakresie również Hanna Popowska-Taborska (2010, 2012)³ i Swietłana Tołstaja (2013)⁴. Profil semantyczny HONORU na podstawie przeprowadzonych

---

pusznej. *Tym razem idzie o honor* to z kolei artykuł ks. Tischnera opublikowany w TP (nr 40 / 1996), poświęcony osobie Józefa Kurasia „Ognia” – „Partyzanta z Podhala”, dowódcy największego po wojnie samodzielnego oddziału partyzanckiego w rejonie małopolskim.

³ H. Popowska-Taborska (2010, 2012) dowiodła, iż w kaszubskich materiałach dialektalnych *honor* ma bardzo nikle poświadczenia. Funkcje znaczeniowe tego wyrazu pełniła i nadal pełni ogólnosłowiańska *cześć*. *Cześć* zajmuje również prymarną pozycję w powstającym kaszubskim języku literackim.

⁴ S. Tołstaja (2013), analizując semantykę rosyjskiej *čestʹi* i polskiego *honoru*, dowiodła, że rosyjski koncept ma wymiar zewnętrzny (szacunek okazywany komuś)

badań empirycznych zarysował Michael Fleischer (2002), zaś wyniki badań ankietowych dotyczących rozumienia HONORU przez młodych Polaków i Polki opracowała i skomentowała Małgorzata Brzozowska (2006)⁵.

W artykule pt. *Hasło „honor” jako przedmiot analizy pragmatyczno-językowej* Krystyna Pisarkowa (1978) potraktowała honor jako składnik aktu wykonawczego obrazy⁶. Umieściła honor na przecinających się osiach miłości własnej i poczucia własnej wartości jednostki, z jednej strony, oraz ocen społecznych, z drugiej. W polu semantycznym hasła honor zawarła takie pojęcia, jak: godność, duma, ambicja; próżność, pycha, buta, zarozumiałość.

Jadwiga Puzynina w artykule pt. *O honorze w języku i nie tylko* (1999) wskazała na wieloznaczność honoru we współczesnej polszczyźnie. Wyróżniła takie jego znaczenia, jak: 1. ‘cecha moralna człowieka, zazwyczaj wiążąca się z wiernością wobec uznanych przez siebie zasad postępowania, wiarygodnością, lojalnością wobec grupy społecznej, do której się przynależy, i jej przywódców, obroną niewinnych i słabych, męstwem w chwilach próby’; 2. ‘przekonanie o wysokiej wartości własnej, wtórnie także wartości grupy społecznej, narodu, instytucji, z którymi dana osoba się utożsamia’; 3. ‘poczucie honoru (w znaczeniu 1.)’; 4. ‘pozytywna opinia otoczenia o kimś (lub o czymś), określana zazwyczaj jako czyjeś „dobre imię”’; 5. ‘zaszczyt, tj. wydarzenie lub stan rzeczy, które sobie ktoś wysoko ceni’; 6. (zwykle

---

i – historycznie wtórny – wymiar wewnętrzny (wysoka wartość moralna), co jest właściwością wszystkich języków słowiańskich. Polski *honor* z jego wymiarem wewnętrznym (‘godność osobista’) i zewnętrznym (pol. *honory*) jest odpowiednikiem rosyjskiego konceptu *česti*. Wewnętrzna semantyka obu leksemów odpowiada – zdaniem językoznawczynie – rosnącemu zainteresowaniu światem wewnętrznym człowieka i cechami jego osobowości.

⁵ Do wyników badań empirycznych (ASA 1990 i ASA 2000) odwołam się w dalszej części tego opracowania.

⁶ K. Pisarkowa stwierdziła: „Wartość nazywana honorem jest pragmatyczna: należy do struktury określonego aktu mowy jako składnik warunkujący jego powodzenie. Jest to akt wykonawczy obrażenia kogoś, które jest możliwe pod warunkiem, że obraza dotknie honoru lub naruszy tzw. punkt honoru obrażonego” (Pisarkowa 1978: 117). Znaczenie hasła honor zrekonstruowała na podstawie *Polskiego kodeksu honorowego* W. Boziewicza, „sięgając tym samym do płaszczyzny parole i abstrahując z niej to, co powtarzalne, stałe i na tyle ogólne, aby reprezentowało inwarianty w langue”. Kodeks Boziewicza potraktowała jako „ostatni długi tekst ciągły zapisany w tym określonym celu pragmatycznym” (tamże, s. 121). Następnie podjęła próbę rekonstrukcji znaczenia hasła honor na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród studentów (w sumie 60 osób) filologii UJ.

w lm.) ‘oznaki czci i uznania’; 7. (zwykle w lm.) ‘figury w kartach (od waleta do asa)’⁷.

Z kolei Monika Wileczek w artykule pt. *Honor w polszczyźnie XIX wieku* (2012), opierając się na definicjach *honoru* oraz jego użyciach kontekstowych poświadczonych przez dziewiętnastowieczne słowniki historyczne, wykazała, iż w pole semantyczne leksemu *honor* wpisują się następujące komponenty znaczeniowe: wyróżnianie się spośród ogółu (np. z racji wysokiego urodzenia); godne uznania czyny, zasługi, cnoty; normy towarzyskie, takie jak gościnność i grzeczność; czynna obrona dobrego imienia (najczęściej w formie pojedynku) wymagająca męstwa, waleczności i odwagi; jak również sensory mające pejoratywny wydźwięk, takie jak duma, pycha, zarozumiałość.

3. Przegląd znaczeń słowa *honor*

Leksem *honor* nie występował w języku staropolskim. Zastępowały go takie wyrazy bliskoznaczne rodzimego pochodzenia, jak *cześć*, *poczciwość*, *uczciwe*⁸. Nie odnotował go też *Słownik polszczyzny XVI wieku* (1966–2012), w którym *cześć* ma aż jedenaście znaczeń synonimicznych. Według *Słownika synonimów polskich* biskupa Adama S. Krasińskiego (1885) wyraz *honor* zaczął wchodzić do polszczyzny dopiero pod koniec XVI wieku. Podane w tym słowniku (jedyne) szesnastowieczne użycie kontekstowe poświadcza łączenie honoru z dobrym imieniem: *Uczynię wszystko coby jedno obrazić nie mogło... honoru mego* (Goślicki 1599 za SSP Kras).

Słowniki polszczyzny dawnej i współczesnej odnotowują od trzech do siedmiu znaczeń leksemu *honor*. Dokonując pewnego uogólnienia, można stwierdzić, że uwidacznia się w nich patrzenie na honor w dwóch podstawowych wymiarach: **wewnętrznym** (podmiotowym) i **zewnętrznym** (relacyjnym i społecznym).

W pierwszym przypadku *honor* to immanentna cecha, przymiot jakiejś osoby lub – rzadziej – jakiegoś podmiotu, w słownikach ekspli-

⁷ Stwierdziła przy tym: „Cała struktura znaczeniowa słowa „honoru” stała się niebezpieczna dla jego jednoznacznie pozytywnej wartości: akcent na samoocenie i akceptującej ocenie innych ludzi, a przede wszystkim na wierności raz przyjętym zasadom, nie zaś na jakości tych zasad, czynił go podatnym na wynaturzenia [...]” (Puzynina 1999: 45–46).

⁸ Spośród jedenastu znaczeń leksemu *cześć* w SStp znaczenie pierwsze to: ‘cześć, dobre imię, honor, bona fama, nomen’. SStp przypisuje leksemowi *poczciwość* (*poćciwość*) dwa znaczenia, a mianowicie: 1. ‘cześć, szacunek, honor, observantia’; 2. ‘dobre imię, sława, fama, existimatio’.

kowany jako: ‘cześć’ (SL, SJAM, SW, SJP Dor), ‘dobre imię’ (SL, SJAM, SW, SJP Dor), a od I połowy XIX wieku jako ‘godność osobista’ (SJAM, SW⁹, SJP Dor) lub jej poczucie¹⁰; współcześnie też jako ‘poczucie szacunku dla własnej osoby, osobistej godności, dobrego imienia’ (PSWP Zgół) oraz ‘poczucie własnej wartości, które każe nam postępować według określonych zasad’ (ISJP Bań).

W wymiarze zewnętrznym honor to, z jednej strony, szczególny typ relacji osobowej wyrażającej się w postawie oddawania komuś należnego poważania, szacunku/uszanowania (SW, SJP Dor, PSWP Zgół), okazywania czci (SL, SW), oraz, z drugiej strony, wysoka pozycja, jaką ktoś cieszy się z jakichś szczególnych względów w społeczeństwie: ‘wysoka ranga w hierarchii społecznej’ (PSWP Zgół); ‘wysoka ranga związana z czyjąś pozycją społeczną’ (SWJP Dun). *Honory* to z kolei ‘godności, dostojenstwa’ (SL, SJAM, SW, SJP Dor), ‘zaszczyty’ (SJAM, SW), ‘oznaki czci, odznaczenia, wyróżnienia’ (SJP Dor), też ‘gesty, znaki wyrażające szacunek i poważanie’ (PSWP Zgół, podobnie ISJP Bań).

4. Rekonstrukcja bazowego wyobrażenia HONORU

4.1. Nazwa i jej etymologia

Słowniki etymologiczne¹¹ poświadczają zgodnie, że polskie słowo *honor* przejęte zostało z języka łacińskiego (łac. *honor* ‘cześć’). *Słownik etymologiczny języka polskiego* A. Brücknera zaznacza, że słowo to „zupełnie nam dawniejszą «cześć» zastąpiło”. *Honor* (jak i jego łaciński poprzednik *honos*) znaczył pierwotnie tyle, co ‘uczciwość’. Jest to najstarsze notowane przez etymologów znaczenie tego wyrazu. Łaciński *honor* dość wcześnie przyjął znaczenie ogólne ‘cechy moralnej godnej czci i podziwu’, które z kolei dało prawdopodobnie początek znacze-

⁹ Słownik tzw. warszawski (1900–1927) potwierdza łączenie honoru z godnością osobistą rozumianą jako ‘poczucie własnej wartości, powaga, dystynkcja, duma szlachetna, szlachetność’ (SW, t. 1, 1900).

¹⁰ *Honor* to: ‘poczucie własnej godności’ (SIJP Arcta) / ‘poczucie godności osobistej’ (SJP Szym; SWO Sob; USJP Dub) / ‘poczucie dumy i godności osobistej’ (SWJP Dun).

¹¹ Takie jak: ESJP Bań; SEJP Brück; SEJP Sław; WSEHJP. *Honor* należy do tzw. europeizmów leksykalnych: ang. *honour*, franc. *honneur* (WSEHJP), też hiszp. *honor*, włos. *onore*. Słowo to zadomowione w polszczyźnie w XVII wieku trafiło za polskim pośrednictwem do języka rosyjskiego i białoruskiego, w których opatrzono je pejoratywnym odcieniem znaczeniowym: ros. *gónor* ‘pycha, zarozumiałość’, brus. *hónar* ‘pycha’, jak również do języka ukraińskiego, w którym *hónor* oznacza ‘cześć’.

niom ‘godności, dostojęstwa’ oraz ‘piękna, wdzięku’ (Puzynina 1999: 40–41)¹².

4.2. Wyrazy bliskoznaczne / synonimy *honoru*

Najczęściej poświadczonym wyrazem bliskoznacznym dla *honoru* jest *godność* (SSP Kurz; SSiA; PSWB Cien; DSS; USJP Dub; WSWB Bań), też *godność osobista* (SSP Kurz; SSiA; PSWB Cien) oraz *poczucie (własnej) godności* (SSP Kurz). Podobnie w wypowiedziach ankietowych utożsamia się *honor* z *godnością* i szeroko pojętą *uczciwością* (*być honorowym wobec innych oznacza bycie uczciwym* ASA 2000).

Inne wyrazy bliskoznaczne wskazują na utożsamianie *honoru* z:

- a.** konkretnymi postawami i cechami charakteru, takimi jak: *duma* (SSP Kurz; SSiA; PSWB Cien; DSS; USJP Dub; WSWB Bań; PSWP Zgół), *ambicja* (SSP Kurz; USJP Dub; WSWB Bań; PSWP Zgół), *miłość własna* (PSWB Cien);
- b.** zachowaniem postawy moralnej i szacunku u innych: *zachowanie twarzy* (PSWP Zgół);
- c.** czyjąś nieposzlakowaną opinią: *dobrze imię* (SSiA; PSWB Cien; DSS; PSWP Zgół), *dobry sława, cześć, gloria* (PSWP Zgół), *renom* (DSS; PSWP Zgół).

Dystynktywny słownik synonimów rejestruje słowo *reputacja*, „które dotyczy całej skali opinii o człowieku, od dobrej do złej” (DSS 2004: 157), oraz wyrażenie *dobro (dobra) osobiste* – termin opatrzony kwalifikatorem *prawniczy*, zdefiniowany jako: ‘Podlegające ochronie podstawowe prawo do prywatności i dobrej opinii’ (DSS 2004: 158).

Wyrazami bliskoznacznymi dla *honoru* w wymiarze zewnętrznym są z kolei słowa wskazujące na: **a.** (głęboki / szczególny) szacunek, (powszechne / publiczne) uznanie (wynikające z talentu, wielkich czynów lub zasług), jakimi ktoś cieszy się wśród ludzi: *szacunek, poważanie* (SSiA; PSWB Cien; PSWP Zgół); *cześć* (SSP Kurz; SSiA; PSWB Cien; DSS; USJP Dub; WSWB Bań; PSWP Zgół); *konsyderacja* [‘poważanie wśród ludzi’ – M. G.], *estyma* [‘cześć, poważanie, szacunek’ – M. G.] (SL); *uznanie, poklask, respekt, atencja* (PSWP Zgół); **b.** uznanie dla czyichś cech i / lub zasad postępowania: *pochwała, akceptacja*, związane niekiedy z *pochwałą* wyrażoną w sposób przesadny (w celu wywołania czyjejs przychylności, przypodobania się komuś lub osiągnięcia jakichś korzyści): *pochlebianie, schlebianie*; **c.** czyjąś powagę, znaczenie, świetność: *splendor, dostojęstwo*; **d.** autorytet, jakim ktoś cieszy się z jakichś względów w swoim środowisku: *prestiz* (PSWP Zgół); **e.** ze-

¹² Słowo *honor* wywodzone jest niekiedy od gr. *Honos*, czyli *imienia boga wojny, który dawał żołnierzom odwagę do walki* (Środa [1993] 2010a: 38).

wewnętrzne oznaki szacunku, czci składane komuś (ze względu na coś): *wyraży uznania, hołdy* (SSP Kurz), *hołd, czołobitność, adoracya, ukłon* (SSP Kras), *pokłon, uszanowanie* (PSWP Zgół). Słowniki odnotowują też wyrazy *zaszczyt* i *wyróżnienie*, czyli ‘szczególny zaszczyt’, jaki spotkał kogoś (SSiA; SSP Kurz; PSWB Cien).

Łączenie honoru z dostojnością, wysoką rangą uwidacznia się w parach *honorowy = wzniosły* (PSJP Zgół), *honorowy = dostojny* (PSWB Cien); *honorowy = główny, królewski, wysoki* (SSP Kurz).

4.3. Pojęcie nadrzędne / hiperonim

Dane typu S-A-T poświadczają, że honor kategoryzowany jest jako: *postawa, cnota, wartość*¹³, *idea, zasada*. Przykładowo:

[3] *Honoru nie da się sformalizować ani ująć w paragrafy. To taka cnota, która wchodzi w obyczaj.* (Rz Plus Minus, *Zapomniany honor* – z Jackiem Woźniakowskim rozmawia Jerzy Sadecki, 19 V 2001).

[4] *Honor jest szczególnie ważnym składnikiem świata wartości. [...] jest wartością bezcenną. Jeśli człowiek utraci honor, to traci również szacunek dla samego siebie. I wtedy właściwie już mu nic nie pozostaje.* (Szyszkowska 2001: 82–83).

Słownik synonimów polskich bpa A. S. Krasieńskiego zaznacza pod wyrazem hasłowym *honor*:

[5] *Piękna ta idea u średniowiecznego rycerstwa [...]. Idea ta od najdawniejszych czasów była i u nas znajoma, bośmy już w XI i XII wieku mieli pasowanych rycerzy.* (SSP Kras 1885).

Umiłowanie honoru albo chwały to zasada polityczna – timokracja (platońska), czyli ‘władza ludzi kierujących się honorem’, z grec. *timé* ‘honor’ (SP Kop).

4.4. Kolekcje i kompleksy

Zestawienia szeregowe potwierdzają utożsamianie honoru z dobrą opinią, jaką ktoś cieszy się wśród ludzi: *honor i (dobra) reputacja*¹⁴ (SJPPAN). Niekiedy towarzyszy temu lęk przed utratą dobrego imienia:

¹³ Zob. Fleischer (2002: 18).

¹⁴ – *Upewnam że ta okazyia ani honorowi ani dobrej reputacyiey szkodzić nigdy nie będzie* (PasPam 142. = Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki* (1656–1688), rkp BN). – *Nic to nie pomoże dobremu choć by oczy wypłakał kiedy iest od złego w honorze y Reputacyiey ukrzywdzony* (PasPam 135v. = jw.).

*Chyba też nie zna poczciwości [= dobrego imienia, dobrej sławy – M. G.], honoru i wstydu*¹⁵ (SL).

W tekstach prasowych honor współwystępuje w jednym szeregu z *godnością* (też *godnością człowieka, poczuciem własnej godności*), *uczciwością* i *przyzwoitością*, a ponadto także z *czcią*:

[6] *Rehabilitacja to przywrócenie czci, odzyskanie honoru. Czy Kazimierz Pużak, będąc skazany w roku 1948, utracił honor i cześć? Nie! Czci i honoru nikt Kazimierzowi Pużakowi nie był w stanie odebrać. I nie odebrał. Wyszedł z tego procesu jeszcze bardziej zwycięski. // To, co się działo w 1948 r., nie było postępowaniem karnym, nie było postępowaniem sądowym. Nie zapadł żaden wyrok w tamtej sprawie, bowiem wszystko było pozorem wymiaru sprawiedliwości. (GW, Krwιά i błotem, Piotr Lipiński, 19 XI 1993, za: NKJP).*

Honor zestawiany jest z wyrazami wskazującymi na sferę materialną: *honor i pieniądze; honor i biznes*, oraz rywalizację sportową: *honor i półfinał*. Szeregi *zaszczyty i honory; tytuły i honory; honory i bogactwa; uznanie i honory; honory i nagrody; honory i przywileje* wskazują na zewnętrzne oznaki / przejawy honoru.

Miejsce honoru wśród najwyższych wartości patriotycznych Polaków unaoczniają zestawienia: *Honor i ojczyzna*¹⁶; *Bóg, honor i ojczyzna* (PSWP Zgół). Też przykładowo:

[7] *Okres II Rzeczypospolitej, którego wzorcem wychowawczym było hasło ze sztandarów bojowych polskiej armii: „Bóg, Honor, Ojczyzna”, tak ukształtował morale narodu, że przetrwał on próbę najstraszniejszą, jaką była II wojna światowa. Najazd dwóch wrogów, Niemców i Sowietów, choć zakończył się klęską militarną, nie złamał ducha walki narodu polskiego. We wrześniu 1939 roku armia złożona z obywateli polskich różnych narodowości i wyznań bohatersko broniła ojczyzny. (Rz, Nóż w plecy. O wspólną pamięć wojny, Autorzy Rzeczypospolitej, 17 IX 2009).*

4.5. Opozycje

Honorowi w znaczeniu poczucia własnej wartości i godności przeciwstawiany jest *dys-honor* ‘coś, co stanowi ujmę dla honoru; obraza, despekt’ oraz grupa leksemów, w semantykę których wpisana jest utrata godności i dobrego imienia, takich jak: *nieśława, zła sława* (PWSP Zgół); *złe imię, brak honoru, brak godności* (SSiA; PWSP Zgół);

¹⁵ Teat. 29, 123 = *Teatr Polski czyli Zbiór Komedii* (1784–85). 56 tomów, wyd. Piotr Dufour.

¹⁶ ‘Napis na sztandarach Wojska Polskiego wprowadzony ustawą w roku 1919’ (PSWP Zgół).

brak szacunku dla siebie, brak wstydu, nikczemność, hańba (jako ‘niegodne postępowanie przynoszące ogólne potępienie i pogardę’), *haniebność, poniżenie* (jako ‘stan człowieka poniżonego’), *zhańbienie* (PSWP Zgół).

Leksemy i wyrażenia pozostające w stosunku opozycji semantycznej do *honoru* w wymiarze zewnętrznym utrwalają negatywne postawy ze strony otoczenia, takie jak: *brak szacunku* (SSiA; PSWP Zgół); *brak zaszczytu, brak wyróżnienia, brak pochwały* (PSWP Zgół); *nagana* (SSiA); *pogarda* (SSiA; PSWP Zgół); *upokorzenie, poniżenie* (jako ‘sytuacja, która kogoś poniża’), też *kompromitacja* (PSWP Zgół).

W tekstach prasowych najbardziej wyrazistym *oppositum* honoru jest *hańba*, też *niegodziwość* (zwłaszcza w życiu politycznym), oraz takie postawy, jak m.in. konformizm i oportunizm:

[8] *Głoszenie poglądów, które uznaje się za prawdziwe, powinno znamionować każdego, kto chce się uważać za człowieka honoru. Niejednego deprawuje odchodzenie od wewnętrznej prawdy. // Postawy konformizmu i oportunistu wybiera się często po to, by zyskać znaczenie. Motywem może być, na przykład, chęć łatwego wspinania się po szczeblach kariery lub dążenie do wzbogacenia się. Niewielu chce zdobyć się na odwagę głoszenia własnych poglądów i konsekwentnego – wobec nich – postępowania.* (Szyszkowska 2001: 2).

4.6. Podmiot HONORU

Najczęściej wskazywanym podmiotem honoru są osoby płci męskiej kierujące się w swoim postępowaniu określonym kodeksem norm i zachowań. Honor odnosi się w pierwszej kolejności do osób związanych z wojskiem, a w znaczeniu dobrego imienia również do różnych organizacji zbrojnych: *honor (polskiego) żołnierza / honor żołnierski; honor żołnierza lądowego; honor (polskiego) oficera / oficcerski honor; honor wojskowy; honor sił zbrojnych; honor armii; honor wojska; honor jednostki* [wojskowej – M. G.]; *honor Armii Krajowej*. Silne zakorzenienie wartości honoru w strukturach wojskowych potwierdzają dane słownikowe: *honor kawalerski* (SIJP Arcta); *honor żołnierza* (ISJP Bań¹⁷). Odnotowane w słownikach kolokacje poświadczają, że honor przypisywany był rycerzom: *honor rycerski* (SIJP Arcta), jak też wywodzącej się ze stanu rycerskiego szlachcie: *honor szlachecki* (SW). W znaczeniu ‘czci’ honor odnosił się do kobiet: *honor kobiety v. kobiety* (SWil; SW; czyli ‘cześć niewieścia; poczciwość’ – SIJP Arcta; ‘dobra opinia o prowadzeniu się danej kobiety’ – DSS); *honor damy*

¹⁷ *Honor żołnierza nie pozwalał nam się poddać bez walki* (ISJP Bań).

(ISJP Bań), niekiedy również do Boga: *honor Boski*¹⁸ (SJPPAN). Jadwiga Puzynina zwróciła przy tym uwagę, iż:

[9] [...] *honor* – w poprzednich wiekach ograniczony najpierw do stanu rycerskiego, potem szlacheckiego, a następnie przynajmniej do mężczyzn – w XX wieku rozszerzył swój potencjalny zasięg na wszystkich ludzi, niezależnie od stanu, płci, a także wieku: nie jest wcale tak, by także dzieci (w wieku szkolnym, a nawet przedszkolnym), nie mówiąc o kobietach, wbrew wcześniej wypowiedzanym sądom, nie mogły mieć poczucia honoru na swoją miarę. (Puzynina 1999: 46).

Honor zostaje zrelatywizowany do określonej zbiorowości społecznej: narodu (*honor narodu, honor narodowy; ratować honor narodu* – SW), grupy społecznej (*honor rodziny*), grupy zawodowej (*honor sprzedawcy; honor prokuratorów; honor naczelniczki; honor polskich dziennikarzy; honor typografa*). Jest też kojarzony z osobami mającymi specyficzny kodeks etyczny: *Był złodziejem, ale złodziejem z honorem* (ISJP Bań)¹⁹.

Inne poświadczane w tekstach „podmioty” honoru, najczęściej w znaczeniu dobrego imienia, to m.in.: jakiś kraj lub (konkretne) państwo, kontynent, region: *honor państwa; honor kraju; honor Polski; honor Rosji; honor Francji; honor Japonii; honor USA; honor Europy; honor województwa*; niekiedy określane peryfrastycznie: *honor ojczyzny biegów* (= Norwegii); instytucje (państwowe, polityczne, też firmy ubezpieczeniowe): *honor polskiej policji; honor parlamentu; honor Sejmu; honor ministerstwa; honor PO; honor grupy PZU*; kluby sportowe: *honor Jagi* [= Jagiellonii Białostok].

Pojęcie HONORU (w znaczeniu dobrego imienia) bywa też odnośzone do jakiejś profesji, sfery ludzkiej działalności oraz wytworów tej działalności: *honor dyplomacji; honor fachu; honor nauki polskiej; honor myśli polskiej; honor literatury wysokiej*; a niekiedy również do sfery kulinariów: *honor pizzy i spaghetti*²⁰; *honor włoskiej kuchni; honor polskiego serowarstwa*.

¹⁸ – *Y daley tam wywodził [...] ze nie dbaią o honor boski* (PasPam 286v. = J. Ch. Pasek, dz. cyt.).

¹⁹ Honor złodziei polegał na tym, że „nie okradali swoich sąsiadów, ludzi starszych i nie ruszali kościołów ani kapliczek” („Niedziela” edycja warszawska, *Bandyci w kościele*, Artur Stelmasiak, nr 39/2010).

²⁰ Rz, *W obronie honoru pizzy i spaghetti*, Krystyna Grzybowska, 3 I 2003.

4.7. Jakie są zewnętrzne wyrazy / oznaki HONORU?

Zewnętrznym wyrazem / oznaką honoru jest okazywanie komuś szacunku, czci, poważania, uszanowania: *uczynić honor* ‘okazać uszanowanie’; *honory dawać* ‘oddawać cześć’ (SJPPAN); *dać, oddać komuś honor* (M. A. Troc za SW); *przyjmować, odprowadzać kogoś z honorami* ‘odprowadzić, przyjąć kogoś z oznakami szacunku’ (SJP Szym) / ‘okazywać szacunek i poważanie, z oznakami czci, godnie’ (PSWP Zgół); z *honorami* ‘okazując największą cześć, poważanie, szacunek, z oznakami czci, godnie’ (SJP Dor; SFJP Skor); też wyróżnianie kogoś czy obdarowywanie zaszczytami: *honorowy* ‘taki, który służy do wyróżniania kogoś, do okazania szacunku’ (SJP Szym) / ‘dany w celu zrobienia zaszczytu, zaszczytny’ (SW); *honorować*: ‘okazywać komu honor, oddawać komu honory, czcić, zaszczycać, wyróżniać zaszczytnie’ (SW) / ‘okazywać komuś szacunek, cześć; wyróżniać kogoś’ (PSWP Zgół). Chodzi tu w szczególności o przyjęte w wojsku sposoby okazywania szacunku osobom zasłużonym: *honory wojenne* (SL; SW); *honory wojskowe*, tj. ‘prezentowanie broni, oddawanie salw honorowych, parada wojskowa’ (SJP Dor); *wyszedł, odprowadzany z honorami wojskowymi* (SW); *Pochowano go z wojskowymi honorami*. (ISJP Bań); *oddanie honorów wojskowych – SALUT* (SP Kop). *Oddawać, odbierać, robić, czynić honory* to tyle, co ‘prezentować broń, salutować; ogólnie: spełniać oznaki uszanowania’ (PSWP Zgół); *honorowa kompania wojska; kompania honorowa* to ‘kompania ze sztandarem i orkiestrą wyznaczona do oddawania honorów ważnym osobistościom państwowym, witająca i żegnająca przedstawicieli państw obcych oraz uczestnicząca w innych uroczystościach’ (SJP Dor)²¹; *salwa honorowa* (SJP Dor); *straż honorowa* (SW; SJP Szym).

Widocznymi oznakami honoru (czci, uznania, szacunku, poważania) są również:

– godności i zaszczyty: *mieć honor w rękach* ‘otrzymać godność’; *honory akademickie* (SJPPAN);

– tytułowanie (w tym m.in. nadawanie tytułów naukowych): *tytuł honorowy* (SJP Szym); *od honorów dama* (SL; SW); *honorowy członek stowarzyszenia* (SJP Szym) / *członkowie honorowi* (jakiegoś towarzy-

²¹ Też: ‘kompania piechoty wyznaczona przez dowódcę garnizonu w celu oddania honorów przewodniczącemu Rady Państwa, Prezesowi Rady Ministrów i ministrowi obrony narodowej, asystowania sztandarom wojskowym, powitania i pożegnania przedstawicieli państw obcych oraz w celu uczenia uroczystości odsłaniania pomników, składania wieńców itp.’ (SJP Szym).

stwa) (SJP Dor); *honorowe obywatelstwo* (SJP Szym) / *honorowy obywatel* (SJP Dor); *kanonik, radca, profesor, opiekun, członek honorowy* (SW); *honorowy stopień naukowy nadawany przez wyższe uczelnie* (łac.) – *doctor honoris causa* (SP Kop), *doktorat honorowy* (SJP Szym) / *nadać komuś honorowy doktorat* (SJP Dor);

– sprawowanie jakiejś szaczonej funkcji, np. opieka osoby wpływowej nad kimś / nad czymś: *honorowa opieka nad jakimś przedsięwzięciem – protektorat* (SP Kop);

– obdarowywanie osób znaczących szczególnym „podarunkiem”: *wino honoru* ‘podarunek, który magistrat wolnych miast przejeżdżającym wielkim panom zwykł (u)czynić’ (np. posłowi) (SL; SW); *honorowa suknia ofiarowywana przez władcę w Turcji sułtańskiej w Indiach – chylat* (SP Kop; por. SW);

– gesty podkreślające wyróżnienie kogoś (w celu okazania szacunku): *honorowe miejsce* (SJP Szym; SJP Dor); *miejsca u stołu honorowego* (SJP Dor), *honorowe miejsce przy stole* (PSJP Zgół); w sporcie: *runda honorowa* ‘(zwykle) w wyścigach kolarskich: (uroczyste) okrążenie stadionu przez zwycięzcę wyścigu’ (SJP Dor; SJP Szym).

4.8. Jakie wartości „budują” HONOR? Z jakimi wartościami HONOR łączy się najściślej?

Dane typu S-A-T poświadczają, że honor łączy się najściślej z wartościami etycznymi / moralnymi. Centrum semantyczne tego pojęcia wyznaczają w polszczyźnie takie wartości, jak: godność i jej poczucie (rozumiana też jako poczucie własnej wartości, szacunek dla samego siebie i innych – ASA²² 2000 10x), słowność oraz szeroko pojęta uczciwość.

Nierozzerwalny związek honoru z **godnością** utrwalony został w słownikowych definicjach leksemu *honor*, w znaczeniu derywatu *honorowy* (dawniej *honoralny* SW) ‘mający poczucie godności osobistej’ (SJP Szym; SJP Dor; PSJP Zgół), jak również w eksplikacji znaczeniowej takich utartych wyrażen językowych, jak: *człowiek (pełen) honoru; człowiek z honorem; honorowy człowiek / człowiek honorowy; (książk.) ludzie honoru; człowiek bez honoru*, czyli ‘z poczuciem; bez poczucia godności’ (SFJP Skor). Miejsce godności wśród wartości najwyższej cenionych, współtworzących centrum semantyczne HONORU, poświadczają badania ankietowe. Godność i jej poczucie ((*wysoka*) *godność osobista, poszanowanie godności (drugiego człowieka), poczu-*

²² Ankieta słownika aksjologicznego, zob. tom JWP (2006).

cie (własnej) godności, poczucie godności osobistej, poczucie własnej wartości i godności, zachowanie własnej godności) uplasowała się na pierwszym miejscu w obu ankietach ASA (1990 29x; 2000 24x). Podobnie w świetle ankiety M. Fleischera (2002: 18) honor łączy się najściślej z godnością (35,6% wskazań w 1993 roku; 10,7% w 2000 roku). Por. też:

[10] *Przed sześćdziesięcioma laty 19 kwietnia 1943 roku oddziały niemieckie wkroczyły do Getta. Młodzi ludzie z Żydowskiej Organizacji Bojowej, tu w Warszawie, zdecydowali się przeciwstawić Niemcom, chwytając za broń w obronie swojej godności i swojego honoru. Wobec miażdżącej przewagi Niemców, swą zażartą trzytygodniową walką dali dowód ogromnej determinacji i ogromnego heroizmu. Wiedzieli, że nie przeżyją – ale swoją godność i szerzej – godność ludzką cenili ponad wszystko.* (Wystąpienie Marka Borowskiego w 60. rocznicę powstania w getcie warszawskim; 19 IV 2003; <http://www.marekborowski.pl/wystapienia/?id=45&w=aG9ub3I=>).

[11] *Prawdziwie niepokojące jest to, że ludzie przestają mieć szacunek do samych siebie. Godność i honor tracą konkretne osoby, a z nimi tracą go uniwersytety, partie i ugrupowania kulturalne.* (Niedziela edycja szczecińska, *Świat a Rok Wiary*, ks. Andrzej Supłat, nr 42/2012).

Zespolenie honoru ze **słownością** wyraża najdobitniej połączenie wyrazowe *słowo honoru*, które funkcjonuje jako formuła zobowiązania, definiowane jako ‘zaręczenie godnością, dobrym imieniem, czią’, oraz zwrot *dać słowo honoru*. Wierność danemu słowu (przyrzeczeniu, przysiędze, podjętym zobowiązaniom, w szczególności finansowym) i związane z tym zaręczenie własną uczciwością podkreślają zwroty: *przyrzekać, przysięgać na honor, świadczyć się honorem, ręczyć honorem za kogoś, za coś*, czyli ‘dawać jako rękojmię swoje dobre imię’ (PSWP Zgół); *dać, pożyczyć komuś coś, zaciągnąć dług na słowo honoru* (USJP Dub). Wyrażenie *długi honorowe* (SL) / *dług honorowy* ‘karciany’ (SW) oznacza długi / dług nieściągalne(-y) na drodze sądowej, ‘które / który trzeba zwrócić’ (SJP Dor; SJP Szym), jeśli nie chciało się utracić honoru²³. Z kolei *honorować weksel, zobowiązanie* to ‘płacić, nie będąc do tego obowiązany, dla niedyskredytowania podpisanego na zobowiązaniu’ (SW). W studenckiej ankiecie ASA słowność rozumiano jako: *dotrzymywanie (danego) słowa / obietnic / zobowiązań; nieszastanie słowem, które nie ma pokrycia w czynach* (1990 21x; 2000 12x). Dotrzymywanie raz danego słowa, wiara w to,

²³ Należał do nich dług karciany, który należało spłacić w ciągu 24 godzin (Gajda 2000: 14).

co się mówi, to immanentna cecha HONORU wyrażona eksplicytnie w tekstach, przykładowo:

[12] *Inaczej by wyglądała historia, gdyby tacy politycy, jak Saddam Husajn czy Miłoszević wiedzieli, że ich przeciwnicy europejscy kierują się fundamentalnymi zasadami honoru, tzn. jeśli grożą, to zamierzają te groźby spełnić, jeśli mówią, że chcą bronić słabszego, to naprawdę tego chcą. To byłoby zupełnie inne życie, gdyby się wiedziało, że obaj – to znaczy mój przeciwnik polityczny i ja sam – jesteśmy ludźmi honoru: dotrzymujemy raz danego słowa, wierzymy w to, co mówimy.* (Rz Plus Minus, *Zapomniany honor – z Jackiem Woźniakowskim rozmawia Jerzy Sadecki*, 19 V 2001).

Uczciwość, rozumiana zwłaszcza jako *uczciwe wypełnianie zobowiązań bez względu na zaistniałą sytuację; uczciwe postępowanie* (ASA 1990 17x; ASA 2000 16x; zob. też Fleischer 2002: 18), to kolejna wyrazista cecha honoru. Znajduje ona swoje poświadczenie m.in. w etymologii słowa *honor*. Por też:

[13] *Innym niepokojącym zjawiskiem jest lekceważenie podstawowych zasad moralnych w życiu politycznym. O wysokie funkcje ubiegają się często osoby, które przed laty robiły karierę, korzystając z nieuczciwych środków, wówczas gdy wiele osób potrafiło płacić cenę swej uczciwości. Obecnie dawni poszukiwacze kariery demonstrowują brak elementarnego poczucia honoru, usiłując występować znowu w roli „przewodniej siły” polskich przemian. Nadchodzące wybory stanowią okazję, by powiedzieć zdecydowane „nie” wobec tych ugrupowań, dla których życiowy spryt ważniejszy jest od uczciwości i które usiłują bronić osób praktykujących pisanie donosów jako normalny środek do kariery politycznej.* (Abp Józef Życiński, *Chrześcijanin a troska o małą ojczyznę – List pasterski przed wyborami samorządowymi 2002; Lublin, 8 IX 2002²⁴*).

4.9. W jakich postawach / zachowaniach wyraża się HONOR?

Honor wyraża się w szeregu konkretnych zachowań i postaw (zwłaszcza moralnych i społecznych), do których w pierwszej kolejności należą:

– **odpowiedzialność** rozumiana jako: *umiejętność przyznania się do błędów; odpowiedzialność za słowa i czyny oraz podjęte przez siebie decyzje; umiejętność ponoszenia konsekwencji za własne postępowanie* (ASA 1990 13x; ASA 2000 11x; też Fleischer 2002: 18). To, że cechą człowieka honoru jest umiejętność przyznania się do błędu w niesłusznym osądzeniu kogoś o coś, poświadczają też dane słownikowe:

²⁴ Źródło: http://www.jozefzycinski.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=160:list-pasterski-przed-wyborami-samorzdowymi-2002&catid=1:lp&Itemid=2.

[14] *Mówimy, że, „trzeba oddać honor” komuś niesłusznie posądzonemu o coś złego, jeśli uważamy, że trzeba przyznać, iż posądzenie było niesłuszne; Mówimy do kogoś „zwracam honor”, jeśli niesłusznie zarzuciliśmy mu błąd i żartobliwie go przepraszamy. (ISJP Bań).*

W tekstach stwierdza się m.in.:

[15] *Poczucie honoru pomaga przetrwać zły los i dodaje odwagi, by opierać się temu, co uznajemy za naganne. Zespolona z honorem jest odpowiedzialność za słowa. Mogą one niweczyć obcość między człowiekiem a człowiekiem. Ale zdarza się, że słowa znaczą coś odmiennego niż czyny i pozostają w luźnym związku z myślami. Zdaniem człowieka honoru jest to wyjątkowo naganne. (M. Szyszkowska, 11 IV 2009²⁵).*

– **zgodność zachowania / postępowania z zasadami:** zachowywanie się zgodnie z przyjętymi / swoimi zasadami; trzymanie się zasad / zasady, według których człowiek postępuje (niezależnie od sytuacji, okoliczności, w której ten ktoś się znajduje) (ASA 2000 14x; ASA 1990 5x), **z normami moralnymi:** postępowanie zgodnie z ogólnie przyjętymi normami moralnymi / przestrzeganie norm moralnych (ASA 1990 6x; ASA 2000 6x) oraz z **(czystym) sumieniem** (ASA 2000 5x);

– **obrona zasad / własnych wartości / własnych poglądów / przekonań / własnego zdania** (ASA 2000 5x); to, że: *dana osoba gotowa jest oddać własne życie w obronie wartości (np. ojczyzny) lub drugiego człowieka; umiejętność i zdolność do obrony własnego zdania i wartości w każdej sytuacji, nawet upokarzającej i zagrażającej życiu; postępowanie według ustalonej hierarchii wartości; wierność dla określonych wartości* (ASA 2000 13x);

– **poczucie dumy;** „zdrowa” *duma (wypływająca z posiadanej hierarchii wartości); duma, że się jest Polakiem (niezależnie od sytuacji)* (ASA 1990 10x; ASA 2000 10x; Fleischer 2002: 18);

– **prawdomówność (mówienie prawdy)** (ASA 1990 6x; ASA 2000 6x; też Fleischer 2002: 18);

– **odwaga** (ASA 2000 7x; Fleischer 2002: 18), zwłaszcza odwaga w słowach i postępowaniu: *Patetycznie zawołał: – Tylko tchórze uciekają przed wyzwaniem! Człowiek honorowy ma odwagę własnych słów i postępków!*²⁶ (SJP Dor).

²⁵ Źródło: <http://szyszkowska.blogg.pl/id,4449043,title,POLITYKA-I-NIE-TYLKO,index.html?Smoybtticaid=616949>.

²⁶ GOMUŁ. Ciury 1, 125 = Witold Gomulnicki, *Ciury* [Powieść], t. 1–3, Warszawa: E. Nicz i Ska 1907.

Inne – rzadziej wskazywane – zachowania i postawy przypisywane człowiekowi / ludziom honoru to: *niezmiennosc poglądów* (ASA 1990 5x); *nieponiżanie się* przed innymi (ASA 2000 4x); szlachetność (ASA 1990 4x); patriotyzm (ASA 1990 4x), męstwo, poświęcenie i oddanie (Fleischer 2002: 18).

W tekstach prasowych podkreśla się, że „honor na dzisiaj” odzwierciedla się w należyтым wykonywaniu obowiązków swojego zawodu i stanu. Honor postrzegany jest przez pryzmat wypełniania szeregu czynności w poczuciu obowiązku lub wewnętrznej powinności, nie zaś ze względu na przewidywane korzyści. Za człowieka honoru uznaje się współcześnie tego, kto *wewnętrznie nie skapitulował* i zachował szacunek dla samego siebie. Stwierdza się:

[16] [Człowiek honoru – M. G.] *To ktoś, kto stara się mówić to, co myśli, i działać zgodnie z tym, co myśli i mówi. Nie ocenia pochopnie innych ludzi. Nie szkodzi im, nie wydaje pochopnych surowych wyroków bez znajomości rzeczy. Człowiek honoru musi kierować się życzliwością w stosunku do drugiego człowieka; stara się zrozumieć jego racje, wczuć się w jego położenie. [...] człowiek honoru to ten, kto traktuje drugiego człowieka jako cel, czyli wartość najwyższą, a nie jako środek do osiągnięcia celu.* (Szyszkowska 2001: 82).

4.10. Jakie postawy / zachowania uważa się za niehonorowe?

Kogo uznaje się (współcześnie) za człowieka bez honoru?

SJP Dor rejestruje pod wyrazem hasłowym *honor*: *Niehonorowym jest tchórzostwo, honorową odwaga; honorowa jest umiejętność dochowania tajemnicy, niehonorowanymi plotkarstwo, oszczerstwo lub meskineria*²⁷ [‘pospolitość, małostkowość’ – M. G.]. Również współcześnie za człowieka bez honoru uznaje się kłamcę i oszczercę: „to nie obrażony, lecz oszczerca jest człowiekiem bez honoru” – pisze na łamach „Gazety Wyborczej” filozof i etyk Barbara Skarga (GW nr 116, wydanie waw 19–20 V 2007).

Do zachowań sprzecznych z honorem zalicza się też łamanie raz danego słowa oraz niedotrzymywanie przysięgi. Konstatuje się, że niehonorowe jest „lekkie traktowanie własnych słów i deklaracji”, „zmienianie poglądów cichaczem”, zwłaszcza gdy do zmiany doprowadziły nie tyle przemyślenia, ile względy czysto praktyczne; nieumiejętność przyznawania się do błędów; niewywiązywanie się ze zobowiązań zwłaszcza finansowych, malwersacje finansowe, korupcja czy „prywatne złodziejstwo” wyrażające się m.in. w oszukiwaniu

²⁷ Tyg. Ilust. 43. 1904 = „Tygodnik Ilustrowany”, Warszawa; J. Unger. R. 1863, 1870; Gebethner i Wolff. R. 1888–1890, 1893–1894, 1899–1900, 1904.

innych. Jako działanie wysoce nieetyczne traktuje się nieuczciwość naukową, wykorzystywanie wysiłku intelektualnego innych osób do własnych celów, w szczególności posługiwanie się plagiatem, stanowiącym „plamę na honorze nauki polskiej”²⁸, traktowanym jako „dys-honor naukowy”²⁹.

W najliczniejszej liczbie kontekstów pojęcie HONORU odnosi się do polityków zaliczanych często do grona „ludzi bez honoru”, przykładowo:

[17] *Kandydaci* [w czasie kampanii wyborczej – M. G.] *niczym wierne pieski podlizują się swemu elektoratowi, zatracając poczucie własnej godności. Walczą natomiast między sobą jak lwy o draśnięty honor przed sądami [...]. [...] Procesy sądowe wytaczane dziś przez kandydatów do parlamentu swym konkurentom nie są z reguły podyktowane wyłącznie słuszną reakcją tych ludzi na urażoną dumę. Są przede wszystkim okazją do pokazania się w mass mediach jako ciężko skrzywdzeni przez swych przeciwników. Oskarżycielami w tych procesach są po prostu zwykli gracze polityczni, a nie ludzie honoru.* (Przeгляд, *Folwark wyborczy*, Tadeusz Zieliński, nr 37 / 2001).

Konstatuje się, że honor „zniknął z polityki”, a większość polskiej elity politycznej nie wie, co to jest honor. O zaniku poczucia honoru w kręgach władzy świadczą mają takie zjawiska i postawy (określane jako „plamy na honorze polityków”), jak: zmiana przynależności partyjnej „w chwili, gdy «moja» partia traci na znaczeniu politycznym”; zmiana poglądów politycznych „w dowolnym, a dla siebie dogodnym momencie”, co świadczyć ma o braku przyzwoitości; utrzymywanie się przy pełnionej funkcji (pełnionym stanowisku) nawet w przypadku naruszenia przepisów prawa karnego.

Do kategorii ludzi pozbawionych honoru zalicza się też „ludzi interesu”, zwłaszcza biznesmenów, którzy „sami często postępują nieuczciwie, a więc niezgodnie z honorem. Nie dotrzymują słowa, tworzą fikcyjne spółki, prowadzą często sprzeczne z prawem operacje” (Szyszowska 2001: 83).

5. Podsumowanie: Cechy definicyjne HONORU

Podstawowy zbiór cech HONORU wydobyty z danych słownikowych, potwierdzony i uszczegółowiony w tekstach („wywołanych”

²⁸ Rz, *Jeszcze o plamie na honorze nauki polskiej* – z Tadeuszem Wilczokiem rozmawia Barbara Cieszewska, 10 I 1998. Zob. także Rz, 9 I 1998; 10–11 I 1998; 17–18 I 1998.

²⁹ Rz, *Plama na honorze – bez zakończenia*, Barbara Cieszewska, 6 VI 1998.

i prasowych), tworzący treść pojęcia, można zebrać w jedną zbiorczą definicję i zapisać (skrótowo) w następujący sposób:

HONOR (łac. *honor* ‘cześć, uczciwość’) to:

I. (w wymiarze wewnętrznym) *postawa (moralna), zasada, wartość, idea, cnota,*

(1) przypisywana najczęściej osobom płci męskiej, które kierują się w swoim postępowaniu określonym kodeksem norm i zachowań,

(1a) w szczególności wojskowym: *honor kawalerski; honor (polskiego) żołnierza/ honor żołnierski; honor żołnierza lądowego; honor (polskiego) oficera / oficerski honor;*

(1b) w znaczeniu ‘czci’ odnoszona do kobiet: *honor kobiecy v. kobiety;* niekiedy też do Boga: *honor Boski;*

(1c) zrelatywizowana do określonej zbiorowości społecznej: narodu (*honor narodu*), grupy społecznej (*honor rodziny*), jakiejś grupy zawodowej: *honor sprzedawcy; honor prokuratorów; honor naczelniczki; honor polskich dziennikarzy; honor typografa;*

(1d) odnoszona też do krajów lub (konkretnych) państw, kontynentów, regionów: *honor państwa; honor kraju; honor Polski; honor Rosji; honor Francji; honor Japonii; honor USA; honor Europy; honor województwa;*

instytucji państwowych i politycznych: *honor polskiej policji; honor parlamentu; honor Sejmu; honor ministerstwa; honor PO;*

firm ubezpieczeniowych: *honor grupy PZU;* klubów sportowych: *honor Jagi [= Jagiellonii Białystok];*

rzadziej: do jakiejś profesji, sfery ludzkiej działalności oraz wytworów tej działalności: *honor dyplomacji; honor fachu; honor nauki polskiej; honor myśli polskiej; honor literatury wysokiej i in.;*

(2) łącząca się niepodzielnie z takimi wartościami, jak:

(2a) *godność (godność osobista)* i jej poczucie (*poczucie (własnej) godności / poczucie godności osobistej*), rozumiana jako *poczucie własnej wartości i szacunek wobec siebie samego i innych;* też jako *poszanowanie godności (drugiego człowieka);*

(2b) *słowność* rozumiana jako: *dotrzymywanie (danego) słowa / obietnic / przyrzeczeń oraz (raz podjętych) zobowiązań; nieszastanie słowem, które nie ma pokrycia w czynach, wierność danemu słowu (przyrzeczeniu, przysiędze, podjętym zobowiązaniom, w szczególności finansowym),*

(2c) *uczciwość: uczciwe wypełnianie zobowiązań bez względu na zaistniałą sytuację; uczciwe postępowanie;*

(3) łączona też z konkretnymi postawami i zachowaniami (zwłaszcza moralnymi i społecznymi), takimi jak:

(3a) odpowiedzialność rozumiana jako: *umiejętność przyznania się do błędów / błędu* (w niesłusznym osądzeniu kogoś o coś); *odpowiedzialność za słowa i czyny oraz podjęte przez siebie decyzje; umiejętność ponoszenia konsekwencji za własne postępowanie;*

(3b) zgodność zachowania / postępowania z zasadami: *zachowywanie się zgodnie z przyjętymi / swoimi zasadami; trzymanie się zasad / zasady, według których człowiek postępuje* (niezależnie od sytuacji, okoliczności, w której ten ktoś się znajduje), *zgodność postępowania z ogólnie przyjętymi normami moralnymi / przestrzeganie norm moralnych* oraz z (czystym) sumieniem; przyzwoitość;

(3c) *obrona zasad / własnych wartości / własnych poglądów / przekonań / własnego zdania; niezmienność poglądów; gotowość oddania życia w obronie wartości (np. ojczyzny) lub drugiego człowieka; umiejętność i zdolność do obrony własnego zdania i wartości w każdej sytuacji, nawet upokarzającej i zagrażającej życiu; postępowanie według ustalonej hierarchii wartości; wierność dla określonych wartości;*

(3d) *poczucie dumy; „zdrowa” duma (wypływająca z posiadanej hierarchii wartości); duma, że się jest Polakiem (niezależnie od sytuacji);*

(3e) *prawdomówność; głoszenie poglądów zgodnych z (wewnętrzną) prawdą;*

(3f) *odwaga (w słowach i postępowaniu);*

(3g) *wywiązywanie się z podjętych obowiązków w życiu codziennym; wykonywanie obowiązków swojego zawodu i stanu; wypełnianie szeregu czynności w poczuciu obowiązku lub wewnętrznej powinności, nie zaś ze względu na przewidywane korzyści;*

(3h) też: *szlachetność; patriotyzm, męstwo, poświęcenie i oddanie własnej ojczyźnie, co uwydatnia najdobitniej triada: Bóg, honor, ojczyzna;*

(4) której zaprzeczeniem są zachowania i postawy „niegodne”, takie jak m.in. *hańba, nikczemność, niegodziwość*, współcześnie też m.in. *konformizm i oportunizm;*

II. (w wymiarze zewnętrznym) *poważanie i szacunek*, jakimi ktoś cieszy się z jakichś szczególnych względów; też *oddawanie szacunku i poważania: gesty, (o)znaki wyrażające szacunek i poważanie* (dla czyichś zasług); *odznaczenia, wyróżnienia;*

(1) zwłaszcza przyjęte w wojsku sposoby okazywania szacunku osobom zasłużonym: *honory wojenne / wojskowe*, tj. prezentowanie broni, oddawanie salw honorowych, parada wojskowa, salutowanie;

(2) tytułowanie (m.in. nadawanie tytułów naukowych): *tytuł honorowy; od honorów dama; honorowy członek stowarzyszenia / członkowie honorowi* (jakiegoś towarzystwa); *honorowe obywatelstwo / honorowy obywatel; kanonik, radca, profesor, opiekun, członek honorowy; honorowy stopień naukowy nadawany przez wyższe uczelnie* (łac.) – *doctor honoris causa, doktorat honorowy*;

(3) sprawowanie jakiejś szaczonej funkcji, np. opieka osoby wpływowej nad kimś / nad czymś: *honorowa opieka nad jakimś przedsięwzięciem – protektorat*;

(4) rzadziej: obdarowywanie osób znaczących jakimś „podarunkiem”: *wino honoru; honorowa suknia ofiarowywana przez władcę w Turcji sułtańskiej w Indiach – chylat*;

(5) gesty podkreślające wyróżnianie kogoś (w celu okazania mu szacunku): *honorowe miejsce / miejsca u stołu honorowego / honorowe miejsce przy stole; w sporcie: runda honorowa*.

6. Rekonstrukcja wyspecjalizowanych profili HONORU

Osadzone we „wspólnym” znaczeniu pojęcie HONORU (zwłaszcza zaś jego wymiar wewnętrzny) poddawane jest w różnych typach dyskursu publicznego swoistym modyfikacjom, jest różnie profilowane.

W **dyskursie centrowo-prawicowym**, reprezentowanym m.in. przez ogólnopolski dziennik społeczno-polityczny „Rzeczpospolita”, traktuje się honor jako „ponadczasową” zasadę i wartość na stałe wpisaną w historię Polski (stąd często przywoływana w tym dyskursie triada *Bóg, honor, Ojczyzna*). Pojęcie HONORU osadza się w tradycji patriotycznej: powstańczej i – szerzej – narodowowyzwoleńczej. Utożsamia się je w pierwszym rzędzie z *patriotyzmem*³⁰, *służbą Polsce; wiernością ojczyźnie i wolnością* – słowami, które miały „realne znaczenie dla setek tysięcy polskich patriotów” – też z *poświęceniem i Ojczyzną*. Przykładowo:

[18] *Pokolenie byłych żołnierzy służy dalej Polsce do ostatnich swych dni, przekazując młodym rodakom przykład postawy obywatela Najjaśniejszej Rzeczypospolitej i ponadczasowe wartości moralne, które odziedziczone w spadku dziejowym stanowiły podstawę walki o niepodległość. Pojęcia „służba Polsce”, „honor”, „patriotyzm” powinny być elementem jednoczącym Polaków w działaniach dla wspólnego dobra – ojczyzny.* (Rz, *Nóż w plecy. O wspólną pamięć wojny*, Autorzy Rzeczypospolitej, 17 IX 2009 [fragment rezolucji uczestników Światowego Zjazdu Polskich Kombatantów 2 IX 2009]).

³⁰ Rz, *Już bez honoru, jeszcze bez patriotyzmu*, Bogdan Borucki, 6 IX 2008.

[19] *U genezy IV RP będzie zatem również przesłanie do Europy i świata, że między Niemcami i Rosją istnieją spokojne, niesezonowe państwa zamieszkane przez nieagresywne narody i wśród nich jest Polska – z jej umiłowaniem wolności i honoru, wartościami, którym zaświadczała zawsze, odkąd sięga historyczna pamięć.* (Rz, *Postpolska, czyli „jaśni” i „ciemni”*, Jerzy Szczęsny, 28 VII 2010).

[20] *Dziś coraz bardziej okazuje się, że wolność bez pamięci jest niepełna i nieprawdziwa. Pusta, nastawiona jedynie na pozbawioną wartości teraźniejszość, w której o poświęceniu, honorze i Ojczyźnie nie wypada nawet mówić.* (Rz, *Potrzeba pamięci*, Krzysztof Gottesman, 2 VIII 2003).

Pojęcie HONORU odnoszone do współczesności zespala się w tym dyskursie z (polską) *racją stanu* i łączy się je z przestrzeganiem prawa (artykułuje się m.in., że honor w państwie praworządnym wymaga „otwartego stawiania spraw”, nawet wtedy, kiedy są one „trudne i wstydlive”). Stwierdza się też:

[21] *W państwie prawa, a takim się mieni Rzeczpospolita Polska, racja stanu, jeśli już posługiwać się tym pojęciem, i jej honor polegają na przestrzeganiu prawa przez wszystkie władze publiczne i wszystkich jej funkcjonariuszy.* (Rz, *Honor w państwie prawa*, Piotr Winczorek, 6 VI 2011).

Pozytywnie nacechowanemu honorowi przeciwstawia się w takim ujęciu *skuteczność*, zwłaszcza w sferze politycznej.

W **dyskursie kościelno-katolickim** („Gość Niedzielny” i in.) postrzega się honor jako jedną z wartości „na wskroś chrześcijańskich” i narodowych zarazem, „jedno z najważniejszych dóbr osobistych”, też jako „dobro duchowe” nierozzerwalnie związane z uznaniem godności każdego człowieka. Stwierdza się:

[22] [Wśród – M. G.] *dóbr duchowych na pierwsze miejsce wysuwa się honor albo cześć, czyli innymi słowy uznanie przez innych tej godności ludzkiej, jaka znajduje się w każdym człowieku, i która nabiera coraz większej wartości w miarę jak rozwija on swoją potencjalność duchową i rozbudowuje swój charakter.* (Woroniecki 1995: 450).

Honor utożsamia się w tym dyskursie z szeroko pojętą uczciwością:

[23] *„Honor” to jest postawa każdego obywatela, który łączy Boga z Ojczyzną. [...] To nie tylko duma, wyniosłość i pewność siebie, ale to po prostu sumienie. To uczciwość w pracy, w nauce i w handlu*³¹.

³¹ Orędzie telewizyjne na Boże Narodzenie i Nowy Rok; <http://www.wprost.pl/ar/37624/Glemp-Bog-Honor-Ojczyzna-Europa>; 24 XII 2002.

Honor zespala się z wartościami narodowymi, patriotycznymi i religijnymi: *miłością do Ojczyzny, miłością ojczystej ziemi, patriotyzmem, wiarą, ewangelią i zbawczym krzyżem*. Triadę *Bóg, Honor, Ojczyzna* traktuje się często z patosem, jako: „piękne”, „zaszczytne” hasło; wartości „najwyższe”, których bronił papież Jan Paweł II; „najświętsze” wartości, w obronie których inni oddawali swoje życie; jako „trzy święte dla naszych przodków i dla nas słowa”; też jako hasło „najważniejsze dla Polaków”. Tę triadę poszerza się niekiedy o inne wartości, takie jak: *patriotyzm, pokój, sprawiedliwość, miłość i miłosierdzie; obowiązek, solidarność, rodzina* (traktowane jako wartości ponadczasowe, które „pozostaną bliskie każdemu Polakowi”); niekiedy też o symbole narodowe:

[24] *I obecnie trzeba nam bardziej przywoływać pamięć o bohaterach Ojczyzny, o świętych, którzy są najwspanialszymi wzorami miłości Boga i ludzi. // Młody człowiek od wczesnego dzieciństwa w rodzinie powinien uczyć się szanować te wartości określone: Bóg, Honor, Ojczyzna, godło, flaga polska, by kochać Ojczyznę jak swój rodzinny dom.* (Niedziela edycja płocka, Kazanie wygłoszone przez bpa Kazimierza Górnego do rolników w katedrze rzeszowskiej 26 I 2003, nr 8 / 2003).

Podmiotem honoru jest w tym dyskursie *Bóg-Stwórca (honor Stwórcy)*, *chrześcijanie (honor chrześcijanina)*, których honor zakłada m.in. *samodyscyplinę i pracę nad sobą*, też *Polska i naród polski: honor Polaków; honor narodowy*, a niekiedy cała ludzkość: *Na tle [...] wojennej scenerii XX stulecia „honor ludzkości został uratowany przez tych, którzy przemawiali i działali w imię pokoju”³².*

Honor stoi w wyraźniej opozycji do wartości materialnych i ekonomicznych, takich jak m.in. *zysk (ekonomiczny) i pogoń za pieniądzem; prestiżowych, takich jak sukces i kariera za wszelką cenę, oraz hedonistycznych: przyjemność.*

Wśród zachowań niehonorowych wskazuje się m.in. na *pracę w niedzielę i święta oraz na różne formy wyzysku.*

W dyskursie **narodowo-katolickim** (radiomaryjnym) (m.in. „Nasz Dziennik”) akcentuje się, że honor to „postawa moralna”, wykładnia moralnej wielkości człowieka. Honor zespala się z prawdą i moralnością. Stwierdza się:

³² Jan Paweł II, Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Pokoju – 1 I 2000; Watykan, 8 XII 1999; <http://www.niedziela.pl/arttykul/2293//Oredzie-na-XXXIII-Swiatowy-Dzien-Pokoju>.

[25] *Honor domaga się widzenia rzeczywistości w prawdzie i niezamazywania kryteriów moralnych.* (NDz, *Nowe święto Narodu Polskiego*, ks. Jerzy Bajda, nr 216, 15 IX 2009).

Honor traktuje się jako jedną z wartości naczelnych polskiego charakteru narodowego i chrześcijańskiego, jako wartość „bezwzględna i najwyższa”, którą „ceni sobie Polska”. Honor poprzedzony przydawką *polski* tworzy regularne szeregi z wartościami narodowymi, takimi jak: *polska godność, godność Polaka / Polaków; niepodległość (Ojczyzny, Polski), suwerenność; pamięć o przodkach; narodowa duma, patriotyzm; duchowa tożsamość; tradycja, historia.* Radio Maryja (RM) postrzega siebie jako uosobienie i obrońcę „najwyższych” wartości: *Boga, Honoru, Ojczyzny*, które – w myśl jego przedstawicieli – zostały współcześnie odrzucone przez środowiska liberalne, ateistyczne i nihilistyczne:

[26] [...] *od czasów okupacji niemieckiej i bolszewickiej wszystkie te trzy hasła [tj. Bóg – Honor – Ojczyzna – M. G.] zostały odrzucone w życiu społeczno-politycznym, a teraz robią to samo, niestety, coraz liczniejsze i coraz bardziej wyzywające ośrodki liberalne, ateistyczne i nihilistyczne. Chcą one po prostu duszę polską zabić. Nie sposób zrozumieć, dlaczego to robią, jeszcze się chwala, że realizują „nowoczesność”.* (NDz, *Polska dusza*, ks. Czesław S. Bartnik, nr 301 / 27 XII 2010).

Podmiotem honoru jest w tym dyskursie państwo polskie (*honor państwa*), jak również Polska (RM stawia sobie za zadanie obronę *honoru Polski i godności Kościoła*), przy czym liczne wypowiedzi implikują, że honor Polski został utracony i trzeba go „odzyskać”, „odbudować”.

Mianem ludzi honoru określa się z kolei wszystkich tych, którzy bronią Polski, stoją na straży jej etosu. Do grona osób, które utraciły honor, zalicza się najczęściej współpracowników reżimu komunistycznego.

W **dyskursie lewicowym** („Przeгляд”, „Krytyka Polityczna”) postrzega się honor jako „relikt przeszłości”, słowo widniejące na sztandarach i pomnikach, które jest współcześnie nadmiernie używane i gloryfikowane zwłaszcza w kręgach prawicowo-konserwatywnych, jako coś, czym wciąż „żyje” prawica, obóz „(hetero)narodowy”. Konstatuje się, że honor staje się współcześnie wartością coraz bardziej zapomnianą, anachronizmem czy mało znaczącą „konwencją”. Stwierdza się:

[27] *W społeczeństwie demokratycznym honor jest konwencją, która na mało kim robi wrażenie.* (Przegląd, „Starachowice”, Bronisław Łagowski, nr 32 / 2003).

Niekiedy ujmuje się honor jako rodzaj zaburzenia psychicznego (*honor neurotyczny*).

Historyczną triadę *Bóg, Honor, Ojczyzna* traktuje się często z przy-mrużeniem oka, nierzadko z dezaprobatą, przykładowo:

[28] *Gdy od połowy sierpnia było już wiadomo, że nikt nie przyjdzie z istotną pomocą powstańcom w ich walce o niepodległą Polskę, należało poddać się Niemcom. A to w imię zachowania jak największej substancji narodowej – ludzkiej i materialnej. [...] Odpowiedzią na warunki Niemców była dalsza beznadziejna walka w duchu romantycznych tradycji i hasła: Bóg, honor, Ojczyzna. No i właśnie te imperatywy po 63 dniach zaowocowały śmiercią ok. 200 tys. mieszkańców w tym ok. 17 tys. powstańców, dziesiątkami tysięcy rannych, niewyobrażalnymi cierpieniami oraz zniszczeniem miasta w ok. 80%. Ale byliśmy za to honorowi i pokazaliśmy światu swoisty fason, przekazując w efekcie Warszawę za tę straszną cenę... komunistom.* (Przegląd, *Polityczny infantyлизм*, Jacek Owczarski, nr 34 / 2010).

Triadę tę poszerza się o inne „wartości” przypisywane „narodowcom”, stanowiące prawicowe „frazesy”, takie jak: *konfrontacja, święta wojna, czystość rasowa; naród, „czystość rasy”, „czystość moralna”, „kult siły”; moralność*. Niekiedy triada ta ulega trawestacji: *Bóg, kasa i rock’n’roll; Bóg, Kościół, Idole; Bóg, kasa i kielbasa* (KP 21 XII 2011). Odrzuca się przy tym tradycję narodową, niepodległościową, prymat walki narodowowyzwoleńczej oraz ideę *honoru narodowego*, która w opinii niektórych publicystów tego nurtu osłaniać ma w rzeczywistości polski nacjonalizm. Honor, mający konotacje narodowe (związany z walką narodowowyzwoleńczą), postrzega się jako zaprzeczenie *odpowiedzialności i zdrowego rozsądku*, a niektóre zachowania polskich przywódców w czasie wybuchu drugiej wojny światowej ujmuje się raczej w kategoriach hańby, niż honoru:

[29] *Rozpoczęta 1 września 1939 r. wojna była wojną obronną, prowadzoną przez Polaków w myśl zasady, że chociaż są w ojczyźnie rachunki krzywd, to należy odłożyć je na później i stawiać bagnet na broń. Żołnierze i oficerowie Wojska Polskiego odznaczyli się bohaterstwem i swoim zachowaniem dali świadectwo odmienianemu ostatnio przez wszystkie przypadki słowu honor. Trudno powiedzieć, czy w II RP obowiązywała zasada negatywnej selekcji, jednak im wyżej w hierarchii wojskowej, tym tego honoru było mniej. Totalną kompromitacją było postępowanie naczelnego wodza, marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, który opuścił swoich żołnierzy i uciekł*

do Rumunii. Jego zachowanie – uwzględniając polską tradycję – bardziej wypełniało konotację słowa *hańba*. (Przegląd, *Wodzu, prowadź! Między hańbą a honorem*, Bartosz Machalica, nr 37 / 2009).

Naród polski jawi się w tym dyskursie jako najbardziej „przewrażliwiony” na punkcie własnego honoru. Jeden z czołowych felietonistów „Przeglądu” pisze wręcz o „historycznej obronie Honoru”, która „pojawia się zazwyczaj jako rekompensata ukrytego kompleksu niższości”, oraz o „polskiej obsesji Honoru”. Konstatuje:

[30] *Nasza obecna obsesja Honoru jest nie tylko próbą zagłuszenia niepewności, jakie skutki przyniesie nam obecny „tlen demokracji” [którą jest powszechna lustracja i dekomunizacja – M. G.], którego zapach coraz mniej przypomina zapach tlenu. Jest także reakcją na rzeczywiste porażki, których nie potrafimy zrozumieć, takie chociażby jak sprawa polskich wiz do Ameryki. [...] Polska obsesja honorowa prowadzi także konsekwentnie do sytuacji, w której nasza obecność w instytucjach europejskich, takich jak parlament w Strasburgu, staje się powodem coraz słabiej skrywanego zażenowania naszych europejskich partnerów. To Polacy głoszą przeciwko konstytucji, która stara się sformułować nowy, laicki etos europejski, to Polacy domagają się kaplic i krzyży w miejscach, które Europejczycy szykują już na przyjęcie mużłmańskiej Turcji.* (Przegląd, *Ojczyzna i Honor*, Krzysztof Teodor Toeplitz, nr 7 / 2005).

Wyżej niż honor stawia się w tym dyskursie *posłuszeństwo prawu*. Wśród postaw i zachowań honorowych wymienia się m.in.: poczucie odpowiedzialności za społeczeństwo, głoszenie poglądów, które uznaje się za prawdziwe, życzliwość w stosunku do drugiego człowieka.

W **dyskursie feministycznym** („Wysokie Obcasy”, „Zadra”) postrzega się honor jako wyraz „męskiej heteroseksualnej tradycji”, jako atrybut męskiej wspólnoty oraz element sprawy narodowej, której podporządkowana została kobieta. Honor umiejscawia się wśród wartości narodowych silnie sprzężonych z katolicyzmem, traktowanych jako „tautologie”, „słowa wytrychy”. *Polak-katolik i Matka-Polka, Bóg – Honor – Ojczyzna i Solidarność* to z feministycznego punktu widzenia „ideały”, w których:

[31] [...] *mieści się dominująca religia – katolicyzm z silnie zakorzenionym kultem Matki Boskiej, a zarazem instytucja będącą nośnikiem tej religii – Kościół i jego hierarchie. A także wyobrażenia o potędze narodu polskiego reprezentowane praktycznie przez wszystkich uczestników życia publicznego (od prawa do lewa), w szczególności – politycznego.* (Aleksandra E. Banot, *Kobieta matka*; <http://femka.net/kobieta-matka>; 2 IV 2011).

Konstatuje się, że w wyniku kreowania mężczyzny na wojownika o wolność, jedyną przewidzianą dla kobiety rolą stała się rola matki:

[32] *Od paru wieków tworzy się obraz ciągu pokoleń przekazujących sobie ideał walczącej męskiej wspólnoty – aż do współczesnej Solidarności. Dominuje tu patriotyzm, wynoszący ponad wszystko braterstwo, wytwarzane i podtrzymywane podczas zbiorowych działań. Tworzone są heroiczne narracje o wspólnych bojach. Wszystko pod ciągle ponawiającym się wezwaniem i hasłem: Bóg, Honor, Ojczyzna. [...] W tym narodowym dramacie jedyna przewidziana dla kobiety rola to rola matki. Dla wszystkich tego rodzaju męskich wspólnot typowy jest szczególny stosunek do matki. Następuje jej totalne uświęcenie.* (Słowa Marii Janion wygłoszone podczas wykładu inauguracyjnego I Kongres Kobiet Polskich, jaki odbył się w Warszawie w 2009 roku, przytoczone w tekście Grażyny Latos, *Feministki, lesbijki – razem czy osobno? Kilka refleksji*. . . ; <http://femka.net/feministki-lesbijki-razem-czy-osobno-kilka-refleksji>; 23 VIII 2010).

Honor zespala się w tym dyskursie z wartościami, które traktuje się często jako anachronizmy, takimi jak: *Bóg, ojczyzna, rodzina; cnota, wstydlivość, czystość*. Postrzega się go jako coś, co minęło bezpowrotnie, zwłaszcza w sferze publicznej i życiu politycznym:

[33] *Najwyższa więc pora powiedzieć sobie, że nie ma w Polsce czegoś takiego jak honor. To pojęcie nie zawiera już żadnego desygnatu, żadne z zachowań polityków czy osób publicznych mu nie odpowiada, żadne do niego nie pretenduje; honor stracił na znaczeniu, umarł wraz z II Rzeczpospolitą, pojedynkami i marszałkiem Piłsudskim [...]. Dziś pojęcie honoru, podobnie jak cnoty, wstydlivości czy czystości, stanowić może wyłącznie przedmiot rozpraw historycznych. [...] Dziś honoru już nie ma.* (Wprost, *Honor a sprawa polska*, Magdalena Środa, nr 31 / 2012).

Postuluje się zastąpienie takich „idei”, jak: *godność, solidarność, niepodległość, honor, ojczyzna*, z którymi sprzężony jest etos tragicznej walki, wartościami związanymi z „etosem pracy”, a także propagowanie wzajemnego zaufania zamiast honoru.

Honorowi przeciwstawia się *skuteczność (działań), praktycyzm (użyteczność), troskę o innych*, a także *zdrowy rozsądek i kompromis*:

[34] *Kochamy zachowania honorowe, choć z reguły prowadziły nas do zguby. Gardzimy rozsądkiem i kompromisem, choć budował i ratował on imperia. Czy rzeczywiście musimy być dumni z honoru, który zlał się nam z patriotyzmem w sposób nieodwołalny, i czy musimy gardzić rozsądkiem, który chroni przed zgubą i samozatraceniem, choć niekiedy powoduje „utrąę twarzy”?* (Magdalena Środa, *Po co nam honor?*; <http://wiadomosci.mini.wp>).

pl/kat,95834,title,Po-co-nam-honor,wid,11489383,wiadomosc.html; dodane 14 IX 2009).

Jako „przeżytek” traktuje się w tym dyskursie *honor (narodowej) wspólnoty, honor przodków*. Stwierdza się, że kobietom zaangażowanym w walkę o wolność i demokrację odmawia się współcześnie – w przeciwieństwie do mężczyzn – uznania / honorów, pomija się ich zasługi lub umniejsza ich znaczenie. Nierówne traktowanie kobiet przejawiać się ma też m.in. w nazewnictwie ulic, z których zdecydowana większość czci sławnych i wybitnych mężczyzn.

W **dyskursie liberalnym** („Liberté!”) ujmuje się honor jako rzeczywistość, która nie przystaje do liberalnego świata / porządku liberalnego, rządzącego się często przeciwstawnymi postawami oraz ideą kompromisu:

[35] *Honor to zawsze rozróżnienie: czarne – białe, dziewica albo dziwka, pełna przynależność albo kompletne odrzucenie, to świat diametralnie różny od subtelnych, analitycznych, wiecznie ambiwalentnych rozważań i kompromisów liberalnego Zachodu.* (Liberté!, *Kula u nogi Europy*, Grzegorz Tomicki, nr 27; <http://liberte.pl/kula-u-nogi-europy>, 8 VI 2011).

Honor kojarzony z tradycją narodową, niepodległościową, traktuje się w tym dyskursie z wyraźną niechęcią i dezaprobatą:

[36] *Polak może w pełni istnieć tylko jako zmarły. To jest forma istnienia najbardziej właściwa. Wszystkie inne są ułomne, koślawe, niewydarzone, pozbawione głębi, substancji. Życie służy umieraniu. Jest okazją do najlepszej formy śmierci. Jest szukaniem okazji do śmierci w blasku i w poklasku. Ten poklask jest narodowy, jest religijny, jest romantyczny. Umieram za ojczyznę, za honor ojczyzny.* (Liberté!, *Literatura i polityka czyli między nami i mitami*, Janusz Palikot, nr 25; <http://liberte.pl/literatura-i-polityka-czyli-miedzy-nami-i-mitami>; 9 IV 2011).

Wyżej niż honor stawia się *wolność słowa jednostki*. Stwierdza się m.in.:

[37] [...] *czasy kindersztuby, honoru itp. przeżytków minęły bezpowrotnie, z kolei elity poświęcające swój naród dla [...] wartości [honoru – M. G.] nigdy nie powinny być elitami politycznymi.* (Liberté!, *Liberalny patriotyzm – debata*, wypowiedź Leszka Jażdżewskiego, nr 19; <http://liberte.pl/liberalny-patriotyzm-debata>; 7 X 2010).

Artykułuje się, że „sztywny” honor i patriotyzm ustępują obecnie miejsca wartościom bardziej dostosowanym do uwarunkowań współczesnego świata:

[38] *Bardzo różne zestroje cnót są dziś ważne i pożądane. Za to niektóre moralne aksjomaty i tradycyjne znamiona statusu stały się problematyczne. Sztynny honor i patriotyzm, zbyt często elitaryzmem, uprzedzeniami i pretensjami podszyte, ustępują cnotom praktycznej zręczności, elastyczności i umiejętności przystosowywania się do rozmaitych warunków współdziałania i współżycia z różnymi bardzo ludźmi. (Liberté!, Dlaczego przestałem być konserwatystą?, Jan Hartman, nr 1; /liberte.pl/dlaczego-przestalem-byc-konserwatysta; 11 VI 2008).*

Bibliografia

- Arystoteles (IV w. p.n.e.), *Etyka Nikomachejska*, przełożyła, opracowała i wstępem poprzedziła Daniela Gromska, Warszawa 1982.
- Bartmiński Jerzy, Grzeszczak Monika, 2012, *Zur Nützlichkeit des Kanonbegriffs für die Arbeit am Wörterbuch der west- und osteuropäischen Werte – wie kann man den (nationalen, europäischen) Kanon der Werte rekonstruieren?*, [w:] *Kultureller und sprachlicher Wandel von Wertebegriffen in Europa. Interdisziplinäre Perspektiven*, Rosemarie Lühr, Natalia Mull, Jörg Oberthür, Hartmut Rosa (Hrsg.), Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 1–22 [wersja polska: *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?*, „Etnolingwistyka” 26, 2014, s. 21–44].
- Boziewicz Władysław, [1919] 2001, *Polski kodeks honorowy* [edycja elektroniczna], oprac. Marek Adamiec, Gdańsk.
- Brzostowski Ludomir, 1928, *Statut oficerskich sądów honorowych*, Warszawa.
- Brzozowska Małgorzata (oprac.), 2006, *Honor*, [w:] *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 122–126.
- Chałasiński Józef, 1968, *Kultura i naród. Studia i szkice*, Warszawa.
- Dyczewski Leon, 1993, *Trwałość kultury polskiej*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, red. Leon Dyczewski, Lublin, s. 11–50.
- Fleischer Michael, 2002, *Stabilność polskiej symboliki kolektywnej*, [w tegoż:] *Konstrukcja rzeczywistości*, Wrocław, s. 1–33.
- Gajda Janusz, 2000, *Honor, godność, człowieczeństwo*, Lublin.
- Górecka Ewa, 2009, *Znaczenie honoru kobiety w opinii współczesnego społeczeństwa jordańskiego*, Łódź.
- Graff Agnieszka, 2008, *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa.
- Grzeszczak Monika, 2013, *Polski HONOR w świetle danych słownikowych*, „Etnolingwistyka” 25, s. 23–38.
- Grzeszczak Monika, 2014, *Polski HONOR w świetle danych ankietowych i tekstowych*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 237–260.
- JWP – *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, 2006.
- Kołodziejczyk Adam, 1987, *Godność i honor żołnierski*, Warszawa.
- Kotowicz-Borowy Irena, 2010, *Wpływ etosu drobnoszlacheckiego na charakter rodziny polskiej*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 24, s. 205–213.

- Kręcidło Janusz, 2013, *Honor i wstyd w interpretacji Ewangelii: szkice z egzegezy antropologiczno-kulturowej*, Warszawa.
- Krupa Andrzej (red.), 2007, *Honor*, [w:] *Encyklopedia wojskowa*, Warszawa, s. 351.
- Młotek Antoni, 1993, *Honor*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. Jan Walkusz, Lublin, s. 1201–1202.
- Ossowska Maria, 1969, *Normy moralne w obronie godności*, „Etyka” 5, s. 7–25.
- Ossowska Maria, [1973] 2000, *Ethos rycerski i jego odmiany*, wyd. 3, Warszawa.
- Pańpuch Zbigniew, Zawojka Teresa, 2003, HONOR, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 4, red. Andrzej Maryniarczyk, Lublin [online: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/h/Honor.pdf>; 19 III 2014].
- Pisarek Walery, 2000, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność: lata dziewięćdziesiąte*, „Zeszyty Prasoznawcze” 3–4, s. 19–41.
- Pisarkowa Krystyna, 1978, *Hasło „honor” jako przedmiot analizy pragmatycznej językowej*, „Polonica” 4, s. 117–136.
- Popowska-Taborska Hanna, 2010, *W poszukiwaniu językowego obrazu świata. Dom, praca, wolność a także honor i Europa w kaszubskich dialektach i w powstającym kaszubskim języku literackim*, „Etnolingwistyka” 22, s. 53–71.
- Popowska-Taborska Hanna, 2012, *W poszukiwaniu językowego obrazu świata. O zawłości dziejów pojęć i wyrazów (DOM, PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR i EUROPA na współczesnych Kaszubach)*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Lublin, s. 241–249.
- Puzynina Jadwiga, 1999, *O honorze w języku i nie tylko*, „Więź” 9, s. 40–47.
- Skolimowski Henryk, 1990, *Uniwersalne wartości etosu polskiego*, [w:] *Oblicza polskości*, red. Antonina Kłoskowska, Warszawa, s. 136–151.
- Szyszkowska Maria, 2001, *Plamy na honorze*, [w:] *Całe życie w opozycji. Rozmowy z Marią Szyszkowską*, rozmawiał Bogdan Maciejewski (współpraca Małgorzata Balińska), Gdańsk: Tower Press [<http://biblioteka.kijowski.pl/szyszkowska%20maria/calezyciewopozy.pdf>]; tekst ukazał się pierwotnie w: „Super Expres” 12–14 II 1993].
- Środa Magdalena, [1993] 2010a, *Honor*, [w tejże:] *Etyka dla myślących. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych*, Warszawa, s. 38–41.
- Środa Magdalena, 2010b, *Polska, Kościół, etyka*, [w:] *Kościół, państwo i polityka płci*, red. Adam Ostolski, Warszawa [online: http://www.pl.boell.org/downloads/Kosciol_panstwo_i_polityka_plci.pdf].
- Tarczyński Andrzej, 1997, *Kodeks i pistolet. O niektórych przejawach honoru w międzywojennej Polsce*, Bydgoszcz.
- Tischner Józef, 1994, *Idzie o honor*, Kraków.
- Tołstaja Swietłana M., 2013, *Russkaja čest’ i polskij honor*, „Etnolingwistyka” 25, s. 9–21.
- Wileczek Monika, 2012, *Honor w polszczyźnie XIX wieku*, [w:] *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, t. 4, red. Joanna Przyklenk, Artur Rejter, Katowice, s. 117–142.
- Woroniecki Jacek, 1995, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 2, cz. 1, Lublin.
- Zdybel Lech, 1994, *Honor*, [w:] *Mały słownik etyczny*, red. Stanisław Jedynak, Bydgoszcz, s. 90.

Wykaz skrótów

- DSS – Alicja Nagórko, Marek Łaziński, Hanna Burkhardt, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków 2004.
- ESJP Bań – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000.
- GW – „Gazeta Wyborcza”.
- ISJP Bań – *Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000.
- KP – „Krytyka Polityczna”.
- NDz – „Nasz Dziennik”.
- NKJP – „Narodowy Korpus Języka Polskiego”.
- PSJP Zgół – Halina Zgółkowa, *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, Poznań 2008.
- PSWB Cien – Witold Cienkowski, *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych*, Warszawa 1993.
- PSWP Zgół – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. Halina Zgółkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- Rz – „Rzeczpospolita”.
- SEJP Brück – Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993 [wyd.1: 1927].
- SEJP Sław – Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5 (A–Łżywy), Kraków 1952–1982.
- SFJP Skor – Stanisław Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, wyd. 3, t. 1–2, Warszawa 1977.
- SIJP – Michał Arct, *Słownik ilustrowany języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1929 [wyd. 1: 1916].
- SJAM – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. Konrad Górski i Stefan Hrabec, t. 1–11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962–1983.
- SJP Dor – *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- SJP Szym – *Słownik języka polskiego*, red. Mieczysław Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1978–1981.
- SJPPAN – *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, Kraków 1996– [w opracowaniu; (http://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=4218)].
- SL – Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814 [wyd. 2: Lwów 1854–1860].
- SP Kop – Władysław Kopaliński, *Słownik przypomnień*, Warszawa 1992.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. Maria Renata Mayenowa i Franciszek Peplowski (t. 1–34); red. Krzysztof Mrowcewicz, Patrycja Potoniec (t. 35), red. nac. Krzysztof Mrowcewicz, zastępca red. nac. Patrycja Potoniec, kom. red. Jerzy Bartmiński (t. 36), Wrocław 1966–1994, Warszawa 1995–2012.
- SSiA – Marta Pawlus, Beata Gajewska, *Słownik synonimów i antonimów*, Bielsko Biała 1999.
- SSP Kras – Adam Stanisław Krasiński (bp.), *Słownik synonimów polskich*, t. 1–2, Kraków 1885.
- SSP Kurz – *Słownik synonimów polskich*, red. Zofia Kurzowa, Warszawa 2001.
- SStp – *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. 1–11, Kraków 1953–2002.

- SW – Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa [wyd. 1: 1900–1927], wyd. fotooffsetowe: 1952–1953.
- SWil – *Słownik języka polskiego* wyd. przez Maurycego Orgelbranda, t. 1–2, Wilno 1861.
- SWJP Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. Bogusław Dunaj, t. 1–5, Kraków 2000–2003 [wyd. 1 1996, Warszawa].
- SWO Sob – *Słownik wyrazów obcych*, red. Elżbieta Sobol, Warszawa 2000.
- SWOiZO Kop – Władysław Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1967.
- TP – „Tygodnik Powszechny”.
- USJP Dub – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. Stanisław Dubisz, t. 1–4, Warszawa 2003.
- WSEHJP – Krystyna Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008.
- WSWB Bań – *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2005.

HONOUR in the Polish language

The aim of the article was to reconstruct the base image of HONOR ‘honour’ in the Polish language on the basis of three types of data (systemic, survey and textual, SST) and then to recreate the specialized profiles of this concept characteristic of the different types of public discourse used in Poland. The authoress reviews dictionary definitions of the lexeme *honor* distinguishing two basic dimensions: an internal (subjective) dimension in which honour is *personal dignity* and the sense of this dignity, and an external (relational and social) dimension in which honour is a special type of interpersonal relation which manifests itself in an attitude of *respect/esteem/regard* one deserves and a high position one enjoys, for some special reasons, in society. Next, she lists synonyms of *honor*, looks for the superordinate concept (a hyperonym), discusses word sequences (collections and complexes), and analyses antonymous lexemes and phrases. Language data show that in Polish, honour is mostly attributed to men (they are the subject of HONOR); the concept of HONOR is also considered relative to a specific social community: a nation, a social group (family), a professional group. Polish HONOR is inseparably connected with values such as dignity, a sense of dignity, dependability, and honesty. It also manifests itself in certain modes of conduct and attitudes (moral and social), such as responsibility, compliance with moral principles/standards, behaviour/conduct that is in conformity with the dictates of (*clear*) *conscience*, truthfulness, and careful fulfilment of one’s professional and social obligations (dutifulness).

The article concludes with a presentation of the profiles of HONOR found in the following discourses: centre-right-wing (*Rzeczpospolita*), Catholic (*Gość Niedzielny*), nationalist-Catholic (connected with Radio Maryja) (*Nasz Dziennik*), left-wing (*Przegląd*, *Krytyka Polityczna*), feminist (*Wysokie Obcasy*, *Zadra*) and liberal (*Liberté!*).

Konceptualizácia pojmu ČESŤ v slovenskej lingvokultúre

Katarína Dudová

Koncept HONOR w świadomości społeczeństwa słowackiego po roku 1989 Autorka rekonstruuje z perspektywy semazjologicznej w oparciu o metodologię lubelskiej szkoły etnolingwistycznej (Zinken 2009; Bartmiński 2014). Na podstawie kompleksowej analizy danych systemowych, ankietowych i tekstowych stwierdzono, że w świadomości Słowaków koncept HONOR jest ujmowany (konceptualizowany) wieloaspektowo, przy czym najczęściej podkreślana jest jego wartość etyczna, która zależy od człowieka, od jego samoświadomości i poczucia własnej godności (wewnętrzny wymiar psychologiczny), ale równie istotne są relacje z innymi ludźmi, stosunek społeczności do danej osoby, dostrzeganie cech człowieka i jego zachowania jako wartości moralnej (zewnętrzny wymiar społeczny). Bazowe wyobrażenie HONORU jest w języku słowackim różnie profilowane w dyskursie, odpowiednio do różnorodności zbiorowych podmiotów, przyjmujących różne punkty widzenia i perspektywy interpretacyjne. Wyróżnia się profil folklorystyczny, religijny, kulturowy, społeczny, prawny i naukowy.

1. Úvod do problematiky

Češť má v existencii každého národa dôležité miesto, pretože od toho, ako sa konceptualizuje v jazykovom vedomí jeho príslušníkov, závisí vo veľkej miere spôsob fungovania celej spoločnosti. Je to teda kľúčová hodnota potvrdzujúca nielen charakter medziludských vzťahov v spoločnosti, ale aj kvalitu vzťahu človeka k sebe samému. „Češť je totiž spoločenské svedectvo o ľudskej dôstojnosti a každý má prirodzené právo na češť svojho mena, na svoju dobrú povesť a na úctu” (*Katechizmus katolíckej cirkvi*, 2013: 594). Vzťah súčasných Slovákov k tejto hodnote je mnohostranný a do veľkej miery poznačený dejiným vývojom našej kultúry od pohanských čias, cez prijatie kresťanstva, rôzne historické obdobia a politické diktatúry až po súčasnosť.

Pojem *česť* je kognitívne najviac prepojený so slovenskými lexikálnymi výrazmi *úcta*, *dôstojnosť*, príp. *honor*, ako aj s ďalšími od nich odvodenými lexikálnymi jednotkami, ktoré fungujú ako dôležité komponenty ucelenejších myšlienok majúcich podobu syntagmy, vety, textu/diskurzu. A tak možno povedať, že najmä tieto jazykové prostriedky slúžia súčasným Slovákom na to, aby opierajúc sa o svoju reálnu životnú skúsenosť i kultúru vyjadrili sémantické bohatstvo konceptu ČESŤ s jeho špecifickou a slovenskou spoločnosťou prijatou interpretáciou. Preto obraz cti v povedomí súčasných Slovákov odkrýva to, ktoré sémantické vlastnosti tohto konceptu si hovoriaci všímajú, dávajú do popredia, vidia diferencovanejšie. Zároveň slovenský jazykový obraz cti integruje súhrn takých výberových pohľadov (aspektov) na svet, ktoré majú pre používateľa slovenského jazyka hodnotu.

2. Stav výskumu

Problematika bola dosiaľ teoreticky spracovaná predovšetkým v oblasti filozofie a kultúrnej antropológie (Nemčeková 2001), práva (Seiler-Seilerová 2010), etiky (Korený 2003). Z lingvisticky orientovaných spracovaní pojmov *česť*, príp. *dôstojnosť* možno zatiaľ spomenúť etymologický výskum Jána Stanislava (1950) a naše štúdie (Dudová 2015; Dudová 2016).

3. Koncept ČESŤ na základe systémových údajov

Systémové údaje pozostávajú nielen z definícií či ilustračných príkladov získaných zo základných výkladových slovníkov slovenského jazyka¹, ale aj z ďalších lexikografických prác synchronného² i diachrónneho³ charakteru.

¹ Zaráďujeme sem: 1) KSSJ 4 = *Krátky slovník slovenského jazyka*, t. 4, red. Ján Kačala, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Bratislava. 2) SSJ = *Slovník slovenského jazyka*, t. 1. (A–K), red. Štefan Peciar, Bratislava 1959. 3) SSSJ = *Slovník súčasného slovenského jazyka* (A–G), red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová, kol. vyd. Bratislava 2006.

² SSS = *Synonymický slovník slovenčiny*, red. Mária Pisárčiková, 3. nezm. vyd. Bratislava 2004. SKMS = *Slovník koreňových morférov slovenčiny*, red. Miroslava Sokolová, Martin Ološtiak, Martina Ivanová, kol. 2. vyd., Prešov 2007.

³ 1) *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, t. 2 (благъ – dělo), Praha 1990. 2) Machek Václav, *Etymologický slovník jazyka českého*, t. 2, opravené a doplnené vydanie, Praha 1968. 3) Rejzek Jiří, *Český etymologický slovník*, Praha 2001.

3.1. Slovníkové definície

Výkladové slovníky slovenského jazyka zachytávajú tri až štyri významy, ktorými *česť* vecne identifikujú a odlišujú od ostatných javov sveta. Ide o tieto významy: [1] vysoko hodnotený spoločensko-morálny stav, ktorý vyžaduje a požíva všeobecnú vážnosť; [2] dobré meno, dobrá povesť; [3] prejav alebo výraz úcty, ocenenia či vážnosti, pocta; [4] poctivosť, panenstvo, mravná čistota dievčata, ženy, nepoškvrnenosť. Tieto slovníkové definície opisujú *česť* na základe nadradenej kategórie (genus proximum), ktorou je ‘morálny stav človeka, ktorý všeobecne v spoločnosti vzbudzuje úctu’, teda sa zvýrazňuje pohľad zvonku (z vonkajšieho okolia) na morálny stav človeka – jednotlivca.

Táto perspektíva ohraničuje ďalšie významy slovníkovej definície cti (dobré meno, výraz úcty, panenstvo a pod.), ktoré výrazne korešpondujú so synonymickými párami uvedenými v Synonymickom slovníku slovenčiny (SSS 2004: 74): [1] úcta; [2] vyznamenanie; [3] panenstvo. Uplatnenie sémanticky najbližších výrazov pri výklade predmetnej jednotky *česť* dokazuje, že označuje taký jav, ktorého obsah je ťažké vysvetliť na základe opisu reálneho designátu či slovo-tvorného opisu výrazu. V tomto štvorčlennom synonymickom rade je dominantným členom (základným synonymom) *úcta*, ktorá zjednocuje synonymá, je štylisticky neutrálna a má spomedzi nich najvyššiu frekvenciu výskytu (15 579 výskytov), kým *česť* má 10 340, *vyznamenanie* 2954 a *panenstvo* 877 výskytov (SNK – prim-6.1-public-vyv.). Sú to synonymá, medzi ktorými sú odlišnosti povahy štylistickej (*česť* – hovorovo: *panenstvo*), pragmaticko-štylistickej (*úcta* – knižne alebo expresívne *honor*), no najmä kognitívnej s nerovnakou výraznosťou odlišujúcich sa sémantických črt. *Česť* zahŕňa význam ‘úcty’ (t.j. ‘uznanie vážnosti niekoho, hodnoty niečoho’), ale okrem toho obsahuje i odtienok ‘dobré meno, dobrá povesť’. Podobne *vyznamenanie* zahŕňa význam ‘úcty’ a obsahuje ešte odtienok ‘prejav verejného ocenenia zásluh alebo vynikajúcich činov’.

Význam *úcty* je zahrnutý aj v slovníkovej definícii *dôstojnosti*, ktorá vychádza z pozitívneho vnímania seba samého, teda sebaúcta – ‘mať úctu k sebe samému’. Táto nadradená kategória slovníkovej definície *dôstojnosti* dopĺňa výklad slova *česť* tým, že zvýrazňuje pohľad zvnútra na morálny stav človeka. Preto i špecifické vlastnosti uvedené v *Slovníku súčasného slovenského jazyka A–G* (SSSJ 2006: 767) sú určované touto perspektívou a sú to: [1] ‘uvedomovanie si a re-

špektovanie svojej morálnej hodnoty, svojho významu'; [2] schopnosť správať sa vážne, primerane (v každej situácii) a [3] vlastnosť toho, čo sa vyznačuje vážnosťou, k čomu máme úctu. Zo súčasných slovníkov sa úplne vytratil význam [4] titul a oslovenie duchovného, s ktorým sa stretávame v *Slovníku slovenského jazyka* I. A–K z roku 1959 (SSJ I, 1959: 332), čo možno pripísať aj výraznej determinačnej schopnosti nadradenej kategórie ohraničujúcej ďalšie významy.

Ukazuje sa, že *česť* a *dôstojnosť* sú slová, ktorých sémantický opis v slovníkoch naznačuje, že sú obidve *hyponymami* k pojmu (hyperonymu) *úcta*, a teda sú si vo veľkej miere sémanticky blízke, i keď nie sú totožné najmä z konotačného hľadiska (ako ďalej ukáže dotazníkový materiál). Slová *česť* i *dôstojnosť* sa v angličtine označujú *honor*, ale vyjadrujú odlišné perspektívy.

Tento názor potvrdzujú sémantické príznaky, ktoré sa odкрývajú v slovníkových príkladoch k jednotlivým pojmom.

3.2. Ilustračné príklady v slovníkoch

Ilustračné príklady (medzi nimi aj ustálené pomenovania a frazeologizmy) zachytené v slovníkoch ukazujú, že *česť* je ešte výraznejšie sémanticky diferencovaná, ako to naznačujú slovníkové definície. Môže to byť:

- a) hodnota, ktorá sa prejavuje v rôznych oblastiach ľudského života: *osobná česť, občianska č., národná č., stavovská č., profesionálna č., vojenská č.* (SSSJ 2006: 497; KSSJ 2003: 96), príp. s predchádzajúcim politickým režimom súvisiaca *stranícka č., bolševická č.* (SSJ I, 1959: 205);
- b) chránená hodnota: *zachránená č., ochrana cti, brániť si česť, chrániť niečiu č.* (SSSJ 2006: 497; SSJ I, 1959: 205);
- c) znevážená hodnota: *pohanená č., urážka na cti, utrhať na cti, ublíženie na cti, uberať na cti, siahnuť na česť, niekomu, pošpiniť, poškrvniť česť, poškodiť česť niekomu, pohaniť č. niekoho, prísť o č., pripraviť o č.* (SSSJ 2006: 479; SSJ I, 1959: 205);
- d) vlastnosť a schopnosť patriaca človeku: *čestný chlap, čestná žena* (SSJ I, 1959: 205); *čestný človek, čestný pracovník* (KSSJ 2003: 96; SSSJ 2006: 497); *je to vec mojej cti, zachovať si svoju česť, zaručiť sa svojou ctou, prisahať na svoju česť, zmysel pre česť, bojovať a padať so ctou* (SSSJ 2006: 497; KSSJ 2003: 96; SSJ I, 1959: 205);
- e) výraz ocenenia niekoho, niečoho: *čestný titul, čestné uznanie, čestná funkcia, čestný doktorát, čestný člen, čestný hosť* (KSSJ 2003: 96; SSJ 1959: 205; SSSJ 2006: 497); *vzdať, preukázať niekomu česť,*

robiť č. niekomu, všetka česť, česť výnimkám ‘ocenenie kladných prípadov, ktoré sa vynímajú od ostatných’ (SSSJ 2006: 497; KSSJ 2003: 96; SSJ I, 1959: 205), príp. výraz úcty voči zosnulému človeku: *preukázať niekomu poslednú česť* ‘zúčastniť sa na pohrebe’, *česť jeho pamiatke!* ‘vzdanie úcty zomretému’ (SSSJ 2006: 497; SSJ I, 1959: 205);

- f) označenie tej oblasti osobnosti človeka, ktorá je predmetom kritického hodnotenia či dohovárania: *vstupovať niekomu do cti* ‘dohovárať niekomu’, *nemá (ani trochu) cti (v tele)* ‘je veľmi nečestný človek’, *to nám (ne)robi česť* ‘(ne)svedčí o nás dobre’ (SSJ I, 1959: 205, KSSJ 2003: 96);
- g) prostriedok uistenia (príp. záruky) o pravdivosti či vierohodnosti niečoho: *na moju česť* (SSJ 1959: 205), *čestné slovo!*, *čestné vyhlásenie* ‘písomné vyjadrenie zaručené osobnou ctou’ (KSSJ 2003: 96; SSJ 1959: 205);
- h) hovor. mravná čistota: *panenská č.*, *pripraviť devu/pannu o česť* (KSSJ 2003: 96; SSSJ 2006: 497; SSJ I, 1959: 205);
- i) prístup k veciam a ľuďom: *čestná práca*, *čestné zápolenie*, *čestná hra*, *čestný boj*, *nájsť čestný kompromis*, *čestnejšie by bolo priznať sa* (KSSJ 2003: 96; SSSJ 2006: 497);
- j) zdvorilostná fráza v rečníckych prejavoch či oficiálnej komunikácii *je mi/bolo mi/bude mi ctou, mať [tú] česť, s kým mám česť, byť poctený* (SSSJ 2006: 497; SSJ I, 1959: 205);
- k) pozdrav za socializmu: *česť [práci]!* (SSSJ 2006: 497; SSJ I, 1959: 205).

Okrem týchto príkladov slovníky uvádzajú paremiologické jednotky, ktoré poukazujú na to, že česť má aj chudobný (sociálne slabšie zabezpečený) človek: *Chudoba cti netratí* (SSJ 1959: 205), pretože každý je cenený nie na základe vlastníctva majetku, ale podľa svojich zásluh (*Komu česť, tomu česť a pastierovi trúba* – SSJ I, 1959: 205; SSSJ 2006: 497; KSSJ 2003: 96). No česť má svoje miesto aj v spoločenských vzťahoch, kde dôležitú úlohu zohráva aj odmena: *Česť za česť a bryndzu za groše* (SSJ I, 1959: 205). Všetky tieto tri príslovia s komponentom *česť* pochádzajú zo zberateľského diela Adolfa Petra Zátareckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovía* a sú súčasťou národného kultúrneho bohatstva. Ilustračné príklady (medzi nimi aj ustálené pomenovania a frazeologizmy) zachytené v slovníkoch ukazujú, že hoci je *dôstojnosť* sémanticky menej diferencovaná ako *česť*, v mnohých sémantických vlastnostiach sa s ňou prekrýva a spolu tvoria spoločné designančné pole (Tokarski 1999: 69). *Dôstojnosť* má tieto významové vlastnosti:

a) hodnota, ktorá sa prejavuje vo všetkých oblastiach života: *ľudská dôstojnosť, kráľovská dôstojnosť* (SSSJ 2006: 767). Táto hodnota môže byť: buď b) udržiavaná, chcená (*zachovať si dôstojnosť, nadobúdať dôstojnosť* – SSSJ 2006: 767), alebo c) znevážená (*znevažovať dôstojnosť občanov, urážať dôstojnosť, čin ponižujúci ľudskú dôstojnosť, to je pod ľudskú dôstojnosť* – SSJ I, 1959: 322; SSSJ 2006: 767; KSSJ 2003: 137). *Dôstojnosť* môže označovať d) vlastnosť, schopnosť, ktorá patrí ctenému človeku: *dôstojný človek, d. starec, d. učelec, d. pán farár, dôstojná osobnosť, d. dáma* (SSSJ 2006: 767; KSSJ 2003: 137; SSJ I, 1956: 322). Príklady poukazujú tiež na znak e) ocenenia toho, komu alebo čomu pripisujeme istú vážnosť: *dôstojnosť chvíle, dôstojnosť práce, d. kňazského povolania* (SSSJ 2006: 767). *Dôstojnosť* sa prejavuje aj f) vo vhodnom správaní, konaní a pôsobení človeka: *dôstojné správanie, dôstojné pohyby, dôstojný krok, dôstojná chôdza, dôstojne pôsobiť* (KSSJ 2003: 137; SSJ I, 1956: 322), ktoré je primerané v pomere k niekomu alebo niečomu: *dôstojný nasledovník niekoho, dôstojný súper, učiteľ dôstojný svojho mena, dôstojný žiak niekoho* (KSSJ 2003: 137; SSJ I, 1956: 767).

Na rozdiel od *cti* nezachytávajú systémové údaje *dôstojnosť* ako prostriedok uistenia o pravdivosti, mravnú čistotu či kritické hodnotenie. Medzi ilustračné príklady k *dôstojnosti* nie sú zahrnuté žiadne paremiologické jednotky, ba dokonca aj celková prítomnosť komponentu *dôstojnosť* v slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach je minimálna (nájdená bola iba jedna: *Kde dôstojnosť, tam pýcha* – Záturský 1974: 408). Stretávame sa tu s frazeologizmom *byť pod ľudskú dôstojnosť* ‘ponížený človek’ (SSJ I, 1959: 322). *Dôstojnosť* má teda v slovníkoch zachytený menší obsah významových komponentov, čo nepotvrdili údaje získané z dotazníkového prieskumu, ako aj textový materiál z oblasti internetového diskurzu. Tu sa *dôstojnosť* výraznejšie významovo špecifikuje a ukazuje sa oveľa sémanticky bohatšia.

3.3. Deriváty a antonymá

Dôležitú súčasť systémových údajov dotýkajúcich sa *cti* tvoria morfológické slovníky, najmä *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (SKMS 2007: 115) poukazujúci na sémantické oblasti, v ktorých je pojem produktívny. Pri deklinácii feminína *česť* dochádza k supletivizmu, ktorý sa uplatňuje vo všetkých tvaroch jednotného a množného čísla okrem N sg. a A sg.⁴ Z obidvoch tvarotvorných základov *česť-*

⁴ Paradigma tohto substantíva vyzerá takto: Singulár: *česť* (N), *cti* (G), *cti* (D), *česť* (A), *o cti* (L), *s ctou* (I); plurál: *cti* (N), *ctí* (G), *ctiam* (D), *cti* (A), *o ctiach* (L), *s ctiami* (I).

(*čest-/ct'*) alebo *ct'*- (*ct-*) sa tvoria deriváty pomocou sufixov a prefixov, príp. pripojením ďalšieho tvarotvorného základu. *Slovník koreňových morféme slovenčiny* (SKMS 2007: 88) zachytáva prevažne substantíva (24 derivátov), výrazne menej adjektív (12 derivátov), sloviac (12 derivátov) a adverbií (11 derivátov). Deriváty poukazujú na sémantické oblasti, v ktorých je koncept najproduktívnejší: Ide o tieto významy:

- a) uznanie kvalít, zásluh a dôležitosti: *ctiť, poctiť, pocta, úcta, uctiť (si), uctievať (si), úctivý, úctivosť, úctivo, počesť*;
- b) zaslúžiť si úctu: *úctyhodný, úctyhodnosť, úctyhodne, ctihodný, ctihodnosť, ctihodne*;
- c) prejav vážnosti, dôležitosti: *ctený*;
- d) osoba ne/prejavujúca úctu: *ctiteľ, nactiutrhač*;
- e) pociťovanie vlastnej hodnoty: *sebaúcta*;
- f) ambícia: *ctižiadosť, ctižiadostivý, ctižiadostivosť, ctižiadostivo, ctiabažnosť, ctibažne, ctibažník*;
- g) ubližovať na cti: *neúcta, nactiutrhanie, nactiutrhačsky, nactiutrhačský, nactiutrhačstvo, zneuctiť, zneuctievať, zneuctovať*;
- h) vzťah k mravným hodnotám: *pocťivý, pocťivosť, pocťivec, pocťivo, nepocťivý, nepocťivosť, nepocťivo*;
- i) charakternosť a statočnosť: *čestný, čestnosť, čestne*;
- j) nedostatok charakternosti: *nečestnosť, nečestný, nečestne, počestný, počestnosť, počestne*.

Dôstojnosť má iný tvarotvorný základ [*dô*]stoj-, z ktorého je odvodených len 12 derivátov, ktoré vyjadrujú a) vlastnosť ne/primeranú k niečomu: *dôstojný, nedôstojný, dôstojnosť, nedôstojnosť*; b) spôsob ne/primeraný k niečomu (najčastejšie k nejakej situácii či funkcii): *dôstojne, nedôstojne, dôstojnícky*; c) vyššiu alebo nižšiu vojenskú hodnosť: *dôstojník, dôstojníčka, poddôstojník, poddôstojníčka*.

Systémové údaje ukazujú, že hoci *česť* a *dôstojnosť* sú sémanticky blízke, nemajú rovnaký tvarotvorný základ, ba dokonca sú odlišné aj z hľadiska slovotvornej produktívnosti. Z tohto hľadiska sa koncept ČEŠŤ v slovenčine obohacuje predovšetkým o výrazy utvorené z koreňa *česť-* (*čest-/ct'*) alebo *ct'*- (*ct-*). Tieto deriváty sú predovšetkým nominálnymi označeniami rôznych prejavov *úcty* a vyznačujú sa väčšou významovou diferenciáciou, kým deriváty z tvarotvorného základu [*dô*]stoj- majú minimálnu konkrétnosť (napr. *dôstojník*) a vyjadrujú skôr statické príznaky sprevádzajúce *úctu*.

Na rozdiel od poľštiny a bieloruštiny koncept ČEŠŤ nemá v slovenčine súvis s väčšinou derivátov z koreňa *honor*-⁵, ako sú *honorár*

⁵ Bielorusky sa tento význam označuje *гонар* a poľsky *honor*.

‘peňažná odmena za umelecké výkony a duševnú prácu’, *honorovať* ‘(za)platiť za prácu’, *honorárový* ‘súvisí s odmenou za duševnú prácu’ (SKMS 2007: 164). Čiastočne sa ku konceptu ČEŠŤ približuje odvodené slovo *honorácia*, ktoré ironicky alebo knižne (trochu zastaralo) označuje ‘najvýznamnejšie osobnosti (príp. ich rodiny) podľa spoločenského postavenia alebo majetku’ (KSSJ 2003: 192).

3.4. Antonymá

Slová s opačným lexikálnym významom sa tvoria pomocou prefixu *-ne* (*nedôstojný*, *nečestný*). Normatívne slovníky neuvádzajú absolútne antonymá, čo znamená, že v kodifikačných slovníkoch sa nezachytáva koncept ČEŠŤ pomocou binárnych opozícií. Túto skutočnosť nepotvrdzujú výsledky dotazníkového výskumu (viac ďalej).

3.5. Etymologický výklad

Okrem synchronných údajov sú dôležité aj informácie o pôvodnom význame a sémantickom vývoji konceptu, ktoré cenným spôsobom odкрývajú dynamickú povahu jeho obrazu v jazyku. Tieto údaje získavame jednak analýzou jazykového obrazu sveta v dochovaných najstarších literárnych pamiatkach (Bánik 2013: 365–373), ako aj z etymologických slovníkov zachytávajúcích i predpokladané (historicky nedoložené) východiská, akým je napríklad indoeurópsky základ **k^hei-t-*⁶ označujúci ‘pozorovať, hľadať niečo, mať na zreteli’. Z neho pochádza starosloviensky tvar *čьstь* (rovnako predpokladaný praslovanský tvar **čьstь*) a praslovanské i staroslovienske **čisti*, ktoré má význam ‘rozoznávať’ a neskôr ‘považovať, vzdávať úctu’ (Rejzek 2001: 115). Slová *čьstь* (v slovenčine *česť*, česky *čest*, chorvátsky *čast*, rusky *честь*, srbsky *час*, bulharsky *чест*, macedónsky *чест*) a **čisti* (dnes slovensky *čítať*, česky *číst*) už v staroslovienskej pravdepodobne nemali rovnaký význam. Kým sloveso *čisti* v stsl. malo významy ‘počítať, čítať a ctiť’ (*Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 2, *благъ – дѣло*, 1990: 108), feminínium *čьstь* označovalo ‘česť, poctu’, ale aj špecifické významy ‘hodnosť, úrad, predmet úcty, zbožnosť, slávnosť’. Okrem toho malo aj význam ‘dôstojnosť’ (*Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 2, *благъ – дѣло*, 1990: 119). Dnešné slovo *dôstojnosť* je asi z psl. **dostojьnъ*, ktoré je od *dostati*, teda ‘vydržať, byť hoden, zaslúžiť si’ (Rejzek 2001: 150), ale aj ‘byť dostatočný k niečomu, sta-

⁶ Tvar **k^hei-t-* je rozšírením **k^hei-* s významom ‘dávať pozor na niečo, ctiť si’ (Králik 2015: 103).

čiť, zaslúžiť si niečo' (Machek 1968: 135). V stsl. sa používal výraz *dostojanije* ('dedičstvo, dôstojnosť, zásluha'), ktorý bol derivovaný z neosobného tvaru *dostoiti* 'sluší sa, hodí sa, náleží' (*Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 3, dělo – gospodь, 1992: 41).

Keď zosumarizujeme predchádzajúce údaje, koncept ČEŠŤ sa ukazuje v týchto základných sémantických črtách:

[1] dôležitá spoločenská a etická hodnota: *ľudská dôstojnosť, osobná česť, nadobúdať dôstojnosť, chrániť niečiu česť, národná česť*;

[2] psychická vlastnosť, schopnosť človeka: *čestný človek, zmysel pre česť, dôstojný starec, dôstojne pôsobiť*;

[3] výraz ocenenia niekoho, niečoho: *čestný hosť, čestný titul, dôstojnosť chvíle, dôstojnosť kňazského povolania, preukázať niekomu česť, všetka česť*.

Koncept ČEŠŤ nezachytávajú slovníky slovenského jazyka z existenčného, ekonomického, politického, národného, náboženského a kultúrneho hľadiska. V minimálnej miere sa odкрýva historicko-ideologický aspekt v pozdrave *Češť práci!*

4. ČEŠŤ na základe dotazníkových údajov (D)

Dotazníkový výskum sa uskutočnil v roku 2015 v prostredí vysokoškolských študentov humanitných, prírodovedných, ekonomických a technických odborov⁷, ako aj medzi pracujúcimi v rozličných profesijných oblastiach⁸. Veková kategória respondentov sa pohybovala medzi 19. – 40. rokom života. Dotazníkový materiál bol triedený a klasifikovaný podľa pohlavia (50 mužov a 50 žien), ale aj členenia regiónov západného Slovenska⁹, stredného Slovenska¹⁰ a východného Slovenska¹¹.

Každý dotazník pozostával z dvoch otvorených otázok, t. j. *Keď hovorím skutočná česť, myslím tým ... a Čo je podľa teba dôstojnosť?*

⁷ Ide o odbory: učiteľstvo akademických predmetov, predškolská elementárna pedagogika, prekladateľstvo a tlmočníctvo, editorstvo a vydavateľská prax, ekonomika a manažment, agrobiológia potravinárstva, technika v poľnohospodárstve, záhradná architektúra, európske rozvojové programy.

⁸ Ide o tieto profesijné oblasti: výchova a vzdelávanie, obchod a podnikanie, ekonomika, administratíva, právo.

⁹ Západné Slovensko (Z): Bratislavský kraj – BaK, Trnavský kraj – TaK, Trenčiansky kraj – TeK, Nitriansky kraj – NK.

¹⁰ Stredné Slovensko (S): Žilinský kraj – ŽK, Banskobystrický kraj BbK.

¹¹ Východné Slovensko (V): Prešovský kraj – PK, Košický kraj – KK.

V dotazníkoch sme zámerne použili dve označenia (*skutočná česť* a *dôstojnosť*), ktoré sa na jednej strane čiastočne významovo prekrývajú a na druhej strane reprezentujú v povedomí Slovákov dva odlišné hĺbkové rozmery konceptu ČESŤ. Z tohto dôvodu a kvôli lepšej prehľadnosti podobných a odlišných znakov obidvoch subkonceptov *skutočná česť* a *dôstojnosť* sme dotazníkové údaje triedili na dve časti. Celkové výsledky dotazníkového výskumu sú: N = 100 respondentov, C = 332 citátov, D = 52 deskriptorov. Podrobné dotazníkové údaje sú v samostatnej publikácii.

Po zosumarizovaní všetkých dotazníkových údajov sa koncept ČESŤ ukazuje takto:

1) Dvojrozmernosť konceptu ČESŤ. Koncept ČESŤ má v povedomí mladých Slovákov dvojrozmerný charakter, pretože obsahuje vonkajší rozmer (čo treba mať na zreteli, zvýrazniť) a vnútorný rozmer (byť sám hoden zvýraznenia, zaslúžiť si byť v pozornosti iných), čo poukazuje na sémantické prepojenie s etymológiou lexém *česť* a *dôstojnosť*. Zjednodušene možno povedať, že ak je potrebné zvýrazniť vonkajší rozmer, ide skôr o pojem *česť* (s dominantne etickým značením). Keď je v popredí vnútorná stránka konceptu ČESŤ, uprednostňuje sa v slovenčine označenie *dôstojnosť* (s dominantne psychologickým značením). Dotazníkový prieskum ukázal, že na území celého Slovenska sa v povedomí mladých mužov i žien vníma subkoncept *skutočná česť* primárne z etického hľadiska. Na rozdiel od toho je v povedomí Slovákov *dôstojnosť* chápaná predovšetkým zo psychologického hľadiska. Etický aspekt subkonceptu *skutočná česť* je spojený predovšetkým so silným vzťahom k pevným morálnym hodnotám a zásadám. Najsilnejším psychologickým znakom dôstojnosti v povedomí Slovákov i Sloveniek je hrdosť človeka na celú svoju osobu (svoje skutky, prácu, profesiu, zásady).

2) Etický aspekt konceptu ČESŤ (spolu 119 citátov: 35,8%). Základným znakom etického aspektu CTI je pevná morálka, ktorá sa opiera o svedomie človeka. Respondenti v tomto zmysle vnímajú *dôstojnosť* ako *istý variant cti*, dokonca priamo *skutočnú česť*, *čestnosť*, *čestné vystupovanie*. Pri vnímaní dôstojnosti je síce dominantný psychologický aspekt, no v počte citátov pozorujeme výraznú razanciu aj etického aspektu, čo naznačuje približovanie *dôstojnosti* k subkonceptu *skutočná česť*. Opakom CTI z etického aspektu je *podvádzanie*, *okrádanie*, *klamstvo*.

3) Psychologický aspekt konceptu ČEŠŤ (spolu 103 citátov: 31,1%). Skutočná česť a dôstojnosť koexistujú v povedomí Slovákov ako dva príbuzné psychické javy. Väčšina psychologických príznakov dôstojnosti sa nachádza v rovnakom frekvenčnom poradí aj pri psychologickom aspekte cti. Ide predovšetkým o hrdosť, ale aj o pevný charakter, odvahu bojovať a nepoddať sa problémom, o pokoru, schopnosť priznať si chybu. Zo psychologického hľadiska opakom CTI je *ponižovanie, pokrytectvo, poddanie sa problémom*.

4) Spoločenský aspekt konceptu ČEŠŤ (spolu 64 citátov: 19,3%). Pre ČEŠŤ ako spoločenskú hodnotu je najdôležitejší vhodný (tolerantný) spôsob, akým pristupujeme k iným ľuďom, čo je dominantný znak spoločenského hľadiska pri vnímaní *skutočnej cti* i *dôstojnosti*. Obidve hodnoty sú úzko prepojené s verejnou mienkou, rešpektom a spravodlivosťou, no na rozdiel od cti je to práve dôstojnosť, ktorá človeku „káže“ mať v spoločnosti i vlastný názor.

5) Psychologicko-spoločenský aspekt konceptu ČEŠŤ (spolu 41 citátov: 12,3%). Za dôležité psychické vlastnosti človeka, ktoré môžu ovplyvniť kvalitu fungovania spoločnosti, je najmä mužmi uznaná poctivosť a hlavne ženami uprednostňovaná zodpovednosť. Avšak zo spoločensko-psychologického hľadiska je v hodnote *dôstojnosti* výraznejšie zastúpená slušnosť (príp. *distingvovanosť*) človeka, kým *skutočná česť* v tejto perspektíve zvyrazňuje pocty či ocenenia, ktorými človek v spoločenskom priestore disponuje.

6) Periférne aspekty konceptu ČEŠŤ (spolu 5 citátov: 1,5%). Koncept ČEŠŤ môže byť v povedomí Slovákov okrajovo vnímaný aj ako hodnota politická (*skutočná česť*), právna a národná (*dôstojnosť*), no v tomto smere sa objavuje skôr skepticizmus či kritika. Na tomto mieste dotazníkové odpovede rozšírili okruh opozitných dvojíc na *česť – zavádzanie, politická činnosť*. ČEŠŤ nemá ekonomické, existenčné značenie, ba dokonca sa v dotazníkovom prieskume neukázalo, že by mohlo ísť aj o kultúrnu i náboženskú hodnotu.

7) Rodový aspekt konceptu ČEŠŤ. V odpovediach mužov a žien je dominantný etický aspekt konceptu ČEŠŤ, avšak ženy ČEŠŤ ako etickú hodnotu viac spájajú so psychologickým hľadiskom, ako to možno pozorovať u mužov s väčším rozdielom medzi obidvoma aspektmi. Viac ukazuje tabuľka č. 1.

Z rodového hľadiska sa tiež najvýraznejšie prejavuje komplementárnosť vnútorného i vonkajšieho rozmeru konceptu ČEŠŤ. Pre ženu znamená *skutočná česť* osobné (často emocionálne) prežívanie seba

Tabuľka č. 1. Rodové rozdiely vo vnímaní konceptu ČESŤ

Koncept ČESŤ	muži	ženy
Etický aspekt	56 (38,4%)	63 (33,9%)
Psychologický aspekt	43 (29,5%)	60 (32,3%)
Spoločenský aspekt	26 (17,8%)	38 (20,4%)
Psychologicko-spoločenský	17 (11,6%)	24 (12,9%)
Periférne aspekty (politický, právny a národný aspekt)	4 (2,7%)	1 (0,5%)
Celkový počet citátov	146 (100%)	186 (100%)

v určitých spoločenských vzťahoch a *dôstojnosť* sa spája s tým, kým je ona sama, s nikým neporovnateľná a jedinečná. *Skutočná česť* je pre muža oveľa viac chápaná ako objektívny morálny zákon či etická norma, ktorá predstavuje jeho osobnú stabilitu, integritu, neoddeliteľnú súčasť existencie jeho osoby, vedomie jeho *dôstojnosti* ho spája so spoločenstvom ľudí, pomáha mu vytvárať medziludzské vzťahy. Zjednodušene možno povedať, že to, čo žena vníma ako *česť*, vníma muž ako *dôstojnosť*, a to, čo je pre muža *česť*, je pre ženu *dôstojnosť*.

8) Regionálny aspekt konceptu ČESŤ. Koncept ČESŤ nemá vo všetkých regiónoch západného, stredného a východného Slovenska rovnaké značenie, čo ukazuje tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 2. Regionálne rozdiely vo vnímaní konceptu ČESŤ

Koncept ČESŤ	západné Slovensko	stredné Slovensko	východné Slovensko
Etický aspekt	55 (36,2%)	42 (37,8%)	22 (31,9%)
Psychologický aspekt	41 (27%)	38 (34,3%)	24 (34,8%)
Spoločenský aspekt	32 (21%)	19 (17,1%)	13 (18,8%)
Psychologicko-spoločenský	20 (13,2%)	11 (9,9%)	10 (14,5%)
Periférne aspekty (politický, právny a národný aspekt)	4 (2,6%)	1 (0,9%)	0 (0%)
Celkový počet citátov	152 (100%)	111 (100%)	69 (100%)

Kým v povedomí Západoslávok ide výrazne o etickú hodnotu a na východnom Slovensku sa dostáva do popredia psychologický aspekt, na strednom Slovensku sa najviac pociťuje dvojrozmernosť konceptu ČESŤ. Pokiaľ ide o subkoncepty, na západnom Slovensku sa *skutočná česť* a *dôstojnosť* chápu predovšetkým ako etické hodnoty, no na rozdiel od *skutočnej cti* nadobúda *dôstojnosť* výraznejšie spoločenské značenie. V ostatných častiach Slovenska sa psychologický aspekt *dôstojnosti* stáva dominantným, čo znamená, že kým *skutočná česť* je pre Východoslávok a Stredoslávok predovšetkým záležitosťou

morálky a eticky vhodného správania, *dôstojnosť* sa dotýka hlavne vnímania seba a vlastnej identity v kontexte vzťahov s ďalšími ľuďmi.

5. ČEŠŤ na základe textových údajov (T)

Textové údaje prinášajú také vlastnosti konceptu, ktoré sú viazané na viaceré typy podmetov videnia ako idealizovaných subjektov, t. j. členov určitej socio-kultúrnej skupiny. Možno sem zahrnúť tradičného konceptualizátora uchovaného vo folklórnom diskurze, konceptualizátora vychádzajúceho z kresťanského zorného uhla, odborne a profesionálne zameraný subjekt videnia, ako aj bližšie nešpecifikovaný („bežný“) podmet videnia. Pre jednotlivé typy konceptualizátorov je príznačná špecifická konfigurácia názorov a spôsobov videnia, ktoré sa profilujú v jednotlivých diskurzoch tvorených zo štýlovo a žánrovo rôznorodej databázy textov.

5.1. Subkoncept „skutočná česť“

Ako ukazuje databáza pôvodných slovenských textov rozličných funkčných štýlov a žánrov (parémie, publicistické články od roku 1989 dodnes, diela umeleckej literatúry, odborná literatúra, autobiografie, internetové texty, blogy, ako aj personálny archív autora), v súčasnej spoločenskej komunikácii vystupuje skutočná česť dvojakým spôsobom: buď v súvislosti s aktuálnymi spoločenskými otázkami stimuluje privátnu stránku osobnosti človeka (čo vnáša do konceptualizácie cti dynamiku a progres), alebo sa stáva prostriedkom oficiálneho kontaktu človeka so svetom (tu dochádza k výraznejšej sémantickej stabilizácii). Medzi obidvoma spôsobmi nie sú jednoznačne vyznačené hranice, existujú tu v jednotlivých aspektoch plynulé prechody.

Česť v rámci oficiálnej spoločenskej komunikácie sa odкрýva na materiáli získanom zo *Slovenského národného korpusu* (SNK, prim-6.1-public), kde predovšetkým v textoch informačného charakteru (12 483 výskytov; SNK, prim-6.1-public-inf)¹² je *česť* najčastejšie súčasťou ustálených slovných spojení a frazeologizmov: *je (bolo/bude) mi ctou, je pre mňa ctou, mať tú česť, slúži mu (jej) ku cti*, príp. *česť výnimkám, všetka česť, česť práci, česť pamiatke* a pod. Ustálenosť a knižnosť takýchto fráz, ako aj ich vyššia frekvencia v textoch nevyžadujúcich si postoj autora naznačuje, že *česť* je tu relatívne sémanticky sta-

¹² S výrazne nižším zastúpením tohto komponentu sa stretávame v textoch odborných (2475 výskytov; SNK, prim-6.1-public-prf) a umeleckých (1677 výskytov; SNK, prim-6.1-public-img-sk).

bilizovaná, ba až ritualizovaná. Dôležitú úlohu v tomto smere plní ich pevné zakotvenie v historicko-politickom kontexte (pozdrav *Češť práci*¹³) či v špecifickej komunikačnej situácii (napr. zoznamovanie sa s neznámym človekom: *je mi ctôu, mať tú češť*, pri úmrtí: *češť jeho pamiatke*), kde sa vyžaduje zdvorilosť a zachovanie istého spoločenského bontónu, normy.

Iný spôsob petrifikovanosti pozorujeme v takých malých **folklórnych žánroch** (mikrotextoch), akými sú slovenské príslovia a porekadlá zaznamenané najmä Adolfom Petrom Zátureckým (Záturecký 1974). Tu má dôležitú úlohu obraznosť, ktorá sa dotýka jednotlivých aspektov cti dlhodobo uložených v povedomí používateľov slovenčiny ako materinského jazyka. Niektoré z týchto sémantických znakov sa v súčasnosti dostali do úzadia, ba dokonca sa aj vytratil (najmä fyzický aspekt), iné sa naopak začali výraznejšie tematizovať (najmä psychologický a náboženský aspekt). Slovenské príslovia konceptualizujú *češť* predovšetkým ako spoločenskú hodnotu, ktorá je však úzko prepojená s existenčno-ekonomickou sférou človeka.

a) *Češť* v paremiologickom obraze sveta je vnímaná abstraktne iba minimálne. Skôr sa ctí to, čo je možné vidieť zvonku a pozorovať zmyslami, najmä zrakom. Môže to byť niečo veľmi konkrétne, čo dopĺňa fyziologický vzhľad ucteného človeka alebo je vonkajším signálom o jeho funkcii či postavení. Prejavy úcty voči druhému sú tiež spojené s konkrétnym gestom.

b) Z ekonomického hľadiska sa *češť* prirovnáva k peniazom najmä vtedy, keď je pošliapaná a zneuctená. Vtedy je spolu s ekonomickou stránkou človeka ohrozená aj jeho existencia. Ináč je *češť* človeka hodnotená viac ako všetok majetok, pretože má nevyčísliteľnú hodnotu. Nemožno túto jej hodnotu pripodobniť k cene jedla, remeselných výrobkov a pod., pretože sa dá vyvážiť iba vzájomnou úctou, ktorá tvorí základ pre harmonizáciu spoločenských vzťahov.

c) *Češť* je v Zátureckého parémiách zachytená predovšetkým ako spoločenská hodnota vyjadrujúca charakter medziludských vzťahov, ktoré sa často odvíjajú od postoja k sebe samému, sebaúcty či od vlastných zásluh. V štruktúre spoločenských vzťahov existuje v prejavoch úcty vzájomná reciprocita, ktorá sa v závislosti od rôznych okolností mení, čo môže byť spojené s krivdou a s istými výčitkami ukrivde-

¹³ Pozdrav má svoj pôvod v básni P. O. Hviezdoslava *Ó, práci všetka češť, češť práci všetka* (In: Spisy P. O. Hviezdoslava vo zväzkoch. Zväzok ôsmy, Stesky), Bratislava 1955.

ného. Predmetom úcty je ten, kto je v pomere k niečomu inému (napr. k zvieratú, najčastejšie k psovi) nadradený. Je to statočný človek, bez zreteľa na jeho majetnosť, pretože svoju česť má aj chudobný, keď žije dobre. Ak úcta patrí aj podradenému zvieratú, jeho pán (človek) ju získava.

d) *Česť* je v slovenských prísloviach a porekadlách vnímaná aj z náboženského aspektu, kde sa zvyrazňuje rozdielnosť medzi ľudským a Božím pohľadom: *Bohu ku cti, ľuďom na posmech* (Záturecký 1974: 332). Rešpektovanie tejto odlišnosti človekom a zároveň stále hlbšie prijímanie Božej perspektívy vnáša do vývoja konceptu cti istú mieru dynamiky, čo možno dobre sledovať v rámci náboženského diskurzu.

V náboženskej komunikácii nadobúda *česť* nielen príznaky spojené a) so spirituálnou sférou človeka (*česť* Bohu a jeho prikázaniam), ale *česť* sa objavuje aj b) z hľadiska spoločenského (*česť* voči autoritám, národná *česť* sú prostriedkom k úcte voči Bohu), c) psychologicko-rodového (*česť* muža a ženy), d) ekonomického (*česť* ako prostriedok dosahovania ekonomického zisku). Dokazujú to viaceré súčasné populárno-náučné, umelecké, publicistické a internetové texty náboženskej proveniencie, ktoré najmarkantnejšie zachovávajú kontinuitu s tradíciou, a tak výrazným spôsobom odkrývajú religiózny rozmer cti v jej súčasnej podobe.

a) Už najstaršia pôvodná slovanská báseň, *Proglas* (úvod k staroslovenskému prekladu evanjelia), ukazuje, že všetka *česť* a úcta patrí predovšetkým Bohu. Konštantín – Cyril v tejto svojej veršovanej skladbe vyjadruje, že ten, kto rozumie Božiemu slovu vo svojej reči a prijíma ho do svojho srdca, ten získava od neho všetku múdrosť a silu, a tak skutočne Boha ctí a chváli (in: Mišianik 1964: 59). Tento ideový odkaz diela z 9. storočia, opierajúci sa o *Evanjelium*, výrazne rezonoval v povedomí slovenského národa aj v ďalších storočiach, o čom svedčia mnohé literárne diela vysokej umeleckej hodnoty (napr. diela Jána Hollého, Jána Kollára, Andreja Sládkoviča, Pavla Országa Hviezdoslava), hymnické piesne (Nitra, milá Nitra), no nachádza silnú odozvu aj v súčasnom náboženskom diskurze, ktorý sa realizuje v rámci cirkevných obradov (*Litánie k sv. Cyrilovi a Metodovi*, 2010), na internete (napr. www.cestaplus.sk), v časopiseckých periodikách („Katolícke noviny“ 2015, roč. 130), v rôznych knižných publikáciách odborného a antologického charakteru (*Svätý Cyril a Metod v slovenskej literatúre*, 2012; *Svätí Cyril a Metod medzi slovanskými národmi*, 2013) či

v literárnej tvorbe (Milana Ferka, Ivana Hudca a i.). Tu sa stretávame so ctou v kontexte úcty k Bohu a jeho prikázaniam, čo bolo hlavným zmyslom odkazu vierozvestcov Cyrila a Metoda.

b) Od úcty ku Kristovi sa odvíja aj spoločenský aspekt, a to poslušnosť či úcta voči ďalším ľuďom či autoritám, teda k rodičom, manželovi (napr. kresťanský časopis www.nahlas.sk; Vašečka 2014), kňazom (Stanček 2004). Tieto texty explikujú, že česť je prejavená nielen tomu, kto si to z ľudského pohľadu zaslúži, ale najmä tomu, kto sa dokáže zriecť seba samého, svojich potrieb a záujmov v prospech druhého. To znamená, že ctiť si druhých je prostriedkom k poslušnosti a úcte ku Kristovi. Podriadenosť ľudskej autorite má viesť človeka k úcte a poslušnosti voči Bohu.

c) Náboženská komunikačná sféra zachytáva aj rodovo-psychologické príznaky *cti*, ako to najvýraznejšie možno pozorovať v populárnych publikáciách poslanca a pedagóga Richarda Vašečku z kresťanskej edície *Milovať a ctiť* (2014–2015). Je to práve manželka, ktorá mužovi prejavuje úctu najmä svojou vernosťou či podriadenosťou manželovej láske k nej (Vašečka 2015). Aj súčasná beletria (napr. Pronská 2009, 2014) zachytáva, že z rodového hľadiska je česť oddávna výsadou hlavne muža, ktorý si ju bráni a zároveň ju potrebuje upevňovať vo vzťahu k iným ľuďom, kým žena je uctená najmä ako matka (Kuffa 2015: 39).

d) Česť z ekonomického aspektu je dnes tiež preniknutá náboženským pohľadom, ktorý hľadá Boží „návod“, ako si vytvoriť dobrý finančný základ pre rodinu do budúcnosti. Dokladajú to ďalšie populárne publikácie Richarda Vašečku (napr. *Financie v rodine*, 2015), Jána Košturiaka (*Úvahy o podnikaní*, 2011) či Edícia publikácií pre podnikateľov *Prsteň a kľúč* (napr. *Kresťania a podnikanie*, *Právne minimum začínajúceho podnikateľa* a iné). V oblasti marketingu a financií sa česť vníma ako pozitívna perspektíva pri dosahovaní ekonomického zisku (Košturiak 2010: 141–143).

V oblasti kultúry sa česť vníma zo spoločenského aspektu ako a) *česť národa*, b) *profesionálna česť*, príp., c) *česť v súkromnom prostredí človeka*.

a) *Česť národa* sa tematizuje pri odkrývaní duchovného bohatstva i kultúrneho odkazu našich slovanských predkov (internetový časopis *Rodná cesta*: <http://www.rodnacesta.sk/co-je-to-cest/>; Slovenské hnutie obrody: www.sho.sk). No česť má svoje miesto aj v súvislosti s oceňovaním a oslavovaním činnosti a zásluh významných osob-

ností slovenského národa (napr. Ludovíta Štúra, Štefana Šmálika), ktorí v nepriaznivých historických časoch bránili „otázku našej národnej cti“ („Literárny týždenník“ 2000/40) prostredníctvom kodifikácie a zveľačovania národného jazyka (napr. *Chvála slovenčiny* 1994). Ináč sa ukazuje národná česť na navštevovanom športovom internetovom portáli šport.sk, kde sa česť pripodobňuje reprezentovaniu či zviditeľňovaniu Slovenska v rámci medzinárodných športových zápasov (napr. interview s trénerom slovenskej hokejovej reprezentácie). Inokedy česť stráca tento národný aspekt a stáva sa „iba“ morálnou povinnosťou¹⁴; b) *Profesionálna česť* sa objavuje najmä v slovenskej publicistike („Hospodárske noviny“, SME), a to predovšetkým ako politická a právnická česť, ktorá je úzko prepojená s jej spoločenským hodnotením, úctou¹⁵. Stretávame sa s populárno-náučnými publikáciami a literatúrou faktu (Beke 1999, Pajtinka 2006), ktoré približujú pedagogickú profesiu, poslanie i postavenie učiteľa v spoločnosti z hľadiska psychologického i náboženského. Česť učiteľovej osobnosti je v pokornej službe žiakovi a rastu jeho charakteru, osobnosti, vzdelania. Objavuje sa tu však i prepojenie s národným a spoločenským aspektom, keď ctiť si prácu učiteľa znamená mať v úcte vzdelanie a tých mladých ľudí, študentov, ktorí svojimi „školskými úspechmi robia Slovensku dobré meno“¹⁶.

c) Hoci česť sa v kultúrnom diskurze spája predovšetkým s verejným životom, do istej miery sa prejavuje aj v *súkromnom prostredí*, v ktorom si človeka vytvára vhodné (kultúrne) podmienky pre svoj život¹⁷.

5.2. Subkoncept „dôstojnosť“

Dôstojnosť sa do štýlovo rôznorodých textov zahrnutých v *Slovenskom národnom korpuse* (verzia: prim–7.0-public-vyv) dostáva v menšom frekvenčnom rozsahu (6564 výskytov), ako je to pri subkoncepte *česť* (10 694 výskytov). Badať tu výraznejšie úsilie exaktnejšie

¹⁴ Dostupné na internete: <http://sport.aktuality.sk/c/191844/zdeno-ciger-bojkot-representacie-si-neviem-predstavit/>; sport.aktuality.sk/c/232255/odchody-vabenie-slovana-a-kvalita-sevela-o-pricinach-vyprasku-as.

¹⁵ Dostupné na internete: <http://www.cas.sk/clanok/112069/bela-bugar-madari-si-gasparovica-nemozu-ctit-ako-prezidenta.html>.

¹⁶ Dostupné na: <http://aktualne.atlas.sk/caplovic-den-studentstva-a-boj-za-slobodu-treba-ctit-a-zveladovat/slovensko/skolstvo>.

¹⁷ Dostupné na napr. <http://lepsiebyvanie.centrum.sk/kuchyne/853131/kuchyne-ctit-si-poriadok>.

a objektívnejšie vysvetliť či špecifikovať abstraktný (skôr intuitívne vnímaný) pojem *dôstojnosť*, porozumieť mu a adekvátne ho v komunikácii použiť, čo nebolo natoľko pozorovateľné pri subkoncepte *česť*, ktorý je dobre sémanticky stabilizovaný v tradičnom folklórnom i kultúrnom diskurze.

Vzhľadom na nižšiu ustálenosť, polysémickosť, ba až ambivalentnosť subkonceptu *dôstojnosť* v slovenskom povedomí vzniká potreba jeho teoreticko-odboreného vymedzenia v textoch náučného štýlu. V tejto súvislosti sa stretávame s termínom *ľudská dôstojnosť*, s ktorým v nerovnakej miere preniká do viacerých oblastí spoločensko-vedného života (najmä antropológie, filozofie a etiky) tisícročiami preverovaný odkaz judaizmu a kresťanstva vnímajúci ľudskú dôstojnosť v stvorení človeka na Boží obraz a podobu (*Katechizmus katolíckej cirkvi*, 2013: 437). Teda z náboženského hľadiska je garantom dôstojnosti človeka jeho Stvoriteľ a *Katechizmus katolíckej cirkvi* ďalej uvádza, že *dôstojnosť* je vlastnosť človeka smerovať k Božej blaženosti a svojimi vedomými činmi sa zameriavať na dobro prisľúbené Bohom, ako aj dosvedčované morálnym svedomím, čím človek vnútorne (z celého zmyslového a duchovného života) s pomocou milosti rastie v čnosti a vyhýba sa hriechu (*Katechizmus katolíckej cirkvi*, 2013: 437). Nábožensky inšpirovaná dôstojnosť preniká v rôznej miere aj do viacerých hraničných vedeckých disciplín filozofie a etiky.

Filozofická antropológia (kladúca si otázky o človeku a o jeho úsilí nájsť v poznaní vlastného bytia kľúč k nesmrteľnosti) na dôstojnosť pozerá ako na vlastnosť človeka, ktorou je tento „duchovný subjekt“ obdarovaný a ktorá mu je „neodcudziteľná“ (Malík 2008: 43). Pre filozofickú antropológiu je dôstojnosť *pojmom morálneho vedomia, ktorý vyjadruje predstavy o hodnote ľudského jednotlivca ako bytosti rovnocennej, rovnoprávnej, slobodnej a autonómnej* (Nemčeková 2001: 305). Najsilnejšie prepojenie s náboženským zdrojom je v tom, že v pohľade antropológie je dôstojnosť založená na schopnosti slobodného a vedomého rozhodnutia človeka pre večnú spásu. Toto chápanie vyplýva z princípu kresťanskej antropologickej rovnocennosti všetkých ľudí, podľa ktorej je každý človek bytosťou stvorenou, a teda nesie znak rovnocennosti (Nemčeková 2001: 304).

Z filozoficko-ontologického hľadiska sa vnímanie dôstojnosti odvodzuje z faktu ľudskej existencie, teda dôstojnosť patrí všetkým (slobodným i neslobodným), avšak *na základe konkrétneho správania jednotlivca možno stanoviť mieru dôstojnosti prináležiacu každému mravnému*

subjektu (Gluchman 2004: 504). Teda do chápania dôstojnosti vstúpuje určitý biologicko-etický aspekt odvodzujúci mieru dôstojnosti človeka zo stupňa jeho mravnej zrelosti (založenej na tom, že dokáže rozumne využívať svoju slobodnú vôľu a nieť morálnu i sociálnu zodpovednosť za svoje konanie), pomocou ktorej potvrdzuje a rozvíja svoju dôstojnosť (Gluchman 2004: 505).

Dôstojnosť z filozoficko-právneho aspektu je vymedzená ako mravná sebakontrola jednotlivca v systéme spoločenských vzťahov, do ktorých sa zaraďujú nielen spoločnosť a jej inštitúcie, ale aj mravná inštitúcia, t. j. verejná mienka (Seiler-Seilerová 2010). V takejto spoločnosti je ľudská dôstojnosť konkretizovaná súborom základných ľudských práv a slobôd, ktorý sa spätne odvodzuje z ľudskej dôstojnosti. Ak však spoločenské inštitúcie tieto práva slobody jednotlivca nerešpektujú a nezachovávajú, človek aj tak nestráca svoju ľudskú dôstojnosť, pretože tá je mravnou kategóriou viažucou sa na vedomie ľudskej bytosti o sebe samej (Dembická 2015: 68).

Z pohľadu etiky sa dôstojnosť definuje ako hodnota, ktorej porušenie nemožno vyvážiť ničím iným, nijakou inou hodnotou, teda na svete neexistuje nič, čím by sa dalo vyvážiť porušenie ľudskej dôstojnosti. To znamená, že *zasahovanie do ľudskej dôstojnosti sa nepripúšťa ani v prípadoch, kde by sa tým mohlo zabrániť nejakému veľkému zlu alebo priam katastrofe* (Korený 2003: 105).

Prechod vo vnímaní ľudskej dôstojnosti z teoretickej roviny do každodenného spoločenského života prináša viac aspektov, ktoré sú úzko prepojené s vyššie uvedenými pohľadmi a ktoré bývajú súčasťou verejnej diskusie. V slovenskej publicistike, ale aj v populárno-odbornej literatúre sa stále častejšie stretávame s dôstojnosťou človeka najmä a) z biologického aspektu (právo na narodenie každého človeka, právo na dôstojnú smrť), b) z pohľadu psychologicko-pedagogického (základná miera dôstojnosti mentálne postihnutých ľudí), c) zo sociálneho aspektu (dôstojnosť človeka, ktorý potrebuje pomoc; diskriminácia dôstojnosti niektorých sociálnych a spoločenských skupín), d) z hľadiska pracovno-právnych vzťahov (porušovanie práva a dôstojnosti zamestnanca v organizáciách), e) zo psychologicko-sociálneho aspektu ako právo človeka na súkromie a ochranu intimity.

a) V rámci bioetiky sú čoraz častejšie diskutované problémy prenatálnej medicíny (Sýkora 2006: 562–568), interrupcie (Daniška 2007: 82–94), eutanázie (Weisenbacher 2015), lekárskeho výskumu na ľuďoch (Glasa-Šoltés 1998: 44–45; časopis „Impulz“ 2015, č. 1–3). Ľudská

dôstojnosť v týchto medicínskych otázkach je odvodená z idey, že právo na narodenie, dôstojný život i dôstojnú smrť má každá existujúca ľudská bytosť.

b) O rôznej miere dôstojnosti sa hovorí v súvislosti so zdravotnou starostlivosťou o mentálne postihnutých ľudí s ich špeciálnymi potrebami, ktorí okrem základnej miery dôstojnosti založenej na statuse „byť človekom“ môžu prinášať aj pozitívne sociálne dôsledky, niektorí sú schopní samostatne sa rozhodovať a konať v bežných životných situáciách (Klembárová 2010: 190–192).

c) Zo sociálneho aspektu je dôstojnosť každého človeka vnímaná ako kľúčová hodnota v činnosti sociálnych pracovníkov, od ktorých sa požaduje, aby sa zasadzovali za sociálnu spravodlivosť a „v prospech rešpektu k ľudským bytostiam“ (Matulayová 2010: 14). Z toho dôvodu sa na dôstojnosť pozerá z hľadiska zodpovednosti nielen voči sebe, no najmä vo vzťahu k okoliu a tým, ktorí potrebujú pomoc (Dávideková 2010).

d) Na internetových portáloch¹⁸ sa dôstojnosť človeka vníma ako často porušované právo zamestnanca vo viacerých organizáciách a na rôznych pracoviskách, čo sa prejavuje najmä v ich finančnom ohodnotení¹⁹. Medzi rizikové sektory nerešpektujúce dôstojnosť zamestnanca patrí na Slovensku školstvo²⁰. Nájdeme tu však aj odborné príspevky, ktoré sa venujú právnej stránke pracovného vzťahu medzi zamestnancom a zamestnávateľom (Vondráková 2010: 324–328).

e) Na internetových blogoch (www.babetko.rodinka.sk) sa stretáme s vnímaním dôstojnosti ako práva na súkromie a intimitu, ktoré autorom týchto článkov boli odopreté zo strany štátnych či súkromných (najmä zdravotníckych) zariadení (Gregušová 2005).

Dôstojnosť je prítomná aj v textoch s deklaratívnou funkciou ako legislatívou chránená spoločenská hodnota, ktorá sa dotýka všetkých spoločenských skupín i jednotlivcov. Vidíme to vo viacerých štátnych dokumentov, ktoré majú právny charakter. Najdôležitejším medzinárodne akceptovaným dokumentom je *Všeobecná deklarácia (Charta) ľudských práv*, prijatá na *III Valnom zhromaždení Organizácie spoje-*

¹⁸ Napr. www.pracaavztahy.sk, www.euractiv.sk/rozhovory/socialna-politika, aktualne.atlas.sk, www.topky.sk.

¹⁹ Aktualne.atlas.sk/kolko-stoji-dostojny-zivot-na-slovensku-prieskum-urcil-jeho-cenu/ekonomika/slovensko-a-ekonomika.

²⁰ Dostupné na: www.topky.sk/cl/10/1455995/Ucitelia-svoju-dostojnost-stale-nenasli-Su-plateni-akoby-nemali-ani-maturitu.

ných národov 10 Decembra 1948²¹, kde sa v čl. 1 uvádza, že všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a v právach.

Keďže Slovenská republika sa hlási k zásadám tohto dokumentu *Ústavným zákonom č. 23/1991 z 9 januára 1991*, ktorým sa uvádza *Listina základných práv a slobôd*, rovnako vysvetľuje ľudskú dôstojnosť ako prirodzené právo človeka, občana na život, slobodu, súkromie a ako neodňateľnú hodnotu každej bytosti²². V tomto právnom dokumente je ľudská dôstojnosť vymedzená dvojakým spôsobom, a to pozitívne, ale vzhľadom na abstraktnosť termínu aj negatívne. Okrem tohto právneho textu sa dôstojnosť človeka deklaruje v ďalších dokumentoch: *Deklarácia práv počatého dieťaťa*²³, *Deklarácia vzdelávacích práv nadaných detí*²⁴, *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím*^{č. 317/2010 Z. z.}²⁵ a pod.

Vo folklórnych textových útvaroch, ktoré tvoria podstatnú súčasť národného kultúrneho dedičstva, sa dôstojnosť konceptualizuje v mimoriadne nízkej kvantite, čo ovplyvňuje nedostatočnú sémantickú stabilizáciu tohto subkonceptu v kultúrnom povedomí Slovákov. V Zátureckého zbierke sa stretávame iba s parémiou *Kde dôstojnosť, tam pýcha* (Záturecký 1974: 408), kde je dôstojnosť konceptualizovaná zo psychologického hľadiska ako nežiaduci duševný prejav človeka majúci negatívny charakter (porovnaj frazému *Byť pod ľudskú dôstojnosť*). Nezodpovedá to súčasnému axiologickému značeniu subkonceptu, ktorý nadobúda kladný a pre spoločnosť žiaduci charakter.

6. Profilácia konceptu ČEŠŤ

Na základe údajov zahrňujúcich texty rozličných funkčných štýlov a žánrov (parémie, publicistické články od roku 1989 dodnes, diela umeleckej literatúry, odborná literatúra, autobiografie, internetové texty, blogy) sa koncept ČEŠŤ profiluje vo viacerých diskurzoch s vlastným uhlom pohľadu a subjektom videnia.

ČEŠŤ vo folklórnom diskurze (S, D, T). V tradičnej kultúre zachytenej v slovenskom paremiologickom fonde pozorujeme dve bázové podoby konceptu ČEŠŤ. Kým *skutočná češť* je predovšetkým spoločenská hodnota prevyšujúca ekonomické zabezpečenie a majetok

²¹ Dostupné na: www.snsfp.sk/CCMS/files/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav.pdf).

²² Dostupné na: <http://www.gymkromp.sk/html/lp/listina.pdf>.

²³ Dostupné na: www.hsfs.sk/dokumenty/deklaracia.pdf.

²⁴ Dostupné na: www.nadanedieta.sk/ine.html.

²⁵ Dostupné na: spv.sk/library/files/2010-317.pdf.

človeka, no vytvárajúca hierarchiu v medziludských vzťahoch (ako aj vo vzťahu medzi človekom a zvieratou), *dôstojnosť* – ako z nej sémanticky derivovaná hodnota – odkrýva negatívne dôsledky týchto sociálnych vzťahov na psychických vlastnostiach jednotlivca (viac konceptualizácia CTI v legislatívnom diskurze). Teda *česť* a *dôstojnosť* sa v tradičnom ľudovom obraze sveta ukazujú ako dve kognitívne prepojené hodnoty so spoločnou sémou (sú súčasťou sémantického poľa 'úcta', ktorá sa prejavuje na dvoch rovinách: a) v opozícii vonkajšia úcta (*česť*) a vnútorná úcta, t. j. sebaúcta (*dôstojnosť*), b) v opozícii mať úctu (*česť*) a nemať úctu (*dôstojnosť*).

ČEŠŤ v náboženskom diskurze (T). Na rozdiel od dotazníkových údajov, kde sa ČEŠŤ nekonceptualizovala z náboženského hľadiska, textový materiál ukázal, že konceptualizácia CTI je v slovenčine výrazne poznačená najmä kresťanským nazeraním na svet, ktorý v rôznej miere a v rôznej podobe preniká do viacerých sfér spoločenskovo-kultúrneho života i života jednotlivca. ČEŠŤ je tu vnímaná ako hodnota, ktorá patrí Stvoriteľovi (spirituálny rozmer konceptu), ale tiež tomu, koho Boh stvoril na svoj obraz, t. j. človeku (najmä sociálny a psychologický aspekt konceptu). Táto séma je spoločná pre obidva subkoncepty (*skutočnú česť* i *dôstojnosť*) s určitými modifikáciami: buď spirituálny rozmer nadobúda podobu sociálnych vzťahov, od jednotlivca navonok k inému človeku (*česť voči niekomu*), alebo preniká do vnútra jednotlivca, do jeho životného smerovania (*mať dôstojnosť*).

ČEŠŤ v spoločenskom diskurze (S, D, T). V interpersonálnom spoločenskom styku sa koncept ČEŠŤ výrazne diferencuje na základe prítomnosti autorského postoja. Na jednej strane je ČEŠŤ pevne zakotvená (ritualizovaná) v oficiálnych komunikačných situáciách, ktoré si priamo nevyžadujú vyjadrovanie postojov a názorov hovoriacich (*je mi ctou, mať tú česť, česť ich pamiatke* a pod.), na druhej strane je súčasťou diskusií, v ktorých sa stretávajú viaceré (niekedy i výrazne odlišné) prístupy a pohľady (napr. *právo na narodenie každého človeka, právo na dôstojnú smrť, miera dôstojnosti mentálne postihnutého človeka, dôstojnosť zamestnanca v organizáciách*). ČEŠŤ nie je v spoločenskom diskurze iba spoločenskou hodnotou založenou na tolerantnom prístupe k ľuďom (ako to ukazujú dotazníkové údaje), ale je to aj hodnota psychologická a právna.

ČEŠŤ v kultúrnom diskurze (v širšom zmysle) (T). Súčasťou kultúrneho diskurzu sú prejavy a výsledky tvorivej a inej (telesnej) činnosti ľudí v spoločnosti. ČEŠŤ (v tom skutočná *česť* i *dôstojnosť*) je tu

konceptualizovaná predovšetkým ako národná (príp. psychologicko-spoločenská) hodnota (*česť reprezentovať Slovensko/seba, dôstojná reprezentácia Slovenska/seba*), ktorá je spojená s profesionalitou tvoriacich ľudí pôsobiacich vo verejnom živote, no aj s kreatívnym prístupom pri vytváraní vhodných podmienok pre život v súkromnom prostredí.

ČEŠŤ vo vedeckom diskurze (T). V tomto type diskurzu sa konceptualizuje len ten rozmer CTI, ktorý je v povedomí používateľov jazyka menej sémanticky stabilizovaný, ba dokonca nejasný a treba ho sémanticky vymedziť (poukázať na rozsah i obsah jej významu). *Ludská dôstojnosť* sa stáva interdisciplinárnym odborným termínom, ktorý sa približuje z aspektu teologického, filozofického, etického či právneho ako hodnota, ktorá patrí každému človeku.

ČEŠŤ v legislatívnom diskurze (D, T). Na základe historickej skúsenosti z predchádzajúcich období a politických režimov (fašizmus a komunizmus), keď mnohé prirodzené práva boli človeku upierané, vzniká potreba prostredníctvom kompetentných právnych a štátnych orgánov zamedziť tomu, aby sa v súčasnosti i budúcnosti tieto negatívne historické udalosti opakovali. Kým *skutočná česť* nie je vnímaná z právneho aspektu (v dotazníkoch je dokonca zachytená aj v zmysle „česť nepatrí do politiky“), *ľudská dôstojnosť* je axiologicky viazaná na právne dokumenty s deklaratívnym charakterom a je vnímaná ako hodnota určovaná zákonodárstvom Slovenskej republiky.

7. Syntetická kognitívna definícia slovenského jazykového obrazu CTI

Systémové (S), dotazníkové (D) a textové (T) údaje napomohli k rekonštrukcii jazykového obrazu CTI, ktorý zohľadňuje objektívne fungovanie základného súboru vlastností stabilizovaných v povedomí Slovákov na celom území Slovenska. ČEŠŤ na základe systémových údajov zahŕňa hľadisko psychologické, spoločenské a etické s pomerne chudobným zastúpením základných príznakov. V dotazníkovom výskume sa rozšírilo fasetové usporiadanie konceptu o ďalšie vlastnosti, ktoré profilujú ČEŠŤ vnútorne štruktúrovaným a nenáhodným spôsobom. Najmä textový materiál ukázal, že ČEŠŤ nie je iba spoločensko-eticko-psychologickou hodnotou, ale je v slovenčine konceptualizovaná aj z ďalších hľadísk, a to z aspektu národného, právneho, náboženského, ekonomického, fyzického, rodového. Na základe všetkých S-D-T údajov a ich frekvenčného zastúpenia možno

rekonštruovať jazykový obraz cti v súčasnej slovenskej kultúre v takej to kultúrnej špecifickej konfigurácii aspektov s rôznou mierou ustálenosti jednotlivých vlastností CTI (od centrálnych po periférne aspekty a vlastnosti).

Etický aspekt:

- (1) nemenná hodnota (S, D, T)
- (2) konať podľa pevných morálnych hodnôt a zásad (S, D)
- (3) pravdivosť (D)
- (4) opak podvádzania, okrádania, klamstva (D)
- (5) správať sa podľa svedomia (D)
- (6) dodržať sľub (D)

Psychologický aspekt:

- (7) sebaúcta, vedomie vlastnej hodnoty (S, D, T)
- (8) pevný charakter (S, D, T)
- (9) odvaha bojovať, nepoddať sa problémom (D, T)
- (10) schopnosť priznať si chybu, pokora (D, T)
- (11) hrdosť (D)
- (12) opak pokrytectva (D)

Psychologicko-spoločenský aspekt:

- (13) primerané správanie, slušnosť, distingvovanosť (S, D)
- (14) ocenenie, uznanie kvalít (S, D)
- (15) niesť následky, zodpovednosť (D, T)
- (16) poctivosť (S, D)
- (17) výnimočnosť, dôležitosť (S, D)
- (18) ambícia, túžba vyniknúť (S, D)

Spoločenský aspekt:

- (19) verejná mienka, všeobecná vážnosť (S, D, T)
- (20) mať rešpekt, autoritu (S, D, T)
- (21) prístup k iným ľuďom, pomoc okoliu (S, D, T)
- (22) oficiálny prejav zdvorilosti (S, T)
- (23) spravodlivosť (D)

Národný aspekt:

- (24) reprezentácia („zviditeľňovanie“) Slovenska v zahraničí (T)
- (25) odkaz slovanských predkov (T)
- (26) oceňovanie zásluh významných osobností slovenského národa (T)
- (27) zriedkavá vlastnosť na Slovensku (D)

Rodový aspekt:

- (28) mravná čistota dievčata a ženy, poctivosť (S, T)
- (29) česť muža (D, T)

- (30) materstvo (T)
(31) vernosť manžela manželke a naopak (T)

Politicko-právny aspekt:

- (32) garancia ľudských práv a slobôd (D, T)
(33) dodržiavanie práv v organizáciách (T)
(34) protiklad je politická činnosť (D)

Náboženský aspekt:

- (35) postoj úcty voči Bohu a jeho prikázaniam (T)
(36) postoj úcty voči každému človeku stvorenému na Boží obraz (T)
(37) postoj úcty voči tomu, kto sa dokáže zriecť seba v prospech druhého (T)

Ekonomický aspekt:

- (38) viac ako majetok (T)
(39) pozitívna perspektíva pri dosahovaní ekonomického zisku (T)

Fyziologický aspekt:

- (40) vzhľad človeka (T).

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
Bartmiński Jerzy, 2014, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin.
Báňik Tomáš, 2013, *Jazykový obraz sveta v Kyjevských listoch*, [w:] *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Ed. Martina Lukáčová – Martin Husár – Peter.
Ivanič Martin Hetényi, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
Tokarski Ryszard, 1999, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin.
Zinken Jörg, 2009, *The Ethnolinguistics school of Lublin and Anglo-american cognitive linguistics*, [in:] Jerzy Bartmiński, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, ed. Jörg Zinken, London, s. 1–5.

Pramene

- Beke Eduard, 1999, *Bol som učiteľom*, Prešov.
Cyril a Metod medzi slovanskými národmi, Trnava 2015.
Daniška Patrik, *Potrat je zabitie človeka*, „Impulz” 2007, roč. 3, č. 1, s. 82–94.
Dembická Lenka, 2015, *Ľudská dôstojnosť a jej absolutnosť v služobnom zákroku*, [w:] *Súčasná spoločenská kríza a jej negatívne prejavy s dôrazom na vedomie a správanie mladých príslušníkov ozbrojených síl a ozbrojených bezpečnostných zborov*, Bratislava.

- Dudová Katarína, 2016, *Jazykový obraz cti v súčasnej slovenskej kultúre*, „Romano Slavica” 2016, roč. 52 (LII), č. 1, s. 145–155.
- Dudová Katarína, 2015, *Obraz dôstojnosti v jazyku mladých Slovákov*, [w:] *Slovenčina v kontexte slovanských a neslovanských jazykov*, Nitra.
- Glasa Jozef, Šoltés Ladislav, 1998, *Ošetrovateľská etika 1*. Martin, Osveta.
- Gluchman Vasil, 2004, *Ludská dôstojnosť a neutilitaristická konzekvencialistická etika sociálnych dôsledkov*, „Filozofia” 2004, roč. 59, č. 7, s. 502–507.
- Chvála slovenčiny. Dokumenty, svedectvá a vyznania*, Bratislava 1998.
- Katechizmus katolíckej cirkvi*, Trnava 2013.
- Klembárová Júlia, 2010, *Mentálne postihnutie – prekážka na získanie ľudskej dôstojnosti?* [w:] Študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov, Prešov.
- Korený Peter, 2003, *Cena a dôstojnosť. K otázke inkomensurability hodnôt*, [w:] *Hodnotové aspekty súčasného sveta*, Nitra.
- Košturiak Ján, 2010, *Úvahy na každý deň*, Bratislava.
- Králik Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003, red. Ján Kačala, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Bratislava.
- Kuffa Marián, 2015, *Kazateľnica život*, Stará Lubovňa.
- Litánie k sv. Cyrilovi a Metodovi*, [w:] *Obrad prijatia a uctenia relikvií sv. Cyrila*, Nitra 2010.
- Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, t. 2, Praha.
- Malík Branislav, 2008, *Úvod do antropologie*, Bratislava.
- Matulayová Tatiana, 2010, *Dôstojnosť človeka – staronová výzva sociálnej práce*, [w:] *Chudoba a sociálne vylúčenie ako problém súčasnosti. Trendy a výzvy*, Prešov.
- Mišianik Ján, 1964, *Antológia staršej slovenskej literatúry*, Bratislava.
- Nemčeková Mária, 2001, *Poznámky ku konceptu ľudskej dôstojnosti*, „Filozofia” 2001, roč. 56, č. 5, s. 300–308.
- Pajtinka Lubomír, 2006, *Učítelia patria do neba (alebo malá pocta veľkému povolaniu)*, Bratislava.
- Pronská Jana, 2009, *Láska a česť*, Bratislava.
- Pronská Jana, 2014, *Rytierova česť*, Bratislava.
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Praha.
- Seiler Vladimír, Seilerová Božena, 2010, *Ludská dôstojnosť – axióma ľudských práv*, Bratislava.
- Slovník koreňových morfév slovenčiny*, 2007, red. Miloslava Sokolová, Martin Ološtiak, Martina Ivanová, Prešov.
- Slovník slovenského jazyka I. (A–K)*, 1959, red. Štefan Peciar, Bratislava.
- Slovník súčasného slovenského jazyka (A–G)*, 2006, red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová, Bratislava.
- Spisy P. O. Hviezdoslava vo zväzkoch. Zväzok ôsmy. Stesky*, Bratislava 1955.
- Stanček Lubomír, 2004, *Kňaz, Spišská Kapitula, Kňazský seminára biskupa J. Vojtašáka*.
- Stanislav Ján, 1950, *Zo života slov a našich prekov*, Bratislava.
- Svätý Cyril a svätý Metod v slovenskej literatúre*, Nitra 2012.
- Sýkora Peter, 2006, *Treba život každej ľudskej zgoty bezpodmienečne chrániť?* „Filozofia” 2006, roč. 67, č. 7, s. 562–568.
- Synonymický slovník slovenčiny*, 2004, red. Mária Pisárčiková, Bratislava.

Vašečka Richard, 2015, *Milovať a ctiť – Financie v rodine*, Bratislava.

Vašečka Richard, 2014, *Milovať a ctiť – Navždy*, Bratislava.

Vondráková Eva, 2010, *Flexiistota ako cesta k zachovaniu ľudskej dôstojnosti a ochrany zamestnanca*, [w:] *Liberalizácia pracovného práva a nové trendy vo vývoji pracovných vzťahov*, Ed. Eva Janičová, Marcel Dolobáč, Košice.

Záturecký Adolf Peter, 1974, *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovie a hádanky*, Bratislava.

Publicistické články

Denníky (roky 2014, 2015): SME, „Hospodárske noviny“

Ďalšia periodická tlač (2000 a 2015): „Katolícke noviny“, „Literárny týždenník“, „Impulz“, „Revue pre modernú katolícku kultúru“.

Internetové pramene

Publicistické články zverejnené na internetových portáloch (2015): aktualne.atlas.sk, babetko.rodinka.sk, cas.sk, cestaplus.sk, euractiv.sk, lepsiebyvanie.centrum.sk, nahlas.sk, nazory.pravda.sk, postoj.sk, pracaaavz-tahy.sk, rodnacesta.sk, sport.aktuality.sk, topky.sk.

Internetové a korpusové zdroje

Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupné na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 12 X 2015).

Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-prf. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupné na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 12 X 2015).

Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupné na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 12 X 2015).

Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-img.sk. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupné na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 12 X 2015).

Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2016. Dostupné na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 17 VII 2016).

Ďalšie

Čo je to češť? Dostupné na internete: <http://www.rodnacesta.sk/co-je-to-cest/>.

Dávideková Mária, *Etické hodnoty a dôstojnosť v sociálnej práci*, In: Prohuman – vedecko- odborný recenzovaný internetový časopis. 30. novembra 2010). Dostupné na: www.prohuman.sk/socialna-praca/eticke-hodnoty-a-dostojnost-v-socialnej-praci.

Deklarácia práv počatého dieťaťa. Dostupné na: www.hsls.sk/dokumenty/deklaracia.pdf.

- Deklarácia vzdelávacích práv nadaných detí.* Dostupné na: www.nadanedieta.sk/ine.html.
- Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím č. 317/2010 Z. z.* Bratislava: ZPMP v SR 2009. 56 s. Dostupné na: spv.sk/library/files/2010-317.pdf.
- Dôstojná reprezentácia vysokoškolákov v zahraničí (29 III 2015).* Dostupné na: www.ff.unipo.sk/sdffpu/dostojna-reprezentacia-vysokoskolakov-v-zahranici/.
- Gregušová Martina: *Otvorený list o rešpektovaní súkromia a dôstojnosti v pôrodniciach.* (19 V 2005) Dostupné na: babetko.rodinka.sk/mudrosti/slovensko-pre-rodinu/otvoreny-list-o-respektovani-sukromia-a-dostojnosti-v-porodniciach/.
- Kuchyne: Ctiť si poriadok.* Dostupné na internete: <http://lepsiebyvanie.centrum.sk/kuchyne/853131/kuchyne:-ctit-si-poriadok>.
- Slovenské hnutie obrody* (internetový portál). Dostupné na: www.sho.sk.
- Ústavný zákon č. 23/1991 (9 I 1991),* Listina základných práv a slobôd. Dostupné na: <http://www.gymkromp.sk/html/lp/listina.pdf> (cit. 16 VIII 2016).
- Vengloš: *„Dôstojná reprezentácia a miesto na futbalovej mape (28 VI 2010).* Dostupné na: sport.aktuality.sk/c/96534/venglos-dostojna-reprezentacia-a-miesto-na-futbalovej-mape (cit. 16 VIII 2016).
- Všeobecná deklarácia (Charta) ľudských práv.* Dostupné na: www.snslp.sk/CCMS/files/Vseobecna.deklaracia.ludskych.prav.pdf (cit. 16 VIII 2016).
- Weisenbacher Peter: *Eutanázia ako ľudské právo? (9 X 2015).* Dostupné na: nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/370024-eutanazia-ako-ludske-pravo/.
- Zhudobnený Proglas dôstojne reprezentoval slovensko v Ríme (24 VI 2015).* Dostupné na: sk.radiovaticana.va/news/2015/06/24/zhudobnen%C3%BD_proglas.d%C3%B4stojne.prezentoval.slovensko.v.r%C3%ADme/1153750.

Conceptualization of HONOUR in the Slovak linguaculture

The authoress reconstructs the concept of ČEŠŤ figuring in the awareness of the contemporary Slovaks after the year 1989. The analysis was conducted from a semasiological perspective using the methodology of the Lublin school of ethnolinguistics (Zinken 2009; Bartmiński 2014). A comprehensive examination of systemic, survey and textual data showed that the Slovaks conceptualized ČEŠŤ as a multi-faceted category, putting particular emphasis on its ethical value, which depends on the human being, his/her self-awareness and self-respect (the internal, psychological dimension). Slovak people were also found to understand honour in terms of relationships with other people and the attitude of a community to a given person. Equally important to the conceptualization of ČEŠŤ was the perception of human traits and conduct as having a moral value (the external, social dimension). The cognitive definition of the Slovak ČEŠŤ was formulated in the study. It was underlined that, in Slovak discourse, the base image of ČEŠŤ was profiled in various ways by the various collective subjects who represented different value systems, viewpoints and interpretive perspectives. The following profiles were distinguished: folk, religious, cultural, social, legal and scientific.

Koncept ЧЕСТЬ w rosyjskim językowym obrazie świata

Ludmiła L. Fiodorowa
Ewa Białek

Badania nad konceptem ЧЕСТЬ, których wyniki przedstawiono w artykule, objęły analizę trzech typów danych: definicji słownikowych leksemu *честь* (S), kontekstów użycia tego leksemu we współczesnych tekstach prasowych i literackich (T, dyskurs oficjalny, liberalno-opozycyjny, religijny i dyskurs prasy kolorowej) oraz tekstów wywołanych (ankiety, A). W badaniach uwzględniono także teksty kliszowane i teksty kultury. Znaczenia leksemu *честь* koncentrują się wokół dwóch aspektów: *честь – слава кому-л.* ‘sława, chwała’ (semantyka „zewnętrzna”: oznaki poważania i czci, zaszczyt) oraz *честь – совесть чья-л.* ‘sumienie’ (semantyka „wewnętrzna”: wartości moralno-etyczne). Dwustronna semantyka wyrazu wpływa na dwuznaczność samego konceptu. W artykule zgromadzone dane językowo-tekstowe opisuje się z wykorzystaniem zespołów sądów (faset), w oparciu o nie pokazuje się ewolucję znaczenia leksemu i konceptu na przestrzeni stuleci oraz odmienną jego profilowania w różnych dyskursach. W pracy zwraca się także uwagę na modyfikacje (aktualizację) konceptu pod wpływem różnych wydarzeń w życiu społeczno-politycznym. Wypracowana syntetyczna definicja kognitywna konceptu ЧЕСТЬ pokazuje dominujący w dobie współczesnej sposób jego rozumienia, a więc nadrzędność wartości moralno-etycznych (moralność, godność, poświęcenie) wobec zewnętrznych oznak poważania i czci. ЧЕСТЬ jest nieodłącznym elementem kodeksów grup zawodowych i społecznych, wartością zarówno dla jednostek, jak i zbiorowości.

1. Wprowadzenie

Celem badań jest opracowanie definicji kognitywnej konceptu ЧЕСТЬ oraz określenie miejsca tego konceptu we współczesnym rosyjskim językowym obrazie świata. Przeprowadzone badania S-A-T¹

¹ S-A-T: „system językowy, konwencja dostępna badaniom ankietowym i teksty” (Bartmiński 2007: 20, por. także: Niebrzegowska-Bartmińska 2014: 73; Bartmiński 2014: 283).

objęły analizę definicji słownikowych leksemu *честь*, utrwalających historyczny rozwój znaczeń tego słowa, a także analizę kontekstów jego użycia w tekstach współczesnych. W konstruowaniu definicji uwzględniono również wyniki badań eksperymentalnych o istocie pojęcia *ЧЕСТЬ* z perspektywy młodego pokolenia².

Wyobrażenia o honorze / godności³ wśród przedstawicieli kultury rosyjskiej w dużym stopniu kształtują tak zwane teksty kultury⁴ – utwory literackie, folklorystyczne, kultowe filmy, które tworzą pewną wspólną kulturową platformę dla społeczeństwa i wyznaczają perspektywę postrzegania świata przez jego członków. Teksty te są źródłem przykładów honoru w postawie żołnierzy – obrońców kraju podczas wojny domowej (1918–1921)⁵ i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (walka z faszyzmem w latach 1941–1945). Teksty kultury zawierają kodeksy honoru przedstawicieli sfer wyższych w Rosji, kształtują ogólnoludzki wymiar tego pojęcia oparty na godności, waleczności i poświęceniu jednostki dla dobra innych. Najwybitniejsi poeci i pisarze rosyjscy głosili ideały honoru, wolności, wiązali je z losami kraju: *Пока свободою горим, Пока сердца для чести живы, Мой друг, Отчизне посвятим Души прекрасные порывы...* (Aleksander Puszkina, *Do Czaadajewa*, 1818)⁶. Z przysłowiem *Береги платье снову, а честь смолоду* Rosjanie stykają się jeszcze w szkole, podczas lektury opowieści *Сórка капитана* Puszkina (1836). Wersy *Юный друг, в бою открытом Защищать готовься честь* autorstwa pieśniarza i poety Jurija Entina pochodzą z piosenki filmowej (*Достояние республики*, 1971), a rozpoznawalny cytat *Есть такая профессия – Родину защищать!* z popularnego radzieckiego filmu *Офицеры* (1971)⁷. Przykłady te wskazują, że wierność i odwaga leżą u podstaw pojęcia honoru żołnierza, wojownika.

² Koncept *ЧЕСТЬ* autorki omawiają także w pracy: Fiodorowa, Białek 2015: 81–109.

³ Znaczeniom leksemu *честь* w języku polskim odpowiadają: ‘honor, cześć’; ‘dobre imię, reputacja’; ‘cześć, szacunek, poważanie’, ‘zaszczyt’; ‘cnota, niewinność’ (WSRP 1993: 732–733, t. 2; por. hierarchizację znaczeń w języku rosyjskim wg danych systemowych).

⁴ Teksty kultury zdefiniowano w pracy: Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 72–73.

⁵ Walka pomiędzy bolszewikami i ich przeciwnikami („białymi”), opowiadającymi się za dawnym ustrojem.

⁶ *Пóки свободны плóмeнь тайны Розпала сeрц szlachetnych wнeтpze, Ojczyźниe, брациe мój, oddajмы Porywy duszy najгорeтsze* (przeł. Julian Tuwim).

⁷ Przykład odnotowany m.in. w słowniku współczesnych cytatów: SSC 2007: 80.

W rosyjskiej poezji XIX wieku, podejmującej problematykę społeczną, wyraz *честь* ma odcień patetyczny (*Иди в огонь за честь Отчизны, за убеждение, за любовь* [...], wiersz *Poeta i obywatel* Mikołaja Niekrasowa, 1856), zakłada pełną poświęcenia walkę o najwyższe ideały. Współcześnie w codziennym życiu honoru nie przywołuje się nader często. Ten podniosły i nieco zapomniany wyraz pojawia się, a samo pojęcie aktualizuje w sytuacjach, kiedy budzi się świadomość społeczna obywateli i rośnie w nich poczucie odpowiedzialności za losy kraju⁸. Na przełomie 2013/2014 r. dziennikarze oraz internauci wielokrotnie odwołują się do kodeksu oficerskiego z czasów Imperium Rosyjskiego (*Кодекс чести русского офицера*, 1904 r.) i kluczowej myśli w nim zawartej: *Сердце – женщине, душа – Богу, долг – Отчеству, честь – никому* [Serce – kobiecie, dusza – Bogu, obowiązek – Ojczyźnie, honor – nikomu]⁹. *Stricte* społeczny aspekt pojęcia ЧЕСТЬ uwidacznia się w aktywnych działaniach: przybiera postać masowych wystąpień przeciwko konkretnym ludziom bądź zjawiskom, marszów poparcia dla kogoś lub czegoś. W czasach kryzysów na scenie politycznej i zaostrzenia wewnętrznych napięć pojmowanie honoru może podzielić społeczeństwo: każda ze stron odwołuje się do tej wartości i szuka w niej oparcia dla własnego wyboru moralnego (wybory prezydenckie w Rosji w 2012 r., kryzys ukraiński na przełomie 2013 i 2014 r.).

To, co może jednoczyć społeczeństwo, to pojęcie honoru w sporcie. Zawodnicy, walcząc o wysokie miejsca na podium, walczą zarazem o honor drużynowy lub honor kraju. Olimpiada staje się areną, która rodzi swoich bohaterów – oddaje się im honory, ich zwycięstwami szczytą się inni, traktując je jako wspólny sukces i ogólnonarodowe dobro.

W życiu codziennym honor zastępują pojęcia zwykłej przyzwoitości, uczciwości, dobrego wychowania. O honorze postrzeganym w kategoriach indywidualnej ofiarności i bezinteresowności wspomina

⁸ Taki odbiór słowa i pojęcia potwierdza poniższa wypowiedź: *Она такой пример, недостижимый пример, почти беспрецедентный пример в российской политике цельности, принципиальности, чести, простите за такое высокое слово* (EM, 12 VII 2014).

⁹ Zasady zachowania w kręgach wojskowych zawarto w broszurze *Советы молодому офицеру* [Rady dla młodego oficera] rotmistrza Kulczyckiego, książkę tę uznaje się za prototyp Kodeksu. Dewizą korpusu carskich kadetów były słowa: *Веру – царю, жизнь – Отчеству, честь – никому* (SSC 2007: 575). Wariant *жизнь – родине, честь – никому* stał się antybolszewickim hasłem z 1919 r. (tamże).

się w wyjątkowych okolicznościach. To słowo, podobnie jak i inne niemodne hasła, jest do pewnego momentu niepotrzebne, ponieważ człowiek XX/XXI w. wybiera wartości innego rodzaju – przedsiębiorczość, tolerancyjność, dążenie do realizacji swoich ambicji. Aspekt wyborów moralnych nie jest jednak kategorycznie odrzucany (por. badania empiryczne i korpusowe).

O honorze i godności mawia się też w kontekście sporów, których rozstrzygnięcie wymaga narzędzi prawnych (utrwalona konstrukcja *защита чести и достоинства*). O dobra osobiste walczy się dziś na drodze sądowej i przyznaje odszkodowanie w przypadku ich naruszenia¹⁰.

Na dezaktualizację leksemu *честь* może wskazywać nieobecność słowa w jednym z nowszych słowników tematycznych, w którym ujęto tylko derywat *честолюбивый*, sygnalizujący inne wartości współczesnego pokolenia (TPSRJ 2008: 841; *честолюбивый* ‘ambitny, żądny zaszczytów (władzy, sławy)’ – WSRP 1993: 732, t. 2, por. kolokacje w słowniku: KSRP 2011: 373¹¹). Tej pewnej staroświeckości pojęcia i leksemu dowodzą też dane Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (NKJR) odzwierciedlające jego frekwencję w poszczególnych latach (1800–2013): niezwykle wysoka częstotliwość wyrazu przypada na lata 1807–1826 (walka z Napoleonem, powstanie dekabrystów w 1825 r., nastroje antycarskie), potem frekwencja tej jednostki spada – na początku ten spadek jest wyraźny (po 1827 r. do ok. 1844 r.), potem zaś miarowy, ale prowadzący do zminimalizowania użycia słowa w nowym stuleciu (po 2000 r.). W XX w. widoczną aktualizację pojęcia przynoszą lata 1942–1951 oraz 1984–1996 – to czas przebudzenia się świadomości narodowej i obywatelskiej jako namacalny efekt zwycięstwa nad faszyzmem (Rosjanie jako naród zwycięski, triumf honoru), a następnie budowy nowego systemu polityczno-ekonomicznego po upadku ZSRR. Dane NKJR pokazują ścisłą więź między pojęciem a faktami pozajęzykowymi.

Świadomość społeczną Rosjan budzą i wydarzenia społeczno-polityczne ostatnich lat. Społeczeństwo powraca do tych niemodnych pojęć, zastanawia się nad ich przesłaniem: na moskiewskich ulicach

¹⁰ Prawo do obrony godności i dobrego imienia gwarantuje konstytucja (zob. także Михалевич 2012).

¹¹ Do słownika kolokacji weszły połączenia z komponentem *честь* w różnych jego znaczeniach, odnotowane we współczesnej literaturze pięknej i aktach prawnych (Konstytucja Federacji Rosyjskiej): *дело чести, спасти чью честь, защита чьей чести, иметь честь что делать* (KSRP 2011: 373).

można zauważyć reklamy z hasłami: *Честность – что это такое?* [Uczciwość – co to takiego?], *Сочувствие – что это такое?* [Współczucie – co to takiego?], *Деньги не главное. Есть Честь* [Pieniądze nie są najważniejsze. Jest Honor] (reklama firmy budowlanej, 2014 r.)¹².

2. Stan badań

Tematykę konceptu ЧЕСТЬ i innych zbliżonych konceptów rosyjscy językoznawcy podejmowali w ostatnich dziesięcioleciach wielokrotnie. Część badań opiera się na klasycznych pracach Jurija Łotmana o historycznej semantyce honoru (Лотман 2002 (1967), 1971) oraz do robku Jurija Stiepanowa na temat konceptów duchowych – „konstant rosyjskiej kultury” (Степанов 1997). Rosyjski leksem i koncept ЧЕСТЬ z polskim leksemem i konceptem HONOR porównała Swietłana Tołstojowa (2013)¹³. Problemy rosyjskiej semantyki kulturowej, zmiany systemów wartości odzwierciedlają prace Andrieja Sannikowa (2006), Jeleny Bieriezowicz (2013), Iriny Siedakowej (2013). Więż pojęcia *честь* ze sferą sakralną omawia Piotr Stiefanowicz (2004). W literaturze przedmiotu koncept ЧЕСТЬ pojawia się również jako element folkloru w kontekście rytuału gościnności (Кабакова 2013), zestawia się go z językowym obrazem świata w innych kulturach – francuskiej, hiszpańskiej, adygejskiej, kazachskiej (m.in. Ананина 2006, Ачмиз 2009, Гучешпокова 2011). Prawny aspekt konceptów ЧЕСТЬ oraz ДОСТОИНСТВО przybliża się w pracach Aleksandra i Michaiła Ostaszewskich (2011).

3. Dane S-A-T

W badaniach wykorzystano dane słowników ogólnych – zawarte w nich ilustracje oraz definicje leksemu *честь*, ukazujące funkcjonowanie tego wyrazu od XI wieku do współczesności. Odwoływano się także do słowników synonimów i antonimów, słowników słowotwórczych oraz etymologicznych. Ważnym źródłem informacji są badania eksperymentalne, przeprowadzone wśród studentów kierunków humanistycznych i technicznych (55 kobiet i 55 mężczyzn w wieku od

¹² Aktualizację wyrazów *честный, честно, честность* opisano w pracy: Седакова 2013: 53–67.

¹³ Badaczka zwraca uwagę na relacje semantyczne rosyjskiego wyrazu *честь* i polskich wyrazów *cześć, honor, godność*, które odpowiadają poszczególnym znaczeniom rosyjskiego słowa (Толстая 2013: 18–19).

18 do 30 lat). Badania ankietowe prowadzono od października 2013 r. do lutego 2014 r. w Moskwie (pozyskano 110 ankiet łącznie). Cenny materiał wydobyto z NKJR oraz dodatkowego korpusu prasowego, wygenerowanego samodzielnie. Teksty korpusowe wykorzystano w proporcjach: 130 kontekstów to materiały wydobyte z NKJR (30 tekstów literackich i poetyckich – lata 1969–2009, 100 tekstów z podkorpusu prasowego i podstawowego – teksty z lat 2000–2014), 170 kontekstów pozyskano z innych wydawnictw i agencji prasowych, stron instytucji rządowych oraz wyznaniowych – materiały z lat 1998–2014.

3.1. Dane systemowe (S)

W świetle słowników leksem *честь* ma kilka znaczeń, które skupiają się wokół dwóch przeciwstawnych aspektów: semantyka „zewnętrzna” – *честь-слава кому-л.* i semantyka „wewnętrzna” – *честь-совесть чья-л* (Толстая 2013: 10). Leksem *честь* (st.-rus. *чьсть*, przypadki zależne – *чтѹ*) odnotowano już w Materiałach do Słownika języka staroruskiego (Срезневский 1903: 1571–1573, t. 3) w przykładach zaczerpniętych z XI-wiecznych tekstów. Autor wskazuje kilka znaczeń, przy czym pierwsze z nich to znaczenia zewnętrzne: ‘честь, почет’ (‘cześć, honory’), kolejne – ‘уважение’ (‘szacunek’); ‘почитание, чествование’ (‘oddawanie czci’); ‘прославление’ (‘rozsławienie’); ‘благоговение’ (‘uwielbienie’); znaczenie ‘достоинство’ (‘godność’) pojawia się jako ostatnie. Słowo *честь* rozumiane jako ‘почести’ (‘honory’; semantyka zewnętrzna) pojawia się w staroruskim poemacie *Слово о выprawі Ігора* (XII w.): *Ищучи себе чти, а князю славы*¹⁴. Wyrazy *честь* i *слава* współwystępują w postaci kolekcji już od XI wieku. Początkowo, zdaniem Łotmana, były to pojęcia paralelne, nie synonimiczne (Лотман 2002 (1967): 439–455, 456–465). Cześć i honory przypadają w udziale każdemu zgodnie z hierarchią i ładem społecznym. Osobom o wyższej pozycji społecznej przysługuje szacunek; ci, którzy są niżej w społecznej hierarchii, ten szacunek zdobywają jako nagrodę poprzez swoje czyny.

W SAR (1794) pierwszym odnotowanym znaczeniem leksemu jest ‘почтение, уважение’ (‘poszanowanie, szacunek’), jako drugie przy-

¹⁴ W polskim przekładzie wyrazu *честь* pojawia się wyraz *chwała*: *Sami, jako wilcy w polu skaczą, Kniaziom sławy, sobie chwały patrzą* (przeł. Julian Tuwim). Bliskość znaczeń *честь* oraz *слава* potwierdza definiowanie drugiego z leksemów za pomocą słowa *пенуація* (IES 1994: 173, t. 2). Stiefanowicz zauważa, że w *Powieści minionych lat* (utwór również z XII w.) słowo *честь* pojawiało się kilkakrotnie w znaczeniu ‘уважение, почести’ (Стефанович 2004: 740).

tacza się funkcję ‘для изъяснения учтивости’, ‘учтивость’ (‘uprzejmość, kurtuazja, dworność’), kolejne znaczenia to ‘слава, достопо-чтенное имя’ (‘sława, zasność’), ‘чин, достоинство’ (‘dostojęństwo, godność’), ostatnim zaś jest ‘честность’ (‘uczciwość’). Taki zapis świadczy o dominacji semantyki zewnętrznej nad wewnętrzną słowa w minionych stuleciach.

W SDal (słownik wydany w latach 1863–1866) w porównaniu z wcześniejszymi źródłami struktura znaczeń leksemu *честь* jest już wyraźnie zmodyfikowana. Pierwsze znaczenie odnosi się do moralności człowieka – *честь* jako wartość wewnętrzna zawierająca w sobie godność, ofiarności, uczciwość, prawość i nieskazitelnosc: 1. ‘внутреннее нравственное достоинство человека, доблесть, честность, благородство души и чистая совесть’. Drugie znaczenie koncentruje się wokół szlachetności przedstawicieli wyższych sfer, choć owa szlachetność, prawość niekiedy jest pozorna – 2. ‘условное, светское житейское благородство, нередко ложное, мнимое’ (*Не платить долгов можно, но честь требует уплаты картежных долгов*). Dwa kolejne znaczenia dotyczą zewnętrznych oznak honoru – to wysokie tytuły, dostojęństwa, stanowiska – 3. ‘высокое звание, сан, чин, должность’, a także zaszczyt, hołdy, poważanie, uznanie – 4. ‘внешнее доказательство отличия; почет, почесть, почтение, чествование, изъяснение уважения, признание чьего-л. превосходства’ (SDal 1994: 1327–1329, t. 4). Taka kolejność świadczy po pierwsze o rewizji hierarchii wartości, po drugie o podporządkowaniu prawości kodeksowi honoru ludzi z wyższych sfer. Te zmiany w istocie odzwierciedlają procesy, już wcześniej zachodzące w środowisku arystokracji: „В рационалистической культуре классицизма честь становилась одним из основных пунктов сословной дворянской морали. [...] Основа чести – бескорыстность, материальная невыраженность” (Лотман 2002 (1967): 452).

We współczesnej leksykografii eksponuje się znaczenie leksemu *честь* jako wartości moralnej człowieka, opisywane wyżej znaczenie 2. nie pojawia się.

W TSRJUsz (1935–1940) wskazuje się na dualizm pojęcia i wyodrębnienia dwie grupy znaczeniowe rozpadające się na znaczenia szczegółowe: 1) ‘моральное и социальное достоинство [...] целомудрие, непорочность’; 2) ‘почет и уважение’. Za przestrzałę uznaje się znaczenie przypisywane formie w liczbie mnogiej (*честу*): ‘почести,

почетные звания и чины' odnoszące się do zewnętrznej semantyki słowa¹⁵.

W TSRJSzw (2008) zaprezentowano bardziej szczegółową strukturę znaczeń rzeczownika *честь*. Cechy moralne człowieka i czystość (niewinność) rozdzielono, pojawia się zaś znaczenie dobrego imienia – w efekcie mowa o czterech odrębnych znaczeniach:

1. Достойные уважения и гордости моральные качества человека; его соответствующие принципы.
2. Хорошая, незапятнанная репутация, доброе имя.
3. Целомудрие, непорочность.
4. Почет, уважение (TSRJSzw 2008: 1090).

W BTSKuz (2003) znaczenia dobrego imienia i czystości (kobiecej czci) jako bliskie podporządkowane są jednemu znaczeniu ogólnemu, wprowadza się zaś dodatkowe metonimiczne znaczenie, odnotowane w utworach Puszkina¹⁶: (4). 'О том, кем или чем гордятся'. *Писатели – честь и слава нашей родины* (BTSKuz 2003: 1477).

Reasumując, we współczesnych słownikach struktura znaczeń wyrazu *честь* opiera się przede wszystkim na wartościach człowieka i moralno-etycznych zasadach jego postępowania, które są punktem wyjścia do rozwoju kolejnych znaczeń. Są to cechy bazowe leksemu i konceptu *ЧЕСТЬ*. Poszanowanie wartości i zasad pozwala zdobyć dobrą opinię, zasłużyć na dobre imię, które z kolei wymaga poważania, czci, oznak szacunku; sam wyraz *честь* metonimicznie może odnosić się do osoby cieszącej się szacunkiem (*Горбаневская – честь нации* [Gorbaniewska – honor (duma) narodu]). W IES stwierdza się, że *честь* – to „совокупность морально-этических правил, которыми руководствуется человек в своем поведении и которые дают ему право на уважение со стороны других людей” (IES 1994: 358, t. 2).

Zauważmy, że w ujęciu historycznym podstawowe znaczenie leksemu *честь* rozwija się odwrotnie – od czci i zaszczytu do wartości moralnych, godności. Kierunek tych zmian analizuje Łotman (1967,

¹⁵ W SSRLJ wyeksponowano w pierwszej kolejności znaczenia zewnętrzne, por. 1. Почет, уважение; 2. (устар). Высокое звание, должность, чин; почесть; 3. То, что дает право на почет, уважение, признание; 4. Совокупность высших морально-этических принципов личности (SSRLJ 1965: 983–989, t. 17).

¹⁶ W słowniku języka Puszkina odnotowuje się pięć znaczeń leksemu – 1. 'почет, уважение', 2. 'то, что является гордостью, украшением кого-н., чего-н., *Кобылица молодая, Честь кавказского тавра*, [...], 3. 'высокое моральное достоинство', 4. 'почесть, почетное звание, высокое почетное положение', 5. Честью – 'добром, по-доброму, по-хорошему' (SJPuszk 2001: 938–940, t. 4).

1971). Zwraca on uwagę na znaczenie pojęcia ЧЕСТЬ w feudalnych stosunkach suwerena i wasala, gdzie honor ściśle wiązał się z wojną – zdobywano go czynami w bitwach (por. przest. *поле чести* ‘pole bitwy’, SRJ 1984: 672, t. 4). Książę obdarowywał żołnierzy trofeami, które ci zdobywali dla niego. Honor pojmowano przede wszystkim jako nagrodę, uznanie za zasługi, uwidaczniające się w skonwencjonalizowanych zachowaniach¹⁷. Warto zauważyć, że w łacińskim wyrazie *honor* również dominowały znaczenia z grupy „zewnątrznych”, a zatem model wyjściowy dla rozwoju znaczeń obu wyrazów jest bliski (zob. Толстая 2013: 16). Łacińskie korzenie ma wyraz *гонор* (zapożyczenie z języka polskiego), którego znaczenie w języku rosyjskim sprowadza się do zarozumiałości i pychy – ‘самоуважение, заносчивость’ (TSRJSzw 2008: 1610).

Równie istotna jest refleksja nad utratą przez leksem *честь* znaczenia ‘условное житейское благородство’ (pozory w zasadach zachowania przedstawicieli wyższych sfer), wskazanego przez Dala. Znaczenie było ściśle związane z kręgami arystokracji rosyjskiej, którą wyniszczono w latach komunizmu. Jako że odeszli przedstawiciele tej sfery, samo znaczenie poniekąd straciło rację bytu. Jego zanik ma więc podłoże historyczne. W świetle danych systemowych i korpusowych można jednakże mówić o pewnej jego kontynuacji, por. *честь мундира* [11].

Kolejne dane systemowe to synonimy, antonimy, derywaty i teksty kliszowane.

3.2. Synonimy

Słowo *честь*, z racji dwoistości swej semantyki, wchodzi w bogate relacje synonimiczne. Odnotowano następujące szeregi synonimiczne, które uwzględniają dwie grupy znaczeń leksemu (m.in. SSRJ 1986: 588, NOSSJ 2003: 494, SSRJa 2005: 526–527):

Честь [wartości moralno-etyczne]: 1) *достоинство*; inne bliższe pojęcia: *принципиальность, благородство, совесть, верность, порядочность, честность, справедливость, самоуважение, доблесть, гордость*; 2) *доброе имя, репутация, реноме*; 3) *непорочность, невинность, девственность, целомудрие*.

Честь [oznaki czci, poważania, szacunku]: *слава, почет, уважение, почести*.

¹⁷ „Честь подразумевает наличие награды, которая есть ее материальный знак” (Лотман 2002 (1967): 442).

3.3. Antonimy

W słownikach dla zespołu znaczeń leksemu *честь* ‘wartości moralno-etyczne’ nie odnotowano antonimów (choć mogą zawierać je teksty), podane są natomiast antonimy dla drugiej grupy znaczeń (SARJ 1984: 313–315, BUSRJ 2016: 1890):

Честь [wartości moralno-etyczne]: antonimy tekstowe *низость, предательство; подлость, трусость; гонор* (por. *Здесь переплелось все: страх и мужество, предательство и честь, любовь и ненависть...* [Tu splotło się wszystko: strach i męstwo, zdrada i honor, miłość i nienawiść ...] (KP, 6 XI 2002).

Честь [oznaki czci, poważania, zaszczyt]: *бесчестье, позор* (por. przysłowia: ***Честь*** *идет по дороге, а бесчестье – по сторонке* [Honor (chwała) idzie drogą, a hańba – bokiem]; *Лучше умереть с честью, чем жить с позором* [Lepiej umrzeć z honorem (w chwale), niż żyć w hańbie]).

Można mówić o opozycji znaczeń leksemu *честь* i leksemu *гонор*, którego synonimami są *самоунижение, заносчивость, спесь, апломб, амбициозность, кичливость*. Zdaniem Iriny Lewontiny większość wyrazów wskazujących na wysoką samoocenę w języku rosyjskim jest nacechowana pejoratywnie (Левонтина 2007).

Pozytywnie wartościowany leksem *честь* mieści się wśród takich nazw wartości, jak: *добро* ‘dobro’, *достоинство* ‘godność’, *милосердие* ‘miłosierdzie’, *правда* ‘prawda’, *патриотизм* ‘patriotyzm’, *совесть* ‘sumienie’, *справедливость* ‘sprawiedliwość’, *целомудрие* ‘czystość’, *человечность* ‘człowieczeństwo’, którym z kolei przeciwstawiają się wyrazy z odcieniem ujemnym: *грех* ‘grzech’, *зло* ‘zło’, *несправедливость* ‘niesprawiedliwość’, *позор* ‘hańba’, *срам* ‘wstyd’ (RSS 2003: 235–236, t. 3).

Analiza słowotwórcza pokazuje, że wyraz *честь* (*чьсть, ѣсть* – ESFasm 1973: 350, t. 4, ESTrub 1977: 119, 174–176) pochodzi od czasownika *чисти, чьту* (pierwotna forma *čisti*). Etymologicznie jest on związany także z czasownikiem *чьсти* (przest. *честь*).

3.4. Etymologia i derywaty¹⁸

Rzeczownik jest podstawą słowotwórczą dla następujących leksemów:

¹⁸ Z tego gniazda słowotwórczego w SSRRBab (2008) przedstawiono leksemu *честь* *честность, честно, честный, честолюбие, честолюбивый, честолюбец, благочестие, благочестивый*, samo słowo *честь* w nim nie figuruje.

Честь [wartości moralno-etyczne]:

=> *честный, честность*¹⁹; *честный, нечестный*

=> *бесчестье, бесчестный, бесчестить, обесчестить*

Честь [oznaki czci, poważania, zaszczyt]:

=> *честной*²⁰

=> *чествовать, честить, чествование*

=> *честолюбие, честолюбивый, честолюбец*²¹

=> *благочестие, благочестивый*²² (SS 1985: 164).

U przymiotnika *честный* rozwinęły się dodatkowe znaczenia ('добросовестный' oraz 'заслуживающий уважения, безупречный', TSRJSzw 2008: 1090), ma też własne derywaty – *честность* (z bogatymi relacjami synonimicznymi, por. SRS 1999: 454), *честно*, *по-честному*, *нечестность*.

Współcześnie czasownik *честь* nie występuje, funkcjonują za to jego prefiksalne derywaty – *счесть* i *почесть* (książk., przestarz.), a także czasownik *чтить* (od *чстити*, *чстити*, ESFasm 1973: 374, t. 4; ESTrub 1977: 175) i jego pochodne *почитать*, *почтуть* (ESFasm 1971: 347, 349, t. 3, 1973: 350, 374, t. 4, PCSS 1993: 818, IES 1994: 385–386, t. 2). Czasownik *чтить* ma znaczenie oddawania czci, uwielbienia oraz poszanowania – 'преклоняться, почитать как божество, как святыню' (*Чтить Бога, святых*), 'чувствовать и проявлять к кому-чему-л. глубокое уважение, почтение; почитать (*Чтить своих предков*, BTSSkuz 2003: 1483). To uzasadnia pierwotne, jedno tylko znaczenie rzeczownika *честь*, skoncentrowane wokół zewnętrz-

¹⁹ Leksem *честность* zwykle nie jest wyodrębniony we współczesnych słownikach ogólnych jako samodzielny artykuł hasłowy (por. TSRJSzw 2008, BTSSkuz 2003), osobne hasło poświęcono mu w SRJ 1984: 672, t. 4.

²⁰ Przestarzały przymiotnik *честной* w połączeniu *честной народ* ma znaczenie 'почтенный, уважаемый'.

²¹ Derywaty mogą różnić się od siebie: czasownik *честить* (pot.) oznacza 'позорить', 'обзывать обидными словами' (to znaczenie odnotowano m.in. w utworach Puszkina: *Враги его, друзья его/ ... Его честили так и сяк*; IES 1994: 386, t. 2) w odróżnieniu od *чествовать* ('оказывать почести'). Przestarzałe pozytywne znaczenie czasownika *честить* ilustruje zdanie *Умей молодца честить-поить, умей молодца чем пожаловать* (BTSSkuz 2003: 1476). Konotacje wyrazów mogą także ulegać zmianom: cechę *честолюбие* ('żądza zaszczytów (władzy, sławy), ambicja') do niedawna wartościowano negatywnie, por. synonim słowa *честолюбец* – *карьерист* z odcieniem ujemnym (SSRRBab 2008: 351).

²² Wyrazy *благочестие*, *благочестивый* odnoszą się do sfery religijnej i wiążą się z modelem życia opartym na kodeksie moralności religijnej, wierze w Boga (SSRRBab 2008: 522); *благочестие* 'pobożność, bogobożność' (WSPR 1993: 74, t. 1).

nuch oznak poszanowania i czci wobec kogoś ('знаки уважения и почитания', 'почет, уважение'). Pochodnymi czasownika *почитать* są *почет* 'poważanie; honory' oraz *почетный* 'honorowy'; *почтить* ('оказать честь, почет, почтение кому-чему-н.', TSRJSzw 2008: 712) motywuje przymiotnik *почтенный* 'czcigodny'. Leksemu *честь* oraz *чтить* są skorelowane z wyrazami *счет* i *считать* (*честь* – 'считать, полагать', PCSS 1993: 818). Z wyrazami *чтить* i *почитать* etymologiczną więź zachowuje czasownik *читать* (PCSS 1993: 818; por. *читать молитвы* 'odmawiać modlitwy'), a także przysłówek *почти* (por. *почти-что*, *почитай*, *почитай-что* ESFasm 1971: 349, t. 3). Od czasownika *чтить* pochodzi rzeczownik *учтливость* 'uprzejmość, kurtuazja, dworność' i przymiotnik *учливый*.

Definicje słownikowe dają dość pełny obraz historycznego rozwoju leksemu *честь* i jego derywatów. Uzupełniają go kliszowane teksty „o dużej wartości kulturowej i poznawczej” w postaci przysłów i powiedzeń (Bartmiński 2014: 285).

3.5. Teksty kliszowane

Zgromadzone paremie ludowe Dal podporządkowuje ogólnemu hasłu: Честь – Почет, w znakomitej większości dotyczą one zewnętrznych oznak honoru (poważanie, cześć, zaszczyty), chociaż niektóre z nich realizują także znaczenia wewnętrzne. To potwierdza obserwację, że znaczenia wartości moralno-etycznych, uznawane we współczesnej leksykografii za dominujące, w istocie rozwinęły się później: *Береги платье снову, а честь смолоду* (dobre imię); *Честь чести и на слово верит* (szlachetny człowiek kierujący się w życiu zasadami moralnymi, człowiek honoru); *Честь ум рождает, а бесчестье и последний отнимает* (tytuł, dostojność); *Где честь, там и разум* (tytuł, dostojność); *Честь добра, да сесть* (*съесть*) *нельзя* (poważanie, zaszczyty); *Дадут дураку честь, так не знает, где и сесть* (poważanie, zaszczyt); *За честь голова гинет* (dobre imię, godność); *Честь тверда, в слове стойка* (godność); *Дай бог тому честь, кто умеет ее снести* (dostojności, tytuły); *По хозяину и собаке честь* (poważanie, zaszczyty) (Даль 1984, por. także: Зимин, Спирин 1996: 39).

Poza przysłowiem *Береги платье снову, а честь смолоду* [Dbaj o szaty, kiedy są nowe, a o honor (dobre imię, cześć) za młodu] pozostałe współcześnie są mało znane. Badanie ankietowe pokazało jednak, że wciąż żywe są następujące przykłady paremii: *Пора и честь*

знать; Долг – дело чести; Не в бороде честь, борода и у козла есть; Честей много, а честь одна; Живи своим умом, а честь расти трудом; Встречай не с лестью, а с честью.

Teksty kliszowane utrwalają dwustronny obraz pojęcia ЧЕСТЬ, a więc zarówno jako oznak czci, szacunku (honoru, zaszczyt(y) jako znaczenia dominujące), jak i honoru w znaczeniu wartości moralnych, dobrego imienia). Niektóre z nich bezpośrednio odzwierciedlają ten dualizm: *Честей много, а честь одна* [Zaszczytów jest wiele, ale honor jest jeden]. Chociaż cecha ta nie jest materialna, można ją stracić (*Чести к коже не пришьешь* [Honoru (godności, dobrego imienia) do skóry nie przyszyjesz]), jej obronę przypląca się życiem (*Честь головою оберегают* [Honoru (godności, dobrego imienia) głową się strzeże]), może być obiektem ataku (*Что больше чести, то больше напасти* [Im więcej tytułów, tym więcej napaści]). To cecha przedstawiciela wyższych warstw społecznych (*Чести дворянин не покинет, хоть головушка погинет* [Honoru (zasad) szlachcic się nie wyrzeknie, chociaż głowę straci]), kogoś mądrego, a więc jest to wyróżnienie w obu aspektach – jako cecha człowieka i poważanie go przez innych (por. *Встречай не с лестью, а с честью* [Witaj nie z pochlebstwem, a z honorami]). ЧЕСТЬ jest zarazem wielką misją, której nie każdy podoła (*Дай бог тому честь, кто умеет ее снести* [Daj Boże temu honor (sławę), kto umie go (ją) unieść]), zaszczytem, którego nie każdy dostąpi bądź wyróżnieniem, które należy umieć godnie przyjąć (*Дадут дураку честь, так не знает, где и сесть* [Dadzą głupcowi zaszczyty, a ten nie wie i tak, gdzie sięść]). ЧЕСТЬ ‘honor’ jest czymś niematerialnym i wyróżniającym jednostkę, nie jest też wartością uwarunkowaną wiekowo lub pozycją społeczną (*Не в бороде честь, борода и у козла есть* [Nie w brodzie jest honor (godność), brodę i kozioł ma]), jest wytworem pracy i wysiłku, które wpływają na wizerunek człowieka, kształtują jego dobre imię (*Живи своим умом, а честь расти трудом* [Żyj swoim rozumem, a honor (dobre imię) rozwijaj trudem]). Te aspekty konceptu bazowego pogłębiają fasety opracowane w oparciu o dane zintegrowane (S-A-T).

3.6. Kolokacje

Kolokacje jako wyjściowe ilustracje utartej łączliwości leksemu *честь* stały się podstawą faset opisywanych w kolejnej części (por. także bazowe modele łączliwości: Fiodorowa, Białek 2015: 90–94).

Reasumując, definicje słownikowe utrwalają dwa podstawowe i skorelowane ze sobą znaczenia leksemu *честь*: znaczenie wewnętrzne – wartości moralno-etyczne, znaczenie zewnętrzne – zaszczyt(y), oznaki poważania i czci. Znaczenie wewnętrzne jest nadrzędne wobec znaczeń szczegółowych, którymi są godność osobista / wewnętrzna wartość; dobre imię; czystość / cześć kobiety (TSRJSzw 2008: 1090). Podział na znaczenia wewnętrzne i zewnętrzne skupia się wokół podmiotu – podmiot jako nosiciel honoru / godności oraz jako ten, którego się czci i honoruje. W badaniach Swietłany Tołstojowej granica pomiędzy obydwoma grupami znaczeń przebiega nieco inaczej: dobre imię, nieskazitelna opinia to wartości z punktu widzenia funkcjonowania w społeczeństwie, a więc odnoszące się do znaczeń zewnętrznych²³.

4. Dane ankietowe (A)

W badaniu ankietowym podjęto próbę zdefiniowania istoty pojęcia *ЧЕСТЬ* oraz wyłonienie najbardziej aktualnego znaczenia leksemu z punktu widzenia młodego pokolenia. Uczestnikom eksperymentu postawiono pytanie: Co to jest *ЧЕСТЬ*? Co według ciebie stanowi o istocie pojęcia *ЧЕСТЬ*?

Respondenci koncentrowali się na wewnętrznej semantyce leksemu *честь*, traktując ją jako punkt wyjścia do charakterystyki samego pojęcia. Pozyskane odpowiedzi podzielono na dwie grupy w oparciu o strategię ich udzielania. Część ankietowanych dążyła do znalezienia wspólnego mianownika *genus proximum*, któremu podporządkowuje się pojęcie *ЧЕСТЬ*; inni skupiali się na szeregach synonimów i konkretnych przykładach, odsłaniających charakterystyczne cechy pojęcia (*differentia specifica*).

Odpowiedzi pierwszego typu wskazują na związek pojęcia *ЧЕСТЬ* z ogólnymi kategoriami moralno-etycznymi. Niekiedy podkreśla się w nich zależność jego interpretacji od czasu lub zachowań przyjętych w danym społeczeństwie. Jednocześnie normy, moralność postrze-

²³ Рог.: „честь во внутреннем значении – это то, за что почитаемое лицо пользуется уважением (это прежде всего благочестие, соблюдение религиозных и моральных норм). [...] Пословица *Береги честь смолоду* подразумевает прежде всего «внешнюю» честь, доброе имя, уважение окружающих, но отчасти имеет в виду и верность усвоенным с молодости собственным высоким моральным принципам, т.е. «внутренней» чести” (Толстая 2013: 11).

gane są jako pewna całość – jako społecznie zaakceptowany katalog zasad i wartości, którego częścią jest także ЧЕСТЬ ‘honor/ godność’:

[1] *Набор нравственных принципов, сформулированный отдельно в каждом конкретном обществе.*

[Zestaw zasad moralnych sformułowany oddzielnie w każdym konkretnym społeczeństwie].

Ten społeczny kodeks moralny może przybierać postać postaw przyjmowanych przez jednostkę – to indywidualne wybory oparte (bądź nie) na kategoriach etycznych, świadomość konsekwencji swoich decyzji.

[2] *Честь, по моему мнению, это форма самоуважения личности, обращенная в социально-нравственную ценность.*

[Honor, moim zdaniem, to forma szacunku do samego siebie, przekształcona w wartość społeczno-moralną].

Definiowanie pojęcia za pomocą synonimów sprowadza się do wskazania pokrewnych wartości, nawiązujących do wewnętrznej semantyki leksemu *честь* i różnych jego odcieni znaczeniowych. Są to określenia statyczne. Respondenci wskazują przede wszystkim znaczenie wartości moralnych człowieka (‘моральные качества’, znaczenie 1. wg TSRJSzw):

[3] *Честь = совесть = справедливость = достоинство.* [Honor = sumienie = sprawiedliwość = godność].

Poza godnością i sprawiedliwością ЧЕСТЬ to także dobre imię, czystość (znaczenia ‘репутация, доброе имя’, ‘непорочность’, znaczenie 2. i 3. wg TSRJSzw):

[4] *Суть понятия ЧЕСТЬ – жизненные правила, доблесть, доброе имя.* [Istota pojęcia ЧЕСТЬ – zasady w życiu, męstwo, dobre imię].

[5] *Это двойственное понятие. Для девушек, по моему мнению, это девичья честь. Для мужского пола это равнозначно достоинству (преданность своим близким и своему делу) и т.д.*

[To pojęcie o dwóch znaczeniach. Dla dziewczyn, według mnie, jest to niewinność. Dla mężczyzn jest ono równoznaczne z godnością (oddanie swoim bliskim i swojej sprawie) itp.].

Ankietowani w opisach pojęcia odwoływali się także do zachowań i czynów człowieka (określenia dynamiczne):

[6] *Суть понятия ЧЕСТЬ – во взаимопомощи, поддержке и выручке, а также в умении признавать ошибки и помогать другим это сделать, в том, чтобы помогать друзьям и близким.*

[Istota pojęcia *ЧЕСТЬ* tkwi we wzajemnej pomocy, wsparciu, a także w umiejętności przyznawania się do błędów i pomagania innym to zrobić, w tym, aby pomagać przyjaciołom i bliskim].

Szeregi synonimiczne zawierają zwykle po kilka nazw wartości. W świetle ankiet wartościami najbliższymi badanemu pojęciu, będącymi zarazem narzędziem jego interpretacji są: *достоинство* ‘godność’ (26,5%), *принципиальность* ‘kierowanie się w życiu zasadami’ (25%), *благородство* ‘szlachetność’ i *уважение* ‘szacunek’ (po 13,5%), *справедливость* ‘sprawiedliwość’ (11%), *верность* ‘wierność’ (8%), *честность* ‘uczciwość’ (7%).

Zauważmy, że definiowanie pojęcia *ЧЕСТЬ* za pomocą doświadczeń ogólnych lub indywidualnych oznacza odmienne jego profilowanie: *ЧЕСТЬ* jako wartość społeczna, nadrzędna wobec wartości człowieka jako indywiduum – *ЧЕСТЬ* jako wartość indywidualna. Wyniki wskazują na postrzeganie tej wartości przede wszystkim jako cech, zdolności, zasad postępowania człowieka jako jednostki (62% odpowiedzi), profilowanie pojęcia przez pryzmat norm społecznych stanowi mniej liczącą grupę (36% i 2% – brak odpowiedzi).

Warto zauważyć, że analizowane pojęcie, postrzegane jako pewien kodeks postępowania, może opierać się na zakazach, negowaniu określonego zachowania:

[7] *Честь – это умение держать данное слово, как другим, так и себе. [...] Так на поле боя честь – это не стрелять в спину убегающих, а в жизни – не скандалить при увольнении. Даже вор, который сознательно не обкрадывает малообеспеченных людей, отчасти имеет честь.*

[Honor – to umiejętność dotrzymywania danego słowa, zarówno innym, jak i sobie. [...] Na polu walki honor to niestrzelanie w plecy uciekającym, a w życiu – nieawanturowanie się, kiedy nas zwalniają. Nawet złodziej, który świadomie nie okrada biednych ludzi, po części ma honor].

W opisie konceptu *ЧЕСТЬ* ważne miejsce zajmują współczesne wzorce postaw i działań opartych na tej cesze. W ankiecie pojawiło się dodatkowe pytanie o człowieka honoru (*образец чести*). Uособieniem człowieka honoru w świetle pozyskanych danych może być wojownik (żołnierz, rycerz), polityk, działacz społeczny, znany pisarz, bohater literacki, przedstawiciel świata kultury, a także – co szczegól-

nie cenne – ktoś z bliskich. W odpowiedziach respondentów pojawiali się m.in. bohater wojny z 1812 r. Denis Dawydow, współczesny generał i polityk Aleksander Lebiedź, carowie, inni działacze polityczni i społeczni – Piotr I, Aleksander II, Abraham Lincoln, Nelson Mandela, Vaclav Havel, pisarze Aleksander Puszkina i Janusz Korczak, aktor i poeta Włodzimierz Wysocki, a także postaci literackie – księżę Andriej Bołkoński (bohater *Wojny i pokoju* Lwa Tołstoja), Don Kichot, Robin Hood i d'Artagnan, bliscy – „mój dziadek”, „mój ojciec”, „moja matka” (szerzej: Fiodorowa, Białek 2015: 102–103). Te ostatnie przykłady pokazują, że honor to także wartość dziedziczna, przekazywana z pokolenia na pokolenia właśnie dzięki wzorcom osobowym (por. *унаследовать честь*). Te moralne wzorce czerpie się jednak nie tylko od starszych, mentorów („mój nauczyciel”) i nie tylko od tych osób, z którymi łączą nas więzy krwi – człowiekiem honoru może być także rówieśnik („mój kolega”, „moja koleżanka”), w związku z czym dany wzorzec osobowy może mieć wymiar i indywidualny, i kolektywny. Wyniki z tej części ankiety pozwalają na następującą konkluzję – pojęcie ЧЕСТЬ nie odeszło do lamusa.

5. Fasety konceptu ЧЕСТЬ (S-A-T)

Struktura definicji kognitywnej konceptu ЧЕСТЬ opiera się na określeniu faset, które można wyodrębnić ze spontanicznych odpowiedzi respondentów oraz skostniałych zwrotów utrwalonych w leksykografii (zob. fasety i aspekty: Bartmiński 2007: 100–101). Fasety unaoczniają istotę tej wartości, określają jej status i umiejscowienie w szeregu innych, pokazują sposób kształtowania oraz formy jej praktycznej realizacji, cechy konstytutywne, wpływ tej wartości na człowieka, podporządkowane jej obszary życia, funkcje i krąg subiektów obdarzonych tą cechą, wskazują wartości towarzyszące. Wyodrębniono następujące fasety:

1. Co to jest ЧЕСТЬ? Co według ciebie stanowi o istocie pojęcia ЧЕСТЬ?
2. Kto i co może mieć ЧЕСТЬ?
3. ЧЕСТЬ jako arbiter: Co podporządkowuje się pojęciu ЧЕСТЬ? Co ЧЕСТЬ kontroluje?
4. ЧЕСТЬ jako wewnętrzna istota wymagająca obrony i obiekt ataku: jak szkodzi się tej wartości i jak należy jej bronić?
5. ЧЕСТЬ jako wewnętrzny miernik zachowania: Co ocenia się kwalifikatorem с честью ‘z honorem’?
6. Z jakimi wartościami wiąże się ЧЕСТЬ w systemie wartości ludzkich?

7. *ЧЕСТЬ* jako zaszczyt, nagroda.
8. *ЧЕСТЬ* jako ocena postępowania.
9. Z jakimi wartościami wiąże się *ЧЕСТЬ* w znaczeniu *почет, почетом* ‘cześć, honory’?

W semantycznym dualizmie leksemu *честь* punkt oparcia mają dwa bazowe scenariusze, którym podporządkowują się poszczególne fasety. Znaczenie ‘почет’, ‘уважение’, ‘знаки внимания’ legło u podstaw wyodrębnienia scenariusza zrytualizowanego, nawiązującego do rytuałów nagradzania, upamiętniania kogoś lub czegoś. Znaczenia wewnętrzne skupiające się na wartości człowieka, jego aktywnych działaniach w obronie kogoś lub czegoś, ochronie dobrego imienia są częścią scenariusza aktywnego.

5.1. Co to jest *ЧЕСТЬ*? Co według ciebie stanowi o istocie pojęcia *ЧЕСТЬ*?

Ta faseta skonstruowana jest w oparciu o wyniki badań eksperymentalnych. Pozwalają one na zbudowanie hierarchicznej struktury znaczeń leksemu i pojęcia. Pierwsze z nich (wartości moralno-etyczne) jest pewną bazą dla całości, a ostatnie – najwyższą formą realizacji tej wartości w postaci określonych czynnych postaw i działań:

- *честность* ‘uczciwość’ i *нравственность* ‘moralność’ – cechy zwykłego człowieka, obowiązujące społecznie normy;
- *достоинство* ‘godność’ i *благородство* ‘szlachetność’ – to świadomość tych wartości i zasad, przestrzeganie ich;
- *храбрость* ‘męstwo’ i *доблесть* ‘waleczność’ – gotowość do aktywnej ich obrony:

[8] *Для меня честь это способность из любой передраги выйти с незапятнанной душой, не нарушив никаких моральных законов и не поступившись своими принципами. Но главное – честь это способность в эту передрагу влезть, если на твоих глазах эти принципы и законы нарушают.*

[Dla mnie honor to zdolność do wyjścia z każdej awantury z niesplamioną duszą, nienaruszając przy tym żadnych praw moralnych i niewyrzekając się własnych zasad. Ale najważniejsze – honor to zdolność do wejścia w konflikt, jeśli na twoich oczach te zasady i prawa są łamane].

5.2. Kto i co może mieć *ЧЕСТЬ*?

Tę fasetę odzwierciedla łączliwość leksemu *честь*, a więc jego kolokacje i mniej utrwalone połączenia z rzeczownikami i przymiotnikami jako przydawkami. Zgromadzony materiał wskazuje, że honor

jest własnością nie tylko jednostki, ale i grup ludzi, połączonych ze sobą różnymi relacjami, należy też do pojęć i wartości istotnych dla społeczeństwa. Kto zatem może go posiadać? Jest to:

– człowiek jako jednostka, mężczyzna i kobieta – *личная честь; мужская, девичья, женская честь*;

– jednostka jako członek społeczeństwa, obywatel – *гражданская честь*;

– ród, rodzina i jej członkowie – *фамильная честь; честь семьи, рода, предков; честь матери, отца, сестры* i in.;

– warstwa społeczna, człowiek jako jej przedstawiciel, zawód – *воинская, солдатская, профессиональная, рабочая, спортивная, судейская честь; дворянская, рыцарская честь; честь офицера, солдата, воина, спортсмена* i in.;

– grupa ludzi, organizacje, towarzystwa – *честь полка, завода, команды, сборной, клуба, депутатского корпуса, партии, руководства, правительства* i in.;

– branża, instytucja – *честь вуза, компании, отечественного образования, российской гимнастики, российского кинематографа* i in.;

– Ojczyzna, kraj i inne jednostki terytorialne – *честь Отчизны, Родины, страны, города, района, края* i in.;

– symbol ładu, tytułu, statusu – *честь знамени, флага; честь мундира, погон; честь сана, мантии; честь бренда, марки*.

Metonimicznie nosicielem honoru jest zatem i to, co dany człowiek lub grupa ludzi reprezentuje: instytucja, firma, branża, a także to, co reprezentuje człowieka lub grupę – mundur, habit, toga, flaga, marka. W tych sytuacjach mowa o honorze jako wartości zbiorowej – człowiek broni honoru zespołowego i symboli swojego zespołu. Broniąc go, broni także honoru indywidualnego. Honor ma tu dwa wymiary – honor obrońcy i honor bronionych.

Nie każdy jednak może powiedzieć o sobie – *Честь имею*. To sformułowanie oznacza nie tylko przynależność do kręgów wojskowych, ale i określony status społeczny. Z rezerwą można odnieść się do połączeń **честь раба* (por. *честь солдата*), **честь челяди* (por. *честь дома, семьи*), **честь ребенка* (por. *девичья честь*). Posiadanie honoru to uświadamianie sobie swojej wartości w społeczeństwie. Osobom, które mają niski status społeczny i nie są uznawane za pełnoprawnych członków społeczeństwa, honor nie przysługuje. Takie osoby przedstawia się jako słabe i bezbronne, poniżane i pogardzane

(por. tytuł utworu *Униженные и оскорбленные* [*Skrzywdzeni i poniżeni*] Fiodora Dostojewskiego), niezdolne do obrony ani siebie, ani swej godności – dla przeciwwagi to osoba mająca honor występuje jako obrońca sprawiedliwości i przeciwnik zła. Posiadanie honoru to innymi słowy dokonywanie odważnych czynów, bycie twardym i wiernym zasadom. Zauważmy też, że uosobieniem honoru często jest męczyzna (etos żołnierski, rycerski), postawa honoru nie musi jednak oznaczać walki *sensu stricto*. Zdaniem ankietowanych to również kierowanie się w życiu wartościami moralnymi:

[9] *Окуджава – это благородство, это мужская честь. Причем, именно не агрессивная, не милитаристская. [...] Окуджава – это тот человек, который воевал за родину, и при этом никого не ненавидел. Он учил людей любить друг друга. Он учил уважению, почтению к женщине.*

[Okudźawa – to szlachetność, to honor męski. Zarazem właśnie nie agresywny, nie wojenny. [...] Okudźawa – to jest ten człowiek, który walczył za ojczyznę, ale przy tym nikogo nie nienawdził. On uczył ludzi kochać się wzajemnie. Uczył szacunku, poważania wobec kobiety.] (EM, 9 V 2014).

Ktoś, kto łamie moralne zakazy i zasady, to człowiek bez honoru, pozbawiony wewnętrznej godności (*бесчестный человек*). Osoba poniżona, której ten honor i godność się odbiera, to osoba zhańbiona, zbezczeszczona (czasownik *обесчестить*). Takie konteksty obejmują między innymi pozbawienie czci kobiety (aspekt słabo odzwierciedlony we współczesnych dyskursach). Hańba, zniesławienie – to antonimy czci i sławy; derywaty *бесчестный* oraz *обесчестить* korespondują poniekąd z obydwooma aspektami słowa *честь* (odebranie komuś jego dobrego imienia, w wyniku czego ten okrywa się hańbą).

5.3. **ЧЕСТЬ** jako arbiter: Co podporządkowuje się pojęciu **ЧЕСТЬ**? Co **ЧЕСТЬ** kontroluje?

W niektórych połączeniach – *вопрос чести, дело чести, долг чести, слово чести, закон чести* – honor jawi się nie tyle cechą, wartością, ale najwyższym sędzią wobec obiektu: honor wymaga sprawiedliwego rozwiązania jakiegoś problemu, przestrzegania obowiązków, wierności słowu zgodnie z nakazami moralności. To właśnie honor reguluje i rozwiązuje różne sprawy bądź człowiek kierujący się w życiu jego wytycznymi – *человек чести* ‘człowiek honoru’. Za człowieka honoru i wzorzec honoru uważa się Janusza Korczaka, o którym jedna z osób ankietowanych pisze:

[10] [...] *Просто он был человеком чести – он поступил так, как и так все знают что нужно поступить, но как мало кто поступил бы. Он был верен своей любви и простым истинам.*

[Po prostu on był człowiekiem honoru – postąpił tak, jak wszyscy wiedzą, że tak należy postąpić, ale mało kto by tak postąpił. On był wierny swojej miłości i prostym prawdom].

Obok człowieka honoru pojawia się obraz niewolnika tej wartości. Niewolnikiem kodeksu honoru XIX w. był Puszkina, który zginął w pojedynku w obronie dobrego imienia własnego, swojej żony i zarazem rodziny (metaforycznie ujmuje to Michał Lermontow w wierszu z 1837 r. *Śmierć poety – невольник чести*)²⁴. Zdaniem Swietłany Tołstojowej rosyjski wieszcz to wyraźny przykład niewolnika honoru swojego środowiska (Толстая 2013: 15).

Honor sądzi i wydaje wyrok: zewnętrzny (w społeczeństwie) lub wewnętrzny (jako sumienie). Ucieleśnieniem roli honoru jest sędzia: odzwierciedla to tradycyjna formuła zwrotna do sędziego *Ваша честь*²⁵.

Rolę arbitra może pełnić opinia publiczna: *И вот общественное мнение! Пружина чести, наш кумир!* (A. Puszkina, *Eugeniusz Oniegin*)

Zasady honoru zespołowego (organizacji, środowiska) określa *kodeks* – zawarte w nim pisemne lub ustne zakazy i wymagania regulują zachowanie członków wspólnoty. Im bardziej sformalizowana jest dana struktura organizacyjna, im szersze są jej granice – tym bardziej sformalizowane są wymagania kodeksu, niekiedy sztuczne i pozbawione sensu, co nie oznacza, że można ich nie respektować. W ten sposób honor, który dyktuje zasady, staje się czymś martwym, przestarzałym, zapisanym na papierze (por. pokrewieństwo leksemu *честь* z czasownikami *читать, считать* oraz postrzeganie słowa *честь* jako czytanego, „martwego” w odróżnieniu od słowa *слава* – żywego, wypowiadanego i słyszanego (Григорян 2014: 248)). Prawdopodobnie można tu mówić o umownym znaczeniu honoru, odnotowanym przez Dala („условное житейское благородство”): dane znaczenie

²⁴ W korpusie podstawowym (NKJR) dla połączenia *человек чести* odnotowano 50 wystąpień. Dane wyszukiwarki ogólnej (Yandex) wskazują 41 000 000 użyczeń tej jednostki, znacznie rzadziej pojawia się metaforyczne połączenie *невольник чести* – 306 000 (12 VIII 2015). Funkcjonują także połączenia *эталон чести, образец чести*.

²⁵ *Ваша честь* – za pomocą tej nieoficjalnej formy grzecznościowej zwracano się do osób o wyższym statusie społecznym (do 1917 r.). W oficjalnej etykietce sądowej formuła *Ваша честь* utrwaliła się w latach 90. (RSS 2003: 236, TSRREBał 2004: 514).

można przypisywać nie tylko arystokracji, ale i dowolnym strukturom instytucjonalnym, dążącym do umocnienia swojej pozycji w społeczeństwie – zawodowej, kulturowej, narodowościowej. Nie zawsze jednak zasady, które docelowo mają umacniać tę wartość, pozostają w zgodzie z najwyższą moralnością, a ich postrzeganie jako zasad honoru będzie pozbawione negatywnych konotacji. Te konotacje uwidaczniają się szczególnie w połączeniu *честь мундира* – określone postępowanie pozwoli na uratowanie honoru:

[11] *Военные, скрывая информацию, борются за честь мундира.*

[Wojskowi, ukrywając informacje, walczą o honor munduru.] (Izw., 2 XII 2001).

Znaczenie wskazane przez Dala funkcjonuje zatem i współcześnie, choć nie jest ono dziś wyodrębniane jako samodzielne. Honor organizacji, honor marki mieści się w znaczeniu ‘хорошая, незапятнанная репутация, доброе, честное имя’ (BTSKuz 2003: 1477). Takie uogólnienie nie oddaje jednak wszystkich komponentów znaczenia honoru zespołowego, w tym negatywnego wydźwięku połączenia *честь мундира*²⁶.

U podstaw honoru zawodowego leży oddanie obowiązkom służbowym i rzemiosłu, odpowiedzialność za wizerunek grupy, instytucji, dbałość o niezhańbienie symbolicznych atrybutów zawodu – furażerki, munduru, togi, sutanny. Honor dotyczy wszystkich bez wyjątku – przedstawiciele profesji świeckich i religijnych, profesji prestiżowych (urzędy państwowe) bądź opartych na pracy fizycznej. Grupy zawodowe ujmują swoje wartości w ramy wewnętrznych kodeksów, zarówno rzeczywistych i usankcjonowanych prawnie, jak i umownych, niepisanych – własny kodeks honoru mają literaci, urzędnicy państwowi, przedsiębiorcy, sędziowie itp. (*Кодекс школьной чести*, *Кодекс чести судьи РФ*, «*кодекс литературной чести*», nawet «*кодекс воровской чести*» [kodeks honoru złodziejskiego, por. przykład [7]). Kodeksy współtworzą profil zawodowy konceptu *ЧЕСТЬ*.

5.4. *ЧЕСТЬ* jako wewnętrzna istota wymagająca obrony i obiekt ataku: jak szkodzi się tej wartości i jak należy jej bronić?

Najczęściej honor traktuje się jako wartościowy przedmiot lub istotę wymagającą opieki, obrony, a nawet walki na śmierć i życie.

²⁶ Badacze zwracają uwagę na zmianę zabarwienia tego połączenia – od obrony swojego otoczenia ze szczytnych pobudek do ratowania wizerunku za wszelką cenę (iron. SRFMok 2001: 626).

Takie wyobrażenie kształtują połączenia czasownikowe z leksemem *честь*, wskazujące zobowiązania człowieka wobec tej wartości – to wspomniana już dbałość, pielęgnacja, ochrona, gotowość do aktywnej obrony (w pojedynku), wreszcie – oddanie życia: *беречь, блюсти, поддерживать, хранить честь, дорожить честью; защищать, омыть / омыватъ (кровью), отстоять / отстаивать честь; биться, сражаться, вступить, выступить, отдать жизнь, постоять, стоять насмерть за честь*.

Czasownik *беречь* jest komponentem przytaczanego już przysłowia *Береги платье снову, а честь смолоду*, mówiącego o konieczności nieustannej ochrony tej wartości, od lat młodości. Bliskie mu są czasowniki *блюсти* ‘strzec’, *хранить* ‘strzec, chronić’, *дорожить* ‘dbać’. W efekcie takich troskliwych zachowań honor może być zachowany bądź nawet uratowany – *спасти честь* ‘uratować honor’. W przypadku uszczerbku na honorze może on zostać zrehabilitowany i przywrócony – *восстановить честь*:

[12] *Честь человечества может восстановить лишь победа над бедностью и установление справедливости в мире.*

[Honor ludzkości może przywrócić jedynie zwycięstwo nad biedą i zaprowadzenie sprawiedliwości na świecie.] (Труд – 7, 11 XII 2009).

Dziś kwestia ochrony dóbr osobistych uregulowana jest prawnie, a wymiar sprawiedliwości jest instancją obronną (profil prawniczy), w przeszłości o honor i godność (swoją, najbliższych) walczono w pojedynku²⁷.

Tej grupie połączeń mówiących o określonych zachowaniach wobec honoru, godności i czci w codziennym życiu lub bezpośrednio w obliczu zagrożenia przeciwstawia się szereg kombinacji wyrazowych z antonimicznym znaczeniem, opartych na czasownikach ze znaczeniem napaści i destrukcji: *задеть* ‘dotknąć, urazić’, *замарать* ‘zszargać, zbrukać’, *оскорбить* ‘znieważyć’, *отдать на поругание* ‘oddać na pohańbienie’, *осквернить* ‘skałać’, *попратъ* ‘podeptać’, *поругать* ‘zhańbić’, *унизить* ‘poniżyć, upokorzyć’. Honor jest obiektem pożądania wroga: *посягать (на честь)* ‘robić zamach, nastawać (na honor)’, *покушаться (на честь)* ‘targać się (na honor)’, stąd też wynika konieczność walki o niego (*сражаться за честь*). Aktywną,

²⁷ Por. *Честь требует крови. Вот почему за словом “честь” эхом следовало слово “дуэль”. Дуэль – нравственность быстрого реагирования.* [Honor żąda krwi. Oto dlaczego za słowem “honor” jak echo pojawiała się słowo “pojedynek”. Pojedynek – moralność szybkiego reagowania.] (RG, 27 V 2010).

choć umowną walkę o honor kraju lub klubu prowadzą sportowcy (*биться за честь Родины, клуба*). Poza zobowiązaniami fasety wskazuje czyny niegodne – własnego honoru nie wolno: *уронить, потерять* ‘stracić’, *запятнать* ‘splamić’. Dobrego imienia rodziny, rodu, zespołu, organizacji, której częścią jest człowiek, ich atrybutów nie wolno zniesławiać, okryć hańbą – *позорить / опозорить, порочить / опорочить, посрамить честь*.

Połączenia te składają się na wyobrażenie o honorze jako o najwyższej wartości obligującej do ofiarnych postaw, a także dyktującej konieczność zachowania postawy pełnej godności nawet w trudnych okolicznościach. Ponieważ jest on narażony na atak ze strony innych (wroga), należy go bronić – stanąć po stronie honoru własnego, bliskich, kobiety, Ojczyzny.

W metaforycznych obrazach Ojczyzna może jawić się jako matka, której honoru i czci bronią jej synowie:

[13] *Распространенный прием военной пропаганды – феминизация своей страны и маскулинизация противника: безжалостный враг топчет тело и отнимает честь родины.*

[Rozpowszechniona metoda propagandy wojennej – feminizacja swojego kraju i maskulinizacja przeciwnika: bezlitosny wróg depta ciało i odbiera honor ojczyzny.] (Grani, 14 VII 2014).

Metaforyczny obraz honoru można porównać z metaforą twarzy, która pojawia się w teorii uprzejmości Penelope Brown i Stephen’a C. Levinsona (1987): *twarzy* nie można *stracić*, nie można się jej *wyrzec*, ważne jest jej *zachowanie*. Jednakże modele łączliwości leksemu *честь* pełniej oddają jego wewnętrzną naturę, która nie jest równoznaczna z *zachowaniem twarzy*, będącej atrybutem zewnętrznym, nie wewnętrznym.

5.5. **ЧЕСТЬ** jako wewnętrzny miernik zachowania: Co ocenia się kwalifikatorem *с честью* ‘z honorem’?

Honor jako arbiter nie tylko sędzi i wymaga, ale też wystawia najwyższą ocenę – ta ocena jest jego miarą. Ocena *с честью* zakłada wykonanie jakiegoś obowiązku, w tym zawodowego, bez splamienia swojego dobrego imienia, z zachowaniem godnej postawy – *с честью выполнить воинский долг* ‘z honorem spełnić obowiązek żołnierski’, *с честью нести службу* ‘z honorem pełnić służbę’. Tej ocenie mogą towarzyszyć słowa *с достоинством* lub *достойно* – *с честью и достоинством служить Отечеству* ‘z honorem i godnością słu-

żyć Ojczyźnie'. To ofiarność, wytrwałe pokonywanie trudności, także tych codziennych, kierowanie się kodeksem moralnym mimo różnych przeciwności losu – *с честью выйти из непростой ситуации* 'z honorem wyjść z niełatwej sytuacji' (ЧЕСТЬ jako wartość moralna; por. dane ankietowe):

[14] *Российские педагоги всегда с честью несли свою благородную миссию, [. . .], являлись носителями знаний, культуры и гуманитарных ценностей.*

[Rosyjscy pedagodzy zawsze z honorem (godnie) pełnili swoją szlachetną misję, [. . .], szerzyli wiedzę, kulturę i wartości ogólnoludzkie.] (GD, 5 X 2007).

5.6. Z jakimi wartościami wiąże się ЧЕСТЬ w systemie wartości ludzkich?

Honor jako cecha człowieka w tekstach współtworzy kompleksy i kolekcje z nazwami innych wartości:

– **wartości społeczne:** *долг, честь, достоинство, доблесть, мужество, патриотизм* – to wartości moralne, których wymaga się w społeczeństwie od człowieka jako obywatela, mogą być podstawą nazw odznaczeń, nominacji, nagród dla żołnierzy lub wybitnych przedstawicieli społeczeństwa: *Честь и достоинство* i *За честь, достоинство и доблесть* (nominacje), *Долг и честь* i *За честь и достоинство* (nagroda), *За честь и доблесть* (odznaczenie), *За гражданскую честь и доблесть* (order); wykorzystuje się je w hasłach i nazwach ruchów polityczno-społecznych: *Мужество, честь и сила*, ruch *Честь и Родина*;

– **wartości ogólnoludzkie:** *честь, совесть, верность, порядочность* – to wartości moralne, które ceni się u człowieka; wiążą się one z innymi wartościami w życiu, do których dąży każdy człowiek: *достоинство, свобода, справедливость, мир, добро, счастье, любовь*:

[15] *Если мы не воспитаем в людях именно человеческих качеств – совести, чести, сострадания, уважения к другим, даже элементарной порядочности, – мы никогда ничего хорошего не сделаем ни в одной сфере человеческой деятельности.*

[Jeśli nie rozwiniemy w ludziach tych właśnie ludzkich cech – sumienia, honoru, współczucia, szacunku do innych, nawet elementarnej przyzwoitości – nigdy niczego dobrego nie zrobimy w żadnej sferze ludzkiej działalności.] (Виктор Розов, *Удивление перед жизнью* (1960–2000)).

– **wartości prawnobywatelskie:** *права и свободы, законные интересы, честь и достоинство, деловая репутация, здоровье и жизнь* – to wartości związane ze statusem człowieka jako obywatela i pracownika, wartości, które powinny być zagwarantowane przez państwo:

[16] *Сейчас СМИ несут ответственность по Гражданскому кодексу за публикацию сведений, порочащих честь и достоинство граждан или организаций.*

[Teraz media zgodnie z Kodeksem Cywilnym ponoszą odpowiedzialność za publikację treści, szkalujących honor i godność obywateli lub organizacji.] (NzG, 24 X 2013).

Do kolekcji rozpowszechnionych we współczesnych dyskursach odnoszą się: *честь и совесть; честь и достоинство, честь и свобода*. Dane NKJR mówią o 230 wystąpieniach pierwszej z nich (w różnym porządku, także z zaprzeczeniem: *у кого-л. ни чести, ни совести*) i 495 dla drugiej, pojawiającej się często w kontekście ataku i obrony dóbr osobistych, również jako część wysoko frekwencyjnych wyrażzeń z języka prawniczego *защита чести и достоинства (честь, достоинства и деловой репутации), подать иск о защите чести и достоинства*. Kolekcja *честь и свобода* wiąże się z obroną honoru / godności oraz wolności własnej bądź kraju, w tymże szeregu może też występować słowo *независимость* – *за честь, свободу и независимость*. Pozostałe wartości uniwersalne nie współtworzą odtwarzalnych kombinacji wyrazowych z leksemem *честь* lub nie są one tak częste, np. *ум, честь и совесть*²⁸; *честь и долг* (por. *человек чести и долга*).

5.7. ЧЕСТЬ jako zaszczyt, nagroda

Ta faseta, opozycyjna wobec poprzednich (fasety 1–6), daje odpowiedź na następujące pytania: Co jest postrzegane jako ЧЕСТЬ? Jak zdobywa się ЧЕСТЬ?

Honor pojmowany jako wyróżnienie i zaszczyt może przypaść w udziale niespodziewanie lub być długo oczekiwany, dotyczy różnych sfer życia (por. dyskurs prasy kolorowej). Leksem *честь* warto-

²⁸ Hasło *Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи* bazuje na fragmencie tekstu Włodzimierza Lenina (1917): „Будем непреклонны в разборе малейших сомнений судом сознательных рабочих, судом своей партии – ей мы верим, в ней мы видим ум, честь и совесть нашей эпохи” (SSC 2007: 253, por. RPP 1988: 269), było popularne w czasach ZSRR.

ściują wówczas epitety, uwypuklające ważność, wyjątkowość tej nagrody (możliwość wykonania czegoś jako zaszczyt): *большая, огромная, небывалая, исключительная (честь)* ‘wielki, ogromny, niebываły, wyjątkowy (zaszczyt)’. Znaczenia te oddają kolokacje *какая-л. честь выпала кому-л., для кого-л. большая честь* (+ bezokolicznik); zaszczyt ten przyjmuje się, jeśli obdarzona nim osoba sprosta danym wyzwaniom:

[17] *И для меня огромная честь вручить вам – талантливым людям, смелым воинам, настоящим подвижникам – заслуженные награды России.*

[I dla mnie jest to ogromny zaszczyt wręczyć wam – utalentowanym ludziom, odważnym żołnierzom, ludziom prawdziwie oddanym sprawie – zasłużone nagrody Rosji.] (Kreml, 25 XII 2003; na oficjalnej uroczystości wręczenia odznaczeń państwowych za zasługi w różnych dziedzinach).

Osoba (istota) stojąca wyżej (ważniejsza) pozwala dostąpić zaszczytów innej osobie (istocie) stojącej niżej w hierarchii (podległej, młodszej) za zasługi poprzez powierzenie jej jakiejś misji. To znaczenie realizują kolokacje *удостаивать чести кого-л., оказывать честь кому-л., предоставлять честь кому-л.* ‘robić, sprawiać zaszczyt komuś’. Słuszność dostąpienia tego zaszczytu człowiek może potwierdzić swą postawą (*оправдать честь*) – sportowcy jako reprezentanci swojego kraju dokonują tego poprzez zwycięstwo.

Niegodne postępowanie nie budzi szacunku. W połączeniu *что-л. не делает чести кому-л.* ‘coś nie czyni (nie przynosi) zaszczytu komuś’ zawarta jest nagana (antonim *что-л. делает честь кому-л.* – por. fr. *cela vous fait honneur* ‘это делает вам честь’)²⁹:

[18] [...], *это не делает чести парламентариям сильного, суверенного и демократического государства, – отметил российский политик.*

[...], to nie przynosi zaszczytu parlamentarzystom silnego, suwerennego i demokratycznego państwa – zauważył rosyjski polityk.] (RG, 15 VIII 2014).

Wykonanie powierzonego zadania to dla osoby o niższej pozycji w hierarchii społecznej wyróżnienie, zaszczyt. Dane znaczenie realizują połączenia *почитать за честь* (‘poczytywać (sobie) coś jako zaszczyt’), *иметь честь сделать что-л* (‘mieć zaszczyt coś zrobić’).

²⁹ Por. także: nieużywane dziś połączenie *не честь кому-нибудь* – ‘не подобает, недостойно’ (SSRLJ 1965: 983, t. 17).

W świetle zgromadzonych danych językowych takie czynności można traktować jako ważniejsze od innych, codziennych (por. przymiotniki wartościujące leksem *честь*). Na tym znaczeniu opiera się dziś przestarzała już forma epistolarna: *Имею честь оставаться Вашим покорным слугой, имярек* (koresponduje z nią inna oficjalna formuła z zaprzeczeniem: *Не имею чести быть знакомым, Не имею чести знать (Вас, Вашего имени-отчества)*, a także pytanie: *С кем имею честь (говорить)?* TSRREBał 2004: 514–516)³⁰. Przykłady te podkreślają sformalizowanie językowych konwenansów i dystans rozmówców. W formach etykietalnych można dostrzec ślady znaczenia związanego z wymianą uprzejmości i kurtuazją, odnotowanego w SAR z 1794 r. (*‘изъявление учтивости’* – słowa *учтивость* oraz *честь* mają wspólny rdzeń). Podobny wydźwięk ma zwrot *Честь имею!* wypowiedziany przez żołnierzy³¹. Sam gest żołnierskiego powitania (salutowanie) w języku rosyjskim werbalizuje kolokacja *отдать честь* (*‘oddać cześć’*, pol. *‘oddać honory’*), wiernie odzwierciedlająca przesłanie niewerbalnego gestu – młodszy stopniem dostępuje pewnego zaszczytu w kontakcie ze starszym stopniem, poprzez gest wyraża mu szacunek.

5.8. ЧЕСТЬ jako ocena postępowania

Sformułowania *с честью* używa się w zrytualizowanych zachowaniach językowych, w sytuacjach spotkań lub pożegnań (często oficjalnych i uroczystych), w których połączenie to oznacza oddawanie hołdu, honorów, wyrazy szacunku (dla osób żywych bądź zmarłych):

[19] *Он жил гордо и умер с достоинством. И похоронили его с честью.*

[Żył dumnie i umarł z godnością. I pochowali go z honorami.] (RG, 5 II 2008).

Wysoką frekwencją w korpusach prasowych i tekstach literackich odznacza się jednostka *в честь кого-л. / чего-л.* *‘в знак уважения*,

³⁰ Por. polskie jednostki: *Z kim tam zaszczyt? Mam zaszczyt znać, poznać, widzieć, słyszeć oraz Z kim tam przyjemność? i Mam przyjemność prosić, zakomunikować, powitać* (USJP 2003: 894, t. 4).

³¹ *Честь имею* – *‘удостоиться чего-л.’* (*честь имею представиться*, SSRLJ 1965: 987, t. 17). Por. rozszerzona forma *Честь имею кланяться* *‘прощайте, до свидания’* – temu językowemu zachowaniu towarzyszył głęboki pokłon (SRFMok 2001: 626). Konstrukcja *честь имею* z bezokolicznikiem (*кланяться, доложить, явиться*) związana jest z przedrewolucyjną etykietą językową w sferach wyższych, w tym kręgach wojskowych (TSRREBał 2004: 514–516).

почтения к кому-, чему-л., памяти о ком, чем-л.' (SRJ 1984: 672, t. 4). W zasobach NKJR to 4 887 wystąpień w korpusie podstawowym i 5 954 w podkorpusie prasowym (por. wynik 27 360 wystąpień wyrazu *честь* w dowolnej formie, dane z lipca 2015 r.). Zakłada ona zrytualizowane działanie będące wyrazem szacunku, pamięci o człowieku lub wydarzeniu:

[20] *Комета, по существующей традиции, получила название в честь первооткрывателей.*

[Kometa, zgodnie z istniejącą tradycją, otrzymała nazwę na cześć pierwszych odkrywców.] (AiF, 1 XII 2014).

Obserwacje kontekstów jej wystąpień stanowią podstawę do analizy wartości istotnych dla społeczeństwa lub określonych grup społecznych:

– в честь кого-л. (osoby): *в честь деда, ветеранов, земляков, погибших, героев, лауреатов Нобелевской премии, итр.;*

– в честь чего-л. (wydarzenia, rocznicy): *годовщины чего-л., тысячелетия крещения Руси, победы над фашизмом, 20-летия СНГ, Дня молодежи итр.*

Konstrukcje *с честью* oraz *в честь* odnoszą się do aspektu historyczno-kulturowego konceptu. Poświęcenie komuś czegoś, nadanie imienia na czyjąś cześć to forma wyrażenia pośmiertnej sławy opartej na wysokiej ocenie człowieka lub doniosłości wydarzenia (por. *доска почета* 'tablica honorowa', czyli upamiętniająca osoby zasłużone, *почетный гражданин города* 'honorowy obywatel miasta').

5.9. Z jakimi wartościami wiąże się leksem *честь* w znaczeniu *почет, почета* 'cześć, honory'?

Ostatnią fasetę tworzą kolekcje. Można mówić o dwóch podstawowych utartych wyrażeniach z nazwami wartości – *честь и слава* oraz *честь и хвала*. To tradycyjne formuły wyrażające szacunek, pochwałę czyichś dokonań, będące hołdem oddawanym komuś za jego czyny: *Честь и слава героям! Честь ему и хвала*. Te podniosłe słowa padają zwykle w kontekście oceny zasług żołnierzy, ale odnotowano je także w kontekstach sportowych, co poniekąd zbliża te dwa pola walki (walka z bronią w rękę – walka sportowa):

[21] *Честь и слава ЦСКА за то, что команда выиграла [...].*

[Cześć i sława (chwała) klubowi CSKA za to, że drużyna wygrała [...].] (EM, 22 III 2003).

Metaforę można dostrzec także w kontekście innych sytuacji związanych z życiem codziennym, w których wyrażenia te tracą patos i mogą być ironiczne:

[22] *Честь и хвала бывшим супругам, если они сумели сохранить человеческие отношения*

[Cześć i chwała byłym małżonkom, jeśli potrafili zachować ludzkie stosunki.] (DO, X 2012).

Leksem *хвала* werbalizuje pochwałę i społeczne uznanie, którym wyróżnia się kogoś za zasługi. *Слава* z kolei to rozgłos i trwałe ich upamiętnienie. Oba pojęcia zbliżają się do samego pojęcia *ЧЕСТЬ*.

6. Syntetyczna definicja kognitywna konceptu *ЧЕСТЬ*

Podstawę definicji kognitywnej stanowi znaczenie współcześnie dominujące – godność osobista oraz przestrzeganie usankcjonowanych społecznie najwyższych zasad moralnych i etycznych. Struktura tego znaczenia jest trzypoziomowa i zhierarchizowana – od cechy do działania, odzwierciedla perspektywę, w jakiej koncept *ЧЕСТЬ* utrwala się w rosyjskim językowym obrazie świata. U podstaw konceptu leżą takie wartości, jak uczciwość i moralność jako cechy zwykłego człowieka; godność i szlachetność to świadomość podstawowych wartości ogólnoludzkich oraz zasad moralno-etycznych, a także postępowanie zgodnie z moralnymi kodeksami społecznymi; na najwyższym poziomie tej struktury znaczeniowej znajdują się odwaga i poświęcenie, które pojmuje się jako gotowość do czynnej obrony tych wartości w walce, w działaniu, swą postawą.

Połączenia konwencjonalne, pozyskiwane ze słowników i korpusów, tworzą dwustronny obraz honoru – honor jako zbiór wartości moralno-etycznych, który daje człowiekowi wytyczne w zakresie jego postępowania (oparcie dla człowieka i wymagania wobec niego) oraz jako obiekt, który jednocześnie sam wymaga obrony. Te schematy użycia leksemu *честь* tworzą scenariusz aktywny, odzwierciedlający prawdziwą istotę honoru i pokazujący podmiot w działaniu, w napiętych sytuacjach społecznych (fasety 1–6). Z drugiej strony honor jako nagroda i zaszczyty, uznanie są miarą oceny człowieka, tworząc tym samym scenariusz zrytualizowany (fasety 7–9).

Przeanalizowane konteksty wskazują zarazem na realizację kilku profili (wariantów) konceptu *ЧЕСТЬ*: 1) żołnierski / wojenny – obrona ojczyzny, granic, żołnierz i jego poświęcenie; 2) obywatelski –

obrona istniejącego porządku lub budowanie nowego, obrona wartości, człowiek jako świadomy członek społeczeństwa; 3) sportowy – obrona wizerunku zbiorowości na arenie sportowej, sportowiec jako obrońca symbolicznego honoru; 4) prawniczy – obrona dobrego imienia w sądzie, prawo do walki o swój własny honor i godność; 5) rycerski – obrona kobiety, osób słabszych, mężczyzna jako rycerz obrońca; 6) zawodowy – obrona wizerunku grup zawodowych, pracownik jako przedstawiciel i obrońca swojego środowiska; 7) ogólnoludzki / moralno-etyczny – umacnianie wartości w życiu codziennym, człowiek szanujący normy społeczne; 8) historyczno-kulturowy – honorowanie i upamiętnianie czyichś dokonań.

Wyniki badań S-A-T można ująć w postaci następujących wyobrażeń bazowych konceptu ЧЕСТЬ, obecnych w profilach (por. niżej) i opisanych za pomocą faset. Definiowanie konceptu zakłada podział cech bazowych w postaci sądów wg grup znaczeniowych.

ЧЕСТЬ w języku rosyjskim to:

ЧЕСТЬ [wartości moralno-etyczne]

I. Istota, sposób kształtowania i potwierdzania tej wartości

- (1) zbiór najwyższych zasad moralno-społecznych,
- (2) który jest kształtowany w świadomości człowieka przez społeczeństwo
- (3) i ujawnia się w zachowaniu oraz czynach człowieka,
- (4) wewnętrzna godność, szlachetność, wierność ideałom,
- (5) a także świadomość zasad moralno-społecznych i gotowość do ich aktywnej obrony,
- (6) co pozwala na zdobycie człowiekowi dobrego imienia,
- (7) o które ten powinien dbać od najmłodszych lat i pielęgnować przez całe życie,
- (8) wartość przeciwstawna do pojęcia *зона*.

II. Posiadacze tej wartości

- (9) cecha wybranych osób, społecznie dojrzałych i ukształtowanych jako osobowość,
- (10) cecha wyróżniająca jednostkę lub zbiorowość,
- (11) cecha przedstawiciela zbiorowości,
- (12) cecha, którą może być obdarzony symbol grupy społecznej lub zawodowej.

III. Role i funkcje tej wartości

- (13) moralny rdzeń człowieka niepozwalający mu upaść moralnie, ugiąć się, zdradzić ideały,
- (14) najwyższy sędzia i władca kierujący postępowaniem człowieka, wymagający zdecydowanych zachowań i ofiar,

- (15) jego ucieleśnieniem może być człowiek honoru jako wzorzec moralny dla innych.

IV. Zagrożenie i obrona tej wartości

- (16) przedmiot pożądania (ataku) nieprzychylnie nastawionej osoby, wroga, który dąży do poniżenia, zdeptania go,
(17) wartość, o którą się walczy i której się broni w sytuacji działań destrukcyjnych,
(18) wartość, dla której prototypowym scenariuszem jest walka i obrona – obrona honoru / godności kogoś słabszego przed atakiem wroga, honoru własnego, bliskich, kobiety, Ojczyzny,
(19) wartość, o którą walczy się w różnych dziedzinach życia – nie tylko z bronią w rękę, ale i w zawodach sportowych (umowna metafora walki), w sądzie zwykły obywatel walczy o swoje dobra osobiste.

V. Obszary kontrolowane przez tę wartość

- (20) wartość, której podporządkowana jest postawa człowieka w życiu codziennym i zawodowym,
(21) wartość świadcząca o zachowaniu człowieczeństwa i wysokiej postawy moralnej w obliczu zagrożenia, w sytuacjach skrajnych.

VI. Miejsce w systemie wartości ludzkich

- (22) wartość będąca ważnym ogniwem łańcucha wartości społecznych (*долг, мужество, патриотизм*), ogólnoludzkich (*совесть, верность, порядочность*), prawno-obywatelskich (*достоинство, свобода, справедливость*).

ЧЕСТЬ [oznaki czci, poważania, zaszczyt]

VII. Wyróżnienie

- (23) zewnętrzny zaszczyt, nagroda, którymi wyróżnia się zgodnie z hierarchią – od najwyższego do najniższego,
(24) oznaki szacunku i poważania, które wyraża się zgodnie z hierarchią – od dołu ku górze,
(25) szczęśliwy los bądź dowód uznania za zasługi, ofiarną pracę, wysoką postawę moralną.

VIII. Ocena

- (26) miara ludzkich czynów,
(27) honory, które oddaje się ludziom (zasłużonym) w różnych skonwencjonalizowanych sytuacjach,
(28) najwyższe uznanie zasług człowieka, którego dowodem jest poświęcenie mu czegoś, nadanie jego imienia obiektom, miejscom, wydarzeniom.

IX. Wartości towarzyszące

- (29) wartość współtworząca kolekcje z wartościami wyrażającymi społeczne uznane i trwałe rozgłos (*слава i chwala*).

7. Profilowanie konceptu ЧЕСТЬ w dyskursach (T)

Pojęcie ЧЕСТЬ może być profilowane różnie w zależności od rodzaju dyskursu. Zgromadzone konteksty (300) przyporządkowano do czterech podstawowych i zarazem dość odmiennych dyskursów obecnych we współczesnych mediach i literaturze pięknej. W każdym z dyskursów kładzie się nacisk na dominujące cechy tego pojęcia jako warianty wyobrażenia bazowego, układające się w pewien nadrzędny profil (Niebrzegowska-Bartmińska 2014: 79). Zakładane różnice w profilowaniu wynikają z postawy życiowej podmiotu i jego systemu wartości. W przypadku dyskursów mówi się o podmiocie społecznym w postaci partii, instytucji, organizacji (tamże). W badaniach wykorzystano 270 kontekstów z mediów z lat 1998–2014 r. oraz 30 kontekstów literackich i poetyckich z lat 1969–2014 r.

Dyskurs oficjalny (rządowy) uwidacznia się w dokumentach najważniejszych instytucji państwowych (strona prezydenta Rosji i administracji rządowej) oraz w wybranych wydawnictwach prasowych przybliżających masowemu odbiorcy politykę wewnętrzną i zagraniczną rządu („Rossijskaja Gazieta”) – 50 kontekstów (lata 2000–2014). Dyskurs liberalno-opozycyjny kształtuje się w nielicznych niezależnych środkach masowego przekazu oraz mediach o umiarkowanych poglądach (stacja radiowa Echo Moskwy, „Nowaja Gazieta”, „Grani”, a także m.in. „Argumenty i Fakty”, „Komsomlskaja Prawda”, „Itogi”, „Niezawisimaja Gazieta”) – 70 kontekstów (lata 1998–2014). Do analizy konceptu ЧЕСТЬ w dyskursie religijnym wybrano oficjalne i okolicznościowe teksty przedstawicieli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej – 25 kontekstów (lata 2006–2014). Tworzywem do analizy dyskursu prasy kolorowej są doniesienia z życia wyższych sfer w Rosji i za granicą oraz ogólnie prasa kobieca (m.in. „Hello”, „Karawan Istorij”, „Ženskije Strasti”, „Domasznij Oczag”) – 25 kontekstów (2006–2014). Najliczniej reprezentowany jest dyskurs liberalno-opozycyjny (zasoby NKJR oraz korpus dodatkowy).

7.1. Dyskurs oficjalny

Dyskurs oficjalny profiluje postawy oparte na oddaniu państwu i poświęceniu dla dobra ojczyzny. W tekstach skierowanych do kombatanów i wojskowych (podziękowaniach i nominacjach) podkreśla się doniosłość funkcji obrońcy kraju, gloryfikuje obowiązek żołnierski. W tekstach dotyczących funkcjonowania państwa zarysowuje się perspektywa pojmowania honoru w postawie urzędnika państwowego.

W obu przypadkach uaktywniają się znaczenia wewnętrzne leksemu *честь*. Najwyższą formą realizacji kodeksu żołnierza i patrioty jest poświęcenie życia dla kraju. Okres ciężkiej próby, jaką jest wojna (Wielka Wojna Ojczyźniana), żołnierze przechodzą z podniesionym czołem – z honorem, walcząc:

[23] *Поздравляю всех, кто посвятил свою жизнь защите родного Отечества и является для нашего общества образцом чести и преданности своей Родине.*

[Składam najlepsze życzenia wszystkim tym, którzy swoje życie poświęcili obronie Ojczyzny i są dla naszego społeczeństwa wzorcem honorowej postawy i oddania swojemu krajowi.] (Kreml, 20 II 2014, słowa prezydenta skierowane do kombatanów).

Czołowi politycy kraju mówią o politycznym honorze parlamentarzystów. Prowadzi to do konkluzji, że obrońcą honoru ojczystego kraju może być nie tylko żołnierz (por. kolokacje *воинская честь* i *офицерская честь*), ale i wysoki urzędnik państwowy jako reprezentant władzy (i zarazem grupy zawodowej):

[24] *В этом зале нет наивных, а наш парламентский долг и политическая честь обязывают говорить правду до конца.*

[Na tej sali nie ma naiwnych, a nasz obowiązek parlamentarny (parlamentarzystów) i honor polityczny (polityków) zobowiązują nas do mówienia prawdy do końca.] (GD, 28 VI 2014).

W tym dyskursie obok honoru pojawia się oddanie sprawie i poczucie obowiązku: *честь и преданность, долг и честь*. W kontekście obrony ojczyzny uaktywnia się kolekcja *честь и свобода* – honor kogoś lub czegoś, co jest narażone na niebezpieczeństwo (honor i wolność ziemi ojczystej):

[25] *Не жалея себя, отстаивали честь и свободу нашей Родины, честь и свободу родной земли.*

[Nie oszczędzając się, obronili honor i wolność naszej Ojczyzny, honor i wolność ziemi ojczystej.] (Kreml, 22 II 2003; słowa skierowane do kombatanów z okazji Dnia Obrońcy Ojczyzny).

Dyskurs oficjalny aktualizuje też znaczenie honoru jako zaszczytnej misji (semantyka zewnętrzna), która przypada w udziale przedstawicielom władzy jako wybrańcom narodu (faseta 7).

7.2. Dyskurs liberalno-opozycyjny

Perturbacje społeczno-polityczne rodzą pytania natury moralnej. Na swych łamach stawiają je i szukają odpowiedzi media liberalno-opozycyjne. Z pojawiających się w nich refleksji wyłania się obraz honoru jako wartości moralnej, świadomego wyboru postawy i drogi życiowej, sprzężonego z godnością, sumieniem i wolnością (kolekcja *честь и достоинство, честь и совесть, честь и свобода*). Honor ma swoją wagę (jest wartością), jest czymś stałym w osobowości człowieka (ma się go bądź nie), namacalnym, czyli materializującym się w słowach i czynach:

[26] *Прекрасные слова «честь» и «свобода» разом перестали быть пустыми, обрели осязаемую плоть.*

[Piękne słowa „honor” i „wolność” od razu przestały być puste, nabrały namacalnego kształtu.] (EM, 7 V 2014).

[27] *Честь и достоинство не деньги. Деньги сегодня есть, завтра – нет. [...] Честь и достоинство – это не рубашка: снял грязную, надел чистую; сегодня напялил, завтра оставил дома.*

[Honor i godność to nie pieniądze. Pieniądze dziś są, jutro – nie. [...]] Honor i godność to nie koszula: zdejmujesz brudną, zakładasz czystą; dziś zakładasz, jutro zostawiasz w domu.] (EM, 13 XI 2014).

Podnosi się kwestię wartości tego pojęcia w porównaniu z wartością życia ludzkiego – czy jakiegokolwiek ideały, w tym honor i godność, są warte tego, by poświęcić dla nich życie? W dyskursie dochodzi do zetknięcia dwóch punktów widzenia: z jednej strony dzisiejszy świat odrzuca wartości niepraktyczne i zarazem romantyczne, niewspółczesne, komplikujące życie; z drugiej – społeczeństwo ma jednak świadomość konieczności posiadania wzniosłych ideałów:

[28] *Свобода слова, мораль, честь, отвага – это все романтические ценности, они совершенно не гарантируют стабильности положения, от них, наоборот, одни напасти.*

[Wolność słowa, moralność, honor, odwaga – to wszystko są wartości romantyczne, one absolutnie nie gwarantują stabilności sytuacji, wręcz odwrotnie – są tylko przyczyną kłopotów.] (EM, 21 IV 2001).

Współczesne społeczeństwo (jednostka lub grupa połączona więzami krwi, grupa społeczna lub zawodowa) ma prawo do obrony własnego honoru i godności osobistej (profesji, branży) w codziennym życiu. W tym kontekście leksem *честь* na łamach prasy liberalno-

umiarkowanej pojawia się wielokrotnie (faseta 4), aktualizuje się wówczas profil prawniczy.

[29] *При этом стражи порядка не должны допускать действия, унижающие честь и достоинство лица, подлежащего приводу [...].*

[Przy tym stróże prawa nie powinni dopuszczać się działań poniżających honor i godność osoby zatrzymanej [...].] (Труд-7, 21 VIII 2003).

Honor nie należy do cech nabywanych – to nie pieniądze, nie zewnętrzna powłoka. Człowiek posiada honor jako coś stałego, bądź też ta wartość jest dlań zdecydowanie obca (por. wyniki ankiety). To stanowisko niejako kłóci się z obowiązkiem prawnika, który niekiedy podejmuje się obrony honoru i godności tych, którzy nigdy ich nie posiadali:

[30] *Адвокаты, если вы понимаете, что у вашего клиента ни чести, ни совести, – тогда вы защищаете то, чего нет; сознательно лжете в суде. [...] – Что вы чувствуете в душе, когда отстаиваете честь и достоинство такого клиента? – Душа? В Кодексе адвоката ее нет.*

[Do adwokatów: Jeśli rozumiecie, że wasz klient nie ma ani honoru, ani sumienia – wtedy bronicie tego, czego nie ma; świadomie kłamiecie w sądzie. [...] – Co czujecie wtedy w duszy, kiedy bronicie honoru i godności takiego klienta? – Dusza? W Kodeksie Adwokata jej nie ma.] (EM, 13 XI 2014).

7.3. Dyskurs religijny

Dyskurs religijny pozwala rozpatrywać pojęcie *ЧЕСТЬ* w ramach profilu religijnego kształtowanego w dwuelementowym układzie – pomiędzy nadawcą (kaznodzieja, przedstawiciel władzy kościelnej) i adresatem (wierni, naród), na dwóch poziomach – postępowanie i praca osób duchownych oraz postępowanie innych ludzi z punktu widzenia nauczania Kościoła, a także w dwóch znaczeniach – wartość wewnętrzna i zaszczyt(y).

Honor kapłana przejawia się w miłosierdziu, codziennym kapłańskim trudzie, służeniu Bogu i prawdzie, narodowi i Ojczyźnie (szerzenie wiary, kształtowanie człowieka), co ważne – niezależnie od przeciwności losu (lata wojny, komunizm). Honor to poświęcenie i ciężka wieloletnia posługa kapłańska. Dany dyskurs odsłania zatem nowe oblicze honoru zawodowego – honor żołnierski to bohaterstwo i waleczność w prawdziwym boju, którego ceną może być życie, celem – wolność swoja i innych; honor duchownego – praca na rzecz wiernych. Teksty o tematyce religijnej wskazują, że wyświęcenie na kapłana to wielki honor (zaszczyt), znak powierzenia dostojnej misji

Sługi bożego (por. dyskurs oficjalny, piastowanie urzędów państwowych, faseta 7). O noszony habit jako symbol posługi kapłańskiej należy dbać swoimi czynami (postępowanie według Słowa Bożego, a nawet wytrwałość), by go nie splamić (faseta 4):

[31] *На нас возложена великая честь – поступать в этом мире так, как поступал наш Учитель и Бог, [...], не ослабевать в усердном творении добрых дел, [...].*

[Na nas spoczywa wielki zaszczyt – postępować na tym świecie tak, jak postępował nasz Nauczyciel i Bóg, [...], nie słabnąć w ofiarnym tworzeniu dobra.] (MP, 5 I 2014).

Honor zajmuje nadrzędne miejsce w prawosławnej hierarchii wartości, co ilustrują kolekcje – *честь, достоинство, долг* (честь и достоинство человека и христианина); *с честью, достоинством и глубокой верой* (преодолеть испытания, исполнять какие-л. обязательства); *За честь, доблесть, созидание, милосердие* (odznaczenie). Zwraca uwagę więź honoru z godnością, sumieniem, miłosierdziem, miłością bliźniego i do kraju, poczuciem odpowiedzialności za losy innych (w tym odpowiedzialności samego Kościoła prawosławnego za świadomość wiernych):

[32] *Церковь же помогает охранять совесть, беречь честь смолоду, приобретать милосердие и сострадание к окружающим людям.*

[Kościół prawosławny pomaga chronić sumienie, dbać o honor od młodych lat, uczyć się miłosierdzia i współczucia dla otoczenia.] (MP, 25 I 2006).

W dyskursie nieobecne są z kolei konotacje o charakterze *stricte* wojennym – honor w aspekcie walki, choć pojawia się obraz strażnika honoru (ochrona wartości).

7.4. Dyskurs prasy kolorowej

Dyskurs prasy kolorowej przedstawia omawiany koncept dwójako³². Zwraca uwagę dość niecodzienne pojmowanie tej wartości. ЧЕСТЬ jest tym, czym można się pochwalić – to prestiżowe wyróżnienie, nagroda, niekiedy płytką i pozbawiona duchowego przesłania,

³² W pracy termin *prasa kolorowa* stosujemy na wzór rosyjskiego terminu *глянцевая пресса*, któremu podporządkowuje się krajowe i zagraniczne wydawnictwa, kształtujące pewien styl życia, z poradami w różnych sferach życia – *Vogue, Harpers Bazaar, Hello, Elle* (Грабельников 2007: 84). Te czasopisma oraz tygodniki adresowane do kobiet określa się też mianem prasy kobiecej (Шкондин, Реснянская 2007: 156–170).

dostęp do materialnych rozkoszy świata doczesnego postrzegany jako pewien zaszczyt (faseta 7):

[33] *Я имела честь стать единственной девушкой в мире, которая опробовала новый набор лаков от Azature с белыми бриллиантами за миллион долларов.*

[Miałam zaszczyt zostać jedyną dziewczyną na świecie, która wypróbowała nowy zestaw lakierów od Azature z białymi brylantami za milion dolarów.] (KI, 14 X 2014).

Jeśli sprawą honoru w innych dyskursach jest walka z pobudek patriotycznych, wzorcowa postawa człowieka jako przedstawiciela profesji, to w prasie kolorowej za sprawę honoru uznaje się podejmowanie wyzwań lub posiadanie określonych dóbr (gadżetów), kreujących środowiskowy image tej osoby (faseta 3):

[34] *Участие в различных марафонах в последнее время стало практически делом чести для многих моих друзей и знакомых [...].*

[Udział w różnych maratonach w ostatnim czasie stał się praktycznie sprawą honoru dla wielu moich przyjaciół i znajomych [...].] (BAZ, 23 IV 2013).

Wykonanie jakiegoś zadania (zostanie ambasadorem akcji charytatywnej, uczestnictwo w kampanii społecznej) jest dowodem uznania społecznego, przy czym warto odnotować, że mowa tu zarówno o dokonaniach błahych, jak i czynach szlachetnych. To znaczenie zaszczytnej misji werbalizuje m.in. popularna kolokacja *кому-л. выпала честь что-л. сделать* (faseta 7):

[35] *Марине Хлебниковой выпала честь первой посадить куст сирени.*

[Marinie Chlebnikowej przypadł w udziale zaszczyt posadzenia krzewu bzu jako pierwszej.] (DO, 21 X 2010).

Materiał badawczy wskazuje, że nadawcom i odbiorcom prasy kolorowej (głównie kobietom) bliskie jest jednocześnie pojęcie honoru jako godnego postępowania w walce z codziennymi przeciwnościami losu, z trudnościami napotykanymi na wspólnej drodze życia – w małżeństwie, w pracy, w relacjach między pokoleniami. Honor nie wymaga tu walecznych czynów, wysoką moralną postawą można wykazać się w najzwyczajniejszych sferach życia. Pojęcie *ЧЕСТЬ* można niekiedy utożsamiać z wytrwałością i pokorą (por. dyskurs religijny). Honor charakteryzuje zatem kobietę i mężczyznę jako parę małżeńską, kobietę jako strażniczkę domowego ogniska, matkę dba-

jącą o swoje dziecko. W tym dyskursie to również kobieta jest obrońcą wartości i godności rodziny, kraju:

[36] *Для вас ваши родители – эталон ума, чести и красоты.*

[Dla was wasi rodzice to wzorzec mądrości, honoru i piękna.] (DO, 4 IV 2006).

[37] – «Честь семьи я не запятнала», – говорит Тодоровская.

[– „Honoru rodziny nie splamiłam” – mówi Todorowska.] (KI, 11 I 2014).

8. Rezultaty profilowania

Dyskurs oficjalny (rządowy), liberalno-opozycyjny, religijny oraz dyskurs prasy kolorowej ukazują koncept ЧЕСТЬ w różnych perspektywach: honor z punktu widzenia żołnierza (wojownika), polityka, prawosławnego duchownego, gwiazdy show-biznesu, człowieka jako członka społeczeństwa walczącego o swoje prawa czy też z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości, ogólnoludzkich wartości i etyki oraz w sporcie. Każdy z tych obrazów opiera na pewnym zestawie cech, czyli faset odwołujących się do semantyki wewnętrznej bądź zewnętrznej leksemu. Dane tekstowe z czterech odmiennych dyskursów pozwalają na wyodrębnienie głównych profili bazowego konceptu ЧЕСТЬ.

Profile, koncentrujące się na działaniu i walce, współtworzą scenariusz aktywny. Odnoszą się do niego obrazy honoru żołnierskiego, obywatelskiego i sportowego, honoru zawodowego i z punktu widzenia litery prawa, honoru rycerskiego oraz ogólnoludzkiego / moralno-etycznego. Do zrytualizowanego scenariusza należy profil historyczno-kulturowy, realizowany w kontekstach honorowania kogoś, wyróżniania za zasługi. Warto jednak zauważyć, że profil żołnierski, sportowy i zawodowy, będące częścią scenariusza aktywnego, także zakładają hierarchię i rytualizację działań (medale, tytuły i stopnie, nagrody, puchary). Złożoność badanego konceptu polega na powiązaniu obu tych scenariuszy.

8.1. Dyskurs oficjalny

W dyskursie oficjalnym uwidaczniają się przede wszystkim fasety 3, 4, które są częścią scenariusza aktywnego i opierają się na znaczeniach leksemu i pojęcia ЧЕСТЬ jako wartości moralno-etycznych. ЧЕСТЬ jawi się tu jako wartość społeczna, mieszcząca się wśród takich wartości, jak: poczucie obowiązku, patriotyzm, bohaterstwo

i męstwo. Teksty tego dyskursu skierowane są do obywateli i przedstawicieli kręgów wojskowych, którzy honoru i godności kraju bronią swą postawą zawodową lub na polu walki. Konteksty wskazują też na hierarchiczność relacji pomiędzy władzą i narodem, aktywizując znaczenie leksemu *честь* jako nagrody, zaszczytu – uhonorowanie bohatera narodowego jest dla przedstawiciela władzy zaszczytem, przywilejem najwyższych urzędników państwowych. Nagradzanie obywateli przez władze odpowiada wyjściowemu schematowi rozumienia pojęcia *ЧЕСТЬ* – nagroda przyznawana przez osobę stojącą wyżej w hierarchii społecznej osobie o niższym statusie. Do zrytualizowanego scenariusza należą realizowane w danym dyskursie fasety 7, 8 i 9 (*ЧЕСТЬ* jako nagroda i ocena; kolekcje). Koncept *ЧЕСТЬ* pojawia się tu przede wszystkim w postaci profilu żołnierskiego oraz obywatelskiego, a także sportowego i historyczno-kulturowego.

8.2. Dyskurs liberalno-opozycyjny

Konteksty, w jakich pojawia się leksem *честь* w dyskursie liberalno-opozycyjnym, utrwalają scenariusz aktywny, koncentrujący się na sferze wartości w życiu człowieka. Dyskurs obliguje do refleksji nad istotą honoru, sprawą obrony honoru obywatelskiego, a także miejscem wartości we współczesnym świecie i zachodzącymi zmianami w ich hierarchii. Za dominujące można uznać fasety 1, 2, 3, 4 oraz profil obywatelski – człowiek jako świadomy członek społeczeństwa, prawniczy – obrona dóbr osobistych obywatela, moralno-etyczny – wcielanie w swoim życiu i postępowaniu ustalonych norm społecznych. Podstawowe wartości ogólnoludzkie (wolność, życie) oraz wartości społeczne i prawne (prawa i wolności człowieka, honor i godność osobista, dobre imię) wchodzą niekiedy w konflikt z oficjalnym stanowiskiem reprezentowanym przez państwo.

8.3. Dyskurs religijny

Jeszcze inaczej koncept *ЧЕСТЬ* przedstawiony jest w dyskursie religijnym, w którym to nadrzędny jest scenariusz zrytualizowany oraz podporządkowane mu fasety 7, 8. Koncept bazuje zarazem na ogólnoludzkich wartościach (miłosierdzie, sumienie, poczucie obowiązku, wierność) oraz godnym wywiązywaniu się z misji, jaką jest służenie Bogu, jego nauce oraz wiernym (faseta 5). Konteksty wystąpienia leksemu *честь* świadczą o realizacji profilu zawodowego (kapłan jako przedstawiciel duchowieństwa), moralno-etycznego oraz historyczno-kulturowego.

8.4. Dyskurs prasy kolorowej

Ostatni z dyskursów wiąże pojęcie ЧЕСТЬ przede wszystkim z sukcesem, prestiżem, ale także godnością osobistą. W kontekście dyskursu prasy kolorowej można mówić zarówno o profilu historyczno-kulturowym, jak i ogólnoludzkim oraz rycerskim. Zauważa się zależność przewagi określonych znaczeń oraz odpowiadających im profili od źródła. Prasa o modzie i bohaterach szklanego ekranu to głównie fasety 7, mówiąca o zewnętrznych oznakach honoru, zaszczycie i zaszczytach. Prasa kobieca ogólna – wyraźne są fasety odnoszące się do wewnętrznej semantyki słowa *честь* (wartości w relacjach międzyludzkich, poszukiwanie wzorców, obrona dobrego imienia). W tym dyskursie wyraźnie eksponuje się jednostkę, jej indywidualną postawę i ocenę.

9. Profile a badania ankietowe

Pytanie o wzorce ludzi honoru dało możliwość do wyłonienia profili konceptu ЧЕСТЬ w ankietowanej grupie wiekowej. W tekstach wywołanych dominują profile scenariusza aktywnego: 1) żołnierski (obrona i gloryfikacja Ojczyzny, męstwo żołnierza); 2) obywatelski (ochrona praw i godności człowieka); 3) rycerski (ochrona słabszych, kobiety, walka ze złem); 4) ogólnoludzki (kierowanie się wewnętrznymi normami moralnymi, przyzwoitość, dążenie do sprawiedliwości); 5) zawodowy (dbanie o swój dobry wizerunek jako pracownika i przedstawiciela grupy zawodowej).

10. Refleksje końcowe

W zakończeniu podkreślimy raz jeszcze, że przez stulecia doszło nie tylko do wzbogacenia znaczenia pierwotnego leksemu *честь*, ale i do zmiany w relacjach pomiędzy znaczeniami z grupy znaczeń zewnętrznych i wewnętrznych, ich wagi. Współczesna leksykografia, badania eksperymentalne (por. fasety 1) oraz wybrane dyskursy wskazują na nadrzędność wartości moralno-etycznych jako części składowej struktury kognitywnej współczesnego konceptu ЧЕСТЬ wobec zewnętrznych oznak poważania i czci. Pośrednio świadczy o tym też nieproporcjonalna liczba faset (fasety 1–6, fasety 7–9). W świetle badań można mówić o bliskości pojęć ЧЕСТЬ i ДОСТОИНСТВО, ЧЕСТЬ i СОВЕСТЬ. Wielość połączeń wyrazowych z tym leksemem może zarazem świadczyć o pewnej mechaniczności w jego użyciu i rozumieniu

samego pojęcia. Z uwagi na dualizm semantyczny i wieloznaczność leksemu opis konceptu *ЧЕСТЬ* jest złożony.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2014, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 279–308.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Brown Penelope, Levinson Stephen C., 1987, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge.
- Fiodorowa Ludmiła, Białek Ewa, 2015, *Концепт ЧЕСТЬ в русской языковой картине мира*, „Przegląd Rusycystyczny” 3 (151), s. 81–109.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Ананина Т. В., 2006, *Эмоции и языковая картина мира*, „Вестник КАСУ” 2, с. 92–99.
- Ачмиз Дарихан А., 2009, *Характеристика концепта ЧЕСТЬ в русской, адыгейской, английской лингвокультурах и его модальные аспекты*, „Известия Российского педагогического университета им. А. И. Герцена” 114, с. 182–185.
- Бартминьский Ежи, 2005, *О профилировании понятий в этнолингвистическом словаре*, [в:] Ежи Бартминьский, *Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике*, Москва, с. 47–54.
- Березович Елена Л., 2013, *Как меняются оценки ценностей (на примере русского САМОЛЮБИЕ)*, „Etnolingwistyka” 25, s. 181–199.
- Грабельников Александр А., 2007, *Работа журналиста в прессе*, Москва.
- Григорян Армен, 2014, *Первый, второй и третий человек*, 2-е изд. испр. и доп., Москва.
- Гучешпокова Сусана А., 2011, *Архетипический концепт «лицо/ честь/ совесть»: Когнитивный и лингвокультурный аспекты: на материале русского, адыгского, английского и французского языков*. Дисс. ... канд. филол. н. Краснодар: <http://www.dissercat.com/content/arkhetipicheskii-kontsept-litsochestsovest-kognitivnyi-i-lingvokulturnyi-aspekty> (21 VIII 2015).
- Даль Владимир И., 1984, *Пословицы русского народа в двух томах*, Москва, т. 2.
- Кабакова Галина И., 2013, *Концепт ЧЕСТИ в ритуале гостеприимства*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 39–52.

- Левонтина Ирина Б., 2007, *Язык в эпоху перемен*, „Наука и жизнь” 7: <http://www.nkj.ru/archive/articles/11017/> (21 VIII 2015).
- Лотман Юрий М., 1971, *Еще раз о понятиях «слава» и «честь» в текстах киевского периода*, [в:] Юрий М. Лотман, *Статьи по семиотике искусства*, Санкт-Петербург, с. 456–465.
- Лотман Юрий М., 2002 (1967), *Об оппозиции «честь – слава» в светских текстах киевского периода*, [в:] Юрий М. Лотман, *Статьи по семиотике искусства*, Санкт-Петербург, с. 439–455.
- Михалевич Елена В., 2012, *О понятиях чести, достоинства и деловой репутации в российском гражданском праве*, „Мониторинг правоприменения” 1, с. 39–44: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-ponyatiyah-chesti-dostoinstva-i-delovoy-reputatsii-v-rossiyskom-grazhdanskom-prave> (5 XII 2016).
- Осташевский Александр В., Осташевский Михаил А., 2011, *Закон и журналистика: территория конфликта. Раздел: Концепты честь и достоинство*, Краснодар, с. 169–180: http://pro-sud-123.ru/science/publications/zakon-i-zhurnalistika-territoriya-konflikta/?sphrase_id=2097 (30 VII 2015).
- Санников Андрей В., 2006, *Понятия достоинства и смирения*, [в:] *Языковая картина мира и системная лексикография*, отв. ред. Юрий Д. Апресян, Москва, с. 405–468.
- Седакова Ирина А., 2013, *Смена ценностных парадигм в России в 2011–2013. От ЧЕСТНОСТИ к СВОБОДЕ*, „Etnolingwistyka” 25, s. 53–68.
- Срезневский Измаил И., 1893–1903, *Материалы для Словаря древнерусского языка: в 3 т.*, Санкт-Петербург, т. 3, 1903.
- Степанов Юрий С., 1997, *Константы. Словарь русской культуры*, Москва.
- Стефанович Петр С., 2004, *Древнерусское понятие чести по памятникам литературы домонгольской Руси*, [в:] „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2 (16), с. 63–87: <http://www.drevnyaya.ru/vyp/stat/s2.16.9.pdf> (21 VIII 2015).
- Толстая Светлана М., 2013, *Русская ЧЕСТЬ и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, s. 9–21.
- Шкондин М. В., Реснянская Л. Л., 2007, *Типология периодической печати: учеб. пособ. для студентов вузов*, Москва.
- Зимин Валентин И., Спирин Алексей С., 1996, *Пословицы и поговорки русского народа*, Москва.

Teksty kultury

- Достоевский Федор М., 1972–1990, *Униженные и оскорбленные*, [в:] Федор М. Достоевский, *Собр. соч.: в 30 томах*, Ленинград, т. 3.
- Кульчицкий Валентин М., 1917, *Ротмистр Кульчицкий, Советы молодому офицеру*, 6-е изд., Харьковъ.
- Лермонтов Михаил Ю., 1988, *Смерть поэта*, [в:] Михаил Ю. Лермонтов, *Сочинения в 2 томах*, Москва, т. 1.
- Некрасов Николай А., 1981, *Поэт и гражданин*, [в:] Николай А. Некрасов, *Полное собрание сочинений и писем в 15 томах*, Ленинград, т. 2.
- Пушкин Александр С., 1959–1962, *К Чаадаеву*, [в:] Александр С. Пушкин, *Собр. соч.: в 10 томах*, Москва, т. 1.

- Пушкин Александр С., 1959–1962, *Евгений Онегин*, [в:] Александр С. Пушкин, *Собр. соч.: в 10 томах*, Москва, т. 4.
- Пушкин Александр С., 1959–1962, *Капитанская дочка*, [в:] Александр С. Пушкин, *Собр. соч.: в 10 томах*, Москва, т. 5.
- Слово о полку Игореве*, 1990, вступ. ст., ред. текста, дословный и объясн. пер. с древнерусского, прим. Д.С. Лихачева, 2-е доп. изд., Москва–Ленинград, 1955.
- Puszkın Aleksander S., 1959, *Do Czaadajewa*, [w:] Aleksander S. Puszkın, *Dzieła*, t. 4, ks. 1, przeł. Julian Tuwim, Warszawa.
- Słowo o wyprawie Igora*, 1985, przeł. Julian Tuwim, wstępem opatrzył Dymitr Lichaczow, Warszawa.

Wykaz skrótów

- BTSKuz – *Большой толковый словарь русского языка*, 2003 (1998), глав. ред. Сергей А. Кузнецов, Санкт-Петербург.
- BUSRJ – *Большой универсальный словарь русского языка*, 2016, под ред. Виталия В. Морковкина, Москва.
- ESFasm – Фасмер Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, Москва, т. 3, 1971, т. 4, 1973.
- ESTrub – *Этимологический словарь славянских языков*, 1977, под ред. Олега Н. Трубачева, вып. 4, Москва.
- IES – Черных Павел Я., 1994, *Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т.*, Москва, т. 2.
- KSRP – Białek Ewa, 2011, *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski. Kolokacja w переводе. Русско-польский словарь*, Lublin.
- NOSS – *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, 2003, под общ. рук. Юрия Д. Апресяна, 2-е изд., испр. и доп., Москва-Вена.
- PCSS – Дьяченко Григорий, 1993, *Полный церковно-славянский словарь*, Москва.
- ROS – *Русский орфографический словарь РАН 2001–2007*, отв. ред. Владимир В. Лопатин, электронная версия, «ГРАМОТА.RU».
- RPP – Фелицына В. П., Прохоров В. Е., 1988, *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения: Лингвострановедческий словарь*, под ред. Евгения М. Верещагина, Виталия Г. Костомарова, Москва.
- RSS – *Русский семантический словарь*, 2003, отв. ред. Наталия Ю. Шведова, Москва, т. 3.
- SAR – *Словарь Академии Российской*, ч. 1–6, 1794, ч. 6: <http://it-claim.ru/Projects/ESAR/SAR/PDF/SAR/Framesetpdf.htm> (7 I 2015).
- SARJ – Львов Михаил Р., 1984, *Словарь антонимов русского языка*, под ред. Л. А. Новикова, 2-е изд., испр. и доп., Москва.
- SDal – Даль Владимир И., 1994 (1863–66), *Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т.*, Москва, т. 4 (репринтное воспроизведение издания 1903–1909 гг.).
- SJPuszk – *Словарь языка Пушкина: в 4 т.*, 2001, отв. ред. Виктор В. Виноградов, 2-е доп. изд., Москва, т. 4.
- SRFMok – Бирих Александр К., Мокиенко Валерий М., Степанова Людмила И., 2001, *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, под ред. Валерия М. Мокиенко, Санкт-Петербург.

- SRJ – *Словарь русского языка: в 4 т., 1981–1984., под ред. А. П. Евгеньевой, 2-е изд., испр. и доп., Москва, т. 4, под ред. А. П. Евгеньевой и Г. А. Разумниковой, 1984.*
- SRS – Абрамов Наум, 1999, *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений, 5-е изд., Москва.*
- SS – Тихонов Александр Н., 1985, *Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т., Москва, т. 2.*
- SSC – Душенко Константин, 2007, *Словарь современных цитат: 5200 цитат и выражений XX и XXI вв., их источники, авторы, датировка, Москва.*
- SSRJ – Александрова Зинаида Е., 1986, *Словарь синонимов русского языка, под ред. Льва А. Чешко, Москва.*
- SSRJа – Горбачевич Кирилл С., 2005, *Словарь синонимов русского языка, Москва.*
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка, в 17 т., 1950–1965, Москва-Ленинград, т. 17, под ред. Л. С. Ковтун, В. П. Пешкова, 1965.*
- SSRRBab – *Большой толковый словарь синонимов русской речи. Идеографическое описание. 2000 синонимических рядов. 10 500 синонимов, 2008, под ред. Людмилы Г. Бабенко, Москва.*
- SSSRJ – *Словарь сочетаемости слов русского языка, 2002, под ред. Петра Н. Денисова, Виталия В. Морковкина, 3-е изд. испр., Москва.*
- TPSRJ – Шушков Александр А., 2008, *Толково-понятийный словарь русского языка, Москва.*
- TSRJSzw – *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов, 2008, отв. ред. Наталия Ю. Шведова, Москва.*
- TSRJUsz – *Толковый словарь русского языка, 1935–1940, отв. ред. Дмитрий Н. Ушаков, Москва: <http://www.dict.t-mm.ru/ushakov/> (30 VII 2015).*
- TSRREBał – Балакай Анатолий Г., 2004, *Толковый словарь русского речевого этикета: Свыше 4000 этикетных слов и выражений, Москва.*
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1–4, 2003, red. Stanisław Dubisz, Warszawa, t. 1.*
- WSRP – Mirowicz Anatol, Dulewiczowa Irena, Grek-Pabisowa Iryda, Maryniakowa Irena, 1993, *Wielki słownik rosyjsko-polski, t. 1–2, Warszawa.*

Wykaz źródeł internetowych

- AiF: Аиф, Аргументы и факты – <http://www.aif.ru>
- BAZ: BAZAAR – <http://www.bazaar.ru/>
- DO: Домашний очаг – <http://www.goodhouse.ru/>
- EM: Эхо Москвы – <http://www.echo.msk.ru>
- GD: Правительство России – <http://www.government.ru>
- Izw.: Известия – <http://www.izvestia.ru>
- KI: Караван историй – <http://7days.ru/caravan/>
- KP: КП, Комсомольская правда – <http://www.kp.ru>
- Kreml: Президент России – <http://www.kremlin.ru>
- NKJR: НКРЯ, Национальный корпус русского языка – <http://www.ruscorpora.ru>
- MP: Русская православная церковь. Официальный сайт Московского патриархата – <http://www.patriarchia.ru>
- RG: РГ, Российская газета – <http://www.rg.ru>
- RR: Русский Репортер – <http://www.rusrep.ru>
- ŽS: Женские страсти – <http://www.passion.ru/>

Итоги – <http://www.itogi.ru>
Независимая газета – <http://www.ng.ru>
Новая газета – <http://www.novayagazeta.ru>
Новый регион 2 – <http://www.nr2.ru>
РБК Daily – <http://www.rbcdaily.ru>
РИА Новости – <http://www.ria.ru>
Советский спорт – <http://www.sovsport.ru>
Труд-7 – <http://www.trud.ru/trud7>
Grani: Грани – <http://graniru.org>
Hello – <http://ru.hellomagazine.com>
Marie Claire – <http://www.marieclaire.ru>
<http://www.yandex.ru>, <http://www.rambler.ru>

The concept of ЧЕСТЬ ‘honour’ in the Russian linguistic worldview

Our study of the concept of *ЧЕСТЬ*, the results of which are presented in this article, included an analysis of three types of data: dictionary definitions of the lexeme *честь* (systemic data), contexts of use of this lexeme in contemporary journalistic and literary texts (textual data: the official, liberal-oppositional, and religious discourses and the discourse of lifestyle magazines), as well as elicited texts (survey data). The study also took into account clichéd texts and texts of culture. The meanings of the lexeme *честь* were found to revolve around two aspects: *честь – слава кому-л.* (the “external” semantics: a manifestation of respect and reverence, a privilege) and *честь – совесть чья-л.* (the ‘internal’ semantics: moral and ethical values). The double-sided semantics of the word leads to the ambiguity of the concept. In the article, linguistic and textual data are described using sets of propositions (facets), which provide a ground for showing the evolution of the meaning of the lexeme and the concept over the centuries, and the distinctness of its profiling in different discourses. The study also looks at how the concept has been changing (has been updated) under the influence of various events in the socio-political life. The synthetic cognitive definition of the concept of *ЧЕСТЬ* developed in this study describes its dominant contemporary understanding.

Русская ЧЕСТЬ и польский HONOR*

Светлана М. Толстая

Autorka analizuje semantykę rosyjskich leksemów *честь*, *достоинство* i polskich *cześć*, *honor* i *godność*, pokazuje różnice i podobieństwa. Rosyjski koncept *ЧЕСТЬ* ma dwie strony: zewnętrzną (szacunek okazywany komuś, np. *čest' i slava gerojam*) i wewnętrzną (wysoka wartość moralna, np. *čelovek česti, čestnyj čelovek*). To zróżnicowanie semantyczne znajduje potwierdzenie w różnych szeregach synonimicznych oraz w derywatach i frazeologizmach. Taka dwoistość znaczeniowa, obecna w rosyjskim pojęciu *ЧЕСТЬ*, jest właściwa wszystkim językom słowiańskim, przedłuża bowiem pierwotne słowiańskie znaczenie słowa *čьstь (od czasownika *čisti / čьsti* o znaczeniu 'czcić, poważać'). Pierwotne znaczenie „akcjonalne” rozwijało się w znaczenie abstrakcyjne 'poważanie, szacunek', a dalej też w bardziej konkretne znaczenie 'odznaczenie'. Semantyczną strukturę konceptu autorka analizuje, wychodząc od aktantów czasownika *czcić*, pyta o podmiot (kto czci), o obiekt (kogo ten ktoś czci), o relacje łączące podmiot z obiektem czci i za co ktoś kogoś czci. Rosyjskie derywaty i frazeologizmy (*okazat' čest', byt' v česti* itp.), podobnie jak w innych językach słowiańskich odnoszą się przede wszystkim do strony zewnętrznej (okazywania czci komuś), podczas gdy strona wewnętrzna (to, za co się komuś okazuje cześć) jest historycznie wtórna. Prototypowo subjektem predykatu *čestnyj* jest człowiek, wartościowany zwykle przez negację, czego nie robi: nie kłamie, nie kradnie itd., co zakłada, że ważną wartością dla mówiących jest prawda, sprawiedliwość itd. W języku rosyjskim „zewnętrzne” znaczenie *czci* (okazywanie szacunku) i przymiotnika *čestnyj* w ciągu wieków słabnie, utrwała się w wyrażeniach kliszowanych, a narasta znaczenie „wewnętrzne”, etyczne, które znajdujemy już w XIX wieku, u Puszkina, Lermontowa (*pogib poet – nevol'nik česti*), Lwa Tołstoja i we współczesnym hasłach politycznych (*čestnye wybory*). W języku polskim odpowiednikiem rosyjskiego konceptu *ЧЕСТИ* jest zapożyczony z łaciny *honor*, definiowany jako 'godność osobista' (*słowo honoru, sprawa honoru*), ale liczba mnoga – *honory (czynić)* – ma znaczenie „zewnętrzne”. Stpol. *cześć* odnosiła się do okazywania szacunku, miała więc wymiar zewnętrzny.

* Artykuł jest zmodyfikowaną wersją tekstu opublikowanego w „Etnolingwistyce” 25, Lublin 2013, s. 9–21.

Концепт *честь* имеет две стороны – „внешнюю” (почитание, уважение и далее – почет, почести, знаки уважения, награда) и „внутреннюю” (высокие моральные качества, моральный кодекс личности). В выражении *оказать честь, в честь кого-л., быть в чести, честь и слава героям, чувствовать, почести, честолюбие* и т.д. мы имеем дело в „внешней” честью, а в выражениях *человек чести, задеть чью-нибудь честь, честное слово, честный человек, по-честному* и т.п. – имеется в виду „внутренняя” честь, т.е. свойство или совокупность свойств, присущих носителю чести. *Честь* во „внешнем” и *честь* во „внутреннем” значении употребляются в разных контекстах и входят в разные синонимические ряды: „внешняя” *честь* оказывается синонимична таким словам, как *уважение, поклонение, почет, слава, репутация, реноме, имя* и т.п., а „внутренняя” *честь* – таким словам, как *достоинство, порядочность, справедливость, правдивость, совесть, искренность, верность, долг, целомудрие* и т.п. Эта двойственность понятия *честь* и лексики чести прослеживается во всех славянских языках. В русском языке оба вида понятий выражаются словом *честь* и его дериватами.

Слово *честь* известно всем славянским языкам – праслав. *čьstь происходит от глагола *čisti / čьsti – čьt[?]* (ЭСЯ 4: 119, 175–176), означавшего ‘читать, почитать’ (наряду с другими значениями – ‘считать’, ‘читать’, ‘наделять значением’, ‘думать, полагать’), и имеет первоначальное стандартное „акциональное” значение ‘почитание, уважение’, которое далее закономерно развивает, наряду с акциональным, абстрактное „предметное” значение – ‘почет’, а затем и более конкретное предметное значение – ‘почести, знаки уважения, награда’.

Семантическая структура исходной ситуации, обозначаемой глаголом *čisti (čьsti)* в значении ‘читать (почитать)’, предполагает существование, во-первых, **субъекта** (того, кто почитает, ср. ст.-слав. *чьстивъ* ‘учтивый, вежливый, аще кто тебе чьсть творить’, рус. *почитатель*, устар. *честитель* ‘почитатель, блюститель’), во-вторых, **объекта** (предмета почитания, того или чего, что почитают, ср. почтительное обращение *ваша честь*, призыв *честь ему и слава* и т.п.), в-третьих, самого **отношения** субъекта к объекту, выражаемого предикатом ‘читать, почитать’ и именными дериватами типа *почитание, почет, почесть*; в-четвертых, еще одного актанта – того, за что данный объект почитается, т.е. „при-

чины”, или **основания** почитания, как правило, имплицитного (лексически не выраженного).

Эта ситуация соответствует изначальному, „внешнему” понятию чести, производному от семантики предиката; она отражена в древнейших значениях существительного *честь* и его дериватов во всех славянских языках. Семантика „внутренней” чести, по-видимому, возникает вторично, в результате семантического развития „внешней” чести, и в этом развитии существенную роль играет именно последний, четвертый актант, заключающей в себе „основание” почитания. Именно с ним связано появление значений, относящихся не к почитанию объекта (лица) со стороны других лиц (ср. *оказать честь, воздать честь*), а к личным свойствам почитаемого человека, т.е. тем моральным качествам, которые служат основанием для его почитания (уважения) со стороны других. Иначе говоря, *честь* во „внутреннем” значении – это то, за что почитаемое лицо пользуется уважением (это прежде всего благочестие, соблюдение религиозных и моральных норм).

Разумеется, существуют контексты диффузного характера, в которых указанные два типа значений совмещаются или различаются нечетко, например, рус. *бесчестить* (ср. *обесчестить девушку*) может означать и ‘лишать уважения других’, и ‘лишать „внутренней” чести, достоинства’. В выражении *Это затрагивает его честь* может иметься в виду как значение ‘репутация’, так и значение ‘достоинство’, тогда как *Это оскорбляет его честь* подразумевает скорее чувство собственного достоинства, чем репутацию. Пословица *Береги честь смолоду* подразумевает прежде всего „внешнюю” честь, доброе имя, уважение окружающих, но отчасти имеет в виду и верность усвоенным с молодости собственным высоким моральным принципам, т.е. „внутренней” чести.

Однако общая тенденция к разграничению или даже поляризации значений несомненна. Часть многозначных слов утрачивает одно из значений, например, в русском языке *честный* могло иметь, с одной стороны, „внешнее” значение ‘уважаемый, почетный, превозносимый, прославляемый’: *Законоучитель честен всем людям* (т.е. он объект почитания, почитаемый), а с другой – ‘тот, в ком есть честь, достоинство, благородство, доблесть и правда; человек прямой, правдивый, неуклон-

ный по совести своей и долгу; надежный в слове, кому во всем можно доверять' (Даль IV: 1327). Наречие *честно* в прошлом могло значить и 'с честью, почетно, почтительно': *Не честно приняли его, Не честно просишь, нехотно дать*, и 'справедливо': *честно выиграть*, и 'добросовестно': *честно трудиться* (там же). В обоих случаях первое („внешнее“) значение ушло из употребления, уступив место „внутренней“ семантике честности. Или же слова начинают разграничиваться какими-то формальными признаками, например, в русском языке семантически разошлись *честный* и *честной*: первое закрепило за собой только „внутреннюю“ семантику ('порядочный, справедливый, добросовестный'), а второе (хотя и устаревшее) сохранило „внешнюю“ семантику 'почтенный, уважаемый': *при всем честном народе, честная компания*.

Эти два вида значений, условно названные здесь „внешними“ и „внутренними“, представляют собой не единичные значения, а целые автономные блоки значений со своей особой семантической структурой и линиями развития. Например, „внешний“ блок может включать такие (производные от первичного) более узкие и специальные значения, как 'чувствование, торжество, празднование, праздник' (диал. *звать на честь*), и далее 'угощение' (*Была бы честь предложена, а от убытку Бог избавил*; диал. *честить* 'радушно угощать', *честь, почесть, почестье*), 'приданое невесты' (вологод. *Придут от жениха сваты и смотрят, какая честь у невесты-то* – СВГ 12: 39), 'высокое звание, чин, должность' (*Прибавят чести и дадут жалованья*), *почести* 'дары, приношения участникам свадьбы' (СРНГ 31: 6); 'награда', 'соблюдение (законов, приличий и т.п.)' а „внутренний“ – такие значения как 'правдивый, искренний', 'порядочный' (рус. *честно говоря = откровенно говоря, по правде говоря*) и др.

В старославянском языке слова интересующего нас гнезда имели преимущественно „внешнюю“ семантику, т.е. значения, отражающие не внутренние моральные свойства личности, а отношение к человеку (или явлению) других людей. Так, по данным *Пражского словаря*, слово *чьсть* имело значения 'почтение, уважение, почет', 'почитание, культ, религия', и далее могло означать ритуальные формы проявления этого отношения – 'чувствование, празднование, праздник, торжество', а также предметные знаки этого отношения – 'дар, награда', затем вооб-

ще ‘ценность, драгоценность’: *чьстьное камене* ‘драгоценные камни’ (SJS 4: 902–905). Прилагательное *чьстьнъ* имело прежде всего „объектное” („пассивное”) значение ‘почтенный, достойный уважения, досточтимый’, т.е. тот, кого почитают, но могло иметь и „субъектное” значение ‘благочестивый, почитающий Бога, богобоязненный, религиозный’, т.е. тот, кто почитает (SJS 4: 905–908). Именно такие „субъектные” значения стали основой дальнейшего семантического развития в сторону „внутренних” значений, относящихся к моральным характеристикам человека (‘чтущий Бога, богочестивый, благочестивый’ > ‘обладающий высокими моральными качествами’). *Пражский словарь* отмечает и некоторые случаи, в которых можно усматривать „внутреннюю” семантику, например, *чьсть высоты* ‘высокомерие’ (SJS 4: 904), *чьстьнъ* ‘святой’ (SJS 4: 907), однако в большинстве примеров представлено диффузное значение, сохраняющее „внешнюю” семантику почитания.

Древнерусский язык более определенно демонстрирует „внутреннюю” семантику интересующих нас слов, например, *чьстьно* в значении ‘добросовестно, честно’ (близком к современному): *честно боронивъ отчину свою* (I Псковская летопись, цит. по Срезневский 3: 1573), наряду с „внешним” значением: *держати княжение мое честно и грозно* ‘поддерживать власть в почитении и страхе’ (там же).

В русском языке заметна тенденция к фразеологизации „внешних” употреблений слова *честь*, закреплению слова за ограниченным числом конструкций типа *оказать честь, делать честь, в честь кого-л. / чего-л.*, разг. *не в чести*, разг. *много чести, быть в чести* и т.п. Есть такие конструкции и с „внутренней” честью: *по чести сказать, честь честью* и др., однако в свободном употреблении слово *честь* и его дериваты (*честный, честно, честность*) развивают в русском языке главным образом „внутреннюю” семантику, связанную с личными моральными качествами и установками человека. В современном языке наблюдается резкое сужение семантики наиболее частотных дериватов слова *честь* прежде всего прилагательного *честный*, которое означает почти исключительно ‘правдивый, лишенный обмана’. Вместе с тем в диалектном употреблении *честь, честный* приобретает, наоборот, слишком общее, аксиологически окрашенное значение ‘хороший, правильный, такой, как надо’,

ср. вологод. *Всё честью сделал; Честного слова они не понимают, всё ругаться надо* (СВГ 12: 38–39).

Прототипическим субъектом признака „честный” является человек в его самых разнообразных ипостасях (*честный* гражданин, работник, руководитель, следователь, предприниматель, партнер, христианин, ученый и т.д.), причем это свойство человека как личности точнее всего толкуется через отрицание: честный человек не лжет, не крадет, не берет взятки, не обсчитывает, не халтурит и т.д., вообще не идет против совести. Если же речь идет о человеке, идентифицируемом по роду занятий (рабочий, купец, губернатор, врач, депутат, исследователь, офицер, судья и т.д.), то *честный* означает ‘добросовестный’ (*честный труженик*) или ‘приверженный корпоративной чести’; *честным* может быть даже вор, в этом случае имеется в виду его приверженность кодексу воровской „чести”. Носителем признака „честный” может быть не сам человек, а метонимически – действие или деятельность, совершаемые им *честно*, т.е. без обмана и по совести, или их результат (*честный обмен, делёж, заработок, выигрыш, бизнес, служба, бюджет, ответ, образ жизни, бой, счет, подход, журнал, роман* и т.д.). В последнее время появились такие непривычные выражения, как, например, *честный бетон* (так пишут на рекламных щитах) – бетон, приготовленный с правильным соотношением цемента и песка, т.е. без обмана, как положено, с соблюдением правил, или *честный помидор*, т.е. подлинный, настоящий: *Простой честный помидор имел в этом магазине цену и упаковку папайи* (из телевизионной передачи), *честный автобус* и т.п.

Такое семантическое развитие, сужающее семантику *честно*-го до значения с внутренним отрицанием: *честный* ‘не лживый, не обманной’ или ‘не тайный (открытый)’ (ср. *честно говоря* = *откровенно говоря, по правде говоря*) свидетельствует о том, что важной ценностью для современного языка оказывается ПРАВДА и СПРАВЕДЛИВОСТЬ, тогда как изначально с честью связывалось прежде всего понятие о СЛАВЕ, ПОЧИТАНИИ, УВАЖЕНИИ.

Интересные рассуждения о понятии „честный” и „честность” содержатся в романе Л. Н. Толстого *Анна Каренина*. Москвич Стива Облонский (Степан Аркадьич) рассказывает своему шурина петербургскому сановнику Каренину об обещанном ему хорошем месте в одном важном учреждении:

Место это, как и все такие места, требовало таких огромных знаний и деятельности, которые трудно было соединить в одном человеке. А так как человека, соединяющего эти качества, не было, то все-таки лучше было, чтобы это место занимал честный, чем нечестный человек. А Степан Аркадьич был не только человек честный (без ударения), но он был *честный* человек (с ударением), с тем особенным значением, которое в Москве имеет это слово, когда говорят: *честный* деятель, *честный* писатель, *честный* журнал, *честное* учреждение, *честное* направление, и которое означает не только то, что человек или учреждение не бесчестны, но и то, что они способны при случае подпустить шпильку правительству. Степан Аркадьич вращался в Москве в тех кругах, где введено было это слово, считался там *честным* человеком и потому имел более, чем другие право на это место.

[...] – Да, но ты согласишься, что открывается новое, несомненно полезное учреждение. Как хочешь, живое дело! Дорожат в особенности тем, чтобы дело введено было *честно*, – сказал Степан Аркадьич с ударением.

Но московское значение честного было непонятно для Алексея Александровича.

– Честность есть только отрицательное свойство, – сказал он. (Л. Н. Толстой, Анна Каренина, часть 7, глава XVII).

Современный читатель с удивлением узнает, что то значение *честного*, соединяющее в себе не только моральную, но и политическую (или идеологическую) оценку, которое нам кажется новым в русском языке, появившимся совсем недавно (ср. лозунг *За честные выборы!*, см. статью И. А. Седаковой (2013) – существовало уже в середине XIX века и такими чуткими к языку лицами, как Толстой, улавливалось. Еще одно замечание Толстого – об „отрицательности” свойства честности – обнаруживает в нем тонкого семасиолога, способного на уровне современной семантической науки определить семантическую структуру слова, включающего внутреннее отрицание (*честный* Не лжет, Не крадет, Не делает подлостей и т.п.).

Когда мы читаем у Пушкина в *Евгении Онегине*: *Но мне поручкой ваша честь и смело ей себя вверяю* (письмо Татьяны к Онегину) или *Я знаю, в вашем сердце есть и гордость, и прямая честь* (слова Татьяны Онегину), то мы понимаем, что речь идет о моральной сущности Онегина, о его личных качествах и его личном достоинстве, его благородстве и порядочности, которым доверяет Татьяна, а вовсе не о его репутации. Но когда в стихо-

творении Лермонтова *На смерть поэта* мы читаем: *Погиб поэт – невольник чести, пал, оклеветанный молвой*, то нам очевидно, что речь идет уже о какой-то другой чести – ведь поэт пал жертвой не своего благородства, но и не своей репутации, – он пал жертвой своей верности дворянской чести, т.е. кодексу жизни и поведения, выработанному определенной социальной группой. Такая семантика „коллективной” или „групповой” чести в современном русском языке очень активна, ср. *офицерская честь, дворянская честь, честь школы, честь страны, врачебная честь, спортивная честь* и т.п. Эту честь обычно *защищают*, за нее *борются* или же ее *позорят, пятнают*; этой чести необходимо следовать (ср. *Жить живи, да честь знай: чужого веку не заедай!*; *Пора и честь знать*, т.е. не нарушать установленных правил). Она одновременно имеет отношение и к „внутренней” чести человека (потому что это „достоинство” группы и тем самым достоинство каждого ее члена), и к „внешней” чести (т.е. к репутации всей группы, например, школы, армии, науки и т.д., и тем самым к репутации каждого члена группы). Вместе с тем подобные значения отчасти переводят семантику чести из сферы морали в сферу установлений, закона, потому что обычно существуют некие писаные или неписаные кодексы чести, диктующие правила поведения (Санников 2006, Шмелев 2002).

Таким образом, в русском языке наблюдается постепенное ослабление „внешней” семантики *чести*, связанной с уважением и почитанием, закрепление ее за клишированными контекстами и усиление и развитие семантики „внутренней” чести. „Внешняя” семантика прилагательного *честный*, т.е. значения ‘почитаемый, уважаемый, пользующийся признанием, известный’ (ср. *Славен у чуждых, бесчестен у своих!* – Феофан Прокопович, *Слово о власти и чести царской*, 1718 г.) в современном языке полностью вытеснены из употребления и воспринимаются как сугубо устаревшие. Ср., однако, в наше время обращение патриарха Алексия II к своей пастве: *Возлюбленные о Христе Преосвященные архипастыри, боголюбивые пастыри, бесчестные иноки и инокини, дорогие братья и сестры* („Журнал Московской Патриархии”, 2004/1: 26), где слова *бесчестные иноки и инокини* означают, конечно, только ‘безвестные, незаметные, скромные’; такое употребление вне специального церковного контекста совершенно невозможно.

В польском языке сфера значений слова *cześć* уже, чем у русской *чести*, поскольку часть смыслов, прежде всего относившихся к „внутренней” *чести*, перешла к латинскому заимствованию *honor*¹. Однако польские слова *cześć* и *honor* не распределились строго по линии „внешняя – внутренняя” *честь*, а оба остались многозначными, хотя и в разной степени и применительно к разным контекстам.

При этом в латинском языке у слова *honor* преобладали как раз „внешние” значения, относящиеся не к самоощущению и моральным принципам личности, а к восприятию человека или явления другими людьми, а именно значения: 1) ‘честь, похоть, почет, уважение’ (выражения типа *оказать честь, быть в чести, считать честью, в честь кого-л., чего-л* и т.п.); 2) ‘слава’; 3) ‘почетная должность, государственный пост’; 4) ‘почетная награда, награждение, вознаграждение’; 5) ‘благодарственная церемония, воздание хвалы, хвалебный гимн’; 6) ‘жертвы’; 7) поэтич. ‘украшение, краса’ (Дворецкий 1976: 478) и отсутствовали значения, связанные с моралью, личным достоинством, и прочие значения „внутреннего” ряда.

Эти же „внешние” значения преобладают и у старопольского *cześć*: 1) ‘*cześć, dobre imię, honor*’; 2) ‘*chwała, sława, rozgłos*’; 3) ‘*cnota, dobre obyczaje*’; 4) ‘*siła, moc*’; 5) ‘*szacunek, uszanowanie*’; 6) ‘*godność, zaszczyt*’; 7) ‘*ozdoba, chluba* и нек. др’. (SSp I/6: 375–378). В польских диалектах, как и в литературном языке, тоже фиксируются исключительно „внешние” значения: 1) ‘*szacunek, poważanie, uznanie, kult, uwielbienie*’; 2) ‘*uczta*’; 3) ‘*honor, dobre imię, godność osobista*’ (с примерами типа *Naved dlo matki sfoii ni miou ćci*); 4) ‘*rodzaj pozdrowienia*’ (SGP V/13: 121). При этом для выражения „внутренних” значений *чести* в старопольском используются некоторые дериваты от *cześć*. Так, прилагательное *uczciwy*, производное от *uczcić* с „внешней” семантикой *чести*, уже имеет в качестве основного „внутреннее” значение ‘*zgodny z zasadami prawa i moralności*’ (SSp IX/4(58): 295).

В словаре Дорошевского (SJPД 1: 1137–1138) *cześć* получает дефиниции, относящиеся главным образом к „внешнему” типу значений, а именно: 1) ‘*szacunek, poważanie*’ – *Darzyć czcią, ku*

¹ Этот латинизм, заимствованный из польского, есть и в русском языке, но в показательном узком значении: *гонор* ‘преувеличенная гордость, высокомерие’.

czci, na cześć, odbierać cześć, Cześć jego pamięci; 2) ‘honor, dobre imię, godność osobista’ – *Mściwi i zazdrośni ludzie szarpali jego sławę, odsądzaali go od czci i wiary* (= позбавляли го шзасунку, поважання). Но в примере *człowiek bez czci i wiary* мы имеем дело уже с „внутренней” трактовкой чести (ср. рус. *человек без стыда и совести*); 3) ‘rodzaj pozdrowienia’ – *Cześć pracy!* (= рус. *Слава тpyду!*); 4) *daw. ‘tytuł grzecznościowy’ – wasza cześć* (= рус. обращение *Ваша честь*). Прилагательные с „внутренней” семантикой *czesny, czestny ‘zasny, uczciwy’* в современном языке являются архаизмами.

Основным лексическим знаком для выражения всего спектра концепта ЧЕСТЬ в польском языке стал латинизм *honor*. Но, в отличие от латинского слова, польский *honor* свободно выражает „внутреннюю” семантику чести как элемента самосознания и самооощущения, того, что в словаре Дорошевского определено как ‘godność osobista, uczciwość, szlachetność’: *Punktem jego honoru, patriotyzmem jego stawała się wolność* (SJPD 3: 100–102). Ясно, что здесь идет речь о личных моральных принципах, а не о репутации. То же значение имеет *honor* в выражениях *słowo honoru* (= рус. *слово чести* или *честное слово*); *sprawa honoru* (= рус. *дело чести*), *dług honoru* (= рус. *долг чести*), *sąd honoru* (= *суд чести*), *na honor* (= рус. *честно говоря, ей-богу*).

Честь как уважение и почитание (т.е. „внешняя” честь, *zaszczyt*) выражается словом *honor* и его дериватами, как правило, в идиоматических конструкциях и особых формах. Множественная форма *honoru* получает значение ‘почести’, ‘знаки отличия’: *uczczyc honorami wojskowymi*; выражения типа *zrobić honor* ‘оказать честь’ или *z kim tam honor?* ‘с кем имею честь?’ трактуют *honor* как ‘уважение, признание, почет’, т.е. как знак „внешнего” отношения и оценки. Прилагательное *honorowy* имеет оба типа значений: с одной стороны, связанное с „внутренним” понятием чести, порядочностью: *Niehonorowym jest tchórzostwo*, с другой – с „внешней” честью, почетом: *Matejko był honorowym obywatelem Krakowa, straż honorowa* ‘почетный караул’. Производный глагол *honorować* имеет уже только „внешнюю” семантику: ‘оказуwać honor, cześć’, ‘uznawać со за prawomocne’ (SJPD 3: 103–104).

Во многих случаях параллелью к польскому *honor* в русском языке оказывается не *честь*, а *достоинство* (пол. *godność osobista*) – слово, которое в современном языке относится преж-

де всего к внутреннему миру отдельного человека, его личным качествам и способу его поведения (*чувство собственного достоинства, достойно себя вести, затронуть честь и достоинство человека* и т.п.), но никак не к тому, что связано с восприятием и оценкой человека другими людьми. Если „внутренняя” *честь* предполагает уважение к другим и диктует этические правила поведения (правдивость, благородство, уважение чужого достоинства и др.), то *достоинство* связано с сознанием собственной ценности как личности (или как члена некоторой группы), с самоуважением, диктующим соответствующее поведение человека.

Польское слово *godność* в одних случаях соответствует русскому *честь*, в других – рус. *достоинство*. В работе Р. Гжегорчиковой (Grzegorzczukowa 2012) слову *godność* приписываются следующие главные значения, относящиеся к человеку: 1) „общечеловеческая”, объективная ценность человека, независимо от его личных качеств и осознания им своей ценности (= рус. *человеческое достоинство*), 2) поведение человека, основанное на признаваемой им системе моральных ценностей (= рус. *честь, честность, отчасти достоинство*), 3) сознание собственной ценности и чувство самоуважения (= рус. *достоинство*), 4) моральные ценности, присущие национальным, профессиональным и пр. объединениям (группам) людей (= рус. „групповая” *честь*). При этом отмечается диффузный характер семантики этого слова („*niedookreśloność semantyczna*”), нестрогое разграничение отдельных значений при сохранении „инвариантного” значения ‘признание ценности человека им самим и другими людьми’.

А. В. Санников, сопоставляя понятие *честь* и *достоинство*, приходит к заключению, что „*Честь* отличается от *достоинства* и тем, что связана с мнением о человеке других людей, в то время как *достоинство* совершенно независимо от такого мнения. Потеря чести связана с позором для человека, утрата *достоинства* – с ущербом для его личности. Поэтому сохранить сознание собственной ценности, на которое указывает слово *достоинство*, можно и в одиночестве, тогда как соответствие морально-этическим правилам, описываемое словом *честь*, возможно только тогда, когда есть другие люди. Сохранить *достоинство* можно и на необитаемом острове, тогда как понятие чести связано с социумом. [...] Связь семантики чести с мнени-

ем других людей выступает на первый план в контекстах типа *постоять за честь российского спорта (честь школы)*, а также в значении лексемы *честь 2* ($\approx$ ‘почет, уважение’)” (Санников 2006: 418). Между тем далее утверждается, что „в норме *достоинство* предполагает не только высокую самооценку субъекта, но и соответствующее отношение со стороны других людей. Тем не менее, этот смысловой компонент не является для семантики достоинства обязательным” (там же). Заметное противоречие между приведенными высказываниями объясняется тем, что понятие *честь* рассматривается здесь только в аспекте „внешней” семантики и вне семантического спектра дериватов слова *честь*. В связи с этим заслуживает внимания тот факт, что польское слово *godność*, в отличие от рус. *достоинство*, имеет оба типа значений – как не связанного „с мнением других людей” (*roczucie własnej wartości, szacunek dla samego siebie; honor, duma*), соответствующего рус. *достоинство*, так и предполагающего оценку человека другими людьми (*Nie był wprawdzie bogaty, cenił jednak wysoko swą oficerską godność; obsypany godnościami*) (SJPД 2: 1209–1210), соответствующего рус. *честь*.

Таким образом, как в русском, так и в польском языке понятия *честь* и *достоинство* обнаруживают близость и пересечение. В обоих языках обозначающие их слова – рус. *честь, достоинство*, пол. *cześć, honor, godność* – нестрого разграничены между собой и в некоторых контекстах оказываются взаимозаменяемыми, а нередко образуют устойчивые сочетания типа рус. *честь и достоинство человека* (ср. также устойчивое выражение *честь и совесть* (или *ни чести ни совести*) с „внутренней” семантикой чести в отличие от столь же устойчивого *честь и слава* с „внешней” семантикой). С другой стороны, между русскими и польскими словами тоже наблюдаются перекрестные отношения. Как было показано, русскому слову *честь* может соответствовать в польском как *cześć*, так и *honor* и *godność*. Однако в польском языке мы не наблюдаем такого сужения значения, которое характерно для современного русского *честный, честность* ‘тот, кто не лжет, не обманывает и т.д.’, ‘правдивость, порядочность и т.п.’, при этом соответствующие понятия приверженности правде выражаются в польском языке другими словами того же гнезда – *uczciwy, zasny, uczciwość* и т.п.

Общей для обоих языков является историческая тенденция к выражению „внутренней” семантики слов *честь* и *honor*, отражающая актуальное для культуры нового времени внимание к внутреннему миру человека, к свойствам его личности. Вместе с тем, эти „новые” значения раскрывают аксиологическое содержание и мотивы исконных значений *чести* и *honoru* как формы „внешнего”, общественного признания, уважения и почитания.

Библиография

- Дворецкий Иосиф Х., 1986, *Латинско-русский словарь*, изд. 2, Москва.
 Санников Андрей В., 2006, *Понятия достоинства и смирения*, [в:] *Языковая картина мира и системная лексикография*, ред. Апресян Юрий Д., Москва, с. 405–468.
 Седакова Ирина А., 2013, *Смена ценностных парадигм в России в 2011–2013 гг.: От честности к свободе*, „Etnolingwistyka” 25, с. 53–67.
 Срезневский Измаил И., 1893–1903, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, т. 1–3, Санкт-Петербург.
 Шмелев Алексей Д., 2002, *Русский язык и внеязыковая действительность*, Москва.
 Grzegorzczukowa Renata, 2012, *Różne rozumienia wyrazu godność we współczesnej polszczyźnie*, [w:] Renata Grzegorzczukowa, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 76–92.

Список сокращений

- СВГ – *Словарь вологодских говоров*, вып. 1–12, Вологда 1983–2007.
 СРНГ – *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–, Москва 1965.
 ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. Трубачёв Олег Н., вып. 1–, Москва 1974.
 SGP – *Słownik gwar polskich*, Mieczysław Karaś, т. 1–, з. 1–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
 SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. Doroszewski Witold, т. 1–11, Warszawa 1958–1969.
 SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, т. 1–4, Praha 1966–1997.
 SSp – *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, т. 1–11, Warszawa–Kraków–Gdańsk 1953–2002.

The Russian *честь* and the Polish *HONOR*

The authoress analyzes the semantics of the Russian lexemes *честь* and *достоинство* and the Polish lexemes *cześć*, *honor* and *godność*, showing differences and similarities between them. The Russian concept *честь* has two sides: the external side (respect shown to someone, for example, *Честь и слава героям* ‘Honour and glory to the heroes’) and the internal side (a high moral value, for example, *человек*

чести ‘a man of honour’, *честный человек* ‘an honourable man’). This semantic diversity is reflected in different series of synonyms and in derivatives and idioms. The duality of meaning present in the Russian concept *ЧЕСТЬ* is characteristic of all Slavic languages, because it is an extension of the original Slavic meaning of the word *čьstь (from the verb *čisti / čьsti* ‘to worship, revere’). The original, action-related meaning evolved into the abstract meaning ‘deference, respect’, and further into the more specific meaning ‘a distinction, an award’. The authoress analyzes the semantic structure of the concept starting from the agents of the verb *czcić* ‘to worship’: she asks questions about the subject (who worships) and the object (who is worshipped) of worship, the relationship linking the subject and the object, and what someone worships someone else for. The Russian derivatives and idioms (*оказать честь, быть в чести* etc.) as in other Slavic languages, relate primarily to the external side of the concept (showing reverence to someone), while the internal side (what someone is revered for) is historically a secondary meaning. Prototypically, the subject of the predicate *честный* ‘honourable’ is man, who is usually valued through a negation, i.e. things he does not do: he doesn’t lie, doesn’t steal, etc., which implies that speakers consider truth, justice, etc. to be important values. In Russian, the “external” meanings of *честь* (*showing of respect*) and the adjective *честный* have weakened over the centuries; perpetuated in clichéd expressions, they have given way to the growing “internal”, ethical meaning, which is found already in the nineteenth century in the works of Pushkin, Lermontov (*погиб поэт – невольник чести*), Leo Tolstoy, and in modern political slogans (*честные выборы*). The Polish equivalent of the Russian *честь* is *honor*, a word borrowed from Latin and defined as ‘personal dignity’ (*słowo honoru* ‘word of honour’, *sprawa honoru* ‘a matter of honour’), but the plural – *honory* ‘honours’ (as in *czynić honory* ‘perform a social act, do the honours’) – has the “external” meaning. Old Polish *cześć* referred to deference, showing of respect, so it had the external dimension.

Концепт *ГОНАР* в белорусском языке*

Надежда Кохнович

W artykule pokazano semantyczną i poznawczą zawartość konceptu HONOR (*ГОНАР*) we współczesnym języku białoruskim. Przedmiotem badania były dane językowe różnego typu: słownikowe, ankietowe oraz tekstowe (przysłowia, publicystyka), które omówiono w kolejności szczegółowo. Na podstawie wszystkich danych zaproponowano definicję kognitywną białoruskiego rozumienia HONORU, uwzględniając etymologię, hiperonimy, synonimy, kompleksy i kolekcje, opposita, kolokacje, derywaty. Koncept HONOR opisano jako swoisty scenariusz kulturowy; przy tym wyróżniono następujące aspekty: aksjologiczny, psychologiczny symboliczny, socjalny i fasety (wiązki cech) takie, jak: [Subiekt honoru], [Warunki zachowania i straty honoru], [Stereotypowe charakterystyki], [Konsekwencje]. Różne fasety, zwłaszcza [Subiekt honoru] i [Warunki zachowania i straty honoru], stały się podstawą do odróżnienia następujących profili bazowego konceptu: ogólnoludzki, stanowy [*soslovnyj*], szlachecki, patriotyczny, wojenny, radziecki, genderowy, rodzinny oraz sakralny. Najważniejsze tendencje w kształtowaniu profili wiążą się z profesjonalnym, ogólnoludzkim lub patriotycznym ukierunkowaniem dyskursów publicznych. Zmiany dotyczą związków ze sferą emocji oraz moralnością, z patriotyzmem i niezależnością, z radzieckim modelem człowieka jako pracownika.

1. Введение

Концепт *ГОНАР* в белорусском языке до сих пор не был предметом специального исследования. Данная статья призвана раскрыть содержание концепта путем построения когнитивной

* NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI. Publikacja finansowana w ramach программы Министра науки и высшего образования под названием „Национальная программа развития гуманитаристики” в 2012–2015 гг., грант № 0132/NPRH2/H12/81/2012. [Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012].

дефиниции и профилирования с опорой на языковой материал различного происхождения: словарные данные, данные анкет и избранные тексты (половицы, современную публицистику и художественную литературу).

Концепт *ГОНАР* претерпевал существенные изменения на протяжении всей истории белорусского языка. Если в древнерусский период, хорошо изученный российскими учеными (Юрий Михайлович Лотман, Александр Александрович Зимин, Владимир Викторович Колесов, Людмила Алексеевна Черная, Петр Сергеевич Стефанович, Светлана Викторовна Терина, Светлана Михайловна Толстая), ядерной лексемой концепта являлась *чьсть* (*честь*), то в старобелорусской литературе (XIV–XVIII вв.) на эту роль могли претендовать многочисленные синонимы, в том числе слово *гоноръ*, заимствованное из польского в начале XVII в. (Булыка 1980: 135; также ЭСБМЗ: 101), тогда как в польский язык *honor* в том же XVII в. приходит из латыни (Brückner 1993: 172). В XIX в. лексико-семантическое поле существенно оскудевает, ядерной лексемой вновь становится *чэсьць*, а *гонар* встречается только в диалектной речи; по всей видимости, последнее понятие ассоциировалось белорусскими крестьянами с высшими польскоязычными сословиями, шляхтой. Так, первые переводчики *Пана Тадеуша* Адама Мицкевича на белорусский язык Александр Ельский и Винцент Дунин-Мартинкевич *honor* переводят как *чэсьць*, *чэснасьць*.

В начале XX в. национальное возрождение в Беларуси совпадает с масштабными социальными трансформациями, и авторы важнейшего для того времени издания „Наша Ніва” активно используют лексему *гонар*, по всей видимости, для того, чтобы сделать независимость, свободу и самоуважение достоянием всего народа, а не только высших сословий. На протяжении XX века *гонар* не только вытесняет прежнее *чэсьць* (а также *гордаць*), но и вбирает в себя практически все возможные для данного лексико-семантического поля значения, а также обрастает множеством калек из русского языка: *ганарыцца* [гордиться], *дэшка гонару* [доска почета], *маю гонар* (*прадставіць*) [имею честь (представить)], предлог *у гонар* [в честь] и др. Доминирующими являются представления об общечеловеческой и профессиональной чести (напр., в творчестве Ивана Шамякина). В романе *Люди на болоте* Ивана Мележа переосмыслиется понятие женской

и мужской чести, а Владимир Короткевич в эпопее *Колосья под серпом твоим* возвращает в белорусский язык и культуру понятие чести как особого благородства и патриотизма (Кахновіч 2015).

В современной белорусской культуре значимость понятия *ГОНАР* возрастает. Об этом свидетельствуют новые коллокации, повышенная рефлексия (часто сопряженная с иронией) в публицистике и художественной литературе, использование лексем *гонар* в рекламных целях: напр.: *Радзіма. Гонар. Народ* [Родина. Честь. Народ] – название предвыборной программы М. В. Статкевича в 2010 г.; бренд „*Нонаг*” – одежда, в которой сочетается высокая мода и национальные белорусские мотивы; слоган „*Нонаг і Ноднаść*” на одежде фирмы LSTR, городских граффити и др., чаще всего в сочетании с гербом „Погоня” и другими национальными белорусскими символами.

В зависимости от социальной роли субъекта, условий сохранения и утраты чести и некоторых других параметров можно выделить различные представления, или профили для понятия *ГОНАР*. В современном белорусском языке и культуре это (от наиболее актуального к наименее актуальным) профессиональный, общечеловеческий, патриотический, военный, сословный, шляхетский, семейный, гендерный и сакральный профили.

1.1. *ГОНАР* как культурный сценарий и система аспектов

Концепт *ГОНАР* можно представить как своего рода культурный сценарий. Центральным элементом в нем будет наличие определенного качества у субъекта / носителя Г., определенно-го критерия, которому он должен соответствовать. Например, в профессиональной среде – это качественное выполнение своих обязанностей, в семейной – причастность к достижениям своего родственника; кроме того для любого человека принципиальными являются независимость, нравственная чистота, чувство долга. Наличие соответствующего качества осознается субъектом, переживается им как эмоция (напр.: *гонар, гордасць, пыха*) и находит отражение, демонстрируется в его поведении (напр.: *крок гонару* [шаг чести], *слова гонару* [слово чести]). Референтная группа – сообщество, разделяющее данную ценность, – также осознает наличие этой ценности и вырабатывает мнение о субъекте данного качества и отношение к нему (напр.: *рэпутацыя*,

слава, павага, гонар) и выражает это отношение на символическом уровне (напр.: *пашана, дошка гонару*) [доска почета], *ганаровае званне* [почетное звание]). Таким образом, в семантике слова *гонар* и синонимичных ему можно выделить как минимум 5 аспектов: аксиологический, субъектно-психологический, субъектно-символический, социально-психологический и социально-символический (таблица 1).

Таблица 1. Аспекты концепта *ГОНАР*

№*	Название аспекта	Сущность аспекта	Примеры лексических единиц
a.	аксиологический	<i>ГОНАР</i> как абстрактное понятие и как факт наличия определенного качества А у Х-а	<i>гонар, чэсць, годнасць</i>
b.	субъектно-психологический	<i>ГОНАР</i> Х-а как ощущение Х-а в связи с обладанием этим качеством а) адекватное б) преувеличенное	а) <i>гонар, гордасць, самапавага</i> б) <i>гонар, пыха, самалюбства, фанабэрыя</i> и т. д.
c.	субъектно-символический	<i>ГОНАР</i> Х-а как демонстрация Х-ом этого качества Y-у а) адекватное б) преувеличенное	а) <i>гонар, чэсць</i> б) <i>гонар, фанабэрыя, напышлінасць</i> и т. д.
d.	социально-психологический	<i>ГОНАР</i> Х-а как признание этого качества Y-ом	<i>гонар, павага, слава, рэпутацыя</i>
e.	социально-символический	<i>ГОНАР</i> Х-а как демонстрация признания этого качества Y-ом	<i>пашана, слава, гонар, чэсць</i>

* В дальнейшем мы иногда будем дифференцировать материал в соответствии с представленными в Таблице № 1 аспектами на подпункты a, b, c, d, e, а также f – в случаях, когда лексической единице или словоупотреблению может соответствовать несколько аспектов.

Компоненты данной схемы объединены взаимозависимостью. С одной стороны, „законность”, „справедливость” чувств субъекта Г. зависит от признания его качеств обществом. С другой стороны, из повседневного опыта мы знаем, что высокая самооценка способна внушать уважение независимо от действительных достоинств субъекта. Кроме того, данное деление не может быть жестким, как и всякое разграничение в естественном языке, поскольку любое высказывание о Г. можно считать

перформативным его признанием или отрицанием: *Як відаць, вы (Максім) багаты чалавек, – адказала гаспадыня, – такая акуратнасць робіць вам гонар* [Как видно, вы (Максим) богатый человек, – ответила хозяйка, – такая аккуратность делает вам честь.] (ТСБМ 2: 69). Одновременно в любом высказывании самим культурным сценарием Г. предполагаются все аспекты данного понятия. Ключевым вопросом в описании концепта *ГОНАР* является выяснение списка качеств (принципов), которыми должен обладать носитель Г.¹

2. Обзор данных различных типов

2.1. *ГОНАР* по данным словарей (S)

Лексикографическая традиция белорусского языка не такая благополучная, как у соседних русского и польского языков. В качестве основного источника мы вынуждены использовать пятитомный академический *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* под ред. Кондрата Крапивы (ТСБМ 1974–1984), среди дополнительных *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* под ред. Михаила Романовича Судника (ТСБЛМ 2002), *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* под ред. Александра Николаевича Булыко (Булыка 2008), *Слоўнік сінонімаў беларускай мовы* под ред. Сергея Михайловича Шведова (Шведаў 2004), *Комплексны лексічны слоўнік беларускай мовы* под ред. Ларисы Николаевны Гамезо (Гамеза 2008), *Руска-беларускі слоўнік* в 3 т. (РБС 2012) и некоторые другие.

В целом данные словарей можно охарактеризовать как недостаточно полные, во многом также неточные: например, в 5-томном академическом словаре белорусского языка для лексем *чэсць* выделяется больше значений, чем для лексемы *гонар* (хотя узус свидетельствует об обратном):

¹ Обратим внимание на то, что наша классификация не противоречит делению на „внешнюю” и „внутреннюю” честь, предложенному С. М. Толстой (Толстая 2013), а только распределяет оппозиции „внутренний – внешний” и „моральный – формальный” по разным критериям (соответственно аспекты и профили). Первая дополняется представлением о чувственной и символической характеристике носителя чести – а она заложена культурным сценарием, иначе белорусское слово *гонар* нельзя было бы перевести на русский язык одновременно как *честь*, *гордость*, *гордыня*, а на польский – как *honor*, *duma*, *ruska*. Противопоставление морального и формального критериев чести дополняется более дифференцированным делением на профили.

Гонар 1. 'Грамадская або маральная годнасць, што выклікае ўсеагульную павагу'. 2. 'Павага, слава'. 3. 'Перавялічанае ўяўленне пра сваю годнасць; фанабэрыстасць, пыха'. [1. 'Гражданское или моральное достоинство, вызывающее всеобщее уважение'. 2. 'Уважение, слава'. 3. 'Преувеличенное представление о собственном достоинстве; заносчивость, напыщенность'.] (ТСБМ 2: 68–69);

Чэсць 1. 'Сукупнасць маральных прынцыпаў, якімі чалавек кіруецца ў сваіх грамадскіх і асабістых паводзінах. // Грамадская, прафесійная і інш. годнасць чалавека'. 2. 'Аўтарытэт, незаплямленая рэпутацыя чалавека, яго чэснае, добрае імя'. 3. 'Цнота, нявіннасць (пра жанчыну)'. 4. 'Слава, павага, пашана каму-н'. [1. 'Совокупность моральных принципов, которыми человек руководствуется в своем публичном и личном поведении // Гражданское, профессиональное и др. достоинство человека'. 2. 'Авторитет, незапятнанная репутация человека, его честное, доброе имя'. 3. 'Девственность, невинность (о женщине)'. 4. 'Слава, уважение, почтение к кому-л'.] (ТСБМ 5/2: 338).

В словаре М. Р. Судника сохранены все те же значения для лексем *чэсць*, а для *гонар* выделяется только первое и последнее из указанных выше (ТСБЛМ 2002: 154). Любопытно, что в последней редакции академического русско-белорусского словаря русская лексема *честь* может переводиться на белорусский как *гонар*, *гордасць*, *пашана*, *павага*, *ласка*, однако ни в одном значении и ни в одном устойчивом выражении мы не находим перевод *чэсць* (РБС 3, 2012: 860), хотя выражение *аддаць чэсць* [отдать честь] фиксировалось в прежних редакциях того же словаря (напр.: РБС 2005), в несколько русифицированном словаре К. Крапивы (ТСБМ 5/2: 1984) и авторитетном сегодня словаре Фёдора Антоновича Пискунова (Піскуноў 2012).

2.2. *Гонар* по данным анкет (А)

В исследовании были использованы данные анкетирования, проведённого в 2011–2012 гг. на двух факультетах Белорусского государственного университета: историческом и радиофизическом. Из 163 собранных анкет мы отбраковали 48. Таким образом, нами были учтены ответы 115 студентов в возрасте 17–18 лет, из которых 63 – юноши и 52 – девушки. Анкета представляла собой список вопросов: „Гонар – гэта...”; „Дапоўніце: Г. і ...”; „У А ёсць Г., калі...”; „У А няма Г., калі...”; „У А ёсць Г., (але) хаця...”; „Як называецца чалавек, у якога ёсць Г.?”; „Які або чый можа быць Г.?”; „Кім або чым можна ганарыцца?”; „Чым адрозніваецца Г. і чэсць?”; „Адна асацыяцыя са словам Г.”; „Да-

поўніце словазлучэнні: ганарысты . . . , ганарлівы . . . , ганаровы . . . , чэсны . . . , пачэсны . . . , ганарыстая . . . , ганарыстае . . . ” и т. д. [„Гонар – это. . . ”; „Дополните: Г. и. . . ”; „У А есть Г., если. . . ”; „У А нет Г., если. . . ”; „У А есть Г., (но) хотя. . . ”; „Как называется человек, у которого есть Г.?”; „Какой либо чей может быть Г.?”; „Кем или чем можно гордиться?”; „Чем отличается Г. и честь?”; „Одна ассоциация со словом Г.”; „Дополните словосочетания. . . ” и т. д.].

Стоит отметить, что 58% респондентов назвали родным языком белорусский, 28% – русский, а 14% – оба государственных языка Республики Беларусь. При этом практически все анкеты заполнены по-белорусски, но содержат множество русизмов, речевых, орфографических и грамматических ошибок. Тем не менее, представленные ответы можно считать репрезентативными как для носителей белорусского языка, так и для жителей Беларуси в целом.

В сознании современных белорусских студентов отражён главным образом субъектно-психологический аспект концепта *ГОНАР* (гиперонимы и синонимы *пачуццё* – 32,2%, *самапавага* – 13,9%, *самаадзнака / самаўпэўненасць* – 7,8%, *задавальненне* – 8,6%, редко: *радасць, гордасць*), затем следует социально-психологический (*павага* – 13,9%) и аксиологический (*якасць* – 6,1%, *годнасць* – 4,3%, реже: *норма*). В минимальной степени осознаются символические аспекты чести (напр.: *уменне паводзіць сябе* – 3,5%). Отметим отсутствие негативно окрашенных экспликаций (исключение составил лишь один ответ). При этом в нескольких ответах *ГОНАР* явно или неявно относился в разряд высших ценностей: *Гонар – гэта тое, што павінна быць у кожнага; Гонар – гэта тое, што мае кожны; Гонар – гэта тое, што абавязаны мець чалавек; Гонар – гэта тое, без чаго я сябе не магу ўявіць*. В свете анкетных данных наиболее близкой данному концепту ценностью, по всей видимости, является *абавязак / пачуццё абавязку* [долг / чувство долга], а также патриотизм (напр.: *Гонар – гэта Радзіма*) [Г. – это Родина]; среди важнейших условий сохранения / приобретения Г. необходимо назвать также независимость, этичное поведение, исключительность и успех.

2.3. *ГОНАР* по данным текстов (Г)

2.3.1. Пословицы, поговорки и устойчивые сравнения

В качестве основных источников материала были избраны обширные современные сборники пословиц и поговорок, составленные Моисеем Яковлевичем Гринблатом, Евгением Никофоровичем Рапановичем, Фёдором Михайловичем Янковским и Иваном Яковлевичем Лепешевым. Анализ собранных паремий позволяет сделать вывод о том, что концепт *ГОНАР* в данном корпусе текстов не выражен эксплицитно и в большинстве случаев отражает лишь отдельные фрагменты выявленной нами системной семантической структуры. Лексема *гонар* появляется лишь в относительно поздних, близких к современности пословицах, они немногочисленны: *Кожны свой гонар мае* [У каждого есть свой Г.] (Рап.: 166), *Гонар бокам вылазіць* [Г. боком выходит] (Рап.: 190), *Гонар і слава таму прыходзяць, хто ў працы наперадзе ходзіць* [Честь и слава к тому приходят, кто в работе идёт первым] (Прык. 2: 526). Поэтому при обращении к текстам народной культуры необходимо учитывать единицы всего лексико-семантического поля Г.: *чэсць, павага, слава, гордасць* и др., а также некоторые тексты, где понятие не выражено эксплицитно, напр.: *Пустыя каласы высока тырчаць* [Пустые колосья высоко торчат] (Янк.: 313).

Из большинства пословиц следует, что *ГОНАР* как качество человека является общезначимой ценностью: *Хоць бедны, да чэсны* [Хоть бедный, да честный] (Прык. 2: 311). *ГОНАР* как признание (*слава, пашана*) высоко ценится и осмысливается в категориях приобретения и утраты, напр.: *Што нам да барыша, была б слава хараша* [Что нам до барыша, была б слава хороша] (Прык. 1: 473), *Пашану і славу збіраюць па кроплі* [Почет и славу собирают по капле] (Рап.: 206).

Отдельно стоит рассматривать те пословицы, где речь идёт о субъективном ощущении и демонстрации Г. его субъектом. В этом аспекте Г. оценивается резко отрицательно, нередко категоризируется как преграда: *Хто горды, таму хлеб цвёрды* [Кто гордый, тому хлеб твердый] (Янк.: 316, 318); как свойство нечистое и неудобное Богу: *Захоча бог накараць – гардыню нашле; Бог гордых з неба скідае* [Захочет бог покарать – гордыню нашлет; Бог гордых с неба сбрасывает] (Прык. 2: 343–344). Крайне неприемлемо самовосхваление: *Хто сам сябе хваліць, няхай та-*

го пярун спаліць [Кто сам себя хвалит, того пусть молния сожжет] (Янк.: 316); *Чужа пахвала як гром грывіць, а самахвальства смярдзіць; Хваляшчаму бог не памагаець* [Чужая похвала как гром гремит, а самохвальство смердит; Хвастающему бог не помогает] (Прык. 2: 337–338).

При этом, как это часто бывает с народной мудростью, существует ряд пословиц, выдвигающих противоположное условие – продемонстрировать своё превосходство, даже вопреки нищете: *Салому еш, а фасону не губі* [Солому ешь, а фасон не теряй] (Леп.: 449); *Хоць салому еш, а хвост дзяржы дудкай* [Хоть солому ешь, а хвост торчком держи] (Прык. 2: 344). Изучение деталей народного кодекса чести должно составить тему отдельного исследования.

В пословицах отражена архаическая система ценностей, с её трепетным отношением к установленному порядку, в том числе к сложившейся иерархии общественных отношений: *Не дай бог свінні рог, а мужыку панства* [Не дай бог свинье рогов, а мужику господства] (Леп.: 352); *Цыбуляй нарадзіўся – цыбуляй і памрэш* [Луковицей родился – луковицей и умрешь] (Рап.: 231). В паремиях субъектом Г. выступают дворянство, шляхта, но также и богатые люди в принципе, об этом свидетельствуют следующие устойчивые сравнения: *Фанабэрысты, як (тая) паненка; Фанабэрысты, як шляхцюк* [Заносчивый, как (та) паненка; Заносчивый, как шляхтич] (Янк.: 413); *Ганарысты, як хутаранец* [Горделивый, как хуторянин] (Янк.: 374); *Гонару, як у багатага свата; Гонару, як у засцянкавай шляхцянке (як у хутаранца)* [Г., как у богатого свата; Г., как у мелкой шляхтянки (как у хуторянина)] (Янк.: 376). Безусловно, *ГОНАР* приобретает здесь отрицательную коннотацию, ср.: *Пануры, як хутаранец; Скупы, як хутаранец* [Угрюмый, как хуторянин; Скупой, как хуторянин] (Янк.: 396, 404); *Фанабэрлівасць як кароста* [Зазнайство как короста] (Янк.: 413).

2.3.2. Современная публицистика и художественная литература

Современный белорусский язык характеризуется определенной степенью нестабильности, связанной с его низкой популярностью, а также параллельным существованием не менее двух вариантов литературного языка: т. наз. „наркомовки” и „тарашкевицы”. Большинство белорусов не читает ни газет, ни книг на белорусском языке, однако предварительное знакомство с различными источниками говорит о том, что в художественной

литературе понятие *ГОНАР* представлено более рельефно. Стремясь отразить жизнь концепта максимально полно, мы рассмотрели тексты публицистического и художественного стилей, печатавшиеся в популярных периодических изданиях 2009–2011 гг. В качестве источников публицистических текстов нами были использованы электронные версии газет „Звезда” и „Наша Ніва” в качестве источников художественных текстов – два подкорпуса „Экспериментального корпуса белорусского языка”, разрабатываемого на филологическом факультете БГУ Оксаной Анатольевной Волчек и Владиславом Валерьевичем Порицким, а именно подкорпусы журналов „Полымя” и „Дзеяслоў”. На наш взгляд, источники соответствуют требованиям актуальности и идеологического равновесия. „Звезда” и „Наша Ніва” являются главными белорусскоязычными СМИ, а журналы „Полымя” и „Дзеяслоў” обслуживают оба союза писателей, образовавшихся в Беларуси после раскола. „Звезда” и „Полымя” являются официальными изданиями и могут быть охарактеризованы как провластные, в то время как „Наша Ніва” и „Дзеяслоў” – независимые и оппозиционные издания.

Всего нами было проанализировано 370 контекстов употребления лексемы *гонар*, из них:

– 100 контекстов из газеты „Звезда” и приложений к ней за период 1 XII 2010 – 31 III 2011 гг.;

– 100 контекстов из газеты „Наша Ніва” за 2 периода: 1 XI 2010 – 31 III 2011 гг. и 30 VII 2013 – 25 IX 2013 гг.;

– 85 контекстов из журнала „Полымя” за 2009–2011 гг. (2009 учтен частично);

– 85 контекстов из журнала „Дзеяслоў” за 2009–2011 гг.

В качестве фоновых данных мы использовали более 100 контекстов из произведений классической литературы, вошедших в школьную программу; большинство из них не противоречит материалам современной периодики.

3. Синтетическая когнитивная дефиниция

На основании всех типов данных: словарей (S), анкет (A) и текстов (T) – попробуем создать когнитивную дефиницию для концепта *ГОНАР* в современном белорусском языке.

3.1. Этимология

Этимология лексема *гонар* приходит в белорусский язык из латыни при польском посредничестве в XVII в., а в первой половине XX в. почти полностью вытесняет славянское *чэсць*, прежде выполнявшее роль ядерной лексемы концепта. По данным анкет, современные белорусы склонны рассматривать эти слова как синонимы, с той разницей, что понятие *ГОНАР* скорее квалифицируется как социальное, приобретенное, имеющее тесную связь с самооценкой, а *ЧЭСЦЬ* – как внесоциальное, имманентное, имеющее отношение к морали и жизненным принципам. Последнее аналогично современному русскому *чэсць*, и его появление в ответах анкет может быть объяснено билингвизмом большинства белорусов.

3.2. Гиперонимы

Гиперонимы *пачуццё* (S, A, T), *паняцце* (T), *годнасць* (S), *якасць* (A), *уменне наводзіць сябе* (A). Возможность отнести *ГОНАР* к ряду ценностей открывается в некоторых ответах анкет: *Гонар – гэта тое, што павінна быць у кожнага* [Г. – это то, что должно быть у каждого]. В текстах лексема *гонар* чаще всего встречается в значении ‘чувство гордости’ (любопытно, что именно это значение фиксируется как основное в статье „Гонар” белорусской Википедии: <http://be.wikipedia.org/wiki/Гонар>).

3.3. Синонимы

Синонимы в зависимости от аспекта понятия *ГОНАР*, который попадает в фокус носителя языка, можно выделить наиболее распространенные синонимы:

- а. ‘качество, ценность’: *чэсць* (S, A), *годнасць* (S, A, T), *абавязак* (A, T), *сумленне* (T);
- б. а) ‘хорошее отношение субъекта к себе’: *гордасць* (S, A, T), *радасць* (S, A, T), *задавальненне* (S, A, T), *годнасць* (S, A, T), *самапавага* (S, A), *самаадзнака* (A);
б) ‘завышенная самооценка субъекта’: *пыха* (S, A, T), *гордасць* (S, A, T), *фанабэрыстасць* (S, T), *фанабэрыя* (S, T) и др.;
- с. а) ‘демонстрация субъектом своей хорошей самооценки’: *чэсць* (S, A), *годнасць* (T), *фасон* (T);
б) ‘демонстрация субъектом своей завышенной самооценки’: *фанабэрыстасць* (S, A, T), *фанабэрыя* (S, T), *напышлівасць* (S);

- d. ‘общественное признание, уважение’: *признанне* (S), *навага* (S, A, T), *слава* (S, T), *добрая рэпутацыя* (S, T), *вядомасць* (S) и др.;
- e. ‘знаки уважения, почет’: *чэсць* (S), *пашана* (S, T), *слава* (S, T).

3.4. Комплексы и коллекции

Комплексы и коллекции также представляется возможным распределить по аспектам понятия:

- a. *гонар і годнасць* (A, T), *гонар і адказнасць* (A, T), *гонар і пачуццё абавязку* (T), *гонар і чэсць* (A), *чэсць і свабода* (S); *чэсць і сумленне* (S); *гонар і сумленне* (T); *гонар і патрыятызм* (A, T) и др.;
- b. а) *гонар і гордасць* (T), *гонар і радасць* (T), *гонар і шчасце* (A), *гонар і саманавага* (A);
б) *глупства і гонар* (T) и др.;
- c. з *гонарам і годнасцю* (T);
- d. *чэсць і слава* (S); *гонар і навага* (A), *гонар, годнасць і дзелавая рэпутацыя* (T);
- e. *чэсць, хвала і пашана* (S), *гонар і хвала* (T), *слава і чэсць* (T), *гонар і слава* (A, T).

Анализ всевозможных комплексов и коллекций позволяет говорить о концепте *ГОНАР* как одной из важнейших ценностей, наиболее близкими которой являются: *Радзіма, народ, патрыятызм, адказнасць, пачуццё абавязку, сумленне, справядлівасць, душа*. Кроме того, в традиционной культуре *ГОНАР* ассоциируется с такими ценностями, как богатство, высокое положение в обществе и известность.

3.5. Оппозиты

Основными антонимами для лексемы *гонар* в различных ее значениях скорее всего являются *ганьба* (S, T), *знявага* (S, A, T), *прыніжэнне* (A). Для слова *гонар* в значении ‘пыха’ противоположными понятиями будут *сорам* (S, A, T), *сціпласць* (S, T) и близкие им. Выступая в качестве сопутствующего богатству и знатности явления, *ГОНАР* одновременно противопоставляется деньгам и внешним признакам благородства (например, чину, одежде) как ценность морального свойства: *Чэсць даражэй за грошы* (Рап.: 214).

3.6. Коллокации

В устойчивых сочетаниях с лексемой *гонар* (почти не встречаются в словарях и анкетах) изучаемый нами концепт предстает в первую очередь как ценность, подверженная деструктивному воздействию и нуждающаяся в защите: *ГОНАР* можно *мець* или *страціць* [утратить] (Т), *спляміць* / *запляміць* {запятнаць} (S, Т), *абражаць*, *апаганьваць*, *ганьбіць*, *знеслаўляць*, *закранаць*, *зневажаць*, *прыніжаць гонар*, *пасягаць на гонар*, *наносіць шкоду гонару* [оскорблять, осквернять, позорить, поносить, задевать, унижать Г., посягать на Г., наносить ущерб Г.] (Т); *абараняць* / *бараніць* [защищать] (S, Т), *адстойваць*, *берагчы*, *захоўваць*, *ратаваць гонар* [отстаивать, беречь, сохранять, спасать] (Т). Социально приемлемым отношением к чужой чести было бы *паважаць*, *шанаваць гонар* [уважать, ценить Г.] (Т). Желая отстоять свою честь, человек может *даць слова гонару*, *зрабіць крок гонару* [дать слово Г., сделать шаг Г.] (Т), сказать о чем-то, что для него это *справа гонару* [дело Г.] (S, Т). *ГОНАР* является внутренним регулятором, ограничивающим поведение человека *гонар не дазваляе*, *гэта ніжэй майго гонару*; *пераступіць цераз сябе і свой гонар* [Г. не позволяет, это ниже моего Г.; переступить через себя и свой Г.], требующим последовательности, спокойствия, невозмутимости: *выйсці з гонарам* [выйти с Г.] (S); *з гонарам вынесці выпрабаванні*, *выканаць свой абавязак*, *апраўдаць давер* и т. д. [с Г. вынести испытания, выполнить свой долг, оправдать доверие] (Т).

Как моральное свойство *ГОНАР* воплощается в коллокациях *кодэкс гонару*; *прынцыпы гонару* [кодекс Г., принципы Г.] (Т). В белорусском языке крайне редко используются выражения для обозначения человека, обладающего таким качеством как *ГОНАР*, среди единичных словоупотреблений, которые нам встретились: *чалавек з гонарам* [человек с Г.] (S), *чалавек гонару* [человек Г.] (Т). Желая оценить поведение человека в конкретной ситуации, мы можем использовать выражения: *гэта робіць гонар* / *не робіць гонар X* [это делает честь / не делает честь X] (S, Т); *да гонару X...* [к чести X] (Т).

Как обозначение сильной эмоции (радости, гордости) лексема *гонар* употребляется с соответствующими глаголами: *адчуваць*, *абпальваць*, *ахопліваць*, *напаўняць*, *нарастаць*; *пухнуць*; *распіраць*; *свяціцца*. В этом значении слово *гонар* часто употребляется с глаголами речи: *з гонарам* / *не без гонару гаварыць*,

дадаваць, зазначаць и некаторымі другімі (глядзець, паказваць, дэманстраваць и т. п.) (Т). *ГОНАР* как патрыятычныя (реже – прафэсійнальныя) чужства можна абуджаць, выхоўваць, фарміраваць. Чрезмерную спесь, наоборат, следуе сбить: збіць *гонар* (S).

Словам *гонар* (по аналогіі с *гордасць*) называюць такжэ прадмет и прычыну вознікноўення этого качэства и чужства: *Сёння 120-я асобная гвардзейская механізаўаная брыгада – гонар Узброеных Сіл Беларусі*. [Сегоднэ 120-я аддэльная гвардейская механізаванная брыгада – гордасць Вооруженных Сил Беларуси.] (*Плацдарм*, 23 II 2011, статья, I. Лапато).

Похожее выражение *А – гонар для X* касаецца „внешней чэсти” (соц.-симв. аспект): *Паводле яго слоў, правядзенне з’езда славістаў – вялікі гонар для Беларусі*. [По его словам, проведение съезда славистов – большая честь для Беларуси.] (НН, 22 VIII 2013, арт., Кандрусевіч, *Набажэнства ў Беларусі павіннае весіцца на роднай мове*). Сходную семантыку імеюць выражэння *мець за гонар* (S), *лічыць за гонар* (Т) [считать за честь]; этыкетныя обороты *маю гонар* (*запрасіць, паведаміць, прадставіць, прапанаваць*) [імею чэсть (пргласіть, сообщіть, прадставіть, прадложыть)] и *мне выпаў гонар* (*даведацца, прадставіць*) [мне выпала чэсть (узнать, прадставіть)] (S, Т). Сымвалічыскае выражэнне почтэння к суб’екту со сторуны референтной групы фіксуецца в коллокацыях *зрабіць А у гонар X*, *рабіць гонар X* [сделать А в чэсть X, оказатъ чэсть X] (S, Т), *удастоіць гонару*, *аказаць гонар* [удостоить чэсти, оказатъ чэсть] (Т), а такжэ *дошка гонару* [доска почета] (S, Т), *медаль гонару*, *ордэн славы і гонару*, *п’едэстал гонару* [почетная медаль, орден славы и почета, почетный пьедестал] (Т). Если суб’ект считае тот или иной жэст не столькo почетным, сколькo оскорбительным для себя, он может *адмовіцца ад гонару* [отказатъся от Г.] (Т).

3.7. Дэрываты

Дэрываты лексемы *гонар* развнваюць в основном два тыпа значэння:

– суб’ектно-пснхалогнческнй:

→ *ганарлівы, ганарліва, ганарлівасць, ганарлівец, ганарліўка* (*гонар* как ‘надменность’);

→ *ганарысты, ганарыста, ганарыстасць* (*гонар* как ‘надменность’);

→ *ганарыцца, заганарыцца* (*гонар* как ‘гордость’);

- социально-символический (*гонар* как ‘почтение’):
  - *ганаровы, ганарова, ганаровасць, уганараваць*;
  - *у гонар* (непервообразный предлог).

Если в словарях и текстах прилагательные *ганарысты* и *ганарлівы* представлены как абсолютные синонимы с отрицательной коннотацией, то в сознании современных носителей белорусского языка, согласно данным анкет, их отрицательное значение не очевидно. В текстах разных стилей и изданий встречался метафорический дериват *мужчынскі гонар* [мужское достоинство]. Также был отмечен окказионализм *велагонар* ‘роскошная велосипедная зона’ (НН, 14 VIII 2013, статья, В. Марціновіч).

3.8. Характеристики

Концепту *ГОНАР* свойственна вариативность, при этом наиболее выраженными его характеристиками являются следующие:

а. способность проявляться в различной степени: *гонар* как почтение может быть *вялікі* [большой] (А, Т), *высокі / вышэйшы* [высокий / высочайший] (S, Т), *малы* [маленький] (А); *гонар* как эмоция и ее воплощение в поведении может быть *умераны* [умеренный] (А), *празмерны* [чрезмерный] (S, А), *напускны, падкрэслены* [напускной, подчеркнутый] (Т), или, наоборот, *прыхаваны, унутраны* [прикрытый, внутренний] (Т). Лексема широко используется с наречиями меры и степени: *шмат / колькі / столькі гонару* [много / сколько / столько Г.] (S, Т); представление о Г. как субстанции, имеющей количественное значение, отражено в обороте *страціць рэшткі гонару* [потерять остатки Г.] (Т).

б. способность оцениваться субъектом положительно или отрицательно: *сапраўдны – несапраўдны* (А, Т); *заслужаны – незаслужаны; станоўчы – адмоўны, д’ябальскі – чысты* (А); маркироваться как что-то повседневное или исключительное: *нармальны / звычайны* (А) – *асаблівы* (Т); приобретать эпитеты, описывающие эмоции и характер субъекта: *дзёрзкі, пыхлівы, шляхецкі* (Т).

с. способность выделяться по различным основаниям (по предмету гордости): *гонар за каго / што; ганарыцца кім / чым*. Согласно данным анкет (А), наиболее многочисленную группу в этих словосочетаниях составляют названия различных лиц: собственно субъекта (*ганарыцца сабой, гонар за сябе*), его родителей, детей, друзей и других людей. Далее следуют патриотические ценности: *Бацькаўшчына, Радзіма, народ, нацыя, мова, гісторыя, культура* и т. д., вообще „сваё”. На третьем месте стоят

достижения и успехи: *дасягненні, поспехі, учынкi, справы, праца, пакiнутая спадчына* и т. п. Отдельную группу составляют исключительные достижения и качества, героизм: *перамога, подзвіг, веды, здольнасці*.

d. способность выступать в различных сферах, при различных субъектах. Здесь можно выделить базовую оппозицию *свой, асабісты – агульны / калектыўны* (А), а также несколько специализированных типов: 1. *гонар*, свойственный всем людям: *чалавечы / чалавека* (А, Т), *кожнага грамадзяніна* (S); 2. *гонар*, свойственный лицам определенного пола: *мужчынскі, жаночы* (А, Т), *дзявочы* (Т); 3. *гонар*, свойственный определенной общности, социальному институту, коллективу: *нацыянальны* (S, А, Т), *краіны / радзімы / дзяржавы* (S, А), *класа і народа* (S), *беларусаў* (Т), *роду* (А, Т); *школы, універсітэта, тэатра, вытворчасці* (Т); 4. определенной профессии: *прафесійны* (Т), *працоўнага чалавека* (S), в том числе военным и офицерам: *афіцэра / афіцэрскі, мундзіра* (Т), *палка* (S); 5. *гонар*, свойственный родственникам: *сям’і* (Т), *бацькоў / бацькоўскі, дзяцей* (А).

3.9. Субъекты Г.

Субъекты Г. вообще (в т. ч. не выраженные в предложении эксплицитно) можно дифференцировать по трем основным параметрам, отраженным во всех типах данных (S, А, Т):

a. субъекты индивидуального и коллективного Г., напр.: *грамадзянін, маці, выкладчык, капіцэрышчык* и *школа, вытворчасць, пераможцы, Радзіма*;

b. субъекты в зависимости от социальной роли, напр.: *чалавек, грамадзянін, жанчына, бацька, бабуля, чыноўнік, пясняр, шляхціц, афіцэр, беларус* и т. д.

c. субъекты „первичного” и „вторичного” Г. (см. ниже).

3.10. Условия сохранения / приобретения

Важнейшим, можно сказать, онтологическим условием наличия Г. у субъекта является *взаимность*: взаимное признание определенных норм и ценностей обществом и субъектом, двумя субъектами по отношению друг к другу. Крыстына Писаркова обращала внимание на то, что в Польше XVIII в. нанести оскорбление мог только равный равному (но не человек, стоящий существенно выше или существенно ниже по социальной лестнице) (Pisarkowa 1994). Даже если мы говорим исключительно

о „внутренней чести” в понимании С. М. Толстой (*гонар* как ‘годнасьць’, ‘сумленне’), важным оказывается общность ценностей субъекта и референтной группы (необязательно присутствующей в повседневном окружении). Но, поскольку стереотипной является ситуация определенного тождества субъекта и его социальной среды, решающим условием наличия Г. у субъекта является признание со стороны общества: *Сам сябе не ўхваліш, як людзі не пахваляць* [Сам себя не похвалишь, если люди не похвалят]. Именно это свойство и важнейшее условие чести отмечено в этических словарях (Кон 1983: 388).

Общностью субъекта и референтной группы объясняется „вторичная” честь: способность одного субъекта присваивать себе заслуги сообщества или другого субъекта (*Я ганаруся нашай культурай; Маці адчувае гонар за сына*) [Я горжусь своей культурой; Мать чувствует гордость за сына], а также способность сообщества присваивать себе заслуги субъекта или другого сообщества (*Вася – гонар школы; Хакеісты абараняюць гонар краіны*) [Вася – гордость школы; Хоккеисты защищают честь страны]. Это же касается „вторичного бесчестия”.

Принадлежность к той или иной социальной группе и ее системе ценностей определяет соответствующие критерии сохранения / приобретения, а также утраты Г. Подробно они будут рассмотрены нами в разделе Профили концепта *ГОНАР* по субъекту и условиям сохранения.

3.11. Стереотипные, но необязательные условия

а. высокое место в системе прочих ценностей (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) ён нікому не патрэбен* [У Х есть Г., но (хотя) он никому не нужен];

б. выраженность в поведении (субъектно-символический аспект) (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) Х яго хавае* [У Х есть Г., но (хотя) Х его прячет];

с. выраженность на эмоциональном плане (субъектно-психологический аспект) (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) Х яго не адчувае* [У Х есть Г., но (хотя) Х его не чувствует];

д. адекватность общественного признания и чувств субъекта действительным качествам последнего (А) – и противоречащее ему: преувеличенное представление субъекта о своей ценности (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) Х яго не заслугоўвае; У Х ёсць гонар,*

але (хаця) няма ганарыстасці [У Х есть Г., но (хотя) Х его не заслуживает; У Х есть Г., но (хотя) нет горделивости];

е. моральные качества (А, Т): *У Х ёсць гонар, але (хаця) няма сумлення* [У Х есть Г., но (хотя) нет совести];

ф. волевые качества (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) няма мужнасці* [У Х есть Г., но (хотя) нет мужества];

г. независимость, нонконформизм, самостоятельное мышление (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) ён залежыць ад думкі асяроддзя* [У Х есть Г., но (хотя) он зависит от мнения окружающих];

h. интеллект (А, Т): *Як грошы есць, то й дурню слава і чэсць* [Если деньги есть, то и дураку слава и честь] (Прык. 1: 475);

і. успех и признание (А): *У Х ёсць гонар, але (хаця) няма поспе-хаў* [У Х есть Г., но (хотя) нет успехов];

ј. богатство (Т): *Ганарысты, але ад маёнтку чысты* [Горделивый, но ничего не имеет] (Прык. 2: 344);

к. героизм (Т): *Калі нехта з Вас напіша нешта скіраванае супраць дыктатара – можа трапіць у турму. Вядома, няма большага гонару чым пакутніцтва, але на практыцы гэта можа быць вельмі цяжка.* [Если кто-то из вас напишет что-то направленное против диктатора – можно попасть в тюрьму. Известно, нет большего Г., чем мученичество, но на практике это может быть очень тяжело.] (НН, 1 I 2011, статья).

3.12. Следствия Г.

Следствия Г. – это прежде всего различные ограничения, налагаемые на поведение субъекта, в частности, запрет на демонстрацию слабости, зависимого положения (А, Т). Однако этот императив находится в противоречии с требованием соблюдать установившуюся социальную иерархию. По этой причине в традиционной культуре Г. как эмоционально-поведенческий комплекс понимается скорее негативно: *Гонар бокам вылазіць; Хто горды, таму хлеб цвёрды* [Г. боком выходит; Кто гордый, тому хлеб твёрдый]. В современной культуре высокая самооценка и гордость не являются предметом однозначного осуждения, в худшем случае насмешки, ср. выр.: *распіраць ад гонару, пухнуць ад гонару* [распирать от гордости, пухнуть от гордости]. Основными формами символического выражения признания Г. являются награды (*медаль гонару, п'едэстал гонару*) [почетная медаль, почетный пьедестал], специальные мероприятия (балы, вечера

памяти и т. п.), переименования улиц, зданий и т. п. (*У робяць А у гонар Х*) [*У делают А в честь Х*].

4. Профили концепта *ГОНАР* по субъекту и условиям сохранения

Наполнение таких фасет, как [Субъект], [Условия сохранения и утраты], а в некоторых случаях и [Характеристики], [Комплексы и коллекции], [Коллокации], позволяет говорить о существовании в белорусском языке следующих профилей данного концепта: ***общечеловеческий, сословный, шляхетский, профессиональный, патриотический, военный, гендерный, семейный и сакральный.***

Общечеловеческий профиль (*чалавечы гонар, гонар чалавек*а), по данным анкет, является наиболее актуальным в сознании молодых белорусов и представлен во всех типах данных. Он характеризуется тем, что субъектом Г. может быть любой человек, независимо от возраста, пола, профессии, социальной роли (*мужчына, дзяўчына, мужык, працаўнік, капіцёршычык* и т. д.). Г. в этом значении теснее всего связан с такими ценностями, как *сумленне, душа, незалежнасць*. Некоторые устойчивые выражения с лексемой *гонар* характерны только для этого профиля: *мець гонар* (без последующего глагола), *лічыць штосьці ніжэй свайго гонару*. Основными условиями сохранения Г. будут:

Личная независимость, самостоятельность, которая проявляется в том числе в том, чтобы не рассказывать другим о своих проблемах, не просить о помощи и не брать денег:

[1] *З чаго жыць, адбіўшыся ад зямлі, згубіўшы нават і мазоль сялянскі: перабіваўся з хлеба на квас. Але гонар меў – на жытку не жаліўся, вінаватага не шукаў, ні пана ні цара, ні ў кога нічога не прасіў, не пазычаў, хоць сам пазычыць іншаму любіў, як бы тым сцвярджаючы сваю годнасць, тое, што засталася ад ранейшай гаспадаркі.*

[С чего жить, отбившись от земли, потеряв даже мозоль крестьянский: перебивался с хлеба на квас. Но Г. имел – на жизнь не жаловался, виноватого не искал, ни пана ни царя, ни у кого ничего не просил, не одалживал, хоть сам одолжить другому любил, будто бы тем утверждая свое достоинство, то, что осталось от прежнего хозяйства.] (Дз., 2011, №3, роман, В. Карамазаў).

Продолжением такой независимости можно считать эмоциональную сдержанность:

[2] *Да гонару аргенцінца, ён не стаў хвалявацца і далучыўся да ўсеагульнай радасці.*

[К чести аргентинца, он не стал волноваться и присоединился ко всеобщей радости.] (НН, 6 VIII 2013, *Прэзідэнт Шымон Перэс біў па мячы, а трапіў у Месі – відэа*).

Моральные качества:

[3] *Да гонару мільянера, ён не займаецца бізнэсам, звязаным з гандлем зброяй, алкаголем ці тытунёвай прадукцыяй. Вядома ж, калі не браць пад увагу вытворчасць жывога піва ў „Ракаўскім бровары” і тую самую перапрададзеную ў Расію машыну гарэлкі, з якой пачалося няёмальнае ўзыходжанне Юрыя Чыжа на вяршыню беларускага бізнэсу.*

[К чести миллионера, он не занимается бизнесом, связанным с торговлей оружием, алкаголем или табачной продукцией. Разумеется, если не принимать во внимание производство живого пива в „Раковском броваре” и ту самую перепроданную в Россию машину водки, с которой началось неумолимое восхождение Юрия Чиж на вершину белорусского бизнеса.] (НН, 25 IX 2013, *статья, А. Гуштын, Я. Марціновіч*).

[4] *І як добра, што баявая ўзнагарода не апынулася ў руках дзялка з далейшым продажам калекцыянерам. Валеры Робацэвіч, да яго гонару, не стаў шукаць нейкай асабістай выгады – звярнуўся ў ваенкамат: можа, пашчасціць знайсці сваякоў узнагароджанага гэтым ордэнам?*

[И как хорошо, что боевая награда не оказалась в руках дельца с дальнейшей продажей коллекционерам. Валерий Робацевич, к его чести, не стал искать какой-то личной выгоды – обратился в военкомат: может, повезет найти родственников награжденного этим орденом?] (Зв., 5 I 2011, *статья, Б. Пракопчык*).

Соответственно условиями утраты Г. с этой точки зрения будет зависимое положение и аморальные действия, прежде всего предательство, напр., в ироничном контексте:

[5] *Уратавала думка: чаму павінен быць дурнейшым за свайго бацьку, які заўсёды ад гонару ісці супраць сваіх людзей адмахваўся?*

[Спасла мысль: почему он должен быть глупее своего отца, который всегда от чести идти против своих людей отмахивался?] (Дз., 2011, №3, *роман, В. Карамазаў*).

Сословный профиль Г. является наиболее архаичным и базовым профилем с точки зрения истории языка. На первый взгляд он похож на общечеловеческий, т. к. в современном мире его субъектом тоже может быть любой: мужчина и женщина, ребенок, шофер и хорист. Принципиальными условиями сохранения

Г. являются богатство, хороший заработок и ценные вещи, высокая должность и внимание высокопоставленных лиц:

[6] *Будзе чэсць, калі грошы есць.*
[Будет честь, если деньги есть.] (Прык., 1: 475).

[7] *Шафёр „Мерседэса” нахабна і наўмысна, з выглядам паўліна у перыяд спарвання, парушаючы правілы дарожнага руху, здаў назад і адчыніў перад дзяўчынай дзверы прадмета свайго гонару.*

[Шофер „Мерседеса” нагло и нарочито, с видом павлина в период спаривания, нарушая правила дорожного движения, дал задний ход и открыл перед девушкой двери предмета своей гордости.] (Дз., 2011, №5, рассказ, В. Сазонаў).

[8] *Бо, сапраўды, атрымаць пашпарт з рук вядомых асоб, якія дапамагаюць рэалізоўвацца моладзі, – гэта вялікі гонар.*

[Ведь, действительно, получить паспорт из рук известных людей, которые помогают реализовываться молодежи, – это большая честь.] (ЧЗ, 16 III 2011, статья, С. Сухарко).

Чаще всего лексема *гонар* имеет в таких контекстах негативную коннотацию, т. к. словесный профиль и точка зрения определенных лиц или героев художественного произведения переосмысливается через столкновение с общечеловеческим профилем и позицией автора текста:

[9] *Раней аддавалі жыццё за ідэю, за гонар, за жанчыну. Цяпер забіваюць за грошы, за кватэру, за цёплае месца пад сонцам.*

[Раньше отдавали жизнь за идею, за честь, за женщину. Теперь убивают за деньги, за квартиру, за теплое место под солнцем.] (Пол., 2010, №10, зарисовки, Л. Арабей).

Автор последней цитаты немного ошибается: представление о ценности и достоинстве каждого человека появляется в культуре относительно поздно, а вот понимание чести как прерогативы высших сословий было испокон веку (напр., см. (Стефанович 2004)). Сегодня сложно провести точную границу между общечеловеческим и статусно-имущественным пониманием Г., т. к. определенная иерархия, например, возрастная, является естественной для функционирования человеческого сообщества как системы. Поэтому иногда „словесный” Г. приобретает в текстах не столько негативное, сколько снисходительное или даже нейтральное звучание:

[10] *Буду чытаць на памяць купалаўскага „Хлопчыка і лётчыка”. Колькі гонару! Цяпер я ўжо ня пяты хвост, я – выступаюца! Кожны вечар, разам са старэйшымі, бегаю на рэпетыцыі.*

[Буду читать по памяти купаловского „Мальчика и летчика”. Сколько чести! Теперь я уже не пятый хвост, я – выступающий! Каждый вечер, вместе со старшими, бегаю на репетиции.] (Дз., 2009, №3, повесть, У. Міхно).

В семантику сословного Г. включено также представление о подобающем поведении, покорности:

[11] *Майце гонар наводзіць сябе прыстойна, калі выступаюца трымае прамову.*

[Имейте честь вести себя пристойно, когда выступающий держит речь.] (Пол., 2010, №4, роман, З. Дудзюк *Слодыч і атрута*).

[12] *Да гонару дзяўчыны, яна прыслухалася да маіх рэкамендацый і парад, у прыватнасці, абмежаваць час работы за кампутарам.*

[К чести девушки, она прислушалась к моим рекомендациям и советам, в частности, ограничить время работы за компьютером.] (Зв., 7 XII 2010, интервью, Л. Лахманенка з Т. Бірыч).

Шляхетский профиль Г. представлен в основном в художественной литературе, а именно в исторических романах, среди которых первой была эпопея *Колосья под серпом твоим* (1962–1964) В. Короткевича, посвящённая историческому периоду подготовки восстания 1863–1864 гг. Шляхетский профиль является своеобразным продолжением сословного: изначально он также касается исключительно высших сословий, однако в фокусе оказывается не богатство, а происхождение, знатность, соответственно наиболее распространённым субъектом шляхетского Г. является *род* (напр.: *Варановічы, Лісоўскія, Ліпскія*) или представители элит (*дваране, кавалеры і дамы, самураі* и т. д.); с некоторыми оговорками сюда можно отнести породистых животных (собак, котов, у Короткевича также метафорически зубров). Условия сохранения и утраты чести, безусловно, были более подробными в историческом прошлом (*кодэкс гонару*), однако и сегодня многие из них становятся объектом памяти и переосмысления: это обязанность защищать родину, необходимость реагировать на оскорбление; кроме того, это способность к самопожертвованию, последовательность в словах и поступках (напр.: стремление к справедливому суду), знаме-

нитая *шляхетнасць* – особая утонченна вежливость. Приведем несколько примеров:

[13] *З усяго роду ён апошні застаўся, Астафій Варановіч, калі не лічыць ягонага малага сына, усе сваякі палеглі – хто ў бойках са шведамі, расійцамі альбо казакамі, хто – у шляхецкім двубоі. . . Ледзь што – за шаблю альбо шастанёр, і – справа гонару!*

[Из всего рода он последний остался, Астафий Воронович, если не считать его маленького сыночка, все родственники полегли – кто в боях со шведами, россиянами или казаками, кто – в дворянском поединке. . . Чуть что – за саблю, и – дело чести!] (Дз., 2010, №6, роман, Л. Рублеўская).

[14] *Ужо ведалі, што кароль спытаў ваяводу, якой літасьці ён жадае. Мышецкі адказваў, што літасьці ад караля не жадае, а жадае кары, і кароль на дзёрзкі гонар коратка кінуў.*

[Уже знали, что король спросил воеводу, какой милости он желает. Мышецкий отвечал, что милости от короля не желает, а желает кары, и король на дерзкую гордость коротко кивнул.] (Дз., 2009, №1, повесть, К. Тарасаў).

[15] *Але ведай, дружок, Ліпскія ўпартыя ў сваіх намерах і справах, людзі гонару.*

[Но знай, дружок, Липские упрямые в своих намерениях и делах, люди чести.] (Пол., 2010, №5, письмо, У. Ліпскі).

В последней цитате отражена тенденция к слиянию шляхетского и семейного Г. в современной литературе: речь идет не о древнем роде, а об обычной семье, торжественный тон объясняется жанром завета, который дед оставляет внуку.

Патриотический профиль (*нацыянальны гонар*) является одним из наиболее актуальных для всех типов данных. Он неоднороден: с одной стороны, его субъектом является весь народ (*нацыя, бацькаўшчына, Радзіма, Айчына, продкі*), с другой – это свойство настоящего патриота (*грамадзянін, беларус, Т. Касцюшка, Я. Колас*). Чаще всего именно патриотический Г. становится объектом педагогического воздействия: *абуджаць, узнімаць, фарміраваць гонар* [пробуждать, вызывать, формировать Г.] и т. д. Для коллективного „подпрофиля” характерны такие условия его сохранения, как независимое положение и мировая слава, а именно: природные богатства, достижения деятелей культуры, ученых, спортсменов, напр.:

[16] *Мо і таму, што тут, на Месяцы, пэўна, немагчыма было завесці пчол [...]. Гэта крыху ўсьцешыла Біча, надало яму гонару [...]. Не, і яны ў сваім балотным краі, зачуханыя да закарэлыя, нешта адметнае маюць.*

[Может и потому, что тут, на Луне, наверное, невозможно было завести пчел [...]. Это немного обрадовало Бича, придало ему гордости [...]. Нет, и они в своем болотном крае, зачуханные и заскорузные, имеют что-то особенное.] (Дз., 2009, №6, повесть, В. Казько).

[17] *У 700-гадовым замку, які з'яўляецца нашым нацыянальным гонарам, варта ўсё ж пісаць таблічкі на тытульнай мове нацыі.*

[В 700-летнем замке, который является нашей национальной гордостью, следовало бы все-таки писать таблички на титульном языке нации.] (Зв., 5 I 2011, статья, Г. Лабадзенка).

Для индивидуального „подпрофиля” (Г. – право патриота) можно выделить три основных условия:

Осознание своей принадлежности к определенному месту:

[18] *Хлопец – тутэйшы, але не мясцовы, і мяне раптоўна напаўняе пачуццё гонару за тое, што ў параўнанні з ім я магу лічыць сябе сапраўдным гарадскім тубыльцам.*

[Парень – здешний, но не местный, и меня внезапно наполняет чувство гордости за то, что по сравнению с ним я могу считать себя настоящим городским старожилом.] (Дз., 2011, №5, повесть, М. Шчур).

Память об истории и культуре, следование традициям:

[19] *Якія ж гістарычныя падзеі павінен ведаць кожны беларус, каб мець права і гонар звацца беларусам, каб быць годным прадстаўніком нацыі?*

[Какие же исторические события обязан знать каждый белорус, чтобы иметь право и честь называться белорусом, чтобы быть достойным представителем нации?] (Зв., 24 III 2011, статья, В. Чайкоўская).

Защита независимости своей страны (возможно, это условие касается не каждого патриота, а лишь элит и военных – см. шляхетский и военный профили):

[20] *Гэта вялікі гонар, таварышы, – голас яго задрыжаў ад хвалявання. – Вялікі гонар абараняць гэты горад.*

[Это большая честь, товарищи, – голос его задрожал от волнения. – Большая честь защищать этот город.] (Пол., 2010, №5, роман, І. Шамякін).

Соответственно условиям утраты Г. будут утрата независимости, безразличие, забвение, предательство:

[21] *Самакіраванне з шырокай аўтаноміяй ужо даўно мае Украінская Царква, самакіраванне маюць царква ў Малдове і нават мікраскапічныя Латвійская ды Эстонская царквы. Адна праваслаўная Беларусь не ўдастоілася такога гонару.*

[Самоуправление с широкой автономией уже давно имеет Украинская Церковь, самоуправление имеют церкви в Молдове и даже микроскопические Латышская и Эстонская церкви. Одна православная Беларусь не удостоилась такой чести.] (НН, 30 VII 2013, статья, А. Сідарэвіч).

[22] *І на Літве багата здраднікаў, – укалоў Камажэўскі краёвы гонар Касцюшкі.*

[И на Литве множество предателей, – уколол Комажевский краевое достоинство Костюшко.] (Пол., 2009, №5, роман, Я. Коней).

Военный профиль Г. с характерными для него выражениями *аддаць гонар (чэсць, салют), маю гонар, гонар афіцэра* представлен преимущественно в публицистике и некоторых художественных текстах, он не является крайне актуальным для современных белорусов. Субъектом военной чести могут быть *генерал, капрал, капітан, распарадчык, салдат* и т. д. Главными условиями сохранения являются верность присяге: следование военной иерархии, защита родины, отважная борьба с врагом, а кроме того высокие моральные качества:

[23] *Паціснуў кожнаму руку, пасля гэтага прыклаў руку да брыля. – Гонар маю! – Браты дружна адсалютавалі.*

[Пожал каждому руку, после этого приложил руку к козырьку. – Честь имею! – Братья дружно отсалютовали.] (Пол., 2010, №1, роман, А. Брытун).

[24] *Гэта была чужая вайна для нас [. . .] Гэтыя салдаты і афіцэры з гонарам выканалі свой доўг і з’яўляюцца для нас прыкладам і ўзорам.*

[Это была чужая война для нас [. . .] Эти солдаты и офицеры с честью исполнили свой долг и являются для нас примером и образцом.] (Зв., 26 III 2011, статья, У. Здановіч і інш. *Рэха афганскай вайны...*).

Условиями утраты чести будет невыполнение своих обязательств и аморальное поведение:

[25] *Галоўным у афіцэру ва ўсе часы былі яго высокія маральныя якасці, яго патрыятызм – без гэтых якасцяў няма афіцэра, а ёсць наёмнік, – перакананы Юрый Жадобін. – Нават адзінкавыя злачынствы, здзейсненыя афіцэрамі, з’яўляюцца ганьбай, тут ніякіх апраўданняў*

быць не можа. Што аб'ядноўвае гэтых асоб, якія здзейснілі злачынствы? Маральная дэградацыя, пагарда да арміі, да свайго народа, да афіцэрскага корпусу, адсутнасць афіцэрскага гонару, – сказаў міністр абароны і дадаў, што афіцэрскі корпус трэба бескампрамісна ачышчаць ад асоб, якія парушаюць кодэкс гонару.

[Главным для офицера во все времена были его высокие моральные качества, его патриотизм – без этих качеств нет офицера, а есть наемник, – убежден Юрий Жадобин. – Даже единичные преступления, совершенные офицерами, являются позором, тут никаких оправданий быть не может. Что объединяет этих лиц, которые совершили преступление? Моральная деградация, презрение к армии, к своему народу, к офицерскому корпусу, отсутствие офицерской чести, – сказал министр обороны и добавил, что офицерский корпус нужно бескомпромиссно очищать от лиц, которые нарушают кодекс чести.] (Зв., 9 XII 2010, статья, I. Стужка).

Таким образом, военный профиль находится на пересечении общечеловеческого, патриотического и шляхетского профилей, а кроме того, его можно рассматривать как одну из реализаций профессионального.

Советский профиль Г., наверняка представляющий собой немалый пласт в истории белорусской культуры XX в., почти не отразился в исследуемом нами материале как самостоятельное явление (исключение составляют немногочисленные контексты из журнала „Полымя”). В некотором смысле он являлся перевернутым отражением сословного профиля, т. к. предметом Г. впервые становится бедность:

[26] *І ўвогуле, не ведаю чаму, і ад каго гэта пайшло, але ў той час у нашай вёсцы лічылася, што быць такімі, як мы з маці, вельмі беднымі, сорамна, хаця сваім багаццем ніхто не мог пахваляцца (пазней ужо ў розных анкетах я з гонарам пісаў, што з беднай сям'і, што жыву доўгі час у нястачы, што бацька загінуў на фронце. . .).*

[И вообще, не знаю, почему, и от кого это пошло, но в то время в нашей деревне считалось, что быть такими, как мы с матерью, очень бедными, стыдно, хотя своим богатством никто не мог похвастаться (уже позже в разных анкетах я с гордостью писал, что из бедной семьи, что долго жил в недостатке, что отец погиб на фронте. . .).] (Пол., 2010, № 9, рассказ, I. Стадольнік).

Шляхетско-патриотическое условие борьбы за родину подменяется условием борьбы за социализм:

[27] *За сацыялізм мы гатовы памерці! Гэта вялікі гонар – памерці за сацыялізм!*

[За социализм мы готовы умереть! Это большая честь – умереть за социализм!] (Пол., 2009, №8, роман, У. Гніламедаў).

По всей видимости, продолжением советской традиции стоит считать также актуализацию **профессионального профиля** Г.: в советской идеологии человек редуцируется до „рабочего” или „крестьянина”, он не мыслим в отрыве от своей производственной функции. Профессиональный профиль Г. является одним из наиболее актуальных, однако следует сделать оговорку, что в большинстве контекстов речь идет не об аксиологическом, а о субъектно-психологическом (Г. как ‘гордость’) и социально-символическом (Г. как ‘знак почтения’) аспектах. Как следует из названия, профиль представляет точку зрения на субъекта по роду его деятельности (*выкладчык, токар, паляўнічы, натуршчыца*). Многие устойчивые выражения свойственны только этому профилю: *дошка гонару, медаль гонару, ордэн славы і гонару, п’едэстал гонару*. Условиями сохранения / приобретения профессионального Г. являются следующие:

1. Качественное выполнение своей работы:

[28] *Беларускі Свабодны тэатр – гэта не толькі цудоўныя артысты, але і адважныя людзі, што з гонарам выконваюць святы абавязак тэатральнага мастака: гаварыць ад імя тых, хто не ў стане зрабіць гэта сам, і прыцягваць увагу да тых, хто ў гэтым больш за ўсё мае патрэбу.*

[Белорусский свободный театр – это не только чудесные артисты, но и отважные люди, которые с честью исполняют священный долг театрального артиста: говорить от имени тех, кто не в состоянии сделать это сам, и привлекать внимание к тем, кто имеет в этом самую большую нужду.] (НН, 20 I 2011, статья).

2. Исключительные достижения, даже героизм:

[29] *Мы ідзем па садовым царстве, і кіраўніца не без гонару кажа: – Я гатова тут дняваць і начаваць. Кожнае ранне лячу сюды, як на свята. І так ужо шаснаццаць гадоў.*

[Мы идем по садовому царству, и руководительница не без гордости говорит: – Я готова тут днeвать и ночевать. Каждое утро лечу сюда, как на праздник. И так уже шестнадцать лет.] (Пол., 2011, №7, повесть, У. Ліпскі).

3. Сотрудничество с людьми, которые достигли успехов в данной деятельности, или с влиятельными институтами (помощь, исполнение приказов, обучение и т. п.):

[30] Ніна Ананіяшвілі прызналася, што даўно падумвае пра тое, каб запрасіць у сваю трупу Валянціна Елізар’ева, і ў зручны момант паспрабуе гэта зрабіць: – У нас з ім вельмі цёплыя стасункі, і для мяне быў бы гонар, калі б Валянцін згадзіўся прыняць маё запрашэнне.

[Нина Ананиашвили призналась, что давно подумывает о том, что бы пригласить в свою труппу Валентина Елизарьева, и в удобный момент попробует это сделать: – У нас с ним очень теплые отношения, и для меня было бы честью, если бы он согласился принять мое приглашение.] (*Жырандоля*, 23 XII 2010, статья, І. Лапато).

4. Обладание каким-либо ценным для своей профессиональной деятельности предметом:

[31] *Перад гэтым Радзівіл паказаў Макоўскаму ў адным з сутарэнняў замку ўцеху сваёй душы, свой гонар – дваццаць гарматаў, якія хоць зараз гатовыя былі страляць на ворагу.*

[Перед этим Радивилл показал Маковскому в одном из подвалов замка радость своей души, свою гордость – двадцать пушек, которые хоть сейчас готовы были стрелять по врагу.] (Дз., 2010, №1, роман, Л. Дайнека).

Отметим, что последние пункты приближают профессиональный профиль к сословному и еще раз подтверждают его историческое первенство. Что касается условий утраты профессионального Г., то они наиболее полно отражены в результатах анкет: это безответственность (*у Х няма гонару, калі ён безалаберны; калі ён неабавязковы; калі не выконвае свае абавязкі; калі ён нічога не робіць*) [у Х нет Г., если он безалаберный; если он необязательный; если не исполняет свои обязанности; если он ничего не делает], а также отсутствие успеха (*у Х няма гонару, калі ў яго няма мазгоў; няма поспехаў; калі ён не зарабляе грошы; ён ніколі не адчуваў радасці перамогі*) [у Х нет Г., если у него нет мозгов; нет успехов; если он не зарабатывает денег; если он никогда не чувствовал радости победы)] (А).

Гендерный профиль является одним из наиболее архаичных и касается в основном девушек (S). *Дзявочая чэсць* [девичья честь] – понятие, актуальное вплоть до начала XX в., сейчас почти не встречается. Гендерный профиль практически отсутствует в анкетах и публицистике, представления о нем фиксируются

преимущественно в художественной литературе (журнал „Польмя” и классика). В современной литературе *жаночы, дзявочы* и *мужчынскі гонар* характеризуются новым набором условий, прототипическим представлением о которых служит мир романа *Люди на болоте* И. Мележа: во-первых, это эмоциональная сдержанность в проявлении чувств, а во-вторых – внимание противоположного пола, ср.:

[32] *Я не разумела, чаго пачынаюць ружавець шчокі і блішчаць вочы ў іншых дзяўчат, калі яны сустраэнуць хлопцаў альбо калі пачнуць размову пра любоў. „Ты гонар паказваеш, Петкана! Хочаш, відаць, нечага асаблівага”, – казалі, бывала, мае сяброўкі.*

[Я не понимала, почему начинают краснеть щеки и блестеть глаза у других девочек, когда они встречаются мальчиков или начинают разговоры о любви. „Ты гордость показываешь, Петкана! Хочешь, наверное, чего-то особенного”, – говорили, бывало, мои подруги.] (Пол., 2011, №4, роман, Л. Хаб’янавіч-Джуравіч).

[33] *Пэўна, Зоська, залётніка там завяла? – спытаў ён. – А як жа? Хіба я горшая за іншых? – з напускным гонарам адказала Зося.*

[Наверное, Зоська, ухажера там завела? – спросил он. – А как же? Разве я хуже других? – с напускной гордостью ответила Зося.] (Пол., 2010, №3, роман, З. Дудзюк).

У классиков еще можно встретить явное указание на условия утраты Г. (или следствия Г.):

[34] *Васіль быў там, дзе і раней; паспрабаваў падысці да стала, але прабіцца не было як, і ён вярнуўся. Іншы раз ён, мусіць, не адступіўся б так проста, хоць бы таму, каб не пусціць цень на свой мужчынскі гонар, але цяпер не да нейкіх клопатаў аб гонары было яму. І не да нядоімкі.*

[Василь был там же, где и раньше; попробовал подойти к столу, но пробиться было невозможно, и он вернулся. В другой раз он, может, не отступился бы так просто, хотя бы для того, чтобы не запятнать своего мужского достоинства, но теперь ему было не до каких-то там забот о достоинстве. И не до недоимки.] (роман, И. Мележ).

Семейный профиль Г. четко выделяется в анкетах, публицистике и художественной литературе (преимущественно „Польмя”), хотя удельный вес контекстов с этим значением Г. уступает профессиональному, патриотическому и общечеловеческому. Субъектами семейного профиля Г. могут быть родители, супруги, дети, другие родственники, но также и друзья, ученик и учитель.

Основными условиями приобретения семейного Г. являются следующие:

1. Вхождение человека в новый статус (брак, рождение ребенка и т.п.):

[35] *Вадзім, пазнаёміўшы Адашэвіча з дзяўчынай, сказаў не без гонару: – Мая жонка. Нас распісалі.*

[Вадим, познакомив Адашевича с девушкой, сказал не без Г.: – Моя жена. Нас расписали.] (Пол., 2011, №11, роман, А. Рыбак).

2. Достижения близкого человека в какой-либо другой сфере:

[36] *„О, Ярык чытаў! Пакуль у школу пайшоў, дык усе кнігі – і дзіцячыя, і дарослыя!” – з гонарам кажа мама палітыка.*

[„О, Ярик читал! Пока в школу пошел, так все книги – и детские, и взрослые!” – с гордостью говорит мама политика.] (НН, 12 XII 2010, репортаж, Я. Васількоў, А. Гуштын).

[37] *А намеснікі вузлоў сувязі ўсе ўвогуле вельмі маладыя. Наша моладзь – гэта наш гонар.*

[А заместители узлов связи вообще очень молодые. Наша молодежь – это наша гордость.] (Зв., 16 III 2011, статья, Г. Цярэшчанка).

Соответственно, условием утраты семейного Г. будет утрата Г. одним из родственников:

[38] *Няйнакш зноў на могільках ашываліся, збіралі аб’едкі, – грэблівая адтапырыўшы ніжнюю губу, гаворыць Казік. – Хоць падумалі б, што мяне ганьбіце. Хлопцы ўжо з мяне смяюцца. Ніякага ў вас сумлення няма, ні гонару, ні павагі да мяне. Што за сваякі гэтакія абы-якія, нікуды нявартыя. . .*

[Не иначе снова на кладбище ошивались, собирали объедки, – брезгливо оттопырив нижнюю губу, говорит Казик. – Хоть бы подумали, что меня позорите. Надо мной уже парни смеются. Никакой у вас совести нет, ни чести, ни уважения ко мне. Что за родственники такие-сякие, никуда не годные. . .] (Пол., 2010, №11, рассказ, В. Супрунчук).

Сакральний профіль Г., один из древнейших, практически отсутствует в исследуемом нами материале. О чести, которая принадлежит и причитается Богу и настоящему христианину мы можем судить лишь по выражениям типа *У зрабілі А ў гонар Х* [У сделали А в честь Х] (не учтенным в основном массиве данных, т. к. предлог *у гонар* – отдельная лексема с ограниченным кругом применения), а также по единичным словоупотреблениям лексем *гонар*:

Таблица 2. Представленность профилей в данных разных типов

Словари	1. патриот., воен., совет. 2. професс., общечел. 3. сословн., генд., семейн. (ед.)
Анкеты	1. общечел. 2. патриот. 3. професс. 4. семейн.
Пословицы	1. сословн. 2. общечел. 3. професс. 4. генд.
„Наша Ніва” (публ., оппозіц.)	1. професс. 2. общечел. 3. патриот. 4. воен., семейн. 5. сосл., генд., религ. (ед.)
„Звезда” (публ., провластн.)	1. професс. 2. патриот. 3. общечел. 4. воен., семейн. 5. генд., шляхет. (ед.)
„Дзеяслоў” (худ., оппозіц.)	1. професс. 2. патриот. 3. общечел. 4. шляхет. 5. сословн., воен., семейн.
„Польмя” (худ., провластн.)	1. професс. 2. семейн. 3. общечел. 4. воен., сословн., генд. 5. патриот., шляхет., 6. совет., религ.

[39] *Дарагія браты і сёстры, самы большы гонар, які нам дадзены, – гэта магчымасць размаўляць з Богам.*

[Дорогие братья и сестры, самая большая честь, которая нам дана, – это возможность говорить с Богом.] (Пол., 2010, №4, роман, З. Дудзюк *Слодыч і атрута*).

[40] *З любові і павагі да айца Юзафа прыхаджане даглядалі ўсё самі і лічылі гонарам папрацаваць каля касцёла. А цяпер?*

[Из любви и уважения к отцу Юзефу прихожане присматривали за всем сами и считали за честь поработать возле костела. А теперь?] (НН, 1 VIII 2013, *Вядомая экскурсаводка: Райвыканкам прывёў у запушчэнне парк ксяндза Булькі ў Мосары*).

4.1. Основные тенденции в изменениях профилей

В каждом типе данных названные профили выстраиваются в определенную иерархию, а некоторые могут вообще отсутствовать. Приведем эти данные в виде таблицы 2.

Таким образом, наиболее актуальными в текстах всех изданий являются профессиональный, общечеловеческий и патриотический профили, в меньшей степени – военный. Сословный профиль Г. часто переосмысливается с позиций общечеловеческого, поэтому данные словоупотребления чаще всего имеют негативную коннотацию или используются в ироническом контексте. Шляхетский профиль Г. представлен в основном в художественной литературе (исторических романах). Гендерный профиль Г. теряет свою актуальность, а сакральный практически вытеснен из современных публицистических и художественных дискурсов.

Представляется, что профили концепта *ГОНАР*, выделенные нами на разнообразном материале, не только представлены в разной степени, но и могут претерпевать небольшие качественные изменения в современных идеологических дискурсах: консервативном (в целом покрывает провластные издания) и критическом (наиболее полно представлен в оппозиционных изданиях, а также в студенческих ответах). Для первого характерно последовательное, регулярное, „серьёзное” употребление лексемы *гонар*, ее синонимов и производных, традиционное развитие наиболее старых профилей понятия: гендерного, военного, семейного, частично сакрального. Для второго характерны повышенная рефлексия на тему Г., большее внимание к моральной стороне вопроса, множество иронических и шуточных словоупотреблений. Сакральный, гендерный, а в художественной литературе еще и семейный профили редуцируются, уступая место наиболее актуальным общечеловеческому и патриотическому, при этом профессиональный профиль Г. занимает одинаково высокие позиции по всех изданиях.

Что же является предметом критики, переосмысления в критическом дискурсе?

Общечеловеческое, основанное на морали, представление о Г. становится центральным, оно служит главным мерилем всех прочих критериев. Например, правозащитники высказываются о дезертире:

[41] *Мы лічым, што ён збег выключна дзеля захавання ўласнага здароўя, гонару і годнасці. Гэта віна арміі, што яна не магла забяспечыць захаванне яго здароўя і правоў належным чынам.*

[Мы считаем, что он сбежал исключительно ради сохранения собственного здоровья, чести и достоинства. Это вина армии, что она не могла обеспечить сохранность его здоровья и прав подобающим образом.] (НН, 11 XII 2010, статья).

Сословный профиль Г. с его представлением о важности богатства может утрачивать прежнюю негативную („советскую”) оценку и актуализироваться в высказываниях сторонников капитализма, напр., в программе проевропейского кандидата в президенты Александра Санникова:

[42] *„Заможнасць і ўласнасць” павінны стаць прадметам гонару.*
[„Богатство и собственность” должны стать предметом гордости.] (НН, 24 XI 2010, статья, М. Бугай).

Часто переосмысливается понятие **патриотизма, национальной гордости**. Например, ставится под вопрос ценность такого критерия, как исключительность, высокие показатели (в экономике, спорте и т. п.):

[43] *Мроіцца мне, што ў будучыні не будзе нічога лішняга, а толькі будзе патрэбнае. Будзе вельмі шмат скакуноў і бегуноў. І яны будуць лепшымі ў свеце. Мы будзем скакаць вышэй за ўсіх і далей за ўсіх. Такое будзе ў нас развіццё. І такі будзе з гэтага гонар. Усяго, чаго сёння не хапае, будзе многа. Разумных людзей раптам зробіцца многа. Гною, напрыклад, будзе вельмі-вельмі многа.*

[Грезится мне, что в будущем не будет ничего лишнего, а будет только нужное. Будет очень много скакунов и бегунов. И они будут лучшими в мире. Мы будем прыгать выше всех и дальше всех. Такое будет у нас развитие. И такая будет от этого гордость. Всего, чего сегодня не хватает, будет много. Умных людей вдруг сделается много. Навоза, например, будет очень-очень много.] (Дз., 2010, №2, миниатюра, В. Чарановіч *Плынь розуму*).

Понятие **военной чести** может переосмысляться через призму патриотического профиля. Так, тексты исследуемого периода охватывают события вокруг оппозиционного шествия 19 декабря 2010 г., грубально разогнанного силовыми структурами. *Гонар афіцэра* как верность присяге конкретизируется в газете „Наша Ніва” как верность народу (а не власти):

[44] *Салдат без сумленья і гонару, які ваюе з сваімі бяззбройнымі суграмадзянамі за прэміі, ператвараецца ў апырчніка.*

[Солдат без совести и чести, который воюет со своими безоружными согражданами за премии, превращается в опричника.] (НН, 19 I 2011, статья, Будзімір).

[45] *Уяўляю, як магло раз’юшыць каго-кольвек з сілавікоў тое, што 19 снежня ў падзеях на плошчы Незалежнасці ўдзельнічаў на баку маніфестантаў былы міліцыянт, лейтэнант запаса Класкоўскі. Так бы мовіць, зганьбіў гонар мундзіра, як яго разумеюць некаторыя!*

[Представляю, как могло взбесить кое-кого из силовиков то, что 19 декабря в событиях на площади Независимости на стороне манифестантов участвовал бывший лейтенант запаса Класковский. Так сказать, опорочил честь мундира, как ее понимают некоторые!] (НН, 11 III 2011, статья, Дз. Уласаў).

При этом в провластном издании „Звязда” понятие офицерской чести употребляется исключительно в положительном значении как верность (абстрактному) долгу:

[46] *Прышоўшы дамоў, можна зняць і павесіць форму ў шафу, вось толькі прысягу туды не павесіш. Не павесіш туды і такія, здавалася бы, забытыя для многіх сёння паняцці, як гонар, абавязак, загад.*

[Прыдя домай, можна сняць і повесіць форму в шаф, вот только присягу туда не повесишь. Не повесишь туда и такие, казалось бы, забытые для многих сегодня понятия, как честь, долг, приказ.] (Зв., 22 III 2011, пiсьмо, Т. Герасімава *Ім ёсць за што яго паважаць!*).

Наконец, **гендерный профиль Г.** в критическом дискурсе может получать феминистическую интерпретацию:

[47] *Наста Палажанка: Адчуваю, безумоўна, радасць і гонар за тое, што мне давялося прэзентаваць мужнюю частку нашага грамадства – нашых жанчын, якіх вельмі шмат.*

[Наста Положанка: Чувствую, безусловно, радость и гордость за то, что мне довелось представлять мужественную часть нашего общества – наших женщин, которых очень много.] (НН, 10 III 2011, статья).

Однако речь идет о единичном случае, в целом гендерный профиль Г. в современном белорусском языке и культуре можно охарактеризовать как неактуальный.

Подводя итоги всего исследования, хочется отметить такие свойства концепта *ГОНАР* в современном белорусском языке, как тесная связь с эмоциональной и нравственной сферами, с патриотическими ценностями и понятием независимости, с советским представлением о человеке как работнике. Белорусскому концепту *ГОНАР* свойственна также определенная амбивалентность, связанная с неприятием демонстративного поведения в традиционной культуре, и актуализация оппозиции „внутреннее – внешнее”, в которой критически настроенная интеллигенция и молодежь с уверенностью отдает предпочтение первому.

Bibliografia

- Brückner Aleksander, 1993, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Grzeszczak Monika, 2013, *Polski HONOR w świetle badań słownikowych*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 23–37.
- Pisarkowa Krystyna, 1994, *Hasło honor jako przedmiot analizy pragmatycznojęzykowej*, [w:] Krystyna Pisarkowa, *Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka: wybór zagadnień*, Kraków, s. 55–71.
- Аўласевіч Міхаіл А., Якубовіч Тамара І., 2002, *Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы*, т. 1, Магілёў: МДУ.
- Булыка Аляксандр М., 1980, *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Мінск.
- Булыка Аляксандр М., 2008, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Мінск.

- Гамеза Ларыса М., 2008, *Комплексны лексічны слоўнік беларускай мовы (сінонімы, антонімы, амонімы, паронімы)*, Мінск.
- Кахновіч Надзея А., 2015, *Праблема вызначэння ядзернай лексемы для ЛСП «гонар» у беларускай мове (дэяхранічны аспект)*, [в:] *Языковой контакт: сб. науч. ст.* Беларус. гос. ун-т. Мінск, с. 83–95.
- Толстая Светлана М., 2013, *Русская ЧЕСТЬ и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 9–21.

Wykaz skrótów

- ГСБМ – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982–, Мінск.
- Дз. – *Подкорпус журнала „Дзеяслоў”*, [в:] *Экспериментальный корпус белорусского языка*, разраб. О. Волчек, В. Порицкий. Режим доступа: <https://github.com/poritski/YABC>. Дата доступа: 8 IX 2014.
- Зв. – *Архіў газеты „Звязда”* (Электронный ресурс), 2010–2011. Режим доступа: <http://www.zvyazda.minsk.by/ru/search/ext.php>. Дата доступа: 2 IV 2011.
- Клышка Міхаіл К., 2005, *Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў*, Мінск.
- Кон Игорь С. (ред.), 1983, *Словарь по этике*, Москва.
- Леп. – Лепешаў Іван Я., Якалцэвіч Марыя А., 2011, *Тлумачальны слоўнік прыказак*, Гродна.
- НН – *Архіў газеты „Наша Ніва”* (Электронный ресурс), 2010–2013. Режим доступа: <http://nn.by/index.php?c=ff#>. Дата доступа: 2 IV 2011; 9 XII 2013.
- Піскуноў Фёдар А., 2012, *Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка (каля 223 000 слоў)*, Мінск.
- Пол. – *Подкорпус журнала „Полымя”*, (в:) *Экспериментальный корпус белорусского языка*, разраб. О. Волчек, В. Порицкий. Режим доступа: <https://github.com/poritski/YABC>. Дата доступа: 8 IX 2014.
- Прык. – Грынаблат Майсей Я. (склад.), 1976, *Прыказкі і прымаўкі*. Кн.1–2, Мінск.
- Рап. – Рапановіч Яўген Н. (склад.), 1974, *Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі*, Мінск.
- РБС 2005 – *Русско-белорусский словарь. В 3 т. 9-е изд.*, Минск.
- РБС 2012 – *Русско-белорусский словарь. В 3 т. 10-е изд.*, Минск.
- СМЯК – *Слоўнік мовы Янкі Купалы*, 1997, У 8 т. Т.1: А–Г, Мінск.
- СПБМ – *Слоўнік паронімаў беларускай мовы* / Уклад. С. Грабчыкаў, 1994, Менск.
- ССБМ – Бардовіч Анатоля М., Круталевіч Міхаіл М., Лукашанец Аляксандр А., 2000, *Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы*, Мінск.
- ТСБЛМ – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, 2002, Мінск.
- ТСБМ – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1977–1984, т. 1–5, Мінск.
- ЧСБМ – Мажэйка Надзея С., 2006, *Частотны слоўнік беларускай мовы*, Менск.
- ЧТС – *Чалавек: тэматычны слоўнік*, 2006, Мінск.
- Шведаў Сяргей М., 2004, *Слоўнік сінонімаў беларускай мовы*, Мінск.
- ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1978–, Мінск.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, (ред.) О. Н. Трубачев, 1974–, Москва.
- Янк. – Янкоўскі Фёдар М. (склад.), 1992, *Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*, Мінск.

The concept of *ГОНАР* 'honour, pride' in the Belarusian language

The article shows the semantic and cognitive content of the concept of *ГОНАР* 'honour, pride' in the contemporary Belarusian language. The study was conducted using different types of linguistic data coming from dictionaries, a survey and texts (proverbs, articles from journals). Discussed in detail, they provided a basis for formulating a cognitive definition of the Belarusian understanding of *ГОНАР*. The definition was developed on the basis of the etymology of the word, its hyperonyms, synonyms, complexes and collections, opposites, collocations and derivatives. The concept of *ГОНАР* was described as a type of cultural script featuring various aspects and facets of the concept; the following aspects were distinguished: axiological, psychological symbolic, and social; the facets (feature bundles) included [Subject of *ГОНАР*], [Conditions for preserving and losing *ГОНАР*], [Stereotypical characteristics] and [Consequences].

Finally, the diverse facets, especially [Subject of honour] and [Conditions for preserving and losing *ГОНАР*], became the basis for distinguishing the following profiles of the base concept: universal human, social class (*soslovnyj*), gentry-related, patriotic, military, Soviet, gender-related, family-related and religious. The most important trends in the way the profiles are shaped are associated with the professional, universal human or patriotic focus of the public discourses. The changes in the understanding of the concept concern its relationship with the realm of emotion and morality, patriotism and independence, and the Soviet model of man as a worker.

Поняття ЧЕСТЬ у сучасній українській мові (спроба когнітивної дефініції)*

Вероніка Ярмач

Об'єктом дослідження є концепт HONOR у сучасній українській мові, метою дослідження є сформулювання когнітивної дефініції концепту. Аналіз був проведений на основі трьох типів даних: словникових, анкетових і текстових. Кожен з типів даних був окремо розглянутий в окремому розділі. Кінцева частина тексту є спробою реконструкції когнітивної дефініції досліджуваного концепту. Представлено основні риси концепту HONOR, які стосуються різних аспектів його розуміння: онтологічного, аксіологічного, психологічного, соціального і поведінкового. На основі аналізу даних мовних авторка стверджує, що концепт HONOR у мові українській має внутрішній і зовнішній, а з іншої перспективи – він містить як риси загальнолюдські, так і риси національні. У статті також розглянуто вплив сучасної ситуації політичної на Україні на формування поняття HONOR. Показано функціонування поняття в різних типах дискурсу: ідеологічному, юридичному, релігійному і феміністичному.

1. Вступ

Незважаючи на те, що поняття ЧЕСТЬ не входить до застарілого переліку національно маркованих домінант української (або ж ширше – слов'янської) ментальності, водночас воно, безсумнівно, є органічною складовою загальної концептуальної моделі етнокультурного коду, так званого „колективного під-

* Публікація фінансована в рамках програми польського Міністра науки і вищої освіти під назвою „Национальная программа развития гуманитарных наук” в 2012–2015 гг., грант № 0132/NPRH2/H12/81/2012. [Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012].

свідомого”, а, відповідно, й невід’ємною часткою картини світу сучасного слов’янина. Крім того, згадане поняття є одним з найдинамічніших, про що свідчить виразна трансформація його семантичного спектра на тлі великого часового континууму. Слід також мати на увазі й ту обставину, що поняття *честь* є об’єктом дослідження багатьох наук: етики (причому, як одна з субстанцій, що мають найвищу естетичну цінність), етнології, філології, історії, юриспруденції тощо. Послугуючись своїм термінологічним апаратом та „інструментарієм”, кожна з них, однак, висвітлює лише окремі аспекти цього багатовимірного абстрактного поняття. Тому й не дивно, що провідні українські лінгвісти не зараховують концепт *честь* до специфічних ментальних конструктів, притаманних саме українській мен. Так, наприклад, відомий український мовознавець Віталій Кононенко зараховує до таких „слів-понять” наступні: *доля, земля, мати, хата, хліб* (Кононенко 2001: 64), а професор Віталій Жайворонко схиляється до значного розширення цього смислового ряду: *гайдамаки, берегиня, вечорниці, батько-мати, козак, мавка, лиха година, тополя, недоля, Дніпро-Славути* (див.: Жайворонко 2004: 25) тощо. Проте, протягом багатьох століть концепт *честь* є органічною складовою ментальності й світовідчуття соціально заангажованого, освіченого, культурного українця (адже, як відомо, „... на відміну від понять, концепти не обдумуються, вони переживаються...” (Степанов 1997: 40)). На наш погляд, за своєю глибиною суттю й значущістю концепт *честь* в українській мові наближається до розряду світоглядних універсалій.

З одного боку, можна стверджувати, що для осмислення когнітивної дефініції концепту *честь* його лінгвістичний аналіз матиме вирішальне значення, оскільки концепт вербалізується в мові як засобі людського спілкування. З іншого боку, окреслюючи обриси згаданої когнітивної дефініції, яку ми будемо намагатися витлумачити в процесі дослідження, необхідно відштовхуватися від комплексного, інтегрованого підходу.

Еволюцію вербального втілення семантико-експресивного спектра концепту *честь* в українській мові ми будемо відстежувати через призму цілого комплексу імпліцитних і експліцитних факторів, визначених на основі системних, анкетних і текстових даних. Семантичні трансформації й появу різноманітних конотацій згаданого концепту ілюструє стислий аналіз

його фіксацій у лексикографічних джерелах, який суттєво доповнить і глибше розкриє процес розвитку та „згасання” певних сем у процесі історичного розвитку української мови. Основний корпус контекстів, які репрезентують її сучасний (у широкому розумінні) зріз, складають дискурси, що відносяться до різних функціональних стилів.

Лексема *честь* розглядається в контексті усього розмаїття її лексико-семантичних зв'язків на парадигматичній (гіпоніми; гіпероніми; антоніми; синоніми; словотвірні й семантичні деривати; метафоричне вживання) та синтагматичній осях (синтагматичні комплекси; колокації; прислів'я як мінімальні тексти-кліше, характерні для української мови).

2. Назва та її етимологія

Детально аналізуючи поняття *честь* в російській мові і *honor* у польській, Світлана Толстая підкреслює, що слово *честь* фігурує в усіх слов'янських мовах, а також доходить цілої низки важливих висновків, які з повним правом можна екстраполювати й на функціонування відповідної лексики в українській мові:

[1] *Концепт* *честь* *имеет две стороны* – „внешнюю” (почитание, уважение и далее – почет, почести, знаки уважения, награда) и „внутреннюю” (высокие моральные качества, моральный кодекс). В русском языке оба типа понятий выражаются словом *честь* и его дериватами). Ср., с одной стороны, *оказать честь* (уважение), а с другой – *задеть* (оскорбит) *чью-нибудь честь* (моральные принципы). (Толстая 2013: 10).

Як відомо, українське слово *честь* континує праслов'янське *čьstь, пов'язане з пралов'янським дієсловом **čьsti, čisti* (čьt[?]) ‘читати; лічити, рахувати, шанувати’ (ЕСУМ 2012: 312), яке, в свою чергу, походить від дінд. *čitti* – ‘мислення, намір’, ав. *čsti* – ‘мислення, розуміння. . .’ (там само).

3. Що таке *честь*? До якої понятійної категорії вона відноситься?

Що ж до семантичного наповнення концепту *честь* у сучасній українській літературній мові, то висвітлити його нам допоможуть найавторитетніші лексикографічні джерела, насамперед,

тлумачні словники. Останні виділяють, зокрема, декілька його найзагальніших значень і визначають згадане поняття як:

[2] 'Сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці'; (2) 'повагу, пошану, визнання...'; (3) 'те, що дає право на шану, повагу, визнання'; (4) (у знач. присудк. 'слова або прикладки: той, хто (те, що) є характеристикою величі, гордості якого-небудь місця, середовища і т. ін.' (СУМ 1980: 316).

Цей спектр основних значень (з незначними варіаціями) перерегується з тим, який репрезентовано в іншому солідному лексикографічному виданні (ВТССУМ 2004: 1376), а також в одному із зовсім „свіжих” джерел:

[3] 'Сукупність найвищих морально-етичних принципів особистості, дотримання власної гідності іншого й поважання особистої гідності іншого...'; (2) 'Повага, пошана, вияв її до чого-н...'; 'Добра, незаплямована репутація, добре, чесне ім'я...'; (3) 'Невинність, цнотливість (жінки, дівчини)'; (4) 'Про того (те), ким (чим) гордяться'. (СЛУМ 2012: 1270).

Таким чином, відмінності в тлумаченні лексеми *честь* зводяться, фактично, до наступних моментів: а) до незначних коливань у визначеннях – з тенденцією до розширення семантичного спектра концепту в сучасних словниках ('сукупність вищих моральних принципів' / ('сукупність вищих морально-етичних принципів'); б) до певної варіативності складових одного зі значень ('повага, пошана, визнання кого-, чого-небудь' / 'пошана, повага, її вияв до кого-, чого-небудь'; при цьому іноді проблематично констатувати, яке з визначень є повнішим). Знаходимо також тлумачення семи 'невинність (цнотливість) жінки, дівчини' – як окремого значення в сучаснішому словнику. Про „приглушення” деяких сем свідчать ремарки *застаріле*, з якими подаються висловлення: *поле честі* 'поле битви'; 'військове поприще'; *маю честь* : *честь маю* (як форми привітання й прощання).

Цікаво, що одне із застарілих значень лексеми *честь* актуалізується у зв'язку з лексемою *гонор*. Остання подається в словниках з ремаркою *розмовне*. Незважаючи на те, що в сучасній українській мові вона розвинула спектр значень із певним набором негативних конотацій („чванливість, пиха; перебільшене поняття про свою гідність; надмірно висока думка про себе, погорда, зарозумілість, зазнайство тощо), це поняття зберігає вира-

зну семантико-експресивну пов'язаність з лексемою *честь*: „ст, честь, гідність; гонор великий, велика й шаноба” (СУМ 1971: 123).

Не варто нехтувати також і тими значеннями лексеми *честь*, які вже не фіксуються сучасними словниками: йдеться, зокрема, про значення ‘бенкет’: „честь – пиръ, учреждение. . .” (Житецький 1888: 100), зафіксоване в словнику Павла Житецького, та в іншій лексикографічній праці – словнику, укладеному видатним українським мовознавцем Євгеном Тимченком, першому історичному словнику української мови, складеному на наукових засадах: „Пир, угощение. *Енею и Антенора забили, запросивши ихъ на честь*” (Тимченко 2003: 480).

Ототожнення честі зі *створінням Божим, Богом, істиною* (Sparwenfeld 1990: 118–119), яке також не фіксують сучасні словники, часто-густо зустрічаємо в сучасному українському публіцистичному дискурсі релігійного спрямування, про що буде окремо сказано нижче.

Семантичний спектр лексеми *честь* слід доповнити лінгвістичними спостереженнями авторки цієї розвідки. Так, слово *честь* у значенні ‘до побачення, па-па, бувай’ доволі часто уживають носії українських діалектів (лемківського, гуцульського, бойківського), що належать до південно-західного наріччя.

4. Колокації

Суттєво розширити діапазон дослідження допоможе іншій, не менш важливий матеріал словникових статей. Йдеться, зокрема, про колокації, в яких сконцентровано вербалізовані обриси концепту *честь* в українській мові. Певна річ, що всі вони є різною мірою закріпленими в узусі – від оказіональних до стійких фразеологічних зворотів.

У центрі нашої уваги перебуватимуть словосполучення, семантично й синтаксично цілісні одиниці, до складу яких лексема *честь* входить як ключова, тобто така, що зберігає своє значення й безпосередньо впливає на вибір інших компонентів. Низка яскравих ілюстрацій суттєво доповнить картину, оскільки ми спробуємо схарактеризувати мовний матеріал одразу з декількох позицій. За синтаксично головним словом колокації можна розкласифікувати на іменні та дієслівні.

Наведемо приклади іменних колокацій, найуживанішими серед яких є наступні: *слово честі; справа честі; честь честю;*

честь і слава (хвала, шана); дівоча честь; честь громадянина; честь сім'ї; честь воїна; честь мундира; поле честі; багато честі; на (в) честь; суд честі; (за)багато честі; спасибі за честь тощо.

Колокації можна класифікувати й залежно від функціонального стилю, в межах якого вони функціонують. Водночас некоректно було б стверджувати, що вживання згаданих іменних колокацій строго обмежується певним функціональним стилем, оскільки завжди існує й контекстуальне вживання. Однак, правомірним, на нашу думку, буде зробити висновок щодо певних загальних тенденцій: наведені колокації здебільшого вживаються в книжному й газетно-публіцистичному стилі, меншою мірою вони фігурують в офіційно-діловому стилі й розмовному мовленні.

За своїм лексичним складом іменні колокації здебільшого є нерозривними (тобто такими, що не допускають довільної синонімічної заміни одного слова іншими) й незмінними (не випадково деякі з них є усталеними словесними формулами й подаються у словниковій статті з відповідними умовними знаками – графічними маркерами): *◇ слово честі; ◇ справа честі; ◇ суд честі.*

Численнішими є дієслівні колокації: *берегти (оберігати, боронити) честь; віддавати честь; ◇ виступати (виступити, стати, постояти, боротися і т. ін) за честь; дій його честі; ◇ зачіпати (зачепити) честь людини; ◇ з честю [виконати, витримати] що; зустріти з честю; ◇ класти (покласти) на собі честь; ◇ клястися [своєю честю]; ◇ немає (нема) ні честі, ні совісті / Не має ні честі, ні сумління / Немає (нема) ні честі, ні сумління; маю честь; честь маю, заст.); нести чюю, кого, чого честь; пора (треба) й (і) честь знати; робити (зробити) честь кому, чому; удостоювати-ся (удостоїтися) честі.*

У низці колокацій концепт *честь* фігурує як сутність, яку необхідно *берегти (оберігати, боронити)*; за неї (*честь*) треба *виступати (виступити, стати, постояти, боротися)*. Захищати можна *честь громадянина, честь сім'ї, честь воїна, честь мундира, дівочу честь* тощо.

Часто-густо *честь* постає і як сильна емоція, через яку може здійснюватися негативний вплив на людину (*зачіпати (зачепити) честь*). Загалом усі почуття, пов'язані з *честью*, є більшою чи меншою мірою емоційно забарвленими й просякнутими висо-

ким громадянським пафосом: з *честю* (виконати, витримати), зустріти з *чесстю*, класти (покласти) на собі *честь*, клястися (своєю *чесстю*), немає (нема) ні *честі*, ні *совісті* / не має ні *честі*, ні *сумління*, слово *честі*, справа *честі*, поле *честі* і т. д.

Честь є одним з базових світоглядних моральних принципів (кодекс *честі*, принципи *честі*, суд *честі*), якими слід керуватися в суспільстві. Така настанова, відповідно, не лише регулює поведінку індивіда. Унаслідок дотримання певних принципів зі згаданої настанови впливає низка правил (а іноді – навіть *обмежень*), стосовних норм власної поведінки та необхідності шанобливого ставлення до інших людей (*поступитися честью*, *переступити через честь*, *пора й честь знати*) та оцінки їхньої поведінки (*це робить / не робить йому честь*). Іншими словами, честь має сприйматися як *емоціонально-поведінковий комплекс*. До того ж, різні види маніфестації цього концепту можуть сприйматися неоднозначно: приміром, честь як комплекс виявів найкращих морально-етичяних якостей – традиційно сприймається суспільством позитивно, а от вияв хворобливої гордості й завищеної самооцінки може висміюватися, бути предметом іронії, жартів і сарказму, тобто оцінюватися негативно – як *гонор* або *пиха*.

Таким чином, честь є одним з важливих параметрів, за яким людину оцінюють у соціумі. У певних контекстах цей концепт іноді набуває символічного громадянського звучання: *удостоюватися (удостоїтися) честі, виконати місію з честью, честь і слава (хвала, шана)* тощо.

Дещо застарілими можна вважати етикетні звороти на кшталт: *честь маю познайомитися / представити / запропонувати / нагородити / оголосити, для мене велика честь, удостоїтися честі та ін.*

5. Гіпоніми

Абсолютно очевидно, що одного лише словникового тлумачення відповідного поняття – недостатньо. Його суттєво доповнить аналіз лексико-семантичних зв'язків на парадигматичній осі. У цьому контексті актуалізується комплекс гіпонімів, що виражають, як відомо, часткову сутність, стосовну загальнішого поняття *честь*. Такими можна вважати лексеми й словосполучення: *гідність; репутація; авторитет; совість; сумління; гордість; не-*

винність; цнотливість; моральні принципи; чесне ім'я; повага; пошана і т. д.

6. Гіпероніми

Якщо говорити про гіпероніми, поняття, які виражають загальнішу сутність, то на початку цієї низки, вочевидь, будуть наступні лексичні одиниці: *визнання; велич; моральність; шляхетність; аристократизм; краса душі; благородність; лицарство; слава* та ін. Необхідно підкреслити, що часто-густо чіткі межі між гіпонімами, гіперонімами і *tertium comparationis* стираються, а в певних контекстах – вони можуть навіть набувати суб'єктивного характеру. Нагадаємо, зокрема, міркування Юрія Лотмана про опозицію понять *честь – слава*: „Поняття „слави” є набагато семіотичнішим. „Честь” передбачає матеріальну винагороду або подарунок, який є символом певних відносин. „Слава” передбачає відсутність матеріального знаку. Вона не пов'язана з речами й тому – в ідеях феодального суспільства – є ціннішою, будучи атрибутом того, хто вже не потребує матеріальних відзнак, оскільки стоїть на найвищій сходинці. Тому, зокрема, славу можна прийняти від нащадків, далеких народів, купити ціною смерті, *честь – лише від сучасників. . . .* Таким чином, . . . терміни й поняття отримують смисл тільки по відношенню до тієї моделі світу, частиною якої вони є” (Лотман 1967: 115; 118).

7. Синоніми

Наступна низка репрезентує лексеми, найближчі за значенням до поняття *честь*: *гідність, самоповага, достоїнство; невинність, незайманість, непорочність, цнотливість, цнота (дівоча)* (Караванський 2008: 477); *шана, пошана, шаноба; чеснота, чесне ім'я, репутація, авторитет; слава, гордість, справедливість, сумління (переносно) лицарство* (Держак 1960: 202).

Ми будемо ближчими до істини в тому випадку, якщо висвітливо ще один релевантний фрагмент доволі розгалуженої мережі синонімів поняття *честь*, тобто, коли врахуємо й непрямі дані, а саме: **стійкі народні порівняння й синонімічні асоціативні зв'язки**, стосовні одного з її дериватів, лексеми *чесний* (у горівках Середнього Полісся й суміжних територій): „Чесний: Душа мов безхмарне небо (тут і далі підкреслення наше – В. Я.) (Дзержинський р-н. Житомирської обл.); . . . мов пісня (Кроле-

вещький р-н Сумської обл.); ... чиста як сонечко навесні: пісня не пече, а гріє (Олевський р-н Житомирської обл.); як дзеркало (Бородянський р-н Київської обл.); каже як на протоколі (Попільнянський р-н Житомирської обл.); ... правда спливе як масло над водою (Дзержинський р-н Житомирської обл.); ... як олія – скрізь наверх випливе (Попільнянський р-н Житомирської обл.); ... святий як немовля (Коростенський р-н Житомирської обл.); ... совість чиста як голуб (Коростишевський р-н Житомирської обл.); ... як на духу (Коростишевський р-н Житомирської обл.)” (Доброльожа 2003: 25). Отже, підсумувавши, можна визначити ще декілька непрямих синонімів поняття *честь*, які мають образно-метафоричний характер: *безхмарне небо; пісня; сонечко навесні; дзеркало; правда; олія; святий; немовля; совість; голуб; дух*.

8. Антоніми

Антонімами поняття *честь* виступають поняття *безчестя* й *ганьба*, про що свідчать не лише показники антонімічних пар у відповідних лексикографічних джерелах, а й антонімічні пари його дериватів: *честь* ↓↑ *безчестя* // *ганьба*; *чесний* ↓↑ *підлий, нечистивий*; *чесність* ↓↑ *підлість*; *чесно* ↓↑ *підло*; *чесність* ↔ *брехливість* // *підлість* // *лицемірство* // *крутість* // *шахрайство* // *ошуканство* // *лукавство* (паралельні ризики ставляться між синонімами одного з компонентів антонімічної пари – В. Я.) (Полюга 2006: 453). За певних контекстуальних умов у ролі понять, що протиставляються поняттю *честь*, може виступати також і слово *гонор* у першому, розмовному значенні: „Перебільшене поняття про свою гідність, чванство, чванливість, пиха, бундючність, погорда; у фразеології також – «порожній гонор»” (СУМ 1971: 123).

Отже, найхарактернішими і водночас найчастіше вживаними антонімами поняття *честь* у різних його контекстуальних іпостясах, вочевидь, слід вважати лексеми: *безчестя*; *безчесність*; *зневага*; *безслав'я*, а також: *сором*, *стид*, *приниження* та інші, близькі їм за значенням. Оскільки *честь* сприймається як одна зі стереотипних сутностей, що супроводжують людину в багатстві й достатку, а також асоціюється з аристократизмом, благородством і „високим” походженням, то вона часто-густо протиставляється *багатству* (взагалі), *дорогому вбранню* (*одягу*), *добру*, *грошам*, *доходіві* тощо як атрибутам достатку. Осо-

бливо виразно це простежується в прислів'ях та приказках, які в концентрованому вигляді не лише втілюють народний досвід, а, зазвичай, окреслюють і усталений набір синонімів, серед яких домінують: *хвала, вірне слово, батько-мати, благородство, совість, хліб святий* та інші.

9. Деривати

Найуживаніші деривати від слова *честь* утворюють промовистий синонімічний ряд, який додатково розкриває семантику й численні експресивні нашарування відповідного поняття: *чесний – добросовісний, сумлінний, совісний, ретельний, справедливий, правдивий, благородний*, заст. *шляхетний*; *чесність – добросовісність, сумлінність, совісність, ретельність, справедливність, доброта*; *чесно – добросовісно, совісно, сумлінно, ретельно, справедливо* (Деркач 1960: 202). Цю низку, безперечно, можна деталізувати й продовжувати: (*чеснотливий, честити*), причому й за рахунок української діалектної лексики: *честувати* 'шанувати', 'вшановувати', 'частувати'; *чесняк* 'чесна людина'; *честивець* 'порядна людина'; *честивий* 'чесний', 'моральний'; *честев* 'по-доброму', 'чесно'; *почесна* 'пам'ятна записка'; *почесне* 'частування'; *поческий* 'почесний'; *почески* 'як слід' (ЕСУМ 2012: 318) тощо. До метафоричних уживань дериватів можна віднести лексему *чеснота*,

Серед антонімів-дериватів слід виділити наступні: *безчестя, безчесний, безчестити, збезчестити, [знечестити], нечестя, нечисть, нечестивий, обезчестити* тощо.

Міркуючи про спільну, зокрема, для російської й польської мов історичну тенденцію до вираження „внутрішньої” семантики лексем *честь* і *honor*, Світлана Толстая висловлює слушну думку про те, що згадана семантика відбиває „актуальну для культури нового часу увагу до внутрішнього світу людини, до властивостей її особистості. Разом з тим, ці «нові» значення розкривають аксіологічний зміст і мотиви споконвічний значень честі й *honora* як форми «зовнішнього», суспільного визнання, поваги й шанування” (Толстая 2013: 15). Великою мірою такий висновок можна екстраполювати й на функціонування цього поняття в українській мові.

Водночас деривати лексеми *честь* ще детальніше розкривають і витлумачують значення й численні експресивні наша-

рування відповідного поняття. Водночас вимальовуються дві найвиразніші складові семантичного спектра, що відбивають його аксіологічний зміст:

– психологічна, пов'язана з внутрішнім світом людини: *чесний, чеснотливий, честолюбний, чесність* (заст.), *честолюбність, честолюбство; почеськи, чесняк, честивий, честивець, честев, почесне, почеськи* (честь як 'предмет гордості, позитивна моральна рису в характері людини, якою пишаються');

– символічна, що відбиває аксіологічний зміст (честь як 'пошана', як 'форма суспільного визнання, поваги й шанування').

10. Відмінкове керування

У загальних рисах розглянемо також відмінкове керування як тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучень, у яких найчастіше фігурує лексема *честь*. Залежно від морфологічної природи головного слова до словосполучень з іменниковим керуванням слід зарахувати наступні: *честь і слава / хвала / шана; слово честі; справа честі; честь честю; дівоча честь; честь громадянина; честь сім'ї; честь воїна; честь мундира; поле честі; суд честі*. Як свідчать наведені приклади, *честь* може виступати як у ролі головного, так і в ролі залежного слова. Слід також навести зразки прийменникового або опосередкованого керування. Це – словосполучення: *на (в) честь і з честю*. За характером підрядного зв'язку тут ми маємо випадки так званого сильного прийменникового керування: *виступати (виступити, стати, постояти, боротися і т. ін.) за (що) честь*.

Серед словосполучень з дієслівним керуванням за характером підрядного зв'язку можна виокремити випадки сильного („берегти честь” (кого / що – знахідний відмінок без прийменника); „маю честь; честь маю” – знахідний відмінок без прийменника); „немає (нема) ні честі, ні совісті” (кого / чого – родовий відмінок без прийменника при заперечному перехідному дієслові); „пора (треба) й (і) честь знати” (кого / що – знахідний відмінок без прийменника) і слабкого безприйменникового й прийменникового керування („захищати честь і гідність” (кого / чого – родовий відмінок); „випала честь” (кому – давальний відмінок); „віддавати (віддати) [останню] честь” (кому – давальний відмінок); „робити (зробити) честь” (кому – давальний відмінок); „зустріти з честю” (чим – орудний відмінок); „виступати (виступити, стати, посто-

яти, боротися і т. ін.) за честь (кого / що – знахідний відмінок)) тощо. Таким чином, лексема *честь* виступає в словосполученнях з різними типами синтаксичного зв'язку, представленого, відповідно, розгалуженою системою відміникових контекстів.

11. Прислів'я та приказки

Ще один важливий аспект динаміки співвідношення сталих і метафоричних значень поняття *честь* в сучасній українській мові відзеркалюють прислів'я та приказки як ментальний скарб народу, що передається від покоління до покоління. Так, зокрема, багатотомовий колективний досвід зафіксовано у наступних широковживаних прислів'ях:

[4] *Бережи мундир з нового, а честь змолоду.* (<http://www.shpu.com.ua/index.php/media-info/biblioteka/publitsistka?start=18>).

[5] *Бережи честь змолоду, а здоров'я під старість.* (Багмет, Дащенко, Андрущенко 2002: 183).

[6] *Бережи честь змолоду, а здоров'я під старість; Безчестя гірше смерті; Добро стратиш – наживеш, честь втратиш – пропадеши; За слово і честь, хоч голову з плеч; Яка совість, така й честь; Як не маєш краси, то май хоч честь.* (http://nadbuhom.pl/art_1684.html).

[7] *Кому честь, тому хвала; Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю; Ліпше честь, як безчестя; Моя честь краща від твого золота, пане; Честь краща срібла й золота; На собі сам честь покладай; Що по тій честі, як нічого їсти; Чесному всюди честь. Хоч і під лавкою.* (http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=1&pages_block=1&rid=2&sid=98).

[8] *Любо й неньці, як дитина в честі.* (http://vk.com/topic-31744227_26567625).

Колоритний лексичний матеріал логічно підкреслює виразну семантичну домінанту „внутрішньої” й „зовнішньої” форми концепту *честь* (про які йшлося вище), а також експресивно забарвлену опозицію: *честь* – *безчестя*. Показово, що *безчестя* в народному уявленні є гіршим від *смерті*. Аналіз свідчить про те, що лексема *честь* має наступні стійкі синонімічні зв'язки: *честь* – *слово*; *честь* – *совість*; *честь* – *хвала*.

Дослідження демонструє, що поняття *честь* виступає гіперонімом по відношенню до усталених народних уявлень про

цінності, причому не лише матеріальні, а й духовні. Серед них домінують: *добро; золото; золото й срібло; батько-мати*.

Крім того, виразним контекстуальним синонімом лексеми *честь* можна вважати *цноту*, а його контекстуальним антонімом *нецноту* (*Лучша цнота в болоті, як нецнота в золоті*) (<http://vk.com/topic-8562032.21265063>).

12. Дані анкетування

Анкетування, проведене протягом 2013–2014 р.р., є своєрідним зрізом динаміки розвитку мовно-ментальних стереотипів сучасних українців, стосовних уявлення про честь. Загалом було опитано 135 осіб. Кількість інформантів, що мають вищу або неповну вищу гуманітарну освіту (наукові співробітники Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; наукові співробітники Інституту української мови НАН України; викладачі й студенти Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, факультету гуманітарних наук Національного університету „Кієво-Могилянська академія”; викладачі, студенти й аспіранти філологічного факультету Львівського Національного університету ім. Івана Франка; філологічного й історичного факультетів Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна), складає 75 осіб. Кількість опитаних, що мають негуманітарний фах, – складає 60 осіб (викладачі Національного авіаційного університету; викладачі Київського національного університету будівництва і архітектури; наукові співробітники Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України; викладачі середньої загальноосвітньої школи № 58 м. Києва; студенти Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського тощо). Необхідно додати, що групи опитуваних склалися приблизно з однакової кількості осіб обох статей (70 чоловіків) і (65 жінок), що дозволило приділити належну увагу й гендерному аспекту, який також деякою мірою визначає специфіку уявлень про честь.

Інформантам було запропоновано дати відповіді на наступні питання:

- 1) Що, на Вашу думку, становить сутність поняття *честь*?
- 2) Які поняття є загальнішими стосовно поняття *честь*?
- 3) Наведіть декілька прикладів словотвірних і смислових похідних від слова *честь* або приклади його метафоричного вживання.

- 4) Які Ви можете навести синоніми до слова *честь*?
- 5) Які Ви можете навести антоніми до слова *честь*?
- 6) Які прислів'я або приказки зі словом *честь* (характерні саме для української мови) Ви можете пригадати?
- 7) Наведіть стійкі словосполучення, в яких би фігурувало слово *честь*.
- 8) Які асоціації (на зразок: *свобода – рівність – братерство*) викликає у Вас поняття *честь*?

1) Перше, що засвідчує анкетування, проведене протягом 2013–2014 рр., – це стрімкий, динамічний розвиток семантико-експресивного спектра досліджуваного поняття, наявність у останнього великої кількості конотативних нашарувань, що далеко не завжди збігаються з даними різних словників, а також актуалізацію або ж навпаки – „приглушення” певних сем. Аналізуючи відповіді різних груп респондентів на запитання, стосовне сутності поняття *честь*, ми дійшли висновків, що одним з найвагоміших показників, від якого слід відштовхуватися, можна вважати частотність уживання певних, характерних слів і словосполучень.

а) Отже, група опитуваних осіб жіночої і чоловічої статі з гуманітарною освітою дала наступні відповіді, які ми намагалися презентувати зв ступенем їхньої частотності. Згадана група продемонструвала схильність експлікувати поняття *честь* здебільшого як *відповідальність (перед суспільством)* і *відповідальність (перед собою)*; *патріотизм*; *гідність*; *гідну поведінку*; *свободу*; *справедливість*; *совість*; *достоїнство*; *порядність*; *добре ім'я*; *благородство*; *повагу*; *повагу до ближнього*; *повагу до себе / самоповагу*; *наявність принципів / принциповість*; *вірність*; *дотримання свого слова*; *нормативну властивість людської поведінки*; *чистоту (жіночу) / цнотливість, жіночу цноту*; *сукупність (вищих) моральних принципів поведінки*; *особистий моральний кодекс*; *кодекс моральних норм*; *моральні вимоги, що висувуються до представників окремих професій (військові, юристи, політики, лікарі!)*; *моральні принципи в поєднанні з почуттям гідності*; *лицарство*; *шляхетність*; *рідкісну рису людини*; *гармонію з навколишнім світом/гармонію з собою*; *соціальний стандарт*; *престиж*; *поле битви*; *етичний стрижень*; *відповідність вчинків людини високим етичним принципам*; *рідкісна риса людини, яку усвідомлює сама людина*; *риса, людини, яку цінує її оточення, але яка самій людині часто-густо завдає незручностей* тощо.

Частотність відповідей ілюструє, зокрема, особливості мовної свідомості сучасних українських респонденток, а саме – явний рух у напрямі від простіших формулювань до абстрактніших; адже сьогодні жінкам більше притаманне мислення загально-людськими категоріями, ніж гендерно маркованими.

Виразний семантико-експресивний заряд наступної низки відповідей зазнав впливу бурхливих подій суспільно-політичного життя України й, відповідно, сплеску національної свідомості: поняття *честь* усе частіше отожднюється зі *свободою* і *патріотизмом*; з *Україною*, *Майданом*, *Євросоюзом*, *Євромайданом*, *Європою*, *Автомайданом*; з *Небесною Сотнею*, *Ніччю Гніву*, *точкою неповернення* та *участю в бойових діях у зоні АТО*. Окреме місце посідають абстрактні категорії на кшталт: *внутрішній / духовний зміст*, *краса*, *дар*, *благо* тощо. Цікаво, що представники поколінь, що народилися в Україні ще за часів СРСР, або, принаймні, жили там протягом тривалого часу – у відповідь на поставлене запитання часто не без іронії наводять цитату з твору Володимира Маяковського російською мовою: *Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи*. Дуже рідкісним варіантом відповіді на це запитання під час анкетування є варіант „*поле битви*”, а, отже це значення, зафіксоване в сучасних словниках з ремаркою „*заст*”, поступово ще більшою мірою відсувається на задній план.

б) Якщо розглядати ідейно-тематичну квінтесенцію відповідей на те саме запитання інформантів, що мають освіту негуманітарного профілю, то загалом вони є стислішими, менш розлогими, але в процентному співвідношенні також свідчать про наявність певного вектора – у напрямку від простого до складнішого: *совість*; *самоповага*; *гідна поведінка*; *повага до інших*; *свобода*; *етичне поняття, яке визначає відповідність вчинків людини високим етичним принципам*; *відповідальність за свої вчинки та висловлювання*; *невинність*, *цнота*; *наявність внутрішньої моральних принципів і послідовність у дотриманні останніх*, Часто-густо зустрічаються й формулювання на кшталт: *не зраджувати*; *не пліткувати*; *бути чистим перед собою та перед іншими*.

2) Серед понять, що їх респонденти жіночої статі з гуманітарною освітою найчастіше згадують як гіпероніми поняття *честь*, переважають наступні:

а) *вірність*; *справедливість*; *любов*; *кохання*; *почуття гідності*; *дисципліна*; *повага*; *мораль*; *моральність*; *виховання*; *людя-*

ність; правдивість; дівоча честь; добропорядність; честь офіцера; честь дворянина; гордість; гідність; порядність; репутація; авторитет; відвага; благородство; шляхетність; слава; лицарство; піклування про своїх близьких і рідних; підтримка рідних у важкі хвилини; духовність; інтелігентність; меценатство;

б) в анкетах представників чоловічої статі, що мають гумантарну освіту й визначають гіпероніми поняття ЧЕСТЬ, здебільшого розставлено такі акценти: порядність; чеснота; моральність; совість; добро; щастя; людяність; гідність; доброта; відвага; звитяга; щирість; вірність; чистота; шляхетність; благородство; мораль; моральність; вихованість; відповідальність; повага; аристократизм; шляхетність; благородство; відкритість; дотримання обіцянок; більша частина десяти біблійних заповідей.

3) Найчастотнішими словотвірними похідними за даними анкетування є наступні: чесний; чесно; чеснота; чесність; честолубний; честолубство; честувати; честування; честити; почесний, почесно; почесть; почесі; безчестити; збезчестити; безчесний; безчестя; благочестивий; доброчесний; почестя.

4) За результатами проведеного анкетування найхарактернішими синонімами поняття ЧЕСТЬ виступають: чистота; совість / сумління / чисте сумління; сумлінність; благородство; обов'язок; обов'язковість; правда; правдивість; гідність / людська гідність; реноме; достоїнство; гідність; відповідальність / відповідальність за свої вчинки; чесне ім'я / добре ім'я; хороша репутація; авторитет; дівоча честь / незайманість / цнотливість / невинність; повага; самоповага; знак поваги; порядність; добропорядність; достойна поведінка; дотримання етичних правил поведінки / дотримання моральних принципів; моральність / моральна чистота; шляхетність; аристократизм; чеснота; чесність; добросовісність; доброчесність; доброчинність; слава; гордість; шана; пошана; шаноба; знак пошани; вірність слову; вірність у стосунках / вірність у коханні; людяність; справедливість; праведність; мужність; відвага; звитяга; скромність; сила духу.

5) Антоніми. За матеріалами проведеного анкетування як найчастотніші антоніми поняття ЧЕСТЬ у свідомості сучасних українців фігурують: безчестя; безчесність; нечесність; брехливість; безсоромність; ганебність; безслав'я; неслава; ницість, моральна ницість; аморальність; моральне падіння; шахрайство; непорядність; негідна поведінка; несправедливість; бре-

хливість; безсовісність; безвідповідальність; безпринципність; крутість; підлість; зухвалість; нахабність; зневага; несумлінність; віроломство; підлість; підступність; мерзенність; нікчемність; нікчемство; нахабність; негідність; несумлінність; легковажність; неотесаність; розбещеність; зрада; пристосуванство; конформізм; раболіпство; холуйство; бруд; користолюбство; невігластво; депутатство (!).

6) Прислів'я та приказки. Природно, що прислів'я та приказки, які зустрічаються в анкетах, як концентроване втілення народного досвіду, що передається від покоління до покоління, корелюють з тими, що ми зустрічали в словниках, проте деякою мірою й відрізняються від останніх. За частотністю наведення в анкетах їх можна розташувати приблизно таким чином: *Берегти честь замолоду / Бережи честь змолоду, а плаття знову / Бережи мундир з нового, а честь змолоду; Безчестя гірше смерті; Кому честь, тому й хвала / Кому честь, тому й слава; Добро втратиш – наживеш, а честь втратиш – пропадеши; Вірне слово честь береже; Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю; Хвала і честь героям; Пора гостям і честь знати / У гостях добре, але треба й честь знати; Чесному завжди важко жити / Чесним завжди важко бути; Честь мати – благородство придбати; Хвала і честь героям; За слово і честь, хоч голову з плеч; Які гості – така їм і честь / Який гість, така й честь; Не той правий, хто сильніший, а той, хто чесніший; Чесному всюди честь, хоч і під лавкою; За честь голова гине; Честь – честю, але треба й міру знати; Яка совість, така й честь; Продав честь, продав і душу; За гроші честі не купиш; Чесні очі вбік не дивляться; Краще бідність та чесність, ніж дохід та стид; Не має ні совісті, ні честі; Кожне слово – дія, кожне слово – честь; Прости́ть, не к вашій честі; Шануючи хліб святий і честь вашу; Тесть любить честь; Свині на городі – одна честь – поліно; Вуса – честь, а борода й у цапа єсть; Така честь, як собаці в ярмарок.*

Таким чином, за результатами анкетування, поняття ЧЕСТЬ найчастіше ототожнюється сучасними українцями із вірним словом, совістю, головою, благородством, славою, хвалою, хлібом святим і душею, а протиставляється – доходу́ві, сти́ду; безчестя – гірше від смерті; честь – дорожча за гроші.

7) Асоціативний ряд лексем, відправною точкою для якого є поняття ЧЕСТЬ, також є досить розлогим. У зв'язку зі згаданим

поняттям у свідомості сучасних українців здебільшого виникають асоціації з: *відповідальністю; гідністю; моральністю; пошаною; прямою; звитягою; щирістю; світлом; патріотизмом; шаную; достоїнством; відданістю; благородством; великодушністю; (само)повагою; справедливістю; взаємодопомогою; обов'язком; обов'язковістю; інтелігентністю; чистотою; совістю; вірністю; надійністю; правдивістю; порядністю; славою; гордістю; красою; шляхетністю; хвалою; умінням дотримуватися слова; достоїнством; розумом; добротою; людяністю; правдою; правом; законом; дружбою; підтримкою; взаємодопомогою; безкорисливістю; світолом; силою волі; правдивістю; словом / чесним словом; душею; піклуванням про ближнього / іншого; військовою службою; військовою честю; лицарською честю; дворянською честю; класичною літературою тощо.*

У досить великій кількості респондентів простежуються асоціації зі словами *пан; сер, джентльмен* та словосполученнями на зразок *цільність людської особистості; як і має бути* тощо.

Чимала кількість респондентів пропонує наступні асоціативні ряди, які великою мірою перегукуються з синонімами: *честь – Майдан; честь – Євросоюз; честь – Європа; честь – Небесна Сотня; честь – Ніч Гніву; Честь – точка неповернення; Честь – захищати / боронити Україну / Вітчизну; Честь – воювати в зоні АТО* тощо.

13. Поняття ЧЕСТЬ у публіцичному дискурсі

13.1. Ідеологічний дискурс / дискурс політичних партій

Основний корпус контекстів, тобто джерельну базу, яка презентує сучасну українську мову, складають дискурси різного тематико-ідейного спрямування, що відносяться до публіцистичного стилю. Це – жанрові різновиди сучасного українського публіцистичного дискурсу (преси, засобів масової інформації, мережі Інтернет тощо). Публіцистика цікава насамперед у тому плані, що кожен автор, безумовно, тією чи іншою мірою є носієм стереотипного уявлення „середньостатистичного” українця про честь, з іншого ж боку, він керується й власним уявленнями про світ, своєю фантазією, художнім задумом, емоціями тощо. Часто-густо джерельна база, представлена контекстами, узятими з публіцистичного дискурсу, віддзеркалює різні, іноді й полярні погляди, тому останній можна вважати своєрідним

камертоном, який тонко відтворює буремне й виключно багате на соціально-політичні події життя сучасної України.

При цьому на слід забувати й про те, що аналіз поняття *честь* у згаданих контекстах передбачає ретельну селекцію (завжди де-що суб'єктивну), аналітичне переосмислення мовного матеріалу та збалансованість підходів при його презентації. Чільне місце в корпусі згаданих контекстів посідають наступні (найпопулярніші) в Україні видання суспільно-політичного спрямування, наприклад: щоденна всеукраїнська газета „День”; міжнародний громадсько-політичний інформаційно-аналітичний тижневик „Дзеркало тижня”; газета захисту інтересів селян „Сільські вісті”; газета „Українське слово”; газета письменників „Літературна Україна”; всеукраїнський культурологічний тижневик „Слово просвіти”; газета „Україна молода”; газета центральних органів виконавчої влади України Урядовий кур'єр; газета Верховної Ради України „Голос України”; всеукраїнська суспільно-політична газета „Позиція”. До уваги також беруться дискурси газет і сайтів політичних партій: „Народний фронт”, „Блоку Петра Порошенка”; об'єднання Самопоміч, Радикальної партії Олега Ляшка, ВО Батьківщина, Ліберально-демократичної партії України, Української селянської демократичної партії, Всеукраїнського об'єднання Свобода, Партії Зелених України, правозахисних організацій тощо.

Характерно, що лексема *честь* стала частиною назви однієї з політичних партій – Сила і Честь, отже, відповідне словосполучення відкриває низку найчастотніших, які окреслюють семантичну конфігурацію характерних поєднань. Треба особливо зацентувати, що наведене словосполучення часто-густо зустрічається у багатьох публіцистичних текстах (ми розглянули близько 650 прикладів). Так, наприклад, українська преса висвітлює презентацію та урочисте спецпогашення поштової марки „За честь!” („Урядовий кур'єр”, № 965 від 30 V 2014 р.).

13.2. Дискурс українських урядових видань ідеологічного спрямування

Дискурс українських урядових видань ідеологічного спрямування промовисто демонструє найхарактерніші (загалом традиційно вживані) іменникові словосполучення зі сполучниками *і / й / та* (що містять також синоніми поняття *честь*). Серед них можна виділити, зокрема, двокомпонентні: *честь і сумління*,

честь і совість; честь і повага; честь і свобода; честь і гідність; честь і достоїнство; честь і хвала; честь і слава; честь і лицарство; честь і шана / пошана; честь і порядність; честь і благородство; честь і справедливість; честь і шляхетність; честь і відповідальність; честь і чистота; честь і чесне / добре ім'я; честь і моральність; честь і престиж; честь і (народна) пошана; честь і благодійність; честь і патріотизм; благо і честь; кодекс честі офіцера й мораль.

Символічного значення набувають деякі часто вживані словосполучення: *честь і свобода України; честь і захист Вітчизни; честь та ідеали Майдану; честь і АТО* тощо. Поняття *честь* також асоціюється з участю в діяльності глобальних міжнародних організацій або як символ служіння високим ідеалам: „... Берет ООН зобов'язує до *честі*...” („Урядовий кур'єр”, 29 V 2012); „Вони розуміють життя як світло гідності й *честі*...” („Урядовий кур'єр”, 29 XI 2014).

Три – й полікомпонентні словосполучення зі словом *честь*, часто вживані в дискурсі суспільно-ідеологічного спрямування ще більшою мірою розширюють і доповнюють згаданий асоціативно-синонімічний ряд: *свобода, гідність, честь; честь, гідність, порядність; честь, благородство, порядність; честь, достоїнство, ділова репутація; честь народна, ім'я й історія; честь, правдивість, обов'язковість; честь, гідність, інтелігентність; історія, традиція, честь, добробут; честь, мораль, звияга, голос народу* тощо.

Цікавими є кононативно-семантичні зв'язки слів у словосполученні *пошана, честь і золото*, в якому *честь*, з одного боку, прирівнюється до *золота*, а, з іншого, – виступає як його антонім (коли йдеться про *золото* як символ багатства, нажитого нечесним шляхом).

13.3. Юридичний дискурс

Сучасний українській юридичний дискурс, в центрі уваги якого здебільшого перебувають: *громадська честь; станова честь; професійна честь* (<http://healthrights.org.ua/.../713-pravona-sudovii-za...>); *честь професії* (<http://www.konkurssmi.org/works/12/2402> <https://www.google.com.ua/http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.konkurssmi.org/works/12/2402/&prev=search>); *кодекс честі й мораль / моральні принципи*

(<http://noc-ukr.org>>...); *честь і моральний кодекс; честь, свобода, право* – оперує також поняттями, стосовними *честі України, захисту честі й гідності громадян; захисту честі, гідності та ділової репутації*.... (<http://scourt.gov.ua/.../C31366E8AB1A22C6C2>); *захисту честі й відстоювання майнових інтересів громадян; честі, свобод, права; блага й честі* тощо.

Характерними контекстами, в яких поняття ЧЕСТЬ згадується в публіцистичному дискурсі, безумовно, можна вважати наступні (вони мають безліч варіацій: *на Українському радіо традиційно на честь Дня українською мови; на честь Дня Подяки*).

Часто-густо синонімічні зв'язки, експресивні конотації та нашарування можна конкретизувати лише в контексті. Так, наприклад, якщо в уривках з речень: *під Градами випробується хоробрість та честь українських військових* або: *відчуття причетності до образу, який втілює національну честь*, слова *честь* вжито в прямому значенні, яке наближається до символічного, то в наступному прикладі значення цього слова дещо видозмінено. Воно визначається загальним пристрасним характером політичної інвективи, мікро- та макроконтексту: *якби була честь і гідність у наших нардепів* (<http://newvv.net/politics/region/234146.html?language=ru>); *Чи не забагато честі? Ми живемо в період „золотого батона” чи в „ніслябатонний” період?* (<http://golosukraine.com/publication/gumor/parent/35131-mi-zhivemo-v-period-zolotogo-batona-chi-ypislyaba/#.VdsSgyfWjIU>).

Цікаво, що у виданнях різних політичних партій, а також на їхніх інтернет-сайтах, лексема *честь* часто-густо майстерно використовується в полемічних контекстах різної „тональності”: від іронічного до гостро саркастичного, тобто фігурує як невід'ємний компонент політичної риторики.

13.4. Релігійний дискурс

Релігійний дискурс сучасної України є доволі різноманітним за своїм ідейно-тематичним спрямуванням, проте загальні тенденції функціонування в ньому поняття *честь* є прозорими й здебільшого лежать на поверхні. Тенденція до символізації й сакралізації згаданого поняття, до ототожнення його з вищими духовними цінностями і з самим *Богом / Творцем / Всевишнім / Христом / Творцем усього суцього / Вищим Розумом / Вищим На-*

чалом тощо є домінуючою. Вона виразно простежується в найдавніших, найінтелектуальніших релігійних виданнях України („Наша віра”; „Успенська вежа”; „Арка”; „Віра і Честь” та ін.): *Щастя спізнати суворість вагу великих слів – правда, честь, обов’язок, слів, що становлять морально-етичні підвалини, суть мого світогляду* (http://www.istpravda.com.ua/short/2014/.../view_prin); *Честь, що оплачується кров’ю, гідність, що є передумовою життя, стина, до якої йдуть з безстрашністю дослідника* (<http://www.horting.org.ua/node/1082>); ... *І наша віра не була б істинною ... , бо честь є сутністю розуму...* (<http://issuu.com/shelya/docs/rozumiju-viruju-lublu>; <https://www.google.com.ua>).

Згадана тенденція є відчутною й у дискурсі видань інших релігійних організацій: *Благо і честь, поєднані разом, складають благочестя; ... Честь – сам Бог ... ; ... без них не тільки неможливо уявити Світ, а й важко осягнути думки, ... нашу національну честь ... ; ... продадуть за півсрібника честь, свободу, право.* Ключем до розуміння поняття ЧЕСТЬ в його релігійному тлумаченні можна вважати й наступний промовистий заголовок *Віра в себе – це честь.* Крім того, поняття честі розкривається й у таких характерних контекстах:

[9] *Честь, тобто, дотримання морального принципу справедливої чесності у думках, словах та діях людини – це квінтесенція душевності, традиція людської вірності собі...* („Мораль”, № 1 (12), 2013).

[10] *Честь є волею Божою, втіленою у душі людини під час творення всесвіту Богом.* (<http://issuu.com/shelya/docs/rozumiju-viruju-lublu>).

[11] *Честь є вічним нагадуванням людині, що одна тільки правда є достойним дороговказом на життєвому шляху.* (<http://www.uk.xlibx.com/.../41318-2-rozumiyu-viruy...>).

[12] *Честь потребує розвитку, бо ніяка правда не є остаточною.* (<http://temple.org.ua/doc/MORAL-12-2013.pdf><https://www.google.com.ua/>).

[13] *Єпископське служіння – це не честь і не нагорода.* (<http://maidanua.org/arch/oldrel/1212005940.html>).

[14] ... *для ревності Бога мого, для честі Православ’я святого смерть прийняти мушу, прошу Його святого захисту.* (<http://www.pravoslavia.volyn.ua/gazeta/stattja/?newsid=359>).

Таким чином, синонімічні й асоціативні зв’язки поняття ЧЕСТЬ в сучасному українському релігійному дискурсі є досить

розгалуженими. Найповніше вони розкриваються в мікроконтекстах, поряд зі словами й словосполученнями: *правда; обов'язок; віра, надія, любов; гідність; порядність; велике слово; кров; кодекс честі; дороговказ; нагорода; передумови життя; морально-етичні підвалини; суть світогляду; сутність розуму*. Цей ряд продовжують абстрактні цінності найвищого порядку, наприклад: *квінтесенція душевності; благо; благочестя; Православ'я; істинна віра; Бог; воля Божя* і т. д.

Показово, що в назвах релігійних видань (наприклад, газети „Поле честі”) активізуються семи, які в сучасному дискурсі можна вважати дещо „приглушеними” й застарілими.

Поряд із загальнохристиянським контекстом культивування релігійної свідомості й моралі, в якому виступають поняття *честь* або *вісока честь*, необхідно зацентувати увагу також і на тому, що воно є невіддільним від *національної честі; честі народу; честі нації*.

Крім того, сучасний український релігійний дискурс рясніє й характерними протиставленнями, в яких експліцитно представлено антоніми: *Це не гріх, а честь; Честь несумісна з агресією; Коли ми піддаємося спокусі заперечення, протиставлення свого чужому, цим втрачаємо честь і сповнюємося гордині, впертої, безумної войовничості* (<http://temple.org.ua/doc/16-idealists.pdf>; <https://www.google.com.ua>). Отже, *честь* протиставляється *гріху; агресії; гордині; впертій войовничості; спокусі заперечення* тощо.

13.5. Феміністичний дискурс

Як зауважував Микола Бердяєв, визначний релігійний і політичний філософ, представник екзистенціалізму,

[15] *стать є не лише точкою перетину двох світів у людині, але й точкою перетину людини з космосом, мікрокосму з макрокосмосом. Людина з'єднана з космосом передусім через стать. . . Категорії статі – категорії космічні, не тільки антропологічні. [. . .] Від статі залежить світосприйняття людини. Стать – джерело буття; статева полярність – основа витвору. Відчуття буття, його інтенсивність і забарвлення сягають своїм корінням у стать.* (Бердяєв 1989: 402; 408).

Дискурс феміністичних українських видань і функціонування в ньому поняття *честь* є доволі цікавим, адже, за образним висловом українського літературознавця Соломії Павличко поняття *честь* у сучасній українській мові, „фемінізм – непоганий

інструмент, щоб назвати речі своїми іменами”. Не випадково, специфіці українського фемінізму як ідеології присвятили свої праці відомі дослідниці: Тамара Гундорова, Оксана Забужко, Ніла Зборовська, Віра Агеєва, Оксана Кісь, Наталія Пушкарьова, Людмила Смоляр та інші. Відповідно, у цьому контексті логічно було б очікувати зосередження на внутрішній формі згаданого поняття, але аналіз дискурсу свідчить про інший крен – у напрямі до його узагальненого розуміння, яке аж ніяк не обмежується лише контекстом чисто жіночих зацікавлень. Мовний матеріал засвідчує, що

[16] *будучи невіддільним від різноманітних проблем українського соціуму, вітчизняний фемінізм не може зосередитися, скажімо, лише на суто жіночих проблемах – визволення від патріархальних настанов та вікових забобонних стереотипів бачення жінки, – а є активною розбудовчою силою з яскраво виявленим національним характером.* (<http://journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1474>).

Отже, феміністичний дискурс передусім демонструє характерне осмислення жіночих проблем через призму політичних і національних інтересів України, у контексті соціальної заангажованості сучасних українських жінок, їхньої активної позиції в українському соціумі, помітної ролі в житті нації, їхнього прагнення наслідувати кращі європейські та світові зразки:

[17] *... основна ознака українських політиків-жінок – їх чітка позиція. ...; вона мала честь стати „made-over” – більш переконливою для ... Інтернет-видання „OhmyNews”...* (<http://naub.org.ua>).

[18] *... ледь не тягнуть в суд за образу честі і гідності української жінки.* (<http://www.smoloskurp.org.ua/main/554-m-2009.html>).

[19] *... Олена Теліга ставить проблему незреалізованості української жінки. ... , йдеться про симбіоз феміністичних і національних проблем ... борця за волю і честь нації, частиною якої вона себе усвідомила.* (<http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/20.4.6.pdf>).

[20] *Якщо захоче, що ж, честь їй і хвала, але потім нехай нічого за це не вимагає.* (http://gazeta.dt.ua/.../oksana_zabuzhko_v_ukrayinskiy_kulturi_ne_bulo_mists...).

[21] *... поширенням феміністичних ідей. ... , ... закликів щодо „великої сили”, справи честі колгоспниці. ...* (<http://journal.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2009/10/VidJinok4.pdf>).

Отже, поняття честь у феміністичному дискурсі України органічно пов'язане з образом сучасної українки й уплетене до контексту сьогодення. Згадане поняття, як правило, не асоціюється з побутовими або патріархальними мотивами, проте жіноча честь залишається важливою цінністю, що сприймається здебільшого у загальнолюдському, а не в суто „жіночому” контексті.

14. Висновок

Проаналізований багатий і різноманітний мовний матеріал, стосовний поняття в сучасній українській мові, дає підстави для вагомих узагальнень. Лексема *честь* розглядається в контексті усього розмаїття її лексико-семантичних зв'язків на парадигматичній (гіпоніми; гіпероніми; антоніми; синоніми; словотвірні й семантичні деривати; відмінкове керування; метафоричне вживання) та синтагматичній осях (синтагматичні комплекси; колокації; прислів'я як мінімальні тексти-кліше, характерні для української мови). При цьому ми відштовхувалися від так званої „когнітивної дефініції”, розробленої професором Є. Бартмінським¹. Останній визначає її як уявлення про поняття „середньостатистичного”, звичайного носія мови, тобто представника масової народної свідомості, яке асоціюється з даним явищем, моделює усталений, стійкий смисл і закріплюється у мовному стереотипі цього явища. Зазвичай така дефініція передбачає детальний опис не лише денотативної семи, а й додаткового компоненту, тобто конотацій, часто-густо детермінованих екстралінгвальними факторами. Перше, що впадає в око, це *семантико-емоційна багатозаровість* цього концепту, адже сучасний етностереотип можна пізнати лише через призму багатовекторного підходу, дослідивши як його описові, так і оцінні ознаки. Слід мати на увазі, що українці здебільшого нині дають українському суспільству цілком „тверезу” оцінку, яка не містить ілюзій і не завжди є втішною: українці лише прагнуть до передової Європи (звісно, не в географічному, а в морально-етичному сенсі); за низкою духовних параметрів українське суспільство наразі ще не може до неї дорівнятися. Є, однак, ще один важливий момент, яким не варто нехтувати. Аналіз функціонування

¹ Детальніше про це див., напр.: <http://journ.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2009/10/VidJinok4.pdf>.

концепту честь у словниках, анкетах і різних типах публіцистичного дискурсу промовисто свідчить про те, що, попри високе прагнення більшості українських інформантів бути частиною Європи й цивілізованого світу, сучасним українцям водночас притаманне бажання зберегти свою ідентичність, національну самобутність і не розчинитися в глобалізованому світі.

Міркуючи про характер і діапазон змін в семантико-експресивному спектрі цього ментального конструкту, дозволимо собі навести слухну думку української дослідниці Галини Яворської:

[22] *Щодо механізму змін концептів – у принципі можливими є дві пояснювальні моделі – „катастрофічна”, що передбачає миттєві (несподівані) зміни, й еволюційна. Зазначимо, що еволюційний підхід принципово не виключає уявлення про розриви й стрибки у процесах розвитку.* (Яворская 2013: 47).

Гадаємо, що зміни, пов'язані з розвитком нових значень та мережі асоціативних зв'язків аналізованого концепту, а також з „відмиранням” або архаїзацією певних його сем в сучасній українській мові, якраз і ілюструють органічне поєднання цих двох моделей.

Якщо говорити про онтологічний вимір, то для сучасного українця честь була й залишається одним з невід'ємних, базових орієнтирів у координатах його ментального простору, вагомою складовою *пізнавальної моделі світу*. Незважаючи на те, що *честь* є абстрактним поняттям, вона є для представника сучасної України важливим параметром, який формує комплекс його уявлень про навколишнє середовище, залишаючись водночас *інструментом пізнання навколишнього світу й способу гідного існування в ньому*. Не дивно, що, з одного боку, уявлення про *честь* сучасних українців органічно впливають з колективного досвіду й традиційних уявлень про неї минулих поколінь їхніх пращурів. Це поняття й споконвічні етнокультурні уявлення про нього залишаються своєрідною константою, точкою відліку в просторі загальнолюдської ментальності, яка ілюструє інтегральні риси людської свідомості. З іншого боку, – це не лише категорія, пов'язана з традиціями, з існуванням у соціумі, а й абстрактна категорія, пов'язана з внутрішнім „ego”, а, отже, і з проблемою самоідентичності. Таким чином, *честь* – це один з релевантних орієнтирів і параметрів для „навігації”, для

пошуку місця індивіда в житті сучасного світу й новітньої історії України, у контексті політичних, соціологічних, культурних змін і подій її буремного сьогодення.

При цьому слід обов'язково підкреслити наступне. Аналіз функціонування лексеми *честь* у словниках анкетах та різних типах дискурсу показує: незалежно від того, про який саме компонент значення лексеми *честь* йдеться (тобто про зовнішню чи внутрішню її форму), релевантним онтологічним параметром, який супроводжує поняття *честь*, є взаємне визнання останнього цінністю з боку суспільства й суб'єкта, а також суб'єктами, які й формують соціальне середовище.

Слід також враховувати, що, крім онтологічних вимірів, які окреслюють суть цього поняття, на нього накладаються етностереотипні або ж особисті уявлення, які останнім часом безпосередньо визначаються високим градусом політичної активності в українському суспільстві. Проте це нове в масовій народній свідомості аж ніяк не перекреслює традиційне. Навпаки, той факт, що на традиційні, сформовані протягом віків морально-етичні „лекала”, накладаються нові конотації – збагачує й робить цей концепт дійсно багатовимірним.

Певна річ, що про пізнання такого складного поняття можна говорити лише в контексті усвідомлення його людиною, якій притаманне абстрактне мислення. З цього випливає, що поняття *честь* антропоморфізується. Можна з упевненістю твердити, що з аксіологічного погляду *честь* для сучасного пересічного українця є надзвичайно цінною. Необхідно підкреслити, що в самій природі семантико-експресивного спектра згаданого поняття а ргіорі органічно закладено оцінність. Усталене поняття про *честь* ґрунтується на здоровій народній моралі, яка синтезує всі усталені параметри, але останнім часом традиційні уявлення переосмислюються. Це додає поліхромному українському етностереотипові нових фарб і відтінків, що реалізуються й простежуються у розгалуженій системі синонімічних, образних і асоціативних зв'язків. Багатство згаданих зв'язків демонструють нам не тільки лексикографічні джерела, а й результати анкетування, а також аналіз функціонування лексеми *честь* в сучасному українському публіцистичному дискурсі. Її аксіологічний зміт поняття відбиває як внутрішня форма відповідної лексеми (‘честь як позитивна риса внутрішнього світу людини’), так і її зовні-

шня, „символічна” форма (‘честь як вияв суспільного визнання, поваги й шанування’).

Дослідження свідчить, що когнітивну дефініцію поняття *честь* в сучасній українській мові слід шукати, образно висловлюючись, на „золотому перетині” складових семантичного діапазону (з урахуванням застарілих, традиційних і найсучасніших значень), експресивних нашарувань, синонімічних, антонімічних, асоціативних зв’язків, зв’язку внутрішньої й зовнішньої форми й динаміки взаємодії між ними, причому в обох напрямках. У ньому гармонійно поєднуються його внутрішня й зовнішня форма, проте природним є й те, що з плином часу деякі семи цього багатого семантичного спектра набувають маргінального характеру й, відповідно, відходять на задній план (*поле честі* – в розумінні ‘поле битви’; *маю честь / честь маю* – як форми привітання й прощання; значення ‘бенкет’, яке вже навіть не фіксується сучасними словниками тощо). Уживання слова *честь* (у розмовній мові) зі значенням ‘до побачення, па-па, бувай’ ноісями південно-західного наріччя також можна схарактеризувати як оказіональне. Про семантичне багатство поняття *честь* свідчать численні іменні й дієслівні колокації, до складу яких входить відповідна лексема; розгалужена мережа її дериватів; відмінкове керування, а також гіпоніми й гіпероніми.

Певна річ, що вербалізовану інтерпретацію народного уявлення про *честь* сконцентровано й у прислів’ях і приказках, аналіз яких на можна оминати, якщо ми ставимо собі за мету окреслити місце цього поняття в системі етичних координат сучасного українця. Цей лексичний матеріал є ключем до ускладненої образності, він допомагає відшукати образні аналогії, характерні для апперцепційного сприйняття, він свідчить про традиційні синонімічні зв’язки лексеми *честь* (*честь* – *слово*; *честь* – *совість*; *честь* – *хвала*), проливає додаткове світло на місце відповідного поняття в ієрархії усталених народних уявлень про цінності, причому не лише матеріальні, а й духовні (*добро*; *золото*; *золото й срібло*; *батько-мати*), а також визначає низку його контекстуальних синонімів.

Підсумовуючи, слід зауважити, що лексикографічний матеріал передусім висвітлює *честь* як високе морально-етичне поняття. Воно постає як соціальний феномен, нерозривно (більшою чи меншою мірою), однак, пов’язаний з його внутрішньою фор-

мою (моральними якостями; моральним кодексом особистості; визнанням та пошаною в суспільстві, дівочою цнотю тощо).

Кожен різновид дискурсу, вписаний у контекст свого часу, навіть на тлі порівняно невеликого діахронічного зрізу, як правило, актуалізує певні семи, потенційно закладені в семантичному спектрі поняття честь. Так, бурхливе життя політизованого українського соціуму й високий ступінь соціальної заангажованості населення напрочуд симптоматично відобразилося, зокрема, не лише в українській публіцистиці й медіальному дискурсі, а й у даних проведеного анкетування. Останні не лише суттєво збагачують семантико-експресивний діапазон поняття честь, а й свідчать про специфіку й певну зміну ціннісних парадигм, варіативність внутрішньої й зовнішньої форми згаданого поняття.

Історично достовірності й цінності даним анкетування додає також і наявний у процесі його проведення момент спонтанності, який, вочевидь, яскраво висвітлює саме етноментальні риси сучасних українців. Наші спостереження свідчать про те, що відповіді інформантів, безумовно, суттєво варіюються – залежно від їхньої освіченості, політичних поглядів, вихованості, уміння висловити свою думку, статі тощо.

Певний (незначний, приблизно 1,5–2%) відсоток складають анкети респондентів, які, по суті, не змогли або не захотіли дати відповіді на поставлені запитання. Безумовно, згаданий момент теж слід тлумачити як певну відповідь, точніше, як її різновид. На жаль, це пов'язано як із невмінням формулювати свої думки, так і з недостатнім рівнем освіти, з недостатнім рівнем володіння українською мовою (деякі інформанти пропонували дати відповіді на питання російською), небажанням витратити час на опитування тощо, хоча таких громадян виявилось порівняно дуже мало.

Як правило, інформанти, що мають гуманітарну освіту, формулюють свої думки грамотніше, розлогіше, в їхніх відповідях простежується більша образність, багатші асоціації, обізнаність з художньою літературою. Проте, незалежно від профілю освіти, у відповідях респондентів, окрім численних традиційних (*свобода, патріотизм, гідність, лицарство* і т. д.), віддзеркалюються асоціації, не зафіксовані в жодному словнику. Суто національного забарвлення цьому поняттю надають асоціації з *Майданом, Євромайданом, з Європою, Євросоюзом, з Ніччю Гніву, Небесною*

Сотнею, точкою неповернення, Автомайданом, участю в бойових діях у зоні АТО і т. д. Такі відповіді імпліцитно й експліцитно проливають світло й на соціально-політичні та морально-етичні переконання сучасних українців, на їхні погляди на інші високі морально-етичні категорії, на співвідношення ситуації в світі й позиції в ньому нашої країни.

Надзвичайно широкий діапазон асоціативних зв'язків поняття ЧЕСТЬ демонструє нам також публіцистичний дискурс та мова ЗМІ, де, як відомо, активно продукуються соціальні й мовні стереотипи, до яких, безумовно, належить і згадане поняття. Дискурс мас-медіа є для нас особливо цікавим, оскільки він репрезентує специфічний різновид швидкої подачі й сприйняття інформації. З огляду на те, що основними функціями сучасного публіцистичного дискурсу є інформативна, функція впливу й оцінки, – можна зробити висновок про те, що такий дискурс є показовим насамперед завдяки тому, що він у режимі „м'якої динаміки” безпосередньо віддзеркалює картину світу сучасного українця. Крім того, у мові мас-медіа органічно поєднуються логічність викладу й експресивність, що дає можливість простежити увесь діапазон асоціативних нашарувань, семантико-експресивних конотацій поняття ЧЕСТЬ (від усталених до okazіональних). Ми проаналізувати функціонування згаданого поняття у великій кількості контекстів, у дискурсі українських урядових видань ідеологічного спрямування; в юридичному релігійному, феміністичному дискурсі. Так, зокрема, досліджуване нами абстрактне поняття постає в усьому розмаїтті своїх асоціативно-конотативних зв'язків – як суто національно забарвлених (*національна честь, честь народу, честь нації*), так і неспіввідносних з певним етносом (*обов'язок, віра, надія, любов, гідність; порядність; велике слово; кров; кодекс честі; дороговказ; правда; нагорода; морально-етичні підвалини; суть світогляду; сутність розуму*), – аж до абстрактних цінностей найвищого порядку (*квінтесенція душевності; благо; благочестя; Православ'я; істинна віра; Бог; воля Божя*) й своєрідних символів (*честь і свобода України; честь і захист Вітчизни; честь та ідеали Майдану; честь і АТО; берети ООН – знову-таки: і національно маркованих і „глобалізованих”*).

Гендерний аспект анкетування, так само, як, і, приміром, сучасний український феміністичний дискурс, висвітлює питання, пов'язані зі співвідношенням внутрішньої і зовньої форми лексе-

ми *честь*. Людина як мікрокосмос, що поєднує в собі чоловіче й жіноче начало, а також сфера перетину злюдини з Космосом. Цікаво, що у відповідях жінок загалом не простежуємо, здавалося б, очікуваного виразного акценту на семах 'цнота; жіноча честь'. Вони набувають маргінального значення, на передній план явно виходять загальнолюдські параметри. Натомість в *анкетах* явно домінує *зовнішня форма* згаданого поняття.

Таким чином, поряд зі стереотипними рисами згаданий концепт розвиває нові значення й конотації, які віддзеркалюють риси саме українського етносу. Бурхлива новітня історія України всіляко сприяє розвиткові розгалуженої нашарувань і конотацій за рахунок тієї обставини, що на початку ХХІ століття цей концепт як ніколи інтенсивно переживається (причому, за даними досліджень, ці переживання є близькими до переживань почуттів), переосмислюється, а його роль у системі духовних цінностей – стрімко зростає.

Певна річ, що, як і кожному складному ментальному конструкту, концепту *честь* властива певна варіативність його проявів, як-от:

– здатність виступати в різних сферах і, відповідно, відноситися до різних суб'єктів. При цьому актуалізується виразне протиставлення: особиста – загальна / колективна: а) (*особиста / своя / власна честь*); б) *честь*, притаманна людям різної статі: *дівча / жіноча честь / цнота; чоловіча честь*; в) професійна: *честь мундира; честь офіцера, честь педагога, честь судді тощо*; г) *честь національних, соціальних груп і колективів: честь українців, честь робітників, честь селян; честь інтелігенції, честь вузу, честь установи; честь держави*;

– характерна властивість виявлятися по-різному: *велика честь, висока честь*;

– здатність вияву у вигляді емоції або експресивного забарвлення: *удавана честь, невелика честь*;

– здатність оцінюватися оточенням позитивно або негативно: *заслужена / незаслужена честь*;

– контекстуальна здатність набувати кількісного значення: *забагато / замало честі; рештки честі / стільки честі*.

Література

- Багмет Андрій, Дашченко М., Андрущенко К., 2002, *Збірка українських приказок та прислів'їв. Репринтне відтворення вид. 1929 р.*, Київ.
- Бердяев Николай, 1989, *Философия свободы. Смысл творчества*, Москва.
- Деркач Пилип, 1960, *Короткий словник синонімів української мови*, Доопр. і відпов. ред. канд. філол. наук Левченко С., Київ.
- Доброльожа Галина, 2003, *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій*, Житомир.
- Жайворонок Віталій, 2004, *Етнолінгвістика в колі суміжних наук*, „Мовознавство”, № 5–6, Київ, с. 23–35.
- Житецькій Павло, 1888, *Словарь книжной малорусской рѣчи п рукописи XVII вѣка*, Київ.
- Караванський Святослав, 2008, *Практичний словник синонімів української мови*. – 3-тє вид., опр. і доп. Львів.
- Кононенко Віталій, 2001, *Мова і народна культура*, „Мовознавство”, № 3, Київ, с. 62–69.
- Лотман Юрий, 1967, *Об оппозиции „честь”-„слава” в светских текстах Киевского периода*, [в:] *Учёные записки Тартусского государственного университета*, вып. 198. *Труды по знаковым системам*, т. 3, Тарту, с. 100–112.
- Полюга Лев, 2006, *Повний словник антонімів української мови*, 3-є вид., допов. і випр., Київ.
- Степанов Юрий, 1997, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Москва.
- Тимченко Євген. 2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* (Підгот. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса), кн. 2, Київ.
- Толстая Светлана, 2013, *Русская ЧЕСТЬ и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 5–15.
- Яворская Галина, 2013, *Европа в украинских текстах (к проблеме вариативности концепта)*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 45–58.
- Sparwenfeld Johan Gabriel, 1990, *Lexicon Slavonicum*, vol. 4, Stockholm.

Список скорочень

- ВТССУМ, 2004, *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел., 4-е вид., Київ.
- ЕСУМ, 2012, *Етимологічний словник української мови: У 7 т.* / Уклад. Г. П. Півторак та ін., Київ.
- Інтегрована, *Інтегрована лексикографічна система „Словники України”*, <http://kiev.ko.olx.ua/.../slovniki-ukrani-ntegrovana-leksikografchna-sistema>; <https://www.google.com.ua>.
- СЛУМ, 2012, *Словник української мови* (Уклад. Білоноженко В. М., Бурячок А. А., Винник В. О. та ін.), Київ.
- СУМ, 1970–1980, *Словник української мови в 11-ти т.*, Київ.

The concept of ЧЕСТЬ 'honour' in the contemporary Ukrainian language

In the present study, the authoress investigates the concept of HONOUR in contemporary Ukrainian and formulates the cognitive definition of the concept. The analysis is based on three types of linguistic data gleaned from dictionaries, a survey and texts. Each of these types of data is discussed in detail in a separate section. The final part of the article is an attempt at constructing a cognitive definition of the investigated concept. The study presents the main features of the Ukrainian concept of HONOUR which correspond to the various aspects of its meaning: ontological, axiological, psychological, social and behavioural. Linguistic data show that, in Ukrainian, the concept of HONOUR has an internal and an external dimension and, when viewed from a different perspective, it has both universal features characteristic of all humanity as well as typically national features. The article also discusses the impact of the current political situation in the Ukraine on the shape of the concept of HONOUR. The authoress shows how the concept functions in various types of discourse: ideological, legal, religious and feminist.

Понятието ЧЕСТ в българския език

Петър Сотиров
Илияна Генов-Пухалева

Przedmiotem rozważań tekstu jest współczesne bułgarskie rozumienie honoru, celem zaś jest ujawnienie głównych składników treści konceptu, które rysują się na podstawie reprezentatywnych danych językowych. Autorzy przyjmują, że współczesny językowy obraz bułgarskiego honoru odzwierciedla historyczny proces rozwoju znaczenia tego pojęcia, w różnych okresach życia społeczeństwa bułgarskiego, stąd w badaniach uwzględniono również perspektywę historyczną. Autorzy dokonują rekonstrukcji współczesnego bułgarskiego językowego obrazu honoru w świetle trzech rodzajów danych językowych: słownikowych, ankietowych i tekstowych. Na ich podstawie sformułowano definicję kognitywną, która ujawnia główne aspekty i konkretne cechy konceptu HONOR we współczesnym bułgarskim rozumieniu. W końcowej części pracy ujawniono profile bazowego pojęcia w różnych typach dyskursu: politycznym, profesjonalnym, prawniczym, religijnym.

1. Въведение

Понятието ЧЕСТ заема важно място в ценностната система на българина, за което свидетелства езикът, употребяван в различните области на живота. Понятието ярко присъства както във фолклорното словесно творчество (например в народните песни, пословиците и поговорките, фразеологията), така и в текстовете от съвременния български вербален дискурс. Показател за важността на понятието ЧЕСТ като общественопсихологичен и културен феномен е и специалното внимание, което са му отделили в изследванията си българските учени етнографи, социолози, етнопсихолози или културни антрополози. В по-далечното или в по-близкото минало с проблема за българското разбиране за честта са се занимавали изтъкнати личности и учени като

Тодор Панов (1914), Димитър Маринов (1994), Иван Хаджийски (1986, 2002–2003), а в по-ново време – Томислав Дяков (2001), Илияна Генев-Пухалева (2009, 2014), Петър Сотиров (2014а, 2014б), също Емилия Маринова заедно с група етици от Българската академия на науките (2005–2012).

Предмет на настоящото изследване е образът на понятието ЧЕСТ, отразен в съвременния български език, а целта – въз основа на представителен корпус от езикови данни да се формулира синтетична когнитивна дефиниция на понятието, т.е. такава дефиниция, която представя подробно всички аспекти и семантични черти на понятието, включително и тези от културно-стереотипен характер (подробно за същността на когнитивната дефиниция вж. Bartmiński 1988).

2. Из историята на понятието ЧЕСТ в българското обществено съзнание

Съвременното съдържание на понятието ЧЕСТ в българския език отразява, в различни пропорции, неговите „исторически“ значения, които са се появили през различни периоди от историята на българското общество. В историческа перспектива промените в съдържанието на понятието могат да бъдат проследени въз основа на различни езикови източници, сред които са най-старите писмени паметници, възникнали през X–XI в. на територията на Първата българска държава, по-късните текстове от периода на Втората българска държава (XII–XIV в.), народното словесно творчество, стари лексикографски източници, архивни документи и др.

Както и в други славянски езици главната лексема, представяща концепта ЧЕСТ в съвременния български език, е пряк наследник на праславянската дума *čьstь (дериват от глагола *čisti), която е имала основно значение ‘почит, уважение’ (ЭССЯ 1974, 4: 119, 175–176, по: Толстая 2013: 10; ЕПРБКЕ 1941: 683–684).

Понятието ЧЕСТ навлиза първоначално в България през втората половина на IX в. във връзка с процеса на християнизация. Най-старите писмени паметници, създадени на територията на Първата българска държава – глаголическите и кирилските текстове, представят понятието като изпълнено изцяло с религиозно съдържание. В старобългарските текстове честта е била разбрана като ‘почит, уважение’, което се е дължало някому

заради неговата набожност, за строгото му придържане към религиозните предписания, т.е. заради неговото *благочестие* (калка на гр. *εὐσέβεια*). Значението на други лексеми с корен *чест* (стб. *чъсть*) също кореспондира с християнските норми за поведение – например прилагателното име *чъстьнь*, което освен ‘почитан, уважаван’, е означавало също ‘благочестив, правове-рен, православен’, прилагателното име *чъстивъ*, което е било със значение ‘благочестив, набожен’ (СС-МЯ 1976: 238), също така и наречието *чъстно*, означаващо ‘почтено, благочестиво’ (СБР 2009, 2: 1211–1212, СС-МЯ 1976: 238).

В нравствен аспект съдържателното поле на понятието ЧЕСТ се е съотнасяло с доброто, потвърждение за което е изразът *добрыи мжжъ*, който е означавал не просто ‘добър човек’ в съвременното разбиране, а преди всичко образцов, според християнския канон, човек, т.е. ‘благочестив, боголюбив, набожен’ (СБР 1999, 1: 430). В тези най-ранни български писмени паметници се разкрива също една от пресечните точки между понятията ЧЕСТ и ДСТОЙНСТВО. Второто понятие е било разбирано като ‘ценност, значимост на нещо или някого’, а достойно е било преди всичко богопочитанието като висша нравствена ценност, следователно достойнството е било черта, присъща на благочестивия, боголюбивия, набожния, т.е. честния или честивия човек (СБР 1999, 1: 430).

По-голямата част от изразите, свързани с понятието ЧЕСТ, с непроменено значение са се използвали през цялата история на българския богослужебен език, включително и в днешни дни¹. Някои от тях, макар и с известни промени, са преминали и в общонародния език, например изразът *честен кръст* като синоним на *честна дума* (*давам честна дума* – ‘уверение, че се казва истината’).

Що се отнася до ежедневния език на българското общество, историята на понятието ЧЕСТ може да се реконструира въз основа на словесното фолклорно творчество (напр. паремиологията², песните и фразеологията), на стари лексикографски източни-

¹ Сrv. *честнейшую херувим* (*по-честна / по-чтима от херувимите*) < гр. *Τῆν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ* – формула, бележеща началото на втората част от богородичния химн *Достойно естъ; равночестност* – за лицата на Св. Троица; *честният Кръст* (*Господен*); *честни икони* и под.

² В българската народна паремиология с понятието ЧЕСТ е свързана една от най-големите групи пословици (вж. Петрова 2013: 158–159).

ци, както и на базата на проведени в миналото изследвания от областта на българската етнография и народопсихология.

Първите лексикографски данни, свързани с масовото разбиране за чест в рамките на старото българско патриархално общество се появяват през втората половина на XIX в. Те показват, че за обикновения българин това понятие е имало по-богато съдържание, отколкото в рамките на официалния (предимно религиозен) дискурс. Съдържанието на понятието ЧЕСТ към края на XIX в. от гледна точка на обикновения носител на българския език е представено в *Речник на българския език* на Найден Геров (РБЕ 1975–1978) – едно рядко за времето си лексикографско издание. То е публикувано за първи път в периода 1895–1904 г., като е създадено – по думите на автора му – върху материал „записан от устата на народа и от народните творения” (РБЕ 1975–1978: 4)³.

В речника на Н. Геров са посочени три значения на лексемата *чест*. Първото от тях е ‘добър случай, щастие, късмет, благополучие (също ‘делба,’ ‘среща’)’. Като руски преводни съответствия на това значение са посочени лексемите *счастие, благополучие, судьба*. Значението е илюстрирано с израза *добра чест*, както и с фрагмент от текст на народна песен, в който присъства изразът *покля ще го честта му* (т.е. ‘прокълна го щастieto му’). Като противоположни по смисъл са посочени *зла чест, злополучие, несчастие*. Някои от примерите, приведени в края на речниковата статия, също могат да се отнесат към това значение: *Да имам тая чест, да съм честит; Не му работи честта* (РБЕ 1975–1978: 548).

Освен приведените от Н. Геров примери потвърждение за подобно значение на лексемата *чест* са и други случаи, например народни поговорки като: *Роди ме мамо с чест, па ме хвърли на купището; Не чака ли те честта, ти с бърз кон не можеш да я стигнеш; Блазе му тому, комуто чест помага* и др. (Петрова,

³ Имайки предвид характера на материала и начина на неговото представяне, изследователите на речника смятат, че в него до голяма степен е отразена и тогавашната народна психология. Затова не би било пресилено да смятаме, че подходът на Найден Геров е предвестник на съвременната „когнитивна дефиниция”. За това говорят и думите на Пантелей Зарев – автор на предговора към фототипното издание на речника: „В речта и езика Найден Геров откриват и отбелязват начините на народното мислене, посоките и кръга на народните познания за света, особеностите на народното въображение” (Зарев 1975: 8). Като доказателство П. Зарев посочва няколко случая, напр. глагола *боледувам*, чието значение е илюстрирано със следната поговорка: *Ако е да се боледува, да боледувам аз; ако е да се мре, да мре жената* (пак там: 9).

цит. съч.: 158). Подобно е значението на *чест* в някои фразеологизми, например *ритам си честта* (ФРБЕ 1975, 2: 255).

В близкото минало на българския език е функционирала една сложна лексема, притежаваща значение, близко до горното – *доброчестина* ‘добро, благо, благоденствие, щастие (на родината)’. Тя може да се срещне в писмени документи, отразяващи състоянието на българския език от втората половина на XIX в. Така например полковник Борис Дрангов в писмо до съпругата си, в което обяснява причината за включването си в Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г., пише:

[1] *Аз заминавам, мойта драга невеста! В тоя тържествен миг аз, без да се колебая, поставям отечеството по-високо от семейството, неговата доброчестина по-горе от нашите лични блага.* (www.segabg.com, 10 VIII 2002).

В съвременния български език коментираното значение се предава вече с други лексеми, най-често с *късмет* и *щастие*.

Някои от дериватите на лексемата *чест*, включени в речника на Н. Геров, също са свързани с това значение, например прилагателното име *честит* – 1. ‘който има добра чест, щастие, късмет’, напр. *честит човек*, 2. ‘благополучен, добър, което носи чест, късмет’, напр. *честит ден, честита година, честита му е годината*, 3. при благопожеланията по повод на нещо хубаво, радостно, напр. *Честита риза! Честити обуца! Да сте честити!* (пак там: 547). С *чест* е свързано и субстантивизираното прилагателно име *честито* – ‘ден, празник, в който посрещаме гости или отиваме на гости на някого, за да му честитим нещо’ (РБЕ 1975–1978: 547). Двете лексеми са се запазили и до днес в българския език, макар и с известни семантични изменения (напр. изразът *отивам на честито* означава ‘отивам на гости на някого по случай неговия годеж’).

По-съществени за изследваното тук понятие са другите две значения на лексемата *чест*, описани от Н. Геров, тъй като имат връзка със съвременното съдържание на думата. Едното от тях е дефинирано като ‘добродушие, добросъвестност, правда, правина’ (рус. *честъ, честность*), напр. *Направи го с чест, по чест* (пак там: 548). Както се вижда, в това значение е скрито разбирането на *чест* като вътрешна нравствена платформа, като нещо, което е свързано с избор на определен начин на поведение. Във връзка с това се намира и едно от значенията на производното

от *чест* прилагателно име *честен* – ‘който върши нещо от добра душа, изключително добросъвестно, в съгласие с правдата, праведно’ (пак там: 547). Това може да се сравни с едно от днешните значения на *чест* – ‘съвкупност от положителни качества на конкретна личност, които определят нейните постъпки, и това се оценява положително от другите’ (БТР 2004: 798).

Последното от значенията на *чест*, поместени в речника на Н. Геров, е описано по следния начин: ‘почит, почитание, тачене, сайгия (< тур. *saygi*) към някого с оглед на някакви негови качества’, т.е. *отдавам почит, правя някому чест* (пак там: 547). Това значение може да се забележи отчасти и в семантиката на прилагателното име *честен*: ‘което е за почит, когото почитаме, тачим, имаме му сайгия’, напр. *честно дърво, честен кръст, честна трапеза, честна кума, честна свакя* (пак там: 547). В рамките на това значение е отбелязан и един негов специфичен български (и балкански) нюанс, отразяващ отношенията между членовете на старото българско патриархално семейство. Става дума за израза *правя / чиня чест*, който, употребен по отношение на млада невеста (снаха), има следното значение: ‘чрез мълчание показва почитта си към определени членове на новото семейство, напр. към свекъра, свекървата или братята на мъжа (деверите), като не им говори, „мълчи им” през известен период от време’. Това значение е отразено например в откъс от народна песен:

[2] *Чест да чиниш на девери, още повече от брата ти.* (пак там: 548).

В историята на българското общество особено важно значение, в това число и за формиране на представата за чест у българите, има периодът от втората половина на XVIII в. до освобождението от османско владичество през 1878 година. В българската историография този период се означава със специален термин – *Българско Възраждане*. В обществено-психологически аспект основна черта на въпросния период е нарастването на националното самочувствие и повдигането на националното самосъзнание на българите. Това е периодът на техните най-добре организирани и най-широкомащабни борби за независимост. В този период също така отзвук в България срещат идеите на европейското Просвещение, пренесени тук от представителите на българската интелигенция. Под влияние на тези идеи българските възрожденски дейци смятат за свой дълг да просвещават,

да призовават към спазването на вече утвърдения неписан народен морален кодекс. Затова през този период се наблюдава едно обществено състояние на идеализация на почтеността, разумния прогрес, инициативността (Дяков 2001: 94). Съвременникът на тази епоха и изтъкнат български етнограф Димитър Маринов описва това обществено състояние така: „Навсякъде и във всичко изпъква следното явление – всеки гледа да бъде честен, добродетелен за себе си и полезен за другите, да си помага взаимно, да бяга от зло” (Маринов 1994: 309).

Възрожденският период от историята на българското общество има особено важно значение за описваната тук проблематика, тъй като тогава за първи път се срещаме с подробно вербално описание на представата за чест у българите. Един от авторите на подобно описание е именно Димитър Маринов, който формулира основните етични принципи, чието спазване се е определяло като поведение, водено от нравствени подбуди или като поведение на „човек с чест”. Някои от тези принципи са представени като предписания за действия, например: *да се почитат, уважават и слушат родителите; да се спазва задължително гостоприемството; да се помага на вдовици, сираци и сиромаси*. Други изисквания към поведението на човека с чест се проявяват като забрани, например: *да не се допуска кръвосмешение, прелюбодеяние, убийство, изедничество (грабителство, експлоатация), насилие, предателство*. Разбира се, нравствените подбуди са имали и принудителен характер, защото са били свързани със страха от възмездие. Това личи от факта, че към всяка една от инструкциите или забраните може да се отнесе вярване за неизбежно наказание, например: *Майчина и бащина клетва стигат до девето коляно; Който връща пътник, връща плодородието; Краденото винаги се загубва и носи нещастие; Пролятата кръв вика за възмездие и може да отнесе в гроба невинни деца на престъпника* (Маринов 1994: 356–358, цит. по Дяков 2001: 95). Може да се каже, че тази система от вярвания в миналото е била в известен смисъл онази регулираща поведението система, която сега наричаме „наказателен кодекс”.

Друг исторически период, който не може да бъде подминат, е периодът след освобождението на България от властта на Османската империя, т.е. втората половина на XIX в. Това е пери-

од на едни от най-значителните, коренни трансформации, които преживява българското общество в своята история. Тогава под влияние на новите капиталистически икономически отношения постепенно отмира българският патриархален род, а с него и свойствената му система от ценности. Това се отнася и до понятието ЧЕСТ и близките до неговото съдържание понятия. В художествена форма въпросното явление мащабно е описано в произведенията на редица български литературни класици, а в научен аспект задълбочено е анализирано от българските специалисти в областта на социалната психология и антропология. Най-важното по отношение на понятието ЧЕСТ е появата на едно особено, допълнително значение с отрицателна конотация, променящо значително аксиологичната същност на ЧЕСТ. Българският народопсихолог Иван Хаджийски, живял и творил през същото време, е автор на социалната диагноза, че понятия като честност, чест, доблест „нямат високи курсове”, а съдържанието на ЧЕСТ определя по следния начин:

[3] *Честта, това обикновено е качество на глупците, които с негова помощ сигурно и безвъзвратно си развалят кариерата. [...] В малко ли случаи у нас една съвест може да се купи по-лесно, отколкото половин килограм бяла халва с орехи? [...] Честният човек е онзи вечно измамван „балама”, който работи на доверие и не се запасява предварително с писмени документи.*

Показателна е историята, която И. Хаджийски описва като аргумент за своите твърдения:

[4] *Един мой чичо, възпитан в патриархалните традиции на абсолютната честност, напразно се опитваше да стане член – съдружник в някои софийски фирми. – Защо бе, джанъм, съмнявате ли се в моята честност? – питаше той с отчаяно недоумение. – Та тъкмо в твоята честност е всичката беля – бе отговорът. (Хаджийски 1986: 60).*

Два текста от българската литературна класика, възникнали приблизително през същия период, много ярко изразяват формирането се в съзнанието на българите амбивалентно отношение към честта: *Борба* на Христо Ботев (1871 г., вж. Ботев 1979: 39) и *На гости у дявола* (част *Приказка за честта*) на Христо Смирненски (1923 г., вж. Смирненски 1984: 183–185).

В творбата *Борба* Христо Ботев заявява ценностните си приоритети чрез негация, констатирайки, че честта не е ценност за съвременното му общество. Извежда антитезите ‘чест – богат-

ство' и 'чест – глупост' (духовна нищета) – т.е. духовната (етична) ценност е противопоставена на материалната (анти-) ценност, срв.:

[5] *Свестните у нас считат за луди
глупецът вредом всеки почита:
„Богат е”, казва, пък го не пита
колко е души изгорил живи,
сироти колко той е ограбил
и пред олтарят бога измамил
с молитви, с клетви, с думи лъжливи.*

Ботевите думи често се цитират и от съвременните българи, тъй като са се превърнали в сентенция – срв. заглавие от пресата:

[6] *Свестните у нас считат за луди! И преди и сега!* (Снайпер-БГ, 4 VIII 2011).

От своя страна, текстът на Христо Смирненски представя честта като 'съвкупност от качества, които се оценяват положително от другите и които обуславят положителното отношение на другите към Х'⁴, но тези качества се оказват антиценностите: лъжа, кражба, злонамереност, измама, безчестност и под., срв.:

[7] *И это ме: важен, блестящ, елегантен,
богат като истински Крез!
И знам аз: крадец съм, лъжец, спекулантин,
безчестник; но... винаги с чест!...*

Подобен нюанс в съдържанието на понятието на ЧЕСТ може да се открие в изследванията и на други автори, които обаче изтъкват и определена обществена релативност по отношение на понятието ЧЕСТ. Така например Тодор Панов в изследването си *Психология на българския народ* (1914, 1992) изразително разграничава два основни обществени слоя с различно отношение към моралния кодекс на поведение: „народ-цървулан” (селячество) и „патентована сган” (интелигенция). Имайки предвид

⁴ В *На гости у дявола (Приказка за честта)*, често под формата на езикова игра или чрез антитези, Смирненски е употребил повечето от дериватите на *чест* (самостоятелно или в устойчиви словосъчетания), напр.: *рицар на кауза честна, стъпкана чест, с чест увенчан, злочест, човешката чест, човек без капчица чест, с почести, безчестник; Без чест ли си? — Прави ти чест!* (Смирненски, пак там).

представителите на първия слой, авторът пише: „Българинът не се самоунижава пред никого; той винаги се държи просто, но с пълно съзнание за собственото си достойнство”. Визирайки представителите на другата обществена група, авторът пък твърди: „За да получи някаква материална облага, тя („патентованата стан”, б. н., П. С., И. Г. П.) е готова да пълзи пред когото щете, готова е каквито щете компромиси да прави със съвестта си, да се унижава, да нископоклонничи, да понася всевъзможни оскърбления” (Панов 1914).

Изследователите на българския национален характер изтъкват факта, че историческата съдба на българския народ и преди всичко дългите и тежки периоди на чуждо владичество са създавали предпоставки за масово погазване на честта. Това е причината и за съдържателната трансформация на българското ЧЕСТ в ЧЕСТОЛЮБИЕ (ЧЕСТОЛЮБИВОСТ), разбирано като стремеж честта да се запази, да се защити на всяка цена и с всички средства. Честолюбието и до днес се смята за един от най-отличителните белези на българския национален характер (Дяков, цит. съч.: 95 и сл.).

Историческият поглед към българския езиков образ на понятието ЧЕСТ разкрива неговата аксиологическа амбивалентност през последното столетие, а също така и корените на съвременната дълбока двойственост на когнитивната му структура. Тя се обуславя от интегрирането на две различни представи – народната и ерудираната. Зачатъците на това явление би следвало да се търсят в споменатия вече период на Възраждането, когато върху традиционната битово-патриархална (вкл. православна) представа се наслагва нова, внесена от тогавашния български елит, който получава образованието си в Русия и Западна Европа.

Народната представа е фиксирана главно във фолклора (устната традиция), в поговорките, диалектните текстове, в ежедневния разговорен дискурс. Тази представа има първичен и до голяма степен етноспецифичен характер, като си служи с оригинална метафорика. Понятието ЧЕСТ има по-тесен обхват, неговите параметри са по-конкретни, а в резултат на това то е в по-малка степен абстрактно и аксиологически по-еднозначно за носителите на езика.

От своя страна, ерудираната представа се базира на образците на класическото образование (героичния идеал в омировия епос, основите на етиката в съчиненията на Аристотел, Платон и Ксенофонт), рицарските романи, руския исторически роман, литературата на романтизма, в това число полската⁵. В най-ново време влияние върху тази представа имат киното (главно американското) и медиите. В рамките на ЧЕСТ намира място и „внoсното“ понятие *джентълмен*, т.е. човек на честта. Училищното и академичното образование са също така фактори, налагащи ерудираната представа за концепта ЧЕСТ в общественото съзнание. Във връзка с това тази представа се характеризира с висока степен на интернационализация, както на равнището на концептуализацията, така и на равнището на езиково изразяване – факт, който се доказва с многобройните сходства с други езици (славянски и неславянски). Не може да не се забележи, че ЧЕСТ в ерудираната представа има значително по-широк понятиен обхват, размити граници, силно абстрактен характер и амбивалентна оценъчност.

Тази двойствена когнитивна структура на понятието ЧЕСТ, при отчитане на езиковата диахрония и наличието на *народна представа* (НП) и *ерудирана представа* (ЕП), може да се синтезира в дихотомичен модел, организиран въз основа на няколко основни критерия:

- онтологичен статус на ЧЕСТ: според НП – честта е абсолютно ‘добро’; според ЕП – честта е релативна ценност;
- доминантен субект на ЧЕСТ: според НП – жената; според ЕП – мъжът;
- позиция на субекта към ЧЕСТ: според НП – жената е носител на ценността, тя може да бъде лишена от чест, може да загуби честта, да оказва чест на другите (според обичая, според обичайното право); според ЕП – мъжът се стреми се към честта, лишава от чест, отмъщава в името на ценността (личната и на другите);
- обект на ЧЕСТ (т.е. за кого е предназначена): според НП – за най-близкия кръг хора (съпруг, семейство, род, евентуално общност); според ЕП – за най-широк кръг хора (на показ);

---

⁵ Добре известно е, че в творчеството си „патриархът на съвременната българска литература“ Ив. Вазов (1850–1921) интерпретира поезията на А. Мицкевич, вкл. поемата *Пан Тадеуш*.

– сфера на реализация на ЧЕСТ: според НП – ежедневието, битът; според ЕП – в сфери, където се изискват изключителни постъпки (напр. при конфликт и съперничество, вкл. в политиката, във военното дело, в спорта), при житейски трудности;

– външна проява (визуализация) на ЧЕСТ: според НП – скромност, благоприличие, наведена глава; според ЕП – забележимост, изправена позиция на тялото, повдигната глава.

3. Понятието ЧЕСТ според съвременни езикови данни

Съвременният български езиков образ на честта е плод на историческото развитие на това понятие. По-долу въз основа на съвременни представителни езикови данни ще бъде представен опит за реконструкция на сегашната му богата, многопластова структура. Съгласно приетата в рамките на научния проект методология за изследване на аксиологическата сфера на славянските народи и техните съседи (т. нар. конверсаториум EUROJOS), ще бъдат взети под внимание три типа данни: 1) системни, 2) анкетни и 3) текстови (подробно за проекта вж. Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009). В когнитивната дефиниция по-долу те се обозначават символично както следва: 1) (С), 2) (Т) и 3) (А).

3.1. Системни данни

В ролята на източници за езикови данни от системен характер послужиха някои от най-популярните речници на съвременния български език от последните две десетилетия: *Български тълковен речник* с редактор Димитър Попов (по-нататък: БТР 1994), *Съвременен тълковен речник на българския език* на колектив с ръководител Стоян Буров (по-нататък: СТРЕ 2000) и *Български тълковен речник* с автор Василка Радева (по-нататък: БТР 2004).

В речниковите дефиниции на лексемата *чест*, която се признава за основен езиков изразител на концепта ЧЕСТ, се обособяват следните значения: 1. ‘достойни за уважение и похвала качества на човека’; 2. ‘неопетнена репутация’; 3. ‘(за жена) непорочност, девственост’; 4. ‘почит’ (БТР 1994: 1064; СТРЕ 2000: 1003; БТР 2004: 798). Въз основа на тези дефиниции може да се каже, че в тях *чест* се разглежда в няколко основни аспекта: а) онтологичен (1.), б) обществен (1. 2. 4.), и в) нравствено-сексуален (3.).

По-подробно езиковият образ на понятието ЧЕСТ въз основа на речникови данни е описан от Илияна Генов-Пухалева в отдел-

ни публикации (вж. Генов-Пухалева 2009, 2014). В тях подробно са анализирани значенията на главната лексема *чест*, изразяваща понятието ЧЕСТ в българския език. Коментирани са също нейните синоними *достойнство* и *добро име*, дериватите *честен*, *честност*, *честолюбие*, фразеологизирани изрази и колокации с компонент лексемата *чест*. Въз основа на речниковите данни авторката е представила и хиперонимите на *чест* – това са: *добродетел*, *положително качество*, *(етична) ценност* (Генов-Пухалева, пак там: 234).

Съвременните българските речникови данни от една страна потвърждават наличието на т. нар. „външно” и „вътрешно” значение на понятието (по Толстая, цит. съч.: 10). От друга страна те убеждават, че макар и да са „нарация на колективен автор” (Chlebda 2010: 201), лексикографските издания не са достатъчно представителна база за формулиране на синтетична когнитивна дефиниция, представяща в широк обхват семантичните характеристики на понятието, включително и тези от културно-стереотипен характер. По тази причина за целите на настоящото изследване бяха привлечени и допълнителни данни – анкетни и текстови.

3.2. Анкетни данни

Във връзка с изработването на когнитивна дефиниция на понятието ЧЕСТ през есента на 2013 година беше проведена анкета с носители на българския език в лицето на 117 студенти и студентки от специалността *славистика с полски език* в Софийския университет „Св. Климент Охридски” и студенти от няколко учителски специалности във филиала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” в град Смолян. На анкетираните лица беше зададен един единствен въпрос: „В какво според Вас се състои същността на истинската чест?” Анкетираните нямаха ограничение по отношение на времето и формата на отговора. Постъпилите отговори показаха, че повечето анкетирани са се задоволили с еднословни определения или съвсем кратки изрази, представляващи първите езикови асоциации (напр. синоними, антоними и пр.), само една малобройна част от изследваните лица са предпочели по-разгърнатата форма на изразяване на своето мнение.

По примера на други подобни изследвания при обработването на материалите от проведената анкета се опитахме да възста-

новим „неявните въпроси”, които са си задавали анкетираните лица, отговаряйки на поставения въпрос, и главно въз основа на това, към кои аспекти на понятието се отнасят тези въпроси (вж. Bartmiński, Żuk 2009). Анализът на постъпилите отговори дава основание да се реконструират няколко подобни въпроса, например: С кое надредно понятие (хипероним, *genus proximum*) се съотнася чест, т.е. какъв е онтологичният статут на понятието? Кои личностни черти съставляват честта и кои я изключват? Как постъпва човекът с чест? С кои други понятия най-често се свързва чест? Как изглежда честта по отношение на социалната структура, т.е. има ли различни видове чест в зависимост от обществения обхват, напр. индивидуална и групова чест? Има ли граници за честта в общественото пространство, съществуват ли ограничения за показване на личната чест? Дали честта е въпрос на лична оценка, или обществено призната личностна черта? Дали поведението, демонстриращо честта, е комфортно, безконфликтно, безопасно? Постоянна или променлива е стойността на честта във времето?

Анализирането на анкетните данни и разкриването на отговорите на горните въпроси имаше важно значение за реконструкцията на когнитивната структура на изследваното понятие⁶.

3.3. Текстови данни

В качеството на текстови данни бяха използвани общо 400 текста – сред тях 33 пословици и поговорки, които представят групата на колективните или на т.нар. „клиширани” текстове и 367 индивидуални текста от различни сфери на българския обществен дискурс. Източници на индивидуалните текстове са *Българският национален корпус*, поддържан от Института за български език при БАН (136), както и собствен корпус (231), съставен въз основа на широко популярни български печатни и електронни издания (вестници, списания, блогове и форуми). Най-представителен за текстовете е публицистичният жанр с неговите разнообразни поджанрове: репортажи, коментари, анализи, есета, интервюта, дискусии. В ролята на текстови източ-

⁶ Резултатите от проведените анкети са представени подробно в публикацията *Езикова картина на честта в представите на българските студенти* (Сотиров 2015).

ници бяха използвани и произведенията на някои български литературни класици (Иван Вазов, Христо Смирненски и др.).

Въпреки своята относителна малобройност в рамките на целия текстов масив, народните пословици и поговорки имат особено важно значение. Това произтича от същността им на „минимални текстове, съдържащи определени обществено утвърдени мнения (Bartmiński, Żuk 2009: 52), също така от факта, че те функционират като „реалистични констатации, засягащи личния и колективния живот и като житейски съвети, нерядко формулирани в заповедна форма от обективизирана, общочовешка перспектива” (Bartmiński 2007: 160 – прев. н., П. С., И. Г. П.). Измежду българските пословици и поговорки тези, посветени на понятието ЧЕСТ, представляват една от най-значителните групи и това е едно от най-сигурните доказателства за важното място на това понятие в представите за света на българина (вж. Петрова 2013, 158–159). Тези минимални фолклорни текстове убедително експонират някои важни страни от представите на българина по отношение на понятието ЧЕСТ. Така например показват неговата аксиологическа стойност, схващането за честта като житейски принцип, като инструкцията за поведение в ежедневието; описват постъпките или личностните позиции, които са несъвместими с честта, свидетелстват едновременно за крехкостта и уязвимостта на честта като добродетел, но и за тяхната сила и за ролята им на защитно средство срещу заплахи; разкриват също така и обществения (външния) аспект на честта като нещо, което носи общественото признание, престиж и пр.

Във включените в текстовия корпус индивидуални текстове също се откриват най-важните аспекти на понятието ЧЕСТ в разбирането на съвременния българин. Тези текстове най-често разкриват: дейностите и позициите, чрез които се проявява честта (напр. изпълнение на поетите задължения и дадената дума, съвестно изпълнение на конкретна дейност); несъвместимото с честта поведение (напр. разминаването между думи и дела, заблудата, лъжата, самохвалството, раболепието, подлостта, прекомерното честолюбие); групата от понятия, с които честта е в много близки отношения и се употребява в колекция с тях (напр. *достойнство, добро име, честност, гордост, сила, саможертва, професионален морал, приличие, смелост, отговорност, съвест* и др.); съвременния амбивалентен характер на честта;

честта като ценност, подложена на деструктивни действия; честта като добродетел желана, но която постоянно трябва да се поддържа, пази, защитава; честта като източник на обществено признание и пр.

3.4. Когнитивна дефиниция на понятието ЧЕСТ

Въз основа на представените три типа езикови данни може да се каже, че за съвременния българин чест е:

(онтологичен статус)

(1) съвкупност от лични качества

И трите типа езикови данни потвърждават, че за българина честта е някаква съвкупност, съставена от различни елементи. Най-често тази съвкупност включва качества, принципи или норми на човека. В това ни убеждава например началната част на речниковите дефиниции, напр. ‘съвкупност от достойни за похвала, уважение и гордост качества на личността’ (БТР 1994: 1064), голяма част от текстовите данни, напр. *Честта и достойнството са [...] съвкупност от качества* (nick: nofearinc, www.aslbg.com, 29 I 2006), както и материалът от проведените анкети, напр.: *Чест [това е] – вътрешна – лична и строго индивидуална система от морални норми у всеки човек* (А).

Чест е понятие, което се отнася единствено до човека; контекстите, които не съдържат в повърхнинната си структура изрази, назоваващи личности, могат в по-разгърната форма да разкрият съотнесеността си с човека, напр. *Браним честта на пагона. = Браним честта на хората с пагони. / Нося отговорност за честта на професията. = Нося отговорност за честта на хората, които упражняват тази професия*⁷.

Връзката с човека и по-точно с неговата духовна същност личи от хиперонимите на чест: (С) и (А) *добродетел, характеристика на личността, (А) чувство*⁸, *принцип, позиции, съзнание* – всички те имплицират елемента ‘човек’.

⁷ Ако приемем, че *чест* и семантично свързаните с нея лексеми представляват предикати, които имплицират свои предикатно-аргументни структури, следва, че те имат задължителен аргумент ‘човек’, а в изреченията, в чиято повърхнинна структура се появява друго, става дума за синтактични деривати.

⁸ В етическата наука честта се определя и като „морално чувство” (вж. Маринова 2010).

Като синоними на *чест* се употребяват *достойнство*, *морал*, *етика*, *нравственост*, *съвест*, *почтеност*, *гордост*, а за опозиции на *чест* би следвало да се признаят *безчестие*, *аморалност*, *липса на достойнство / етика / морал / чест* и под.

По отношение на конкретен човек най-често се използват формулировките: *някой няма чест*, *някой е без чест*, също *някой е безчестен*. Вижда се, че етичната антиценност се назовава с по-сложни във формално и семантично отношение единици, производни на *чест*.

Съчетанията *човешка чест*, *човешко достойнство*, *лична чест*, *лично достойнство* имат устойчив характер.

Чест и *достойнство* редовно се срещат като устойчиво словосъчетание (комплекс), но все още не се отразяват във фразеологичните речници на българския език. Съчетанието е редундантно, а конюнктивната връзка в него е облигаторна, срв. (Т):

[8] *Защото честта и достойнството на Николай Николаев е чест и достойнство на неговата вярна съпруга. Да купите и продадете града можете, но честта и достойнството на хората в него не можете да купите!* (Мария Герасова, *Ама че сантиментален човек!*, www.otkrovenia.com, 22 VI 2009). *Моята чест и достойнство не са за продан. Искам да знам, че мога да критикувам всекиго, който не ми харесва.* (www.novini.bg, 23 X 2012).

Сложната същност на ЧЕСТТА като понятие, включително нейната многосъставност, се проявява във връзките, които има с други етични и неетични понятия, образувайки по този начин концептосфера с определени характеристики. Те се експлицират в следващите части на когнитивната дефиниция.

(2) императив за действия съгласно индивидуална / групава / обществена норма

Честта като съвкупност от лични качества определя поведението на човека, т.е. честта е вид императив за действия в съответствие с дадена етична норма⁹. Тази норма не е универсална – тя се изменя в различните епохи, в различните социални групи, при отделните индивиди, като отразява съответни ценностни

⁹ Става дума за неписани или писани правила, регулиращи кое поведение е правилно и общественоприемливо, респ. кое не е.

разбирания¹⁰. В речниковите дефиниции този аспект на честта се експлицира във формулировки като (С) ‘[съвкупност от качества на личността] които определят нейните постъпки [...]’ (БТР 2004: 798). Тази функция на честта личи също в колокациите с глаголи, напр. *честта кара / принуждава / заставя / задължава някого да прави нещо* или *диктува на някого да направи нещо*, а също в контексти, където честта се посочва като мотив за дадено действие, напр. *заради честта, заради достойнството някой прави нещо*, срв. (Т):

[9] *Честта понякога ни кара да вземаме ирационални решения.* (www.tokorazisto.wordpress.com, 3 XII 2014).

Идеята за морален императив се съдържа и в контекстите с негация от типа *честта / достойнството не позволява, не допуска, не дава на някого да направи нещо*, срв. (Т):

[10] *Достойнството ми не позволява да остана. Ще се срещна с президента Венцеслав Стефанов. Ще искам да се разделим.* (www.sportal.bg, 20 X 2013).

(аксиологично измерение)

(З) подлежи на оценка от страна на индивид / група хора / всички:

(За) положителна оценка или

(Зб) отрицателна оценка

Честта е същност, която не е неутрална от оценъчна гледна точка. По правило субектът, който може да бъде индивидуум или социум, има положително или отрицателно отношение спрямо нея, но не е равнодушен, т.е. неутрален¹¹. Тук е мястото да се приведе мнението на Ядвига Пузинина (Puzynina 1991: 130 и сл.), според която твърдение от типа *х* е ценност винаги изразява мнението на говорещия, без да е ясно, дали това е негово субективно съждение или е съждение на група хора, с което той е съгласен. Според авторката тази неяснота може да бъде елиминирана с помощта на допълнителни изрази като: СПОРЕД

¹⁰ Участниците в анкетите подчертават темпоралната относителност на честта като ценност, като изказват мнение за нейното силно девалвиране в ценностната система на съвременния българин.

¹¹ Съществена особеност на оценката е това, че тя, както и перформативите, няма логическа стойност ‘истина’/ ‘лъжа’ (вж. Austin 1974: 235–244).

МЕН, ПО МОЕ МНЕНИЕ Х Е ЦЕННОСТ, ИЛИ СЪЩО СПОРЕД ВСЕОБЩОТО СХВАЩАНЕ Х Е ЦЕННОСТ. За отрицателните ценности изразът би имал форма Х Е АНТИЦЕННОСТ: Х Е ТОВА, КОЕТО (ХОРАТА ИЗОБЩО, ГРУПА ХОРА И) ГОВОРЕЩИЯТ (ВЪЗПРИЕМА КАТО ЛОШО И) СМЯТА ЗА ЛОШО.

Лексикографските тълкувания внушават чрез формулировката ‘достойни за похвала, уважение и гордост’ (качества на личността), че ЧЕСТ включва качества, които се смятат от българите (изобщо) за добри, т.е. оценката е лексикализирана (вградена непосредствено в съдържателната страна на езиковата единица и поради това има постоянен статус в езика) (вж. Апресян 1995: 158). Към същото заключение навеждат и част от анкетните и текстовите данни, напр. показателно е, че ЧЕСТ се означава с хипероними като *ценност*, *добро*, *добродетел*, *благо*, които са примарнооценъчни, напр. *Честта е по-скъпа от парите. Човек живее за едната чест.* (Т); *Честта е добродетел* [...]. (А); *Чест – [това е] ценност.* (А).

Синонимът на лексемата *чест – добро име* (на Х), означаващ ‘добро мнение на другите за Х’, също съдържа положителна оценка. Положителнооценъчни са и дериватите на лексемата *чест*, напр. *честност*, *честит*. Оценъчни, а не аксиологически неутрални, са и противоположностите на *чест* като напр. *безчестие*, *подлост*, *низост* и под. С фразеологизма *нещо прави чест на някого* ‘заслужавя похвала’ се изразява одобрение:

[11] *Не му прави чест на премиера да говори за пръстените ми, каза възмутено Генкова по БНР.* (www.dnes.dir.bg, 16 II 2013).

От своя страна изразът *въпрос на чест* в българския език означава ‘нещо важно за положителната оценка на Х’.

За разлика от системните данни, според които положителната оценка на качествата, асоциирани с понятието ЧЕСТ, не буди съмнение, част от текстовите и анкетните данни сочат, че ценността на това морално свойство на човека може да се поставя под съмнение и не се признава от всички. Примери за подобна оценка са твърдения от типа:

[12] *Честта, според мен, е за глупците. Честта е спънка по пътя към успеха. Честта е точно като страха – много честта причина за провал.* (nick: wicked_f, www.asl-bg.com, 3 I 2006).

[13] *Да имаш чест е неценено качество днес* [...]. (А).

[14] *Чест – вече рядко срещана сред хората. Губи своята стойност в този объркан свят.* (А).

Горните примери съдържат импликацията ‘някои не признават честта (честността) за ценност’, т.е. ‘някои’, но ‘не всички’. Създението СПОРЕД ВСИЧКИ БЪЛГАРИ (СПОРЕД БЪЛГАРИТЕ ИЗОБЩО) ЧЕСТ Е АНТИЦЕННОСТ (Е НЕЩО ЛОШО) е логически неправилно. За логически правилно би следвало да се приеме, че ЧЕСТТА Е АНТИЦЕННОСТ (НЕЩО ЛОШО) СПОРЕД НЯКОИ БЪЛГАРИ и това доказва субективния характер на понятието и възможността аксиологическият му знак да бъде обърнат в зависимост от разбиранията на субекта на оценката.

(4) мнение – добро / лошо – на индивид / група / всички – за себе си

Оценката, като мнение за ценността на честта, може да бъде насочена от субекта към самия него. Тогава може да се говори за положителна самооценка, за осъзнати от личността качества, които определят нейното поведение. Този аспект на чест се изразява с единици (синоними на *чест*) като: *достойнство*¹², *самоуважение*, *самочувствие*, *съвест*.

По правило съзнанието за личната чест се оценява положително и от другите, срв. (Т):

[15] *Той се изправи и се поклони, но се наложи двама души да вървят от двете му страни, за да може да излезе с достойнство от залата.* (Коста Цонев, *Дон Кихот от Красно село*, 2001: 220).

Когато субектът на честта и на оценката съвпада и той е социум, а не индивидуум, става дума за *национална чест / достойнство, чест / достойнство на отбора* или *на партията* и под. Срв. (Т):

[16] *Ако сме държава, която има достойнство, не можем да си затваряме очите пред безобразията, които Скопие извършва спрямо България и спрямо българите в Македония, смята председателят на ВМРО.* (www.focus-news.net, 29 VI 2013).

Някои синоними на *чест* имат амбивалентен аксиологически характер, напр. *гордост*, *честолюбие*. Значението на прила-

¹² За *достойнство* е подходяща експликацията: ‘Х има достойнство = Х има чест, Х осъзнава своята чест; Х оценява положително своите морални качества и това се оценява положително от другите’.

гателното *честолюбив* може да се експлицира така: *Х е честолюбив* = ‘Х има съзнание за личната си чест, която прекалено¹³ пази и това се оценява от другите положително / отрицателно’, срв. (Т):

[16] – *Комплексирани ли сме като нация? – Имаме много комплекси, но не сме изцяло комплексирани, напротив. Българите през Средновековието са се славили като народ, който има много високо самочувствие, стремеж към самохвалство, много силна гордост, честолюбие.* (Васил Гюзелев, www.presa.bg, 24 I 2014).

Стабилизирана отрицателна оценка на другите за субекта е вписана в семантиката на прилагателното *горделив* (‘Х е горделив = Х в отношението си към другите показва, че изпитва твърде голяма степен на удовлетворение от съзнанието, че има чест; Х е оценяван от другите отрицателно’), срв. (Т):

[17] *Къде е границата между гордост и горделивост?... Първото е хубаво, второто никак не е.* (nick: deanne, www.forum.abv.bg, 25 VI 2009); – *Хубава е, ама е много горделива, на баща си прилича... – ... Той мразеше тая Ирина, защото не го поглеждала дори.* (Зл. Чолакова, Бачо Киро, 1935: 89).

(психологично измерение)

(5) съзнание / чувство на индивид / група хора / всички

Българският езиков образ на честта свързва понятието с психическата сфера, с емоционалните преживявания¹⁴. Неслучайно анкетираните лица посочват като хипероними на чест: *чувство, усещане, съзнание*. Това намира потвърждение в колокациите (Т): *чувство за чест, чувство за чест и достойнство; изпитвам чувство на уважение, изпитвам чувство за собствено достойнство, изпитвам самоуважение*.

Хипоним на чест е *съвест* – понятие, свързвано със сферата на емоционалните преживявания (Т):

[18] *Чест това е съвест, но съвест която е болезнено чувствителна.* (www.crossroadbg.com, 24 IV 2013).

Двете лексеми се срещат в колекции с конюнкция *чест и съвест*, срв. (Т):

¹³ Прекрачването на нормите обикновено се санкционира.

¹⁴ В етическата наука честта се определя и като „морално чувство“ (вж. Маринова 2010).

[19] *Всичко се продава: чест и съвест, идеал срещу имот в замянка. А народът несъбуден, сънен предпочита пак да почне дрямка.* (Таньо Клисуров, *Как ли*, www.literaturensviat.com, 13 IX 2009).

[20] *Понятието „морал” е съвкупност от възгледи (за добро и зло, съвест и чест, похвално и срамно, дълг и справедливост).* (Д. Мавродиева, *Право, морал и нравственост*, www.kosnos.com, 1 X 2010).

[21] *Както казваше моят бивш началник: „Дайте ми ум, чест и съвест и ще спра да ви ръководя. . .”.* (www.thunderbg.blog.bg, 13 VIII 2013).

Опозиция на ЧЕСТ в този аспект е *срам*. Първото значение на тази лексема е също ‘чувство’: (С) ‘неприятно чувство, породено от съзнанието за извършена осъдителна, лоша постъпка’ (БТР 1994: 918). Това личи и в съчетанията *изпитвам срам, чувство за срам*, срв. (Т): . . . *за илюзорността на такива неща като морала, нравствеността, съвестта: „А чувството за собствено достойнство, за срам, угризенията на съвестта?”* (Божил Коларов, *Залезът на духовния човек*, Пенсофт, 2003: 208).

Според анкетиранияте честта е нещо, което поражда у субекта определени чувства, напр. чувство за свобода и за приспособеност към средата, психически комфорт от адекватното отношение на другите, удовлетворение от себе си, срв.:

[22] *Чест – свободата да се чувстваш навсякъде и във всички среди добре и достойно.* (А).

Положителната емоция, свързана с ЧЕСТ, има психо-соматичен израз, който е основа за метафорична концептуализация на понятието – изправената позиция на тялото, виско вдигнатата глава. Респективно отрицателната (само-)оценка и негативната емоция се свързват с наведена глава и наведен поглед, срв. (Т):

[23] *Човекът с чест не се срамува от пораженията си, посреща трудностите с гордо вдигната глава.* (личен архив).

[24] *Заставам с изправена глава пред трудностите и пред съдбата. Хайде, Животе! Покажи ми на какво си способен! Аз ще се справя! Горда съм и имам чест.* (Лилия, *Не могат да ме видят слаба*, www.otkrovenia.com, 2 XII 2011).

(бехавиорално измерение)**(6а) комплекс от качества, който се манифестира чрез конкретни действия, тип поведение или нагласи**

По тази причина като нейни хипероними в анкетите се посочват *принцип* (т.е. ръководно правило за действие) и *позиции*.

Дериватите *честен*, *честност* и отрицанието *нечестен* сочат, че поведението в съответствие с понятието за чест е това, което е в рамките на закона или общоприетата норма. Синоними на *чест* са *почтеност*, *лоялност*, *добросъвестност*, *коректност*, *порядъчност*, *дисциплинираност* и под., които утвърждават зачитането на закона / нормата, но също така правата на другите.

Клишираният израз *честна дума*, който функционира като перформатив със значение 'обещавам', информира за това, че спазването на обещанията е действие в съответствие с честта. То е вид *принципност*, зачитане на определени ръководни начала, праволинейност, преданост на възгледите, срв. (Т):

[25] *Толкова години вече си принципен, толкова години си честен. Толкова години ни навираш в носа тази твоя честност – вижте ме, аз съм принципен. . .* (Станислав Стратиев, *Избрано: Драматургия*, т. 2, с. 113).

Срв. също колекцията *честен и принципен* в (Т):

[26] *Никола Филчев е безукорно честен и принципен, той е непримирим към политически внушения и поръчки.* (www.segabg.com, 27 XI 2002); *Честен и принципен, пък не плаща* (личен архив).

[27] *Да познавам повече Честни и Достойни Хора! . . . Такъв беше и чичо ми, честен и принципен, вярващ в идеята.* (nick: Оля-от-Оз, www.sibir.bg, 2 II 1011).

Фразеологичното съчетание *фурнаджийска лопата* описва човек, който е безпринципен и променя възгледите си, за да се облагодетелства, а такова поведение е в разрез с разбирането на българите за чест, срв. (Т):

[28] *Дръжте се достойно, а не като фурнаджийска лопата!* (www.tialoto.bg, 29 X 2014).

[29] *Мисля, че народ които се върти като фурнаджийска лопата е много зле. Просто народ без достойнство.* (www.forum.abv.bg, 21 I 2014).

За българина действията, които се вменят в понятието за чест са 'видими'. Те се концептуализират метафорично чрез културната опозиция 'светло – тъмно' (съответства на 'добро – зло'). Действията *на светло* са онези, които се оценяват положително, те са проява на чест и обратното – *тъмните сделки* и действията *на тъмно* на хора с *тъмно минало* се асоциират с липса на чест и се оценяват отрицателно. Вариант на тази опозиция е и противопоставянето 'явно – неявно', при което *задулисие* е проява на безчестие, като антиценност. Нечестно действие е прикриването на истината (С) *хвърляне на прах в очите на някого* (фигуративният образ във фразеологизма се мотивира чрез „невиждането“). Срв. (Т):

[30] *Фактът, че все още не се е събрал НИС, който би трябвало да заседава в такава динамична следизборна ситуация всеки ден, показва, че цялото говорене за откритост и прозрачност е прах в очите на хората. Всичко се прави на тъмно, задулисно, без да има яснота, което е безкрайно недостойно.* (www.monitor.bg, 9 VIII 2009).

В клишираното определение *честен труд* се открива образът на честта като трудолюбие, активност, старание в работата, усърдие и професионализъм. То личи в колекцията *чест, достойнство, професионализъм* (Т): *Той ми каза, че българските контингенти навсякъде, където са били, са проявили висок професионализъм, достойнство и чест*¹⁵; също в поговорката (Т): *Който работи честно, живее лесно* и в контексти като:

[31] *Децата пожелаха 2014 г. да бъде мирна, честита и хората да бъдат по-щастливи. „Дано това, което пожелахте, да се сбъдне“, каза премиерът. Те сурвакаха премиера с пожеланието: „Бъди жив и здрав, честно работи за идните ни дни“.* (www.government.bg, 14 I 2014).

Важна съставляваща на чест е способността и готовността на човека да защитава другите, при нужда да се пожертва за тях. Затова контекстови синоними на *чест* се явяват *доблест, героизъм, мъжество, смелост, храброст, жертвоготовност, себеотрицание* и под., които се свързват с уменията на човека да превъзмогва трудности, като запазва самообладание. В българската аксиосфера в кръга на чест са възприети и схващанията

¹⁵ Причисляваме тази колекция към клишетата, използвани често в дискурса на военните.

за *рицарство, кавалерство, джентълменство*¹⁶. Те препращат и към идеята за благородство, за елитарност (човекът с чест е благороден, той принадлежи към елита на общността). Цитираните единици се срещат в колекции, срв. (Т):

[32] *Да се попитаме ние самите заслужаваме ли ги, можем ли да продължим тяхното дело [на илинденци]. Готови ли сме, имаме ли това достойнство, смелост и доблест. И за да кажем за пореден път – да, имаме ги.* (Маргарита Попова, www.president.bg, 17 VIII 2013).

Един от аспектите на ЧЕСТ е особеното внимание към хората, за които се смята, че притежават етични ценности. Затова в едно от значенията си, което обикновено се обособява като самостоятелно в речниковите статии, лексемата *чест* има синонимни отношения с *почит, почести, уважение, респект, зачитане* и под. Изразява се и с глаголите *почитам, уважавам, тача, ценя*. Последният недвусмислено разкрива аксиологичната същност на това отношение и поведение. срв. (Т): *Истинският мъж харесва, обича, уважава и цени жената до себе си.* (личен архив).

Значението ‘особено внимание към някого, което се дължи на това, че говорещият го смята за човек с чест и заслужава положителна оценка’, е фиксирана най-вече във фразеологията, напр: *оказвам чест / почит/ уважение, отдавам чест*¹⁷ / *почит, правя нещо в чест на някого / нещо, удостоявам с честта някого... , на какво дължа честта?, Имам честта да... ; чест е за мен... ‘дава ми се възможност’* (С). Фразеологизмът *правя нещо за чест и слава* има значение ‘правя нещо без да очаквам заплата, безвъзмездно’ (С), но то е мотивирано от идеята за това, че положителната оценка на общността, нейното уважение са по-ценни от материалните облаги, срв. (Т):

[33] *Стройте не само за пари, а за чест и слава на майстора.* (www.vestnikstroitel.bg, 15 I 2011).

Колекцията *чест и почитания* се употребява и като поздравителна формула, срв. (Т):

[34] *Борисов бе посрещнат с думите „Чест и почитания генерале” и при засилени мерки за сигурност.* (www.smart.dir.bg, 17 XII 2013).

¹⁶ За сравнение, екзотично остава понятието *самурайство, въпреки универсалността на добродетелите, признавани от самураите и въпреки множеството допирни точки на самурайския кодекс с този на рицарството.

¹⁷ *Отдавам чест* означава също ‘козирувам’, поздравявам по военному.

(6б) ЧЕСТТА е несъвместима с определен тип поведение

Според българина нормата за това кое от етична гледна точка е приемливо, а кое не е (т.е. поведение, което се оценява отрицателно), е променлива. Хиперонимното определение за такъв тип поведение е *безчестие* – срв. (1). *Безчестният* човек се нарича още *нечестен, непочтен, неморален* и под. Хипонимите, назоваващи безчестни действия, са множество и засягат различни сфери от личния и социалния живот на човека.

Човекът с чест не нарушава закона и/ или общоприетите норми¹⁸. Затова опозиции на чест са *убийството, кражбата, измамата, корупцията, насилието, нанасянето на вреда* върху другия човек, срв. (Т):

[35] „Този човек не е престъпник. Има висока чест и достойнство”, каза още Папазов. (www.vesti.bg, 10 IX 2014).

Честният човек не приема *лъжата, подлостта, двуличието, лицемерието, коварството, лукавството, вероломността, изменничеството, предателството, ренегатството, византийщината*, т.е. поведението, което противостои на истината, на искреността и доброжелателността в действията на човека. Разминаването между думи и дела е също така извън понятието за чест, срв. (Т):

[36] Ботев покорява сърцата на българите със своята пламенна и неподправена искреност. Обичта към него е свързана с доверие, защото с живота и делото си той е ярък пример за достойнство – при него няма разминаване между думи и дела (не толкова често срещаща се хармония). (www.teacher.bg, 2 VI 2008).

Понятието ‘срам’, като опозиция на чест, предполага човекът с чест да съжалява, да се разкайва и да се извинява за лошите си постъпки. Отсъствието на разкаяние, определяно като *безсрамие, безочие, наглост, арогантност*, се смята за етична антиценност. Фразеологизмът *излизам с чест (от нещо)* означава ‘извършвам нещо така, че да не се срамувам от делото си или постъпката си’.

¹⁸ Например *безчестен* в очите на мафиотската общост е този нейн член (иначе *престъпник* според всеобщото разбиране и според закона), който не спазва мафиотския кодекс на честта.

Поговорката *Ти го плюееш, то вика: „божа росица”* е образ на такава житейска позиция, при която субектът игнорира понятието за чест.

Неприемливо поведение, поради съдържащата се в него прекомерност (нещо извън нормата), е *самохвалството, тщеславие, суетата, надутостта, хвали пръцковицината*, срв. (Т):

[37] *Един грам самохвалство разваля сто килограма достойнство.* (www.momentofpeace.net, 8 VI 2011).

(7) подлежи на деструктивни действия:

(7а) външни,

(7б) вътрешни (автодеструктивни);

Хипероним за означаване на деструктивното въздействие върху нечия чест в съвременния български език е *унижение*. За глагола *унижавам* е подходяща експликацията: ‘X унижава Y = X постъпва спрямо Y така, че го лишава от чест пред другите или пред самия него; постъпката на X се оценява отрицателно от другите’.

Лексемите *чест* и *достойнство* се съчетават с глаголите *отнемам, засягам, накърнявам, поругавам, уронвам, стъпквам честта / достойнството на някого* и по този начин възникват колокациите от типа: *накърнена / поругана / уронена / стъпкана чест, накърнено / поругано, засегнато достойнство*, напр. (Т):

[38] *За онези свои почитатели, които не следят заседанията на парламента експремиерът припомня, че в четвъртък Цонев „в агресивен и безпardonен стил изказа сериозно клеветническо твърдение, което засяга честта и достойнството ми”.* (www.mediapool.bg, 1 XI 2013).

В българската езикова представа за света деструкцията на ценността се метафоризира чрез културната опозиция ‘чисто – мръсно’. По тази причина увредената чест се нарича *опетнена, окаляна, омърсена, очернена* и под., а възстановената чест е *изчистена* или *измита*, срв. (Т):

[39] *„Бащата” на сделката с 11-те имота Тошко Добрев се зарече с треперещ глас пред колегите си в Общинския съвет, че ще изчисти опетненото си име, за да може да гледа собствените си деца в очите.* (www.mediapool.bg, 17 XII 2003).

[40] *На теб се падна да измиеш срама от лицата на социалистите! Направи го! Поискай оставките на кликата и нека си отидат там, дето им е мястото! Имаме млади хора, дейци, честни и Социалисти по душа!* (www.blitz.bg, 6 X 2014).

Известно е, че с унижението са свързани някои физиологични действия и техните названия – заплюване, уриниране и под, върху някого. Те имат по-различен културен статус от инвективната лексика. Изразът, който впрочем е библейски, *плюя на някого / нещо*, който може да се съпровожда от жест или характерна оноματοпея, както и *пикая на някого / нещо* означават най-висша степен на оскърбление към някого и лишаване от чест.

Субектът може сам себе си да лиши от чест с определени (автодеструктивни) действия, които се определят като *самоунижение*. Фразеологизмът *плюя на достойнството си* означава пренебрегвам честта си, принципите си, самоунижавам се. Примери за поведение, което е автодеструктивно по отношение на честта, са *просията* и *проституцията*, а в по-лека степен *лакейството*, *раболепието*, *сервилността*, срв. поговорката *Гладен стой, не се учи да просиш*.

(8) изисква постоянна грижа, защита;

Във връзка с постоянните заплахи срещу честта българинът я схваща като нещо, което подлежи на защита, охрана, пазене. Затова в речта лексемата *чест* се свързва с глаголи от типа *защитавам, пазя, запазвам, отстоявам, браня*, а според изследваните материали един от най-честотните синоними на честта е *смелост*. Доказателство за горното са следните примери (А): *Чест – [това е] ценност [изразяваща се в това] как човекът защитава и опазва своите ценности, достойнството си, как представя личността си пред света* (А); [Да имаш чест означава] *да отстояваш своите възгледи въпреки всички пречки и заради собственото убеждение.*; *Чест – вече рядко срещана сред хората. [...] Но въпреки всичко все пак има хора, които все още бранят своята чест, достойнство* (А); както и (Т):

[41] *Навън сме, за да отстояваме и честта на родителите си. Днес, знаем, че мнозинството от българите избраха да застанат срещу мафията и да извикат в лицето ѝ: „Оставка”.* (www.mediapool.bg, 24 IX 2013).

Поговорката *За един час човек чест добива и за миг я изгубва* също представя честта като лична ценност (скъпоценен предмет), която изисква грижа, защото лесно може да се изгуби или да се увреди трайно.

Деструктивните действия спрямо честта са основание тя да бъде обект на правна защита. Този факт свидетелства за високо място, което заема честта в ценностната система на българина. Срв. (Т) *Конституция на Република България* (от 1991 г.):

[42] Чл. 32. (1) *Личният живот на гражданите е неприкосновен. Всеки има право на защита срещу незаконна намеса в личния и семейния му живот и срещу посегателство върху неговата чест, достойнство и добро име.*

(социално измерение)

(9) характеризира определена група хора

Частично фразеологизирани съчетания на лексемите *чест*, *достойнство*, *авторитет* и под. с някои относителни прилагателни показват, че за честта се мисли, като за многолика ценност, която има свои варианти в зависимост от социалната диференциация по различни признаци, например по пол, родство, професия, занятие, националност, принадлежност към дадена субкултура и др. Във връзка с това в българския език са възникнали изрази за различни видове чест: *мъжка чест*, *женска чест*, *семейна чест*, *професионална чест*, *партийна чест*, *спортна чест*, *национална чест* и пр. Представите за всеки един от вариантите на честта са различни, както са различни нейните субекти и нормите, спрямо които са ориентирани действията им. Този социален аспект на честта е скрит в редица примери от трите типа езикови данни, напр.:

[43] *Тодоров обяснява, че ги е качил [материалите – П. С., И. Г. П.] в мрежата с надеждата, че ще се намери магистрат с професионален морал, чест и достойнство, който да обясни на обществото защо доживот е осъден невинен човек.* (www.mediapool.bg, 27 XII 2013).

[44] [ЧЕСТ означава] *гордост, уважение; [например] чест е, че принадлежиш към определена общност; свързва се с национални качества.* (А).

В рамките на социалното измерение ярко изпъква едно негово подизмерение – половото (сексуалното). Съчетанията *мъжка*

чест и *женска чест*, които имат устойчив характер, сочат, че колективното българско езиково съзнание най-често разграничава две разновидности на етичната ценност в зависимост от пола, срв.:

[45] *Честта зависи от пола. Едно нещо е честта за жената, а друго е за мъжа, т.е. има мъжка чест и женска чест. За мъжа честта често е воинска. Мъжът има чест, когато е силен и уважаван.* (А).

В миналото под *женска чест* се е разбирало изключително 'девственост, непорочност, целомъдрие' за неомъжената жена, а за омъжената – 'съпругеска вяръност'. Това значение на лексемата *чест* се отразява в речниците на съвременния български език, въпреки че днес не е актуално (може да се смята за остаряло – вж. историческия преглед по-горе). Представата за *мъжка чест* и за *женска чест* са свързани със стереотипите за мъжа и жената, с техните социални роли в съвременния свят: при *мъжката* – лидерство, авторитет, сила; при *женската* – обект на мъжки интерес (цени тялото си), партньорство, майчинство и под. Тези представи запазват връзки със сферата на сексуалността, което личи напр. от факта, че *мъжка чест* и *мъжко достойнство* са евфемистични определения за мъжки полов орган (имплицират семата 'качество, което заслужава похвала и е повод за гордост').

Етичната антиценност, която има връзка и със сексуалната сфера, се изразява с лексемата *разврат*. За нея е подходяща следната експликация: 'X се е отдал на разврат = X няма чест в отношенията си с другия пол; X е оценяван отрицателно', срв. (Т):

[46] *Галена се отдаде на разврат: Изпълнителката се е отдала на редица пороци, които застрашавали не само кариерата ѝ, но и семейния живот... Според слуховете Галена се изпокарала с годеника си заради разюзданото си поведение, което демонстрира от известно време.* (www.novini.dir.bg, 9 IX 2011).

(предметно измерение)

(10) схваща се като (скъп) предмет или субстанция

В българския вербален дискурс могат да се открият контексти и устойчиви езикови съчетания (колокации), които показват, че *чест* се концептуализира като субстанция или предмет, срв.: *у всекиго има троха чест; няма капчица чест; няма грам чест и съвест* (личен архив), както и (Т)

[47] Ако имаше и капка чест в неговият болен мозък, той би сложил веднага край на живота си, а не да измисля фантасмагории и да пилее времето и парите на лековерните. (www.neverojatno.wordpress.com, 11 IX 2011).

Описаните в предишните части колокации на лексемата *чест* с глаголи със значение ‘тубя’, ‘тъпча’, ‘пазя’ свидетелстват за концептуализирането на ЧЕСТ и като ‘скъп предмет’.

4. Профили на понятието ЧЕСТ в различни типове дискурс

Тази част е посветена на т.нар. *профилиране* на понятието ЧЕСТ в различни типове дискурс, които могат да се разграничат в рамките на цялостната българска вербална обществена комуникация. Както е известно, в работите по когнитивна етнолингвистика под профилиране се разбира „субективна (т.е. имаща свой автор) езиково-понятийна операция, която се основава на специфично моделиране на образа на предмета чрез разглеждането на различни негови аспекти (подкатегории, фасети) като напр.: произход, свойства, облик, функции, събития, преживявания и под” (Bartmiński, Niebrzegowska 1997; Bartmiński, Niebrzegowska 1998: 212 – прев. н. П. С., И. Г. П.). Етнолингвистите подчертават, че при профилирането едно от най-важните оперативни понятия, наред с понятията *фасет*, *преживяване* (*кадър*, англ. *experiential frame*) и *сцена*, е понятието *гледна точка*, схващано като „субектно-културен фактор, който определя начина на говорене за предмета [...]” (Bartmiński 1990: 111). Изхождайки от гореспоменатата теоретична база, в следващите редове правим опит да представим настоящия български начин на отразяване на понятието ЧЕСТ в различни типове дискурс, оформили се през последните две десетилетия в българското медийно пространство (вестници, списания, блогове, форуми).

4.1. Политически дискурс

Ако приемем схващането на Макс Вебер за политиката като нещо, което обхваща всички видове самостоятелно водена дейност (вж. Вебер 2000: 35), не бихме имали основание да говорим за политическия дискурс като отделен тип дискурс. Но дори едно по-тясно разбиране за този дискурс, което отнася към него само текстовете, породени в рамките на политическата система

и тези, посветени на нея, показва, че политическият дискурс в България в сравнение с други типове дискурс е най-масовият и най-добре представеният – не само в медийното пространство, а и широко в ежедневната неофициална комуникация. Това свидетелства за особеното място на сферата *политика* в съзнанието на съвременния обикновен българин.

През първото десетилетие на прехода в България две партийно обвързани и конкуриращи се помежду си издания – в-к *Демокрация* (дясно) и в-к *Дума* (ляво) – представляваха факторите за формиране на общественото мнение. Днес в България няма нито строго обвързани с определена партия издания, нито такива, които да представят определена ясно изразена политическа идеология. Формиращи общественото мнение, включително в областта на политическия живот, са високотиражните ежедневници с таблоиден общоинформационен характер, които често си служат с елементарен битов стил.

Смята се за нормално, че политическата сфера на обществения живот е сцена, на която си дават среща различни идеологии. Може да се каже, че съвременният български политически живот представлява изключение от това правило. Според българските политолози (напр. Панов 2013, 2014; Смилов 2015) за българския политически живот е характерна подмяна на понятията. Наблюдава се смесване (преливане) на десни нагласи с либерални, на либерални с етнически и т.н., а противопоставянията в политиката често са на личностна, а не на идейна основа. Било заради неразбирането на понятията „ляво” и „дясно”, или заради спечелването на моментни политически дивиденти, политически субекти, дефиниращи се като леви, често проповядват или подкрепят десни решения на проблеми от икономически или мирогледен характер, и обратното.

Всичко това има отражение върху облика на политическия дискурс (фалшифицира го), в който трудно могат да бъдат обособени ясно изразени идеологически субдискурси, в които да се открият вариантите на базовата представа за понятието ЧЕСТ. От друга страна в текстовете, посветени на българския политически живот и представителите на политическа класа, изпъква разбирането, че ЧЕСТ е понятие нерелевантно за нейните представители. Един от примерите за това е текст с недвусмисленото заглавие *Министри без чест*:

[48] *И всичко останало си го знаем. За хората, които ни управляват с обърната наопаки ценностна система. Или направо ампутирана, като ненужен орган. И за какво им е наистина? Как ще говорят едно, а ще вършат друго, ако знаят, че е недостойно и непочтено? Как ще подписват споразумения със симпатично мастило, ако се страхуват от заблудата и лъжата? Как ще пъчат гърди, ако са научили, че самохвалството отблъсква? [...] Да му мислят хората, които знаят значението на думата чест. И презират раболепието. Тяхната съдба е поставена на карта. (Силва Рахнева, Министри без чест, в-к „Новинар“, 9 XII 2011).*

В рамките на българския политически дискурс изпъква един вид поддискурс, който може да се нарече *интелектуален*. Той се представя преди всичко от вестниците „Култура“, „Литературен вестник“ и някои други, където публикуват текстове представителите на българския духовен елит (главно от областта на хуманитаристиката). В интелектуалния дискурс профилът на базовата представа за ЧЕСТ се очертава чрез проблематизирането на понятията морал и достойнство. Поставя се акцент върху девалвацията на ЧЕСТ (*морал*) в съзнанието и в ценностната система на обществото, но най-вече на българския политически елит, напр.:

[49] *Далеч съм от мисълта, че съзнателно е бил организиран и извършен атентат срещу смисъла на морала (и като понятие, и като явление), но това не прави усещането ми за неговата девалвация по-малко остро. (Емил Григоров, www.kultura.bg, 14 VII 2014).*

В интелектуалния дискурс се говори за *моралната девалвация* като за проблем, а моралът (етиката) се предпоставя пред другите ценности, срв.:

[50] *Цифрите не решават всички проблеми. Дянков също беше експерт. Оперирани от чувствителност. Това, което наблюдаваме, е и провалът на експертите, не само у нас впрочем. Да, хубаво е да има експерти, но експертността е винаги след морала. Икономиката е след етиката. Защото експертът без морал е само полезен инструмент в ръцете на всеки, който си го закупи, на всяка олигархия. (Георги Господинов, Протестиращият човек е красив, подзаглавие: Криза на смисъла, дефицит на бъдеще, www.dnevnik.bg, 11 XI 2014).*

В интелектуалния дискурс се говори и за морално отвращение и морална реакция спрямо политиката. По адрес на участниците в масовите протести през 2013 г. писателят Георги Госпо-

динов казва: *За да ги изкараш на улицата, трябва жестоко да си ги обидил* (пак там). Следователно протестът е морална реакция спрямо унижението (лишаването от чест), форма на проява на честта, неин действителен аспект.

В интелектуалния дискурс *достойнството* (като понятие и като лексема) измества *чест*, като под човешко достойнство се разбира най-вече фундаменталното право на човешките същества на телесна и личностна неприкосновеност (както и в юридическия дискурс, вж. по-долу) и духовна свобода. Важно в този тип дискурс е понятието *достоеен живот* според съвременните стандарти, т.е. с гарантирани подслон, труд, здравеопазване, образование и като цяло възможности за развитие на човека.

4.2. Професионален дискурс

Под професионален дискурс тук разбираме съвкупността от текстове, създавани от различни субекти в качеството им на представители на определена професия или ресор (област на дейност). Този дискурс е адресиран до професионалната група или до обществото, но от нейно име. Особено актуално напоследък е тематизирането на професионалната етика (*етика* като 'съвкупност от норми и правила, която определя човешкото поведение'). По правило понятията и респ. термините *професионална чест* и *професионално достойнство* присъстват във всички професионални етически кодекси, особено на регулираните професии, и там конотират идеята за принадлежност към общност. „Въпрос на професионална чест и достойнство” е професионалистът да се грижи за „доброто име на професията”, защото той действа не само в лично качество, а в качеството на представляващ общността и призван да се грижи за нейната репутация. На тази основа философите етици разглеждат професионализма като морална категория, а честта в този план има консолидиращ ефект върху професиите (вж. Минева 2011, 2013). Може да се обобщи, че в профила на чест в професионалния дискурс изпъкват онези измерения на понятието, които са свързани с идеята за добросъвестно действие, усърдие в труда (вж. когнитивната дефиниция: *бехавиорален аспект: 6а*) и с характеристиката на определена социална група (*социален аспект: 9*).

В рамките на професионалния дискурс се открояват два субдискурса, които най-често говорят за честта: *военен* и *спортен*.

Както военното дело, така и спортът са сфери, свързани с конфронтация (двубой), в която се ценят моралните качества, срв.:

[51] *Просто се оказа, че и той е от „онзи екип”, за който воинска чест, морал и етика са лична норма, а не парчето мръвка в устата на послушниците на генерала министър.* (www.otbrana.com, 12 XII 2011).

[52] *Игрите развиват всички необходими двигателни качества, за всички видове спорт. Те възпитават достойните човешки качества колективизъм и морал, етика, чест, индивидуализъм и патриотизъм.* (www.kidssports.bg, 10 XI 2014).

[53] *Юношеският национален отбор учи на чест, гордост и отговорност.* (www.viasport.bg, 18 VII 2011).

Профилите на честта при двата субдискурса са сходни, тъй като се базират на ерудираната представа, заучена от класическите образци на литературата и киното (вж. по-горе). Закономерно е тогава, че този профил има интернационални черти. Тук честта се свързва със славата, доблестта, героизма и се мотивира предимно от оценката на другите, а самооценката е на заден план.

Обща характеристика на честта във военния и спортния субдискурс е и обвързването с патриотизма – военната и спортната чест са в служба на Родината, срв.:

[54] *Архиерейският наместник на Асеновград свещеноиконом Йордан, съвместно със своя дългогодишен приятел Ангел Биков – бивш национален състезател по бокс от клуб „Тракия” – Пловдив, организират службата с цел целият български народ да подкрепи нашето момче. Дано благодарение на Бог той да се сдобие с шампионската титла, каза още отец Йордан. Той допълни, че за него Кубрат Пулев е пример за истински българин, пазещ честта на Отечеството си.* (www.plovdiv.actualno.com, 16 XI 2014).

[55] *БГ публиката бе в синхрон с манталитета на кумира си. И ако нашият боксьор е бил в сериозна мозъчна травма след ударите и можем да простим реакциите му, за зрителите не знам какво да кажа. . .* (www.ploshtadslaveikov.com, 16 XI 2014).

[56] *Никакво уважение към шампиона Кличко, който изнесе открит урок по бокс, професионализъм и човешко достойнство, похвали Кубрат и посвети победата си на Украйна. [...] Шампионите са си шампиони не само на ринга, а и с това, което правят извън него.* (www.clubz.bg, 16 XI 2014).

Заслужава да се отбележи, че в редица случаи ЧЕСТТА се споменава като безсъдържателно клише и е само маркер на типа дискурс, напр.:

[57] *Тази събота Кубрат Пулев ще излезе срещу Владимир Кличко в битка за световната титла в тежката категория и в дуел на честта.* (www.gong.bg, 12 XI 2014).

В рамките на българския спортен поддискурс нерядко се срещат текстове, в които се отразява амбивалентното отношение към честта – като морално свойство на човека, което не притежава положителна стойност (вж. когнитивната дефиниция: 3б). Подобно отношение ярко личи в долуцитирания откъс, където изразите *играя за една чест* и *играя само за своята чест* означават ‘играя без заплащане’, т.е. имплицират разбирането, че спортната чест е понятие с ниска аксиологическа стойност, срв.:

[58] *Дерби за една чест* (заглавие). *ЦСКА и „Левски“ ще играят само за своята чест и за публиката днес.* [...] *Проучване на „Стандарт“* показва, че нито „червени“, нито „сини“ ще ритат за пари на „Васил Левски“ днес. (А. Андреев, И. Йолчев, www.standartnews.com, 16 XI 2013).

В *юридическия* субдискурс профилът на ЧЕСТ се определя от унифицираната в международен план представа за човешко достойнство, срв. (Т) *Харта на основните права на Европейския съюз*, чийто първи дял постулира *достойнството*, като *ненакърнимо право на всеки човек*, което включва *право на живот*, *право на физическа и психическа неприкосновеност*, *забрана на изтезанията и на нечовешкото или унижително отношение или наказание*, *забрана на робството*, *принудителния труд и принудителното подчинение*, *забрана на трафика на хора*¹⁹. Формулирани по този начин аспектите на понятието се фиксират като термини на специализирания език на правото и в качеството им на такива се репродуцират (разпространяват) както в юридическия дискурс, така и в други дискурси, третиращи въпросите на достойнството (напр. в медиите).

¹⁹ Може да се твърди, че *Хартата на основните права на Европейския съюз* като цяло постулира измеренията на концепта ЧЕСТ / достойнство в широк смисъл, защото понятията свобода, равенство, солидарност и справедливост (в *Хартата* признати за „основни права“) принадлежат към концептосферата на ЧЕСТ / достойнство (вж. www.eur-lex.europa.eu).

4.3. Религиозен (християнски, православен) дискурс

По политически причини този тип дискурс през дълъг период от време беше маргинализиран в българското общество, но в последните 1–2 десетилетия започва все повече да разширява своя обхват. Представя се от няколко периодични издания, между които „Църковен вестник”, списание „Християнство и култура”, списание „Свѣт” и др., както и от текстове от лични блогове или изказвания в интернет форуми. Православният дискурс пази историческите значения на ЧЕСТ – връзката с *благочестие* и контраста с *грях*, т.е. честта определена според нормите на християнството. *Благочестието* е качество и поведение на християнина, което се манифестира в съответно отношение към сакралната сфера и към ближните. Параметрите на нормата и връзките им с ЧЕСТ личат добре в текста на *Молитва на родители за децата им*, срв. (Т):

[59] ... *нека те (децата – бел. н., П. С., И. Г. П.) да бъдат благоговейни в молитва и богослужение, почитателни към свещенослужители, родители, учители и възрастни, искрени в постъпките си, срамежливи в телодвиженията, целомъдрени в нравите, истинни в думите, верни в делата, прилежни в задълженията си, разумни, кротки и благоприветливи към всички. Запази ги от разните съблзни на злия свят и да не ги развратят лоши другари. Не ги допускай да паднат в нечистота, блудство, пиянство, тютюнопушене, вземане на наркотици. Бъди им защита от всяка опасност и ги запази от внезапна смърт. Стори така, че да не виждаме в тях свое безчестие и срам, а чест и радост.* (Православен молитвеник, Изд. Витезда 2008).

* * *

Изследването, посветено на разбирането за ЧЕСТ от страна на съвременните българи, разкрива сложния и многоизмерен характер на това понятие. Както се вижда, неговото съдържание се е формирало в продължение на столетия. Богатият езиков материал, представен от три типа данни (речникови, анкетни и текстови), свидетелства за това, че съдържанието на понятието се състои от множество компоненти, които се отнасят до няколко главни аспекта: онтологичен, аксиологичен, психологичен, социологичен, бехавиорален и предметен. Вглеждането в контекстите, в които е налице лексика и фразеология, изразя-

ваща съдържанието на понятието ЧЕСТ, позволява да се види, че в различните типове дискурс на българското комуникативно пространство с по-голяма сила изпъкват едни или други черти или аспекти на понятието. Не може да се подмине също фактът, че в рамките на всеки дискурс широко е застъпен ценностният аспект на понятието, както и това, че за мнозинството съвременни българи честта представлява безспорна ценност.

Литература

- Апресян Юрий Д., 1995, *Интегралное описание языка и системная лексикография. Избранные труды*, т. 2, Москва.
- Ботев Христо, 1979, *Събрани съчинения*, т. 1, Български писател, с. 39.
- Вебер Макс, 2000, *Ученият и политикът*, ЕОН.
- Генов-Пухалева Илияна, 2009, *Оценъчна лексика с елемент 'чест' в съвременния български език*, [w:] *Cyryl i Metody w duchowym dziedzictwie Słowian*, red. Petar Sotirov, Biała Podlaska, s. 221–228.
- Генов-Пухалева Илияна, 2014, *Понятието ЧЕСТ в съвременния български език*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 225–236.
- Дяков Томислав, 2001, *Българският характер*, София.
- Зарев Пантелей, 1975, *Новото издание на речника на Найден Геров*, [w:] Найден Геров, *Речник на българския език*, ч. 1, Български писател, София, с. 7–22.
- Маринов Димитър, 1994, *Народна вяра и религиозни народни обичаи*, София.
- Маринова Емилия, 2010, *Начално развитие на моралните чувства*, София.
- Панов, Аспарух, 2013, *Българската политика като фарс*, „Култура – Брой” 3 (2709), 25 януари 2013.
- Панов, Аспарух, 2014, *Политическата и медийната среда – язвите на българската демокрация, Либерален преглед*, <http://www.librev.com>, 18 III 2014.
- Панов Тодор, 1992 (1914), *Психология на българския народ*, Велико Търново.
- Петрова Румяна, 2013, *Български паремии за присмех и похвала. Лингвокултурно изследване (скала на културемите)*, серия „Език и култура”, Русе.
- Смилов Даниел, 2015, *Защо лявото е в криза, Либерален преглед*, <http://librev.com>, 14 III 2015.
- Смирненски Христо, 1984, *Стихотворения*, Български писател, София.
- Сотиров Петър, 2014, *Из историята на понятието чест в българския език*, „Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie” 3, Lublin, s. 5–11.
- Сотиров Петър, 2015, *Езикова картина на честта в представите на българските студенти*, [w:] *Приноси към теорията и практиката на езиковото образование* (сборник в памет на проф. Кирил Димчев). Издателство БУЛВЕСТ 2000, София, с. 87–95.

- Толстая Светлана, 2013, *Русская ЧЕСТ и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 9–22.
- Хаджийски Иван, 1986, *Гражданска смърт или безсмъртие, гл. Оптимистична теория за нашия народ* (56–77), Варна.
- Хаджийски Иван, 2002–2003, *Избрани съчинения в три тома*, т. 1. *Бит и душевност на нашия народ* (2002); т. 2. *Оптимистична теория за нашия народ* (2002); т. 3. *Гражданска смърт или безсмъртие* (2003), София.
- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”*, „Etnolingwistyka” 21, s. 341–342.
- Austin John L., 1974, *Performatywy i konstatacje*, [w:] Michał Hempoliński, *Brytyjska filozofia analityczna*, Warszawa, s. 235–244.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183 [przedruk w: Bartmiński Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, wyd. 2 uzupełnione, Lublin, s. 42–51].
- Bartmiński Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, wyd. 2 uzupełnione, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1997, *Kognitivnoe opredelenie, profilirovanie ponjatij i sub”ektnaja interpretacija mira*, [w:] *Kognitivnaja lingvistika konca XX veka. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferenciji, 7–9 oktjabrja 1997 v trjoh čast’ah. Čast’ pervja*, Minsk 1997, s. 4–10.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin 1998, s. 211–224.
- Bartmiński Jerzy, Żuk Grzegorz, 2009, *Pojęcie równości i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka” 21, Lublin, s. 47–67.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia*, red. Wojciech Chlebda, Opole, s. 201–208.
- Puzynina Jadwiga, 1999, *O honorze w języku i nie tylko*, „Więź” 9, s. 40–47.
- Sotirov Petar, 2014, *O koncepcie honoru jako składniku językowo-kulturowego obrazu świata Bułgarów*, [w:] „Slavica” XLII, Debrecen, s. 49–62.

Списък на лексикографските източници

- ЭСЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1974–, вып. 1–.
- СБР 1999 – *Старобългарски речник т. I [А–Н]*. Гл. ред. Иванова-Мирчева Д., София: Валентин Траянов.
- СБР 2009 – *Старобългарски речник т. II [О–У]*. Гл. ред. Давидов А. София: Валентин Траянов.
- СС-МЯ – Стоянов Стоян, Янакиев Мирослав, 1976, *Старобългарски език. Текстове и речник*, София.
- РБЕ – Геров Найден, 1975–1978, *Речник на българския език*, ч. I–VI, Фототипно издание, София: Български писател; 1895–1904, Пловдив.
- БТР 1994 – Попов Димитър (ред.), 1994, *Български тълковен речник*, София.
- СТРБЕ 2000 – Буров, С. и кол., 2000, *Съвременен тълковен речник на българския език*, Gaberoff, Велико Търново.

- БТР 2004 – Радева Василка, 2004, *Български тълковен речник*, Хермес, София.
- ЕПРБКЕ – Младенов Стефан, 1941, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София.
- ФРБЕ – Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова К., 1974–1975, *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1–2, БАН, София.
- СРСБКЕ 1999 – *Словообразователен речник на съвременния български книжовен език: А–Я* / Корнелия Илиева и др.; Под ред. на Йордан Пенчев, София.

The concept of HONOR in Bulgarian language

The object of the text is the contemporary Bulgarian understanding of honor, the aim is to reveal the main components of the content of the concept. It is made on the basis of using representative set of data, regarding language. Authors assume that the modern image of the Bulgarian language honor reflects the historical significance of the term, which occurred in different periods of using representative set of data, regarding language. Authors reconstruct the contemporary Bulgarian language picture of the honor using three types of sources: dictionary, survey and text date. On the basis of these data a cognitive definition is formulated, which reveals the main aspects and specific features of the concept of HONOR in contemporary Bulgarian language. In the final part of the article profiles are shown of the concept studied in different types of discourse, such as political, professional, legal and religious.

Hrvatska jezična slika ČASTI danas

Amir Kapetanović
Irena Miloš

HONOR w języku chorwackim to kompleksowy koncept, oddawany wieloznacznym leksemem *čast*, pochodzącym z języka prasłowiańskiego. W artykule omówiono semantykę tego leksemu we współczesnych słownikach chorwackich i zestawiono go z innymi jednostkami leksykalnymi, w tym z wyrazami synonimicznymi, antonimicznymi i frazeologizmami z pola semantycznego konceptu HONOR. W niniejszej pracy analizie poddano użycie słowa w chorwackich tekstach na przestrzeni ostatnich stu pięćdziesięciu lat, z uwzględnieniem konotacji stereotypowych przypisywanych temu konceptowi (np. honor „męski” i „żeński”). Ankieta przeprowadzona wśród zagrzebskich studentów w roku 2014 pokazała, że za najważniejsze cechy honoru uznaje się: uczciwość, szacunek, działanie w zgodzie z własnymi ideałami i zasadami, gotowość pomocy innym i moralność/etyczność. W świetle ankiet najważniejszymi aspektami konceptu są: psychospołeczny, społeczny i etyczny.

1. Uvod

1.1. ČAST je apstraktan pojam i složen koncept koji ne znači isto svugdje u svijetu i u svim povijesnim razdobljima¹. Ne tako davno rečeno je da je taj “aristokratski” koncept, koji mnogo duguje srednjovjekovnom feudalnom društvu i viteštvu, u modernom pogledu na svijet zastario i da ga smjenjuje koncept DOSTOJANSTVA (*dignity*) (Berger i dr. 1973: 78–79). Usporedbom *časti* i *dostojanstva* zaključeno je kako je koncept ČASTI vezan uz institucionalnu ulogu te da pojedinac u svijetu časti svoj pravi identitet nalazi u svojoj ulozi (udaljavanje od uloge udaljavanje je od sebe), a koncept DOSTOJANSTVA lišen je svih društvenih uloga i normi, nezavisan od institucionalne uloge, i pojedinac u svijetu dostojanstva svoj pravi identitet može otkriti

¹ Temeljit pregled o konceptu ČASTI napisao je Stewart 1994.

emancipacijom od svoje društveno nametnute uloge (v. Berger i dr. 1973: 84). Međutim, upozoreno je također da čast ipak „nije nestala u modernom društvu; samo se spustila u društvenoj piramidi” (mlađi ljudi i niži društveni staleži) te da je „moderna čast npr. okružena manje formalnošću nego aristokratska čast i više je individualna i manje kolektivna nego čast u zavađenim društvima” (Cooney 1998: 114). Postoje i mišljenja kako je kodeks časti ideologija koja često služi kao opravdanje i moralističko pokrivanje za raslojavanje (nasilje i individualnu/skupnu prevlast) u društvu (Coollins 2008: 233). Black (2011: 71–74) definira čast kao „oblik društvenog statusa utemeljenoga na snazi” i pritom ističe da se onaj koji je izazvan brani i može izgubiti čast, što podrazumijeva nasilje, premda obrana časti ne traži žrtve nego hrabrost, spremnost na rizik od ozljede ili smrti. Na taj način Black stavlja pitanje časti u opću teoriju sukoba.

1.2. Takva opća razmatranja o časti pomažu da se shvati o kakvu je važnom, rasprostranjenom i složenom konceptu riječ i iz kojega društvenoga konteksta on „iskače” nekoć i danas, međutim, ako ga želimo opisati u određenoj kulturi, onda su najprvo potrebna istraživanja njegova jezičnoga izražavanja u toj kulturi te uvid u tekstovnu tradiciju i razmišljanja izvornih govornika. U ovom radu opisivat ćemo jezičnu sliku časti, odnosno koncept ČASTI u hrvatskom standardnom jeziku iz etnolingvističke perspektive, na temelju osnovnih teorijskih i metodoloških postavki lublinske etnolingvističke škole (i projekta EUROJOS)²: analizirat ćemo leksikografske definicije leksema *čast*, opisivat ćemo uporabu riječi u hrvatskim tekstovima i analizirat ćemo rezultate ankete provedene 2014. godine³.

² O subjektivnoj interpretaciji stvarnosti u jeziku v. Bartmiński i Niebrzegowska 2012: 98–105 (Bartmiński 2012: 12), o stereotipima (v. Bartmiński 2009) i o vrednovanju (v. Bartmiński 2012: 131–148). Metodološke smjernice za opis koncepta v. u Abramowicz, Bartmiński, Bielińska-Gardziel i Chlebda 2011.

³ Istraživanje toga koncepta u hrvatskom standardnom jeziku do sada nije provedeno, ali jest u moliškohrvatskom etnolektu u Italiji (na istim etnolingvističkim polazištima kao u ovom radu). U radu (Kapetanović 2014: 15) ističe se: „Moliški Hrvati nemaju leksem *čast*, a taj pojam izražavaju najčešće leksemom *obraz* (u drugotnom značenju). . . Utvrđeno je da je koncept ČASTI u moliških Hrvata veoma važan za život ljudi i da se pozitivno vrednuje; opisuje se kao osobina koja pripada čovjeku; podrazumijeva određena pravila ponašanja, dosljednost i vjerodostojnost; smatra se da postoji jedna, nepromjenjiva i jedinstvena čast (kao što imamo jedno lice), koju imamo / nemamo i može se izgubiti; kao suprotnost časti ističe se dvoličnost koja se negativno vrednuje; uz koncept ČASTI povezuje se uspravno / visoko držanje tijela; s čašću se povezuje iskrenost, poštenje, ozbiljnost, etička čistoća (koja može biti umrljana) i svjetlost, a ne može se povezivati laž; čast podrazumijeva vlastito

2. Leksem *čast*

2.1. Praslavenska riječ *čьstь > štok. hrv. *čast* (usp. rus. *честь*, češ. *čest*) javlja se u južnoslavenskim pisanim izvorima već od 12. stoljeća (v. AR, s.v. 1. *čast*, Skok 1971–1973, s.v. *čast*), a od istoga stoljeća potvrđene su i neke izvedenice, primjerice *častnik* (lat. *officialis*), riječ koja je opstala do danas u hrvatskom jeziku.

2.2. Iako je *čast* apstraktan pojam koji valja istraživati u području društvenih (moralnih) normi, odnosno filozofije (etike), te bi se stoga moglo očekivati komplicirano i mnogoznačno semantičko polje rascjepkano na opća, temeljna značenja i na ona prenesena ili na značenja s dodatnim odrednicama, *čast* je čvrsta leksička jedinica, leksem s trima (Anić 2002, HER 2002, Birtić i dr. 2012), odnosno četirima (Šonje 2002) značenjima, koja su u svakome od navedenih leksikografskih djela ujedno i opća, neutralna.

Značenja su *časti* opisana u hrvatskim leksikografskim priručnicima ovako: 1. ‘moralan odnos prema ljudima i društvu’, 2. ‘ugled, dostojanstvo’, 3. ‘počast’, 4. ‘visok položaj, časno zvanje’ (Šonje 2000), odnosno: 1. ‘dostojanstvo koje se zasniva na etičkim načelima; moralni stav koji potiče da se djeluje tako da se stekne poštovanje drugih i sačuva samopoštovanje’, 2. ‘opće priznanje; počast, uvažavanje’, 3. ‘moralni dobitak koji izlazi iz kakva važnijeg čina ili pothvata’ (Anić 2000, HER 2002). Ponešto su drukčije definicije u *Školskom rječniku hrvatskoga jezika* (Birtić i dr. 2012) jer se u prvome dijelu definicije spominju *istinoljubivost* i *pravdoljubivost*, a objasnidba je dovršena *pravom* i *povlasticom*: 1. ‘pošten odnos prema ljudima i društvu, osjećaj za istinu i pravdu’, 2. ‘opće priznanje, ugled koji se čemu pripisuje’ (*čast ministra*), 3. ‘isključivo pravo, iznimna povlastica’ (*Čast mi je predstaviti ovu knjigu*). Ako bi se navedeni neveliki leksikografski opisi leksema *čast* motrili s dva aspekta značenja (tzv. *vanjski* i *unutarnji*) kako je nedavno učinjeno prilikom opisivanja koncepta *časti* u ruskom i poljskom jeziku (Tolstaja 2013), „unutarnji” aspekt primarnoga značenja (visokomoralna svojstva i moralni kodeks ličnosti) uz vanjski (poštovanje, uvažavanje, nagrade itd.) ekspliciran je jasnije jedino u rječnicima Anić 2000 i HER 2002 (‘dostojanstvo koje se zasniva na etičkim načelima... samopoštovanje’).

---

dostojanstvo i čuvanje tuđega. Posebno se brojnošću ističu iskazi u kojima se zrcali važnost *časti* u međuljudskim odnosima i kao karakterna značajka koja dolazi do izražaja ponajviše u općenju s ljudima kao što je odgovorno postupanje, pomaganje i nečinjenje zla drugima itd. (socijalni, psihosocijalni, etički i mentalni aspekt)”.

Sva se značenja povezuju s moralnim odrednicama vrednovanja, korektnosti, djelovanja u skladu s moralnim normama, s jedne strane, te zaslugama, pravom i povlasticama koje, s druge strane, takvo djelovanje donosi. S tim u vezi u jezičnoj uporabi česta je sveza *čast i poštenje*, koja se pripisuje pojedincu za njegovo autonomno, individualno moralno djelovanje u odnosu na socijalnu etiku, odnosno djelovanje društva u kojemu pojedinac / pojedinci pridonose općemu dobru; ako je društvena klima takva da se uglavnom ne pridonosi općemu dobru, ali se pojedinci u tome ipak ističu, česta je kolokacija *čast iznimkama*. Možemo reći da su u konceptu ČASTI naglašeni individualno vrednovanje i izgradnja vlastitoga ugleda, dostojanstva, osobnosti (u anketi je to izgradnja „svojega” ja i načela osobnog viđenja moralnoga odnosa prema drugima te djelovanja koje ne šteti, već pridonosi zajednici) te da *čast* kao moralna norma pojedinca i razumijevanje društvenoga sustava vrijednosti obvezuje na djelovanje za opću dobrobit; to potvrđuje i kolokacija *raditi za čast* (ne primati novac za rad koji ima opću društvenu korisnost). Uz semantičko polje *časti* vezan je niz sveza, kolokacija, frazema i poslovice, npr. kolokacija *čist obraz* (‘neokaljan ugled’), sveze *časna sestra* (redovnica) ‘pripadnica katoličkoga ženskog reda koja živi u samostanu te polaže zavjete siromaštva, pobožnosti i čistoće’ (Birtić i dr. 2012: 694); zatim formula *čast mi je...* kojom se onaj tko je zaslužio poštovanje (ili ono što izaziva poštovanje) predstavlja gledateljima i slušateljima. U izdanjima narodnih poslovice one o časti navode se pod ključnom riječi *čestitost*, npr. *Čistu obrazu malo vode treba, Bolje je časno umrijeti, nego zlo živjeti, U čestita sve je čestito* (Ujević 2011: 27), i pod ključnom riječju *poštenje*, npr. *Bolja je poštena smrt, nego sramotan život, Bolje je i kasno ali nek je časno* (Ujević 2011: 119).

Iako glagol *častiti* ima i značenje ‘iskazivati komu čast’, u hrvatskome je jeziku učestaliji u uporabi u svom drugom značenju – gostiti / ugošćivati koga, platiti komu što ili darivati koga čime, odnosno u povratnome obliku *častiti se* – sebe darivati ili nagrađivati čime za što. S tim u vezi i glagolska se imenica *čašćenje* odnosi na društveni susret sa zakuskom (hrana i piće) organiziran u čiju *čast* ili kao obilježavanje kakva događaja.

2.3. *Čast* nema ustaljenoga ravnopravnoga sinonima koji bi zajedno s njom činio sinonimski par, ali može s drugim riječima stupiti u sinonimne odnose u određenim kontekstima i određenim značenjima. Neki se takvi sinonimi navode u rječniku Šarić i Wittschen (2008: 63):

čast* f 1. (*njihova ~ je neupitna*) časnost, dostojanstvo, etičnost, čestitost, poštenje, čistoća, moral, vrlina, odanost 2. (*uživati veliku ~ u društvu*) ugled, priznanje, uvažavanje, poštovanje, štovanje, slava, počast, hvala, korona, (*okaljana mu je ~*) obraz, reputacija, (dobro) ime 3. (*bila je ~ raditi s njima*) privilegij, zadovoljstvo, radost, veselje.

Ti bi se nizovi mogli dopuniti još nekim leksičkim bliskoznačnim jedinicama koji su hiponimi u odnosu na *čast* (npr. *istinoljubivost, pravdoljubivost, samopoštovanje*). Kao sinonimi u tom se rječniku navode i *etičnost, moral* i *vrlina*, ali ti izrazi nisu na istoj razini s *časti*, sva tri navedena leksema eventualno mogu funkcionirati kao hiperonimi leksema *čast*.

Također, leksem *čast* nema antonim, ni primarni ni tvorbeni, koji bi tvorio zajedno s njime antonimski par (tvorbena jest moguća, no nije uobičajeno kao antonim upotrebljavati *nečast*; takva je tvorbeni antonimija prisutna pak u pridjevskom paru *častan – nečastan*, a leksem *častoljublje*, tvorbeno motiviran *čašću*, ima antonim *častohlepnost*).

2.4. Izvedenice i složenice u hrvatskom jeziku motivirane riječju *čast* jesu, npr. pridjev *častan, -na, -no, častoljubiv, -a, -o, častohlepan, -na, -no*, prilog *časno*, imenice *častoljublje, častohlepnost, časnost, čašćenje, časnik/časnica*, glagoli *častiti/čašćavati*.

2.5. Pojedini se frazemi iz značenjskoga polja *časti* upotrebljavaju i u pozitivnom i u negativnom kontekstu, npr. *ispod časti* (kad komu dostojanstvo i sustav vrijednosti, ali nerijetko i oholost, ne dopušta kakvo djelovanje), *služi(ti) (komu) na čast* (pohvalno, visokomoralno djelovanje, ali s promjenom intonacije može biti i pejorativno), *svaka (ti) čast* (čestitka u značenju 'bravo!', 'izvrsno!', ali također s promjenom intonacije može nositi i pejorativnu poruku).

Mnoge poslovice potvrđuju koncept ČASTI, pri čemu se ističe obveza i svjestan odabir moralnoga djelovanja (*čast* kao društveni normativ obvezuje), poštovanje drugih i drugoga, povezivanje s obrazom / licem kao ogledalom čovjekove (časne) duše, činjenica da se *čast* ne može oduzeti, nego samo izgubiti, činjenica da plemenitost, dobrota i druge vrline podrazumijevaju *čast* pa čovjek za njom posebno ne mora žudjeti te činjenica da materijalno bogatstvo donosi lažnu *čast* (posljednja od nabrojenih poslovice): *Tko hoće časno, ne može lasno, Velika čast, velika i obaveza, Ako hoćeš biti čašćen, časti i ti drugoga, Mučno je sita gostiti, a bogata darivati* (Mikić i Škara 1992: 24); *Kakav gost, onakva i čast, Tko pljuje u nebo, na obraz mu pada,*

Za obraz sve, a obraz niza što, Ništa se s obrazom nije izmiješalo, Niti ima u moru mjere, niti u ljudima vjere, Bolje je kasno, ali časno, Dok se čovjek sam ne osramoti, ne može ga nitko osramotiti (Ujević 2011: 27), *Dobru čovjeku malo je časti od potrebe* (Ujević 2011: 34); *Dok tko ima, svak' ga štima (časti)* (Mikić i Suzanić 1994: 62).

3. Tekstovi

U novijim hrvatskim tekstovima (otprilike u posljednjih 150 godina) bogato je potvrđen leksem *čast* u svim značenjima. Uporabu toga leksema i zrcaljenje koncepta ČASTI oprimjerit ćemo izborom potvrda iz književnih i novinskih tekstova.

3.1. Čast označuje nematerijalni imutak, stečeno dostojanstvo pojedinca ili skupine ljudi i podrazumijeva te uključuje pritom manje ili više, ovisno o situaciji, druge apstraktne pozitivne značajke (npr. principijelnost, altruističnost, poštenje, odgovornost, iskrenost, pravednost, vjerodostojnost, ponos, hrabrost, odanost, nepotkupljivost itd.), koje zaslužuju poštovanje drugih i samopoštovanje⁴:

[1] *Nigdje i nikada nije okaljao čast narodnog borca, niti u borbi, niti u pozadini...!* (Horvat 1962).

[2] *Ovdje se čovjek može pouzdati samo u oružje, ono mu spasava dom i čast.* (Kovač 1978).

[3] *Izgubili smo sve, osim časti!* (Fabrio 1989).

[4] *Pravni zastupnik Večernjeg lista ističe da su u tom tekstu iznesene brojne neistine, te da je grubo povrijeđena čast i ugled posloводства i vlasnika lista.* (Vjesnik 2000).

Ako djelovanje i odnosi nisu u skladu s načelima i značajkama neke osobe, govori se da je toj osobi nešto „**ispod časti**”, pri čem se očituje specijalno metaforičko poimanje (*gore : dolje*) prema kojemu je loše sve ono što se nalazi *dolje (ispod)*:

[5] *To mu se vidjelo naivno i smiješno, njemu ispod časti.* (Kozarac 1909).

[6] *Ne znam je li nekom bilo ispod časti da ga se angažira barem za nekakve savjete.* (Vjesnik 2000).

⁴ Svi primjeri citiraju se prema elektroničkomu korpusu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (<http://riznica.ihj.hr/>) tako da se navodi na kraju citata prezime autora (ili naziv časopisa) i godina izdanja.

U komunikaciji u kojoj govornik želi naglasiti koliko je počašćen (ima sreću i povlasticu) što može upoznati / susresti koga, biti u čijem društvu ili razgovarati s kim, odnosno ako želi istaknuti važnost koju za njega ima neka osoba (sugovornik) ili okruženje u kojem se našao, govornik rabi tom prigodom riječ *čast*, a neki takvi iskazi postali su formulaični pri uspostavljanju komunikacije (*s kim imam čast.., čast mi je... , koja čast...*):

[7] *Milostiva barunice, visokorođena gospodo! Jašući danas na mojoj divnoj i veleumnoj kobili kojoj nema u cijeloj mojoj pukovnji para, ja nisam ni sanjao, gladeći po grivi svoju bedeviju, da bih mogao visoku čast imati i doći u tako visokorođeno i velecijenjeno društvo.* (Kumičić 1881).

[8] *S kim imam čast... ? zakriješti on tako neprijazno i suho da se stranac lecnuo.* (Kovačić 1882).

[9] *Netko pokuca, i uniđe u sobu krasna gospođa. Stas joj bijaše vitak. Grudi jake i visoke. Lice bijelo, fino i puno. Kosa bujna i mekana kao svila, crna joj boja prelijevala se poput baršuna na suncu. Ramena i bokovi bijahu joj dražesno zaobljeni. – Koja čast, milostiva gospođo...* (Kovačić 1882).

3.2. Čast označuje također opće priznanje, počast koju netko nekome iskazuje svojim postupcima:

[10] *Tebi sam u čast napisao pjesmu, jedino što sam stvorio na svom putu...* (Šegedin 1944).

[11] *Uz zemlju joj se dodjeljuje i medalja koju će nositi na grudima kao biljeg časti i nagrade koju joj je dodijelila pravedna vlast.* (Aralica 1998).

3.3. Čast je i nematerijalna, moralna korist koja proistječe iz kakva pothvata ili časnoga postupanja:

[12] *A našemu dičnomu stražaru Mili Samardžiji čast i dika za junačko djelo! On je zaslužio za taj čin priznanje i odlikovanje...* (Novak 1894).

3.4. Funkcija, služba ili dužnost koju netko obnaša ili visok društveni položaj naziva se *čašću*:

[13] *Ovu čast obnašao je već godine 1521., a u isto doba bio je i kraljevim tajnikom. Ovu čast primio je valjda još za vrijeme Satmarova kancelarstva.* (Kukuljević Sakcinski 1886).

[14] *U Njitri nije ni tada još odpor jenjao, pa je dvor samoga velikoga župana Nikolu Forgacsu svrgnuo s časti, a županiji zaprietio, da će ju razkomadati i porazdieliti na druge županije.* (Tomić 1895).

[15] *Radi toga, što je došao mladi gospodin, odredio je stari Kačić, da kod stola dvori momak Jankić, koji je u jednoj osobi obnašao čast inoša i kočijaša i kravara.* (Gjalski 1913).

[16] *Ako Filipa zanima jedan kuriozum... , kao što je bila požunska objava, da su Liepachovi dignuti na čast plemstva godine osamsto i osamnaeste.* (Krlježa 1932).

3.5. Ako netko poziva na čast, čast pritom označuje gozbu:

[17] *Ta pozvani smo danas na čast — na večeru momu najboljemu ovdje, znaš, prijatelju g. Perici Tokmakoviću, prvomu gradskom senatoru, Rotšildu auvergnanskomu i ocu gospodične Rozamunde, tvoje, znaš, možda zaručnice.* (Korajac 1918).

3.6. Naslijeđe patrijarhalnoga svjetonazora očituje se u polarizaciji časti na „mušku” i „žensku”. Dok se „muška” odnosi na sposobnost i spremnost čuvanja i obranu ugleda i uloge u užoj i široj društvenoj zajednici (a u to se ubraja i obrana „ženske časti”), „ženska” je svedena na čuvanje čednosti, djevičanstva (glagol *obeščastiti* u svom sekundarnom značenju znači ‘silovati; razdjevičiti’) ili na vjernost „ljube” i njezinu suzdržanu (pozadinsku) ulogu u obitelji i društvu:

[18] *U to iskočilo sunce, jasno, čisto, kako bi valjda junake bolje sokolilo na obranu časti i života.* (Vodopić 1893).

[19] *Pošao sam braniti žensku čast, samo da mogu prilijepiti ćušku, a on mi je i tu pokvario veselje...* (Polić Kamov 1911).

[20] *Slutile su, kako bi medju Čabrušanima, a bez muške zaštite, lako izgubile svoju čast, do koje su držale mnogo.* (Šimunović 1914).

[21] *U ujaka majora probudila se stara vojnička krv, osjećaj neiskazano povrijeđene oficirske i muške časti. Ustavši s poda skoči kao mladić te sa zida skinu pušku.* (Kolar 1933).

[22] *Bah! I kad se govori o časti žene, uvijek se misli samo na jedno. A nije li sramotno da te naše žene svu svoju čast nose u... gaćama?!...* (Raos 1956).

[23] *Ne drže do sebe, do svoje djevojačke časti.* (Krilić 1990).

3.7. Na koncu treba navesti iskaze s čašću koji su frazeologizirani (npr. *svaka čast* = ‘odlično’, *služiti na čast* = ‘biti za pohvalu’, *čast i mast* = ‘sve iskoristiti’):

[24] *Svaka čast, kapu dolje, iskupio si se dostojno.* (Barković 1958).

[25] *Vi ste najutilitarističkija i najlukrativnija generacija u povijesti čovječanstva, i to vam svakako ne služi na čast.* (Kozarčanin 1937).

[26] *No baš ti na čast služi, čovjeka koji dođe umoran s posla, tako mučiti!* (Majer 1963).

[27] *No, ako to nešto znači, barem nije glumatao ozbiljnog političara kao neki njegovi kolege kojima se jako omilila čast i mast koja ide uz status zastupnika pa su se, uglavnom neuspješno, nekoliko godina bavili poslom o kojem pojma nemaju.* (Vjesnik 2003).

4. Anketa

Među studentima dvaju fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Filozofski fakultet i Prirodno-matematički fakultet) provedena je koncem 2014. godine anketa za potrebe ovoga istraživanja. Sudjelovalo je oko stotinu studenata, ispunjene ankete predala su 102 studenta, među kojima su bili zastupljeni i muškarci (45) i žene (67) između 19. i 24. godine života i koji potječu iz različitih dijelova Hrvatske (od Dubrovačko-neretvanske županije do Istarske i Vukovarsko-srijemske županije), ali uglavnom iz kontinentalnih (86 studenta). Anketno je pitanje postavljeno ovako: *Što je po Vašem mišljenju prava bit časti?* Iz odgovora izdvojeno je 269 iskaza koji su razvrstani u 36 natukničkih skupina (N = 102, W = 269, D = 36). U nastavku se donose sve skupine s pripadajućim iskazima, brojem iskaza i postotkom.

1. Poštenje 25 / 9,29%

1. biti častan znači uvijek igrati „fer”, a i kada izgubimo treba priznati poraz; 2. biti pošten prema drugima; 3. poštenje; 4. biti u stanju donositi odluke u teškim i naglim situacijama i kasnije se osjećati pošteno zbog njih; 5. biti pošten; 6. poštenje; 7. bit prave časti je poštenje; 8. poštenje; 9. biti pošten; 10. poštenje; 11. riječ čast najčešće povežujem s riječju poštenje; 12. biti pošten; 13. po mom mišljenju, osoba prave časti je netko tko je pošten; 14. poštenje; 15. poštenje; 16. poštenje; 17. poštenje; 18. poštenje; 19. da se pošteno odnosi prema drugima; 20. poštenje; 21. poštenje prema drugim osobama; 22. prava čast je živjeti život u potpunosti pošteno; 23. mislim da je bit prave časti biti pošten; 24. biti pošten; 25. biti pošten

2. Poštovanje i vrednovanje drugih uz toleranciju 23 / 8,55%

1. poštovati druge; 2. vrednovanje sebe i drugih uz maksimalnu toleranciju; 3. poštovanje različitih ljudi bez obzira na njihova stajališta, voljeti i poštovati ljude i prostor oko sebe; 4. častan čovjek je onaj koji poštuje i teži za vrlinom; 5. poštovanje okoline; 6. poštovati tuđi život i tuđe pravo na privatnost; 7. imati razumijevanja prema drugima, poštovanje prema drugima, naročito starijima od sebe; 8. prihvaćanje svake

osobe bez obzira na imovinsko stanje, boju kože, seksualno opredjeljenje ili bilo što drugo; 9. poštovanje prema drugima; 10. poštovanje; 11. kada netko čini sve da poštuje svakog čovjeka; 12. biti častan i tako se ponašati prema okolini; 13. po mom mišljenju bit prave časti je da čovjek svojim odlukama, stavovima, mišljenjima te djelima ne radi ništa protiv drugog čovjeka, tj. na njegovu štetu, da se svojim postupcima ne spušta na razinu čovjeka loših misli i zlobnih namjera; 14. s poštovanjem prema ostalim pripadnicima društva; ta osoba, obnašajući odgovorno dužnosti, iskazujući poštovanje prema drugima, samom time zavrjeđuje i njihovo poštovanje; 15. korektno ponašanje prema ostalim osobama, nebitno o zakonima već podređeno moralnim načelima; 16. davanje slobode drugima; 17. također čast znači odnositi se korektno prema drugima, da te drugi ljudi poštuju i da ti njih poštuješ; 18. da poštuješ druge; 19. bit prave časti je da čovjek poštuje druge kao i sebe; 20. poštovanje tuđe slobode i prava; 21. prihvaćati sve ljude oko sebe i prihvaćati njihove mane; 22. onaj koji poštuje i uvažava ljude oko sebe; 23. čast bi, po meni imala izrazitu ulogu u međuljudskim odnosima, svojevrstan ideal osobnog viđenja kako se odnositi prema drugima, što si dopustiti i u ime čega korigirati / upravljati / oblikovati vlastito ponašanje, smatram da je čast nešto što čak nadilazi pojam ponosa imajući neku gotovo apstraktnu idealiziranu primjesu

3. Djelovanje u skladu s vlastitim idealima, načelima, stavovima i normama 23 / 8,55%

1. kada čovjek iskreno može reći da djeluje i misli u skladu sa svojim principima koji ne štete, a istovremeno doprinose zajednici (okolini) u kojoj se nalazi; 2. definiran skup normi i načela od kojih ne odstupamo; 3. po mojem mišljenju bit časti je vrlo individualna i ovisi o moralnim normama svakog pojedinca; 4. držati se sebe, onoga što ja jesam (podrazumijevajući da nije ilegalno); 5. imati svoje „ja“ (odnosno imati jasan stav); 6. časno je često ono što je prihvaćeno od društva, bit časti je da tjera pojedinca na postupanje u skladu s moralnim normama nametnutih društvom ili vlastitim stavovima; 7. naravno da iza ove riječi stoji puno više toga, puno više plemenitog ponašanja, a kao jedna od tih je da uvijek stojimo iza svojih ideala i da smo spremni i poginuti za njih ako treba; 8. djelovati u skladu sa svojim načelima; 9. djelovanje prema vlastitom „zdravom razumu“; 10. držanje do vlastitih principa; 11. prava čast je ona koja dolazi iz srca pojedinca, častan je onaj čovjek koji se u svojim djelima ne povodi za stavovima mase niti za trendovima, već o postupcima odlučuje intuitivno na temelju vlastite savjesti; 12. biti osoba kakva želimo biti bez tuđih uplitanja; 13. rekla bih da je bit prave časti u tome da čovjek bez obzira na kušnje u koje dođe, ostane vjeran sebi te onome putu koji je ispravan. Kada je čast u pitanju, mislim da je idealna ona izreka: „Čast se ne može oduzeti, samo izgubiti“, za častan život mislim da je najbolje voditi se tom mišlju; 14. bit časti je da je osoba sama sa sobom; 15. ponaša se sukladno onome što govori i čime se vodi u životu; 16. bit prave časti je u tome da čovjek ne prelazi preko nekih svojih načela koja si je postavio, da ih se pridržava; 17. raditi sve u skladu sa svojim načelima i potrebama, a pritom poštovati načela i potrebe drugoga; 18. „držati“ do svoje slobode i prava; 19. častan je onaj koji se pridržava svojih načela; onaj koji stoji iza svoga mišljenja, ali istovremeno poštuje i tuđa mišljenja; 20. kada si pomalo umišljen / bahat, ali u pozitivnom smislu; 21. prilagodljiv nekim pravilima društva u kojem živimo, čast također znači braniti svoje; 22. kad osoba ne krši prvenstveno svoja uvjerenja, a zatim uvjerenja zajednice u kojoj živi; 23. prilagoditi se načinu života kakav jest, razumjeti sustav vrijednosti, prilagoditi se njemu onoliko koliko dopuštaju tvoja uvjerenja i očekivati razumijevanje s druge strane

4. Spremnost pomagati drugima (starijima, potrebitima) i štititi slabije (solidarnost) 21 / 7,81%

1. častan čovjek će biti spreman pomoći nekome u nevolji, čak i žrtvovati dio sebe kako bi pomogao nekome tko je dotaknuo dno; 2. pomagati slabijima od sebe; 3. zaštita slabijih i potlačenih; 4. pomoći drugome ukoliko je to potrebno i moguće; 5. biti altruist, spreman pomagati ljudima ako je potrebno; 6. častan čovjek ne smije biti sebičan i činiti dobro radi vlastite promidžbe tj. časti, častan čovjek to radi zbog dobrobiti drugih; 7. biti častan znači ne ugnjetavati slabije, iako su u mogućnosti to raditi, naprotiv, treba im pomagati; 8. solidarnost; 9. pomagati ljudima oko sebe; 10. spremnost za pomaganje u kriznim situacijama; 11. pomaganje potrebitima; 12. zauzimati se za druge, ne gledati samo svoje interese; 13. briga o drugima, pomoć potrebnima, bližnjima; 14. briga; 15. zaštita tuđih prava; 16. to je osoba koja suosjeća, altruistična je; 17. angažiranost u društvu, nesebičnost i nepohlepnost, briga za druge i spremnost pomaganja onima kojima je to potrebno; 18. pomagati drugima; 19. žrtvovati stvari u ime nečega većega, ukoliko pomažu drugome ili su za njegovu dobrobit; 20. pomagati drugima; 21. ne misliti samo na sebe

5. Moralnost / etičnost 20 / 7,44%

1. čast se čuva isključivo očuvanjem moralnih vrijednosti; 2. nastojanje pojedinca da u svakoj situaciji djeluje u skladu s moralnim načelima pri čemu oblikuje vlastitu čast, tako nailazimo na više ili manje časne ljude, časni ljudi će postupati na način da čuvaju načela, dostojanstvo i ugled, sebe i svoje obitelji; 3. moral; 4. etika; 5. moći se pogledati „u ogledalo” bez grižnje savjesti; 6. u životu se vodi nekim sustavom moralnih i ljudskih vrijednosti; 7. zalaganje za moralne vrijednosti; 8. moral; 9. bit prave časti je život u skladu sa svojom savjesti, da čovjeka kada legne u krevet ne muči nešto krivo što je taj dan ili prije učinio; 10. biti moralan; 11. bit prave časti je prolaziti kroz život čistog obraza; 12. visoki moralno-etični postupci, briga o čistoj savjesti; 13. zasniva se na etičkim načelima; 14. biti moralno dobra osoba, živjeti u skladu s tim; 15. držati do moralnih vrijednosti; 16. kada si moralan; 17. kad osoba djeluje prema moralnim načelima; 18. moralnost; 19. visoko moralni standardi ponašanja; 20. moralnost

6. Socijalna osviještenost, zalaganje i djelovanje 11 / 4,09%

1. biti socijalno osviješten, dati doprinos zajednici; 2. častan čovjek će djelovati u skladu s postojećim normama i vrijednostima okoline, ali će se truditi da određene norme i vrijednosti poboljša, kako bi društvo napredovalo i kako bi postiglo opće blagostanje; 3. boriti se protiv nepravde; 4. zalaganje za općedruštveni napredak; 5. društvena odgovornost; 6. djelovanje u ime uzvišenih osjećaja koje nazivamo čašću zanemarujući pritom osobne nagone; 7. takav pojedinac je i autoritativan, ističe se, dominantan je, ali ne u smislu da druge podređuje sebi, nego sve što čini, čini za dobro drugih, zalažući se za neko opće dobro, tj. djeluje u korist društva, čineći to, drugi ga poštuju, prihvaćaju, odobravaju njegovo djelovanje; 8. rad za svoje i opće dobro; 9. onaj koji se bori za pravdu i boljitak svijeta; 10. definira neko opće dobro, doprinos društvu; 11. Smatram da bit riječi čast leži u svjesnom izvršavanju i djelovanju po principu općeg dobra, pod općim dobrom smatram ideju koja podrazumijeva jednakost živih bića i trud da bi se ta jednakost održala

7. Odgovornost (za svoje postupke) 10 / 3,72%

1. biti odgovoran za sve svoje postupke; 2. stajati iza svojih postupaka; 3. čast je nužno povezana s odgovornošću; 4. prihvaćanje posljedica svojih dijela i odgovor-

nosti u životu; 5. odgovornost; 6. osobe prave časti smatram odgovornima, koji ispunjavaju svoja obećanja, koji će stati iza svojih obaveza; 7. pojedinac određenu funkciju izvršava odgovorno; 8. Preuzimanje odgovornosti; 9. da snosi posljedice; 10. Odgovornost

8. Pravednost 9 / 3,35%

1. pravednost; 2. zauzimanje za pravdu; 3. pravednost; 4. pravda; 5. pravednost; 6. ići trnovitim putem, ali ostati pravedan; 7. da si pravedan; 8. pravednost, 9. biti pravedan

9. Iskrenost 8 / 2,98%

1. iskrenost; 2. iskrenost; 3. iskrenost; 4. iskrenost; 5. iskrenost; 6. da si iskren; 7. iskrenost; 8. biti iskren

10. Dostojanstvo 7 / 2,60%

1. dostojanstvo; 2. bit časti je dostojanstvo; 3. dostojanstven odnos prema samome sebi i svijetu koji ga okružuje; 4. bit prave časti je dostojanstvo; 5. prava čast može označavati dostojanstvo neke osobe (*Narušila je svoju čast družeći se s njima*); 6. biti dostojanstven; 7. osobno dostojanstvo

11. Vjerodostojnost/dosljednost 7 / 2,60%

1. časna osoba drži do svoje riječi; 2. vjerodostojnost; 3. stajanje iza svojih riječi i djela; 4. biti u svakom trenutku svoga života vjeran sebi; 5. kada stojiš iza svojih stavova; 6. osoba dosljedna sebi; 7. znači biti dosljedan sebi

12. Samopoštovanje i samosvijest 7 / 2,60%

1. bit prave časti ili ponosa kako ja razumijem ponos je prvo imati samopoštovanje, to ti daje čast i ponos da učiniš ili ne učiniš nešto; 2. očuvati svoj ugled ne u očima Drugih, nego u očima samoga sebe; 3. prava čast je vrijednost koju čovjek postiže kada shvati kako cijiniti samog sebe; 4. ponos i držanje do sebe; 5. samopoštovanje; 6. osjećaj samopoštovanja; 7. 1. po mom mišljenju bit prave časti najprije podrazumijeva jasnu svijest o samome sebi

13. Biti cijenjen (poštovan) 6 / 2,23%

1. biti cijenjen i poštovan; 2. da je tvoja pojava dobrodošla u raznim društvenim krugovima, da se ljudi prema tebi odnose s poštovanjem kao i to prema njima, da je tvoje mišljenje često prihvaćeno ili barem uvaženo; 3. biti poštovan; 4. bit prave časti je da si poštovan; 5. kada stekneš poštovanje drugih; 6. poštovanje drugih

14. Ponos 6 / 2,23%

1. čast je za mene osjećaj ponosa koji je prisutan kod svake osobe, u većoj ili manjoj mjeri, a kojim se ljudi često povode kada se nalaze pred moralno upitnim problemom, čast je sinonim za dignitet svakog pojedinca; 2. bit prave časti bi po mojem mišljenju bila kada je osoba ponosna na svoje postupke bez obzira na mišljenje njegove okoline, a pogotovo ako su njegovi postupci moralno ispravni, za to da osoba bude časna osoba treba biti karakterno jaka i treba točno znati zašto se ponaša onako kako se ponaša, a da to nje posljedica prilagođavanja nekom društvu koje često ne postupuje časno, bit prave časti je ponos koji osoba pokazuje svojim postupcima, a da pritom ne ugrožava slobodu drugih osoba; 3. osjećati se ponosno; 4. bit prave časti je ponos; 5. uvijek slijediti i poštovati moralne odgovornosti kao čovjeka; 6. bit prave časti je osjećaj ponositosti prema svojim bližnjima, tj. biti ponosan na svoju obitelj i prihvaćati ju

15. Poštovati društvene zakone 6 / 2,23%

1. poštovati društvene zakone; 2. poštovanje zakona; 3. djelovanje u skladu sa važećim zakonima; 4. kada se netko ponaša u skladu sa zakonima; 5. smatram da je časna osoba koja iza sebe nema nikakvih zlodjela; 6. postupati časno znači ne kršiti neke životne zakone, npr. po pitanju preljuba, odnosno ne raditi dugove, ono što ne želiš da se radi tebi

16. Biti zadovoljan sobom 5 / 1,86%

1. bit prave časti je osjećati se dobro u vlastitoj koži, odnosno biti zadovoljan samim sobom zbog nekog priznanja koje smo dobili od drugih ljudi – čast može biti dvojakog značenja, primjerice, nije isto ako ste tu čast zaslužili svojim trudom, radom ili nekim postignućem ili ste ju ‘slučajno’ stekli (kada kažu: „Iznimna mi je čast upoznati Vas...”); 2. bit prave časti je osjećati se ispunjeno i zadovoljno zbog nekog postupka; 3. unutrašnje zadovoljstvo; 4. uspjeli raditi ono što želimo i volimo, imati prijatelje i društvo kakvo želimo, osjećaj zadovoljstva kad smo uz njih; 5. prihvatiti sebe točno onakvog kakav jesi i biti zadovoljan time

17. Obrazac ponašanja prema prihvatljivim društvenim normama 4 / 1,49%

1. čast, kao i ostale norme u društvu, služe za lakši suživot među ljudima; čast bih svrstao među „osnovne” norme, kao npr. dijelove „Deset Božjih zapovijedi”, predstavlja jedan obrazac ponašanja („viteška čast...”), bit časti je uvesti norme ponašanja u društvo, koje su prihvatljive, te ih odijeliti od onih koje su neprihvatljive; 2. bit prave časti, prema mom mišljenju je ponašanje pojedinca u skladu s općeprihvaćenim normama društva u kojem živi, a koje su vrlo promjenjive u vremenu i prostoru; 3. znati donijeti odluku u skladu s društvenim normama i društveno prihvaćenim oblicima časti; 4. častan je čovjek koji djeluje (i razmišlja) u skladu s općeprihvaćenim kulturnim vrijednostima

18. (Prava) čast ne postoji ili je nema većina ljudi danas 4 / 1,49%

1. mislim da je čast osobina koju bi trebali svi ljudi imati, ali je nema većina; zato je Hrvatska, ali i cijeli svijet u takvom stanju u kakvom je; svi gledaju svoju korist, a ne dobrobit drugih ljudi; krši se zakon i čine se zločini iz nekih čudnih razloga, da bi se postigli vlastiti ciljevi nauštrb drugih; 2. bit prave časti po mom mišljenju nema jer smatram da je sve što se smatra čašću uvijek samo izgovor druge strane kako bi potaknuo „počasćenog” na rad koji u većini slučajeva nema koristi od tog rada; 3. čast je posljednje što je pojela zapadnjačka civilizacija; bez časti smo pa mi prava čast ostaje nepoznanicom; 4. ne postoji prava čast; čast je samo još jedan konstrukt ideologije kojim se nastoji usmjeriti i ograničiti ljudska sloboda

19. Biti uzor/primjer drugima 4 / 1,49%

1. biti na primjer drugima; 2. biti uzor mladima; 3. biti osoba koja pruža primjer drugima; 4. kada učiniš neko moralno, hrabro djelo koje služi kao primjer, uzor drugima

20. Činiti dobro 4 / 1,49%

1. bit prave časti je činiti dobro uvijek i uza sve nevolje; 2. činiti dobro; 3. dobrotu; 4. biti dobar prema sebi i drugima

21. Razlučivati dobro i loše 3 / 1,12%

1. znati razlučiti dobro i loše; 2. znati razlikovati dobre postupke od loših; 3. mogućnost prosuđivanja dobra i zla

22. Ođanost 3 / 1,12%

1. ođanost; 2. vjernost; 3. ođanost

23. Uspješno manifestiranje svojih sposobnosti 3 / 1,12%

1. čast je za mene kada uspijem pokazati svoje sposobnosti, kada uspijem opravdati svoje znanje, zanimanje, ime ili bilo što me čini svojom, čak i ne moram biti pred nekim posebnim osobama, tako je čast onda možda još veća; 2. da budeš uspješan u svojim nastojanjima, ali da oni ne štete ili ugrožavaju ugled ostalih; 3. bit je prave časti postići u životu ono u što ulažemo sve snage i napore

24. Hrabrost 2 / 0,74%

1. hrabrost; 2. kada si hrabar

25. Djelovanje koje ne šteti drugima ili ih ne ograničava 2 / 0,74%

1. bit prave časti jest djelovati na način u kojem nećemo ograničavati prava i slobode neke druge osobe; bit prave časti je raditi, a pritom nikome ne nauditi; uvijek gledati dobro pojedinca, ali i dobro zajednice; 2. ne ugrožavati druge zbog svojih ciljeva

26. Osobina koja se izgrađuje cijeli život 2 / 0,74%

1. čast je osobina koju čovjek izgrađuje kroz život; sva djela koja čovjek čini kroz život izgrađuju njegovu čast i pokazuju njegova stajališta o životu; 2. čast treba postići

27. Raditi tako da smo na to ponosni 2 / 0,74%

1. biti ponosan na ono što radimo, tj. raditi nešto časno (bez izmotavanja, varanja, laganja); 2. savjesno obavljanje svih društvenih zadataka

28. Nepotkupljivost 2 / 0,74%

1. biti nekorumpiran; 2. biti nepotkupljiv

29. Biti uljudan 2 / 0,74%

1. biti kulturno odgojen; 2. kada se netko ponaša u skladu s bontonom; 3. pristojnost; 4. znati se ponašati pristojno u različitim situacijama

30. Primjerenost 2 / 0,74%

1. čast je primjerenost, raditi ono što je primjereno; 2. osoba koja zna primjereno reagirati u situacijama

31. Apstraktan pojam (koji je teško objasniti) 2 / 0,74%

1. bit prave časti je veoma kompleksna tema i teško je nešto o tome napisati bez prethodnog dugog i dubokog razmišljanja; 2. apstraktni pojam

32. Ne znam što znači 2 / 0,74%

1. osobno pojma nemam što znači čast i uopće ne razmišljam o takvim apstraktnim stvarima, što se mene tiče pojam čast bi trebalo izbaciti iz rječnika; 2. da bih znala što je bit prave časti, prvo bih trebala znati što je čast; vrijeme u kojem živimo ne razmišlja pretjerano o časti, a još manje ju iskazuje i na kakve načine; prvo treba odrediti značenje časti da bi se odredila njena bit

33. Dobar osjećaj (nešto pozitivno) 2 / 0,74%

1. čast kao pojam je apstraktan, međutim podrazumijeva nešto dobro, koje se razlikuje od nečega zlog; 2. pozitivne kvalitete, osobine

34. Život bez laži i prijevare 2 / 0,74%

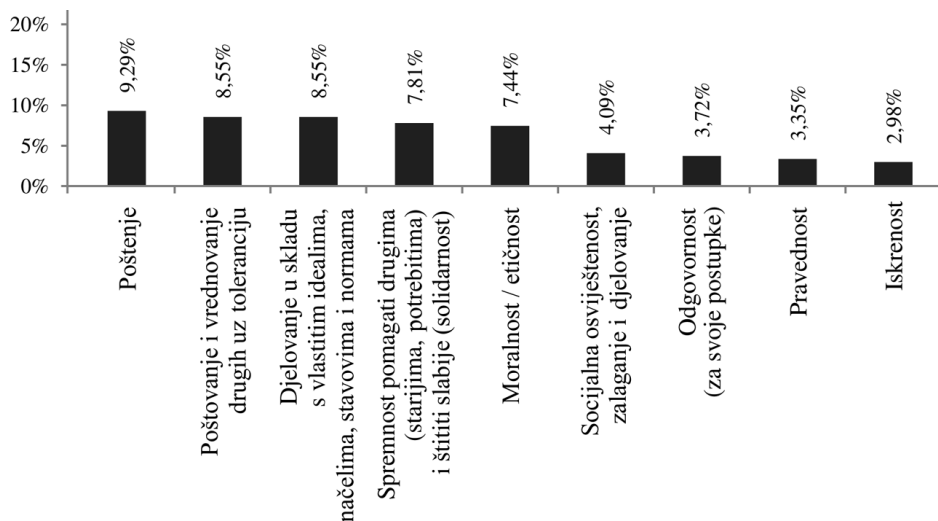
1. važno je svoj život podizati bez laži, prevara i sličnih negativnih stvari koje imaju vrlo nepovoljno značenje za svakog čovjeka; 2. ne krasti, ne lagati

35. Zahvalnost 2 / 0,74%

1. zahvalnost; 2. biti zahvalan na nečemu što ti se pruži

36. Ostalo (pojedinačno) 26 / 9,67%

1. bit prave časti živjeti r'n'r', ukoliko danas tako živiš, osjetit ćeš zadovoljstvo čak i u onim jadnim trenucima jer u takvim prilikama može se doživjeti određena svečanost, to je čast!; 2. igranje za voljeni klub; 3. raditi nešto što usređuje tebe i tvoju okolinu; 4. potpuno povjerenje; 5. to je privilegij koji zahtijeva različite postupke od vas; 6. življenje po društvenim pravilima idealne sredine; 7. pojam u čije ime ljudi rade velike gluposti; anakronizam, ostatak mediteranske kulture; 8. boriti se za ono što nam znači; 9. biti samokritičan; 10. domoljublje; 11. vrijednost [= marljivost]; 12. biti obrazovan; 13. odličnost; 14. živjeti časno znači živjeti u skladu sa svojim emocijama i poštovati tuđe emocije i stavove; 15. kulturna tradicionalna norma koja služi za održavanje postojeće društvene hijerarhije, pojedince se njome tjera da postupaju u skladu s njihovim mjestom u društvu, višeznačna, apstraktna kategorija kojom se kontrolira i emotivno ucjenjuje; 16. čast je nešto što čuvamo i poštujemo jer dio našega života; 17. vidjeti uspjehe drugih ljudi i biti sretan zbog njih; 18. čast je izuzetno prirodna pojava kod živih bića, a većinom ljudi, odnosi se na ljude koji su odlikovani od strane drugih, malo moćnijih ljudi koji su im životni uzori; kratko rečeno, čast je glupost; 19. bit časti jest privilegij, razlog zbog kojega nas netko naziva časnim, ili kako smo stekli tu titulu; 20. kada držiš do temeljnih vrijednosti (ljubav, domovina...); 21. prava čast je osjećaj uzvišenosti, privilegija, užitka prisutnosti druge osobe koju smatra boljom od sebe (*Čast mi je biti u vašem društvu*); 22. titula kojom se naglašava autoritet (kralj / kraljica); 23. umjerenost; 24. bit časti je u tom da pokažemo koliko smo nadmoćni nad ostalima i da pokažemo kako su drugi ispod nas; 25. čast štiti pojedinca od prisile izvana; 26. truditi se biti što boljim čovjekom u punom smislu te riječi

Grafikon 1. ČAST u hrvatskom jeziku

Provedena anketa upućuje na to da se po čestotnosti i važnosti izdvajaju sljedeće značajke koncepta časti u jezičnoj slici Hrvata: 1. poštenje; 2. poštovanje i vrednovanje drugih uz toleranciju; 3. djelovanje u skladu s vlastitim idealima, načelima, stavovima i normama; 4. spremnost pomagati drugima (starijima, potrebitima) i štititi slabije (solidarnost); 5. moralnost / etičnost; 6. odgovornost (za svoje postupke); 7. socijalna osviještenost, zalaganje i djelovanje; 8. pravednost; 9. iskrenost; 10. dostojanstvo.

Do izražaja su došli psihosocijalni, socijalni i etički aspekt koncepta. Iz navedenoga je razvidno da je među najzastupljenijim značajkama došao do izražaja i tzv. unutarnji (vrline i samopoštovanje) i tzv. vanjski aspekt časti (odnos pojedinca prema društvu i obratno) jer se značajke i jednoga i drugoga aspekta zastupljene i na tom se popisu prvih deset značajki smjenjuju.

U odgovorima ispitanika navođene su značajke koje pripadaju različitim razinama, što se osobito vidi nakon njihove razredbe, npr. navođene su pojedine vrline (*poštenje, iskrenost, pravednost* itd.), značajke koje uključuju nekoliko osobina (npr. *dostojanstvo*) ili opće značajke (npr. *moralnost*). Neke značajke koje su važne za taj koncept nisu često izdvajane i navođene u odgovorima (npr. *kao razlikovanje dobro i loše, život bez laži i prijevare ili nepotkupljivost*). Među nerazvrstanim (pojedinačnim) značajkama koje se nisu dale podvesti pod postojeće natuknice, nego su navedene pod natuknicom *Ostalo*, ima irelevantnih odgovora (npr. *umjerenost*), ali i zanimljivih (npr. *pojam u čije ime ljudi rade velike gluposti; anakronizam, ostatak mediteranske kulture ili kulturna tradicionalna norma koja služi za održavanje postojeće društvene hijerarhije, pojedince se njome tjera da postupaju u skladu s njihovim mjestom u društvu, višeznačna, apstraktna kategorija kojom se kontrolira i emotivno ucjenjuje*) te relevantnih opažanja (npr. *truditi se biti što boljim čovjekom u punom smislu te riječi*). Iako većina ispitanika čast procjenjuje pozitivno i veže uz njih vrline, manji broj ispitanika negativno gleda na čast, što pokazuju prethodno već citirani neki zanimljivi pojedinačni odgovori ili neki odgovori pod natuknicom 18. koji upućuju na to da časti nema (npr. *čast je posljednje što je pojela zapadnjačka civilizacija; bez časti smo pa mi prava čast ostaje nepoznanicom; ne postoji prava čast; čast je samo još jedan konstrukt ideologije kojim se nastoji usmjeriti i ograničiti ljudska sloboda*). Takvi odgovori i oni koji upućuju na to da ispitanici uopće ne razumiju taj apstraktni pojam ili ga ne mogu objasniti upućuju

na odmak modernoga društva (osobito među mlađom populacijom) od tradicionalnoga sustava vrijednosti, onoga kantovskoga koji pretpostavlja moralnu širinu poznatu kao „zvezdano nebo nada mnom, moralni zakon u meni”.

5. Zaključak

ČAST je složen koncept u hrvatskom jeziku, koji se u njemu leksički odražava najprvo kao imenica praslavenskoga podrijetla *čast* (< *čьstь), i to bez drugih ravnopravnih sinonima koji bi pokrivali dio toga semantičkoga polja u jezičnoj uporabi (premda može s nizom drugih leksičkih jedinica ostvariti sinonimni odnos u određenom kontekstu). Riječ je o višeznačnom leksemu (u suvremenim hrvatskim rječnicima navode se tri do četiri značenja), a sastavnice leksičkih značenja *časti* obuhvaćaju i moralne vrline osobe i aktivno djelovanje osoba s takvim vrlinama i odraz toga djelovanja u društvu. Uz semantičko polje časti vezuje se niz izvedenica i tvorenica, sveza, kolokacija, frazema i poslovice motiviranih riječju *čast*. U hrvatskim tekstovima u proteklih stotinu i pedesetak godina bogato je potvrđen leksem *čast* u svim svojim značenjima, ali i stereotipi vezani uz taj koncept (npr. rašireno poimanje „muške” i „ženske” časti). Anketa provedena među zagrebačkim studentima koncem 2014. pokazala je da se po čestotnosti i važnosti (oba se kriterija poklapaju) osobito ističu sljedeće značajke *časti*: poštenje; poštovanje i vrednovanje drugih uz toleranciju; djelovanje u skladu s vlastitim idealima, načelima, stavovima i normama; spremnost pomagati drugima (starijima, potrebitima) i štićenje slabijih (solidarnost); moralnost / etičnost. U tim se značajkama zrcali psihosocijalni, socijalni i etički aspekt toga koncepta.

Literatura

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Chlebda Wojciech, 2011, *Instrukcja metodologiczna: zasady i etapy postępowania przy opracowywaniu haseł w ramach programu badawczego EUROJOS*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eRpc5o2ff3wJ:ispan.waw.pl/default/images/eurojos/eurojos_instrukcja_ma_ibg_wch_jb_26_ii_2011_.doc+&cd=4&hl=hr&ct=clnk&gl=hr (pristupljeno 11 XII 2014).
- Anić Vladimir, 2000, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Bartmiński Jerzy, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] *Język w kręgu wartości*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 59–86.
- Bartmiński Jerzy, 2009, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.

- Bartmiński Jerzy, 2012, *O pojęciu językowego obrazu świata*, [w:] Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 11–21.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 2012, *Profil a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 98–105.
- Berger Peter, Berger Brigitte, Kellner Hansfried (ur.), 1973, *On the obsolescence of the concept of honor. The homeless mind: Modernization and consciousness*, New York, s. 83–96.
- Birtić Matea, Blagus Bartolec Goranka, Hudeček Lana, Jojić Ljiljana, Kovačević Barbara, Lewis Kristian, Matas Ivanković Ivana, Mihaljević Milica, Miloš Irena, Ramadanović Ermina, Vidović Domagoj, 2013, *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, ur. L. Hudeček i M. Mihaljević, glavna ur. D. Brozović Rončević, Zagreb.
- Black Donald, 2011, *Moral time*, New York.
- Collins Randall, 2008, *Violence: A micro-sociological theory*, Princeton, New York.
- Cooney Mark, 1998, *Warriors and peacemakers: How third parties shape violence*, New York.
- Kapetanović Amir, 2014, *Koncept časti u moliškohrvatskom etnolektu u Italiji*, „Ricerche slavistiche” 12, s. 5–20.
- Mikić Pavao, Škara Danica, 1992, *Kontrastivni rječnik poslovice*, Zagreb.
- Mikić Pavao, Suzanić Vjekoslav, 1994, *Biblijske poslovice u Hrvata*, Zagreb–Zadar.
- Skok Petar, 1971–1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. M. Denanović i Lj. Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec, Zagreb.
- Stewart Frank Henderson, 1994, *Honor*, Chicago.
- Šarić Ljiljana, Wittschen Wiebke, 2008, *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Šonje Jure (red.), 2000, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Tolstaja Svetlana M., 2013, *Russkaja čEST' i pol'skij HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 5–15.
- Ujević Mate, 2011, *Narodne poslovice*, izabrao i poredao po sadržaju Mate Ujević, priredio S. Botica, Biblioteka Nova etnologija, Zagreb, s. 35–37.

Wykaz skrótów

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, 1880–1976, Zagreb.

HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002, Zagreb.

*Elektronički korpus iz kojega su pocrpjeni primjeri: <http://riznica.ihj.hr/>

The Croatian linguistic picture of ČAST ‘honour’ today

HONOUR in the Croatian language is a complex concept expressed with the ambiguous lexeme *čast*, derived from proto-Slavic. The present article discusses the semantics of this lexeme as defined in modern dictionaries of Croatian and confronts it with the semantics of other lexical items. It also presents an analysis of the use of the word *čast* in Croatian texts written over the last hundred and fifty years, which takes into account stereotypical connotations attributed to this concept (e.g. „man’s”

---

and „woman’s” honour). A survey conducted among students of Zagreb universities shows that the respondents find the following features to be the most important qualities of honour: honesty, respect, acting in accordance with one’s own ideals and principles, willingness to help others, and morality/ethics. In light of the survey, the most important aspects of the concept are psychosocial, social and ethical.

ЧАСТ у српском језику

Дејан Ајдачић

Autor analizuje pojęcie HONORU w języku serbskim (ЧАСТ), korzystając z danych systemowych, ankietowych i tekstowych. W badaniach nad etymologią i historią konceptu, a także przy opisie stanu badań autor opiera się na tekstach Petara Skoka, Swietłany Tołstojowej i Stany Ristić. Zaprezentowana rozbudowana definicja kognitywna została opracowana zgodnie z założeniami projektu EUROJOS. Wynika z niej, iż honor jest kompleksem wysokich wartości osobowych w odniesieniu do systemu wysokich wartości społecznych. Drugim znaczeniem serbskiego wyrazu част jest publiczne wyrażanie szacunku, trzecim znaczeniem zaś jest obdarowywanie, częstowanie. Autor analizuje dane systemowe, hiperonimy, synonimy, kolokacje, kolekcje, opozycje i in., wskazuje między innymi na charakterystyczny dla Serbów związek frazeologiczny związany z policzkiem, który jest symbolem honoru. Rozważania dotyczące profilowania HONORU we współczesnym języku serbskim odzwierciedlają różnice w postrzeganiu tego pojęcia przez zwolenników partii prawicowych i liberalnych. Autor omawia także dylematy moralne i polityczne dotyczące rządu Slobodana Miloszewicia, kryminalizacji społeczeństwa, stosunku do Zachodu i in.

1. Увод са историјским погледом

У српском језику постоје различита значења ове речи зависно од периода када је употребљивана, ванјезичких прилика и језичког стила. Она потиче из различитих слојева културе: родовско-народне, црквено-хришћанске, витешко-ратничке и занатско-професионалне.

Сапостојање различитих значења у савременом језику отвара питање порекла и историјског развоја значења речи у српском / хрватском језику. Како упућује етимолошки речник Петра Скока, реч част потиче из прасловенског доба „од презентске основе *čьstь са потврдама у старим хрватским и српским изворима

од XII в. Скок указује да су у изворима потврђени облици и без самогласника 'а': „Самоглас а, који се појављује у XIV в., настао је из меког полувокала њ: стцслав. *ѡъсть*. Тај полувокал испада и у деноминалима од *ѡъсть*” (Скок) – *чтити, чтјети, штовати, поштивати, пошта, штовалац, поштен*.

Скок подржава тумачење српског фолклористе и лингвисте Стојана Новаковића о промени речи част; *Новаковић је опет добро опазио да је роштен у старим споменицима калк од гр. ἐπιτιμος те означаје племство и привилегиране, „поштовану госпoду”*. Након нестанка феудализма значење старог партиципа перф. пас. сузило се на данашње морално значење.

У писаној култури реч се јавља у средњовековним списима. У радовима Лотмана и Колесова о употреби речи част у староруском указује се на пар *слава и част*, који је у најстаријем периоду означавао супротстављени пар духовног признања и материјалног признања (Лотман 1971; Колесов 2004). Са губитком антитетичности реч част је почела да губи ознаке материјалног признања и почела да стиче значење врлине. Очигледно је да се сличан процес одвијао и на словенском југу. У средњем веку, код Срба, част је повезана са раздељеним деловима материјалног богатства, а у текстовима религиозне садржине и са вером. У XVIII веку Срби обнављају писменост на основама рускословенског језика, као мешавине народног језика и позне српске и руске редакције црквенословенског језика. У том језику част је коришћена са вокалом „е” *честъ* и изведеним придевским формама. Језичком реформом, Вук Караџић је прости, народни језик учинио основом српског књижевног језика, што је утврдило форму „част”, као основну форму ове речи. Та форма се среће и у народним песмама из Караџићеве збирке *Српске народне пјесме*, у којима се част помиње приликом даривања: *поклоњеног пехара (Вино попиј, а на част ти пехар!*, Караџић II, 50, стих 59), награде за мегдан у надстрељивању (*На част тебе моји бели двори, И у двори моје достојање, И кадуна моја верна љуба*, Караџић II, 61, стихови 25–27), дарова невести – *На част тебе од злата синија На част тебе злаћено прстење* (Караџић II, 88, стихови 61–62: *млада их не прима док јој Радул не да кључеве од тамнице да ослободи заточенике*). У епској песми *Марко Краљевић и Бег Костадин* разметљиво богати племић позива у госте великог јунака да би га удивио својим богатом гозбом

и говори; *Па да видиш части и поштења* (Караџић II, 60, стих 8). Марко Краљевић долази у госте, али тамо поред богатства затиче три нечовештва. Он у улози заштитника моралног реда осуђује одбацавање сиротица које просе, стављање старих господара на нижњу трпезу и непоштовање родитеља. Певач песме је тако сучелио част схваћену као гостољубивост богаташа његовом моралном нечовештву, па су у песми част и поштење у антитетичном односу.

У српском језику реч част је вишезначна, што има своје историјске узроке, а та реч и даље трпи промене значење условљене културно историјским приликама.

2. Системски подаци

Српски језик, нажалост, нема велики број једнојезичких речника, нема темељне историјске речнике, нити развијен корпус, па је обрада лексикографских извора унапред ограничена на малобројне постојеће речнике.

Вук Караџић у *Српском рјечнику* 1818 године даје два значења речи част 1) 'dass Gasstmal, convivium'; 2) 'dass einzelne Gericht', 'cibus', 'донијо кум част', cf. 'женидба'. Прво значење је дато само преводом на немачки и латински са значењем 1) 'гозба', док се уз превод за друго значење; 2) 'јело, наводи и свадбени израз са упутницом на женидбу'. Дакле, Вук Караџић речи част не придаје значење високе врлине. У његовом речнику то значење изражавају друге речи. *Речник српског језика САНУ* још није стигао до тога у коме би требало да буде реч *част*, па можемо да погледамо речничку дефиницију у шестотомном *речнику српског језика Матице српске*. Тамо реч 'част' прате три значења:

част 1) 'скуп морално-етичких начела којима се ко руководи у својим друштвеним и личним поступцима, морална исправност, поштење'; 2) 'признање, глас који неко или нешто има у друштву, јавност, репутација, углед, реноме, особита почаст, поштовање, уважење'; 3) 'чашћење, гозба, гошћење' (РМС).

Даље излагање језичке грађе о части у српском језику, држаће се уместо дугачког низа понуђеног у речнику *Матице српске одређења части*: (1) 'скуп високих врлина', (2) 'признање и поштовање', (3) 'даривање'.

Излагање језичке грађе произлази из теоријских поставки когнитивне етнолингвистике и начела међународног пројекта

Вредности Словена и њихових суседа које су усагласили професор Јежи Бартмињски, челници и сарадници на пројекту. Један од захтева представља ограничење на испитивање поимања вредности на основу савремене језичке грађе.

3. Анкетни подаци

Анкетно испитивање је спроведено 2012 године, уз ангажовање Марије Стефановић, којој захваљујем на помоћи. Испитаници су на постављена четири питања (два о раду, два о части) давали слободан, писани одговор. Били су то студенти из Новог Сада, који су од личних података указивали на пол и на једну од две групе науке – природно-техничке или друштвено-хуманистичке науке. Од 115 студената, било је 39 студената и 76 студенткиња. Међу анкетираним је било више особа са друштвено-хуманистичких студија. Понуђена питања о части су гласила: „Шта мислите да је у српском језику суштина појма ЧАСТ. Ако сматрате да у српском језику постоје речи које су блиске по значењу речи ЧАСТ, молимо Вас да их наведете. Уколико желите, дајте своје објашњење евентуалних разлика међу њима”. На молбу да укажу на синониме, 23 добијена листа су били без одговора. Ако се посматра количина синонима коју су студенти наводили, најчешће се наводи један или два, а у једној анкети је дато седам речи. Један студент друштвених наука је дао шири одговор о чојству, ослањајући се на поимање ове врлине у делу *Примјери чојства и јунаштва* Марка Миљанова, главара црногорског племена Кучи. Велика већина се није одазвала на молбу да понуди објашњење разлика између блискозначних речи. Али и без тих упућивања, анализа синонима по учесталости указује на језичке представе испитаника. Наведен је велики број синонима – 40, међу којима има 4 фразеологизма (*неукаљан образ, чист образ, свака ти част, алал ти вера*), у значењу високе врлине. Само 2 од 40 синонима упућују у добијеним писаним одговорима на значење части као спољашњег признања или већих права у друштву. Упечатљива надмоћ, чини ми се, сведочи о томе да су испитани млади људи давали предност значењу ‘висока врлина’, Убедљиво најфреквентнији синоним је *поштење* (42), а потом следе *достојанство* (14), *понос* (11), *морал* (8), *оданост* (8), *образ* (8), пореклом из фразеологизама. Анкета је указала и да неки испитаници част сагледавају непотпуно, усредсређујући се, на пример, само на доследност.

4. Текстуални подаци

Анализирани су публицистички текстови од 1990. године различитих идеолошких усмерења посредством текстова доступних на интернету. Наглашено патриотске позиције представља портал „Нова српска политичка мисао” (НСПМ), национално-демократски центар представља електронско издање новине Политика, а либералне, прозападне позиције оличавају портал „Пешчаник”, и недељник „Време”. Профили различито политички оријентисаних гласила указују на разлике у разумевању части у виђењу аутора ових гласила. Анализа учесталости употребе речи ‘част’ у наведеним изворима, указује да гласила националне деснице чешће и емоционално напрегнуто користе реч част, а да се у либералним изворима она користи или у полемизирању са десницом или у заступању права мањина.

5. Досадашња лингвистичка истраживања

О части и односу према части Срба писали су аутори студија о менталитету и етнопсихологији Срба Јован Цвијић, Владимир Дворниковић, Бојан Јовановић. Књига етнолога Саше Недељковића *Част, крв и сузе*, посвећена идентитету Срба и Црногораца, упркос наслову, не анализира аспекте части. У *етимолошком речнику* Петра Скока, јединица о части представља по обиму кратку, али садржајну студију о историји речи част. До скоро није било лингвистичких студија посвећених части у савременом српском језику, па је темељна студија Стане Ристић *Национална етика и култура у концептима неких речи српског језика* посвећена речима *част* и *стид*, драгоцен како представљеном грађом, тако и концептуалном анализом ових „социо-вредносних концепата” кроз опозитни однос (Ристић 2003). Стана Ристић пише: „Значење речи *част* по свом изворном и основном смислу реализује се у социјалној сфери [...] па одражава спољашњу регулацију односа, наметнуту од стране других (заједнице)”. Ауторка прихвата и користи неке појмове Арутјунове из њеног текста о стиду и савести („спољашњи стид”, „унутрашњи стид”, „мали морал”, „култура стида” и „култура савести”) и даје назнаке за поређење концепата части и стида у српском и руском језику. Текст Стане Ристић *Концепт емоције стида у српском језику* представља продужетак наведеног истраживања, а делови тек-

ста тичу се и части; *Позитивно вредновање ове емоције и њена улажана непријатност, која субјектима осећања и носиоцима ових врлина у неутралним ситуацијама обезбеђује поштовање других, заједнице, померају границе концептуалног поља 'стида' и условљавају његово преклапање са концептуалним пољем 'части', 'достојанства' и 'поноса'* (Ристић 2006: 268).

Иако у анализу не укључује поимање части у српском језику, већ пореди овај концепт у руском и пољском језику значајна је и студија Светлане Толстој у којој се указује на „унутрашње” и „спољашње” значење части (Толстая 2013), коју је први формулисао пољски лексикограф Самуел Линде у *речнику пољског језика* делећи част (honor) на спољашњу и унутрашњу. Дејан Ајдачић је на два Еуројос скупа (2010, 2012) представио претходне верзије овог прилога, које нису објављиване, а објавио је текст *О концепту части као високе врлине у словенским језицима* у коме се упоредно анализира концепт части у руском, украјинском, пољском и српском језику уз ослањање на сродности, разлике и особености концептуализације части у њима (Ајдачић 2014).

6. Предлог когнитивне дефиниције

Реч *част* у српском језику је вишезначна, што се огледа се у различитим речима надређеног и блиског значења, различитих изведених речи и начина разумевања и употребе у устаљеним спојевима и изразима. Та различита значења речи *част* чине сложеним и извођење когнитивне дефиниције, будући да је потребно проналазити и указати на различите садржаје, прилике и начине употребе. Али поред разлика које постоје између ових значења, постоје и споне које из везују, узајамни односи различитих значења са линијама додира, али и линијама неподударања и међусобног трења. Испитивање разлика и односа речи *част*, у овој прилици је ограничено на грађу савременог језика, уз узредно помињање дијахроних аспеката када их није могуће пренебрегнути у разматрању актуелног језичког стања.

6.1.

Част у значењу скуп високих врлина представља позиционирање осећања личне вредности у односу на систем високих вредности заједнице субјекта (особе или групе) који се доследно придржава тих вредности. Стана Ристић пише; *У стварању социо-вредносних концепата, какви су и концепти 'част' и 'сра-*

мота', који регулишу однос човека са самим собом и са другима веома је важна позиција носиоца оцене. Ако је његова позиција предмет моралне оцене, у концептима 'част' и 'срамота' у српском језику, као и другим језицима, преовлађује самосазнање и самооцењивање (Ристић 2003: 249).

Част истовремено представља осећање сопствене врлине у оквиру високо постављених врлина заједнице, али и начела деловање субјекта која подразумевају придржавање тих високих моралних вредности. Та веза „самосазнања и самооцењивања”, духовно-емоционалног поистовећења са врлином и морално регулаторних механизма као начела понашања се одражава у сложеним аспектима части као осећања сопствене вредности субјекта, не само кроз његово самооцењивање, већ и кроз самоограничавање или жртвовање према мерилима високих вредности. Част, истовремено представља и високу врлину коју други могу да вреднују и оцењују у односу према врлинама заједнице. На тај начин се из различитих перспектива, како субјекта, тако и заједнице, повезују осећања, свет моралних вредности као идеал, и обавезујућа начела понашања у том систему вредности. Зато се част као врлина доживљава као део субјекта (особе или групе), као нешто што субјект својим ставовима и поступцима потврђује да има или да нема, као неко својство које припада или не припада субјекту, нешто што се може сагледавати (са становишта субјекта, и са становишта других) у систему високих моралних вредности. При томе поједностављено ћемо сматрати да заједница дели исти систем високих вредности и да је он за њу универзалан унутар једне заједнице. Част као чврсто и истрајно придржавање и брањење система високих моралних вредности је повезана са слободним избором у ситуацијама у којима постоји моралан избор. Поимање *части* као амалгама високих моралних врлина и у српском језику историјски произлази из родовско-народне, црквено-хришћанске и витешко-ратничке културе, с тим што је са умањивањем утицаја цркве реч 'част' губила везу са значењем у православним списима. Код Срба, никада није већу важност стекло поимање части као система високих врлина у дуелантској култури XVIII и XIX в.

6.2.

Част у значењу признање, јавно поштовање представља потврђивање заслуга субјекта од стране представника заједнице. У том значењу субјекат који прима признање је пасиван, он себе не оцењује, већ добија признање од овлашћеног представника заједнице, који у име других оглашава награду, уручује признање, даје одговорну дужност, или поздравља у име неког скупа. Таква част, више није „унутрашња” част (Толстая 2013), она не представља самооцену или оцену система вредности неког субјекта, већ служи исказивању поштовања тако што овлашћени представник у име заједнице субјекту одаје признање или поштовање. Ово значење *части* јавно оглашава високу социјалну вредност, али истовремено потврђује и колективну вредност оних у чије име се то признање уручује или изговара. Приликом јавног признања, част као признање се асиметрично размењује, јер уручилац својим чином исказивања признања другоме и сам потврђује да он (и они које представља) имају углед и важност. *Част* у овом значењу не представља део осећања и начела субјекта, већ део асиметричне размене социјалним вредностима повлашћених чланова друштва.

6.3.

Част као даривање (гошћење) припада сфери давања материјалних добара, и у том значењу она није нужно повезана ни са моралом, ни са социјалним капиталом друштвених врхова, будући да част као дар није класно, морално, узрасно или друкчије ограничена, њу може дати и неко ко није моралан, као и неко ко не припада елити или професији.

6.4. Надређени појам

Као надређени појам у наведеним значењима се појављују различите вредности – моралне, социјалне и материјалне, па је и акцендовање поштовања у изведеним значењима различито. Као надређени појмови *части* су: врлине (2) поштовање (3) даривање.

6.5. Деривати

У контексту различитих значења речи *част* у српском језику и њене деривате ваља поделити по значењима. По потреби, биће указано на врсту речи саставних компонената у творби

изведене речи са компонентом ‘част’ и на граматичка својства изведенице. Такође ће пажња бити усмерена на могуће разлике у значењу зависно од употребе корена *част* – или *чест* – у процесу творбе. Употреба неких од разматраних речи (нпр. часни, почасни) може бити разумљива тек у колокацијама, којима је посвећен одељак 6.7.

6.5.1. У савременом српском језику нема именица са семом ‘част’ као врлине која би означавала особу која представља узор високих врлина или амалгам врлина. Одсуство компоненте ‘част’ у старим двокомпонентним личним именима, на фону многобројних имена са *добро-*, *ми(л)о-*, *бого-* (нпр. *Добромир*, *Доброслав* и сл.) указује да у средњем веку ова реч није имала значење највише моралне вредности. Ни у савременој српској антропонији нема новостворених имена са компонентом *части*. Именички деривати речи *част* у значењу особе која је носилац, оличење врлине су сада архаичне речи *часменик*, *часник*, *часница*. Иако у XIX в. постоје потврде употребе речи *часник*, ређе *часница* у српском језику за особу која испуњава неку друштвену или духовну функцију, оне су шире коришћене у хрватском језику и у њему се употребљавају и данас. *Часност* указује на својство онога ко има части. Именица ‘част’ са значењем врлине се јавља у сложеници *частвољубац* којом се ређе означава особа која држи до своје части, а чешће, уз негативан став, означава особа која претерано захтева поштовање и дивљење, жуди за похвалама и високим положајима у друштву. То значење исказују и придеви *частвољубив*, *частвохлепан*, који указују да особа брижљиво чува част или прекомерно тежи признањима и почастима. Као блиски апстрактни појмови јављају се речи *частвољубивост*, *частвољубље*, *частвохлепље*, *частвохлепност*.

Изведене речи из форми *част* и *чест* у значењу врлине, најчешће имају атрибутивне функције при хваљењу особе (или особа): од *част* *частан* (који има част, моралан, исправан, честит), а од *чест* – *честит* (ваљан, исправан, моралан, поштен). Ради се о атрибуту који се приписује особи (*частан човек*, *честит човек*) или понашању (*частан поступак*, *честит поступак*) којим се потврђује да неко или нешто имају својства части. У функцији прилога Срби користе *часно*, а не користе *чесно*. *Честни* као придев потиче из старословенског и црквенословенског и у савременом језику се не употребљава, осим у фикционалним

реконструкцијама, као у историјском роману *Сеобе друга књига* Милоша Црњанског, где главног јунака овако титулишу; *Јего благородије, честњејши Павел Исакович, ритмајстор новоуспостављеног полка сирмијских хусара*. Регионално је ограничена атрибутивна форма придева *частен*, који се користи у источној Србији, у прелазним говорима према бугарском језику. Застарела форма *частив* сачувана је као саставница у сложеницама црквенорелигиозног стила *благочастив* и алтернативно *благочестив* (побожан, богоугодан), *благочастивост*, *добročестив*, *љубочастан*. Са архаичним дериватом *-ство* (Кончаревић 2012: 20) у богословским круговима се користи и реч *старчество* као русизам у значењу ‘духовно очинство, духовно руковођење’.

У значењу врлине нема деривата *части* са предикативном функцијом. Раније се глагол *частити* користио са значењем поштовати, али је то значење нестало, па се *частити* везује за даривање.

6.5.2. Именички дериват *почаст*, у српском језику се често користи у значењу указивању признања или поштовања. Префикс *по-* у овој речи јасно указује на разлику значење између *части* као врлине и *почасти* као исказивања поштовања. Реч *почаст* није могуће употребити у значењу врлине, а реч *част* могуће је синонимски употребити у значењу *почасти* или дара.

У атрибутој функцији у значењу поштовања веома често се користи придев *почасни* уз различите називе појединих професија или посебно поштованих чланова неких група и заједница (примери ће бити наведени у устаљеним спојевима). И овде ваља указати на творбено уобличену разлику *частан* (морално вредан), спрам *почасни* (онај коме одају признање, кога јавно поштују). Данас већ архаичне именице означавају посебну врсту народних наздравичарских песама (*почасница*, *почашница*). Појединачну потврду именичког деривата представља реч *часница*, којом су у селу Доњи Бинач у Власеничком крају називана недеља пред Духове (ГЕМ 15: 39–40), али такве речи, драгоцене у дијалектолошким и етимолошким истраживањима нису од веће важности у разматрању значења у савременом језику.

Неколико често коришћених српских речи је изведено из речи *част* у значењу поштовања из форме *чест* – глагол *честитати* ‘поздравити некога поводом неког радосног или значајног догађаја’, именице *честитање* ‘чин поздрављања поводом неког

радосног или значајног догађаја’, *честитка* ‘исказивање добрих жеља поводом неког догађаја’, те мање коришћене речи *честитар*, *честитарка*, *честиталац*, *честиталица* ‘онај који честита’. Чињеница да су ове речи изведене из форме *чест*, а не *част*, указује на творбено разликовање части као врлине и части као поштовања. При честитању постоје давалац и прималац *честитања*, те повод којим се честита. *Драге мајке, честитамо вам данашњи Празник Материце*. Иако су при честитању присутни поштовање и исказивање добрих жеља, приликом *честитања* није нужно да прималац поседује највише моралне врлине. После тешких оптужба за неморал супарника у изборној кампањи кажу; *честитамо на успеху на изборима*. Са честитањем, је повезана и именица *честитка*, која се најчешће користи уз глаголе послати, упутити. Честитком исказују добре жеље, усменим или писаним путем. Честитка означава и илустровану (некада поштанску) карту, намењену типским ситуацијама које људи славе. Дериват од речи *чест*, пореклом од древног празновања Божића је назив *чесница* за празничну погачу која се спремала за Божић. Запис свечаног поздрава са честитком на Бадње јутро у Паштровићима – *Частиво Батње јутро* – представља ретку, дијалекатску потврду употребе речи *частиво*.

6.5.3. Именички деривати од речи *части* који упућују на ‘даривање’ или ‘гошћење’ су *чаићење*, *чазба*, ‘учесник чашћења’ *чазбеник*. Из речи *част* изведен је глагол *частити* који може значити ‘угошћавање на гозби’, али и ‘давање дарова’.

6.6. Синоними

Како реч *част* има више значења, и синониме би ваљало разделити по тим значењима. Али проблем граница између значења се појачава чињеницом да и неки синоними (на пример *поштење*, *углед*) поред основног значења, по речницима и текстовима, такође имају два или више значења. То даље сведочи и о разливености моралних концепта међу људима који говоре српски језик.

6.6.1. Значењу части као врлина које се субјект придржава блиске су речи које истичу неке њене чиниоце: скуп високих моралних квалитета – *поштење*, *исправност*, *честитост*, *човештво*, *чојство*, *дика*, постојаност у врлини *непоткупљивост*, *преданост*, *верност*, однос према сопственој вредности – *понос*,

достојанство, самопоштовање. Будући да наведени синоними различито наглашавају поједине аспекте у називима врлина, ниједан се у потпуности не може сматрати пуним синонимом речи *част*. У *Српском рјечнику* (1818) Вука Караџића части би највише одговарала реч *вјера*, тј. онај ко је веран, али је до данас значење части у овој речи потиснуто, уступајући место религиозној посвећености или припадности.

У традиционалној култури *девојачка част* се чува или брани, тј. девојке су сматране часним, уколико су сачувале невиност до брака. У патријархалној народној култури изгубљена невиност девојке је називана *изгубљена част*, што је са осудом значило да се неудата девојка састаје са љубавником или се препустила разуданом животу. *Девојачка част*, у значењу невиности пре брака, у Србији се данас сматра застарелом, па је овај израз променио значење у верност момку.

6.6.2. Значење части као признања, поштовања блиско исказују речи; *углед, похвала, уважавање, признање*. У поређењу са синонимима у овом значењу, приметно је да се *част* користи у друкчијим устаљеним изразима.

6.6.3. Значењу части као дара одговарају; *гозба, поклон, чашћење, гошћење, награда*. У разумевању овог подзначења ваља имати у виду низ глагола, као; *дати, обдарити, подарити, наградити, поклонити, платити некоме, учинити услугу некоме*, чак *подмитити неког*. Глаголи који описују радње повезане са чашћу као даривањем су *почастити, частити, гостити*.

6.7. Устаљени спојеви

Колокације са речју *част* такође ваља разматрати одвојено по значењима, те анализирати сличности и разлике у устаљеним спојевима.

6.7.1. *Част* у значењу врлине јавља се у предикативним синтагмама које чине глагол и *част* у функцији објекта; *чувати част, имати част, бранити част, спасавати част, задобити част, осветлати част*. *Част* се у њима схвата као неко унутрашње својство повезано са поступцима особе који су усмерени на очување части као врлине. Некоме *част* <нешто> не допушта значи да неко држећи се моралних начела неће учинити нешто неморално. У том случају активира се значење части као заштите упркос притисцима, чиме се уводи идеја да нису сви

способни да се одупру искушењима, па се истрајност у врлини хвали. Попут ратничког поља, постоји и *поље части*. Субјекат говори *част ми дозвољава, част ми не дозвољава*. Изразу *имати част*, блиски су по значењу изрази *имати име, имати понос, имати образ*. Част као врлина коју други оцењују се може *повратити* у случају да особа докаже да није скривила оно за шта је оптужују. За особе достојне хвале говори се *људи од части*.

Част као врлина је нешто трајно, о чему сведочи српска изрека: *Част и брука живе довјека*.

Част припада некоме, част је нечија, на шта упућују присвојни придеви *моја част, наша част* или атрибутска одређења за одређене професије, углавном оне од којих се очекује да ће морална непристрасност и човечност бити виши од личних интереса или страхова; *судска част, судијска част, лекарска част, новинарска част, официрска част, војничка част*. То су, очигледно, професије у којима појединци могу подлећи искушењу да прекрше нека морална начела професије. Не говори се о части камионџије или политичара.

Част се везује за моралну вредност субјекта који је поседује, па спој *заступати нечију част* указује на особене ситуације у којима је могуће употребити тај израз. Глагол *заступати* у спојевима *заступати интересе, заступати ставове*, има значење представљати нечије идеје, интересе, ставове, често уз подразумевање правних аспеката да овлашћено лице може да представља особу. Част као врлина не може бити пренесена правним овлашћењем, па *заступати нечију част* представља фигуративни израз са значењем да неко некога представља. Понекад се част везује за нечијег личног заступника, а понекад за последњег представника групе у неком надметању или сукобу. То значење је у историји било изразито везано за ратничко-витешку, родовско-племенску културу, а данас се често огледа у новинарско спортском стилу, на пример, у истицању да је у неком такмичењу остао само један српски спортиста; *Ђоковић брани част Србије; Ноле брани част Србије у Мелбурну; Испала и Ана, Новак брани част српског тениса*.

У разговорном језику често се изриче похвала *свака ти (им, вам) част*, у похвали праве врлине без свечарске патетичности јавних признања. Раширен је и израз *част изузецима* – којим се одаје признање појединцима који нису учествовали у нечасним

радњама већине, или нису подлегли притиску других. Када се каже *нешто некоме служи на част* истиче се да неко поштује нечији морални поступак.

Част је врлина на коју се неко обавезује. У ситуацијама које имају наглашено правне оквире, употребљава се синтагма *јемство части, јемчити чаићу*. У разговорном језику користи се заклетва: *Моје ми части или части ми*. Документи који формално одређују морална правила унутар неке професије називају се *кодекси части*. У неким професијама постоје и заклетве које гарантују будуће придржавање правила те професије, на пример, изрицањем Хипократове заклетве будући лекари се обавезују на придржавање начела лекарске професије. Заклетва садржи обавезу истрајног придржавања кодекса части. *Суд части* представља 'јавни, друштвени суд који оцењује поступке који нису у складу с моралом, који понижавају или компромитују углед' (РМС). *Суд части* се данас често везује за спорове унутар професије. Особа која сматра да је њен лични углед нарушен нечијим чиновима може *тужити некога због увреде части*.

У случају да је нечија част угрожена, уз именицу част у генитиву користи се именица која означава моралну штету *увреда части* или метафорички пренесена у свет апстрактних вредности именица којом се називају физичка оштећења, *повреда части*, као и синтагме са изведеним придевима *увређена част, повређена част*. При означавању унижења користе се и изрази *згазити част, згажена част, погажена част, част под ноге згажена, без части и поноса*. Оштећена особа може да тражи *задовољење части*, а ако је добила неку компензацију њена је *част задовољена*.

Придевом *часни* у православно-црквеној култури означавају се свети симболи, хришћански празници, институције или светиње. У стара времена коришћен је придев *частни*, из кога је нестало слово 'т', па се данас користи форма *часни*: *часне мошти, часни крст, часно древо крста Христова, часна трпеза, часни пост, часни ред, часне иконе, часни архијереји, часне вериге апостола Павла*. У савременом језику са придевом *часни* најчешће је коришћен фразеологизам *дати часну реч* 'гарантовати истинитост изреченог'. Придев *частан* се користи при вредносном оцењивању одређене особе, поступка, понашања, става појединца или заједнице (*часне намере, часни став, часно понашање*).

Када се у некој ситуацији већина не придржава вредности, за појединца који није одустао од принципа или обавезе коју су сви прихватили, говоре *часни изузетак*.

Када се неко борио свим силама али је ипак претрпео пораз, кажу *частан пораз*, што исказује уверење да је особа у потпуности уложила све своје снаге и могућности, али није могла да победи. У прилошкој функцији реч *часно* се јавља у изразима *часно радити*, *часно говорити*, *часно испунити задатак* са значењем поштено, предано и са залагањем чинити нешто.

Са јачањем колективног идентитета припадника професија, увећао се и број атрибутивних синтагми са значењем поштовања моралних начела у професији, *честити лекари*, *честити адвокати*, или шире *честито друштво*. У таквим синтагмама се мешају процена поштења и поштовања других. Поводом неких професија подложних узимању мита, употреба придева честит, нпр. *честит милиционер* указује да на одређеног појединца не треба примењивати устаљену негативну представу, будући да је конкретна особа, супротно стереотипу, поштена у испуњавању својих обавеза.

Част у значењу врлине појављује се и у изразима у којима се истиче њено одсуство. У изразу *бити некоме на част*, повезују се значења 'части' као врлине и као поклона, па се у двозначном разумевању то схвата 'нека некоме буде на дар то што је мера његове врлине'. Овај израз се употребљава уз подсмех или негодовање. Говорник гневан на нечији поступак иронично говори *нека ти (му / им / вам) је на част* када особи којој је упућен овај израз саопштава да говорник осуђује нанету му штету, али да се неће борити за поравнање или надокнаду. Тај израз може се односити и на моралну и на материјалну страну добити коју је неко стекао нечасним поступком и има презиран тон осуде коју саопштава оштећена страна уздижући се изнад свог губитка. *На част им, како жањеш тако ти се враћа* у изјави смењеног министра пољопривреде уз речи; „смењују људи који седе по канцеларијама и који се возе у аутомобилима скупљим од мога стана” (НСПМ 13 II 2011).

6.7.2. Част означава и признање вредности особе или групе за ширу заједницу. Част се испољава кроз поштовање тих врлина од стране других – она се *даје, признаје, указује*. Част се разуме као нешто што има свог власника који у социјалној ко-

муникацији може свом изабранику да је преда – на шта упућују глаголи „предавања”. У тој чињеници се огледа и повлашћена улога групе која уручује признање или исказује поштовње. Особа којој се одаје признање *доживљава част, некога дижу до високе части*.

Када неко представља институцију или групу у одређеној свечаној прилици, он своје задовољство што му је додељена угледна улога представника говори; *част ми је, имам част, некоме је част да чини нешто, изражавам част у име некога*. У таквим изразима могуће је додати атрибуте *велика, изузетна, огромна, висока, највећа* којима се увећавањем размера додатно кити и велича поштовање, на пример *имам велику част*. Антонимни атрибути се не употребљавају.

У случају указивања части некоме које је одсутан или више није жив говори се *одајемо част*. *Одати последњу част* значи указати поштовање покојнику пре његове сахране. У православно црквеном дискурсу, *одавати част* је везано за дубоко поштовање према светим лицима и светињама.

Израз *уступити част* се користи у ситуацији предавања или преношења свог права поштоване особе некоме другоме, на пример, уступање свечане говорнице следећем говорнику. Док се част као врлина не може уступити, част као учтиво поштовање се може пренети на другог. Част као врлина се схвата као нешто што је недељиво, али част као признање може се и поделити, када се одаје признање групи људи, када се користе изрази *поделити част, задобити део части*.

Са глаголима који означавају говор, Срби кажу *С ким имам част* (често, *да говорим*) када опште са особом коју не познају, а свом обраћању дају елементе високог стила уважавања саговорника.

Упадљива разлика између части као врлине и части као признања среће се у прилици одрицања од признања. Такве ситуације се нису честе, али понекад награђена или за нешто изабрана особа из непоштовања према онима који су је изабрали или из осећања неприличности ситуације у којој јој се указује пажња, јавно објављују да не прихвата такве знаке поштовања, па се *одриче части*. У овом изразу се част као врлина и част као признање и додирују, будући да је одрицање најчешће изазвано високим моралним начелима.

У предикативним синтагмама са речју *част* у значењу признања, употребљавају се други глаголи: <неко> има част да представи, <неко> има част да поздрави и сл. *некоме је част да <чини нешто>*, *некоме је част <чинити нешто>* при чему поштовани представник неке заједнице исказује да је у прилици да изрази поштовање у име других у поступку који најављује. Ови изрази се често појављују у колекцијама *имам част и задовољство* (види одељак 6.8., колекције). У значењу поштовања, признања користе се и синтагме у којима је признање нечије вредности нешто слабије нијансира, као у изразу *заслужити част*, којим се благо указује да неко има заслуге, али да он није једини и беспоговорни кандидат за такво признање. Спој *указати <некоме> част* има значење указати поштовање.

Када се оцењује вредност неког признања која је оправдана учинком онога коме се оно додељује говоре *заслужена част*. Ако се признање некоме додељује без правих заслуга говоре; *незаслужена част*.

Атрибутивно употребљени придев *почасни* може се односити на људе (*почасни члан, почасни гост, почасни грађанин, почасни доктор, почасни конзул, почасни председник, почасни девер*) када се јавно одаје признање некој особи. Овакви називи некада имају функцију исказивања поштовања за заслуге. При организовању прослава или скупова некада се формира *почасни одбор*, у чији саставу се позивају угледни делатници. Придев *почасни* користи се и при називању устаљених начина указивања поштовања (*почасна стража, почасни круг, почасни говор, почасна диплома, почасна повеља*). У оквиру свечарско-парадног одавања признања може бити испаљен *почасни плотун*, уз присуство *почасног батаљона*. Када се неко место издваја као повлашћено место Срби говоре (*почасно место, почасна ложа, почасно звање*).

Поштовање се исказује и постављањем неких спомен обележја *плоча у част* или посвећивањем одређених јавних сусрета некоме у част; *концерт у част, седница у част, пријем у част, коктел у част, трка у част, фестивал у част, конференција у част, зборник у част*. Манифестације могу бити организоване у част неког празника, годишњице, победе, шампионске титуле итд.

Ретко се употребљава спој *није никаква част*, након кога се може истаћи шта јесте част.

6.7.3. У значењу даривања или гошћења, част се појављује у предикативној синтагми *дати част*. У овом значењу је мало често коришћених устаљених синтагми, будући да се у том значењу користе глаголи *частити*, *чашћавати* – давати богате дарове, давати бесплатно, најчешће приликом славља или као додатну награду за неку услугу или поступак. У изразима *позвати на част*, *дати на част* схвата се као даривање поклона или новца. Да се *част* може схватити и као размена, а не једнострано даривање, сведочи фразеологизам; *Каква част такво и опело*. Израз се заснива на значењу части као даривања, гошћења, али исказује незадовољство свештеника даровима датим му за посмртну службу, и нуди се објашњење зашто је и опело рђаво.

Позивати на част, значи позивати на гозбу, *доћи на част* значи учествовати у гозби. У изразу *Частити и гостити* речи се синонимно употребљавају и том изразу нису у антитетичном односу. *Лепа част* зависно од контекста може да означава лепи дар, али и богато гошћење.

У изразима *частити погрдама*, *частити псовкама* глагол *частити* значи обилато даривати, али с обзиром да је оно што се даје непријатно и увредљиво за примаоца, израз добија ирониичну нијансу.

6.8. Колекције

Част се најчешће везује са другим вредностима у низовима, који су названи колекцијама вредности (Ајдачич 2013). Трокомпонентне колекције су; *част, слава и дика*; *слава, част и поклоњење*. У колекцијама вредности у којима се појављује, част се појављује на првом месту, а друга реч се најчешће налазе у оквиру ширег семантичког поља саме речи част.

6.8.1. Када се о части мисли као скупу врлина, говоре *част и чест*. Чињеница да у овом споју се јављају савремена и старија форма у истом значењу, може дати и ирониичну нијансу *Част и чест доктора наука*; *Таквим људима можеш дати аутокефалију, част и чест, али они главу (и душу) променити неће*. Колекције *част и поштење*, појачавају у синонимном значењу идеју придржавања поштеног односа према себи и другима. Израз *на част и поштење* може бити у различитим контекстима, зависно од глагола који га прате. Теолошки обојена је колекција *част и поклоњење*, те у тријади *слава, част и поклоњење*.

6.8.2. Част се најчешће повезује са високим вредностима и исказима поштовања и признања. У колекцији вредности *част и слава*, у средњем веку ‘слава’ је означавала духовно признање и колективно памћење, док је част значило материјалну награду, али значења су током векова претрпела семантичке помаке, па ‘слава’ данас значи бити широко познат, бити неко кога памте и знају, док ‘част’ указује на доследност врлинама.

У свечарским приликама када се дочекују високи гости, уручују награде, ордени и друштвена признања, у приликама разних јубилеја, годишњица и прослава, када се примају угледни чланови у неку организацију говоре *имам част и задовољство*. На исти, клишетизиран начин користе се и „свечарске” колекције: *част и обавеза*, *част и привилегија*, *част и углед*, *част и достојанство*, *част и хвала* и др. Када се неко прихвата нове дужности или задатка, он говори да *има (велику) част и обавезу*, а када се алудира на могућности неких промена у устаљеним механизмима помињу се *право и част*. Право може указивати и на могућности ангажовања у некој организацији (*Чланство у управном одбору је право и част сваког члана СКД-а*).

Приликом примања признања или нових задужења реч част се појављују у изразима; *част и одговорност*, *част и обавезе*. Овим речима особа која је добила признање обећава да се неће задовољити достигнутим и да ће признање бити подстицај за још већа улагања. Она за примљено као дар обећава узвратни дар.

Поред споменутих јављају се и колекције које предлажу блискозначне речи у значењу високе врлине; *част и углед*, *част и достојанство*, *част и поштење*, *част и поштовање*, *част и понос*, *част и савест*. Са значењем признања користи се *част и хвала*, *част и слава*.

Слобода се помиње у колекцији са чашћу у изразу *бранити част и слободу*, а патриотски интонирани искази могу садржати још неку вредност; *За наш народ одбрана отаџбине увек је представљала свету дужност, право и част*. Реч *част* јавља се у трочланој колекцији: *задатак*, *част и одговорност*; *привилегија*, *част и одговорност*, али су могуће и друге комбинације.

Понекад се користи и колекција вредности *част и име*. Упркос чињеници да колекције вредности са речју *част* често имају украсне функције, клишетиране похвале у клишетираним си-

туацијама, ипак наведени примери указују да у употреби ових израза има и извесних нијанси, на које се може обратити пажња.

6.8.3. Част у значењу даривања-гошћења се не јавља у устаљеним колекцијама. У споју *частити* и *гостити* речи се синонимно употребљавају и нису у антитетичном односу.

6.9. Фигуративни изрази за част

У српском језику *образ* као део лица има изразиту симболику високе моралне вредности. Изрази са речју *част* *чувати част*, *имати*, *бранити*, *спасавати*, *осветлати част* имају свој еквивалент у фразеологизмима *чувати образ*, *имати образ*, *бранити образ*, *спасавати образ*, *осветлати образ*. И обратно, са значењем осрамотити се, говоре; *обрљати образ*, *укаљати образ*, *згазити образ* (види Шипка 2008; Ајдачич 2011: 136–137).

Просторно схватање части у језичкој представи света Срба по вертикалној оси се одређује као нешто високо и чисто. У ситуацији када особа одбија да учини поступак на који је наводе држећи до свог високог самопоштовања говори се *нешто је некоме испод части*. Блискозначни су томе фразеологизми засновани на задржавању усправног положаја упркос притиску којима се истиче истрајно остајање при свом ставу; *остати усправан*, *бити усправан*, *не сагињати се*. Симболичко представљање части у светлу опозиције *чисто* : *прљаво*, показује се нпр. у изразима *укаљана част*, *укаљати част*, *укаљан образ*, *упрљана част*, *изгубити / (са)чувати чист образ*. Док се за савест говори да је чиста, за част се не везује овај атрибут.

6.10. Опозити

Антоними части као амалгама високих врлина су; *издаја*, *брука*, *срамота*, *бешчаиће*. Именица *бешчаиће* изражава потпуно одсуство врлине. Дериват са предикативном функцијом и значењем одузети част – *обесчастити*. Крајње негативну оцену вредности изражавају деривати изведени из именице *част* уз додавањем префикса којим се потпуно одриче постојање части; *нечаст*, *нечастиви* – за бића, која обухватају и нељудска, демонска бића. Атрибутску функцију имају речи *злочест*, *нечастан*. У случају одсуства врлине користе се предикативне синтагме *газити част*, *згазити*, *погазити част*, *изгубити част*.

Негативним атрибутима *лажна част*, *надувана част* одриче се истинска вредност некоме, тј. исказује се друкчија, тј. су-

протна оцена раније изложеном ставу; *не служити на част; без части*. Негативна оцена неког чина одређује се придевом *нечастан: Нечастан поступак*. Негативно обојени су изрази који исказују част која није сачувана; *не служи на част, и нека им служи на част* (иронично у ситуацији у којој се нечији поступак осуђује).

6.10.1. Антоними части као признања и поштовања су *непоштовање, пренебрегавање, занемаривање*.

6.10.2. Антоними части у значењу даривања су *шкртост, тврдичлук, цицијаштво*.

7. Промишљање међуодноса значења части

Вишезначност речи *част* је показана примерима, који потврђују особености употребе ове речи у различитим значењима. Поред разлика наведена три значења, значење 'поштовање' их повезује и не допушта да говоримо о части као хомониму у српском језику. Мера и модалитети тог поштовања јесу различити, јер су у значењу части као споју високих моралних врлина испреплетени поштовање и самопоштовање, у значењу признања друштвеног положаја, реч је о свечарској и љубазној социјалној трговини угледом, док се код даривања поштовање исказује драговољним давањем материјалних добара без обавезе непосредног узвраћања.

Најједноставнији случај међуодноса три вида части је остварен у случајевима када се врлина, признање и гошћење могу посматрати као делови истог низа – низа који повезује врлину као стање, јавну хвалу за чин проистекао из врлине, и награду у виду дарова или гозбе за онога ко је заслужио награду. Као крајње тачке тог низа појављују се – изузетна морална врлина и давање дарова или гошћење. Некада могу бити повезане само две компоненте, на пример част као врлина и част као гошћење у народној здравици; *Ову ћемо сад у здравље наше честите домаћице која је данас нам ову част приправила* (Петровић 2006: 54).

Али, познато је да похвала или награда не морају нужно да буду оправдани неким достојним чином или врлином, већ да могу бити део обредног славља или обичаја, чинилац улагивања или подмићивања другог или разметљивог показивања свог благостања. На тај начин се поштовање, као линија споја или додира сва три или два издвојена значења части, ломи и прекида, а ова

значења тада могу постати чак и опозити. У случајевима када се промишља или преосмишљава веза између различитих значења части, пажња може бити усмерена на историјске промене у њеном разумевању. На пример, у запису о отмености, писац Борислав Пекић говори о застарелости части у капитализму у односу на претходне периоде; *Пословне обавезе не подлежу јемству части него интереса. Част је једна старомодна забава доконих племића, коју запослени буржуј не сме да има.* Једно виђење части у тексту о корупцији износи Драгомир Антонић у тексту под насловом *Ново значење речи част:*

Корупција мења све. Од људске психе до моралних и обичајних норми. Мења чак и смисао речи, односно сам језик. Свакодневно се може чути „среди ми ово или оно па ћу те частити”. Реч частити, употребљена у оваквом контексту, представља еуфемизам за мито и има потпуно друго значење него што је имала у изворном облику. Реч част је увек означавала врлину.

Била синоним поштења.

Употребљена на овај начин постаје ознака за криминалну радњу. Временом, уколико се настави њена злоупотреба, створиће се ситуација у којој ће потомци говорити језиком предака, али ће смисао њихових речи бити у супротности са правим значењем.

Часне речи описиваће нечасне радње. Нечасне појаве биће описане часним појмовима. Нестаће часних речи, али остаће прљаве појаве. Изгубиће се реч. Остаће неподопштина. Реч част ће заменити реч мито. Корупција ће се сматрати чашћу, а частити биће синоним за подмићивање. (Антонић).

Аутор пренебрегава вишезначност речи *част*, али и тако пренебрегавање је речита потврда различитог језичког доживљаја важних појмова са којима се свакодневно срећемо.

8. Идеолошки профили у савременим текстовима

Неконтролисани распад Југославије са ратом и НАТО бомбардовање Србије 1999 године су веома заострили моралне дилеме у српском друштву, што се одразило и у употреби речи *част* у значењу амалгама високих вредности. Србија деведесетих година XX в. је преживљавала несретно време под влашћу лажног социјалсте Слободана Милошевића, као време ратова, криминализације друштва, организоване пљачке народа преко финансијских пирамида и хиперинфлације, уништавања моралних вредности, време фалсификовања избора. Упркос свим овим сагрешењима,

Милошевић и људи који су заступали његове политичке позиције релативно често су употребљавати речи и изразе везане за част. У својим политичким наступима они су себе представљали као изабране људе који штите част Србије и представљали као најчаснији представници свог народа. Речи за врхунске вредности колективног идентитета су претваране у параван за сулуде маније величине или прорачуната бешчашћа. Опозиција није могла да спречи злоупотребе ових речи у околностима контролисаних медија. Право најутицајнијем политичару деведестих, који је рекао *Србија се неће сагињати* и тобоже бранио част целог народа као његов једини заступник и чувар, имала је несагледивог утицаја на судбину милиона људи.

Данас, 15 година након слома режима није могуће отргнути се од заслепљености и цинизма са којом је реч *част* злоупотребљавана. Као реч којом се означава неоспорно висока вредност, част је постала реч која се користи и на неприличан начин. У изразима и спојевима који се ослањају на значење неспорне високе вредности, која треба штитити и по цену искушења и жртава, она је постала предмет манипулације. У име врхунске људскости чињена су различите неподобштине, али таква друштвена прилика је довела и до оштре супротстављености у профилисању ове речи. Бешчашће је посебно појачано током ратова и санкција, када је спољно политички и унутрашњи социјални притисак на власт постајао све јачи. Као реч којом се означава неспорна висока вредност, част је изгубила значење, а раскорак између личне и колективне части је постао огроман. Националистичка и криптокомунистичка десница је профилисала своје разумевање части као насиља над другима. Лицемерје и злочинаца и њихових заштитника осуђује Јасмина Тешановић као ауторка књиге о суђењу припадницима српске паравојне групе која је снимила, а касније приказала свој злочин *Исте речи које су биле мантра за убијање, сада су мантра за част*, противећи се колективистичком присвајању части у име народа (Паковић 2009).

У време и након НАТО бомбардовања Србије 1999 године, усмереног на коначно решење статуса Косова његовим потоњим одузимањем Србији, однос Срба који су видели уништавања добара и људи и преживљавали страх, постао је према западном војном савезу одбојан, огорчен и болно осетљив. Посебно је то изражено у ставовима деснице, која је и раније израженом

противљењу либерализму и империјализму Америке и западне Европе додала трауму преживљеног рата уз противљење било каквој сарадњи са западном војном алијансом. Када политичари на путу ка Европи склапају договоре о сарадњи Србије са НАТО десница иронично то коментарише; *Србија и НАТО На славу и част – и нама и њима!* (НСПМ 23 III 2014). Неки од израза о части исказани су уз појачавање речи *част* фигуративно фразеолошком компонентом *Американци, има ли међу вама један који зна шта је част и образ?* (Американци 2013), уз неодобравање што је потпредседник САД Џозеф Бајден стајао поред премијера Косова Хашима Тачија. У либералним круговима став према Америци је супротан, што може да потврди осуда изостанка честитке америчком председнику; *A predsednik Srbije, valjda jedini na svetu, uopšte nije poslao čestitku novom američkom predsedniku* (Пешчаник 23 I 2009).

9. Закључци

Из анализа значења речи *част* потврђује се различита усмереност њених значења – заступања високих врлина, признања и даровања. Начин употребе речи *част* повезан је са приликама и одговарајућим формама које указују на жељено значење. Промене у значењу речи *част* у историји огледају се у оним формама у којима се значења додирују и преплићу, али такви примери не оспоравају различитост значења. *Част* као амалгам врлина има и за друштво, и за појединце важно значење, и онда када на различит начин гледају на њу. Значење *части* као девојачке врлине, до брака сачуване навиности се у савременом српском језику изгубило, док је употреба ове речи у правном дискурсу и заступању професионалних врлина чешће но раније. Национална *част* је, посебно у политичком дискурсу 1990-их година, била често коришћена уз злоупотребе, а на корист власти. *Част* у значењу јавног исказивања поштовања и потврђивања угледа често има клишетизирано свечарско обележје кићених говора узвишеног тона, који су аутоматизацијом изгубили везу са значењем чврстине и постојаности у одбрани вредности. *Част* као даривање и гошћење у савременом српском језику обнавља раније постојеће значење у новим несталешким приликама, па стиче и нове лексичке и синтаксичке форме и значења. У разматрању три значења речи *част* у српском језику ваља у некој

другој прилици додатно указати на значења у односу на окол-на семантичка поља: поштовање, поштење, признање, понос, самозадовољство, достојанство и др.

Литература

- Айдачич Дејан, 2011, *Асиметрија цінностей у сербській та українській фразеоло-гії*, „Українсько-сербський збірник Украс”, Вип. 6, s. 132–138.
- Айдачич Дејан, 2013, *Коллекција ценностей Свобода равенство, братство и опи-рајуицеся на нее конструкци в славянских языках*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 59–74.
- Ајдачић Дејан, 2014, *О концепту части као високе врлине у словенским језици-ма*, [у:] *Српска народна култура између Истока и Запада: зборник радова / Уредник Љубинко Раденковић*, Београд, s. 69–76.
- Бартмињски Јежи, 2011, *Концепција језичке слике света у програму компа-ративних славистичких истраживања*, [у:] *Језик – Слика – Свет. Етнолингвистичке студије*, Београд, s. 429–447.
- Кончаревић Ксенија, 2012, *К теоретико-методологическому обоснованию сопоставительной теолингвистики (на материалерусского и серб-ского языков)*, [у:] *Достигнућа и перспективе конфронтационог про-учаања руског и других језика*. Београд. http://www.slavistickodructvo.org.rs/pdf_dokumenti/dostizhenija_2012.pdf.
- Лотман Юрий, 1971, *Еще раз о понятиях «слава» и «честь» в текстах Киевского периода*, [у:] *Труды по знаковым системам*, вып. 5.
- Колесов Владимир, 2004, *Честь, слава, хвала в древнерусских текстах киевской поры, Слово и дело. Из истории русских слов*, s. 508–522.
- Nedeljković Saša, 2007, *Čast, krv i suze; ogleđi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, Beograd.
- Петровић Тања, 2006, *Здравица код балканских Словена: [етнолингвистички поглед]*, Београд.
- Ристић Стана, 2003, *Национална етика и култура у концептима неких речи српског језика*, „Зборник Матице српске за славистику” 63, Нови Сад, s. 237–253.
- Ристић Стана, 2006, *Концепт емоције стида у српском језику. Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*, [у:] *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, књига 1, Уредник, П. Пипер, Београд, s. 261–282.
- Толстая Светлана, 2013, *Русская честь и польский HONOR*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 9–21.
- Шипка Милан, 2008, *Фраземи с лексемом образ*, „Јужнословенски филолог” 64, Београд, s. 561–569.

Извори

- Американци 2013 – *Американци има ли међу вама један који зна шта је част и образ?* <http://www.srbijadanas.net/amerikanci-ima-li-medju-vama-jedan-koji-zna-sta-je-cast-i-obraz/> [објављено: 21 III 2013].

- Антонић 2009 – Драгомир Антонић, *Ново значење речи част*, „Политика” [објављено: 27 VI 2009] <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Novo-znachenje-rechi-chastiti.lt.html>.
- Време – *Nedeljnik „Vreme”* <http://www.vreme.rs>.
- ГЕМ – *Гласник Етнографског музеја*, Београд.
- Караџић – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*.
- НСПМ – *Нова српска политичка мисао* <http://www.nspm.rs/>.
- Пекић 2001 – Borislav Pečić, *Otmenost* <http://www.borislavpekic.com/2010/01/otmenost.html>.
- Политика – „Политика” <http://politika.rs>.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Скок – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4, Zagreb, 1971–1974.
- СЈ – <http://srpskijezik.org>.
- Паковић 2009 – Златко Паковић *Шкорпиони: претеће срце таме* <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/SHkorpioni-pretece-srce-tame.sr.html> [објављено: 10 X 2009].
- Пешчаник – *Peščanik* <http://pescanik.net/>.
- Част 2013 – *Част ми је да будем суспендован од овакве власти* <http://www.srbijadanas.net/cast-mi-je-da-budem-suspendovan-od-ovakve-vlasti/> [објављено: 21 IV 2013].

ČAST ‘honour’ in the Serbian language

The author analyzes the concept of čAST ‘honour’ in the Serbian language citing systemic data (hyperonyms, synonyms, collocations, collections, oppositions, etc.) as well as data from a survey and texts. Sections devoted to the etymology and history of the concept and those reviewing the state of the art are based on the work of Peter Skok, Svetlana Tolstaya and Stana Ristić. The extensive cognitive definition presented in the article has been developed in line with the objectives of the project EUROJOS. It reveals that the concept of čAST combines high personal values with a system of high social values. A second meaning of the Serbian word čast is ‘public manifestations of respect’ and a third meaning is ‘giving (gifts), treating to a meal’. Attention is also drawn, among other things, to the characteristic association that Serbian phraseology makes between honour and the cheek (part of the face), which is a symbol of honour. The profiling of honour in contemporary Serbian discourse reflects the differences in the way the concept of čAST is perceived by supporters of right-wing and liberal parties. The author also discusses the political and moral dilemmas concerning the evaluation of Slobodan Milošević’s government, the criminalization of society, the attitude to the West, etc.

HONOR (*EHRE*) w języku niemieckim*

Monika Grzeszczak

Celem artykułu jest rekonstrukcja wyobrażenia bazowego HONORU (*EHRE*) w języku niemieckim w świetle danych systemowych, ankietowych i tekstowych, a w dalszej jego części nakreślenie wyspecjalizowanych profili tego pojęcia w różnych typach dyskursu publicznego w Niemczech. Po dokonaniu przeglądu znaczeń leksemu *Ehre* począwszy od języka starowysoko-niemieckiego (poł. VIII wieku – poł. XI wieku) po czasy współczesne, autorka ustala etymologię analizowanego leksemu, zauważając przy tym, iż w znaczeniu etymologicznym uobecnia się zewnętrzny wymiar honoru, a mianowicie oddawanie komuś czci, należnego szacunku i poważania. W kolejności analizuje synonimy (wyrazy bliskoznaczne), hiperonimy, kolekcje i kompleksy, opozycje (antonimy) oraz połączenia wyrazowe (luźne i s frazeologizowane). Stawia też pytanie o podmiot honoru, którym są najczęściej mężczyźni, a także jakaś zbiorowość, zwłaszcza rodzina i naród.

Autorka dowodzi, iż podstawową, jądrową cechą honoru w języku niemieckim jest respekt/ poważanie/ uznanie/ (głęboki) szacunek. O wymiarze wewnętrznym honoru stanowi z kolei godność i jej poczucie, rozumiana szeroko, jako świadomość samego siebie, poczucie własnej wartości, szacunek dla samego siebie. Immanentną cechą (człowieka) honoru jest szeroko rozumiana uczciwość (w stosunku do samego siebie i innych) oraz związana z nią szczerłość, słowność i prawdomówność, a ponadto też zachowanie/ postępowanie/ życie zgodne z wartościami (moralnymi) i moralnością, przyzwoitość oraz wierność (sobie, rodzinie, wartościom, zasadom i in.). W podsumowaniu autorka prezentuje cechy definicyjne honoru w języku niemieckim. Artykuł dopełnia prezentacja wyspecjalizowanych profili honoru w dyskursach: lewicowym (*Junge Welt*), feministycznym (*EMMA*) i katolickim (*Die Tagespost* i in.).

*

 NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYK

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* w latach 2012–2015, nr grantu 0132/NPRH2/H12/81/2012.

1. Wprowadzenie

EHRE jest pojęciem bardzo różnie interpretowanym i wartościowanym, określanym z jednej strony jako „relikt przeszłości”, z drugiej jako wartość, która również współcześnie nie straciła na aktualności (Vogt, Zingerle 1994; Vogt 1997; Speitkamp 2010; Kesper-Biermann, Ludwig, Ortmann [Hrsg.] 2011). Na ambiwalentne podejście do honoru w społeczeństwie niemieckim zwrócił uwagę znany prawnik Thomas Fischer. W artykule pt. *Habe die Ehre!*, zamieszczonym na łamach jednego z najbardziej prestiżowych tygodników opinii – *Die Zeit* – stwierdził m.in.:

[1] *W naszym społeczeństwie panuje współcześnie osobliwa ambiwalencja: o „honorze” i jego pochodnych mówi się wprawdzie często. Własny honor uważany jest przez większość wciąż jeszcze za istotę rdzenia osobowościowego, którego należy bronić. Jednocześnie jednak ludzie, którzy bardziej zdecydowanie niż inni walczą o swój honor, przedstawiani są jako ograniczeni, nieopanowani, wręcz jako pieniący się i nierzadko są oni wyśmiewani. Nieco dalej zauważył: Doktryna prawna głosi, że honor to pewna „kwalifikacja/przypisanie”; niektórzy artykułują, że jest to pewna „relacja uznania”. Oba określenia wskazują na to, że chodzi tu o jakąś właściwość społeczną, a więc o jakąś ocenę, która ma sens tylko między (różnymi) ludźmi, nie przypada jednak jednostce „z natury”¹.*

W innym artykule o znamienym tytule *Ehre, Würde und Integration* (pol. *Honor, godność i integracja*) uwypuklił on prawno-społeczny wymiar honoru m.in. w taki oto sposób:

[2] *„Honor” to kategoria przypisywania [komuś – M. G.] zasług i władzy w społeczeństwie, i bez takich przypisywań nie ma ani samego społeczeństwa, ani orientacji i bezpieczeństwa. [...] „Honor” jest [...] niemal pierwszym „dobrem prawnym”, który przypadł człowiekowi jako istocie społecznej na tym świecie [...]. O nasz „honor” zabiegamy, czy tego chcemy czy nie, każdego dnia. Jego składniki pozostały przez stulecia strukturalnie te same, chociaż przyjmowały one ustawicznie inne formy społeczne. „Honor” decyduje o władzy, o szansach dotyczących małżeństwa/ zamążpójścia, o karierze zawodowej².*

Uderzającą cechą wypowiedzi respondentów ankiety przeprowadzonej wśród niemieckich studentów w 2014 roku³ (oznaczonej dalej

¹ Thomas Fischer, *Habe die Ehre!*, *Die Zeit* 14 IV 2015. Wszystkie tłumaczenia – M. G.

² Thomas Fischer, *Ehre, Würde und Integration*, *Die Zeit* 21 IV 2015.

³ Respondentom postawiono pytanie: „Podaj, co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego HONORU?” Pytanie sformułowano w języku niemieckim. Tom ankiety w opracowaniu.

jako A 2014), do wyników której odwołam się w dalszej części tego opracowania, jest powściągliwość w wyrażaniu swojego zdania na temat istoty „prawdziwego” honoru, brak odpowiedzi, lub też częste dystansowanie się wobec tego pojęcia. Wśród młodych Niemców dominuje bowiem pogląd, że *EHRE* jest pojęciem współcześnie (w ogóle) nieużywanym, którego „nie ma”, że „ważniejsze” od honoru są w istocie respekt/ poważanie i tolerancja, lub też, że jest to pojęcie bez szczególnego znaczenia lub o nikłym/ małym znaczeniu/ wartości. Silnie uobecnia się przy tym negatywne wartościowanie, na co wskazują takie często powtarzające się określenia, jak: „puste słowo”, „frazes”, „anachronizm”, „nieporozumienie”; pojęcie „trochę archaiczne”, „komiczne”, „przestarzałe”, „staromodne”, „anachroniczne”, „dziwne/osobliwe”, „drażliwe”. Zdystansowany, a nierzadko sceptyczny stosunek do honoru wydaje się znaczący. Respondenci ankiety przywołują przy tym znane z historii konotacje, sytuując pojęcie *EHRE* w kontekście retoryki nazistowskiej/ hitlerowskiej, łącząc je eksplicytnie z nacjonalizmem i sferą militarną, z jednej strony, lub zespalając je z takimi cechami, jak męskość, duma, rycerskość, z drugiej. Również badania ankietowe przeprowadzone wśród niemieckich studentów przez Michaela Fleischera potwierdziły, że słowo *Ehre* postrzegane jest współcześnie bardzo często jako „przestarzałe” (*veraltet*). Kojarzone jest przy tym z takimi wyrazami (podaję w kolejności rangowej), jak: *Stolz* 15x ‘duma’, *Auszeichnung* 10x ‘wyróżnienie’, *Orden* 8x ‘order’, *Würde* 8x ‘godność’, *Anerkennung* 7x ‘uznanie’, *Tradition* 6x ‘tradycja’; *Krieg/ Krieger* 5x ‘wojna/ wojownik’, *Ansehen* 5x ‘poważanie’, *Moral* 5x ‘moralność’ (Fleischer 1996: 152).

Honor (*Ehre*) stanowił najwyższą wartość dla starożytnych Germanów. Opierał się przy tym na takich wartościach, jak odwaga na polu walki i wierność. Postrzegany był też jako istotny element etosu rycerskiego, jako rdzeń dworsko-rycerskiego sposobu działania i myślenia. Wraz z rozwojem mieszczaństwa i formowaniem się burżuazji pojęcie *EHRE* stało się ważną wartością etosu mieszczańskiego. Przybrało też nowe formy: łączyło się z takimi „cnotami”, jak pracowitość, oszczędność i uczciwość (*bürgerliche Ehrbarkeit* ‘mieszczańska uczciwość’). Szczególne miejsce przypadło *honorowi kupca (die Ehre des Kaufmanns)*, którego istota wyrażać się miała w solidności, wywiązywaniu się z zawartych umów oraz uczciwym prowadzeniu interesów (*der ehrbare Kaufmann* ‘porządny / uczciwy kupiec’), jak również *honorowi rzemieślnika (die Ehre des Handwerkers)*, który wyrażać się miał w dobrej i uczciwej pracy (Zunkel 1972: 2 i nast.).

W społeczeństwie niemieckim honor posiadał też konotacje patriotyczne i narodowe. Hasłem powstałych w I połowie XIX wieku nowych studenckich korporacji akademickich o charakterze wolnościowym, narodowym, demokratycznym i republikańskim zarazem, tzw. „burszenszaftów”, które tworzyli studenci powracający z wojen wyzwoleniczych przeciwko Napoleonowi, była znamienna triada *Ehre, Freiheit, Vaterland!* (‘Honor, wolność, ojczyzna!’).

Honor był pojęciem niezwykle nośnym w I połowie XX wieku w czasach nazizmu. W retoryce narodowosocjalistycznej stanowił „wartość podstawową rasy nordyckiej, a tym samym niemieckiej wspólnoty narodowej” (Schmitz-Berning [1998] 2002: 163). Łączył się niepodzielnie z czystością krwi i zachowaniem rasy. Mottem niemieckiej organizacji młodzieżowej NSDAP – *Hitlerjugend* (pol. dosł. ‘Młodzież Hitlera’) – stało się hasło *Blut und Ehre* (‘Krew i honor’). Jedną z ustaw norymberskich z 1935 roku dotycząca czystości krwi niemieckiej nosiła znamienny tytuł *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre* (‘Ustawa o ochronie krwi niemieckiej i honoru niemieckiego/ niemieckiej czci’). Do takich wartości, jak **honor** i **wierność** nawiązywało sztandarowe hasło nazistowskiej organizacji SS wyrażone w zdaniu *Meine Ehre heißt Treue* (‘Moim honorem jest wierność/ Mój honor to wierność’), przy czym wierność rozumiano tu jako absolutne posłuszeństwo Führerowi.

[3] Identyfikacja „wierności” z „honorem” spowodowała, że można było stracić honor przez odmówienie wykonania rozkazu. Odtąd „honor” zatracił swoje tradycyjne znaczenie: za honorowe zaczęto uważać ślepe wykonywanie rozkazów oraz bezwarunkowe posłuszeństwo [...] Ta nazyfikacja słownictwa miała na celu wykształcenie bezwarunkowego posłuszeństwa, którego prawo nie mogłoby stworzyć poprzez swoje przepisy, ponieważ zobowiązanie musiało odwoływać się do tradycyjnych ideałów rycerskiej cnoty⁴.

Kodeks postępowania żołnierza SS wyznaczały w rezultacie takie „cnoty”, jak wierność, honor, posłuszeństwo i dzielność/ odwaga: *Treue, Ehre, Gehorsam und Tapferkeit bestimmen das Handeln der Staffelmannes* (Schmitz-Berning ([1998] 2002: 164).

2. Uwagi o stanie badań

Honor stanowi współcześnie jedno z zagadnień podejmowanych i analizowanych w ramach nauk społecznych i humanistycznych.

⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Meine_Ehre_hei%C3%9Ft_Treue [dostęp 17 II 2016].

Pojęcie *EHRE* stało się przedmiotem ożywionego zainteresowania antropologów kultury (Schiffauer 1983; Burkhart 2000, 2002, 2006, 2012), socjologów (Vogt 1997; Zingerle 1994, 2002; Steuten 2005), socjologów kultury (Guttandin [Hrsg.] 1989; Guttandin 1993), badaczy historii społecznej (Zunkel 1972; Frevert 1988, 1989, 1991; Speitkamp 2010), znawców prawa karnego i kryminologów (Tellenbach 2003; Enzmann, Brettfeld, Wetzels 2004; Baumeister 2007), a także filozofów (Reiner 1972) i literaturoznawców (Ott 2001). Od strony językoznawczej różne aspekty tego pojęcia badali: Hans Wellmann (1998), który prezentując podejście diachroniczne, wykazał bliskość późnośredniowiecznego pojęcia *ere* ze współczesnym pojęciem tożsamości (*Identität*); Cornelia Schmitz-Berning ([1998] 2002), która naszkicowała rozumienie honoru w okresie narodowego socjalizmu w Niemczech; Simon Meier (2007, 2011), który zajął się pojęciem *EHRE* z perspektywy pragmatyki językowej oraz socjolingwistyki.

Na uwagę zasługują liczne tomy zbiorowe poświęcone tematyce honoru, takie jak przykładowo: *Ehre. Archaische Momente in der Moderne* (Vogt, Zingerle [Hrsg.] 1994); *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit* (Schreiner, Schwerhoff [Hrsg.] 1995); *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen* (Backmann, Künast, Ullmann, Tlusty [Hrsg.] 1998); *Ehre und Recht. Ehrkonzepte, Ehrverletzungen und Ehrverteidigungen vom späten Mittelalter bis zur Moderne* (Kesper-Biermann, Ludwig, Ortman [Hrsg.] 2011). Pierwsza ze wskazanych publikacji ma charakter interdyscyplinarny: omawia różne aspekty honoru tak z perspektywy teoretycznej, jak i praktycznej (empirycznej) w ujęciu socjologów, etnologów, historyków, politologów, pedagogów i znawców literatury. Drugi z przywołanych tomów prezentuje dwanaście prac poświęconych honorowi na gruncie historii i antropologii historycznej okresu późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności (od II poł. XV wieku do końca XVIII wieku). Tom z 1998 roku zawiera szesnaście artykułów poświęconych różnym koncepcjom honoru w świetle historii społecznej i historii kultury wczesnej nowożytności, m.in. w związku z takimi pojęciami, jak: prawo (*Recht*), płeć (*Geschlecht*), przemoc (*Gewalt*). Z kolei tom z 2011 roku liczy dwanaście prac, głównie z dziedziny prawa karnego i historii, prezentujących zagadnienie honoru w okresie od późnego średniowiecza do czasów współczesnych, m.in. w opozycji do takich pojęć, jak nieuczciwość (*Unehrlichkeit*) i hańba (*Schande*).

3. Przegląd znaczeń leksemu *Ehre*

Liczba znaczeń leksemu *Ehre* zmieniała się na przestrzeni wieków, wahała się w granicach od 2 do 12⁵. Leksem ten poświadczony został w języku staro-wysoko-niemieckim (poł. VIII wieku – poł. XI wieku) w postaci *ēra*⁶ w dwóch podstawowych znaczeniach, a mianowicie: 1. ‘Ruhm, Anerkennung’ (‘sława, uznanie’) i – od XI wieku (sporadycznie) – 2. ‘Selbstachtung’ (‘szacunek dla samego siebie’) (EWD Pfei)⁷. W języku średnio-wysoko-niemieckim (poł. XI wieku – poł. XIV wieku) leksem *Ehre* (zapisany w nieco zmienionej postaci *ēre*) ujmowany był podobnie: w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym. Używany był w następujących znaczeniach: 1. ‘szacunek, poważanie, sława, którą zapewnia mi majątek, wysoka pozycja, dzielność czy usposobienie’; 2. ‘szacunek, który okazuję komuś; zewnętrzna oznaka uznania dla wartości przypisywanej jakiejś osobie’; 3. ‘honor jako cnota, poczucie honoru, honorowe [godne, przyzwoite – M. G.] zachowanie’⁸.

Przytoczone definicje unaocniają, że honor w języku niemieckim to przede wszystkim: [1] szacunek, poważanie, sława, uznanie, [2] przypisywane jakiejś osobie, [3] ze względu na wyróżniającą ją właściwość: jej status majątkowy, wysoką pozycję (społeczną), szczególną postawę (dzielność) lub pewną postawę umysłową i obyczajową⁹;

⁵ Chodzi przy tym o znaczenia główne. W wydanym przez Johanna Ch. Adelunga „ogólnojęzykowym” słowniku gramatyczno-krytycznym języka niemieckiego (*Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* [...] [1774–1786] 1811) przypisuje się leksemowi *Ehre* pięć znaczeń podstawowych, dokonując w ich obrębie licznych szczegółowych rozróżnień. Definicja leksemu *Ehre* zaprezentowana w *Słowniku twórczości Johanna Wolfganga von Goethego* (*Goethe-Wörterbuch* 1978–2012) obejmuje trzy bardzo rozbudowane, zhierarchizowane grupy znaczeń. Bardzo obszerna jest też definicja leksemu *Ehre* zawarta w historycznym *Słowniku języka niemieckiego* braci Grimm (*Deutsches Wörterbuch* 1854–1961).

⁶ EWD Pfei datuje to słowo na ósmy wiek. DEW Köb podaje rok 765.

⁷ DudEHW podaje: *ēra* ‘[Ver]ehrung, Scheu, Ehrfurcht, Ansehen, Berühmtheit, Würde, Hochherzigkeit’ (‘uczczanie, cześć, bojaźliwość, głęboki szacunek, poważanie, sława, godność/ zaszczytne stanowisko, wspaniałość’).

⁸ *Ehre*: 1. ‘die Verehrtheit, das Ansehen, der Ruhm, den mir Vermögen, hohe Stellung, Tapferkeit oder Gesinnung verschafft’; 2. ‘die Ehre, die ich jemand erweise; das äußere Zeichen der Anerkennung des Werthes, der einer Person beigelegt wird’; 3. ‘Ehre als Tugend, Gefühl für Ehre, ehrenhaftes Benehmen’ (MHDW 1854–1866). Definicje słownikowe przytaczam zgodnie z pisownią widniejącą w słownikach – M. G.

⁹ *Gesinnung* to: ‘Haltung, die jemand einem anderen oder einer Sache gegenüber grundsätzlich einnimmt; geistige und sittliche Grundeinstellung eines Menschen’ (Dud-Onl).

też [4] zewnętrzne oznaki uznania/ szacunku, [5] okazywane jakiejś osobie z uwagi na jej wartość. Honor to także [6] cnota, [7] łączona z godnym/ przyzwoitym zachowaniem, a więc takim, które pozostaje zgodne z obowiązującymi normami moralnymi i/lub obyczajami, oraz [8] szacunek dla samego siebie¹⁰.

Według osiemnastowiecznego słownika gramatyczno-krytycznego języka niemieckiego (*Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* [...] [1774–1786] 1811) *Ehre* to w pierwszej kolejności: ‘korzystna opinia (ocena)/ korzystny osąd innych o dobru (wartości), jakie (jaką) mamy w sobie, i okazanie tego w czynach’, a przy tym – znaczenie to umiejscawiane jest na dalszym planie – ‘poczucie wartości, honoru i dobrego imienia, występujące w codziennym życiu w utartym zwrocie: on ma poczucie honoru’¹¹. Honor w znaczeniu [9] korzystnej opinii (oceny) innych o kimś zespalany jest w tym słowniku z takimi zewnętrznymi przejawami/ oznakami, jak: [10] okazywanie komuś pierwszeństwa (wynikającego z ustalonego, uznanego przez innych porządku) oraz okazywanie komuś poważania. Do istotnych wyznaczników gwarantujących to pierwszeństwo/

¹⁰ Redaktorzy historycznego *Słownika języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego* (*Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* 1989–2013), obejmującego słownictwo od połowy XIV do połowy XVII wieku, nie opracowali jeszcze wyrazów hasłowych zaczynających się na literę *e*. U Lutra i Dasypodiusa (I poł. XVI wieku) słowo to zapisane zostało z wydłużającym *h* *Ehre* (DW Wei [1857–71] 1909).

¹¹ Definicja leksemu *Ehre* zamieszczona w tym słowniku brzmi: **I.** ‘das vortheilhafte Urtheil anderer von dem Guten, welches wir an uns haben, und die thätige Erweisung dieses Urtheiles’; 1. ‘Vorzug im Äußern’: a. ‘Vorzug in Ansehung der Ordnung, welches die erste und ursprüngliche Bedeutung dieses Wortes zu seyn scheint’; b. ‘Ein jeder Vorzug, so fern er von andern thätig erkannt wird.’; c. ‘Äußeres Ansehen’; 2. ‘Diesen Vorzug, dieses Ansehen verursachend.’: a. ‘Würde, ein obrigkeitliches Amt, dessen Besitz Ehre und Ansehen gewähret, eine Ehrenstelle’; b. ‘Hochachtung, Hochschätzung, und deren thätige Erweisung’; c. ‘allgemeine Hochschätzung, welche auf dem allgemeinen Zeugnisse anderer beruhet, daß wir vorzügliche Güte, Eigenschaften und Geschicklichkeiten besitzen, da denn Ehre ein höhern Gras des guten Nahmens ist’; d. ‘Guter Name, oder das Zeugniß anderer, daß wir die in der bürgerlichen Gesellschaft eingeführten Obliegenheiten erfüllen’; e. ‘Reinigkeit der Sitten, sittlicher Wohlstand’; **II.** ‘jungfräuliche Unschuld’; **III.** ‘Die Wirkung dieses Vorzuges, vortheilhaften Urtheiles’: 1 ‘Äußerung dieses Urtheiles durch Worte’; 2. ‘Wort, Ausdrücke, welche ein scheinbares Merkmal der Hochachtung sind, aber nicht so gemeinet werden’; 3. ‘Wohlthaten, so fern sie als ein Merkmal der Achtung anzusehen sind’; **IV.** ‘Empfindung des Werthe der Ehre, und des guten Nahmens, in der im gemeinen Leben üblicher Redensart: er hat Ehre im Leibe.’; **V.** ‘Eine Person oder Sache, die andern Ehre macht.’ (GKW Adel [1774–1786]/ 1811). Bardzo podobnie definiuje *Ehre* VWDS (1828–1830).

poważanie zalicza się: [11] sprawowanie zaszczytnego stanowiska, urzędu zwierzchniczego; [12] powszechne świadectwo innych o tym, że ktoś posiada „wyśmienitą jakość, znakomite cechy i zręczności”; [13] dobre imię lub świadectwo innych o tym, że ten ktoś wypełnia swoje obowiązki/ powinności; a także [14] czystość obyczajów. Zgodnie z definicją słownikową korzystna opinia o kimś [15] może zostać wyrażona w mowie (w słowach), która jednak niekiedy może okazać się „pozorna”, [16] może też skutkować jakimiś dobrodziejstwami. Honor – tak w wymiarze zewnętrznym, jak i wewnętrznym – zespalany jest z [17] dobrym imieniem. Łączy się go ponadto z [18] poczuciem (własnej – M. G.) wartości.

W II poł. XVIII i I poł. XIX wieku leksem *Ehre* używany był przez Johanna Wolfganga von Goethe w licznych znaczeniach. W definicjach słownikowych tego leksemu zawartych w *Goethe-Wörterbuch* (1978–2012) honor [19] odnoszony jest eksplicytnie do trzech grup podmiotów: osób; Boga, bóstwa; rzeczy i stanów rzeczy zasługujących na szacunek i uwagę. Definiowany jest jako: ‘postawa szacunku/ uznania, podziwu, też głęboki szacunek/ respekt przed światem i Bogiem, przed osobami i czymś przez kogoś zaprezentowanym, przed dziełami sztuki, przekonaniem i in.’¹². Przytoczona eksplikacja wprowadza nową kategorię nadrzędną w definiensie, a mianowicie [20] postawa szacunku/ uznania, podziwu, potwierdza też kojarzenie honoru z [21] głębokim szacunkiem/ respektem w stosunku do określonych grup podmiotów. Leksem ten zespalany jest ponadto [22] z zaszczytami, honorami, wyróżnianiem/ odznaczaniem kogoś za zasługi i osiągnięcia (*Ehre* ‘als Ehrung, Auszeichnung im Hinblick auf Verdienst, Leistung’), też z zaszczytnym stanowiskiem/ urzędem, wysoką pozycją (wysokim urzędem), [23] wiązaną (wiązanym) z dochodami (*Ehre* ‘Rang, Würde, auch mit Einkünften verbundene gehobene Stellung’). Leksem *Ehre* opatrzony kwalifikatorem „etyczny” łączy się w tym słowniku z takimi wartościami, jak: [24] prawość, [25] sumiennosc, [26] przyzwoitość (też w odniesieniu do podjętych obowiązków/ zobowiązań) (*Ehre* ‘Rechtschaffenheit, Gewissenhaftigkeit, Anstand; auch im Hinblick auf übernommene Verpflichtung’); szacunek dla samego siebie,

¹² *Ehre* ‘als Haltung, Einstellung der Wertschätzung, Bewunderung, auch Ehrfurcht gegenüber Welt u. Gott, Personen u. persönl. Vorgestelltem, Kunstwerken, Überzeugungen u.a.’ (GWB 1978–2012). *Ehrfurcht* to: ‘hohe Achtung, achtungsvolle Scheu, Respekt vor der Würde, Erhabenheit einer Person, eines Wesens oder einer Sache’ (Dud-Onl; ‘głęboki szacunek, obawa połączona z szacunkiem, respekt przed godnością osoby, istoty lub rzeczy’).

poczucie własnej wartości (*Ehre* ‘Selbstachtung, Selbstwertgefühl’); zaś w odniesieniu do kobiet – [27] dziewiczość względnie wierność małżeńska (*Ehre* ‘in spezieller Anwendung auf Frauen is [= im Sinne – M. G.] jungfräulicher Unberührtheit bzw. ehelicher Treue’). Zaznacza się przy tym, że etyczny wymiar honoru „decydująco traci na znaczeniu”.

Znamienna jest definicja leksemu *Ehre* zawarta w *Słowniku języka niemieckiego* Daniela Sandersa (*Wörterbuch der deutschen Sprache* [...] 1859–1865) z II połowy XIX wieku. Słownik ten notuje pięć znaczeń honoru, ujmując go w pierwszej kolejności w wymiarze wewnętrznym, jako [28] „głęboką” godność i jej [29] poczucie (poczucie godności osobistej). *Ehre* to w tym słowniku: 1. ‘poczucie tego, co odpowiada godności osoby albo tego, za co się ją uważa [...] oraz sama głęboka godność’; 2. ‘szacunek i uznanie okazywane osobom, które postępują zgodnie z honorem (zob. 1.), dobre imię [...]’; 3. ‘w szerszym znaczeniu: przypadające w udziale jakiejś osobie, niekiedy też jakiejś rzeczy, uznanie dla jej wartości, chlubne odznaczenie’; 4. ‘jako formuła grzecznościowa, wyprowadzona ze znaczenia 3’; 5. ‘to, co zapewnia komuś honor (3), uznanie, wyróżnienie [...]’¹³.

Inne dziewiętnastowieczne opracowania leksykograficzne potwierdzają utrwalone we wcześniejszych opracowaniach cechy honoru, odnotowują też kilka nowych cech. I tak w *Słowniku języka niemieckiego* Friedricha Weiganda (*Deutsches Wörterbuch* [1857–71] 1909) *Ehre* to: ‘poważanie, jakim ktoś cieszy się z powodu swojego stanowiska/ swojej pozycji lub swoich zalet, jak również okazanie/ potwierdzenie tego poważania przez innych, wyróżnienie; oparta na tym poważaniu świadomość samego siebie’¹⁴. W *Podręcznym słowniku języka niemieckiego* Ferdinanda Webera (*Handwörterbuch der deutschen Sprache* [...] 1872) dookreśla się, że honor (*Ehre*) to m.in.: ‘zewewnętrzne poważanie oparte na uznaniu [dla czyichś – M. G.] za-

¹³ *Ehre*: 1. ‘das Gefühl für das, was der Würde einer Person gemäß ist oder dafür erachtet wird (vgl.: Pflicht-, Selbst-, Ehrgefühl) und tiefe Würde selbst’; 2. ‘die Achtung und Anerkennung, welche Personen gezollt wird, die der Ehre (s. 1) gemäß handeln, der gute Name, oft nahe an 1 grenzend (vgl. ehrlich)’; 3. ‘in weiterem Sinne die einer Person, zuw. auch einer Sache zu Theil werdende Anerkennung ihres Werths, rühmliche Auszeichnung’; 4. ‘als Höflichkeitsformel aus 3 hervorgegangen’; 5. ‘das, was Einem Ehre (3), Anerkennung, Auszeichnung verschafft (vgl. Ruhm, Stolz)’ (WDS San 1859–1865).

¹⁴ *Ehre*: ‘das Ansehen, das jemand auf Grund seiner Stellung oder seiner Vorzüge genießt, sowie die Bekundung dieses Ansehens durch andere, Auszeichnung; das auf dieses Ansehen begründete Selbstbewußtsein’ (DW Wei [1857–71] 1909).

sług; 'publiczny urząd, urząd honorowy, posada honorowa', też 'przyzwoitość/ porządność'¹⁵. Z kolei w *Słowniku języka niemieckiego* Hermannu Paula (*Deutsches Wörterbuch* 1897) konstatuje się: 'Honor to albo jakaś szczególnie pozytywna zaleta/ przymiot, z powodu której ktoś zostaje wyniesiony ponad innych [...], albo tylko bycie wolnym od hańby [...]'¹⁶. W przytoczonych eksplikacjach nowe jest łączenie honoru z [30] uznaniem dla czyichś zasług, [31] ze świadomością samego siebie, jak również definiowanie honoru [32] w opozycji do hańby.

Dwudziestowieczny *Słownik współczesnej niemieczyny* pod redakcją Ruth Klappenbach i Wolfganga Steinitza (*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* 1964–77) definiuje leksem *Ehre* w dwóch poświadczonych już znaczeniach, a mianowicie jako: 'zewnętrzne poważanie, szacunek/ uznanie ze strony innych ludzi' oraz 'świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie'¹⁷. Podobnie w opracowanym przez Wolfganga Müllera słowniku języka niemieckiego (*Duden. Bedeutungswörterbuch* 1985) przypisuje się leksemowi *Ehre* takie znaczenia, jak: 'zewnętrzne poważanie, bycie poważanym/ szanowanym przez innych [i okazywanie tego w postaci jakiegoś szczególnego wyróżnienia], uznanie'; 'wartość wewnętrzna, godność osobista'¹⁸. Na uwagę w tej definicji zasługuje cecha [33] wartość wewnętrzna.

Duden. Deutsches Universalwörterbuch ([1983] 2007) rejestruje cztery znaczenia leksemu *Ehre*, a mianowicie: 1.a. 'poważanie z uwagi na oczywistą lub zakładaną wartość (zwłaszcza etyczną); szacunek okazywany przez innych ludzi'; b. 'oznaka lub wyraz szacunku'; 2. 'poczucie własnego honoru'; 3. (*przestarzale*) 'dziewictwo młodej dziewczyny'; 4. (*w golfie*) 'prawo do wykonania pierwszego uderzenia na tzw. obszarze tee'¹⁹. Przytoczona definicja potwierdza kojarzenie honoru z okazywanym komuś poważaniem i szacunkiem oraz z zewnętrz-

¹⁵ *Ehre*: 'das äußere, auf Würdigung der Verdienste gegründete Ansehen'; 'das öffentliche Amt, das Ehrenamt, die Ehrenstelle'; 'die Anständigkeit' (HW Web 1872).

¹⁶ 'Ehre ist entweder ein besonderer Vorzug, durch den jemand über andere erhoben wird [...], oder sie ist nur das Freisein von Schande [...]' (DW Paul 1897).

¹⁷ *Ehre*: 'äußeres Ansehen, Wertschätzung durch andere Menschen'; 'Bewusstsein des eigenen Wertes, Selbstachtung' (WDG Klapstein 1964–1977).

¹⁸ *Ehre*: 'äußeres Ansehen, Geachtetsein durch andere [und dessen Ausdruck in einer besonderen Auszeichnung], Anerkennung'; 'innerer Wert, persönliche Würde' (DudBW 1985).

¹⁹ *Ehre*: 1.a. 'Ansehen aufgrund offenbaren oder vorausgesetzten (besonders sittlichen) Wertes; Wertschätzung durch andere Menschen'; b. 'Zeichen oder Bezeugung der Wertschätzung'; 2. 'Gefühl für die eigene Ehre'; 3. (*veraltet*) 'jungfräulichkeit eines

nymi przejawami (znakami) tego szacunku. Dookreśla też, że to poważanie [34] okazywane jest osobom uosabiającym jakąś wartość etyczną.

Reasumując, z przywołanych eksplikacji znaczeniowych wydobyte zostały 34 cechy definicyjne honoru w języku niemieckim, takie jak:

– [21] głęboki szacunek / respekt w stosunku do określonych grup podmiotów: [19] osób / Boga, bóstwa / rzeczy i stanów rzeczy;

– [1] szacunek / poważanie / sława / uznanie, [2] przypisywane [najczęściej – M. G.] jakiejś osobie [3] ze względu na wyróżniającą ją właściwość, a mianowicie: jej status majątkowy²⁰, wysoką pozycję (społeczną), szczególną postawę (dzielność), pewną postawę umysłową i obyczajową, w tym zwłaszcza [14] czystość obyczajów lub [34] jakąś wartość etyczną; okazywane jakiejś osobie również z uwagi na: [30] jej zasługi, [11] sprawowanie przez nią publicznego urzędu, urzędu zwierzchniczego lub zaszczytnego (wysokiego) stanowiska [23] wiążanego z dochodami, też z uwagi na: [12] powszechne świadectwo innych o tym, że ta osoba posiada „wyśmienitą jakość, znakomite cechy i zręczności”, [17] dobre imię [13] lub świadectwo innych o tym, że dana osoba (należyście) wypełnia swoje obowiązki (powinności);

– [20] postawa szacunku / uznania / podziwu [32] przeciwstawiana hańbie;

– [4] zewnętrzne oznaki uznania / szacunku, [5] okazywane jakiejś osobie z uwagi na jej wartość, w szczególności: [22] zaszczyty / honory / wyróżnienia / odznaczenia (chlubne odznaczenie) za zasługi i osiągnięcia; też [9] korzystna opinia innych o kimś, która [15] może zostać wyrażona w mowie (w słowach), [16] może również skutkować jakimiś dobrodziejstwami oraz [10] okazywaniem komuś pierwszeństwa (wynikającego z ustalonego, uznanego przez innych porządku);

– [6] cnota, [7] łączona z godnym / przyzwoitym zachowaniem, a więc takim, które pozostaje w zgodzie z obowiązującymi normami moralnymi i/lub obyczajami, zespalana z takimi wartościami, jak: [26] przyzwoitość, [24] prawość, [25] sumienność (też w odniesieniu do podjętych obowiązków);

– [33] wartość wewnętrzna / [28] (głęboka) godność (osobista) i [29] jej poczucie (poczucie godności osobistej), wyrażająca się w: [31] świa-

---

jugen Mädchens'; 4. (Golf) 'Berechtigung, den ersten Schlag auf einem Abschlag zu machen' (DudDUW [1983] 2007).

²⁰ Też: *Er hat ein Vermögen, wovon er mit Ehren leben kann* (GKW Adel).

domości samego siebie, [18] poczuciu (własnej) wartości, [8] szacunku dla samego siebie;

– [27] (w odniesieniu do kobiet) dziewiczość względnie wierność małżeńska.

4. Etymologia

Ehre to słowo starogermańskie wywodzone od **aizō*, **aizjō* – wyrazów oznaczających ‘Scheu, Ehre, Achtung’ (‘wstydlivość/ bojaźliwość, cześć/ honor, szacunek’), wyprowadzanych od indoeuropejskiego rdzenia **ais-* ‘ehrfürchtig sein, verehren’ (‘być pełnym czci, czcić’)²¹. Rozszerzona forma tego rdzenia występowała m.in. w gockim *aistan* ‘sich scheuen, achten’ (‘lękać się/ obawiać się [kogoś – M. G.], poważać/ szanować [kogoś – M. G.]’). Gockie *aistan* spokrewnione było z łacińskim *aestimāre* ‘würdigen’ (‘doceniać/ uznawać’) (DW Wei). W znaczeniu etymologicznym leksemu *Ehre* uobecnia się zewnętrzny wymiar honoru: oddawanie komuś czci, należnego szacunku i poważania.

5. Synonimy

Najczęściej podawanymi synonimami (wyrazami bliskoznacznymi) leksemu *Ehre* w wymiarze zewnętrznym są: *Ansehen* ‘poważanie’, *Achtung* ‘szacunek’, *Anerkennung* ‘uznanie’, (*podniośle*) *Wertschätzung* ‘szacunek/ uznanie’, też *Respekt* ‘respekt/ poważanie’ – słowa często notowane w słownikowych definicjach analizowanego leksemu. Pewna grupa wyrazów wskazuje na duże uznanie, wielki szacunek okazywane komuś: *Ehrfurcht* ‘głęboki szacunek/ głęboka cześć’, *Hochachtung* ‘głęboki szacunek’, *Hochschätzung* ‘wysokie poważanie’, *Reverenz* ‘rewerencja’, (*przestarzale*) *Ästimation* ‘estyma’, (*erudycyjny*) *Nimbus* ‘nimb/ szczególne poważanie’, pozostające w związku z nieposzlakowaną opinią, jaką ktoś lub coś cieszy się wśród ludzi: [*guter*] *Ruf* ‘[dobra] reputacja’, *hohe Einschätzung/ Meinung* ‘wysoka ocena/ wysoka opinia’, *Leumund* ‘reputacja’, *Reputation* ‘reputacja’, *Renommee* ‘renoma’, *Ruhm* ‘sława’ (Dud-Onl).

Wyrazami bliskoznacznymi dla honoru są też słowa wskazujące na: **a.** uznanie dla czyichś cech i/lub zasad postępowania: *Belobigung* ‘pochwała’, *Lob* ‘pochwała’, *Bewunderung* ‘podziw’; **b.** prestiż / autorytet / znaczenie, jakim ktoś cieszy się z jakichś względów w swoim

²¹ Zob. AHDW; DEW Köb; IEW Pok; EW Mack.

środowisku: *Prestige* ‘prestiz’, *Autorität* ‘autorytet/ uznanie’, *Geltung* ‘poważanie/ znaczenie’, *Bedeutung* ‘znaczenie/ poważanie/ wartość’; c. zewnętrzny obraz danej osoby („budowany” ze względu na jej szczególne umiejętności): *Image* ‘wizerunek’, *Profil* ‘wizerunek’; d. zewnętrzne oznaki szacunku, czci składane komuś (ze względu na coś): *Ehrung* ‘honor/ zaszczyt’, *Würdigung* ‘uznanie’ – *würdigende Äußerung*, *Rede o. Ä.* ‘doceniająca [kogoś, coś – M. G.] wypowiedź, mowa albo coś w tym rodzaju’; *Beifall* ‘oklaski’, (*erudycyjny*) *Ovation* ‘owacja’, *Honorierung* ‘uhonorowanie’, *Belohnung* ‘nagroda’, *Auszeichnung* ‘wyróżnienie’, *Ehrerbietung* ‘czołobitność/ głęboki ukłon’, (*podniośle, przestarzałe*) *Huldigung* ‘hołd’ (Dud-Onl).

Do honoru w wymiarze wewnętrznym odnoszą się z kolei takie wyrazy bliskoznaczne/ synonimy, jak: *Würde* ‘godność’, *Selbstachtung* ‘szacunek dla samego siebie’, *Wertgefühl* ‘poczucie wartości’, też *Ehrgefühl* ‘poczucie honoru’, oraz wyrazy nazywające konkretne postawy i cechy charakteru, takie jak: *Anstand* ‘przyzwoitość’ i *Stolz* ‘duma’.

6. Pojęcie nadrzędne (hiperonim)

Honor (*Ehre*) kategoryzowany jest najczęściej jako: *Haltung*, *Einstellung* ‘postawa’, *Tugend* ‘cnota’, *innerer Wert* ‘wartość wewnętrzna’; w tekstach też jako: (*das höchste*) *Gut* ‘(najwyższe) dobro’, *Rechtsgut* ‘dobro prawne’.

7. Kolekcje i kompleksy

Honor współwystępuje w jednym szeregu z wartościami, które wskazują na jego wymiar zewnętrzny i wewnętrzny. Do powtarzających się połączeń szeregowych należą m.in.:

- *Ehre*, (*Lob*), *Anerkennung* ‘honor, (pochwała), uznanie’;
- *Ehre*, (*Anerkennung*), *Auszeichnung* ‘honor, (uznanie), wyróżnienie’;
- *Ruhm und Ehren* ‘sława i honory’, por. *Denk an den Tod, wenn Ruhm und Ehren, / Wenn deine Schätze sich vermehren.* (Opitz, XVI / XVII w., za: GWK Adel);
- *Ehre und Reputation* ‘honor i reputacja’; por.:

[4] *Einigen Historikern zufolge war Hass im Mittelalter ein nützliches Mittel, um „die Befähigung, Verwandte, Freunde und Schützlinge für sich zu gewinnen”, zu zeigen und auf die Probe zu stellen, wie der Harvard-Historiker Daniel Smail schreibt. Bestimmte Formen rachsüchtigen Zorns galten nicht*

nur als ein Zeichen tugendhafter Seelen, sondern auch als eine Möglichkeit, seine gesellschaftliche Ehre und Reputation zu bewahren.

[Według niektórych historyków nienawiść w średniowieczu była przydatnym środkiem „umożliwiającym pozyskiwanie dla siebie krewnych, przyjaciół i protegowanych” oraz wystawianie ich na próbę – jak pisze historyk Harvardu Daniel Smail. Określone formy żądnego zemsty gniewu nie uchodziły tylko za symbol dusz cnotliwych, ale także za możliwość zachowania społecznego szacunku i reputacji.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 9 X 2014)²².

– *Ruhm und Ehre* ‘sława i chwała’, dosłownie: ‘sława i honor’, por.: *Ruhm und Ehre den Opfern des Faschismus* (HW Kemp); por. też:

[5] *Sie waren bei Kriegsende die Helden, die die Hansestadt vor dem endgültigen Untergang bewahrten. Ihnen gebührt Ruhm und Ehre.*

[Pod koniec wojny byli bohaterami, którzy uratowali miasto hanzeatyckie przed całkowitym upadkiem. Należy im się sława i chwała.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 11 VI 2015).

– *Ehre (und) Anstand* ‘honor (i) przyzwoitość’; por.:

[6] *Drei stellvertretende Landesvorsitzende sind in Siegen übrigens auch noch zurückgetreten. Einer begründete es damit, dass er offenbar „andere Vorstellungen von Anstand und Ehre” habe als Pretzell.*

[Trzech zastępców przewodniczących na szczeblu kraju związkowego ustąpiło z urzędu w Siegen. Jeden z nich swoją decyzję uzasadnił tym, że ma najwidoczniej „inne wyobrażenia na temat przyzwoitości i honoru” niż Pretzell.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 11 V 2015).

– *Ehre und Würde* ‘honor i godność’:

[7] *Nach den Worten von Bundeskanzlerin Angela Merkel (CDU) hat der Widerstand damals die Würde Deutschlands gewahrt. Es habe leider nicht viele Widerstandskämpfer während der Nazi-Diktatur gegeben, aber die wenigen hätten dem Land Würde und Ehre bewahrt, sagte Merkel.*

[Według kanclerz Angeli Merkel (CDU) stawiany opór zachował wówczas godność Niemiec. W czasie dyktatury narodowosocjalistycznej nie było niestety wielu bojowników ruchu oporu, ale to właśnie tych niewielu przyczyniło się do tego, że kraj zachował godność i honor, powiedziała Merkel.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 20 VII 2009).

[8] *Meinungsfreiheit findet aber ihre Grenze darin, dass sie Ehre und Würde des anderen nicht zerstören darf; sie ist nicht Freiheit zur Lüge oder zur Zerstörung von Menschenrechten.*

²² Wszystkie przykłady zaczerpnięte z korpusu DWDS, jak również te wyekscerpowane z prasy (tj. z konkretnych gazet i czasopism) przytaczam zgodnie z zawartą w nich pisownią.

[Wolność wypowiedzi znajduje przecież swoją granicę w tym, że nie może ona niszczyć honoru i godności innego człowieka; nie stanowi ona wolności do kłamstwa albo niszczenia praw człowieka.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 20 IV 2005).

8. Opozycje (antonimy)

Leksemowi *Ehre* przeciwstawiane są: *Unehre* ‘Minderung, Verlust der Ehre, des Ansehens, der Wertschätzung’ (‘ograniczenie, utrata honoru, poważania, szacunku’), *Ehrlosigkeit* (‘brak honoru’), *Schande* ‘etwas, was jemandes Ansehen in hohem Maße schadet’ (‘hańba, coś, co w dużym stopniu szkodzi czyjemuś poważaniu’), *Verruf* (‘zła sława’).

W stosunku opozycji semantycznej do honoru pozostają też leksemy utrwalające negatywne postawy ze strony otoczenia, takie jak: *Schmach* ‘etwas, was als Kränkung, Schande, Herabwürdigung, Demütigung empfunden wird’ (‘coś, co jest odczuwane jako zniewaga, hańba, poniżenie, upokorzenie’), *Schimpf* ‘Beleidigung, Demütigung, Schmach’ (‘obraza/ zniewaga, upokorzenie’), *Demütigung* ‘tiefe Kränkung, Herabwürdigung’ (‘głęboka zniewaga, poniżenie’); *Erniedrigung* (‘upokorzenie/ poniżenie’), *Beschämung* (‘zawstydzenie’), *Bloßstellung* (‘blamaż/ kompromitacja’).

9. Połączenia wyrazowe (luźne i s frazeologizowane)

Słowniki rejestrują szereg połączeń wyrazowych z wyrazem *Ehre* tak w wymiarze zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Do pierwszej grupy należą m.in.: *äußere, hohe, große Ehren* (‘zewewnętrzne, wysokie, wielkie honory’); *etwas zu jmds. Ehre, Ehren tun, veranstalten* (‘czynić/ zrobić, zorganizować coś na czyjąś cześć’); *(podniośle) jemandem die letzte Ehre erweisen* (‘oddać komuś ostatnią cześć/ posługę’); *es wird dir keine Ehre einbringen* (‘to nie przyniesie ci honoru/ zaszczytu’); *Ehre verloren, alles verloren* (‘Kto stracił honor, ten wszystko stracił’). Do honoru w znaczeniu wartości wewnętrznej (godności) odnoszą się z kolei takie zwroty i wyrażenia, jak m.in.: *seine unangetastete Ehre* (‘jego nietknięty/ nienaruszony honor’); *das verbietet unsere Ehre* (‘tego zabrania/ zakazuje nasz honor’).

10. Podmiot honoru

Honor przypisywany jest w pierwszej kolejności mężczyznom: *Männerehre/ Mannesehre/ die Ehre des Mannes/ männliche Ehre*,

w szczególności tym noszącym broń: rycerzom, wojownikom, żołnierzom i oficerom: *ritterliche Ehre, die Ehre der Krieger; Soldatenehre, die Ehre der Kompanie, Offiziersehre, die Ehre der deutschen Armee, insonderheit des deutschen Offizierskorps* ('rycerski honor, honor wojowników; honor żołnierza, honor kompanii, oficerski honor, honor niemieckiej armii, w szczególności niemieckiego korpusu oficerskiego'); a ponadto osobom należącym do określonej klasy społecznej lub grupy zawodowej: *Standesehre, Berufsehre, die Ehre des Berufsstandes* ('honor klasy społecznej, honor grupy zawodowej'); wykonawcom określonych zawodów (zwłaszcza urzędnikom): *Beamtenehre/ die Ehre des Beamten* ('honor urzędnika'); też myśliwym: *Jägerehre* ('honor myśliwego'); osobom związanych z rzemiosłem: *die Ehre der Handwerker/ die Ehre deutscher Handwerker, Zunftehre* ('honor rzemieślników/ honor niemieckich rzemieślników, honor cechu').

Podmiotem honoru może być jakaś zbiorowość: *kollektive Ehre*, zwłaszcza rodzina: *Familienehre, die Ehre meiner/ einer Familie, Haus-ehre* ('honor domu/ rodziny') i naród: *nationale Ehre*.

W znaczeniu 'czystości niewieściej' leksem *Ehre* odnosi się do kobiet: *Frauenehre*. Może być też odnoszony do Boga: *die Ehre Gottes* 'dessen unendlicher Vorzug vor allen Geschöpfen' ('Jego [Boga – M. G.] nieskończona wyższość nad wszystkimi stworzeniami') oraz osób zmarłych: *Totenehre* ('cześć oddawana zmarłym').

W tekstach honor lub jego brak przypisywany jest z reguły politykom: *die Ehre von Politikern/ Politikerehre*; też w znaczeniu 'dobrego imienia' ruchom społeczno-politycznym: *die Ehre der deutschen Sozialdemokratie*, parlamentowi: *die Ehre des Parlaments*, demokracji i społeczeństwu demokratycznemu: *die Ehre der Demokratie, die Ehre einer demokratischen Gesellschaft*; częściej konkretnym krajom i narodom: *Deutschlands Ehre, die Ehre der Ski-Nation Österreich*; jakiejś profesji: *die Ehre des Journalismus, journalistische Ehre*.

11. Podstawowa cecha HONORU: respekt / poważanie / uznanie / (głęboki) szacunek

Podstawową, jądrową cechą honoru w języku niemieckim jest respekt / poważanie / uznanie / (głęboki) szacunek. Cecha ta uznana została za najważniejszą w studenckiej ankiecie A 2014. Wskazano ją aż 30x, co dało 12,93% wszystkich wskazań. Pod pojęciem „prawdziwego” honoru studenci rozumieli m.in.:

[9] *Respekt vor anderen und (vor) sich selbst; respektvolles Verhalten anderen gegenüber; Ehre bedeutet einen Anspruch auf Respektzollung anderer; Ansehen/ gesellschaftliches Ansehen als Ehrträger; Ehre ist Anerkennung (von anderen); Ehre bedeutet, dass ich ein positives Gefühl aus der Tatsache ziehe, dass andere meine Leistungen und/ oder Fähigkeiten anerkennen; Hochachtung für etwas, das als gut oder wertvoll empfunden wird (und es noch tatsächlich ist); dass man jemanden schätzt, weil er/ sie etwas Außergewöhnliches getan hat; sich selbst und andere Menschen achten; aufgrund einer „Sache“, – einer Tat, seiner Werte, seines Handelns, Benehmens geachtet zu sein; von anderen Menschen geachtet und geschätzt zu werden; Wertschätzung (von seinen Mitmenschen).* (A 2014).

Ta immanentna cecha honoru znajduje też swoje liczne poświadczenia w tekstach, przykładowo:

[10] *Richard Gehrke schrieb mir 1986: Ich wäre glücklich, wenn ich politisch anerkannt würde, auf das Geld würde ich gerne verzichten. Somit wäre wenigstens meine Ehre, sowie die Ehre meines verstorbenen Bruders wieder hergestellt. Richard Gehrke meinte mit »Ehre« die moralische Anerkennung und Hochachtung, die Verfolgten des Nazi-Regimes in der Bundesrepublik nach seinen Erfahrungen nur partiell zuteil geworden ist. Offizielle Ehrungen und lobende Erwähnungen in Schulbüchern konzentrieren sich ja auf den konservativen, viel zu spät einsetzenden Widerstand vom 20. Juli 1944, während vom Widerstand der »kleinen Leute«, dem kommunistischen Widerstand insbesondere, nur selten und widerwillig die Rede ist.*

[Richard Gehrke napisał mi w 1986 roku: Byłbym szczęśliwy, gdybym zdobył uznanie polityczne; z pieniędzy chętnie bym zrezygnował. Tym samym zwróciłbym sobie honor i honor mojego zmarłego brata. Richard Gehrke rozumiał „honor” jako moralne uznanie i głęboki szacunek, które, według jego doświadczeń, prześladowanym przez reżim nazistowski w Republice Federalnej Niemiec przypadły w udziale jedynie częściowo. Oficjalne honory i pełne uznania wzmianki w podręcznikach szkolnych koncentrują się na oporze konserwatywnym z dnia 20 lipca 1944, który rozpoczął się o wiele za późno, podczas gdy na temat oporu „maluczkich”, w szczególności oporu komunistycznego, mówi się rzadko i niechętnie.] (Korpus DWDS, Hannover Heinrich, *Die Republik vor Gericht 1975–1995*, Berlin: Aufbau-Verl. 1999, s. 252).

[11] *Deshalb hatten Männer dieses Gesellschaftstypus eine fragile Identität, die wieder zusammenbrechen konnte, wenn sie sich den an die Rolle gestellten Anforderungen nicht gewachsen zeigten. Das wurde ausgedrückt durch das Konzept der Ehre. Verlor man sie, verlor man die Anerkennung, die dem Status gebührte. Zur Ehre des Mannes gehörte, daß er nicht unter dem Pantoffel stand, nicht gehört wurde und sich nicht wie eine Frau aufführte.*

[Z tego też względu mężczyźni należący do tego typu społeczeństwa posiadali kruchą tożsamość, która mogła ponownie się załamać, jeżeli okazywało się, że nie spełniają oni postawionych im wymagań. Zostało to wyrażone przez koncept/ pojęcie honoru. Jeżeli utracono honor, utracono również uznanie, które było gwarantem statusu. Do honoru mężczyzny należało to, że nie był on pod pantoflem, nie przyprawiono mu rogów i nie zachowywał się on jak kobieta.] (Korpus DWDS, Schwanitz Dietrich, *Bildung*, Frankfurt a.M.: Eichborn 1999, s. 381).

Cecha poważania poświadczona została w eksplikacjach znaczeniowych złożenia z wyrazem *Ehre*, przykładowo *Ehrenstelle* ‘Ansehen verleihendes hohes Amt’ (‘wysoki urząd zapewniający poważanie’). Poważanie zestawia się ze sławą, znaczeniem, szacunkiem: *Ehrenbesitz* ‘Ruhm, Ansehen verleihender Besitz’ (‘posiadanie/ własność zapewniające/-a sławę, poważanie’); *Ehrsucht* ‘starkes, heftiges Verlangen nach Ansehen, Geltung, auch in krit. Sicht’ (‘silne pragnienie poważania, znaczenia, też z perspektywy krytycznej’); *Ehrverlust* ‘Minderung des Ansehens, der Achtung’ (‘ujma na honorze/ poważaniu, szacunku’).

Cecha uznania/ (głębokiego) szacunku utrwalona została najdobitniej w eksplikacji znaczeniowej pochodnego od *Ehre* derywatu *ehren*, który słowniki definiują jako: ‘Ehre erweisen, achten, anerkennen’ (‘okazać komuś uznanie/ szacunek, poważać/ szanować, uznawać’) (EWD Pfei). Szacunek pojawia się w jednym szeregu z respektem, przykładowo: *ehrerbietig* ‘achtungsvoll, respektvoll’ (‘pełen szacunku, pełen respektu’).

12. Jakie są zewnętrzne wyrazy / oznaki HONORU?

Widoczną oznaką honoru jest wyróżnienie kogoś: *ich rechne es mir zur Ehre an, dass...* ‘ich fühle mich geehrt, ausgezeichnet’ (‘czuję się zaszczycony/-a, wyróżniony/-a’), zwłaszcza poprzez przyznanie temu komuś odznaczenia, orderu, medalu, odznaki: *Ehrenzeichen* ‘vom Staat verliehene, ordensähnliche Auszeichnung’ (‘odznaczenie państwowe podobne do orderu’); *Ehrenkreuz* ‘für den Orden der Ehrenlegion’ (‘na odznaczenie orderu Legii Honorowej’). Por.:

[12] *Frage: Sie sind in diesem Jahr 75 geworden und werden mit Preisen für Ihr Lebenswerk überhäuft. Was bedeuten Ihnen die Auszeichnungen? Antwort: Es ist schon toll, wenn man eine solche Ehre bekommt.*

[Pytanie: W tym roku ukończył/a Pan/i 75 rok życia i jest Pan/Pani zasypywany/a nagrodami za dzieło życia. Co oznaczają dla Pana/Pani te odznacze-

nia? Odpowiedź: To wspaniałe uczucie, kiedy zostanie się uhonorowanym w taki sposób.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 22 V 2015).

Widocznymi oznakami honoru (uznania / poważania / szacunku) są również:

– zaszczyty i godności: *zu höchsten Ehren kommen; zu akademischen Ehren kommen; zu olympischen Ehren kommen; kirchliche Ehren* ('dojść do najwyższych godności; dojść do godności akademickich; dojść do godności olimpijskich; kościelne godności');

– tytułowanie (przyznanie komuś *tytułu honorowego* z uwagi na duże / szczególne zasługi): *Ehrentitel* 'wegen / aufgrund besonderer Verdienste verliehener Titel' ('tytuł honorowy, tytuł nadawany [komuś] ze względu na szczególne zasługi'); *Ehrenbürger* 'Ehrentitel für jmdn., der sich um eine Stadt (od. Hochschule) bes. verdient gemacht hat' ('obywatel honorowy, tytuł honorowy przyznawany osobie, która zasłużyła się w szczególny sposób jakiemuś miastu (albo szkole wyższej)'); por. też: *Ehrensensator, Ehrendoktor*;

– wskazanie komuś zaszczytnego miejsca (w celu okazania temu komuś szacunku): *Ehrenplatz: jmdm. einen Ehrenplatz geben* 'einen bevorzugten Sitzplatz, um ihn zu ehren' ('miejsce honorowe: dać komuś miejsce honorowe, [czyli] preferowane miejsce siedzące w celu uhonorowania tego kogoś');

– obdarowywanie osób znaczących (takich jak m.in. gość honorowy, zwycięski wódz/ dowódca) jakimś szczególnym „podarunkiem”: *Ehrengabe* 'Geschenk für einen Ehrengast' ('podarunek honorowy, prezent dla gościa honorowego'); *Ehrengeschenk* 'einem siegreichen Heerführer zustehende Ehrengabe' ('prezent honorowy, podarunek honorowy przysługujący zwycięskiemu dowódcy/ wodzowi');

– uroczyste podejmowanie/ przyjmowanie kogoś: *jemanden mit diplomatischen Ehren empfangen* ('przyjmować kogoś z dyplomatycznymi honorami');

[13] *Und wenn es regnet, laufen neben Merkel und ihrem Gast zwei Diener mit Schirmen, damit die Regierungschefs nicht nass werden. Die Kanzlerin, heißt es dann, habe ihren Kollegen aus China oder Südafrika mit diplomatischen Ehren empfangen. Die Fahnen, die Hymnen, der rote Teppich [...].*

[I kiedy pada deszcz, biega obok Merkel i jej gościa dwóch lokajów z parasolami, aby szefowie rządu nie zmokli. Pani kanclerz, twierdzi się wtedy, przyjęła/ ugościła swojego kolegę z Chin albo z Afryki Południowej z dyplomatycznymi honorami. Flagi, hymny, czerwony dywan [...].] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 19 II 2015).

– przyznanie określonych praw jakiejś grupie ludzi (obywatelom): *bürgerliche Ehrenrechte* ‘bestimmte Rechte eines Staatsbürgers, besonders das aktive und passive Wahlrecht, das Recht öffentliche Ämter zu bekleiden und bestimmte Titel zu erwerben und zu führen’ (‘obywatelskie prawa honorowe, określone prawa obywatela, w szczególności czynne i bierne prawo wyborcze, prawo piastowania urzędów publicznych oraz zdobywania określonych tytułów i ich używania’);

– przyznawanie wynagrodzenia honorowego za szczególne zasługi: *Ehrensold* ‘Gehalt als Dank für besondere Verdienste’ (‘wynagrodzenie honorowe, wynagrodzenie jako podziękowanie za szczególne zasługi’).

Oznaką honoru (uznania / poważania / szacunku) jest oddanie osobie zasłużonej lub piastującej wysokie stanowisko honorów wojskowych (*militärische Ehren*); w wojsku obowiązuje pozdrowienie przełożonego: *Ehrenbezeigung* ‘militärischer Gruß gegenüber Vorgesetzten’ (‘salut honorowy, pozdrowienie wojskowe w stosunku do przełożonego’).

13. Co stanowi o istocie HONORU w wymiarze wewnętrznym?

W wymiarze wewnętrznym honor utożsamiany jest z godnością i jej poczuciem (*Ehrgefühl*), rozumianym jako: ‘świadomość samego siebie, poczucie własnej wartości’ (*Selbstbewusstsein, Selbstwertgefühl*); ‘poczucie własnej godności; szacunek dla samego siebie’ (*Gefühl für die eigene Ehre; Selbstachtung*); ‘szacunek dla swojej godności osobistej’ (*das Achten auf seine persönliche Würde*). Na cechę godności oraz poczucia własnej wartości wskazywano też w studenckiej ankiecie A 2014 (każdorazowo po 5x). Respondenci zwrócili przy tym uwagę na takie aspekty „prawdziwego” honoru, jak:

[14] *Bewahrung der eigenen Würde, d.h. auch selbstbewusste Verteidigung; zu sich selbst zu stehen und das auch zu verteidigen; Ehre ist die Würde des Menschen und sein Recht der zu sein, der er ist; steht in Zusammenhang mit der Würde und Anerkennung einer Person (zum Teil auch ihrer Leistungen); die Ehre des Menschen sollte unantastbar sein; Selbstachtung; Selbstwertgefühl; Selbstwertschätzung; persönliches Wertgefühl, über dessen Verletzung man nicht erfreut ist.*

[Zachowanie własnej godności, to znaczy również samoświadoma obrona; stać po swojej stronie i tego też bronić; honor to godność człowieka i jego prawo do bycia tym, kim jest; pozostaje w związku z godnością i uznaniem osoby (po części też jej osiągnięć); godność człowieka powinna być

nienaruszalna; szacunek dla samego siebie; poczucie własnej wartości; poczucie osobistej/ własnej wartości, z powodu naruszenia której człowiek się nie cieszy.] (A 2014).

Por. też:

[15] *Während die Ehre des Menschen in seiner Würde und Zuverlässigkeit als Geschöpf Gottes beruht und alle besonderen Fähigkeiten, Leistungen und amtlichen Qualitäten ihre Anerkennung darin finden, daß die Umwelt ihnen das angemessene Vertrauen entgegenbringt und infolgedessen die Würde und Ehre gesteigert werden, kann sich das Ehrgefühl [...] von der Umwelt distanzieren, um sich und die eigene Würde zu verabsolutieren.*

[Podczas gdy honor człowieka spoczywa w jego godności i wiarygodności jako stworzenia Bożego, a wszystkie szczególne umiejętności, osiągnięcia i jakości znajdują swoje uznanie w tym, że otoczenie obdarza je należącym zaufaniem i wskutek tego wzrasta godność i szacunek, to poczucie honoru może [...] zdystansować się od otoczenia, żeby zabsolutyzować siebie i własną godność.] (Korpus DWDS, Oyen H. van, *Selbstbehauptung*, [w:] *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Berlin: Directmedia Publ. 2000 [Tübingen: Mohr 1961]).

[16] *Der unter einer (gedacht göttlichen) Normativität lebende Mensch „verhandelt“ sozusagen mit seinen Göttern über Würde und Ehre der Welt und seiner selbst. Das ist die Geschichte von Odysseus, dem listenreichen. Dasselbe vollbringt, wer jene Beziehung in eine metaphysische Betrachtung der „Natur“ hineinliest: „Ehre“ ist danach ein anderer Ausdruck für „Würde“, und diese kommt dem Menschen – lässt man Gott aus dem Spiel – allein deshalb zu, weil er sich diese Frage stellt.*

[Człowiek żyjący pod (z założenia boską) normatywnością „negocjuje”, że tak powiem, ze swoimi bogami godność i honor świata i samego siebie. Jest to historia przebiegłego Odyszeusza. To samo osiągnie ten, kto się wczyta w metafizyczne postrzeganie „natury”: „honor” to inaczej „godność”, a ta przynależy jedynie człowiekowi – wyłączając Boga – ponieważ zadaje on sobie to pytanie.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 14 IV 2015).

[17] *Paragraph 185 Strafgesetzbuch, Beleidigung: Begrifflich ist Beleidigung der rechtswidrige Angriff auf die Ehre eines anderen durch vorsätzliche Kundgebung der Mißachtung oder Nichtachtung. Die Ehre als Objekt der Beleidigung bedeutet einmal den inneren Wert oder die Würde des Menschen; daneben die äußere Ehre in den Augen der anderen, nämlich die Geltung (sein Ruf) innerhalb der menschlichen Gesellschaft.*

[Paragraf 185. Kodeksu karnego, obraza: Pod względem pojęciowym obraza stanowi sprzeczny z prawem atak na honor/ godność drugiego człowieka poprzez manifestowanie zamierzonego lekceważenia albo nieposzanowania. Honor jako obiekt obrazy oznacza raz wewnętrzną wartość lub

godność człowieka; oprócz tego oznacza honor zewnętrzny w oczach innych, a mianowicie znaczenie (opinię) w społeczeństwie.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 12 XII 1969).

Z honorem rozumianym jako poczucie własnej godności zespalane są duma i ambicja, przykładowo: *seine Ehre dareinsetzen, die Prüfung gut zu bestehen*, znaczy tyle, co: ‘sich ehrgeizig alle Mühe dafür geben’ (‘ambitnie dołożyć wszelkich starań/ zadać sobie wszelki trud’); *Ehrgeiz* to: ‘starkes oder übertriebenes Streben nach Erfolg und Ehren’ (‘ambicja, silne i przesadne dążenie do sukcesu i zaszczytów’). Na dumę jako komponent semantyczny „prawdziwego” honoru wskazywano często m.in. w studenckiej ankiecie A 2014, zaznaczając przy tym:

[18] *Stolz; wenn das Individuum von Stolz erfüllt wird; Ehre hat für mich eher etwas mit Stolz zu tun; Ehre und Stolz gehören für mich unweigerlich zusammen und sind an sich positiv konnotiert; für mich persönlich besteht ein schmaler Grad zwischen Ehre und Stolz; Ehre bedeutet Stolz auf etwas Erreichtes.*

[Duma; kiedy jednostkę przepelnia duma; honor ma dla mnie raczej coś do czynienia z dumą; honor i duma stanowią dla mnie w sposób nieunikniony jedność i są same w sobie pozytywnie konotowane; dla mnie osobiście jest cienka linia między honorem i dumą; honor oznacza dumę z czegoś, co się osiągnęło.] (A 2014 11x).

Tę cechę honoru potwierdzają też dane systemowe: *ehren* ‘stolz machen’ (‘czynić dumnym’); *Ehrenpflicht* ‘freudig, stolz zu erfüllende Pflicht’ (‘obowiązek do spełnienia ochoczo, dumnie’); *Ehrensache (potocznie)* ‘selbstverständlich, freudig und stolz erfüllte Pflicht’ (‘obowiązek spełniony w sposób oczywisty, ochoczo i dumnie’).

Immanentną cechą (człowieka) honoru jest szeroko rozumiana uczciwość (w stosunku do samego siebie i innych):

[19] *Ehre hat etwas mit Ehrlichkeit zu tun/ wahre Ehre hat schon dem Wortstamm aus viel mit Ehrlichkeit zu tun; Ehrlichkeit in jeder Lebenslage, auch wenn einem daraus Nachteile erwachsen; ehrlich zu sich selbst sein; ehrliches, solidarisches Handeln!; fairer Umgang mit anderen.*

[Honor ma coś wspólnego z uczciwością/ prawdziwy honor ma już z uwagi na rdzeń wyrazu dużo wspólnego z uczciwością; uczciwość w każdej sytuacji życiowej, również wtedy, kiedy jest to dla kogoś niekorzystne; być uczciwym w stosunku do siebie; uczciwe, solidarne działanie!; obchodzenie się w sposób uczciwy z innymi.] (A 2014 13x).

oraz związana z nią szczerłość, słowność (dotrzymywanie słowa, obietnic) i prawdomówność: *Aufrichtigkeit* (A 2014 4x); *der Wahrheit die Ehre geben* ‘aufrichtig sein’ (‘być szczerym’); *auf Ehre und Gewissen* (pol. *pod słowem honoru*), *auf Ehre und Seligkeit* ‘wirklich und wahrhaftig’ (‘prawdziwie/ szczerze’).

Por. też:

[20] *Es ist schließlich weder eine innere Bindung an die Geisha noch gar die Überzeugung, eine Begabung fördern zu müssen, sondern purer Stolz und die Angst, das Gesicht zu verlieren, die den Schriftsteller veranlassen, hartnäckig seine Idee weiterzuverfolgen: Ich bin schließlich ein Mann, und ich habe nicht die Absicht, meine Ehre zu verlieren, indem ich ein Versprechen nicht halte.*

[Nie jest to w końcu ani więź z gejszą, ani przekonanie o konieczności promowania talentu, ale czysta duma i strach przed utratą twarzy, które skłaniają pisarza do uporczywego dążenia za swoimi ideami: Jestem w końcu mężczyzną i nie mam zamiaru stracić swojego honoru przez to, że nie dotrzymam obietnicy.] (Korpus DWDS, Hijjya-Kirschnerreit Irmela, *Selbstentblösungsrituale*, Wiesbaden: Steiner 1981, s. 150).

14. W jakich postawach i zachowaniach wyraża się HONOR?

Immanentną cechą człowieka honoru jest życie zgodne z wartościami moralnymi, moralnością:

[21] *Eine Beachtung von Werten und Moral; an Werten orientiertes Handeln; moralische Werte auch in persönlich schwierigen und unangenehmen Situationen beizubehalten; Anerkennung von bestimmten Werten wie Loyalität, Ehrlichkeit ... und die Ausrichtung des eigenen Lebens nach diesen; Leben m. [mit – M. G.] Moral (z.B. nicht lügen, betrügen, selbst gesteckte Ziele erreichen, schwierige Situationen gekonnt durchstehen und stärker hervorgehen); ein ehrhafter Mensch weicht nicht aus, lügt nicht und bleibt stets bei der Wahrheit; ehrenhaft handeln = moralisch und gut handeln; Zusammenhang mit Moral (richtiges Verhalten); sich selbst und anderen gegenüber moralisch richtig verhalten, dass man danach kein schlechtes Gewissen haben muss; Einstehen für moralische (und ethische) Standards, insb. die eigenen Standards und Ansprüche, auch gegen Widerstände; sich hohe moralische Standards zu setzen und nach deren Verwirklichung zu streben; Verdienst für moralisches Verhalten; Ehre bedeutet ein nach moralischen/ ethischen Ansprüchen einwandfreies Verhalten; ein moralisch und realpraktisch einwandfreies Verhalten oder Handeln vor deinen Bezugspersonen deines kulturellen, sozialen Hintergrunds; die Ehre einer Person hängt von dem Einhalten von moralischen Werten ab. (A 2014 22x).*

Postawą na trwale zespalaną z honorem jest przyzwoitość rozumiana jako zgodność zachowania z obowiązującymi zasadami etycznymi i moralnymi. Cechę tę poświadczają dane ankietowe oraz eksplikacje znaczeniowe takich złożzeń i zwrotów z wyrazem *Ehre*, jak: *Ehrgefühl* m.in. ‘przyzwoitość’; *Gefühl für Ehre, sittl. Würde und Anstand* ‘poczucie honoru, godności łączonej z przyzwoitym zachowaniem i przyzwoitości’; *Ehrenwächterin* ‘lekkko ironizujące określenie przyzwoitki’; *ehrenvoll* ‘sławny, przyzwoity’; *die Ehre bewahren* ‘pozostać przyzwoitym’; *das ist aller Ehren wert* ‘to jest przyzwoite, godne pochwały’ i in.

Również eksplikacje znaczeniowe złożzeń *ehrlos* i *ehrvergessen*²³ konotują takie cechy człowieka honoru, jak przyzwoitość oraz zgodność postępowania z dobrymi zwyczajami i moralnością, a ponadto też zgodność postępowania z literą prawa oraz zachowanie dobrego imienia. Por. też:

[22] *Sie profitieren von dem Privileg, ein Mann zu sein. Frauenmörder etwa, deren Motiv ihre Ehre ist, bekommen vor Gericht weiterhin Strafnachlass. Vergewaltigte Frauen werden angehalten, ihre Vergewaltiger zu heiraten, „damit ihre Ehre gereinigt wird“ und sie einem schlechten Ruf entkommen.*

[Oni korzystają z przywileju bycia mężczyzną. Mordercy kobiet przykładowo, których motywem działania jest ich honor, nadal otrzymują przed sądem darowanie kary. Zgwałcone kobiety są utrzymywane w przekonaniu, że muszą wyjść za mąż za swych gwałcicieli, „aby oczyścić swój honor” i uniknąć złej opinii/ złej sławy.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 26 II 2015).

W semantykę niemieckiego honoru na stałe wpisana jest wierność (sobie, rodzinie, wartościom, zasadom i in.), przykładowo:

[23] *Im Mittelalter wurde Treue als ritterliches Ideal zum Inbegriff von Tugend überhaupt, Treue und Ehre sind bis heute eng verschwistert. Auch wenn es immer wieder spektakuläre Aus- und Übertritte gegeben hat, zuletzt den Oskar Lafontaines und anderer Sozialdemokraten zur Linkspartei, sind die meisten Parteimitglieder treu.*

[W średniowieczu wierność stała się jako ideał rycerski właściwie synonimem cnoty. Wierność i honor są do dziś dnia ściśle ze sobą powiązane. Także wówczas, kiedy wciąż dochodziło do spektakularnych wystąpień i przejść, ostatnio Oskara Lafontaine’a i innych socjaldemokratów do Lewicy, więk-

²³ *ehrlos*: ‘nicht anständig, wider die gute Sitte verstoßend, moralisch verwerflich’; ‘gegen Recht u. Gesetz verstoßend’ (GWB) / ‘unehrenhaft, unanständig, verächtlich; des guten Rufes beraubt’ (DW Wah); *ehrvergessen*: ‘moralisch verwerflich, schändlich’ (GWB).

szość członków partii pozostała wierna.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 24 I 2008).

[24] *Wo aber wird denn Kohl etwas zugemutet, was seiner Ehre widerspricht? Zur Ehre gehört doch, wie es das Standesbewusstsein vorschrieb, dass der „Ehrenmann“ seine Pflicht tut. Und Kohls Pflicht ist es zweifellos, die Namen der anonymen Spender zu nennen. Fraglich ist allein, ob jemand überhaupt ein Ehrenmann sein kann, der jahrelang seine Pflicht verletzt und der Verfassung untreu wird [...].*

[Gdzie jednak wymaga się właściwie od Kohla zrobienia czegoś, co sprzeciwia się jego honorowi? Do istoty honoru należy przecież, jak to nakazuje świadomość społeczna, że „człowiek honoru” spełnia swój obowiązek. A obowiązkiem Kohla jest bez wątpienia wskazanie nazwisk anonimowych darczyńców. Wątpliwe jest jedynie, czy człowiekiem honoru może być w ogóle ktoś, kto od lat narusza swój obowiązek i staje się niewierny konstytucji [...].] (Marion Gräfin Dönhoff, *Was heißt eigentlich Ehre?*, *Die Zeit* 27 I 2000).

[25] *Treue; Treue zur Familie; sich selbst treu zu bleiben; seinen Werten treu sein; Prinzipientreue / Ehre bedeutet, wenn man seinen eigenen Prinzipien standhält und sich auf seinem Weg nicht beirren lässt. (A 2014 7x).*

Dane typu S-A-T (system-ankieta-tekst) poświadczają, że honor w języku niemieckim kojarzony jest też z takimi zachowaniami i postawami, jak:

– odpowiedzialność (*Verantwortlichkeit*) za własne słowa i czyny, rozumiana też jako umiejętność przyznania się do błędów:

[26] *Fehlverhalten offen eingestehen und Wiedergutmachung leisten; seinen Vorstellungen nach handeln und mit den Konsequenzen leben; für sein Wort in jeder Lage geradezustehen; dass man zu seinem Wort steht; Ehre ist zu seinem Wort zu stehen, die Wahrheit zu sagen, auch wenn es persönliche Nachteile bringt; zu Taten stehen. (A 2014 7x).*

Też:

[27] *Immer habe er zu Disziplinverstößen, Unbeherrschtheit, Unausgeglichtheit, blinden Wutausbrüchen geneigt, sich daneben jedoch bemüht, die Klasse in Ordnung zu halten, leistungsschwachen Schülern zu helfen und als Gruppenleiter zuverlässig zu arbeiten. Habe er die Verantwortung für ein Vorhaben der Klasse übernommen, so habe er seine Ehre darangesetzt, das geplante Unternehmen zu realisieren.*

[Zawsze miał skłonność do naruszania dyscypliny, nieopanowania, niezrównoważenia, ślepych wybuchów złości, obok tego starał się jednak utrzymywać klasę w porządku, pomagać słabym uczniom i pracować solidnie jako kierownik grupy. Jeżeli przejął odpowiedzialność za jakieś zamierzenie

klasy, to za honor stawiał sobie realizację zaplanowanego przedsięwzięcia.] (Korpus DWDS, Werner Reiner, *Das verhaltensgestörte Kind*, Berlin: Dt. Verl. d. Wiss. 1967, s. 99).

[28] *Ehre des politischen Führers, also: des leitenden Staatsmannes, ist [...] gerade die ausschließliche Eigenverantwortung für das, was er tut, die er nicht ablehnen oder abwälzen kann und darf.*

[Honor przywódcy politycznego, a więc wiodącego męża stanu, to [...] właściwie wyłączna odpowiedzialność własna/ osobista za to, co on robi, której nie może on i nie ma prawa odrzucić albo na kogoś zrzucić.] (Korpus DWDS, Weber Max, *Politik als Beruf*, [w:] Marianne Weber (Hrsg.), *Gesamelte Politische Schriften*, München: Drei Masken Verl. 1921, s. 415).

[29] *Möglicherweise hat man auch das Gefühl, daß es in der Girokassenaffäre kaum gerecht wäre, die Verantwortung einem allein aufzubürden, und das ist die Meinung des Oberbürgermeisters. Er verweist auf seine Mitschuldner, aber er vergißt dabei, daß dem Mann an der Spitze mit der höheren Ehre auch die größere Verantwortung zufällt.*

[Prawdopodobnie ma się też takie poczucie, że w aferze związanej z rachunkami rozliczeniowo-oszczędnościowymi nie byłoby raczej sprawiedliwie obarczać odpowiedzialnością tylko jednego człowieka – takiego zdania jest nadburmistrz. Wskazuje on na swoich współdłużników, ale zapomina przy tym, że człowiekowi znajdującemu się na szczycie wraz z większym honorem przypada także większa odpowiedzialność.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 8 IV 1954);

– poświęcenie / działanie dla dobra innych:

[30] *Aufopferung für die Gemeinschaft ohne ein Verlangen nach Anerkennung; Ehre bedeutet für mich Hingabe ohne Berücksichtigung eigener Vorteile; die eigenen Bedürfnisse hinter die anderer zurückstellen; seinen eigenen Weg wie ein Mann zu gehen ohne sich Vorteile auf Kosten anderer zu verschaffen; Aufnahme eigener Einschränkungen zum Wohle anderer; Ehre bedeutet für mich, seine Taten nicht nach dem eigenen Wohlbefinden auszurichten, sondern nach einem höheren Wohl (gesellschaftlich, gemeinschaftlich ...) auszurichten.* (A 2014 6x);

por. też:

[31] *Das Vertrauen, daß die Regierung das Volk nicht auf den griechischen Weg treiben würde, habe einen Knacks wegbekommen. Keiner habe geglaubt, daß die Regierung nachgeben würde. Man sei allgemein zu Aufopferungen bereit gewesen, gestärkt durch das Bewußtsein, daß die nationale Ehre gerettet wäre.*

[Zaufanie, że rząd nie doprowadzi ludu/ narodu do greckiej drogi, zostało nadszarpnięte. Nikt nie wierzył, że rząd by ustąpił. Każdy był gotowy do

poświęceń, wzmocniony świadomością, że w ten sposób uratowany byłby został narodowy honor/ дума narodowa.] (Korpus DWDS, *Berliner Tageblatt* (Abend-Ausgabe) 19 III 1918);

– opowiadanie się po stronie innych i samego siebie, obrona cze-goś:

[32] *Wenn jemand sich furchtlos für andere und sich selbst einsetzt; sich auch in „gefährlichen“ Situationen für andere/ für das Gemeinwohl einsetzen; ehrenhaft verhält sich eine Person meiner Meinung nach, wenn sie sich für andere Menschen einsetzt und dabei authentisch bleibt; es geht um die eigene Glaubwürdigkeit, eine eigene Meinung zu haben, die man begründen kann und für die man einsteht; für die eigenen Werte u. Überzeugungen eintreten, unabhängig von der Meinung anderer.* (A 2014 5x);

– bezinteresowność / bezinteresowne działanie:

[33] *Wenn jemand selbstlos/ uneigennützig handelt; uneigennütziges Handeln, auch in Situationen, in denen die Mehrheit passiv bleiben würde; Ehre muss verdient werden durch Taten, Worte, Aktionen, die uneigennützig sind; Selbstlosigkeit.* (A 2014 5x);

– zachowanie zgodne z normami, oczekiwaniami społecznymi:

[34] *gesell. konformes Verhalten; Normkonformität; Ehre ist das Einhalten eigener und/ oder gesellschaftlicher Verhaltensregeln oder Normen; einerseits ist alles, was gesellschaftlich erwartet wird, das was das Ehrgefühl ausmacht; Ehre ist ein personenspezifisches Gut, das durch gesellschaftliche Austauschbeziehungen erworben wird – der Austausch ist Anerkennung gegen Konformität mit gesellschaftlichen (Ehrbezeugungen) Handlungserwartungen.* (A 2014 5x);

– sprawiedliwość:

[35] *Gerechtigkeit; Gerechtigkeitssinn des Individuums; sich gerecht gegenüber seinen Mitmenschen zu verhalten, nach der goldenen Regel „was du nicht willst, das man dir tut, das füg auch keinem anderen zu“; Ehre ist, so zu handeln, dass man Gerechtigkeit als gut aus sich selbst praktiziert.* (A 2014 4x);

por. też:

[36] *Seine Ehre manifestiert sich nicht nur durch erwählende und erlösende Liebe, sondern auch durch Verwerfung und strafende Gerechtigkeit.*

[Jego honor przejawia się/ uwidacznia się nie tylko poprzez zbawczą miłość, ale także poprzez odrzucenie i karzące ramię sprawiedliwości.] (Korpus DWDS, Klein, J., *Gott, [w:] Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Berlin: Directmedia Publ. 2000 [Tübingen: Mohr 1958]).

[37] *Dass es mehr Gewerkschaften wie die GDL brauche, klein, wendig, kampfbereit, und nah dran an den Befindlichkeiten und dem Gerechtigkeitsempfinden der Mitglieder. Gerechtigkeit und Ehre, das sind wichtige Wörter für den Gewerkschaftschef.*

[Że potrzebnych jest więcej takich związków zawodowych jak GDL – małych, obrotnych, gotowych do walki, znajdujących się blisko nastrojów i poczucia sprawiedliwości członków. Sprawiedliwość i honor to najważniejsze słowa dla szefa związku zawodowego.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 7 III 2011).

[38] *Keine deutsche Regierung und kein deutsches Parlament werden bereit sein können, in die Völkerfamilie als Mitglied wieder einzutreten, ohne diese Forderung der Gerechtigkeit und der Ehre erfüllt zu sehen. Ohne Gerechtigkeit und Ehre gibt es keinen dauerhaften Frieden.*

[Żaden niemiecki rząd i żaden niemiecki parlament nie będą mogły być przygotowane do tego, by stać się znowu częścią rodziny narodów, jeżeli nie dostrzegą konieczności spełnienia postulatu sprawiedliwości i honoru. Bez sprawiedliwości i honoru nie ma trwałego pokoju.] (Korpus DWDS, *Die Zeit* 28 IX 1950);

– zgodność zachowania z zasadami:

[39] *Festhalten an eigenen Wertvorstellungen; wenn man sich an sein persönliches Wertesystem hält; das Einhalten von eigenen und fremden Wertvorstellungen; dass man nach seinen eigenen Normen lebt, das heißt sich nicht (übermäßig) verstellt.* (A 2014 4x).

15. Podsumowanie: cechy definicyjne HONORU w języku niemieckim

Podstawowy zbiór cech honoru w języku niemieckim wydobyty z danych słownikowych, potwierdzony i uszczegółowiony w tekstach („wywołanych” i prasowych), tworzący treść pojęcia *EHRE*, można zebrać w jedną zbiorczą definicję i zapisać (skrótowo) w taki oto sposób:

EHRE [śr.-w.-niem. *ēre*: ‘Ansehen, Ruhm, Ehrgefühl, ehrenhaftes Benehmen’ (‘poważanie, sława, poczucie honoru, honorowe tj. godne/przyzwoite zachowanie’) ← st.-w.-niem. *ēra*: 1. ‘Ruhm, Anerkennung’ (‘sława, uznanie’), 2. ‘Selbstachtung’ (‘szacunek dla samego siebie’) ← ie. **ais-* ‘verehren’ (‘czcić’)] to:

I. głęboki szacunek / respekt w odniesieniu do określonych grup podmiotów (osób / Boga, bóstwa / rzeczy i stanów rzeczy); szacunek / poważanie

/ sława / uznanie / podziw i związana z tym postawa, okazywane z reguły osobie,

(1) która wyróżnia się spośród innych osób, w szczególności z uwagi na: jej status majątkowy, wysoką pozycję (społeczną), szczególną postawę (dzielność), pewną postawę umysłową i obyczajową, w tym zwłaszcza czystość obyczajów lub jakąś wartość etyczną; jej zasługi, sprawowanie przez nią publicznego urzędu, urzędu zwierzchniczego lub zaszczytnego (wysokiego) stanowiska związanego z dochodami; też z uwagi na powszechne świadectwo innych o tym, że ta osoba posiada „wyśmienitą jakość, znakomite cechy i zręczności”, również ze względu na dobre imię tej osoby lub świadectwo innych o tym, że ta osoba należycie wypełnia swoje obowiązki (powinności) i wywiązuje się ze swoich zobowiązań,

(2) postawa przeciwstawiana hańbie;

II. zewnętrzne oznaki uznania / szacunku okazywane osobie, która uosabia jakąś wartość; w szczególności:

(1) zaszczyty / godności / honory / wyróżnienia / odznaczenia (chlubne odznaczenie) za zasługi i osiągnięcia; wyróżnianie kogoś poprzez przyznanie temu komuś odznaczenia, orderu, medalu, odznaki,

(2) korzystna opinia innych o kimś, która może zostać wyrażona w mowie (w słowach), może też skutkować jakimiś dobrodziejstwami lub okazywaniem komuś pierwszeństwa (wynikającego z ustalonego, uznanego przez innych porządku),

(3) tytułowanie (przyznanie komuś *tytułu honorowego* z uwagi na duże / szczególne zasługi),

(4) wskazanie komuś zaszczytnego miejsca (w celu okazania temu komuś szacunku),

(5) obdarowywanie osób znaczących (takich jak m.in. gość honorowy, zwycięski wódz / dowódca) jakimś szczególnym „podarunkiem”,

(6) oddanie osobie zasłużonej lub piastującej wysokie stanowisko *honorów wojskowych*;

III. cnota, która odnosi się do konkretnych grup podmiotów,

(1a) jest przypisywana z reguły mężczyznom (*Männerehre; Mannesehre; die Ehre des Mannes; männliche Ehre*), w szczególności tym noszącym broń: rycerzom, wojownikom, żołnierzom i oficerom (*ritterliche Ehre; die Ehre der Krieger; Soldatenehre; Offiziersehre*),

(1b) jest też przypisywana osobom należącym do określonej klasy społecznej lub grupy zawodowej (*Standesehre; Berufsehre*), wykonawcom jakichś zawodów (m.in. urzędnikom: *Beamtenehre; die Ehre des Beamten*),

(1c) może odnosić się również do jakiejś społeczności lub zbiorowości (*kollektive Ehre*), takiej jak rodzina (*Familienehre; die Ehre meiner/ einer Familie; Hausehre*) i naród (*nationale Ehre*),

(1d) w znaczeniu ‘czystości niewieściej’ przypisywana kobietom (*Frauenehre*),

(1e) w znaczeniu ‘dobrego imienia’ przypisywana m.in. konkretnym krajom i narodom (*Deutschlands Ehre; die Ehre der Ski-Nation Österreich*),

(2) w odniesieniu do osób cnota zespalana z takimi wartościami, jak: szeroko rozumiana uczciwość/ prawość (w stosunku do samego siebie i innych), szczerłość, słowność (dotrzymywanie słowa, obietnic) i prawdomówność,

(3) łączona też z określonym kodeksem norm i zachowań, w szczególności takich jak:

(3a) zachowanie / postępowanie / życie zgodne z moralnością; przyzwitość rozumiana jako zgodność zachowania z obowiązującymi zasadami / normami etycznym, moralnymi i/ lub obyczajami,

(3b) wierność (sobie, rodzinie, wartościom, zasadom i in.) i lojalność,

(3c) odpowiedzialność (za własne słowa i czyny),

(3d) poświęcenie / działanie dla dobra innych; opowiadanie się po stronie innych i samego siebie, też obrona siebie/ czegoś,

(3e) bezinteresowność / bezinteresowne działanie,

(3f) zgodność zachowania z normami, oczekiwaniami społecznymi lub z własnymi lub cudzymi wartościami / zasadami,

(3g) sprawiedliwość,

(3h) sumienność (w odniesieniu do podjętych obowiązków);

IV. wartość wewnętrzna utożsamiana z (głębką) godnością (osobistą) i jej poczuciem (poczuciem godności osobistej), rozumianą jako świadomość samego siebie, szacunek dla samego siebie i poczucie (własnej) wartości, zespalaną też z dumą i ambicją.

16. Rekonstrukcja wyspecjalizowanych profili HONORU w języku niemieckim

Osadzone we „wspólnym” znaczeniu pojęcie HONORU poddawane jest w różnych typach dyskursu publicznego swoistym modyfikacjom, jest różnie profilowane. W prasie opiniotwórczej, wysokonakładowej, zarówno o profilu prawicowym i konserwatywnym, jak i liberalno-lewicowym wyraz *Ehre* pojawia się z reguły w utartych wyrażeniach i zwrotach oraz w złożeniach takich, jak *Ehrenwort* i *Ehrenmord*. Podejmowany jest zwłaszcza temat tzw. „honorowych zabójstw”, przykładowo:

[40] *Wenn die Ehre heutzutage Schlagzeilen macht, dann meistens nicht als positive, förderliche Tugend. In ihrem Namen werden junge Frauen ermordet, weil sie ein modernes Leben führen wollen. In vielen Regionen der Welt, einschließlich einiger Enklaven in Europa oder in den USA, dient die Ehre der Legitimierung von abscheulichen Gewalttaten, sogenannten „Ehrenmorden“.*

[Jeżeli honor jest współcześnie tematem poruszonym na pierwszych stronach gazet, to najczęściej nie jako pozytywna, przydatna cnota. W imię

honoru mordowane są młode kobiety, ponieważ chcą prowadzić nowoczesne życie. W wielu regionach świata, włącznie z kilkoma enklawami w Europie lub w Stanach Zjednoczonych, honor służy legitymizacji okrutnych czynów, tzw. „morderstw popełnianych dla/ w imię honoru”.] (Claire-Lise Buis, *Ehre ist zu wichtig, um in ihrem Namen zu morden*, *Die Welt* 15 VI 2011).

W dyskursie lewicowym (*Junge Welt* – jW) pojęcie EHRE ma wyraźnie pejoratywny odcień znaczeniowy. Świadczą o tym m.in. takie powtarzające się w tym dyskursie kolokacje, jak: *verlorene Ehre*, *verkaufte Ehre*, *zweifelhafte Ehre* (‘utracony honor/ utracona cześć, sprzedany honor, wątpliwy honor’). Honor postrzega się często jako przyczynę sprawczą czyjejś śmierci (popełnionego morderstwa, nieumyślnego zabójstwa, samobójstwa): *Ehre ist das Wort, hinter dem seit Einführung des Bürgerlichen Gesetzbuchs Mord und Totschlag lauern (manchmal, wie einst bei Barschel, Selbstmord)* (Mathias Wedel, *Was wäre, wenn . . .*, jW 22 XI 2002); w szczególności zaś licznych „mordów” dokonywanych na kobietach-muzułmankach przez członków ich rodzin, i to zarówno w krajach muzułmańskich, jak i w miastach na terenie Niemiec:

[41] *Sie heißen Hatun, Morsal, Aylin, Yasemin, Meryem, Sezen oder Mizgin. Sie müssen sterben, weil sie vergewaltigt und geschwängert werden, weil sie keine Söhne gebären können, weil sie sich weigern zu heiraten, weil sie heiraten, aber nicht den von der Familie bestimmten Mann, weil sie sich von ihren Ehemännern trennen, weil der Familie ihr Lebensstil nicht paßt. Sie werden erschossen, erstochen, vom Auto überfahren oder erdrosselt. Das passiert auf offener Straße, am Arbeitsplatz, im Wald, im Park oder im Keller des Elternhauses. Das passiert in Afghanistan, Pakistan, im Irak, in Kurdistan, der Türkei, in Berlin, Wiesbaden, München oder Hamburg. Sie alle sterben im Namen der Ehre, das heißt, sie werden von Mitgliedern der eigenen Familie hingerichtet, weil sie Opfer sexueller Gewalt wurden oder weil sie ein selbst bestimmtes Leben führen wollen.*

[Nazywają się Hatun, Morsal, Aylin, Yasemin, Meryem, Sezen albo Mizgin. Muszą umrzeć, ponieważ zostały zgwałcone albo zaszły w ciążę, ponieważ nie mogą urodzić synów, ponieważ nie chcą wyjść za mąż, ponieważ wychodzą za mąż, ale nie za mężczyznę, który został wybrany przez ich rodzinę, ponieważ rozstają się ze swoimi mężami, ponieważ rodzinie nie odpowiada ich styl życia. Zostają rozstrzelane, zadżgane nożem, przejechane przez samochód albo uduszone. Dzieje się to w biały dzień, w miejscu pracy, w lesie, w parku albo w piwnicy domu rodzinnego. Dzieje się to w Afganistanie, Pakistanie, Iraku, Kurdystanie, Turcji, w Berlinie, Wiesbaden, Monachium albo w Hamburgu. One wszystkie umierają w imię honoru, to znaczy, że ich oprawcami są członkowie ich własnej rodziny, z tego powodu, że stały się one

ofiarami przemocy seksualnej bądź chcą prowadzić życie, samostanowiąc o sobie.] (Birgit Gärtner, *Wir sind alle Aylin*, jW 30 X 2009).

[42] *Die Frauenrechtsorganisation Terre des Femmes (TdF) hat für den 16. Dezember zu einer Kundgebung gegen »Ehrenmorde« vor den Gericht in Hamburg aufgerufen. Nach Angaben von TdF-Geschäftsführerin Christa Stolle sind bei ihrer Organisation in den letzten drei Jahren mehr als 500 Hilferufe von Frauen mit Migrationshintergrund eingegangen – Tendenz steigend. Mehr als einem Viertel dieser Mädchen und Frauen sei von Familienmitgliedern bereits mit dem Tod bedroht worden.*

[Organizacja zajmująca się ochroną praw kobiet Terre des Femmes (TdF) wezwała na 16. grudnia do manifestacji przeciwko „honorowym morderstwom” przed siedzibę sądu w Hamburgu. Według danych prowadzącej organizację TdF Christy Stolle w ciągu ostatnich trzech lat do jej organizacji zgłosiło się ponad 500 kobiet z pochodzeniem migracyjnym z prośbą o pomoc – tendencja jest wzrostowa. Ponad jednej czwartej tych dziewcząt i kobiet członkowie ich rodzin grozili już śmiercią.] (Mareen Heying, *Der Kampf der Aylin K.*, jW 12 XII 2008).

Pojęcie *EHRE* ujmowane jest też jako swego rodzaju „słowo sztandarowe”, często przywoływane przez różne grupy nazistowskie działające w Niemczech, m.in. podczas ulicznych manifestacji:

[43] *Bundesweit gedenken Neo- und Altnazis jedes Jahr zum »Volkstrauertag« der »gefallenen deutschen Soldaten beider Weltkriege«. Höhepunkt der braunen Zeremonien war am Samstag ein vom Hamburger Neonazikader Christian Worch angeführter Aufmarsch unter dem Motto »Ruhm und Ehre dem deutschen Frontsoldaten« durch das südlich von Berlin gelegene Halbe.*

[W całych Niemczech neo- i staronaziści wciąż każdego roku w „dzień żałoby narodowej” pamięć „niemieckich żołnierzy, którzy zginęli w obu wojnach światowych”. Głównym punktem tych brązowych ceremonii był w sobotę przemarsz prowadzony przez neonazistę z Hamburga Christiana Worch pod hasłem „cześć i sława/ chwała niemieckim żołnierzom frontowym”, który ruszył przez położony na południe od Berlina rejon Halbe.] (Andreas Siegmund-Schultze, *Verhöhnung der Opfer des Faschismus*, jW 17 XI 2003).

W **dyskursie feministycznym** (*EMMA*) pojęcie *EHRE* odnoszone jest z reguły do **mężczyzn**, zwłaszcza tych z krajów muzułmańskich, którzy czując się dotkniętymi na honorze (*gekränkte „Männerehre”*; „*verletzte Männerehre*”), próbują odzyskać „utracony” w ich przekonaniu honor, dopuszczając się często zbrodni/ morderstw na kobietach:

[44] *Dieses Kopftuch macht jede verhüllte Frau zum sexuellen Objekt und jede unverhüllte Frau zum Freiwild – und die Männer zu Tieren. Und es macht*

aus Frauen und Männern unterschiedliche Wesen von zwei Sternen. Genauer gesagt: die Männer zu den einen, die volle Rechte haben, und die Frauen zu den anderen, die weitgehend rechtlos und der Besitz dieser Väter, Brüder, Ehemänner sind. Die Frauen sind die „Ehre“ der Männer, die notfalls nur mit Blut zu reinigen ist, mit dem Blut der „entehrten Frau“.

[Taka chusta na głowie czyni każdą zakrytą kobietę obiektem seksualnym i każdą, która nie jest zasłonięta, łatwą zdobyczą – a mężczyzn zwierzętami. I czyni z kobiet i mężczyzn diametralnie różne istoty. A dokładniej: czyni mężczyzn tymi, którzy posiadają pełnię praw, a kobiety innymi, takimi, które w dużej mierze nie posiadają żadnych praw i są własnością tych ojców, braci, mężów. Kobiety są „honor” mężczyzn, który w razie konieczności może zostać oczyszczony tylko krwią, krwią „zhańbionej kobiety”.] (Alice Schwarzer, *Kopftuch: Ein lebensfernes, fatales Urteil*, EMMA 18 III 2015).

W dyskursie katolickim – i szerzej chrześcijańskim (*Die Tagestpost* i in.) – pojęcie *EHRE* zespala się w pierwszej kolejności z czcią należną Bogu (*die Ehre Gottes*):

[45] *Wenn das Werk getan ist, geht der Apostel weiter, um am nächsten Ort im Namen Jesu zum Heil der Menschen zu wirken. Es zeigt sich eine wohlthuende Selbstlosigkeit. Nicht die größere eigene Ehre, das vermehrte Ansehen oder der Ausbau der Macht von Kirche und Apostel bestimmen das Handeln einer missionarischen Kirche, sondern eben die Ehre Gottes wie der Dienst für den, der sich an den Straßenkreuzungen finden lässt, zu dem man hingeht, von dem man um Wegbegleitung gebeten wird.*

[Kiedy dzieło zostanie ukończone, apostoł idzie dalej, aby w kolejnym miejscu działać w imię Jezusa na rzecz zbawienia człowieka. Pokazuje się tutaj zbawienna bezinteresowność. Nie własny honor, nie wzrastające poważanie czy też rozszerzenie władzy Kościoła i apostołów określają działanie Kościoła misyjnego, ale właśnie cześć należna Bogu/ czczenie Boga poprzez posługę temu człowiekowi, którego można znaleźć na skrzyżowaniach ulic, do którego się idzie, przez którego jest się proszonym o towarzyszenie w drodze.] (*Zur missionarischen Präsenz der Kirche in der Gesellschaft*. Reden von Erzbischof Dr. Robert Zollitsch in Berlin, Fulda und Brüssel 2013, hrsg. vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2014; <http://www.dbk-shop.de/media/files/public/okcrjtcfjo/DBK429.pdf>).

Konstatuje się przy tym, że tylko **Bogu** należy oddawać cześć i uwielbienie (*Ehre und Anbetung*):

[46] *In jeder Religion muss erkennbar bleiben, dass sie ganz auf Gott als Grund und Ziel unseres Lebens bezogen ist. Ihm allein gebührt Ehre und Anbetung. Er darf nicht verwechselt werden mit der Absolutsetzung endlicher Dinge. Dies wären nur Idole und Götzen.*

[W każdej religii powinno pozostać widoczne jej całkowite ukierunkowanie na Boga będącego źródłem i celem naszego życia. To Jemu samemu należy się cześć i uwielbienie. Nie można go pomylić z absolutyzacją dóbr doczesnych. Byłyby to tylko idole i bożki.] (*Das Christentum – eine Religion unter anderen? Zum interreligiösen Dialog aus katholischer Perspektive*. Eröffnungsreferat von Karl Kardinal Lehmann bei der Herbst-Vollversammlung der Deutschen Bischofskonferenz in Fulda, hrsg. vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2002; http://www.dbk-shop.de/media/files_public/sdvdecdufg/DBK.423.pdf).

Odwołując się do konstytucji duszpasterskiej Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes* (GS 1965, nr 27), niemieccy biskupi stoją na stanowisku, że z „czcią należną Stwórcy” (*die Ehre des Schöpfers*) nie dają się pogodzić takie (stosowane również współcześnie) „haniebne” praktyki, jak: okaleczanie, tortury zadawane ciału i duszy, próby wywierania przymusu psychicznego. Stwierdzają:

[47] *Die Lehre der Kirche ist eindeutig: „Was immer die Unantastbarkeit der menschlichen Person verletzt, wie Verstümmelung, körperliche oder seelische Folter und der Versuch, psychischen Zwang auszuüben . . . : all diese und andere ähnliche Taten sind an sich schon eine Schande; sie sind eine Zersetzung der menschlichen Kultur, entwürdigen weit mehr jene, die das Unrecht tun, als jene, die es erleiden. Zugleich sind sie in höchstem Maße ein Widerspruch gegen die Ehre des Schöpfers”.*

[Nauka Kościoła nie pozostawia wątpliwości: „To, co narusza nietykalność osoby ludzkiej, jak okaleczanie, tortury zadawane ciału i duszy albo próba wywierania presji psychicznej . . . : wszystkie te i podobne czyny są już same w sobie haniebne; stanowią one o zepsuciu kultury ludzkiej, pozbawiają godności o wiele bardziej tych, którzy dopuszczają się niesprawiedliwości, niż tych, którzy ich doświadcniają. Jednocześnie sprzeciwiają się one w najwyższym stopniu czci należnej Stwórcy”.] (*Terrorismus als ethische Herausforderung. Menschenwürde und Menschenrechte*, hrsg. vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2011; http://www.dbk-shop.de/media/files_public/fbcuvxss/DBK.1194.pdf).

Akcentując nienaruszalną godność osoby ludzkiej, wskazuje się na należne każdej osobie prawo do dobrej sławy i szacunku (*das Recht auf guten Ruf, Ehre*; GS nr 26)²⁴.

Pojęcie *EHRE* kojarzy się ponadto z uznaniem przez władzę publiczną osobowych praw człowieka oraz otaczaniem tych praw należnym „poszanowaniem”:

²⁴ Zob. *Gerechter Friede*, hrsg. vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 4. Aufl., Bonn 2013; http://www.dbk-shop.de/media/files_public/rreddsqewie/DBK.1166.pdf.

[48] *Auf diesem Weg der Kirche kommt der Enzyklika „Pacem in Terris“ (1963) eine besondere Bedeutung zu. Papst Johannes XXIII. rief darin die Rechte des Individuums als eigentliches Ziel des Gemeinwohls in Erinnerung: „Wie das Gemeinwohl der einzelnen Staaten nicht bestimmt werden kann ohne Rücksicht auf die menschliche Person, so auch nicht das universale Gemeinwohl aller Staaten zusammen. Deshalb muss die universale politische Gewalt ganz besonders darauf achten, dass die Rechte der menschlichen Person anerkannt werden und ihnen die geschuldete Ehre zuteil wird, dass sie unverletzlich sind und wirksam gefördert werden“.*

[Na tej drodze Kościoła należy przypisać encyklice *Pacem in Terris* (1963) szczególne znaczenie. Papież Jan XXIII przywiódł w niej na myśl prawa jednostki jako właściwy cel dobra wspólnego: „Jak dobro ogólne poszczególnych państw nie może zostać określone bez odniesienia się do osoby ludzkiej, tak samo i dobro wszystkich państw razem wziętych. Z tego też względu władza polityczna musi przywiązywać szczególną wagę do tego, żeby zostały uznane prawa osoby ludzkiej i żeby przypadła im w udziale należąca cześć/ poszanowanie, żeby były one nienaruszalne i skutecznie popierane”.] (*Terrorismus als ethische Herausforderung. Menschenwürde und Menschenrechte*, hrsg. vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 2011; http://www.dbk-shop.de/media/files_public/fbcuvxss/DBK_1194.pdf).

Bibliografia

- Backmann Sibylle, Künast Hans-Jörg, Ullmann Sabine, Tlusty Beverly Ann (Hrsg.), 1998, *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin.
- Baumeister Werner, 2007, *Ehrenmorde. Blutrache und ähnliche Delinquenz in der Praxis bundesdeutscher Strafrecht*, München.
- Burkhardt Dagmar, 2000, *Die historische Entwicklung des Ehrbegriffs in Deutschland*, [w:] *Ehre und Würde = Şeref ve Onur*, Türkei-Programm der Körber-Stiftung (Hrsg.), Hamburg, s. 33–34.
- Burkhardt Dagmar, 2002, *Ehre. Das symbolische Kapital*, München.
- Burkhardt Dagmar, 2006, *Eine Geschichte der Ehre*, Darmstadt.
- Burkhardt Dagmar, 2012, *Ehre – ein deutsches Unwort?*, „Soziologie heute“ z. 25, s. 6–11.
- Enzmann Dirk, Brettfeld Katrin, Wetzels Peter, 2004, *Männlichkeitsnormen und die Kultur der Ehre. Empirische Prüfung eines theoretischen Modells zur Erklärung erhöhter Delinquenzraten jugendlicher Migranten*, „Soziologie der Kriminalität. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie“, Sonderhefte 43 / 2003, Dietrich Oberwittler, Susanne Karstedt (Hrsg.), Wiesbaden, s. 264–287.
- Fleischer Michael, 1996, *Das System der deutschen Kollektivsymbolik. Eine empirische Untersuchung*, Bochum.
- Frevert Ute, 1988, *Bürgerlichkeit und Ehre. Zur Geschichte des Duells in England und Deutschland*, [w:] *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, Jürgen Kocka (Hrsg.), t. 3, München, s. 101–140.

- Frevert Ute, 1989, *Bürgerliche Ehre. Satisfaktion und Duell im 19. Jahrhundert*, [w:] *Soziologie der Ehre. Kurseinheit 2*, Friedhelm Guttandin (Hrsg.), Hagen, s. 54-67.
- Frevert Ute, 1991, *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*, München. Guttandin Friedhelm (Hrsg.), 1989, *Soziologie der Ehre. Kurseinheit 1 + Kurseinheit 2*, Hagen.
- Guttandin Friedhelm, 1993, *Das paradoxe Schicksal der Ehre. Zum Wandel der adeligen Ehre und zur Bedeutung von Duell und Ehre für den monarchischen Zentralstaat*, (Schriften zur Kulturosoziologie 13), Berlin.
- Kesper-Biermann Sylvia, Ludwig Ulrike, Ortmann Alexandra (Hrsg.), 2011, *Ehre und Recht. Ehrkonzepte, Ehrverletzungen und Ehrverteidigungen vom späten Mittelalter bis zur Moderne*, Magdeburg.
- Meier Simon, 2007, *Beleidigungen. Eine Untersuchung über Ehre und Ehrverletzung in der Alltagskommunikation*, Aachen.
- Meier Simon, 2011, *Zwischen Interaktionsritualen, Verbalduellen und face attack. Ehre und Ehrverletzung als Thema der modernen Soziolinguistik*, [w:] *Ehre und Recht. Ehrkonzepte, Ehrverletzungen und Ehrverteidigungen vom späten Mittelalter bis zur Moderne*, Kesper-Biermann i in. (Hrsg.), Magdeburg, s. 75–91.
- Ott Michael, 2001, *Das ungeschriebene Gesetz. Ehre und Geschlechterdifferenz in der deutschen Literatur um 1800*, Freiburg.
- Reiner Hans, 1972, *Ehre*, [w:] *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Joachim Ritter (Hrsg.), t. 2, Basel, kol. 319–323.
- Schiffauer Werner, 1983, *Die Gewalt der Ehre. Erklärungen zu einem türkisch-deutschen Sexualkonflikt*, Frankfurt a. M.
- Schmitz-Berning Cornelia, [1998] 2002, *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin-New York.
- Schreiner Klaus, Schwerhoff Gerd (Hrsg.), 1995, *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien.
- Speitkamp Winfried, 2010, *Ohrfeige, Duell und Ehrenmord. Eine Geschichte der Ehre*, Stuttgart.
- Steuten Ulrich, 2005, *Von der Lebensführung zur Selbstinszenierung. Soziologische Überlegungen zur Diffusion der Ehre in der Gegenwartsgesellschaft (Duisburger Beiträge zur soziologischen Forschung nr 2)*, Duisburg.
- Tellenbach Silvia, 2003, *Ehrenmorde an Frauen in der arabischen Welt. Anmerkungen zu Jordanien und anderen Ländern*, [w:] *Wuqûf – Beiträge zur Entwicklung von Staat und Gesellschaft in Nordafrika*, nr 13, Hamburg, s. 74–89.
- Wellmann Hans, 1998, *Der historische Begriff der „Ehre“ – sprachwissenschaftlich untersucht*, [w:] *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Sibylle Backmann, Hans-Jörg Künast, Sabine Ullmann, Beverly Ann Tlusty (Hrsg.), Berlin, s. 27–39.
- Vogt Ludgera, 1997, *Zur Logik der Ehre in der Gegenwartsgesellschaft*, Frankfurt a. M.
- Vogt Ludgera, Zingerle Arnold (Hrsg.), 1994, *Ehre. Archaische Momente in der Moderne*, Frankfurt a. M.
- Vogt Ludgera, Zingerle Arnold, 1994, *Zur Aktualität des Themas Ehre und zu seinem Stellenwert in der Theorie*, [w:] *Ehre. Archaische Momente in der Moderne*, Ludgera Vogt, Arnold Zingerle (Hrsg.), Frankfurt a. M., s. 9–34.

- Zingerle Arnold, 1994, *Die „Systemehre“ – Stellung und Funktion von „Ehre“ in der NS-Ideologie*, [w:] *Ehre. Archaische Momente in der Moderne*, Ludgera Vogt, Arnold Zingerle (Hrsg.), Frankfurt a. M., s. 96–116.
- Zingerle Arnold, 2002, *Ehre*, [w:] *Wörterbuch der Soziologie*, Günter Endruweit, Gisela Trommsdorff (Hrsg.), wyd. 2, Stuttgart, s. 86–87.
- Zunkel Friedrich, 1972, *Ehre, Reputation*, [w:] *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (Hrsg.), t. 1, Stuttgart, s. 1–63.

Wykaz skrótów

- AHDW – Gerhard Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*, 6. Aufl., 2014; <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbin.html> [dostęp 6 XI 2015].
- DEW Köb – Gerhard Köbler, *Deutsches Etymologisches Wörterbuch*, 1995; <http://www.koeblergerhard.de/der/DERE.pdf> [dostęp 6 XI 2015].
- DudEHW – *Duden. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Aufl. von Günther Drosdowski, Bd. 7, Mannheim-Wien-Zürich 1989.
- DudBW – *Duden. Das Bedeutungswörterbuch*, 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Aufl., hrsg. und bearb. von Wolfgang Müller, Mannheim-Wien-Zürich 1985.
- DudDUW – *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, 6., überarbeitete und erweiterte Aufl., hrsg. von der Dudenredaktion, Mannheim 2007 [1. Aufl. 1983].
- Dud-Onl – *Duden-Online*: <http://www.duden.de/> [EHRE: <http://www.duden.de/recht-schreibung/Ehre>] [dostęp 6 XI 2015].
- DudSSW – *Duden Sinn- und sachverwandte Wörter und Wendungen. Wörterbuch der treffenden Ausdrücke*, bearb. von Wolfgang Müller, Bd. 8, Mannheim-Wien-Zürich 1972.
- DW Paul – Hermann Paul, *Deutsches Wörterbuch*, Halle a. S: Niemeyer 1897.
- DW Wah – Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, neu hrsg. von Renate Wahrig-Burfeind, Gütersloh 1997.
- DW Wei – Friedrich Ludwig Karl Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, 5. Aufl., Bd. 1–2, Gießen: Verlag von Alfred Töpelmann (vormals J. Ricker) 1909 [1. Aufl. 1857–71].
- DWB Grimm – *Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm Grimm, 16 Bde. in 32 Teilbänden, Leipzig: Verlag von S. Hirzel 1854–1961, Quellenverzeichnis Leipzig 1971 [Nachdrucke Leipzig 1966–1971, München 1984, 1999].
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* [<http://www.dwds.de>; die digitale Nachfolgeversion des von 1964 bis 1977 erschienenen *Wörterbuchs der deutschen Gegenwartssprache*].
- EW Klu – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearb. von Elmar Seebold, 24., durchges. und erw. Aufl., Berlin–New York 2002 [1. Aufl. 1883, in Lieferungen seit 1881].
- EW Mack – Lutz Mackensen, *Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Wiesbaden 1985.
- EWD Pfei – Wolfgang Pfeifer, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, erarbeitet im Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 2. Aufl., Berlin 1993.
- FWB – *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, begründet von Robert R. Anderson, Ulrich Goebel und Oskar Reichmann; hrsg. von Robert R. Anderson [für Bd. 1],

- Ulrich Goebel, Anja Lobenstein-Reichmann [für die Bände 5, 6, 11–13] und Oskar Reichmann [für die Bände 4, 7 und 12], außerdem in Verbindung mit dem Institut für Deutsche Sprache (Mannheim), Bd. 1–11, Berlin-New York 1989–2013.
- GKW Adel – *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen*, hrsg. von Johann Christoph Adelung, Dietrich Wilhelm Soltau, Franz Xaver Schönberger, Bde. 1–4, Wien: Bauer, Ausgabe von 1811 [1. Aufl. Leipzig 1774–1786, 5 Bde.; 2. Aufl. Leipzig 1793–1801, 4 Bde., Supplementband 1818].
- GW Mül – Wolfgang Müller, *Das Gegenwart-Wörterbuch: Ein Kontrastwörterbuch mit Gebrauchshinweisen*, Berlin 1998.
- GWB – *Goethe-Wörterbuch*, hrsg. von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, der Akademie der Wissenschaften in Göttingen und der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Bd.1–6, Stuttgart-Berlin-Köln 1978–2012 [Bd. 2 1989; digitalisiert 2004–2009; <http://woerterbuchnetz.de/GWB/>].
- HW Kemp – *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Günter Kempcke, Bd. 1–2, Berlin 1984.
- HW Web – Ferdinand Adolf Weber, *Handwörterbuch der deutschen Sprache nebst den gebräuchlichsten Fremdwörtern, Angabe der Betonung und Aussprache und einem Verzeichnisse der unregelmässigen Zeitwörter*, 11. Aufl., Leipzig 1872.
- IEW Pok – Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bd.1–2, Bern und München 1959–1969.
- KSynW – Herbert Görner, Günter Kempcke, *Kleines Synonymwörterbuch*, Leipzig 1987.
- MHDW – *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke, ausgearbeitet von Wilhelm Müller und Friedrich Zarncke, Bd. 1–3, Leipzig 1854–1866 [<http://woerterbuchnetz.de/BMZ/>].
- SynW – *Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache*, hrsg. von Herbert Görner und Günter Kempcke, 10., unveränderte Aufl., Leipzig 1986.
- SW Zent – Christian Zentner, *Synonyme. Sinn- und sachverwandte Wörter*, St. Gallen 2005.
- WDG KlapStein – *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, hrsg. von Ruth Klappenbach und Wolfgang Steinitz, Bd. 1–6, Berlin 1964–1977.
- WDS San – Daniel Sanders, *Wörterbuch der deutschen Sprache mit Belegen von Luther bis auf die Gegenwart*, Bd. 1–2, Leipzig 1859–1865.
- WSuA – Erich und Hildegard Bulitta, *Wörterbuch der Synonyme und Antonyme*, Frankfurt a. Main 1990.
- WuGW – Christiane Agricola, Erhard Agricola, *Wörter und Gegenwörter. Antonyme der deutschen Sprache*, 4. unveränderte Aufl., Leipzig 1982.
- VWDS – Otto Friedrich Theodor Heinsius, *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung für die Geschäfts- und Lesewelt*, Bd. 1–4, Wien 1828–1830.

EHRE 'honour' in the German language

The aim of the article is to reconstruct the base image of EHRE 'honour' in the German language in the light of systemic, survey and textual data, and to outline the specialized profiles of this concept as they appear in different types of public discourse in Germany.

The authoress reviews the meanings of the lexeme *Ehre* starting with Old High German (2nd half of the 8th century to the 1st half of the 9th century) up till modern times, and then establishes the etymology of the lexeme, noting that the etymological sense gives prominence to the external dimension of honour, i.e. venerating someone, giving due respect and consideration. The study contains an analysis of synonyms, hyperonyms, collections and complexes, opposites (antonyms) as well as collocations, fixed expressions and idioms. A question is also asked about who is the subject of honour, the answer to which turns out to be: men as well as some community, in particular the family and the nation.

It is argued that the basic, core feature of honour in the German language is respect/esteem/recognition. The internal dimension of honour, in turn, is constituted by *dignity* and the *sense* of dignity understood broadly as self-awareness, self-esteem, and self-respect. An inherent feature of (human) honour is widely understood honesty (towards oneself and others) and the related qualities such as sincerity, dependability and truthfulness, and also behaviour/conduct/life governed by moral values, decency and loyalty to oneself, family, values, and principles. In the conclusion, the authoress presents the defining features of honour in the German language. The article concludes with a presentation of the specialized profiles of honour in the following discourses: left-wing (*Junge Welt*), feminist (*EMMA*) and Catholic (*Die Tagespost* and others).

Noty o autorach

Dejan Ajdačić / Дејан Ајдачић, prof. dr, Katedra Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Łódzkiego; e-mail: dejajd@gmail.com

Ewa Białek, dr, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; e-mail: e.bialek@vp.pl

Katarína Dudová, dr, Katedra Języka Słowackiego Uniwersytetu Konstantyna Filozofa w Nitrze; e-mail: katkapek@gmail.com

Ludmiła L. Fiodorowa, prof. dr hab., Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. M. W. Łomonosowa, Rosja; e-mail: lfvoux@yandex.ru

Iliana Genew-Puchalewa, dr hab., Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego; e-mail: ilianag@interia.pl

Monika Grzeszczak, dr, Instytut Filologii Germańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: monika.grzeszczak@op.pl

Weronika Jarmak, doc. dr hab., Instytut Językoznawstwa im. O. Potebni Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Ukraina; e-mail: yuveronika@gmail.com

Amir Kapetanović, prof. dr hab., Instytut Języka Chorwackiego i Językoznawstwa Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk, Zagrzeb, Chorwacja; e-mail: akapetan@ihjj.hr

Nadieżda Kochnowicz / Надежда Кохнович, doktorantka, Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku; e-mail: n.navazhykava@gmail.com

Kazimierz Korus, prof. dr hab., Instytut Filologii Klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego; e-mail: kkorus@poczta.onet.pl

Irena Miloš, dr hab., Instytut Języka Chorwackiego i Językoznawstwa Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk, Zagrzeb, Chorwacja; e-mail: drpic@ihjj.hr

Petar Sotirov, prof. UMCS dr hab., Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; e-mail: sotirov@wp.pl

Irena Smetonienė, prof. dr hab., Katedra Języka Litewskiego Uniwersytetu Wileńskiego, Litwa; e-mail: irena.smetoniene@flf.vu.lt

Swietłana M. Tołstaja, prof. dr hab., Oddział Etnolingwistyki i Folkloru Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosja; e-mail: tolst@rinet.ru

